Dr. POMPEI GH. SAMARIAN

Medicina și Farmacia în Trecutul Românesc

1382-1775

TIPOGRAFIA MODERNA
Călărași-Ialomița

DR. POMPEI GH. SAMARIAN

MEDICINA şi FARMACIA
în
Trecutul Românesc
1382-1775

*

TIPOGRAFIA „MODERNA"
Călăraşi-Ialomiţa

DE ACELAŞ:

Consideraţiuni asupra unui caz de hemiplegie uremică. In „Spitalul“, 1902.

Contribuţiuni la studiul tratamentului luxaţiilor recidivante ale umărului, Lucrare premiată de Facultatea de Medicină din Bucureşti, 1905.

Mersul spitalului din Călăraşi şi activitatea noastră medicală pe anul 1913.

Oraşul Călăraşi în timpul ocupaţiunei străine, 1919.

Raport asupra mersului spitalului în cursul anului 1924.

Divorţul din cauză de boală în vechea legislaţie românească. In „Revista de igienă socială“, nr. 7, 1931.

Variolizarea şi începuturile vaccinărei antivariolice. „Revista Ştiinţelor Medicale“, nr. 8, 1931.

Istoria oraşului Călăraşi, 1931.

Boala „Ducăi-Vodă“. „Revista Ştiinţelor Medicale“ nr. 9, 1932.

Ciuma în trecutul românesc, 1932. Lucrare premiată de Academie.

Din trecutul medicinei veterinare. In „Buletinul Asociaţiei Medicilor Veterinari“, nr. 7–8 din 1933.

Nicolae Mavros. In „Revista Ştiinţelor Medicale“, nr. 4, 1934.

Raport asupra Serviciului Sanitar al Moldovei din 1853. In „Revista Ştiinţelor Medicale“, nr. 3 din Martie 1935.

Inchin acest volum
memoriei Profesorului
Dr. Ioan Cantacuzino.

Nu se poate o stringere de material mai îngrijită decît aceia pe care o dă autorul în aceste pagini.

Ele au însă şi un alt folos. Intr'însele, pe lîngă medicii din ţară şi de peste hotare, culeşi cu atîta grijă şi dragoste, este şi însăşi înfăţişarea medicinei de odinioară şi în ce priveşte concepţia şi supt raportul metodelor şi tratamentului.

In total e una din cele mai bune lucrări de istorie pe care le-am avut înainte în ultimii ani şi ea arată cît de mult inteligenţa, răbdarea, bunul simţ şi, mai ales o covîrşitoare iubire pot înlocui migăloasa pregătire în seminariile universitare care uneori seacă inima, fără care nu se poate face nimic bun şi trainic.

N. IORGA

ÎNDRUMAREA IDEEI MEDICALE

Către sfârşitul veacului al XIII-lea, a luat fiinţă viaţa poporului românesc pe plaiurile sud-estice ale Carpaţilor, în Valea Siretului şi în câmpia Dunărei.

Istoricii, scormonitori ai trecutului cercetează mereu documentele răvăşite pretutindeni, ca să adune cât mai multe ştiri şi să reconstitue viaţa acelor timpuri, privită din toate punctele de vedere.

Totuşi, in ceiace priveşte medicina, pînă acum nu se ştie nimic. Folclorul anonim şi fără vrâstă nu ne poate da nici o desluşire. Bănuim numai, că, viaţa Românilor de atunci fiind strâns legată de viaţa pământului, medicina lor merge mână 'n mână cu ambianţa în care trăiau, cu viaţa câmpului şi a codrului, cu viaţa plantelor şi animalelor, cu mersul stelelor şi mai ales cu necazurile care 'i copleşeau. Observarea naturii şi a fenomenelor ei, unită cu experienţa trecutului în materie de boală; o moştenire bogată în practice empirice, ca şi credinţa nemărginită în învăţămintele creştinismului ortodox, vor fi fost suficiente pentru a îndruma ideia şi practica medicală în acele vremi. Aceasta a fost prima etapă, etapa tradiţională a ideii medicale, dupe care urmează cea dirijată de biserică, etapa bisericească.

Pe atunci, în ţările mai vechi, în ţările sud-estice şi în cele ale Apusului European, în materie, de medicină dominau principiile hipocratice. Acestea ajungeau la masele poporului numai prin graiul preoţilor şi călugărilor, singurii din acele vremi cari se ocupau cu chestiunele ştiinţifice. Universităţile care au prins a se forma prin oraşele mari ale Apusului, către sfârşitul secolului al XIII-lea, au cercat să laicizeze ştiinţa şi în special medicina, dar n'au reuşit. Medicina a rămas tot medicină canonică. Această stare a durat aproape trei secole, până la finele celui al XVI-lea, decând marile descoperiri anatomice şi fizico-himice au adus eliberarea medicinei de sub tutela clericilor.

Exact acelaş lucru s'a petrecut şi la noi. Multă vreme, ideia medicală a fost dirijată printre Români numai de reprezentanţii bisericei, pe căile indicate de dogmele şi învăţăturile creştineşti. Mânăstirile şi bisericile cu slujitorii lor, călugării şi preoţii cărturari, rugăciunea şi cartea bisericească au fost îndrumătorii acestei idei.

In adevăr, dela tot începutul Ţărilor Româneşti, Românii au prins să zidească mânăstiri prin codrii fără fund sau pe creste de dealuri şi munţi greu de atacat de duşmani. Aceste mânăstiri erau adevărate cetăţi ale românismului. Erau perfect organizate, cu breslaşi de toate categoriile, cu merinde, cu călugări, dar şi cu oşteni gata de luptă. Nu le lipseau nici bolniţele, locaşuri osebite pentru îngrijirea celor răniţi sau bolnavi. Aceste bolniţe au fost premergătoarele spitalelor de astăzi. Către ele alergau nu numai bolnavii comunităţii mânăstireşti, ci toţi cei care atraşi de faima icoanei făcătoare de minuni sau de faima vreunui călugăr iscusit în vindecarea boalelor, veneau aici să-şi găsească mântuirea suferinţelor trupeşti şi sufleteşti.

Pe de altă parte, aceste mânăstiri erau nu numai focare din care radiau credinţa şi fiorii românismului, ci şi focare de cultură. In ele găseau adăpost cărturarii timpului, preoţii şi călugării cunoscători de cele ce se petreceau dincolo de hotarele noastre; aceştia au scris, în mânăstiri, primele cărţi de rugăciuni, în slavoneşte.

In mânăstiri s'au scris şi primele cuvinte în româneşte. Cea dintăi scriere de acest fel a fost Psaltirea Scheiană, din 1482.

După câţiva ani, marea descoperire a literei mobile pentru tipar, descoperirea lui Gutemberg (între 1435 şi 1450), era bine cunoscută în mânăstirele româneşti. La 1508, călugărul Macarie, care a învăţat meşteşugul tipografic în Veneţia, tipărea cărţi slavoneşti în Ţara Românească. Iar la 1560, se tipărea în româneşte Catehismul lui Coresi. [1])

In Psaltirea Scheiană şi în Catehismul lui Coresi găsim pentru prima dată cuvântul de vraciu, cuvânt slavon cu înţeles de doctor. Şi trebue să remarcăm că şi mai apoi, în toate scrierile bisericeşti se întrebuinţează numai acest termen. Chiar şi după 1650, decând cuvântul de vraciu nu se mai află nici în Cronicari, nici în alte scrieri laice, în cărţile de rugăciuni, până în secolul al XIX-lea şi chiar şi astăzi se scrie tot numai cuvântul de vraciu.

Inseamnă că vraciu este un termen oarecum bisericesc. Şi dacă

---

1) Dupe o ediţie mai veche din 1544, a lui Filip Maller, din Sibiu. Cf. I. Bianu. Intrebare creştinească, 1925. N. Iorga. Ist. liter. rom., vol. I, pag. 106.

urmărim înțelesul acestui cuvânt în cărțile bisericești, vedem că vraciul este un doctor deosebit de cei obișnuiți. Vraciul este un doctor care vindecă totul *„este vraciul tuturor“*, este însăși Dumnezeu. Către acest vraciu, preoții și călugării, îndreaptă pe cei bolnavi, căci spune Catehismul: *„Şi să mergem la vraciu, la Iisus Hristos...“*, că numai la El este nădejdea și scăparea. [1])

Incât, în vremea când preoții și călugării erau singurii cărturari la noi, în vremea când cel bolnav nu găsea ajutor efectiv decât în bolnițele mânăstirelor sau la icoana făcătoare de minuni a bisericei, în vremea când cel răpus de suferință nu găsea alinare decât în cuvântul de milă și încurajare al preotului, intervenția acestor slujitori ai altarului, fie în fapt, fie numai sufletește, era în acelaș timp o îndrumare creştinească a ideei medicale din acea vreme. Adică se petrecea la noi acelaş lucru ca şi'n Apusul European, unde ideia medicală era îndrumată de medicina canonică.

Acest adevăr se dovedește și mai bine, mai târziu, când s'au întocmit Pravilele. Se știe că în Moldova, Vasile Lupu a pus să se întocmească o Pravilă, care să conție legiuirile de pînă atunci, orale sau scrise, adică Pravila lui Alexandru cel Bun, cât și legiuirile streine adaptabile la noi. In 1646, Pravila lui Vasile Lupu era gata, tipărită. In ea se precizează îndatoririle vracilor și raporturile lor cu bolnavii și autoritățile judiciare.

Această Pravilă a fost copiată în întregime în Pravila lui Matei Basarab, numită și *Indireptarea leagei*, tipărită la 1652. Dar, Pravila lui Matei Basarab conține și o seamă de *Invățături* scoase din Sfinții Apostoli, din Sinoade și Părinții bisericei, parte care nu există în Pravila din Moldova.

In aceste învățături se expune nu numai doctrina hipocratică, ci se atacă și marele probleme care au frământat lumea filosofilor, ca: elementele din care se compune corpul omului, problema vieței, problema morții și a sufletului. Părinții bisericești n'au ocolit marea întrebare: *de unde și cum; unde și pentru ce?*, căci nu puteau să se opue curentelor prea tari cum era docrina hipocratică; în schimb, li-au trecut prin filtrul gros, adesea de nepătruns al interpretărilor, căutând să le armonizeze cu dogmatica creștină, și numai așa li-au îndrumat drept credincioșilor ortodoxi de pretutindeni, și celor dela noi.

Se știe că în cartea IV-a, despre *Natura omului*, Hipocrat spune că, toate corpurile sunt formate din patru elemente, cărora Pravilistul bisericesc le spune stihii. Aceste elemente sunt: aerul, pământul,

1) I. Bianu: Intrebarea creștinească sau Catehismul lui Coresi 1560, pag. 10.

apa și focul, fiecare cu proprietăți specifice de frig, căldură, uscăciune și umiditate. Inbinarea acestor elemente cu proprietățile lor, formează corpurile vii.

Pe această bază se întemeiază doctrina humorală din concepția hipocratică asupra patologiei, fiziologiei și biologiei.

După Hipocrat „corpul omului se compune din patru humori: sânge, flegmă, bilă și atrabilă. Raportul normal sau anormal între aceste componente aduc boala ori sănătatea individului. Omu-i sănătos, când aceste elemente se găsesc intr'un raport perfect de temperatură, forță și cantitate. Când unul din aceste elemente este în plus sau în minus, sau când se izolează de celelalte, începe boala... Sângele vine dela inimă și reprezintă căldura; flegma vine dela creer și reprezintă frigul; bila galbenă este secretată de ficat și reprezintă uscăciunea; atrabila sau bila neagră este dusă de splină la stomac și reprezintă umiditatea..." [1])

Pravilistul bisericesc al Pravilei lui Matei Basarab spune aceleași lucruri dar sub o formă mai puțin clară. Pentru el, trupul omului se compune din patru stihii: stihia sângelui, flegma, hiare plăviță și hiare neagră, corespunzătoare celor patru elemente: căldura, umezeala, răceala și uscăciunea. Aceste stihii au anumite raporturi anatomice cu diferitele organe interne, cu ficatul, splina, rinichii și plămânii; au anumite proprietăți fizice și se desvoltă în raport cu anotimpurile și vârsta omului:

Trupul omului făcutu-se-au de 4 stihii: de sânge, de flegmă, de fiare plăviță și de neagră, și fieșcare stihie stă pre la locul ei; sângele stă despre partea dreaptă deasupra ficaților, fiarea plăviță iaste despre partea stângă deasupra splinei, iar hiarea neagră iaste deasupra rănichilor, iar flegma iaste la piept deasupra plumânii; și sângele iaste cald, umăd și dulce, hiarea plăviță iaste caldă adecă ferbinte și uscată și amară, iar hiarea neagră iaste reace si uscată și cam acră, și flegma iaste reace și umedă și sărată, și acestea toate la vremea lor se înmulțesc și cresc; și primăvara iaste de în 17 zile ale lunei lui Februarie până la 17 zile de ale lunei lui Mai; hiarea plăviță creaște pre la vremea secerișului, adică vara ce să zice de în 18 ale lunei lui Mai, până în 14 zile deale lunii a lui August; iar hiarea neagră crește toamna și se începe de 15 zile deale lunii August și se sfârșește în luna lui Noembrie în 13, iar flegma crește iarna și iarna se începe de 14 zile deale lunii lui Noembrie și ține până în 14

---

1) Castiglioni. Histoire de la Médecine, pag. 138 și următoarele.

zile deale lunii lui Februarie ; ce însă sângele răsuflă pre nas, iară fiarea plăviță pre urechi, iar hiarea neagră pre ochi, iară flegma pre gură. Și aceste patru stihii se împart în patru vârste ale omului ; în vârsta de întâi carea iaste dacă se face omul până în 14 ani, oblăduiaște sângele ; într'adoua vârstă oblădueşte hiarea plăviță, carea iaste de în 14 ani până în 28 ; într'atreia vârstă oblăduiaște hiarea neagră carea iaste de 28 de ani până la 50, iar într'apatra vârstă oblăduiaște flegma până întru toate bătrânețele omului. [1])

Pentru Pravilistul bisericesc stihia flegmei ia și numele de tuse. Despre cele patru stihii spune că două se văd: stihia sângelui și flegma, iar două nu se văd: fiarea plăviță și cea neagră. Și adaugă pentru a fi în nota bisericei, că toate stihiile au fost făcute de Dumnezeu:

De patru stihii se ține lumea, a soarelui, a aerului, a pământului și a apei. Și dear lipsi de într'aceste stihii numai una, nici un lucru al creșterei nu s'ar face, nici ar crește ; așișderea și omul făcutu-se-au de patru stihii: de sânge, de flegmă, de tuse și de hiare, adecă de căldură și umezeală și răceală și de uscare, ce se zice : de în foc, de în apă, de în aer și de în pământ ; însă sângele, căci e cald, iaste de în foc, iar flegma care e reace, iaste de în aer, iară tusea căci e umedă, iaste de în apă, iar hiarea căci e uscată, iaste de în pământ ; ce însă stihiile ceale nalte ale lumei sunt acestea două : soarele și aerul, iar jos sunt stihii pământul și apa ; așa și a omului, două stihii ce se văd iaste sângele și flegma, iar alte două ce nu se văd, iaste fiarea cea plăviță și neagră. Pământ au luat Domnul și au făcut pre omul și așa l-au împărțit într'acelea patru stihii de sus, cum au făcut și lumea, și omul se chiamă sus privește, adecă caută cele de sus, pentrucă alte jigănii caută jos... [2])

Pentru luminarea norodului, Pravilistul nu se sfiește să atingă și chestiunea embriogeniei omului, pricina unor anumite anomalii anatomice, chestiunea asemănărei copiilor cu părinții lor, formarea simțurilor, caracterul omului și marea problemă a morței și a sufletului. Le vom rezuma pe fiecare.

a) **Embriogenia.** Pravilistul bisericesc, spune, după Hipocrat, că omul se zămislește în pântecele femeei. Nouă zile dela raportul sexual oul se pojvicească, adică se prinde, și dupe alte 40 de zile se

---

1) Bujoreanu. Prav. M. B Invățăturile Sft. Anastasie, glava 8, pag. 422.

2) Idem, glava 7.

polimeaşte trupul cu sufletul, adică ia viaţă. In a treia lună mişcă coconul şi'n a noua se naşte. In timpul gestaţiunei coconul se hrăneşte din sângele femeei şi răsuflă pe buric:

Când se împreună bărbatul cu femeia lui, şi muerea cu bărbatul său, acolo unde se împreună este maţul muerei deschis şi aşteaptă să primească sămânţa bărbatului care va să lepede; deci dacă se varsă şi intră în maţul muerei, aciaş se închide şi se amestecă cu sângele muerei şi se face ca o fărămă de carne şi stă aşa până în nouă zile; deci atunci dacă se împlu acele nouă zile, se pojviceşte şi stă pojvicit până în 40 de zile, şi la 40 de zile se polimeaşte chip de cocon şi se însufleţeaşte, adică trupul cu sufletul se împreună, ce să zice, se face, însă a treia lună se mişcă coconul în pântecele muerei, iar a noua naşte.

Iar marele Atanasie aşa zice, cum e când se împreună cu oţelul şi cum se lovesc scapără; aşa şi de împreunarea bărbatului şi a muerei (cu tocmirea lui Dumnezeu), acolo aciaşi se face trupul cu sufletul. [1])

Aşa dar, pentru Pravilistul bisericesc, fecundarea este ca scăpărarea oţelului, adecă unirea trupului cu sufletul după tocmirea lui Dumnezeu. Sămânţa bărbatului este însufleţită şi se înmulţeşte până se face omul în pântecele femeei. Intâi se formează inima, până în a treia zi; a noua zi se formează trupul, iar la 40 de zile faţa coconului:

Zice şi înţeleptul Alexandru, nici un om să nu gândească că iaste fără de suflet sămânţa bărbatului, ce însufleţită cade în maţul muerei, şi creşte şi se înmulţeşte, iar ce e fără de suflet, nici creşte, nici se îmulţeşte; deci omul în pântecele muerei întâi se polimeşte inima-i şi se închipuiaşte şi celat trup tot...

Iar Nichifor Xandopol pentru naşterea omului aşa grăeşte, că se face în pântecele muerei când se împreună bărbatul cu dânsa întru pohta trupească; a treia zi se semnează inima, a noua zi se polimeşte trupul, iar la patruzeci de zile se închipuiaşte faţa coconului de tot... [2])

b) **Asemănarea copiilor cu părinţii lor,** cu tatăl sau cu mama, Pravilistul o explică citând tot pe Hipocrat. De va fi mai multă sămânţa bărbatului, copilul va semăna tatălui; de va fi mai mult sângele muerei, copilul va semăna mamei sau rudeniei sale.

---

1) Bujoreanu. Prav. M. B. Invăţături. Ypocrat şi marele Anastásie, gl. 12, p. 423.
2) Idem. Invăţăturile patriarh. Anastasie, glava 12, pag. 424.

c) **Anomaliile anatomice,** cu care se nasc unii copii, ar fi, cum zic doctorii vremei de atunci, împreunarea cu femeia lunătăcită (femeia în timpul menstruației). Sângele menstrual se oprește în timpul sarcinei, pentrucă el hrănește coconul. Dupe asta și cunosc femeile că sunt însărcinate. Amestecul sămânței bărbatului cu sângele stricat al menstruației, dă naștere unui cocon olog, gubav sau atins de altă infirmitate. Evreii care păzesc această regulă rituală de a nu se apropia de soțiile lor în timpul menstruației, n'au copii betegi:

Legea a lui Moysi, așișderea și sfinții părinți ai bisericei, dumnezeescul postnic și alții opresc muerile când se lunătăcesc pre la sfârșitul lunei, să nu se culce și nici să se împreunę cu bărbații muerele, pentrucă dohtorii zic și iaste și adevărat, că sângele care are muiarea într'ânsa și în toate lunile cură afară de într'ânsa, acęla iaste mai mult de firea muerei, că prea bunul Dumnezeu cu socotința lui cea dumnezeiască au văzut mai nainte și au tocmit când sunt grecioase muerile, să se hrănească coconii în pântecele lor de acel sânge, pentru aceia când nu-s muerile grecioase, ia-l el varsă afară ca niște sânge ce prisosește mai mult, iară când îngreciază, acia'ș stă înlăuntru sângele acela, ca să se hrănească coconul, și de aceasta cunosc muerile că sunt grecioase, când nu văd că le cură lunătăcia pe vremea lunei aceea, cum le e obiceiul; drept aceia de se va tâmpla a îngreca muerea cându-i cura sângele, aciaș se oprește acel sânge și se amestecă împreună cu sămânța bărbatului și se face cocon, și acel cocon de in legătură iaste putred, iar dacă se naște coconul, atunce sau olog, sau gubav, sau altă boală dobândește pe trup și după câtăva vreme putrezescu-i mădularele sau mâinele sau picioarele, sau alt mădulariu, sau parte de a trupului și aceale boale sunt fără tămăduială și fără de leac. Căci că pre unii soseaște când sunt mici, adecă de in copilărie, iară alții când sunt câtărați, iară pe alții când sunt juni, iară pre alții când sunt bătrâni, după fire și după feliul ce are fieșcarele; pentru aceia pravilele și legile le-au oprit ca să nu se facă oamenii stricați sau într'alt chip betegi de sânt- semnați întru oamenii ceea-lalți, să se mustre chipul al lui Dumnezeu și care nu țin, nici păzesc vremea curărei sângelui pre la sfârșitul lunei al muerilor sale, aceea sunt supt mare canon.

Drept aceea de în ovrei puțini vei afla betegi și cum am zice mai nici unul, pentrucă păzesc această poruncă, ce le poruncise Moysi, și-și lasă muerile lor până ce trece vremea lunătăciei lor, deacia atunce se spală cu îmbăiare și se curățează de tot de acel sânge, atunce se culcă bărbatul cu muerea-ș; drept aceea se cade fieșcui să se păzească de acest lucru scârnav, pentru binele ce am zis mai sus. [1])

1) Bujoreanu, Prav. M. B. Invățăturile patriarh. Anastasie, glava 14, pag, 424-25.

d) **Simţurile** omului sunt în număr de cinci: vederea, auzirea, gustarea, miroseala şi pipăirea, toate independente:

...Vederea iaste mai mare de cât auzirea, pentrucă mai credincios lucru iaste a vedea de cât a auzi, că de multe ori auzim un lucru şi acela iaste minciună, iară când vede neştine, acela e lucru adeverit; pentru aceia este mai mare vederea de cât auzirea şi iar mai mare iaste gustarea de cât miroseala, pentrucă de multe ori sânt nişte lucrure de mirosesc şi iale sânt amare sau dulci, aşişderea iar şi gustarea iaste mai mare de cât pipăirea; pipăirea se chiamă cum am zis apucare, adecă cu care apuci, că de multe ori pipăi un lucru şi acela iaste amar sau acru, sau altceva rău şi de în pipăială nu-l cunoşti, iar dacă-l guşti, atunce-l cunoşti, vezi că gustarea seamănă că iaste mai mare de cât pipăirea; bine, că de apuci şi pipăi iară de nu vei băga în gură-ţi să guşti nu poţi cunoaşte. Şi aceste cinci simţiri datu-le-au Dumnezeu omului... [1])

e) **Caracterul** omului este determinat de stihia corespunzătoare anotimpului în care a fost conceput:

Dă se va afla înmulţire ce să zice creşterea căldurei stihiei adecă a sângelui, în ceasul zămislirei coconului când îngreciază muerea, atunce copilul acela se face cald întru amestecări, carele iubeşte viaţa lumii aceştia şi acela iaste şi slobod la mână a da. Iar de se va îngreca muiarea la purcederea stihiei cei reci, ce se va zice a flegmei, atunce se face copilul cu firea reace şi nepricepută, adecă cu minte puţină. Iar când îngrecează muiarea întru stihia cea uscată adecă a hierei a pământului, zic, atunce face pre om dė ţine răutatea şi om amar şi privighetor, adecă fără somn şi rău. Iar de va îngreca muiarea întru stihia cea umădă, care iaste apa, atunce face cocon fără grijă şi lenevos de iubeşte lucrure pământeşti şi e lacom. [2])

f) **Problema sufletului şi a morţei,** preocupă mult pe Pravilistul bisericesc. Sufletul este socotit ca principiu de substanţă spirituală şi nemuritoare. Sufletul este viaţa. Sediul sufletului este pretutindeni, în tot corpul. Totuşi se disting trei locuri: inima, partea din dărăt a capului numită cotylon, acutis sau ceafa şi vinele împărăteşti, în care sufletul îşi are sediul de predilecţie. Lezarea acestor trei locuri aduce moartea definitivă, pe când lezarea altor părţi, gru-

---

1) Bujoreanu. Prav. M. V. Invăţăturile patriarh. Anastasie, glava 14, pag. 425.
2) Idem, glava 31, pag. 437.

mazii, gâtlejul şi chiar şi când se varsă maţele, dohtorul le coase şi omul scapă, nu moare:

Sufletul omului se află în trei locure mai de treabă ale trupului, şi cum începe raza soarelui într'un loc şi intră într'o casă de o luminează toată, aşa şi sufletul în trei locure ale trupului locuiaşte de luminează şi înviază tot trupul, locuiaşte sufletul la inemă şi despre partea capului din dărăt, carele se chiamă elineşte Cotylon, iar pre limba proastă se chiamă acutis, adecă ceafa şi în vinele cele împărăteşti. Intru aceste trei locure locuiaşte sufletul cum am zis, drept aceea în ce ceas se va vătăma inema sau vâna cea împărătească se va tăia şi va cura sânge mult, sau ceafa se va beteji şi se va tăia, aceeaş într'acel ceas se desparte sufletul de trup şi moare omul de tot. Iar de'ţi e voia să te intr'adeverezi şi să te încredinţezi cum se află sufletul într'acele trei părţi ale trupului, vezi că tae omului picioarele, mâinile, dau betejuni pre celalt trup şi a mulţi varsă şi maţele şi se betejesc grumazii şi gâtlejul şi capul şi iarăşi coase dohtorul şi scapă oamenii de moarte, iar de se va face betejeală sau vătămare într'acele trei locure carele am zis mai sus, moare omul că mai mult n'are nici o vindecare, şi locuiaşte sufletul într'aceste trei părţi ce am zis şi dă întru tot trupul puterea cea vie a sa. [1])

Moartea se produce prin desfacerea celor patru stihii care compun omul. Intâi se desface stihia sângelui, de aceia cadavrele au hiare, flegmă şi tuse, dar n'au sânge; inima moare în urma celorlalte mădulare şi când moare inima, ese şi sufletul:

...a treia zi începe faţa omului a se strica şi a se împăejena, şi a se îngrozăvi, iar a noua zi începe zidirea trupului a se deşchia, numai că rămâne inima, iar la 40 de zile se topeşte şi inema... dacă iase sufletul omului de în trup sânge nu are... în vremea morţei, şi porunca lui Dumnezeu, se împart acele patru stihii şi se desparte sufletul, şi întâi se desparte stihia sângelui ca o călduroasă şi viitoare ce iaste şi viază tot trupul; drept aceea trupurile moarte hiare au dacă mor şi flegma şi tuse, iar sânge nici cum... [2])

Iar înţeleptul Alexandru spune:

Să ascultaţi să vedeţi cum mor mădularele omului când se apropie să moară; atunce tot trupul, mânile, picioarele şi cele-

---

1) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab. Invăţăturile patriarh. Anastasie, gl. 17, pag. 425.
2) Idem, Invăţături, glavă 378, pag. 294

lalte mădulare toate încep a răci și rămâne moarte, pentrucă stihia sângelui care iase de înviază tot trupul au eșit de într'ânsele și au rămas moarte și nemișcate. Atunce vine tot sângele de strânge la inemă și aciaș se desparte de se duce și de la inemă, și aciaș moare și inema, pentru carea iaste cum am zis, în pântecele muerei întâi se polimeaște inema omului, și dacă moare cum a-ți auzit mai sus, întâi moare toate mădularele iar mai pre urmă și inema, însă dacă iase stihia sângelui dela om... atunce iase și sufletul. Drept aceea trupurile cele moarte sânge n'au, ce numa hiare, flegmă și tuse, care și iale es după aceea dacă iase stihia sângelui, și în mormânt alt nu rămâne, fără numai hierea adecă ce e uscată, carele iaste pământul cela ce au luat Dumnezeu de în pământ; pentru aceea pământul ține ce e al său, iar celelalte trei stihii merg fieșcare pre la al ei loc, căldura adică sângele în foc, răceala, adecă flegma în aer, iar tusea, care iaste umezeala, merge în apă. [1])

Pravilistul se ridică contra fatalismului, contra celor care cred că viața are un termen fixat mai dinainte, cât și contra celor care cred în zodii și noroc. O asemenea credință ar face inutilă intervenția doctorilor, de aceia Pravilistul recomandă cu tot dinadinsul meșteșugul doctoricesc, căci doctorii cu erbi lungesc viața celor ce se caută cu ei:

„ ...Să vă aduceți aminte de dohtorul cel mare al Elinilor (Hipocrat) carele scrie și spune întru socotelile vrăjitorești ale dohtoriei. Când vezi, zice, un om bolnav, de va muri nu va muri, poți-l cunoaște pre semnele trupului... Era un dohtor anume Rodios și atâta de bine știa meșterșugul dohtoriei, cât cu erbile lungea viața aceluia ce vrea să moară curând; deci nu sta nici la nașterea omului, nici la norocu-i, căci el știa numai cu erbi, să lungească viața acelui bolnav; și acel dohtor era de pururea bolnav și știa să facă numai atâta, cum am zis, să lungească zilele trupului său cu dohtoriile, deaceia strica alte socoteli carele ziceau Elinii, că nașterea omului și nărocul lui aduce-l să pață nevoi în lume; iar noi vedem... că aceluia nu i-au fost nașterea lui, nici nărocul lui să moară, căci erbile l-au tămăduit. [2])

Aceste exemple și multe altele ce vom cita în studiul ce urmează, dovedesc din plin gândul și îndrumarea ce dă Pravilistul bi-

1) Bujoreanu, Invățăturile patriarh. Anastasie, glava 12, pag. 424.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Inv. patriarh. Anastasie, gl. 12, pag. 424.

sericesc ideei medicale, în epoca când s'a scris Pravila lui Matei Basarab, adică mijlocul secolului al XVII-lea.

De acum înainte începe a treia etapă în evoluția ideei medicale, acea a îndrumărei științifice, a observației directe a fenomenelor. Secolul al XVII-lea a dat la iveală un foarte mare număr de descoperiri în toate domeniile științei și mai ales în cel al medicinei. Newton a descoperit gravitația; Kepler, mișcările matematice ale planetelor; barometria descoperită de Pascal. Chimia este îndrumată pe căile științifice de către Robert Boyle și I. B. van Helmont, cel prea mărit de Dimitrie Cantemir al nostru. Grimaldi descoperă legile refracției luminei și Galileu descoperă luneta și microscopul, permițând omului, să cerceteze misterele firii în infinitul mare și în infinitul mic. Marcel Malpighi studiază structura plantelor și descopere circulația capilară grație disecțiunei anatomice, care se face acum în mod curent în toate institutele de anatomie. Wiliam Harvey descoperă circulația sângelui și Gaspar Aselli pe cea limfatică. Valsalva, elevul lui Malpighi și profesorul lui Morgagni desăvârșesc cunoștințele anatomice; aceste cunoștințe se complectează de alți cercetători grație perfecționărei microscopului de către Leuvenhoek. Descoperirile lui Santorio, Borelli, Van Helmont, etc., în medicina experimentală și iatrohimiei, sunt complectate de cercetări în fiziologie făcute de Antonio Pacchioni, Glisson, etc.

Toate aceste descoperiri se datoresc studiului direct al naturii. Acest sistem se aplică și medicinei. Observarea directă a boalei și a bolnavilor creiază clinica, ilustrată dela început de un Sydenham, Lancisi, Dimerbrok, Giorgio Baglivi, faimos prin aforismul rămas clasic; *Qui bene diagnosticat, bene sanat.* In chirurgie, Severino descoperă traheotomia în difterie. Dionis întemeiază Academia de hirurgie din Paris. Chamberlen descopere forcepsul și Mauriçeau stabilește primele legi de obstetrică.

In direcția terapeuticei se fac progrese imense. Se descopere quinquina și ipecacuana. Se introduce digitala. Se întroduc o sumă de specialități, care au avut darul, ca și astăzi, să înbogățească pe cei cari li-au întrodus. Apoi, întroducerea cartofului, a ceaiului și cafelei aduc o mulțime de inovații în dietetică. Insfârșit epidemiologiști de seamă ca Lancisi și Fracastor încep să preconizeze măsurile cele mai bune pentru combaterea epidemiilor.

Faima atâtor descoperiri, cari îndrumau ideia medicală pe calea firească a cercetărilor directe, avea să ajungă și la noi prin contactul ce aveam cu străinii. Căci Românii n'au fost niciodată izolați de

restul omenirii; din contră, Domnitorii și boerii au fost necontenit în legătură cu vecinii și până departe, până în Apusul strălucit se știa de Români.

In Moldova, un Despot-Vodă, fost student în medicină în Franța, ajuns pe tronul Moldovei, a fost un aventurier, dar un aventurier simpatic; lui se datorește un început de școală și bibliotecă la Cotnari. Alexandru Lăpușneanu avea strânse legături cu Polonia, iar fiul lui, Bogdan era mai mult Leah decât Moldovean. Petru Șchiopul a stat multă vreme în Austria și a murit în Tirol, iar fiul său a murit la Viena. Movileștii erau mai mult prin Polonia. La rândul lor, boerii moldoveni găseau refugiu în Polonia oricând erau la nevoe. Un Luca Stroici era cetățean polon; logofătul Ureche a fugit în Polonia când a revenit în domnie Aron Vodă; Miron Costin a învățat la Bar în Polonia, iar Nicolae Costin și-a făcut studiile tot în Polonia.

Pe de altă parte, Ardealul a fost totdeauna un loc sigur de refugiu pentru boerii urgisiți de vre-o domnie protivnică. Aici învățau copii refugiaților carte superioară, latinească. Așa se explică cultura superioară ce avea cronicarul Constantin Căpitan Filipescu și continuatorul lui, Radu Logofătul Popescu.

Dar contactul cel mai strâns era cu Constantinopolul și cu Grecii Răsăritului, pentrucă după cucerirea acestui oraș de către Turci, fostul Imperiu de Răsărit nu mai avea alt sprijin decât Țările Românești. De aceia găsim toată Curtea lui Mircea Ciobanul plină de Greci. De aceia găsim mulți domnitori și fii de boeri care'și fac cultura și educația numai printre Greci. Radu Mihnea a fost crescut la Ivirul și toată educația lui era grecească. Tot așa fiul său, Alexandru Coconul. Sub Vasile Lupu și Matei Basarab, Țările Românești erau socotite ca luminele Răsăritului, iar Domnitorii treceau de succesori ai împăraților constantinopolitani. Cultură grecească are și faimosul Nicolae Milescu, cel care a colindat toată lumea și a ajuns și prin China. La fel Grigore Ghica, cel care a vânturat Germania și Italia și a murit la Constantinopol otrăvit de un doctor, Timon. Constantin Stolnicul Cantacuzino a studiat la Padova; avea o bibliotecă minunată rămasă dela tatăl său și ni-a lăsat o primă hartă bună a Țării Românești. Tot atât de instruiți erau frații Șerban și Radu Greceanu. Totul culminează în timpul domniei lui Brâncoveanu, boer vechiu și domn creștin, socotit ca luminătorul neamurilor Răsăritului.

In această epocă, către sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui al XVIII-lea, studiul medicinei era foarte căutat de către Românii Macedoneni și de către Greci, pentrucă medicii erau foarte bine

prețuiți de către Turci. In Constantinopol, un doctor care se distingea avea posibilitatea să ajungă la cele mai înalte demnități. Așa s'a făcut că un Panaiotache Nicusis ajunge prim dragoman al Porței în 1670. Un Alexandru Mavrocordat, doctor dela Padova, a avut în mâini destinele Imperiului Otoman. Doctori ca Mihalache Manu, Stavrache, alături de un Haiatizade aveau atâta trecere la Sultan, că puneau ori scoteau din domnie pe Domnii români, după voia lor.

Unii din acești doctori veneau și prin țările noastre. Și de unde până acum veneau numai vremelnic, chemați pentru consultații, de acum înainte încep să se stabilească la noi. Mulți din ei erau doctori veritabili cu educație apuseană, unii, ca Pilarino aveau chiar reputație europeană. Toți aceștia, deși crescuți în principiile vechi ipocratice, sunt însă aprigi propovăduitori ai ideilor noi, care'și făceau drum în studiul medicinei.

Acestor împrejurări se datorește faptul că dupe 1650, a dispărut complect termenul de vraciu și a fost înlocuit cu cel de doftor. Faptul dovedește o modificare profundă în înțelesul ce se dă acestor termeni și deci o tot atât de profundă modificare în îndrumarea ideei medicale. Vraciul a rămas termen bisericesc; el sintetiza ideia medicală îndrumată de reprezentanții bisericei, pe când doctorul era un om al școalei înalte, care se inspira din studiul naturei boalelor, din disecția celor răpuși de boală și din cercetările de laborator.

In acelaș timp trebue să ținem seamă și de un alt factor, care'și va fi avut desigur partea de influență în dirijarea ideei medicale, în raport cu noile descoperiri ale științei. Este vorba de nevoia ce se simțea tot mai mult, nevoia cărții, nevoia de a citi și de a se instrui fiecare dupe posibilitățile ce avea. Cei care s'au ocupat cu Istoria literaturii românești, aduc dovezi netăgăduite despre sforțările ce se făceau atunci pe terenul cultural. Insă, medicina era o știință de prea multă specializare, ca să poată pătrunde așa ușor. Dacă în catalogul cărților mânăstirei Barnovschi din Iași, găsim de exemplu o carte despre *Teoriile anatomice ale lui Ioan Patriolanus,* [1]) în schimb cărturarii cei mulți, acei care silabisau vechea slovă românească scrisă cu litera slavă, aveau în mâini tot numai învățăturile din Pravila lui Matei Basarab.

Oricum, în mișcarea de întrecere ce se făcea pe terenul cultural și în special pentru promovarea noilor idei medicale, în afară de medicii de cari ne vom ocupa în capitolul următor, trebuie să distingem la începutul secolului al XVIII-lea, doi pionieri de seamă, pe

---

1] Hurmuzachi, vol. XIV, pt. II, pag. 910.

Dimitrie Cantemir și pe Nicolae Mavrocordat. Amândoi au fost și Domnitori, așa că influența lor trebue să fi fost cu mult mai mare decât chiar a doctorilor din timpul lor în dirijarea ideei medicale.

Viața lui Cantemir se cunoaște în toate amănuntele ei. Opera lui, pe cât de vastă pe atât de multilaterală, a fost studiată de biografi iscusiți, și desigur va mai fi studiată și deacum înainte. [1] Totuși, o latură a acestei opere, aceia care ne interesează pe noi, n'a fost încă suficient evidențiată.

Dimitrie Cantemir a fost nu numai un filosof literat și istoriograf erudit, el a fost și un iatrofilosof, un fin observator al realităților, care îl apropie și-l pune în rândul celor care promovau ideia medicală bazată pe observația directă a faptelor, în locul vechilor discuțiuni filosofice fără deslegare sau fără folos. Prin această latură, Dimitrie Cantemir aparține Istoriei medicinei dela noi. Și, pentrucă niciodată ideia nu poate fi separată de pionierii care luptă pentru ea, trebue să spunem câteva cuvinte despre viața acestui om, care a lăsat urme adânci în viața literară și științifică dela noi.

Dimitrie Cantemir s'a născut la 26 Octombrie 1674, fiu al lui Constantin Cantemir, Domn al Moldovei. De fapt acest nume este de împrumut. Numele adevărat era de Siliștеanu, adică fiu al lui Constantin și nepot al lui Toader din Siliștea. Și acest nepot de mazil fălcian, Moldovean băștinaș cu toate calitățile de istețime ale acestui popor, ajunge Domn al Moldovei, cneaz și senator rusesc din vremea lui Petre Alexeievici. De mic, la 14 ani, a fost trimis la Constantinopol, în chip de gaj pentru credința tatălui său. Aici și-a făcut primele studii. La moartea tatălui său, în 1693, fiind în Moldova, a fost ales Domn de către boeri, dar n'a fost confirmat de către Poartă. Atunci s'a întors la Constantinopol și și-a reluat studiile. In 1700 revine în țară cu fratele lui, Antioh, care fusese numit Domn al Moldovei. Atunci se căsătorește cu Casandra, fata lui Șerban Cantacuzino, cel ucis cu otravă de către Brâncoveanu, și se reîntoarce în Constantinopol. In 1710, odată cu isbucnirea răsboiului ruso-turc, este numit Domn al Moldovei. In timpul răsboiului, socotește că o să capete o soartă mai bună pentru țara lui dela cei de o credință cu Moldovenii, și se dă de partea Rușilor.

---

1) Biografia lui Cantemir în Istoria Imper. Otoman, ediția Academ. — I. Minea. Despre Dim. Cantemir, omul, scriitorul, domnitorul. Iași, 1926. O biografie în Foaia p. minte, inimă și literatură, pe 1842. — Alta în Revista critică-literară de Ovid Densușianu, An. II. p. 62 și în Floarea Darurilor, 1907. — N. Iorga, în Istoria Literaturei rom., vol. II, pag. 311 și următ. — G. Pascu. Viața și operele lui D. Cantemir, 1924. etc.

Soarta răsboiului a hotărât altfel. Ruşii au fost bătuţi şi Cantemir a trecut cu mulţi alţi boeri în Rusia. Aici, Cantemir ajunge intimul împăratului Petru cel Mare, dar şi necazurile încep să se ţie de el. Casandra, soţia lui, femee tânără, moare la 1713, de dor şi de jale pentru ţara părăsită, dar şi de o boală nemiloasă. Natura acestei boli o ghicim câţiva ani mai târziu, la 1718, când moare şi o fată a lor, Smaranda, de „hectica, adică de ftisis". Un an mai târziu, în 1719, Cantemir se însoară din nou cu frumoasa principesă Anastasia Trubeţcoi. Curând isbucneşte răsboiul din Caucaz şi Cantemir însoţeşte pe Ţar, ca singurul om cunoscător al limbii şi obiceiurilor Musulmanilor. Oboselile şi o boală cronică, diabetul, începe să'l chinue şi după scurtă vreme cel reprezentat în tabloul dela Rouen „cu faţa tinerească prelungă şi ochii de o nevinovată privire dulce" [1]*, avea să moară la 21 August 1723, încă tânăr. A murit de boala diabeticilor caşectici, de boala care a ucis pe fiica lui, Smaranda şi probabil şi pe sensibila lui soţie Casandra, de tuberculoză.*

Opera lui Cantemir este imensă. A scris o mulţime de lucrări şi în toate se găsesc numeroase informăţiuni de ordin medical. In *Descrierea Moldovei*, ne documentează asupra climatului şi influenţa aşezărei geografice asupra vieţei poporului, cum şi asupra obiceiurilor şi credinţelor Moldoveneşti. In *Hronic*, dă o sumă de informaţii asupra medicilor din vechime şi despre rolul lor de multeori puţin simpatic, acela de otrăvitori venali. In *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir dă toată măsura spiritului său de fin observator şi doctor fără reproş, atunci când descrie o operaţie de hernie, pe care a văzut-o executată de un hirurg albanez.

Admirator al lui Van Helmont, Cantemir închină câteva pagini panegirice acestui iatrofilosof mistic, mânuitor abil al retortelor de laborator dar şi al formulelor magice, pentru care, acţiunea medicamentelor este bazată în ultima analiză numai pe îndurarea lui Dumnezeu. Adept al unei filosofii care nu exclude ci preamăreşte Dumnezeirea, Cantemir a fost un drept credincios până la bigotism, ceiace l-a şi determinat să recomande în *Divanul*, ascetismul cel mai riguros. Totuşi aceasta nu l-a înpiedicat să fie în acelaş timp de o credulitate, uneori naivă, în supranatural, şi să descrie fapte ireale ca văzute de el însuşi, vindecări miraculoase de râe ori de alte boli, asupra cărora vom reveni când vom studia aceste fapte.

---

1) N. Iorga. Istoria Literaturii Române, vol. II, pag. 341.

Lucrarea de căpetenie în care Cantemir arată toate cunoştinţele lui medicale este *Istoria Ieroglifică.* Este o compilaţie de începător, din vremea când era şcolar al doctorului Ieremia Cacavela. In această lucrare se găsesc o mulţime de termeni noi, termeni medicali şi termeni ştiinţifici, precum şi o mulţime de maxime şi cugetări de ordin medical sau cu aplicare medicală. In acest chip, nu numai că înbogăţeşte lexiconul medical românesc din acea vreme cu o terminologie nouă, dar, prin explicaţiile ce însoţesc aceşti termeni cât şi maximele textului, învaţă şi îndrumează pe contimporanii lui pe căile noi ale ştiinţei şi ideei medicale.

Dimitrie Cantemir „un cap genial, căruia niciodată nu i-a lipsit puterea de a străbate prin problemele cele întunecoase ale trecutului" [1] *nu neagă doctrina hipocratică, ci o explică oridecâteori are prilejul s'o facă, dar o explică altfel decât Pravila bisericească. Pentru el, stihia este „începătura lucrului de materie", noţiune nouă pe care n'o întâlnim în Pravilă. Corpul omului se compune din patru stihii, dar nu pentru toţi autorii, că „unii zic să fie patru, alţii trei, alţii mai multe, alţii numai una".* [2] *Când stihiile care compun corpul încep să slăbească prin uzaj, începe bătrâneţea, care nu mai are leac „că cele patru stihii cine de sine in ades se sfădesc !, iată că spre împăcarea şi aşezarea lor mijloc şi mijlocire nu ţi s'au dat".* [3]

Tot atât de interesantă este terminologia întrebuinţată de el. Dăm câteva exemple din cele pe care el însuşi le explică:

Agonia, adică: lupta care face trupul cu sufletul în ciasu morţei.

Anatomic, cela ce ştie meşterşiugul mădularelor trupului, despicator de stervuri.

Antrax. Piatră scumpă roşie, rubin mare. Carvuncul.

Antifarmac, leac împotriva otravei.

Antidot, leac împotriva boalei.

Apothecariu, cela ce şade la prăvălie, şi mai cu dinadins cela ce vinde erbi doftorie.

Aromate, toate seminţele, erbile şi unsorile frumos mirositoare.

Articule, incheetura osului, şi a voroavei, capete.

Atomuri, lucrul carele într'alt chip sau parte nu se mai poate despărţi, despica, tăia, netăiat.

Afrodiseu, cel ce umblă dupe curvie, muieraretiu.

Boala hronică, boala care ţine cu anii, cum este oftica, dropica şi altele.

---

1) Hajdeu. Magnum ethimologicum. Vol. IV. Negru Vodă. p. VIII.
2) D. Cantemir. Ist. Ierogl., ediţia Academ., pag. 19 – 20.
3) Idem, Divanul ediţia Academ., pag. 174.

Vase primitoare, stomahul, rânza, mațele și toate mănuntaele în carele intră bucatele.

Diatesis, orânduiala firei.

Experiența, dovada, ispita care se face cu lucrul, cu simțirea.

Ermafroditis, cel ce este și bărbat și femee, sau umblă în pofta a două părți.

Ideia,. chipul a fiete cui lucru, pre carele mintea plăzmuindu-l ca cum este îl informuiaste.

Cfartana, frigurile a patra zi.

Laringa, gâtul, gâtlejul, gutlanul.

Lembic, căldarea cu care scot rachiu sau apa de flori.

Melanholie, boală de voie rea, pătimirea întristărei, fierea neagră.

Metafisic, cela ce are știința acelor peste fire.

Mehlem, unsoare, cu care se slujesc țirulicii (hirurgii) la rane.

Neistielit, netămăduit, nevindecat, lucrul carele nu poate avea leac.

Necromandia, vraje care se face asupra trupurilor moarte.

Paradosis, învățătură nescrisă, din gură lăsată, ce învață fiul de la părinte.

Parigorie, mângâere, leacul intristărei.

Pilula, pirula, gogoașia, bubușlie, care dau doftorii de înghit pentru leac.

Porii, găurici prin pielea omului, prin carele es sudorile.

Prognostic, cunoștința înainte.

Rețeta, isvozel de leacuri carele trimit doftorii la spițerii, să facă asupra boalei.

Savoane, pânzele în care învelesc trupurile morților.

Stihie, începătura lucrului de materie, unii zic să fie patru alții trei, alții mai multe, alții numai una.

Sfigmos, vena moale, carea pururea se bate, de pre a cărei clătire, așezământul firei se cunoaște.

Symptomatic, din tâmplare..,

Siurme, un fel de piatră vânătă, cu care văpsesc genele.

Temperament, așezământul, stâmpărarea firei, întregimea sănătăței.

Fysic, cela ce știe știința firei.

Fyziognomie, știința firei de pre chipul obrazului și a tot trupul.

Teorie, coprinderea minței, știința, vederea.

Terapeutis, cel ce face după voe, cel ce aduce altuia odihna.

Țirulic, vraciu, carele tămăduește ranele, frânturile.

Sierbet, băutură de doftorie, și tot ce se bea.

Ypohondriac, boala, care smintește fantazia. Slăbiciunea părților trupului, carile sunt pregiur inima. [1])

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, ediția Academ., Scára numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare, pag. 7-24.

Dimitrie Cantemir este cel dintâi la noi care vorbeşte despre plasmă: *„lumea este plasma şi zidirea vecinicului împărat“...* [1]) El pomeneşte întâia oară de oftică sau hectica [2]) şi tot el afirmă în mod hotărâtor despre contagiozitatea ciumei, pe care o şi numeşte *„lipicioasa boală“.* [3])

Maximele şi cugetările lui Cantemir privitoare la medicină le vom cita la rând în capitolele ce urmează.

Un alt pionier domnesc, care, osebit de activitatea medicilor, a contribuit la promovarea ideilor noi de ordin medical, a fost Niculae Mavrocordat.

Nicolae Mavrocordat face parte dintr'o familie care a cultivat foarte mult medicina. Tatăl a fost vestitul Alexandru Mavrocordat supranumit Exaporitul, doctor în medicina de la Padova şi autor al scrierii „De instrumento respirationis et circulatione sanguinis“, apărută în 1664, câţiva ani de la descoperirea circulaţiei sanghine de către Harvey. Faima lui de neîntrecut diplomat, care a ţinut în mâini însăşi soarta Imperiului Otoman, este de toţi recunoscută.

O fată a lui Alexandru Mavrocordat, Roxandra, măritată cu domnitorul Matei Ghica, a fost iniţiată în toate tainele medicinei. Se pare chiar că a practicat acest meşteşug, dacă nu în public pentru cei mulţi, dar sigur pentru familia ei. La 22 Decembrie 1725, Francesco Gritti scria Dogelui Veneţiei din Pera Constantinopolului: „...sorella di Mauro Cordato, Prencipe di Vallacchia, che professa cognitione de medicina...“, [4]) *iar ceva mai târziu, la 10 Februarie 1740, se scria aceluiaş Doge, că Roxandra deşi bătrână este plină de vioiciune şi bărbăţie „benche avanzata in eta di spirito pronto e virile“.* [5])

Din acest punct de vedere se poate afirma că Roxandra Matei Ghica, a fost prima femee doctor la noi.

La rândul lui, Nicolae Mavrocordat a avut o educaţie îngrijită de filosof şi iatro-filosof, aşa cum era moda pe atunci. Cunoştea limba elină, latină, arabă, persană şi română, şi „era om învăţat foarte bun cărturar“ spune cronicarul Neculce. [6]) *Bi-*

1) Idem, Divanul, ediţia Academ, pag. 90.
2) Idem, Istoria Ieroglifică p. 9 şi Istoria Imperiului Otoman, ediţia Academ., pag. 739.
3) Idem, Descrierea Moldovei, trad. de G. Pascu, pag. 17—18. Divanul, pag. 215. Istoria Ieroglifică pag. 109.
4) Hurmuzachi, vol. IX/I, pag. 607. Documentul DCCXXXI.
5) Hurmuzachi, pag. 677. Documentul DCCXCII.
6) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 296.

blioteca lui, cea mai frumoasă din tot Răsăritul, era vestită în toată lumea. [1]) *Niculae Mavrocordat a domnit de două ori în Moldova şi de două ori în Muntenia, între 1709 şi 1730. A murit la 3 Septembrie 1730 de ciumă.*

Nicolae Mavrocordat a fost un fin literat şi profund gânditor. A scris o mulţime de lucrări, unele cunoscute, altele perdute, dar a scris numai în limba grecească. Se cunosc dela el „Sfaturi", şi „Versuri" ; apoi lucrări de gândire şi meditaţie : „Despre datorii", imitaţie dupe cartea lui Cicerone. „Dialog despre viaţă şi moarte", în care imită pe Lucian. O broşurică cu caracter medical „Cuvânt împotriva nicotinei" ; este prima carte la noi, care se ocupă de o intoxicaţie cronică, scrisă sub formă de satiră îndreptată contra celor care laudă această otravă, aşa de mult căutată. Broşurica este dată ca răspuns unei alteia „Lauda Nicotianei", scrisă de mitropolitul Mitrofan Grigoraş. Domnitorul scriitor este atât de indignat contra apologistului nicotinei, că spune : „ca răspuns la acest fleac de cuvânt, noi ar trebui negreşit să luăm cerneala, s'o umplem cu pecingine şi cu bale s'o asvârlim asupra autorului acestei ticăloşii". [2])

A mai scris o seamă de „Păreri şi cugetări", în care se găsesc o mulţime de maxime cu aplicaţie medicală, dovedind că autorul cunoştea perfect de bine chestiunele noi medicale". [3])

In aceste „Păreri şi cugetări", Nicolae Mavrocordat pomeneşte pentru prima dată la noi de existenţa microscopului, care „lucrurilor celor mai mici le dă mărime şi apropie cele depărtate". Tot în această lucrare Mavrocordat dovedeşte că este în curent cu chestia variolizărei, când spune : „altoirile şi transplantările nu sunt mai puţin primejdioase la oameni decât la plante". [4]) *De altfel se ştie că, soţia lui, Pulheria, şi-a variolizat copiii la 1713, în Constantinopol, cu 14 ani înaintea celebrei Lady Montague, căreia pe nedrept i se atribue întâetatea în practica variolizărei. Despre celelalte maxime emise de Mavrocordat ne vom ocupa în capitolele ce urmează. Adăugăm numai că, dovada că Niculae Mavrocordat a fost un iatrofilosof, care a practicat chiar medicina, stă în faptul că a dat numeroase consultaţii medicale şi a dat şi medicamente prietenilor lui, Patriarhul Hrisant Notara şi mitropolitul Silistrei Ierotei Comnen, el însuşi doctor în medicină ; cînd vom vorbi despre medici şi medicamente vom da documentele respective.*

---

1) N. Iorga. Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor, 1926.
2) Hurmuzachi, vol. XIII, pag. XLIV. Prefaţa de A. Papadopol Kerameus, pag. 169.
3) Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 417.
4) Hurmuzachi, vol. XIII, p. 419.

Incursiunile literare, în domeniul medicinei, ale acestor doi Domnitori contimporani, cu educaţie aproape identică, în tot cazul făcută în acelaş mediu şi centru cultural, desigur nu sunt numai o simplă întâmplare. Ele dovedesc natura preocupărilor celor în curent cu marile descoperiri ştiinţifice ale vremii. Ecoul îndepărtat al acestor descoperiri ajuns până la noi, îl formează maximele din *Istoria Ieroglifică* a lui Cantemir, cît şi cele din *Păreri şi cugetări* ale lui Niculae Mavrocordat.

Şi dacă Dimitrie Cantemir a trăit multă vreme într'un mediu străin, în Rusia, Niculae Mavrocordat a trăit la noi, printre noi. Preocupările spirituale ale acestui Domnitor, dovedesc nu numai ştiinţa lui personală, ci sunt mărturii de existenţa unui mediu cultural pe care trebue să-l fi creiat în jurul lui, l-a cultivat şi stimulat. Este ştiut că acest Domnitor avea o bibliotecă care se evalua, atunci, la peste jumătate de milion de lei. Intocmai ca şi Brâncoveanu, Niculae Mavrocordat a avut la Curtea lui o mulţime de medici şi cărturari învăţaţi. Stimulul dat de Domnitor a avut ecou printre boeri, şi numai după cîţiva ani, sub Constantin Mavrocordat, un particular, un Andronache, secretarul Domnitorului, uimeşte pe un străin cu *biblioteca lui aleasă şi bogată.* Acest Andronache, spune Jean Claude Flachat, un călător ajuns prin Ţările noastre, avea *plusieurs pieces d'une mechanique singuliere qu'il avoit fait venir d'Allemagne ou d'Angleterre ;* era acest Andronache un om care iubea şi se ocupa cu ştiinţa, botanica, himia şi medicina. [1])

Toate acestea dovedesc existenţa în acea vreme a unor preocupări intelectuale de ordin superior, cel puţin în pătura conducătoare a poporului romînesc.

Medicii care vin la noi, sunt străini. Mulţi sunt cu cultura apuseană. Sulzer spune:

„Ştiinţa medicală şi chirurgia nu se învaţă aici. Cine vrea să se consacre acestor ştiinţe, trebue să le dobîndească într'o şcoală înaltă străină. Padova şi Lipsca sunt locurile unde se plămădesc îndeobşte Hipocraţii localnici. Iar în ultimul timp se duc unii şi la Berlin ori la Halle. In acest chip învaţă barem să cunoască lumea, să cunoască oameni cari mănîncă cu furculiţe şi cuţite, studiază ceva latinească, germană ori franceza şi filosofia...“ [2])

---

1) N. Iorga. Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor, 1926. pag. 22.
2) Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Vol. II, pag. 52-53.

Iar Bauer, un alt străin care a scris mult despre noi, spune că „la médicine est la seule science à laquelle ils s'applique; on va pour l'étudier en Italie ou en Allemagne...“ [1])

Pe de altă parte, cărturarii noştrii nu se mai mulţumesc acum cu notările ce'şi fac pe filele ceasloavelor, despre eficacitatea cutărui sau cutărui leac, ei vor ceva mai mult, vor carte romînească de medicină; chiar şi medicii străini cuibăriţi la noi simt această nevoe. Şi atunci, la 1760, găsim prima carte de medicină scrisă în romîneşte, în care se notează frumos şi cu regulă toate capitolele medicinei. [2])

Şi cu toate acestea trebue să recunoaştem un fapt. Medicina, mult-puţină cît se ştia, era rezervată numai celor puţini, era rezervată cunoscătorilor şi bogaţilor. Marea mulţime a cărturarilor care abia puteau silabisi cărţile de rugăciuni, printre preoţi şi călugări, ecoul marelor descoperiri de ordin medical şi ştiinţific încă nu pătrunsese. Pentru ei tot pravila şi învăţăturile bisericeşti au rămas singurele tîlcuitoare întrebărilor de ordin superior ce ar fi îndrăsnit să-şi pună, despre măreţia fenomenelor naturei sau în faţa adversităţilor epidemiilor şi a boalelor.

Cât priveşte marea masă a poporului, mulţimea, a trăit în cea mai cumplită ignoranţă, condusă tot numai de instinctul conservării, cu formule de leacuri mîntuitoare păstrate prin tradiţie din generaţie în generaţie, cu superstiţii şi practice superstiţioase, cu descântece şi vrăjitorii.

Binefacerile rezultate din descoperirile ştiinţei medicale şi aplicarea lor erau numai la îndemâna Domnitorilor şi stăpânitorilor avuţiilor ţării; marea mulţime nu beneficia nimic sau aproape nimic de pe urma acestei medicini.

Era nevoe de o schimbare. Această schimbare s'a făcut de Alexandru Ipsilante. Domnitor luminat, înconjurat de oameni luminaţi, a înţeles să pună medicina la îndemâna tuturor. Prin reformele lui, dar mai ales prin marele hrisov din 1775, prin care înfiinţeaza Casa Obştirilor, un fel de minister de interne care trebuia să îmbrăţişeze toate problemele interne de interes general, printre cari şi chestiunea sanitară publică, Ipsilante a înfiinţat la noi Medicul funcţionar public, în slujba intereselor sanitare ale mulţimei.

---

1) Bauer. Memoires sur la Valachie, 1778. La Academie sub cota 4122.
2) Manuscript la Academie sub Nr. 933. Vezi conţinutul, mai departe.

Este un punct principal care marchează o etapă nouă în mersul evolutiv al ideei medicale la noi: Medicina și binefacerile descoperirilor ei, pusă în serviciul mulțimei, în serviciul tuturor, Medicina publică.

Acest fapt m'a și determinat să opresc aici studiul prezent.

PARTEA I

PRACTICA MEDICALĂ

Meşteşugul doctoricesc a fost practicat de mai multe categorii de profesionişti. In primul rând vin cei recunoscuţi cu acest drept, cei oarecum oficiali: bărbierii, moaşele, vracii, doctorii şi hirurgii. Acestora trebue să alăturăm pe duhovnici, adică pe doctorii sufleteşti.

Vin apoi clandestinii: lecuitorii, fermecătorii, cimpoitorii, vrăjitorii, babele şi nenumăraţii anonimi ai medicinei empirice.

In a treia categorie punem pe cei care s'au specializat în prepararea, conservarea şi vânzarea medicamentelor, adică pe spiţeri.

BĂRBIERII

Din timpuri foarte îndepărtate şi la toate popoarele bărbierii au jucat un rol de seamă în trecutul medical.

Mai întâi, bărbierii erau cu oarecare cultură, pentrucă fiind breslaşi nelipsiţi de pe lângă mânăstirele de călugări din Apus, ei aveau posibilitatea să se instruiască. Mai apoi, utilizarea lor a fost impusă de necesităţile răsboiului, pentrucă trupele când plecau la lupte erau însoţite de bărbieri, cari, în afară de meşteşugul lor, dădeau primele ajutoare răniţilor şi bolnavilor.

Aceste două împrejurări, cultura şi nevoia de serviciile lor în răsboaie, a făcut ca cu vremea, să li se recunoască dreptul de a face pansamente, de a practica mici intervenţii, să prepare alifii, etc. Aşa a luat fiinţă breasla bărbierilor hirurgi, care n'a lipsit la nici un popor.

In Franţa, până la începutul secolului al XVII-lea, aveau dreptul să practice medicina trei categorii de corporaţii: doctorii cu titluri universitare, apoi hirurgii zişi *a robe longue*, fără titluri universitare şi bărbierii zişi *a robe courte*.

Corporaţia hirurgilor a fost recunoscută în Franţă la 1311; corporaţia bărbierilor hirurgi a fost recunoscută mai în urmă, la 1371. Intre aceste două corporaţiuni s'au dus în cursul vremii lupte aprige pentru delimitarea atribuţiunilor ce aveau de îndeplinit; numai bunul simţ şi timpul i-au diferenţiat mai sigur ca orice edict oficial. Şi aşa, cu vremea hirurgii au rămas cu executarea operaţiunilor mari, când era vorba de însăşi viaţa omului; ei au fost operatorii. Iar bărbierii au rămas cu executarea operaţiunilor mici. Diferenţierea a fost definitivă, mai târziu, în secolul al XVIII-lea, când hirurgia a intrat în domeniul studiilor universitare.

Dar faptul că hirurgii şi bărbierii n'aveau studii universitare, n'a împedicat pe mulţi din ei, să ajungă foarte abili operatori sau medici savanţi pentru timpurile lor. Un Ambroise Paré (1517-1590) a ajuns hirurgul regilor Franţei, deşi a început cariera ca bărbier şi a terminat ca medic şi himist savant.

In Germania bărbierii se numesc „Bader", pentrucă'şi fac meseria mai mult pela băile publice sau în preajma băilor. Bărbierii hirurgi care însoţesc armatele, se numesc „Feldscherer"; ei îngrijesc de răniţi, dar fac şi pe medicii. Numele lor românizat, cel de felcer, a trecut în limba noastră mult mai târziu, la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Termenul latinesc, termenul oarecum oficial al bărbierilor era cel de barbitonsores, tonsores sau balneatori.

In Turcia se numeau *berber-bachi.* La curtea Sultanului sunt consideraţi în al şaselea rang printre slujitorii Curţei. Dimitrie Cantemir spune despre ei că *rad cu o mână atât de uşoară şi de dulce* încât *omul abea se poate ţine să nu adoarmă în timpul operaţiei.* [1])

Oricum li s'ar spune şi în orice ţară ar fi, bărbierul este un mare meşter; el ştie să tundă şi să bărbierească, iar dacă'i ceva mai iscusit este neîntrecut în aplicarea ventuzelor, pusul clistirelor şi scosul dinţilor. Şi când îi şi priceput, apoi ştie să panseze o rană, să îngrijească un buboi, să lase sânge, să prepare alifii şi la nevoe face pe doctorul şi îngrijeşte pe orice bolnav şi orice boală.

Sub această din urmă formă, bărbierii au jucat un rol important în trecutul medical românesc. Ei au fost doctorii Românilor, buni pentru orice, până către mijlocul secolului al XVII-lea. Ei sunt vracii de care pomenesc cărţile bisericeşti şi poezia populară.

In adevăr, deşi Românii numeau pe doctori cu termenul de vraciu, totuşi, când Domnitorii aveau nevoe de un doctor mai bun, se adre-

1) Dimitrie Cantemir. Istoria Imperiului Otoman. Trad. de Hodosiu, vol. I, pag. 174-5.

sau ori la Braşov, ori la Bistriţa, ori la Sibiu, şi cereau nu un vraciu mai bun, ci un bărbier, căruia îi spuneau „doftor". Este o dovadă neîndoioasă că bărbierii erau socotiţi doctori, că prin urmare ei erau doctorii cărora li se spunea vraci.

Se pare că Braşovul era centrul de învăţătură pentru bărbierii doctori. Un document din 9 Iunie 1436, spune că Iliaş Vodă al Moldovei a scris la această dată Braşovenilor, pentru un fiu de croitor din Roman, dat la Braşov să înveţe meşteşugul bărbieriei.

Elyas Waywoda et dominus terre moldawyensis.

Providi et honesti viri, nobis dilecti. Ad querimoniam Iohannis sartoris nostri de Romanforo alias scripsimus Providenciis Vestris qualiter ex parte honesti viri Petri rasoris, vestri videlicet concivis, de facto filii sui, quem scilicet ad docendum rasoriam artem (per) eidem Petro sub caucione fideiussoria assignaverat, vos iustitiam faceretis; quam iusticiam usquemodo, simulantes, nullatenus facere curastis, in eiusdem grande preiudicium et iacturam. Quare rogamus vos quatenus, agnitis presentibus, ipsi Iohanni ex parte dicti Petri plenam faciatis iusticiam, neve exinde nobis urgeatur querulari. Vel alias, vobis secus facientibus quod non credimus, providebimus iuri suo. In quo tandem nobis minime poteritis inputare. Aliud igitur non facturi. [1])

1460. — Incă înainte de această dată, Ştefan cel Mare avea un bărbier la Suceava, un Italian *maestro Ivane barbero del dicto Vaivoda*, de origină Genovez. [2])

14 Februarie 1533. — Bărbierii erau în mare cinste în oraşele Ardealului şi ocupau posturi de încredere. Aşa de exemplu, la data indicată, găsim un Martinus Berth, care făcea parte din Sfatul oraşului Bistriţa. [3])

20 Aprilie 1534. — Din Braşov, poate că şi din Sibiu şi din Bistriţa, bărbierii aceştia veneau în oraşele mari dela noi şi făceau pe doctorii. Trebue să credem acest lucru, pentrucă Românii au avut de dus prea multe răsboaie şi de suportat prea multe năvăliri răsboinice, ca să putem admite, că n'au avut şi meşteri care să-i îngrijească în cazuri de răniri.

---

1) N. Iorga. în Hurmuzachi, vol. XV/1. Documentul XXXIII, pag. 22.

2) I. Nistor, Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau. pag. 193, No. 3. cf. Xenopol, vol. IV, pag. 161, No. 27.– N. Iorga Istoria Comerţului Românesc. vol. I pag. 125.

3) N. Iorga. în Hurmuzachi, vol. XV/1. Documentul DCLXXXV, pag. 366 şi Indexul vol. XV/2, cuvântul bărbieri.

La data marcată, Gregorio tonsori și Nicolao, balneatori din Brașov, sunt chemați de către Vlad Vintilă al Țărei Româneștî (1532-35), ca să-i pue ventuze și să-i lase sânge :

„...domini Gregorio tonsori et Nicolao balneatori in Transalpinam missis ut venam suae magnificentiae inscinderent ac ventosas ponerent“. [1])

17 Martie 1535. — N'a trecut bine anul și Domnitorul a chemat din nou pe Nicolao balneatori, să vie să-l doctorească : *„...Nicolao balneatori dum per Wlad waywoda vocatus fuerat...* [2])

2 Ianuarie 1536. — Faima lui Grigore, bărbierul din Brașov, ajunsese așa de mare, că însăși Petru Rareș al Moldovei a trimes după el, dându-i titulatura măgulitoare de doctor: *domino doctori ac Gregorio tonsori in Moldaviam ad Petrum Waywodam missis...* [3])

5 Noembrie 1542. — Se pare că Petru Vodă al Moldovei a avut și unele legături de afaceri cu un bărbier, care se afla în preajma lui, un *Stephani Barbitonsoris,* de fel din Bistrița. La data arătată, Petru Vodă intervine la Bistrițeni pentru acest bărbier pe care îl trimite la ei :

Petrus.... Waywoda... terre moldaviensis... Missimus hunc hominem vestrum nomine Stephanum Barbitonsorem, ad Dominaciones Vestras, cuius medio nonnulla referenda intimavimus. Proinde quecunque nomine nostro Dominacionibus Vestris pretulerit, eidem fidem creditivam adhibere dignemini. Quos in reliquo bene valere optamus..." [4])

27 Octombrie 1553. — Ciuma bântuia Ardealul și Moldova lui Alexandru Lăpușneanu. Pentru pază se închideau drumurile, ca să se împiedice circulația și deci și contagiunea. Bărbierii, fiind socotiți drept doctori a toate știutori, aveau cuvântul lor, cuvânt greu, când era vorba de inchiderea vreunui drum. La data arătată • găsim pe *Gregorium Barbel ex Moldavia,* care se întorcea acasă, și în acelaș document se vorbește și de închiderea *intercludendum* a încă unui drum. Pe această înștiințare notarul adaugă:

---

1) Nic. Densușianu, în Hurmuzachi, vol. II/4 Doc. XXXVIII, pag. 68.
2) Idem, doc. XLV, pag. 89.
3) Idem, doc, LVII, pag. 109.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Doc. DCCXC și doc. DCCXCI, pag. 427.

Barbitonsorem misimus sub Bethleen. Hinc reversus misimus eundem cum certis Walachis ad intercludendas vias versus Moldaviam. [1])

2 Noembrie 1553. — Tot pentru închiderea drumurilor, Bistriţenii trimit Domnitorului Moldovei, pe Ştefan Bărbierul, poate acelaş Ştefan care servise şi pe Petru Rareş:

„ad mandatum domini Wayvode, misimus Stephanum Barbitonsorem, nostrum concivem, versus partes marmarosienses cum certis Walachis, ad intercludendas vias versus Moldaviam". [2])

25 Mai 1557. — Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei între 1552 şi 1568, a fost un sanghinar de pomină, un bolnav care suferea când de picioare, când de ochi, din care cauză mereu avea nevoe de medici ca să-l îngrijească. La 25 Mai 1557, Braşovenii i-au trimes pe Petrus Barbitonsor:

ingresso familiari domini Alexandri Waywode, mettercio, postulans intromitti barbitonsorem..; cum illis intromissus est Petrus Barbitonsor". [3])

12 Septembre 1557. — Spre toamnă, oamenii lui Alexandru Vodă, se întorc acasă cu Petru Bărbierul. [4])

23 Ianuarie 1558. — Lăpuşneanu se bolnăveşte de ochi şi cere Bistriţenilor să-i trimită pe *Andream chirurgum*, să-l îngrijească şi să-i aducă şi nişte *herbarus*, adică erbi sau medicamente din plante care nu cresc decât în Ardeal prin luna Mai:

„..Quod Dominaciones Vestre Prudentem et Circumspectum Andream chirurgum, concivem vestrum, ad peticionem nostram ad nos destinaverunt, grato animo accipiemus, consimili favore et benevolencia atque vicinitate gratificare conabimur. Ostendimus sibi defectuositatem oculorum cui subvenire deberet. Verum, ex quo virtutem herbarum tempore maii expululandarum, quo defectuositati subvenire posset, cognoscere posse significavit, remisimus illum ad Dominaciones Vestras. Petimus itaque Dominaciones

1) N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/i. Doc. DCCCCXXIX, pag. 502.
2) Idem, doc. DCCCCXXIV, pag. 499.
3) Idem, vol. XI, apendice II. Scootelile Braşovului, pag. 796.
4) Idem.

Vestras quam amicabiliter ut ipsum vicissim in mense maii ad nos mittere velint; quem honorifice tractatum et muneratum honorifice ad Dominaciones Vestras remittimus. Pari gracia refundere studebimus. Easdem quam felices valere optamus. [1])

2 Februarie 1560. — La începutul acestui an, Lăpuşneanu se bolnăveşte de o umflătură la un picior, de care a suferit foarte mult, mai opt luni de zile. Necăjit, Lăpuşneanu scria din Suceava, Bistriţenilor, să-i trimită un *„medicum seu barbitonsorem"* cât mai meşter şi mai priceput ca să-l vindece mai degrabă:

...Diebus superioribus, casu aliquo, nescimus quenam nobis successerat fortuna seu omen, pedem unum lesimus, per quem ictum, propter ipsius tumorem, magnum patimur dolorem. Rogamus atque amanter hortamur Vestras Prudencias, tanquam nostros vicinos bonos, ut vestrum medicum seu barbitonsorem, quem excellentem in suis artibus et in vindicandis huiuscemodi ictibus ab alliis et a nostris fidelibus audimus, velint, et non dedignentur, quam citissime, una cum famulo nostro nobile Christophoro, mittere... [2])

12 Februarie 1560. Hârlău. — La această dată, Domnitorul reînoeşte cererea. [3])

26 Februarie 1560. La cererea lui Lăpuşneanu Vodă, Bistriţenii i-au trimes un *„Wundartzt"*, care, după ce va fi făcut ce se cuvenea să facă, la 26 Februarie, Vodă îl trimitea înapoi, cu rugămintea să mai vie când va fi chemat:

Wyer schikhen hiemitt bey unsern Khämerling den Wundartzt (so Eur Ersame, Hochweyse Fuersichtigkhaitt auff unser Begern herein geschikht hat) und bedankhen unss höchst gegen Eur Ersame, Hochweyse Fuersichtigkheitt. Bitten auch dyeselbigen freindtlichst, wöllen unss ym den Wundartzt oder andere dergleichen Mayster auff hinfueren unser Begern widerumb hereinschykhen. [4])

5 Martie 1560. Iaşi. — Lăpuşneanu scrie Bistriţenilor că merge mai bine cu sănătatea, dar foarte încet: *„..quantum ad sanitatem*

---

1. N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Doc. DCCCCLXXIX, pag. 533.
2, Idem, doc. MXVIII, pag. 553.
3. Idem, dot. MXX, pag. 554.
4. Idem, doc. MXXI, pag. 554-55.

nostram attinet, pristinnam lenito (lento) gradu, ut arbitramur, brevi assequi poterimus sanitatem". [1])

27 Martie 1560. — La această dată se întoarce acasă, la Braşov, un alt bărbier, care se vede că a fost chemat de Lăpuşneanu, desigur pentru aceiaş boală a piciorului: *advenit Alexandri Wayvode barbitonsor.* [2])

18 Mai 1560. — Intre timp se vede treaba că Wundartzt-ul a mai venit să-şi vadă clientul, căci la această dată vedem că Domnitorul trimite acasă pe *Mayster Andre, Wundartzt.* Rezultă că acest meşter de răni este acelaş Andrei care îl căutase de boala de ochi la 23 Ianuar 1558. [3])

7 Iunie 1560. Suceava. — Lăpuşneanu scrie din nou Bistriţenilor cu rugăminte mare să-i trimită iarăşi pe faimosul Andrei, pe care îl tratează cu titlul de medic:

> *„rogamus atque iterum eciam rogamus Vestras Prudencias quatenus, ob respectum amicicie nostre bene future, velint ad nos agilem Andream medicum mittere quam citissime".* [4])

30 Iunie 1560. Suceava. De sigur că *agilem Andream medicum* a venit, a văzut pe Domnitor, care nu va fi rămas prea încântat de serviciile lui, căci îl trimite înapoi cu un titlu mai puţin pompos, acela de *discreto Andrea barbitonsore.* [5])

4 Iulie 1560. Suceava. — Diminuarea titulaturei, de la Mayster Andre la simplul barbitonsore, dovedeşte că Vodă nu era mulţămit, că nu mergea bine. Oricare va fi fost cauza nemulţămirei, vedem că Lăpuşneanu numai după cinci zile, trimite pe Ionaşcu Uşeru, la Sibiu, să-i aducă de acolo un *doctore seu physico.* [6])

1 August 1560. — Nu ştim cine va fi venit dela Sibiu; principalul lucru este că Domnitorul s'a făcut bine în urma consultului dintre cel venit dela Sibiu şi Andrei. Fericit că a scăpat, Lăpuşneanu mulţumeşte Bistriţenilor pentru amândoi doctorii, scuzându-se că poate nu i-a dăruit atât cât meritau:

---

1. N. Iorga, Doc. MXXII, pag. 555.
2. Idem, vol. XI, apendice. Socotelile Braşovului, pag. 802.
3. N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i. Doc. MXXIX, pag. 559.
4. Idem, doc. MXXXII, pag. 560.
5. Idem, doc. MXXXV, pag. 562.
6. Idem, doc. MXXXVI, pag. 562.

...Nachdem daș unss Gott der Allmechtige mitt einer schwären Krankhait haimgesucht hatt und wier der selbigen zu rathen on Hilff Eur E. W. F. nit geșein möchten, wölhe unss auff unser freindtlich Bitt und Erșuechen mit yerem Stadtärtzt, dem Mayster Andres, zu Hilff khomen sein und sich mit einem Doctor auss der Hermanstadt in der Eyl zu bringen unverthalb ser bemuett, wier sölhs treulich gespuert haben, und, nachdem unss der Allmechtige Gott wider zu der Gesundthaitt gebracht hatt thuen wier yetzt Eur E. W. F. gnandten Artzt mit vleissiger hocher Dankhsagung wieder haim schikhen, in der Weiss solchs von unss unvergolten gegen dieselbigen nit soll bleiben. Wier haben auch im, den Artzt, mit Wenigen ditzmals begabt; wölhs wier zuckhünfftigkhlichen wöllen bessern". [1])

Ajungem la zilele tragice ale faimosului Despot Vodă. In toamna anului 1563, el era asediat în cetatea Sucevei de către Hatmanul Tomșa; printre oștenii Hatmanului erau și Unguri puși sub comanda căpitanilor Toma Daczo și Ladislau Radek. Aceștia trebue să fi intervenit la Ioan Sigismund Zapolia, regele Ungariei, să le trimită bărbieri și hirurgi, care să îngrijească de răniți, căci la:

16 Octombrie 1563, regele scrie Brașovenilor să le trimită un hirurg, nu numai cu medicamente, ci și cu instrumentele necesare. Este prima oară că se pomenește de aceste accesorii ale hirurgilor:

...Quoniam nos fideles nostros Egregios Thomam Daczo et Ladislaum Radak, capitaneos, cum militibus nostris, equitibus et peditibus, ad expugnandum castellum Zwchywa in Moldaviam, in subsidium Spectabilis, Magnifici domini Stephani, (ca Domnitor, Hatmanul Tomșa a luat numele de Ștefan Vodă), Wayvode moldaviensis, benevole expedivimus; qui, sicuti debebant, neque chirurgos, neque barbitonsores ullis necessarios secum exceperunt, — cum autem bellica negocia plerumque vulnera et sanguines secum trahant, mandamus Fidelitatibus Vestris firmissime, aliud nullo modo habere volentes, ut, acceptis presentibus, statim e medio vestri unum chirurgum, quem meliorem apud vos habetis, ad curandos vulneratos eligere, et ipsum simul cum omnibus suis medicamentis, instrumentis necessariis in Moldaviam, ad fideles nostros Egregios Thomam et Ladislaum Radak, per equos vestros baiulos citra ullam moram deduci facere debeatis et teneamini. Secus nullo modo facturi... [2])

---

1. Idem, doc. MXXXVII, pag. 563.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Documentul MLXXXIX, pag. 586.

30 Octombrie 1563. — La această dată, Toma Daczo scrie și el Bistrițenilor, că bărbierii cari vor veni la Suceava *spre paguba lor nu va fi ființa lor aici.* [1])

21 și 23 Octombrie 1563. — La cererea regelui, Bistrițenii (nu Brașovenii), au trimes la Suceava doi bărbieri, pe Andrei și pe Emeric: *Mittimus igitur post, die sabbato in Moldaviam Andream et Emericum barbitonsorem.* [2])

29 Noembrie 1563. — Dupe uciderea lui Despot Vodă, la Suceava, a urmat la domnie Hatmanul Tomșa, cu numele de Ștefan Vodă. Domnie de scurtă durată, pentrucă a fost gonit de Lăpușneanu și ucis de Poloni. Lăpușneanu ajunge iarăși Domn și de cum se înscăunează se bolnăvește de ochi. Anunțând Regelui Zapolia revenirea lui la tron, Lăpușneanu nu uită să-i ceară și un doctor pentru boala lui. Zapolia scrie Bistrițenilor să satisfacă pe Lăpușneanu, și să-i trimită iarăși pe Andrei:

> „ ...*Cum intelligamus Spectabilem, Magnificum dominum Alecxandrum Wayvodam moldaviensem dolore oculorum laborare et ibi apud vos quendam Andream barbitonsorem curandorum ocolurum gnarum exsistere, ad postulacionem ipsius domini Wayvode clementer permittimus ut ipse ad eum venire et oculos eius mederi possit, presertim cum et alias apud eum frequenter fuisse dicatur. Itaque libere ad ipsum dominum Wayvodam proficisci poterit. Ceterum dentur per vos comites itineris...*". [3])

1564. — Tot căutând pe Domnitor, s'a născut oarecari legături de prietenie între bărbierul Andrei și Lăpușneanu, ceiace se dovedește dintr'o scrisoare trimisă de Vodă către Bistrițeni, despre niște lucruri lăsate de curteanul lui, Nicolae Raț, în păstrarea lui *Andream chirurgum.* [4])

10 Martie 1564. — Lăpușneanu scrie Bistrițenilor, să-i trimită cât mai în grabă pe *barbitonsorem nomine Andream:*

> „ ...*quam citissime nobis, cum ardue quedam necessitates requirant, barbitonsorem nomine Andream, in civitate vestra inhabitantem, mittatis cum presencium exhibitore Markos*". [5])

---

1) N. Iorga, Documentul MXCII, pag. 588.
2) N. Iorga, Documentul MLXXXIX, pag. 587.
3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Documentul MXCIX, pag. 591.
4) N. Iorga, documentul MCII, pag. 592.
5) N. Iorga, documentul MCXI, pag. 597.

5 Aprilie 1564. — Andrei a venit, dar probabil că n'a reuşit să vindece pe Domnitor. Acesta suferea de o boală gravă de ochi, pentrucă dupe cum spune singur, i se scurgea puroi din ochi: *din ochii mei se scurg urdori.* Supărat de acest insucces, Lăpuşneanu trimite înapoi pe Andrei *incolumem et salvum,* adică bun teafăr, ca şi cum s'ar fi putut întâmpla şi altfel:

Ceterum agimus ingentes maximasque gracias Dominacionibus Vestris Spectabilibus quod, peticionibus nostris satisfacientes, Andream barbitonsorem et Michaelem interpretem, concivem vestrum, transmisistis quodque bone vicinitatis leges confirmandas nobis obtulistis; que nobis periucunda fuere. Deinde magistrum Andream cum suo comite secundum peticionem Spectabilitatum Vestrarum quatenus potuimus reverenter excepimus et, officio suo ipsi commisso satisfaciente, eundem bene et humaniter expeditum iterum ad Spectabilitates Vestras in loca sua incolumem et salvum transmisimus, nam in hoc defectu quo nos laboramus, artificio suo uti non possumus (colilguntur enim ex oculis nostris aliqua stercora), cui ipse artificio suo resistere minus possit. Denique, quia declarastis amiciciam, benevolenciamque vestram erga nos in transmissione Andree, in pluribus Spectabilitatibus Vestris, et expeditis istis, videlicet Andree et Michaeli, viris honestiş, nos gratificaturos..." [1])

8 Octombrie 1564. — Lăpuşneanu trimite iarăşi după *magistrum medicum Andream,* în speranţă că, cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu meşteşugul lui Andrei, se va putea face bine de boala lui de ochi:

„ ...quoniam morbo quodam ocolorum laboramus, rogamus Spectabilitates Vestras quam diligenter ut nobis magistrum medicum Andream, qui et prius nobis inservivit, transmittant. Persuasum enim habemus, iuvante Deo, eius arte et opera nos sanitati pristine restitui posse. Quem, peracto suo officio, Spectabilitatibus Vestris, Deo volente, bene solutum remittemus..." [2])

14 Octombrie 1564. — Andrei, care a venit şi a văzut pe Domnitor, se reîntoarce la această dată, la Bistriţa, să-şi aducă anumite medicamente pe care nu le găsea în Suceava. [3])

1) N. Iorga, documentul MÇXIII, pag. 598.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/I. Documentul MCXXXIII, pag. 607.
3) N. Iorga, documentul MCXXXIV, pag. 607.

De altfel boala Domnitorului mergea tot mai rău, aşa că mai-mai orbise:

„Ille solus Palatinus Moldavie Alecxander, manendo in Szoczowa duodecimque consiliarios suos decolando, factus est caecus, et statim post hunc diem in tota terra Moldaviae ad hunc usque diem grassatur pestis" [1])

20 August 1567. — Cum, cum, Domnitorul s'a făcut bine şi n'a mai avut nevoe de doctori. La data de mai sus, trimite după *agilis vir Andreas chirurgus,* să vie tot pentru boala lui de ochî şi să-i aducă şi leacuri.

„ ...agilis vir Andreas chirurgus, concivis Spectabilitatum Vestrarum, exhibitor presencium, recedit a nobis, officio suo diliginter sagaciterque expedito; ob cuius operam summas Spectabilitatibus Vestris quoque et eidem agimus gracias. Iniunximus quoque ei ut, quamprimum aliqua unguenta contra dolorem oculorum conficiat, ad nosque confecta personali presencia solus adferat; ipseque humaniter operam et diligenciam suam nobis obtulit et promisit. Rogamus itaque Spectabilitates Vestras firmiter ut, confectis ab eo unguentis, cicius ad nos e(i)um mittant. Tandem duos magistros qui ceravisiam bonam coquere noverint, una cum predicto Andrea chirurgo, nobis mittant, ut pro gustu nostrî ipsius aliquantulum ceravisie nobis coqueant, et cicius, negociis suis perfectis, bene persolutos dimittemus". [2])

15 Martie 1568. — Lăpuşneanu a mai dus-o aşa până în primăvara acestui an. La 15 Martie scria Bistriţenilor dupe *amore nostri Andream chirurgum,* să vie să-l scape:

„ ...Rogamus Dominaciones Vestras Spectabiles firmiter ut quanto cicius amore nostri Adream chirurgum, inhabitatorem vestrum, ad nos mittant, nam maxime eius arte et opera in presenti indigemus. Laboramus enim morbo quodam, quod vitare eius opera, iuvante Deo, arbitramur..." [3])

Chemarea duioasă a lui Lăpuşneanu a fost zădarnică, căci adouazi:

1) N. Iorga. Medici şi medicina. Conferinţă, pag. 23, nota 2.
2) N. Iorga, Hurmuzachi, l. c., documentul MCLXIII, pag. 623.
3) N. Iorga, documentul MCLXXI, pag. 628.

16 Martie 1568, Bogdan Vodă, fiul și urmașul lui Lăpușneanu scrie Bistrițenilor, să se comunice lui Andrei, că Domnitorul a murit:

„...*ad petita Spectabilis et Magnifici domini, sanctissime memorie, parentis nostri Alexandri Wayvode Dominaciones Vestre Andream chirurgum transmiserant, qui postquam e vita parens noster predictus excessisset ad nos pervenit. Cum itaque nos in presenti eius opera minus indigemus, Spectabilitatibus Vestris remisimus, animo tamen grato, tam operam Spectabilitatum Vestrarum, quam illius accipentes...*" [1])

6 Aprilie 1568. — Bănuim că în ultimul timp a fost chemat pentru boala lui Lăpușneanu și un bărbier din Muntenia, Petre, pentrucă în socotelile Brașovului se menționează la data indicată, întoarcerea acestui bărbier din Moldova: *Als der Peter Balbierer aus der Molda.* [2])

Pe măsură ce trece timpul și ne apropiem de secolul al XVII-lea, pe aceiaș măsură bărbierii se tot răresc, ca să fie înlocuiți cu hirurgi și doctori. Incât numai la răstimpuri destul de mari mai apare câte un nume de bărbier cu faimă de doctor.

4 Iunie 1585. — In socotelile Brașovului, se trec la această dată plata bărbierilor cari au vindecat pe Murchen, un însoțitor al lui Petru Vodă: *Auf Befehl czahlt ich den Balbierern welche den Murchen, so mitt dem Peter Waida herausser kommen war...* [3])

2 August 1600. Mihai Viteazu scrie din Alba Iulia, Bistrițenilor, să-i procure diferiți meșteri, și printre cei dintâi citează pe bărbieri:

Fiindcă în tabăra noastră ni trebuesc meșteri, vă poruncim ca, după obiceiu, să ni trimiteți îndată în tabăra noastră, lângă Sasebeș, din orașul vostru tot felul de meșteri: bărbieri...". [4])

1 Iulie 1603. — In lupta dela Brașov, când Radu Șerban a răsbunat în parte, uciderea lui Mihai Viteazu, bătând pe Batori, un cronicar Mihail Seybriger, spune că răniții erau duși la bărbieri: *Etliche Hundert verwundete in der Stadt bracht, zu den Barbieren.* [5])

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Documetul MCLXXII, pag. 628.
2) N. Iorga, vol. XI, apendice II. Socotelile Brașovului, pag. 805.
3) N. Idem, pag. 830.
4) N. Iorga, vol. XII/2. Documentul MCCCXCIX, pag. 986.
5) N. Iorga. Studii și documente, vol. IV, pag. 124.

5 Decembrie 1621. — Ştefan Vodă Tomşa al Moldovei, scrie Bistriţenilor să-i trimită *un doftor sau bărbier,* care să poată vindeca pe un prieten al Domnitorului, bolnav de urechi. Pentru asta oferea o sumă colosală pentru acele vremi *o sută de galbeni de aur :*

„ ...pe omul nostru... nu putem şti ce nevoe nenorocită l-a găsit, că spune că-i urlă capul straşnic, şi urechile i s'au închis. Vă rog pe dumneavoastră... poate o fi acolo, în oraşul dumneavoastră, un astfel de doftor sau bărbier, care ar şti vreo doftorie contra unei astfel de urechi surde, astupate. Dacă s'ar găsi, aş da 100 de galbeni de aur ca răsplată, numai să-l vindece... Şi cum am scris despre doftorul D-tale să vină fără zăbovire cu acest om de credinţă, şi-l voi răsplăti aşa cum am făgăduit". [1])

Bărbieri care făceau pe doctorii erau acum destui şi la noi. Intre 1628 şi 1631, documentele vorbesc de un Leca Bărbierul şi *alţi meşteri bărbieri din Bucureşti.* [2])

27 Ianuarie 1638. — Un document cu această dată, dovedeşte că principiul plăţii serviciilor aduse de bărbieri era păzit cu sfinţenie. Când bolnavul nu putea plăti cu bani, plătea cum putea, cu lucruri de preţ. La data indicată, un *bărbiariu* din Suceava, a luat *o fotă şi o năframă şi încă trei zloţi şi giumătate,* pentrucă a îngrijit de un rănit grav. In această pricină, Sucevenii scriu Bistriţenilor:

„ ...Grigore feciorul popei Petrei den Rebrişoara şi Luca feciorul lui Matei din Bărgăul-cel-de-sus, cum am venit aicea în oraş. Deci n'au şezut la o casă de om bun, unde-au băut, sau la gazdă, ce, dacă s'au înbătat, ca nişte oameni făr de ispravă, ei au eşit noaptea de au umblat ca nişte tâlhari cu săbii şi cu corduri şi cu topoară. Deci ei au dat de strajă, straja i-au întrebat ce oameni sânt de îmblă aşa cu arme goale pren târg. Ei s'au semeţit : ce au dat aşa, au şi tăiat pre un fecior a străjerilor, de zace aşa domicat (rănit), cât el va muri, şi, aşa făcând ei, au sărit straja de i-au prins, că de bună voe nu să da. Deci apoi noi vrum să-i băgăm în cetate ca pre nişte răi făcători, iar apoi, dacă s'au spus că's din idicul domniei tale, noi i-am lăsat, numai să se împace cu acei oameni ce i-au vătămat şi zac răniţi, şi încă de va muri omul, ei'ş vor mai în-

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Documentul MDCCCII, pag. 925.
2) N. Iorga. Istoria comerţului românesc, vol. I, pag. 250.

treba cu dânşii. Deci au dat unul bărbiiarului-o fotă şi o năframă, iar altul au dat iar bărbiiarului, să îmble să tămăduiască pre cel om ce zace tăiat de dânşii, de au dat trei zloţi şi giumătate, şi globa au plătit 6 zloţi. Atâta au dat, iar mai mult un ban n'au dat...". [1])

1653. — Anul luptei de la Finta, când a fost rănit Matei Basarab. De sigur că Domnitorul a avut medici care să-l îngrijească, dar a avut şi bărbieri. In această chestiune, iată ce scrie d. Profesor Iorga :

„ Cronicarul ardelean Kraus povesteşte că „bărbierul" lui Matei, puind fără socoteală plasture pe picior, nu putu împiedica o cangrenă. Atunci prinţul ardelean trimite aliatului său „un renumit bărbier din Sibiu". El întâlneşte însă pe Polonul care îngrijea pe Matei, înveninându-l cu plasture. Medicul ardelean, Iacob din Făgăraş, descopere crima şi aduce prinderea vinovatului şi a complicilor lui, unsprezece boeri, dintre care unii ar fi fost şi ucişi". [2])

15 Septembrie 1653. — Ştefan Petki, un căpitan ungur în slujba lui Gheorghe Ştefan Vodă, care gonise pe Vasile Lupu, a trimes Bistriţenilor nişte Cazaci prinşi la asediul Sucevei, ca să fie ingrijiţi de un bărbier doctor : *...sosind acolo cu ei, să li legaţi rănile prin vreun bărbier-doctor, şi să li căpătaţi ceva cămăşi...* [3])

1673. — Nişte oameni din Todireşti au spart capul unui tovarăş şi au plătit şi bărbierului pentru îngrijire şi rănitului pentru usturimea îndurată pe urma rănirei :

„ ...şi ni cere egumenul de la Galaţi treizeci de lei gloabă şi ni cere şi oameni... să plătim bărbierului şi să punem un om la lucru să lucreze până se va scula omul, şi usturimea omului să plătim noi... Şi am plătit bărbierului şi usturimea omului şi toată cheltuiala ce au făcut. [4])

De acum înainte bărbierii doctori sunt tot mai rari. Actele nici nu-i mai pomenesc. Doctorii în schimb se înmulţesc tot mai mult şi

---

1) N. Iorga, Hurmuzachi, vol. XV/2. Documentul MDCCCCXXIV, pag. 1053-54.
2) N. Iorga. Medici şi medicină. Conferinţă, 1919, pag. 27.
3) N. Iorga, Hurmuzachi, vol. XV/2. Documentul MMCCCXIII, pag. 1240.
4) N. Iorga, Anciens documents de droit roumain, vol. I, pag. 264-65.

prind a se stabili la noi; în acest chip bărbierii rămân numai cu practica micii chirurgii, ventuze, aplicări de lipitori, scosul dinţilor şi numai clandestin mai practică sau fac pe doctorii în medicină.

MOAŞELE

Moaşele, moaşia sau moaşa, este aceia care asistă femeile la naştere. Cuvântul vine de la *moaşâ,* care însamnă bunică, şi, pentrucă bunicele, de obicei, au asistat şi asistă şi astăzi pe lehuze, termenul a rămas numai pentru asistentele lehuzelor. [1])

Dupe Pravilistul bisericesc serviciile ce fac moaşele au un caracter de obligativitate, care le pun în rândul slujbaşilor : *moaşa caıe apucă pre mueri şi nasc,* n'are voe să vie la biserică 8 zile. Acest termen este considerat ca foarte scurt, că explică Pravilistul : *pentrucă slujbă face şi ea.* [2])

In afară de moaşa recunoscută cu acest titlu, acea care face slujbă, mai existau atunci ca şi cum, femei, care deşi nu erau moaşe de profesie, erau însă pricepute în acest meşteşug. Acelaş serviciu fac şi babele; Pravilistul bisericesc spune *„babele ce slujesc la naştere.., până a 7-a zi să vie la priceştanie (împărtăşanie).* [3])

Dupe Pravile , moaşa este aceia care face expertiza, când este vorba să se constate virginitatea unei fete. Vraciul sau doctorul bărbat n'are cuvânt în asemenea împrejurări. In acelaş timp, Pravilele stabilesc chipul cum trebue să se facă examenul într'o expertiză: cu vederea, cu mâinele, cu chibzuială şi în prezenţa a altor două femei. Spune Pravila :

> *„Când va mărturisi moaşia, cum iaste fată întreagă, o vom creade şi aceasta când va fi muiare ca aceaia de cinste moaşia şi de va fi văzut că iaste fată şi o va fi socotit bine, cum iaste întreagă, şi o au pipăit cu mânule, şi încă de are fi mai fost cu moaşia doo mueri, destoinice de-a să crederia şi învăţate bine la acest meşteşug".* [4])

---

1) Moş-moaşâ, înseamnă bunic-bunică. Spune Pravilistul: „cela ce'şi va ucide pre tată-său şi pre înmă-sa, sau pre moşu-său, sau pre moaşe-sa...", adică pe bunic sau pe bunică. Pravil. glava f (9) şi 244; pag. 25, 230. — Longinescu. Legi vechi, pag. 95.

2) Bujoreanu. Pravila Matei Băsarab. Invăţături, glava 377, pag. 294.

3) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora, vol. III, pag. 103.

4) Bujoreanu. Pravile. Glava în (38), punctul s (6) şi glava 254, zac 6; pag. 49 şi 241. — Longinescu, Legi vechi, pag. 206.

Distincţiunea ce face Pravilistul asupra moaşei de cinste, dovedeşte că existau şi moaşe cu calităţi contrare.

Când e vorba să se facă expertiza unui copil supus sodomiei, examenul îl face tot moaşa, de astădată împreună cu vraciul: *moaşa şi vraciul pot să mărturisească, de vreme ce vor fi văzut copilul, şi de vor cunoaşte făcut-au sodomie, au ba.* [1])

Cronicele şi documentele nu ni-au păstrat nici un nume de moaşă.

VRACII

Acest cuvânt vine de la slavonul *vrac,* care înseamnă *doctor.* Derivatul slavon *vraciva şi vracevanie,* înseamnă *vrăciuire, lecuire* [2]) de unde şi cuvântul de vracevanie, întrebuinţat de Pravilişti, cu înţeles de leacuri.

In scrierile bisericeşti cuvântul de vraciu are un înţeles de ordin moral, mistic. Când se spune de exemplu: *vraciul tuturor,* se înţelege însăşi Dumnezeu.

Termenul de vraciu se găseşte în Psaltirea Scheiană din 1482. [3])

Se găseşte în *Cartea de învăţături* din 1551, a lui Coresi. Aici se spune de exemplu: *nu trebueşte sănătosului vraciu, ce bolnavului.* [4])

Se găseşte în Palia de la Orăştia (1581-82): *Iosif porunci slugilor sale, vracilor, cum cu aromat să ungă pre tată-său, şi vracii unseră pe Israil.* [5])

In poezia populară, în folclor, vraciul este un personaj ciudat, un personaj de basm, care aduce a vrăjitor; el ştie de toate şi poate orice; el ştie să farmece şi să vindece cu descântece, este un descântător.

Numai pentru Pravilist, cuvântul de vraciu îşi ia înţelesul cuvântului slavon, de origină, înţeles de om care îngrijeşte şi vindecă pe bolnavi, înţeles de doctori.

In Pravila lui Vasile Lupu (1646) se întrebuinţează numai cuvântul de vraciu. O singură dată se pomeneşte de doctor, dar numai

---

1) Bujoreanu, glava if [39], punct kn (28), şi glava 333, zac 28, pág. 49 şi 266. Longinescu, l. c., pag. 207-212.

2) Cr. Creţu. Lexiconul lui Mardare Cozianu, pag. 95 şi 118, rând. 482, 483.

3) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 283, 508. I. A. Candrea.— Psaltirea Scheiană, pag. 180, rând. 16.

4) I. A. Candrea, Dicţionar.

5) I. A. Candrea, citează: Paliá de la Orăştia, edit. de Mario Roques. Paris 1925

ca să arate că este vorba de un vraciu mai învăţat, de un vraciu dascăl, căruia i se spune *doftor.*

Această preferinţă a Pravilistului pentru termenul de vraciu, se explică uşor. In adevăr, Pravila lui Vasile Lupu este întocmită după cei mai de seamă jurişti ai Evului Mediu, în special dupe romanistul italian Prosper Farinacius. In acest autor, termenul latinesc de *medicus,* se dă omului care îngrijeşte pe bolnavi; este un termen generic în care intră şi *periti,* adică un meşter cunoscător, iscusit, un *barbitonsores* un *doctorati aut licentiati* sau un *chirurgus,* care poate fi sau nu doctor. [1])

Dar, în vremea când s'au scris Pravilele, nu exista în limba românească cuvântul de medic, şi atunci traducătorul a întrebuinţat un termen pe care îl avea la îndemână, termenul de vraciu, cu înţeles de om care îngrijeşte şi vindecă pe bolnavi. Pretutindeni, în Pravile, când se întrebuinţează cuvântul de vraciu, i se găseşte echivalentul de *medicus* saŭ *chirurgo* în Farinacius. De exemplu:

Spune Farinacius: *Quod noluit medico obedire...* Pravilistul traduce: *nŭ ascultă cumu'l învaţă vraciul.* Saŭ:

Farinacius: *ad expensas medicorum...: cât au dat la vraci...*

Farinacius: *medicus, qui filio veninum dedit.: vraciul ce va da otravă feciorulu...*

Farinacius: *Ubi de chirurgo emente venena...* Pravilistul: *alegând acela, ce au fost cumpărând (otravă), iaste vraciu.* [2])

Exemplele se pot înmulţi de atâtea ori, de câte ori se întrebuinţează cuvântul vraciu, în Pravile.

Rezultă că termenul de vraciu, termen popular cu înţeles de vrăjitor, descântător ori cu înţeles mistic de Dumnezeire, este întrebuinţat de Pravilist cu înţeles de om priceput în ale medicinei, doctor, nu ca să schimbe sensul popular sau bisericos al termenului de vraciu, ci pentrucă n'a avut la îndemână alt cuvânt, cu care să traducă termenul latinesc de *medicus.*

Acum se pune o chestiune de identitate: cine erau aceşti vraci?

Dupe înţelesul cuvântului *medicus,* care este echivalentul *vraciului,* vracii nu pot fi decât ori doctori, ori bărbierii, sau şi unii şi alţii.

---

1) De exemplu se spune: quia medicis creditur etiam, quando non sint doctores, dummodo sint periti (prout sunt hodie apud nos barbitonsores) ad medicandum... Ubi admittit relationem medici, aut doctorati, aut licentiati..." Longinescu. Legi vechi, pag. 504, 129.

2) Longinescu, l. c.. Nota 499, 333, 360, 416, pag. 128, 90, 97, 109.

Insăşi Pravilistul deosebeşte două categorii de vraci: vraci dascăli cărora li se spune *doftori*, şi vraci mai proşti, vraci bărbieri sau vraci descântători. Spune Pravilistul:

> *„Când va zice vraciul, că iaste rana de moarte, sau nu de moarte, atunce'l vom creade; mai vârtos când se va afla, că vraciul este dascăl, cum le zic acestora doftori, atunce să creade şi mai bine, de cât ar fi altul mai prost, bărbiariu sau decântătoriu“.* [1])

Au fost ei doctori pe la noi, doctori chemaţi de prin alte ţări, dar până la jumătatatea secolului al XVII-lea, au fost puţini. In schimb, au fost bărbierii. Ei au fost doctorii Românilor, ei sunt vracii de care se ocupă Pravilele.

Negreşit că nu toţi bărbierii vor fi fost şi vraci. Numai cei mai iscusiţi, cei care învăţau meşteşugul la Braşov, la Sibiu ori la Bistriţa sau şi la vrun meşter priceput localnic, numai cei care se specializau în căutarea rănilor şi a bolnavilor, ajungeau să fie socotiţi hirurgi ori vraci. Cei mulţi, cei *mai proşti*, cum spune Pravilistul, rămâneau simpli *tonsores* care ştiau doar să tundă şi să bărbierească.

Carte nu li se cerea, probabil nici diplome. Pravilistul fixează anumite condiţiuni ca un vraciu să poată practica, condiţiuni care n'au nimic comun cu cartea.

Ca să fie cineva vraciu, trebue să fie om sănătos, cu mâinele sănătoase şi cu mintea întreagă ca să priceapă boala cuiva:

> *Un vraciu bolnav, deznodat, adecă să-i fie toate vinele stricate, acela nu poate să tămăduiască nici pre un bolnav. Ci trebue să fie vraciul sănătos şi să se ducă să vază pre bolnav şi să-i fie mintea întreagă şi mâinele sănătoase, ca să apuce strângerea cu mânile'şi şi cu mintea să priceapă boala...“* [2])

Rezultă din acest citat că, vraciul se duce şi vede bolnavul la domiciliul lui, adică face vizite, că vraciul trebue să fie om perfect sănătos şi cu mintea întreagă, ca să poată tămădui pe cel bolnav.

---

1) Bujoreanu. Pravile. glava di.(14). punctul 7 şi glava 249. zac 7. pag. 32 şi 239. Longinescu. Legi vechi româneşti. pag. 129. Textul latin este următorul: „Regula sit. quod medicorum relationi. et iudicio statur super mortalitate vulneris. et an vulneratus obierit ex vulnere illato... Bene verum est. quod peritis. et chirurgis doctoratis semper magis credendum esset. quam non doctoratis. barbitonsoribus. seu chirurgis...“. Farinacius. cf. Longinescu. l. c.

2) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invăţăturile patriarhului Anastasie, glava 21. pag. 430.

Mai departe, Pravilistul fixează anumite reguli de păzit de către vraci întru exercitarea meşteşugului doctoricesc, şi anume:

Vraciul trebue să fie creştin. Totuşi se îngădue să fie şi jidov şi de altă lege. Dar de orice lege ar fi, vraciul n'are nevoe să jure, ca să fie crezut, măcar de ar fi *vraciul şi jidov sau şi de altă lege.* [1])

Pravilistul ştie că vracii nu sunt toţi deopotrivă. Unii sunt mai buni, mai destoinici, alţii mai puţin. De aceia, când este nevoe de o expertiză, sau în cazuri de opinii divirgente *vom creade pre cei mai mulţi, sau pri cei mai buni, sau pri cei destoinici, iară nu pri alţii.* [2])

Din acest citat se vede lămurit că Pravilistul cunoaşte principiul *celor mai mulţi,* al majorităţei, care decide. In altă parte spune că, moştenitorul cuiva este dator să îngrijească cât mai bine de cel pe care'l moşteneşte şi când este bolnav *să-i aducă vraciu bun.* [3])

Sunt şi vraci răi care smintesc pe bolnavi, adică le fac mai mult rău decât bine: *...de va fi dat (rănitul) şi pre vraci răi, să-l fi smintit...* [4]). Şi mai sunt şi vraci care nu îngrijesc bine din neglijenţă, şi atunci judecătorul trebue să aprecieze, dacă, de exemplu, moartea unui rănit a fost *pentru vina vraciului,* sau *din meşterşugul vraciului.* [5])

Pravilistul cere ca în cazuri de răniri totdeauna să fie chemat vraciul, atât în interesul căutărei, cât şi al stabilirei gravităţei şi al răspunderilor, altfel: *sminteala morţei va fi despre cel rănit.* Pe de altă parte, rănitul trebue să asculte şi să execute întocmai prescripţiunile vraciului, că altfel *pricina morţei (rănitului) iaste el singur, iar nu rana.* [6])

Bărbatul este dator să cheme *vraci la boala muerii lui şi să-i cumpere tot fialul de vracevanii şi de alte de toate bucatele, ce-i vor trebui...,* altfel perde dreptul de a moşteni averea soţiei. Iar *de să va prileji să nu să afle vraci acolo, atunci iaste dator bărbatul, să trimită unde va găsi, să-i aducă, de va fi aproape; iar de va fi de-*

---

1) Bujoreanu. Pravile, glava di [14], punctul f (9), şi glavă 249. zac 9; pag. 32 şi 239. Longinescu. Legi vechi româneşti, pag. 129.

2) Idem, punctul i (10), pag. 32 şi 239. Longinescu, l. c. pag. 130.

3) Idem, punctul ka din glava n (8) şi glava 243, zac 21; pag. 24 şi 230. Longinescu, l. c., pag. 93.

4) Bujoreanu, glava gi (13), punctul v (2), şi glava 248, zac 2; pag. 32 şi 238. Longinescu, — l. c., pag. 126.

5) Idem, punctul g şi d [3 şi 4].

6) Bujoreanu, glava di (14), punctul a şi v (1 şi 2), şi glavă 249, zac 1 şi 2; pag. 32 şi 238. Longinescu, l. c., pag. 128.

parte nimic nu-i datoriu. [1]) Aceste spuse ar fi o dovadă că nu era chiar aşa uşor să se găsească un vraciu, la îndemână, şi că vracii erau destul da rari, uneori la mare depărtare. Este iarăşi curios, că soţia nu are aceleaşi îndatoriri faţă de bărbatul ei: *muiarea de nu va chema vraci la boala bărbatului, sau de nu-l va nici socoti, nu va piarde nimic din venitul său, ce va avea de la bărbat.* [2])

Dacă tot bolnavul trebue să se caute cu vraci, căci *...nu trebueşte sănătoşilor vraci, ci bolnavilor,* [3]) apoi nu trebue să se uite că vracii trebue plătiţi pentru serviciile lor. Pravilistul, în cazuri de răniri, obligă pe vinovat să facă această plată: *ucigătoriul... iaste dator încă să plătească rudelor celui ucis, toate cheltuelile ce au făcut, cât au dat la vraci şi alte...* [4])

In cazuri grave, când vraciul socoteşte că bolnavul este pierdut, poate să-l părăsească *zicând că nu se va tămădui,* dar atunci, este ertat rănitului, să se adreseze fermecătoarei sau descântătoarei, că *nu să înţelege, să fi făcut aşa greşală mare.* [5])

In expertize vraciul nu numai că nu depune jurământ, dar spusele lui sunt mai tari ca orice mărturie, că *mai creade-să-va vraciul de cât mărturiile.* [6])

Examenul femeilor nu-l face vraciul, ci moaşa ; această restricţiune dupe obiceiul turcesc, se aplică nu numai când'îi vorba de vraci bărbieri, ci chiar şi faţă de doctori. In *„haremul"* Domnului, adică în locuinţa rezervată pentru Doamnă, bărbaţii nu intră. Neculce poveşteşte că Antioh Vodă fiind mazilit, Turcii au vrut să pună mâna pe doi boeri, pe Bogdan Hatmanul şi Iordache Vistierul; amândoi, ştiind ce-i aşteaptă s'au ascuns în camerele Doamnei lui Antioh, şi *„Kapegi-başa n'a cutezat să intre în casă la Doamna, să-i ia de grumaz, că-i oblicise (aflase) că sunt acolo, şi era Turcul om împărătesc".* [7])

Dimitrie Cantemir spune că, dacă mama Sultanului este bolnavă, atunci :

---

1) Bujoreanu. Pravile, glavă n [8], punctul kn şi kf [28 şi 29], şi glava 243, zác 28 şi 29, pag. 24-5 şi 230. — Longinescu, l. c., pag. 94.

2) Idem, punctul i [30] şi zac 30.

3) Sextil Puşcariu şi Alex. Procopovici. Coresi „Carte de Invăţătură", pag. 5, rândul 5-6.

4) Bujoreanu, Pravile, glava n [8], punctul di [14], şi glava 243, zac 14, pag. 24-5 şi 230. Longinescu, l. c., pag. 94.

5) Bujoreanu, glava di [14], punctul e [5], şi glava 249, zac 5, pag. 32 şi 238, Longinescu, l. c., pag. 129.

6) Idem, punctul n [8] şi zác 8.

7) Ioan Neculce, in Letopiseţi. vol. II, pag. 268.

„Hakim Effendi sau primul medic se introduce în cabinetul ei de dormit, dar nu poate vorbi cu ea, de cât prin o perdea ce este trasă împrejurul patului ei. Şi dacă trebue să-i pipăe pulsul n'o poate face de cât prin o pânză foarte fină de in; căci ar fi o crimă ca vre-o persoană bărbătească să vază faţa Sultanei, fie sănătoasă, fie bolnavă“. [1])

Numai când e vorba de examinat un sodomlean, examinează vraciul dar asistat de moaşă. [2])

Pentru stabilirea nebuniei cuiva, judecătorul întreabă şi pe vraci *„carii foarte lesne'l cunoaşte de va fi nebun cu adevărat“.* [3])

Când îi vorba de otrăvire, vraciul este ţinut să examineze vărsăturile otrăvitului. [4])

Vraciul are voe să cumpere otravă şi să facă experienţe ca să poată descoperi contraotrăvuri: *„să o cearce cu erbi ca aceaia cu meşterşugul lui, să vază, putea-va face iarbă ca aceaia, să biruiască putearea otravei, ce să zice, să dia iarbă celui otrăvit, să nu-l prinză otrava“.* [5])

Dar şi răspunderea vraciului este foarte mare şi-i pedepsit cu moartea, când ar vinde otravă în scop criminal: *„vraciul ce va da otravă feciorului să otrăvească pre tată-său, să-i să facă moarte, să-i tae capul“.* [6])

Pravila bisericească opreşte pe preot să facă pe vraciul: *„Preotul care va vrăciui, sau va tăia vine...“*, acela se pedepseşte. [7]) Simpla enunţare a acestei măsuri, dovedeşte că practica exista căci nu opreşte nimeni ceia ce nu se face. De fapt preoţii au făcut totdeauna pe doctorii. La noi, în mânăstiri, preoţii au vrăciuit bolnavii care cădeau înaintea icoanei făcătoare de minuni, iar din spusele Pravilei rezultă că făceau chiar şi operaţii, tăiau vine. Acelaş lucru s'a petrecut şi'n Apus cu preoţii catolici, deşi şi ei erau opriţi să facă pe doctorii: *„ecclesia abhoret a sanguine“.*

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Bizantin, vol. II, pag. 457, n. 39. Ediţia Academ.
2) Vezi nota 1, pag. 44.
3) Bujoreanu, Pravile, glavá ne (55) punctul e (5) şi glava 360 zac 1, pág. 62 şi 286. Longinescu, l. c., pag. 267.
4) Bujoreanu, glava i (10), punct. zi (17) şi glava 245 zac 17, pag. 28 şi 234.—Longinescu, l. c., pag. 111.
5) Idem, punctul s (6).
6) Bujoreanu, glava, f (9). punct ai (11) şi glava 244, zác 11, pag. 25 şi 231.—Longinescu, l. c., pag. 97.
7) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas., Invăţături, glavă 71, pag. 163.

Treaba vraciului este vrăciuirea, termen generic care indică activitatea vracilor, meşteşugul de a vindeca. In Prefaţa Pravilei lui Matei Basarab, mitropolitul Ştefan scrie: *„meşterii dascăli, adecă care au meşteşuguit gramatichia, filosofia şi vrăciuirea..“.* [1]) Sau: *„cine va chema pre dânşii (pe medicii evrei) spre vrăciuire..“*, sunt citate care au acelaş înţeles, acela de a vindeca. [2])

Bolnavul care se caută cu vraci, se vrăciueşte. Spune Pravilistul: *„de nu va fi mărs la vraci, să se vrăciuiască..“.* [3])

Termenul de vraci, vrăciuitor se întrebuinţează şi la figurat. Mitropolitul Ştefan, în Prefaţa de care am amintit mai sus, compară Pravilele cu o vrăciuitoare de obşte:

> *„Cine'i va zice (Pravilei), vrăciuitoare de obşte, nu va greşi, pentrucă amestecă erbile şi leacurile, de le dă bolnavilor de tămăduesc pe fiecare de fiece boală, şi nu numai pre acela, ci încă şi pre ceia ce se lenevesc de nu poartă grijă de tămăduială, însă pre unii dându-le şi tinzându-le erbi tari, îi rădică, iar altora aducându-le aminte de făgăduinţa ce va să fie, aduce-i şi-i rădică cu mai blânde leacuri; iar unii sunt, care nu iau nici erbi, nici leacuri, nici învăţăturile acestora, ce-şi îngrădesc priştaniştea pocaianiei cu neplecarea, şi aşa făcându-se mai tari de cât împăratul, îi închid moşii de veac... Că spune înţeleptul Isocrat: „Cum sunt vracii izbăvire bolnavilor, aşa sunt şi Pravilele celor osândiţi“.* [4])

Termenul de vraciu, cu înţeles de doctor sau doctor bărbier, s'a întrebuinţat până la jumătatea secolului al XVII-lea. După 1650, cuvântul de vraciu a rămas numai pentru cărţile bisericeşti şi poezia populară. Cronicarii şi documentele întrebuinţează numai cuvântul de *„doftor“*. O singură dată, cronicarul Axinte Uricarul, mai pomeneşte de vraciu, dar şi atunci dă acestui cuvânt un înţeles abstract, înţeles de Dumnezeire. Acest cronicar, cu prilejul descrierei Hotinului ocupat de străini, spune că această ocupaţie, pentru Moldova, este o veşnică primejdie, o rană deschisă, pe care *„...numai Vraciul tuturor să o tămăduiască..“.* [5])

Trebue să mai remarcăm că, deşi termenul de vraciu a fost aşa

---

1) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas., Prefaţa.
2) Bujoreanu, Săborul 5-6, glava 11, pag. 380.
3) Bujoreanu, Pavile, glava gi (13), punctul v (2) şi glava 248, zac 2; pag. 32 şi 238. Longinescu, l. c., pag. 126.
4) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas. Prefaţa, pag. 141-42 şi glava 3, pag. 143.
5) Acsinte Uricarul, in Letopiseţi vol. II, pag. 158.

de mult întrebuinţat în scrierile bisericeşti, deşi se găseşte în folclor şi în poezia populară, deşi Pravilele se ocupă atât de mult de vraci, totuşi, nici Cronicarii, nici documentele româneşti cunoscute până acum, nu ni-au transmis vr'un nume de vraciu.

Numai în socotelile Braşovului găsim numele a doi vraci, Radu şi Gheorghe vraciul, notaţi în nemţeşte *„Wratsch"*. Amândoi sunt din epoca frământărilor cari aveau să aducă în Scaunul Munteniei pe Mircea Ciobanul. Se ştie că Radu al VII-lea, Radu Paisie, a avut un fiu, Marco, care s'a bolnăvit rău; Domnitorul a cerut de la Judeţul (Primarul) Braşovului *„Fos (Fuchs) Hanăş"*, să-i trimită pe doctorul Gheorghe. Braşovenii au trimes pe Radu Vraciul *(vratsch)*, care, la 21 Ianuarie 1545, pe când mai domnea încă Radu Paisie, *„vin în Braşov"*. [1])

Către sfârşitul aceluiaşi an 1545, noul domn Mircea, scrie Braşovenilor: *„... din toate pe rând am priceput domnia mea de ce mi-aţi trimes pe Gheorghe Vraciu şi vă mulţumesc domniei voastre..."*. [2])

Numele curat româneşti a acestor doi vraci, Radu şi Gheorghe, cari vor fi fost negreşit bărbieri, sunt o dovadă mai mult că bărbierii erau Români, că prin urmare vracii cei mulţi ai poporului nostru au fost Români.

DOCTORII

Cronicarii şi scrierile româneşti nu pomenesc de doctori până la mijlocul secolului al XVII-lea. În Pravila lui Vasile Lupu, tipărită la 1646, întâmpinăm pentru prima dată cuvântul de *„doftor"*, cu înţeles de vraciu dascăl, adică profesor, superior vraciului de obşte. [3])

Distincţiunea ce face Pravilistul între vraciul obişnuit şi vraciul dascăl, numit *„doftor"*, se datoreşte faptului că termenul venea din Apus, unde se da titlul de doctor profesorilor adică dascălilor universităţilor.

De exemplu, în Franţa, unde Universităţile au prins a se înfi-

---

1) N. Iorga Pretendenţi domneşti din secolul al XVI-lea, pag. 74. Citează în notă: Documente din Braşov No. 296 cf. Sbor, pe 1896, p. 96. Rechn. der St. Kronstadt, II Braşov 1889, pag. 382, 652.

2) I. Bogdan. Documente şi Regeste privitoare la relaţiile Ţărei Româneşti cu Braşovul şi Ungaria, pag. 192-3 Doc. CLXXXVIII. N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i, p. 440. Doc. DCCCLXXIII.

3) Vezi nota 1, pag. 46.

inţa către sfârşitul secolului al XIII-lea, la început, numai profesorii purtau titlul de doctor, dacă erau creştini, căci Evreii n'aveau drept la acest titlu; ceilalţi, cei care obţineau diplome universitare se numeau magistri, fizici sau medici fizici. Toţi trebuiau să ştie să citească şi să scrie latineşte, ca să formuleze reţetele în această limbă, spre deosebire de hirurgi sau magistri hirurgi, care n'aveau diplome universitare şi nu ştiau latineşte.

Mai târziu, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, titlul de doctor a prins a se da nu numai profesorilor, ci tuturor medicilor fizicieni sau magistri. Generalizarea acestui titlu s'a făcut cu atât mai uşor, cu cât se ştie că se luase obiceiul ca şi regii, ori împăraţii, iar uneori numai înputerniciţii lor, să confere acest titlu supuşilor lor. Aşa de exemplu, cronicarul Şincai povesteşte că faimosul domnitor Despot Vodă al Moldovei (1561-1563), a căpătat de la Carol al V-lea, împăratul Germaniei, dreptul şi *„puterea de a face cu numele împăratului doctori, poeţi încoronaţi şi protopotari"*. [1])

Dar, deşi doctori erau şi în alte ştiinţe, în teologie, filosofie, drept, etc., totuşi, titulatura simplă de doctor a rămas numai doctorului în medicină. Şi la noi, când termenul de vraciu a fost înlocuit cu cel de doftor, nu s'a spus nici odată doftor în medicină, ci numai simplu *„doftor"*. O singură excepţie a făcut cronicarul Nicolae Costin, care a întrebuinţat termenul de *„doctor de medicină"*, dar şi atunci a făcut-o traducând aceşti termeni din limba leşească; este vorba de un raport asupra luptei de la Poltava (27 Iunie 1709), când Muscalii au luat printre prizonierii Suedezi, un *„doctor de medicină"* şi un *„apotecar (sau spiţer) de Curte şi de câmp"*. Termenul era aşa de neobişnuit că numai după câteva rânduri, Cronicarul revine la cuvântul românizat şi notează, în lista celor care s'au predat *„un doftor"*. [2])

Trecerea de la termenul de vraciu la cel de doftor este perfect de bine marcată în Pravile. Se ştie că întâi s'a scris Pravila lui Vasile Lupu, la 1646, după care, această Pravilă a fost înglobată în cea a lui Matei Basarab din 1652. Se mai ştie că Pravilei lui Matei i s'au mai adăugat o sumă de *„Invăţături"* bisericeşti scoase din Sinoade şi Părinţii Bisericei. Ori, în Pravila lui Vasile Lupu se găseşte numai cuvântul de vraciu, pecând în partea adăugată Pravilei din Muntenia, se întrebuinţează când cuvântul de vraciu, când cel

1) Şincai, Cronici, vol. II, pag. 207-8. Citează pe Forgaci: „Vita Despotae e scriptis Forgatsianis concinnata, atque operi Ioannis Sommeri praefixa.

2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 63,

de doftor, când împreună, pentru a exprima acelaş lucru. Se spune de exemplu:

„Să-l vadă toţi dohtorii... şi de nu-l vor vrăciui, va muri omul". [1]
Sau: *„Să-l tămăduiască dohtoriile sau vrăciuirile".* [2]
Sau: *„Cine va chema pre dânşii spre vrăciuire, să-i dohtorească".* [3]

Inbinarea termenilor de vraci şi dohtor, dohtorii şi vrăciuiri, din aceste citate, este dovadă netăgăduită că înţelesul acestor termeni se confunda în această perioadă de tranziţie, de la vraci la dohtor.

Această înbinare se constată şi în Lexiconul Slavo-Român al lui Mardarie Cozianu din 1649, în care cuvântul slavon *„vrac"* este tradus prin două cuvinte *„vraciu, doftor"*, amândouă cu acelaş înţeles.

Dupe 1650, Cronicarii şi documentele întrebuinţează numai cuvântul de doftor, dar nici odată nu întâlnim un nume de doctor român. Este drept că s'a spus despre Petru Rareş, domnitorul Moldovei (1527-1538), că ar fi fost doctor *„filosof doctor"*, dar lucrurile nu sunt dovedite. Faptul este consemnat într'o scrisoare a unuia Ivaşco Persevetor către Ivan Groaznicul, în care Petru Vodă este numit *„Ucionai filosofi doktor"*, fapt relatat de Hajdeu. [4] Această titulatură neconfirmată din altă parte, pare a fi numai o expresie de măgulire, aşa cum se obişnuia pe atunci, când se scria Domnitorilor.

In schimb, în Ardealul românesc, pare că au fost şi doctori români. In bibliografia vremei se găseşte un Gioss. Daciano, care a scris în 1576, o carte despre ciumă. Numele lui de Daciano, poate fi un simplu calificativ pentru a indica locul de origină al numitului, adică Dacia; dar credem mai degrabă, că-i numele vreunui medic român din Ardeal, pentrucă descrie la 1576, o epidemie de tifus exantematic confundată cu ciuma, şi care bântuia de zece ani Ungaria şi mai cu seamă Transilvania. Şi, desigur, că între numele de Daciano şi descrierea unei epidemii din Transilvania, nu-i numai o simplă coincidenţă. [5]

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, glava 29, p. 435.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, glava 38, pag. 445.
3) Bujoreanu, Soborul 5-6, glava 11, pag. 380.
4) Karamzine, Istoria Rusiei, tomul IX, nota 849, Citat de Hajdeu, Cf. Ionescu-Gion, Istoria Bucureştilor.
5) Dr. P. Samarian. Ciuma, pag. 30. Daciano a scris: Tratato della peste e della petecchie nel qu'ale s'insegna il vero metodo che si dee tenere per preservarsi e curare ciascum oppreso da tali infermita. 1576.

Mai găsim un Vitus Balsaratus, între 1529 şi 1575, care ar putea fi numit Ioan Vitu Balsarat (sau poate Basarab). La 1559, I. Evanghelista. La 1600, Petre Kertzi, transilvănean culegător de antichităţi romane. [1])

Ar mai fi un Petraeus la 1618, Amon la 1668 şi Albinus la 1693, al căror nume cam aduc a nume româneşti. [2]) De asemeni Köleseri (poate Căluşeri), însurat cu o Româncă; şi o mulţime de alţi medici români, de dupe 1775, de cari n'avem a ne ocupa aici. [3])

Este neîndoios că în trecutul îndepărtat, Domnitorii vor fi avut nevoe şi de doctori, în afară de vracii bărbieri, căci nu este cu putinţă să credem de exemplu, că în lunga şi frumoasa domnie a lui Alexandru Cel Bun, să nu fi fost şi doctori la Curtea lui. Numai nu avem documente doveditoare, încât trebue să ajungem la domnia lui Ştefan cel Mare, decând avem ştiri despre doctorii care au îngrijit pe acest Domnitor.

Doctorii veneau greu prin ţările noastre, pentrucă erau şi rari, şi dacă veneau, apoi greu li se da drumul să plece; afară de asta exista şi teama că pot fi pedepsiţi dacă nu nimeresc tratamentul; am citat deja cazul bărbierului Andrei, pe care Lăpuşneanu l-a trimes acasă *„incolumen et salvum"*, adică bun teafăr, ca şi cum s'ar fi putut întâmpla şi altfel. [4]) Vom vedea mai departe şi povestea doctorului Asola di Bressano, care era cât pe aici să fie ucis de acelaş Lăpuşneanu, pentrucă nereuşind să-l vindece, a fost acuzat că a vrut să otrăvească pe Domnitor. Şi mai sunt şi alte exemple pe care le vom da la locul lor.

Despre felul cum îşi practicau meşteşugul doctorii acelor vremi, nu ştim nimic, afară de prevederile Pravilelor privitoare la vraci; căci, este neîndoios că toate regulele impuse vracilor, erau obligatorii şi pentru doctori. Din acest punct de vedere, pentru Pravilist ca şi pentru toată lumea, Doctorul este un om învăţat, aşa cum se şi cuvine să fie; spusele lui sunt spuse hotărâtoare, căci *„dohtorii zic şi este adevărat"*... şi dacă zic doctorii, nimeni nu trebue să se mai îndoiască. [5])

De aceia Pravilistul recomandă cu toată convingerea pe doc-

---

1) Din «Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia, de Wespremi, Lipsca 1774. — Gr. Crăiniceanu. Literatura medic. pag. 7-8.

2) Dr. P. Samarian. Ciuma. Bibliografia ciumei în secolul al XVI şi XVII.

3) Biografia lui Köleseri, de Prof. Lupaş, conferinţă la Asoc. Medicilor.

4) Vezi nota 1, pag. 38.

5) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invăţăt. patriarh. Anastasie, glava 14, p. 424.

tori, dar, aşa cum este şi firesc, sfătueşte în acelaş timp, ca tot omul să aibă nădejde de vindecare mai mult în Dumnezeu decât în doctori:

„Când bolnăveşte cineva zice să aducă dohtorul; aduce-l ca să vază, să cunoască ce'i cu boala, ce tot ne e nădejdea la Dumnezeu... Drept aceia şi boalele toate nu le dreage nici le face să-l tămăduiască dohtoriile sau vrăciuirile, ci le socotim ca nişte ajutorii firii omeneşti, şi atunce nu ne nădăjduim pre dohtorie, ci ne lăsăm toată puterea la Dumnezeu.. [1])

Pe de altă parte, dacă Pravilistul lui Vasile Lupu nu face nici o deosebire între vraciul creştin şi cel jidov sau de altă lege, Pravilistul bisericesc al lui Matei Basarab, condamnă pe creştinii cari s'ar asocia sau s'ar căuta cu doctori evrei:

„Aluaturile sau azimele ovreilor să fie scuipate, iar cine va chema dohtorii lor, sau se va îmbăia cu ei împreună, acela să se afurisească", pentrucă... „nu e nici o împreunare creştinilor către ovrei, drept aceia oricine se va afla mâncând de într'ale lor azime sau va chema pre dânşii spre vrăciuire să-i dohtorească sau într'alt chip cumva va lăcui cu dânşii...", se pedepsesc. [2])

Despre felul cum se purtau doctorii cu bolnavii şi cu ei înşuşi, dar mai ales despre calităţile ce se cer unui doctor bun, avem câteva informaţiuni şi o sumă de precepte şi observaţii pe care le fac Cantemir şi Nicolae Mavrocordat în scrierile lor de după 1700.

Aşa, se ştie că în Apus doctorii umblau cu haină neagră încheiată până la gât, şi purtau peruci albe. De sigur că nu vor fi fost altfel nici doctorii cari veneau pe la noi. Aşa de exemplu, în anul 1700, venind la Iaşi un reprezentant polon, domnitorul Antioh Cantemir i-a eşit în cale însoţit de doctorul său, Andrei Lichinios, care era *„îmbrăcat într'o şubă de samur roşie... cu pălărie pe cap* [3]); iar Bartolomeu Ferati, rudă şi doctor al lui Brâncoveanu, umbla cu *„blană polonă, cingătoare pestriţă de mătasă, ciobote mici polone, roşii, galbene, negre, cu potcoavă; apoi perucă, pălărie nemţească cu galon de aur".* [4])

1) Idem, Invăţăturile patriarh. Anastasie, glava 38, pag. 445.
2) Bujoreanu, Soborul 5-6, glava 11, pag. 380.
3) P. Panaitescu, Călători Poloni în ţările româneşti. Studii şi cercetări. Academia Română XVII, pag. 95.
4) N. Iorga. Medici şi medicina în trecutul românesc, pag. 31. Citează: Dadich, în Gatterer, „Allgemeine historische Bibl.", XV, pp. 239-40.

Dimitrie Cantemir spune că doctorul practician avea cu el o cutie sau *„chichitie"*, văruită sau văpsită alb pe dinăuntru, în care avea diferite erbi, pilule și alte preparate medicinale, cu care își trata bolnavii. Pentru Cantemir *„adevărații doctori"* [1]), termen care presupune și existența unor doctori falși, n'au nevoe să umble cu cutii mari de medicamente, căci un doctor bun poate spune despre el: *„puțintele sunt rețetele științei mele și mici și strimte chichitiile erbilor doftoriei mele"*.

Sau: *„...doftorul bun știința în cap, iar erbile în cap le are... căci... unde chichitiile văruite și pilule sicuite sunt, acolo bolnavul se amăgește, iar nu se tămăduiaște"*. [2])

Afară de asta, doctorul bun, care vădește calități sau daruri bune, vindecă boala cât de grea ar fi: *„doftorii, cari daruri bune vădind, boala păcatelor cât de grea, a tămădui pot"*, [3]) căci: *„...doftorul cel bun găsise și leacul nimerise"*. [4])

Nicolae Mavrocordat este și mai categoric. Pentru el, ceiace se cere unui doctor, în primul rând este *„să cunoască cele mai bune și folositoare mijloace de vindecare și întremare a bolnavilor"*. [5])

Se recunoaște însă, că sunt și boli grele, boli ascunse, pe cari doctorul nu le poate cunoaște, când *„boala ascunsă pre doftori și doftorii batgiocurește..."*. In aceste cazuri nenorocite, dacă doctorul ar putea fi măgulit de un diagnostic chiar greșit, în schimb bolnavul moare: *„răul tăinuit, pre doftori măgulește numai, iar pre cel ei (boalei) supus, întâi din sănătate, apoi și din viață îl isgonește"*. [6])

Dimitrie Cantemir, ca om învățat ce era, cunoștea influența sugestivă pe care o au doctorii asupra bolnavilor, prin simpla lor prezență la căpătâiul celui suferind; el știe că prezența doctorului ridică moralul și-i dă forța necesară, ca să lupte și să învingă boala, căci: *„cuvântul mângâios la întristare este ca numele doftorului la zăcare... că, doftorul măcar că într'aceea dată boala scoate, nici numele lui face minuni, ce nădejdea bolnavului ridicând, socotește, că cel ce leacurile dă, de față este, și leacul îi va afla, nădăjduește, care nădăjduire oarecare chip de otesire (încurajare) îi aduce"*. [7])

---

1) D. Cantemir. Istoria ieroglifică, pag. 115.
2) Idem, pag. 114. 115.
3) Idem, pag. 281.
4) Idem, pag. 172.
5) N. Mavrocordat. Păreri și cugetări, No. 343. Hurmuzachi, vol. XIII. pág. 428.
6) D. Cantemir, Istoria ieroglifică, pag. 247.
7) Cantemir, Istoria ieroglifică, pag. 267.

Doctorul practician în afară de cutia lui minunată plină cu tot felul de doctorii, scrie și rețete, adică *„izvozel de leacuri, carele trimet doftorii la spiţerii, să facă asupra boalei"* [1]; dar aceste doftorii nu sunt totdeauna bune la gust, ci numai minunate ca efect, întocmai cum îi și vorba, neplăcută la început, dar dacă'i spusă la vreme, prinde bine, că *„ ...cuvântul bun și neplăcut este ca și doftoria greţoasă, însă folositoare omului înţelept, iar la cel nebun este ca otrava în mănuntaele sănătosului"*. [2]

Intre doctori, între bolnavi și între spiţeri este o legătură, de nedespărțit, că, *„ ...meșterșiugul doftoriei, sau erbile de doftorie — până vor fi în dughiană, celui bolnav până nu le vei da, nimic folosesc; și doftorul până cu dânsele, pe cel bolnav, de nu-l va ajutori, nu-l va însănătoșa"*. [3]

Pe de altă parte, Niculae Mavrocordat adaugă cu dreptate că, bolnavii nu se tratează la fel, ci după obraz: *„chiar fiii doctorilor nu întrebuințează aceleași medicamenle față de oameni de rând ca și față de oameni vrednici de respect prin nobleță; pentru acești din urmă se slujesc de mult mai blânde și mai bogate mijloace terapeutice"*. [4]

Principalul este ca doctorul să scrie sau să dea bolnavului tocmai ce'i trebue ca să se folosească: *„ După fire doftorul, după doftor leacul, și după leac — tămăduirea"*. [5]

Şi totuşi Niculae Mavrocordat are un moment de îndoială despre știința doctorilor și eficacitatea doctoriilor, el crede și în puterea naturei, căci: *„ ...mare este puterea naturei; bolnavă fiind, se întremează pe neașteptate și, spre uimirea doctorilor, ea singură operează vindecările"*. [6]

Dimitrie Cantemir ca unul ce era un admirator al iatro-himistului Van Helmont, are îndoeli de altă natură; el crede în fatalitate. Pentru Cantemir, fiecare om se naşte cu o anumită soartă, pe care o numește *„chezi" : „cuius auspiciis nata fuit", adică subt a căruia chezi s'au născut.* Sau: *„...în buni chezi dumnezeescul cuvânt, povaţă şi ajutor luând..."*. [7] Sau: *„Au spre chezi răi vrăjile ceva ți-au menit?"* [8]

---

1) Idem, pag. 19.
2) Idem, pag. 41.
3) Idem. Divánul, pag. 218.
4) N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări, No. 808. Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 451.
5) D, Cantemir. Istoria ieroglifică, pag. 252.
6) N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări No. 863, pag. 454.—Hurmuzachi vol, XIII.
7) D. Cantemir. Hronicul, pag. 8, 31, 58.
8) Idem. Istoria ieroglifică, pág, 267.

Cât priveşte opinia celor mulţi, opinia poporului, despre doctori, un cronicar al vremei lui Brâncoveanu, Del Chiaro, spune că :

„Valahii, mai ales femeile, pretind a cunoaşte mai simple şi mai practice leacuri medicale pentru vindecarea bolnavilor, cari mor, cred ei, numai în urma intervenţiei medicilor".

Cât priveşte opinia oamenilor înţelegători, Del Chiaro adaugă :

„Oamenii înţelegători respectă pe medic. Medicul Prim e foarte bine plătit de Vistierie, cu două mii de galbeni pe an, afară de tain zilnic, de pâne pentru servitori, de carne, lumânări de seu şi de ceară, etc.; deosebit daruri din toate părţile, mai ales medicului care a reuşit să redea sănătatea vre unui boer bolnav, răsplata e cu atât mai mare, în bani, şi un cal de preţ". [1])

Cronicarii pomenesc pe doctori nu numai ca oameni de ştiinţă, cari fac bine cât pot, ci, uneori, şi în ipostaz de simpli asasini, otrăvitori din ordin sau pentru plată.

Cronicarul Simeon Dascălul relatează după cronicarul Martin Paşscowscki, povestea faimosului Despot Vodă (1561-63), care a fost salvat de doftori. Despot, dacă a ajuns la Curtea lui Alexandru Lăpuşneanu, s'a apucat de feldefel de intrigi; atunci Alexandru Vodă:

„ ...l'a otrăvit pre ascuns ; carele dacă s'au priceput într'acest chip că-i otrăvit, s'au dat la doftori de l-au păzit şi nimica nu i-au fost, iar Despot, dacă au eşit de la doftori, îndată au fugit în ţara leşească...". [2])

In schimb, Ioan Neculcea citează cazul unui doctor asasin. Grigore Ghica, domnitorul aventurier care a păcălit pe împăratul Germaniei, pe Papa de la Roma şi pe Sultan, a fost otrăvit în 1674 de un doctor grec, Timon :

„Numai, Dumnezeu este mult milostiv, iar apoi de sârg întoarce mila sa ; că îndată s'au răsbolit Grigore Vodă şi au murit. Norocul Cantacuzineştilor ; zic unii să se fi agiuns Cantacuzineştii cu un doftor, şi să-l fi otrăvit". [3])

1) Anton Maria Del Chiaro Fiorentino. Revoluţiile Valahilor, Traducere de Cristian, Ediţia 1929, pag. 24.

2) Simeon Dascălu, în Letopiseţi, vol. I. pag. 430.

3) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag, 205.

Faptul acesta s'a petrecut la Constantinopol, dar avem şi un exemplu la noi, povestit de Enache Cogălniceanu. Era pe vremea lui Constantin Racoviţă, în a doua lui domnie (1756-57), când:

„s'au săvârşit Lascarache Geane postelnicul cel mare, care făr de pic de boală, aşa sănătos fiind, s'au dus; zic să fi fost otrăvit şi pricina să fie fost un franţuz anume Leinţă...".

De fapt franţuzul se numea Linchou, iar doctorul adus de el cu nume de mare învăţat, se numea Giuseppe Antonio Pisani, un Leventin care a fost acuzat că a pricinuit şi moartea domniţei Sultana, soţia lui Constantin Racoviţă, din care pricină a fost pedepsit să stea *„într'un cuptor cu apă şi pâine".* [1])

Termenul întrebuinţat pentru a arăta *„meşterşugul dohtoriei"* era cel de a *„dohtori"*, sau a *„doftori"*. Aceşti termeni se găsesc şi în Pravile şi în Cronicari. Pravilistul spune:

„ ... cine va chema pre dânşii spre vrăciuire, să-i dohtorească...". [2]) Sau: *„ ...era un dohtor anume Rodios şi atâta de bine ştia meşterşugul dohtoriei...".* [3])

Iar conicarul Enache Cogălniceanu, spune:

Mihai Vodă din Muntenia (1741-1743), a reuşit să-şi prelungească termenul domniei cu încă trei luni, graţie intervenţiei lui Stăvărache cel bătrân, care era şi dohtor, şi care intra „pe la Sultan... căci e foarte îndrăzneţ, însă mai mult cu meşteşug, că doftoria pe mulţi, neluându-le nimic". [4])

Toţi doctorii care au trecut pe la noi, au fost străini. Negreşit că pe măsură ce se fac noi cercetări prin arhivele străine se tot găsesc nume noi de doctori şi se stabilesc împrejurările care i-au adus pe aici. In cele ce urmează vom da, în ordine cronologică, numele celor pe care i-am găsit eu prin cărţile ce am avut la îndemână.

18 Februarie 1395. Cu prilejul expediţiei sale în Moldova, Sigismund regele Ungariei a fost ajutat de Braşoveni. Drept recunoştinţă, regele le întăreşte anumite privilegii de comerţ cu Ţara Ro-

---

1) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 230. — N. Iorga. Studii şi documente, vol. V, pp. 653-54.

2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab Soborul 5-6, glava 11, pag 380.

3) Idem, Invăţăturile patriarh. Anastasie, glava 29, pag. 436.

4) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 208.

mânească şi acordă titlul de doctor *„decretorum doctore"*, unor feţe bisericeşti şi cetăţeni, printre cari citim şi un *„Demetrio transsilvano"* [1]). Este o dovadă că titlul de doctor se acorda nu numai de Universităţi, ci şi de regi.

1445. In timpul domniei lui Vlad al II-lea, sau Vlad Dracu (1435-46), Ducele Burgundiei, a trimis în chip de cruciadă o expediţie pe Dunăre, sub comanda lui Wavrin, care a ajuns pînă la Nicopole. La asediul castelului de la Turtucaia, la care au luat parte şi Românii, Wavrin a fost lovit la o mână, cu o piatră; din cauza loviturei, sau din cauza vrunui acces de reumatism, Wavrin a căzut greu bolnav şi a fost îngrijit de fizicieni şi hirurgi *„notables docteurs en phisique"*, cari se găseau pe corăbiile expediţiei. Pe aceleaşi corăbii se găsea şi o farmacie *„apoticairie"*, *„bien sortyen"* nu numai cu *„diverses manieres de drogueries"*, ci şi cu diverse băuturi *„dé la bonne malvisee* (Malvoisie)". Wavrin a fost vizitat de Voivodul Ungariei, a băut vin de Malvasia şi noaptea:

„fut terriblement mallade, et luy prinst une goutte saillant par toutes les joinctures de son corpz, et tous ses doitz de la main dextre lui cheyrent en sa paulme, les jambes et les bracz lui racrucifierent; si n'eut tantost membre dont il se peust aidier, et ne faisoit tousjours que cryer, de la grant doulleur qu'il sentoit. Et les phisitiens et cyrurgiens de la gallee du cardinal, qui estoient notables docteurs en phisique et cyrurgie, le interroguerent dont il pensoit que ce luy pouvoit venir. A quoy il leur dist que ce avoit esté devant Chastel Turquant, de la pierre, challeur, sueur, refroidement et bruyne par maniere que dit a esté cy-dessus.

„Quant se vint au matin, les medechins lui asseyrent de grans ventoses sur les epaulles, au bouje du dos et au bout de l'esquine. Si coppoient atout rasoirs la char, et tyroient atout les ventoses le sang, lequel ilz pesoient sur une ballance, pour savoir quantes onches ilz en tyroient. Et pourtant..." [2])

De şi aceste detalii privesc un străin, totuşi sunt foarte importante, pentrucă alături de acest străin au luptat şi Românii lui Drăculea Vodă şi pentrucă conţin cea dintâi ştire despre *„notables docteurs"* rătăciţi pe apele Dunărei, în contact cu Românii.

Inainte de 1460. Suntem în vremea lui Ştefan Cel Mare

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol, XV/i, pag. 5. Doc. V.
2) N. Iorga. Jean de Wavrin. La campagne des croisés sur le Danube, Paris Librairie J, Gamber 7. Pag, 73 şi următ.; pag, 84.

(1457-1504), de la care avem primele ştiri documentare despre medici şi practica medicală la noi.

„Intreg la minte, nelenevos", Ştefan Vodă iubea ospăţul şi *„de multe ori la ospeţe omora fără judeţ"*, adică fără multă judecată, spune Ureche în limbajul lui laconic şi frumos. [1]) Şi, omul care iubeşte prea mult ospăţul, se bolnăveşte; Ştefan a fost bolnav de pe urma ospeţelor de *„podalgie"* spune cronicarul Nicolae Costin, [2]) de *„podagrie"*, spune Ureche, [3]) de gută am spune noi astăzi.

Pe de altă parte, când a cucerit Chilia, la **1465**, Ştefan a fost rănit la un picior, şi mai târziu *„bolnav şi slab de ani"*, [4]) a murit de o complicaţie a acestei răni.

Toate aceste împrejurări au silit pe Ştefan Vodă, să aibă necontenit nevoe de medici. Incă înainte de 1460, el avea un bărbier la Suceava, un Italian *„maestro Ivane barbero del dicto Vaivoda"*, de origină Genovez. [5])

6 Martie 1475.—Dupe strălucitele isbânzi ale lui Ştefan în contra Turcilor, faima lui se dusese în toată lumea, până la Papa de la Roma. Senatul Veneţian, la cererea lui Ştefan pentru *„uno medico pro cura et liberatione certi ulceris quod in crure sustinct"*, hotărăşte să intervie la Papa, ca să-i satisfacă cererea. In acest scop trimet pe Paulum Omnebonum *„ad pedes Apostolicos et ea expositurum quae illi commiseratis expedivimus et regresum ad nos una cum medico a vobis requisito remittemus ad Excellentiam Vestram cupidi et studiosi liberationis diuturnaeque vitae et valetudinis vestrae..."*. [6])

1480. — Din acest an datează hrisovul prin care Ştefan cel Mare întăreşte constituirea breslei calicilor din Iaşi, pomenit mai în urmă de alte hrisoave de la Petru Rareş, Iliaş-Vodă, Mihai Racoviţă şi alţi Domnitori. [7]) S'ar părea chiar că există o oarecare legătură între acest hrisov şi constituirea cu doi ani mai înainte a corporaţiei sau a aşezământului cerşetorilor din Nurnberg, din Germania, asupra căruia vom reveni.

---

1) Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 178.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 394, apendice V.
3) Ureche, l. c., pag. 177.
4) Idem, l. c., pag. 178.
5) I. Nistor, Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau, p. 193, n. 3, Cf. Xenopol, vol. IV, p. 161, n. 27. — N. Iorga, Istoria comerţului rom. Vol. I, p 125, în notă: Acte şi fragmente, III, p. 42-43.
6) Hurmuzachi, vol, VIII, pag. 7.
7) Ionescu Gion, Istoria Bucureştilor, Podul Calicilor.

Februarie 1501. — Incă de la această dată, Ştefan Vodă al Moldovei, trimite soli la Veneţia pe Rainold şi Antoniu, oameni *„rău îmbrăcaţi"* cari, in afară de alte treburi aveau şi însărcinarea să tocmească un medic pentru stăpânul lui bolnav. [1])

26 Februarie 1502. — După o viaţă glorioasă de lupte neîntrerupte, Ştefan cel Mare, era tot mai bolnav. Prin intervenţia regelui Ungariei, a obţinut trimiterea unui medic reputat, Ioan Klingesporn, din Nürnberg.

La data de mai sus, Comuna Nürnberg scrie regelui Ungariei:

Dupe formula de politeţe... „und fügen Ewer Konigelichen Gnaden mit Unndert hänigkeyt ze wissen, das sich dieselben Gesandten in irm Bevelh ains Doctors halben in der Ertzney getrewlich und vleissig gehalten und wir, neben inen, Ewr Konigelichen Durchleuchtigkeyt und gemelten umserm gnedigen Herrn zu Ern und Gefallen, Vleiss getan und furgewandt, denselben Doctor auffzebringen...". [2])

In acelaş timp, Comuna Nürnberg scrie şi lui Ştefan, comunicând trimiterea lui Iohane Klingensporn, un doctor care fusese foarte preţuit ca medic al oraşului şi pentru care, trimiţându-l se făcea un adevărat sacrificiu:

După formula de politeţă: „...Apparuerunt his diebus apud nos Illustrissime Dominationis Vestri familiares Udalricus, et Anthonius. eusdem Dominationis Vestre patentes in papiro literas nobis ostendentes et tandem causam et negocium sue ab ipse Ill-me D. Vestra destinacionis pulcerrime significantes.

Quamprimum autem ex eorum relacione de domino Iohane Klingensporn, medicinarum doctore (3), nostro (în arte sue) familiari, evocando inteleximus, nos mox in eum iturum consensimus. Et, quam vis ille doctor, propter suam senium, et longisimum iter. ire diu recusaverit, nos tamen incolumitatem Illustrissime Dominationis Vestre corporalem ex animo desiderantes, una cum dictis destinatis, apud ipsum doctorem effecimus, quod eum Illustrissimam Vestram Dominationem acedere commovimus. Integerrima mente optamus eum Vestre Illustrissime Dominacioni pro desiderio consultarum; libentissime enim semper facimus quod Vestre Ill-me D. gloriam et desiderium aucturum sentimus. Nec tacere coronam Il-me D. Vestre possumus de exactissima

1) N. Iorga, Arhiva Soc. Şt. şi Literare din Iaşi, 1898, vol. IX, pag. 66-60.
2) N. Iorga. Acte şi fragmente, vol. III, pag 73. Nürnberg, Staasarchiv, Nürnberger Briefbuch 48, fo 230 Vo.

et vigilantissima opera et diligentia in his negociis nomine Il-me D. Vestre in civitate nostra gestis per predictos Udalricum et Anthonium adhibita. Datum die Sabati 27 mensis Februarii, anno etc.

In nota 3, se spune: „Nürnberger Rathbuch, 7: Doctor Henricus Klingensporn ist drei Jar bestelt zu gemeinen Statleybartzt, ein Jar umb 100 Gulden Sold, und gest an uff nechste Quottember, Octava quinta post nativitatem Marie 1499". (13 Octombrie). [1]

Ar urma, după această notă, că Henric Klingensporn, nu Iohane cum se specifică în textul latin, a fost numit pe timp de trei ani ca medic al oraşului, de sigur la Suceava. Iar după data aceleiaşi note, angajamentul a început în 1499 şi expira la 1502. Rezultă că Ştefan cel Mare a fost cel dintâi la noi, care s'a gândit să aducă un doctor pentru nevoile mulţimei, pentru nevoile oraşului; adică ar fi primul organizator al asistenţei medicale publice la noi. Şi dacă ţinem seamă că tot acest Domnitor a dat hrisovul prin care se constitue corporaţia calicilor din Iaşi, numai la doi ani după ce s'a constituit aceiaşi corporaţie în Nürnberg, trebue să admitem că acest fapt nu mai este o simplă coincidenţă de date, ci, că Ştefan Vodă urmând exemplul Apusului, lucra dupe un plan cert de organizare a asistenţei, adică a asistenţei săracilor şi a bolnavilor.

1 August 1501. — La această dată, după cum vom vedea dintr'o scrisoare al cărei text îl dăm mai jos, Ştefan Vodă avea în Suceava un doctor Italian, Matei Murianu, care semnează *„Matheus Murianus, artium et medicinae Doctor".* [2]

4 Decembrie 1502. — Ştefan cel Mare scrie Dogelui Leonard Loredano, să înlesnească cumpărarea unor medicamente prescrise de Matei Muriano. Scrisoarea o trimite printr'un veneţian Dumitru Purcivi, care trecea prin Moldova, în drumul lui dela Moscova spre Veneţia:

„Stephanus divina favente gratia dominus heres et vayvoda Moldaviae. Illustrissime et E-me Princeps domine amiceque noster charissime. Quum superioribus annis is industriosus Demetrius Purcivij exhibitor cum oratoribus Ill-mi principis Moscoviae ad terram nostram Moldaviae applicuisset de medio vestrarum dominationum nunc eundi rursus propter merita sua amplis-

---

1) N. Iorga, l. c., fo. 231. Vo.

2) Vezi la data de 7 Decembrie 1502.

sima justa persuasionem Exc-mi Domini Matthaei Murriani doctoris medicinae concivis Vestrae Dominationis fidelis nostri ad urbem V. D. Venetiae transmisimus ut nobis pharmacias aliquas sive medicinas justa consilium Domini Matthaei nobis nacessarias emere et comparare pecuniis nostris propriis anhelet et debeat pro eo affectamus V. I. et Ex. Dom. causa nostri eundi Demetrium modo aliquali retinere non velint sed dispositis ibidem vestris necessariis ipsum integre et salvum sine dilatione ad nos remittere dignentur. Clementissime Altissimus V. I. D. ad vota conservet feliciter.

Ex arce nostra Sustavia IX decembris anno domini millesimo quingentesimo secundo". [1])

7 Decembrie 1502. — Dupe trei zile, doctorul lui Ştefan Vodă, Matei Muriano, trimite şi el o lungă scrisoare-raport aceluiaş Doge, în care dă o mulţime de date istorice, cum şi câteva informaţii interesante pentru noi. Muriano spune că se afla în Moldova, cu voia Republicei, dela 1 August. Ştefan i-a spus că *„n'am vrut să trimet după doctor în vre-o altă parte a lumei decât la prietenii mei, cari sunt sigur că mă iubesc" :*

După formula de politeţă: „La causa che per havanti non habbi scritto a la Sublimita Vostra e stata la infirmita grave ho patito dal primo zorno de avusto che zonzi in Moldavia per tutto octubrio proximo passato, non obstante tamen la malatia grande adi 22 avusto io fo a la visitation de questo Illustrissimo Signor Duca Stephano et fici l'oficio di fedel servidor di la Serenita Vestra con quella forma de parole che se convien a un tanto signor quanto e questo, lo qual ave gratissimo con demonstration e parole molto amicabele in fra le quali disse: io non ho voluto mandar medico in alcuna parte del mondo salvo da li amici mei li qual son certo me amano, et dissemi etiam: io sono circondato da inimici da ogni banda e ho avuto bataie 36 dapoi che son signor de questo paese de le qual son stato vincitore de 34 et 2 perse.—Dupe ce face un portret al lui Ştefan, adaugă: „prosperoso de la peisona per la eta sua se questa infirmità non lo havesse oppresso, ma spero in Dio farli gran zovamento per quanto posso comprender per le cosse principiate". [2])

11 Octombrie 1503. — Din pricina accidentului suferit, sau din cine ştie ce altă cauză, doctorul Matei Muriano a murit. Această

1) Hurmuzachi, vol. VIII, pag. 35, doc. XLIV.
2) Idem, doc. XLV, pag. 36-37.

împrejurare l-a făcut pe Ştefan Vodă să se adreseze din nou Dogelui Veneţiei, să-i ceară alt medic şi medicamente. În acest scop a trimis la Veneţia pe postelnicul Teodor, care, în drum spre Veneţia, a mai luat şi un însoţitor cu recomandaţie dela Ioan Corvin, regele Ungariei; Ştefan scrie:

„Stephanus Dei gratia dominusque Terrae Vayvoda Moldaviensis salutem ac sincerae dilectionis affectum. Notum facimus Vestrae Excellentiae quemadmodum et V. E., scire poterit quam multocies ad V. E. nostros homines misemus pro medicis tempori item elapso ad V. E. pro uno medico miseramus quem quidem medicum eadem V. E. nobis transmisit. Sed idem medicus ad nos egrotus pervenit ita ut nobis nihil proficere potuit, quem in eadem infirmitate diem clausi; iccirco de hoc V. E. nos multum regratiamur bonoque nomine ab eadem V. E. accepimus, quare et nunc misimus ad eadem nostrum hominem Theodorum nomine cubicularium nostrum petentes admodum V. E. ut nobis mitere dignetur eadem V. E. unum medicum ad tempus quousque V. E. voluerit qui nostra egritudine nos iuvare posset in quo nobis eadem V. E. rem pergratissimam exhibebit quantoque amore eadem V. E. suscipimus quem quidem medicum nos peroptime pacifice ac honorifice tractamus ac nutrimus, eumque vero repatriare volverit eundem iterum honorifice ac cum pace emittemus et redire permitti faciemus ad propria, quicquid vero predictus homo noster eidem V. E. ex parte nostra dixerit declarantes eidem fidem adhibere degnimini creditivam quoniam verba nostra sunt.

Dat in castro nostro Zuchaviense die dominico ante festum Galli Episcopi videlizt XI-a mensis Octobris anno Domini millesimo quingentesimo tertio. [1])

21 Decembrie 1503. — *„Adi 21 Dezembrio in Colegio fo San Thoma“*, Postelnicul Toma şi trimisul lui Ioan Corvin, au expus Dogelui scopul misiunii pentru care au venit, în Veneţia, din partea lui Ştefan Vodă şi a fiului său Bogdan, adică *„la malattia sua pregava la Signoria li desse uno medico perche maestro Mattio che vi ando e morto et lo vol ben pagar e condurlo a sue spese“*. Principele li-a răspuns: *„lo vedera volontieri et si vederia dir al Colegio de medici ne mandasse uno, et che col sangue potendo lo voria varir; et dimandato dil mal, disse di li piedi et di le man non si poteva mover di ajutar, dil resto sta bene, za li fo fatto conseglio di medici di Padoa etc.“*. [2])

---

1) Hurmuzachi, vol. VIII. Doc. XLVII, pag. 38-39.
2) Idem. — N. Iorga, Istoria comerţului romànesc, vol. I, pag. 127, citează pe Nistor. Handelsbeziehungen, pag. 201.

28 Decembrie 1503. — Trimisul lui Ştefan Vodă şi cel al lui Ioan Corvin au avut de ales intre trei candidaţi: Gheorghe din Piemont, Ieronim de Cesena, susţinut de Colegiul medicilor şi *„maestro Alessandro Veronese"*. La început au ales pe Gheorghe din Piemont, dar s'a opus Colegiul, care spunea: *„havevano electo domino Hieronimo da Cesena et che questo non val nulla et chel salario e de ducati 500 al anno et che maestro Alessandro Veronese vi anderia, or per il Principe li fo ditto non lo tolesseno che non lo cognossevamo sufficiente, et cussi si partino per veder l'altro"*. [1])

2 Ianuarie 1504. — Trimişii lui Ştefan şi Corvin, s'au oprit asupra lui Cesena *„qual il collegio de medici lo ha ricorduto e zovene e cussi si partirano"*. Şi aşa au pornit-o spre ţară [2])

25 Februarie 1504. — Boala lui Ştefan Vodă îngrijora pe toată lumea. Regele Vladislav scrie Saşilor: *„...adversa valetudine Wayvode Moldaviensis..."*, şi le cerea să ia măsuri de apărare contra Turcilor. [3])

21 August 1504. — Marţi 2 Iulie 1504, a murit Ştefan cel Mare. [4]) In ultimele lui clipe a fost asistat de Ieronimo de Cesena, un medic evreu al Hanului Tătarilor, un bărbier din Buda, şi poate, un *„Lonardo de Massari phisico"*. Acesta din urmă, a trimis o scrisoare din Buda, cu data de 26 Iulie, unuia *„Zuam Badoer Dottor et Kavalier"*, în care descrie cele petrecute la moartea lui Ştefan. Bogăţia detaliilor cu care face această descriere, ar fi o dovadă că a fost faţă şi el; dar, s'ar putea să ştie toate aceste amănunte dela bărbierul din Buda, care, dela 2 până la 26 Iulie, data scrisorii, a avut tot timpul să ajungă acasă, la Buda. Massari povesteşte că în ultimul timp rana pe care o avea Domnitorul la picior, s'a agravat, încât Cesena şi medicul Hanului, au hotărât să ardă rana, deşi nu era nădejde de scăpare: *„Siando esso Stephano impiagado le gambe et aliqualiter reducte in un momento se comenzo alargar le piage et come ha tnteso li medici pronosticano esso esser spazato et li deno el fuogo a le piage et per conseio de mistro Hieronimo da Cesena medicho el qual ando quest anno mandato par la Signoria et uno Zudeo medico del Imperator de Tartari"*. In acest timp, boerii se certau pe cine să aleagă Domnitor în locul lui Ştefan. Acesta află,

---

1) Hurmuzachi, vol. VIII, documentul XLVIII, pag. 39.
2) Idem, doc. XLIX.
3) Idem. vol. XV/i, doc. CCCII, pag, 164.
4) Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 178.

şi cu toate că era aproape agonic *„s'a arătat la moarte, cà şi'n viaţă şi'n sănătate, teribel si prudent în acelaş timp"*; a pus să se ucidă cei răsvrătiţi, apoi a procedat la alegerea noului Domnitor. A fost ales fiul său, Bogdan. Şi însăşi Ştefan la urcat pe tron. Două zile în urmă a murit: *„in do zorni reddidit spiritum".* Noul Domnitor şi boerii au certificat purtarea corectă a medicilor şi, bărbierul din Buda şi medicul Hanului au şi plecat; Ieronim Cesena de frică că va fi reţinut a intervenit la secretariatul Italian (din Buda), ca să-l recheme:

„Item come postscripta ha ricevuto una lettera di mano di maistro Hironimo di Cesena sopra nominato, li scrive el fiol e sta electo Vayvoda et cognoscendo lui et li baroni non esser sta difetto de li medici hanno promesso de remandarli tutti honorifice. Vero e che un barbier di Buda e sta remandato et el miedego Zudeo de l'Imperator di Tartari; ma esso mistro Hieronimo dubita non esser ritenuto de li e lo prega fazi il Re scriva una lettera in sua recomandozione et che prega il nostro segretario e cussi la fara far et manderala per l'ambassator..." [1])

1504-1506. — Bogdan (al treilea) Vodă, fiul lui Ştefan cel Mare, era orb; *„uno oculo orbus"* spune Miechowski, cronicar şi medic de curte al regelui Sigismund I, contimporan al lui Ştefan cel Mare. [2]) Dupe Cromer, cronicar Polon, Bogdan ar fi fost numai încrucişat şi-i spunea *„Bogdan Luscul"*; adică *„ponihos"*, explică Şincai; iar termenul de ponihos înseamnă omul care nu vede bine, om strabic. [3])

Oricum ar fi fost, lui Bogdan i se făcuse de însurătoare, şi voia să ia de soţie pe Elisabeta, sora Craiului Poloniei, Alexandru. Multe şi mari necazuri a avut de tras Moldova de pe urma dorinţei Domnitorului, că Elisabeta nu-l voia de soţ, iar Craiul Alexandru *„vedea pe soru-sa că nu va să meargă după Bogdan Vodă, căci era prea grozav la faţă şi orb de un ochiu".* [4]) Ca să-şi ajungă ţinta, Bogdan a primit condiţia ce i se punea, ca Elisabeta să-şi păzească credinţa religioasă şi să-şi aducă chiar şi medicii ei; şi a trimis Bogdan oamenii lui pe Tăutul Logofătul, pe Isac *„camerarius"* şi *„scriba"*, cari au primit condiţiunile:

---

1) Hurmuzachi, vol. VIII, doc. L, pag. 40-41.
2) Arhiva istorică a României, Tomul I, pt. II, pag. 46.
3) Şincai. Cronica, vol. II, pp. 105, 107, 109. Citează: Cromerus, III, pag. 452.
4) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 179-80.

„..deinde ut dominus noster illustrissimus palatinus huic serenissimae reginulae medicos et doctrinae Romanae sacerdotes, praefectos muneribus et ministros utriusque generis semper sustentet, quibuscum sit ei quotidiana et honesta consuetudo„. [1])

1495-1508. — Sunt anii domniei lui Radu (al IV-lea) cel Mare al Țărei Româneşti, fiu al lui Vlad Călugărul. Radu a fost un om boleac de picioare; din 13 ani cât a domnit, şapte i-a petrecut într'un cărucior, cu care se transporta pe unde avea nevoe în interesul țări sau al lui.

Sultanul Baiazet al II-lea, cel ucis de un medic evreu, [2]) spune despre Radu Vodă:

„Răsboaele nu se poartă numai cu puterile trupului, ci mai mult cu tăria de suflet. Să ia exemplu de la Domnul Țărei Româneşti Basarab Voevodul, [3]) *care, deşi e străin de legea musulmanilor, totuşi în cea mai mare slăbiciune a puterilor sale, s'a purtat cu cea mai mare deşteptăciune şi, cu toate că şeapte ani întregi a fost pus în rădvan (quadriga impositus) şi purtat din loc în loc, totuşi a cărmuit țara Românilor lui cu deosebită mulțămire a supuşilor. Schimbătoare şi nestatornice şi veşnic doritoare de lucruri nouă sunt sufletele poporului din țara aceia, dar, cât despre acesta, nu s'au înstrăinat, pentru slăbiciunea şi pentru boala picioarelor (podagra), de Domnul lor...".* [4])

Avem şi alte ştiri despre boala acestui domnitor:

Radu Vodă adusese în țară pe fostul patriarh Nifon, chip să organizeze biserica țărei. De organizat a organizat-o el, dar a căutat să se amestece şi'n viața de familie a Domnitorului, cerând ca Domnul să despartă pe sora-sa, Caplea, de boerul moldovean Bogdan, pe motiv că acest boer mai avea o soție la el acasă. [5]) Şi Radu Vodă l-a trimis pe Nifon să mai mediteze asupra acestor lucruri la Muntele Atos. Un povestitor al vieței lui Nifon, spune despre boala lui Radu: *„căzu eghemonul Radu într'o boală groaznică şi cumplită"*, pe urma blestemelor acestui patriarh mazil. [6])

---

1) Hurmuzachi, vol. II/2. Apendice, doc. slavone. Doc. DXXXIII. pag. 726.
2) D. Cantemir. Istoria Imperiului bizantin pag, 201 n. 65.
3) N. Iorga: Turcii numesc o țară şi un Domn după cel dintâi stăpânitor de acolo, pe care l-au cunoscut. De aceia spun lui Radu „Basarab".
4) Idem, în „Floarea darurilor", pag. 434-435.
5) Idem, Ist. bisericei rom., vol, I, pag, 123,
6) Idem, „Floarea darurilor", pag, 435.

1507. (?). — Radu Vodă cel Mare a trimis la Braşov pe Staico logofătul, [1]) să-i aducă un meşter priceput în boala de picioare:

„Bunilor noştri fraţi şi cinstiţi domni, judeţului şi celor 12 pârgari din Brasov, dragă închinăciune vă aduce Domniei Voastre fratele D-voastre Staico logofătul. Şi dau de ştire D-voastră ca unor buni şi cinstiţi fraţi ai mei, că am auzit acolo la D-voastră de un om meşter ce se pricepe la boala de picioare; de aceia, incă mă rog şi cer dela D-v., să mi-l trimiteţi cu acest om al meu Nanciul, ca să mi-l aducă. Şi daca va da Dumnezeu să inţeleagă boala mea şi să-mi folosească, n'are să aibă pagubă, precum şi D-voastră înşivă. [2])

29 Februarie 1508. — Nu ştim dacă Braşovenii vor fi trimis meşterul pe care-l cerea Radu Vodă; ştim însă, că la data de mai sus, medicul domnitorului era un *„Franciscum phisicum"*, despre care Domnitorul scria Sibienilor: *„in presentes autem eisdem referimus quod Franciscum phisicum nostrum concomitari fecistis"*. [3])

12 Martie 1508. — Boala lui Radu cel Mare se agravase şi Regele Vladislav scrie despre acest lucru Saşilor, ca să ia măsuri de pază din vreme: *fidelem nostrum Spectabilem et Magnificum Radwl Wayvodam parcium regni nostri transalpinarum gravi et extrema laborare valetudine"*. [4])

18 Ianuarie 1509. — In Muntenia domnea Mihnea Vodă cel rău. Acest domnitor avea la curtea lui un doctor, Petre, pe care îl considera ca boer al lui *„is autem Petrus doctor est fidelis noster et boyar huius regni nostri"*. Ginerile acestui doctor, făcea afaceri cu un turc Mehmet. Doftorul Petre dăduse garanţie pentru ginerile său şi acum era urmărit pentru datorie cu ajutorul pârcălabului ungur din cetatea Poenarilor. *„Şi ce"*, strigă Vodă, la ameninţările de zăberire ale acestuia, *„putem noi să dăm legaţi în mânile Turcilor, pentru datoriile ginerelui lui, pe acest om drept, cu copii şi soţia sa?" : „Num quid hunc iustum simulcum liberis et uxore propter debita generis sui possumus ligatos dare ad manus Turcorum? Nam enim Turcus debita petit a fideiussore, (videlicet) Petro doctore"*. [5])

---

1) Un Staico a fost primul soţ al Caplei, sora lui Radu Vodă. Cf. N. Iorga. Istoria biseric. rom.. pag. 124.

2) I. Bogdan. Relaţiile Ţărei rom., cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească, vol. I, pag. 302.

3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i. Doc. CCCXXIX, pag. 180.

4) Idem, doc. CCCXXX, pag. 180.

5) Idem. doc. CCCXLVII, pag. 190-91. — N. Iorga. Istoria comerţ. rom. Vol. I, pag. 133.

1510. — Un an mai târziu de la apărarea doctorului Petru, Mihnea Vodă a fost ucis la Sibiu, pentrucă ar fi ruşinat sora unui Sârb, Dumitru Iaksich. Pe mormântul Voivodului s'a scris un epitaf in versuri latineşti, compuse de doctorul Ioan Salius. [1])

5 Decembrie 1517. — Neagoe Vodă Basarab al Ţărei Româneşti (1512-521), a avut ca medic un Ragusan, pe Ieronim Matievich *„medico chirurgico, servitori illustris domini Bassarachi"*. La data de mai sus, Ieronim se afla în Veneţia ca trimis din partea Domnitorului, cu un dar de seamă; îl regăsim apoi la 9 Aprilie, trimis *„pro rebus et marcanciis"* de cumpărat pentru stăpânul său. Cu aceste prilejuri, dogele Leonard Loredano îl face cavaler:

„.. pentru amicia şi buna voinţă ce ne uneşte strâns cu însuşi domnul Vodă, precum şi pentru demnitatea personală a zisului ambasador, am crezut de cuviinţă a-l orna cu onorile şi titlul de cavaler, prin cari să se facă cunoscut tuturor meritul lui. Aşa dar, după ce-şi împlinise ţinta ambasadei, l-am înaintat cu solemnitate la onoarea, gradul şi demnitatea ordinului cavaleresc şi l-am făcut Cavaler, înpodobindu-l cu ceremonia obicinuită, cu sabia, brâul şi pinteni, şi acordându-i pentru viitor şi dreptul de a se numi Cavaler splendid, mai dându-i facultatea şi autoritatea de a purta totdeauna haine aurite precum şi sabie, brâu, pinteni şi alte orişicare însemne militare aurite, şi de a se bucura de o mare preeminenţă, juridicţiune, libertate şi toate celelalte privilegii ale ordinii cavalereşti. Spre mărturie şi confirmaţiune am poruncit a se anina sigiliul nostru cel de plumb. 1518, Martie 7. [2])

Este o cinstire, care oricât de puţină valoare ar fi avut, se resfrânge totuşi asupra Ţărei, Domnitorului şi ambasadorului său, doctorul Ieronim Matievici.

24 Iunie 1518. — La această dată se semnalează prezenţa la Veneţia a unui sol Anton Paicalas, vreun Grec, trimis de Ştefăniţă Vodă al Moldovei (1517-1527), ca să ceară un medic pentru Domnitor. [3])

1521. — In socotelile Braşovului de pe acest an se pomeneşte

---

1) Hurmuzachi, vol. II/2. Doc. CCCCLXXVII, pag. 608 — Şincai, Cronici, vol. II pag. 116.

2) Hajdeu. Arh. Istor. Tom. I, pag. 69. —N. Iorga.Arh. soc. stiinţ. şi literare din Iaşi 1898, pag. 66-69. Două documente din Arhivele Ragusane.—Hurmuzachi volumul VIII. Doc. LV, p. 45.

3) N. Iorga, l. c., mai sus, pag. 69.

de un *„Iheremiae domini waywode Transalpinensis physico"* amator de vin roşu *„lepore"*, culoarea sângelui de epure. [1])

1523. — Tot în aceste socoteli se pomeneşte de un alt *„phisicum"* al domnitorului Ţării Româneşti, din acea vreme, Radu (al VI-lea) de la Afumaţi (1521-1529): *„vectori vehenti phisicum domini waywodae Transalpinensis ad Castrum Mariae"*. [2])

Februarie 1523. — In Arhiva oraşului Braşov se pomeneşte de medicul lui Radu, care merge la Feldioara. [3])

8 Mai 1528. — Suntem în vremea lui Petru Rareş din Moldova (1527-1538). Petru Rareş, de care s'a spus că ar fi fost şi el doctor [4]), se plânge Bistriţenilor despre fuga unui medic al său *„unum phyrcum"*, probabil physicum, care a luat şi ceva din banii Domnului:

Dupe formula de politeţă: „Speramus Vestras Dominaciones non ignorare quomodo anno preterito Egregius Logofetus de Turcarum faucibus nobis unum phyrcum (probabil physicum) una secum adduxerat. Nunc autem, his transactis non multis preteritis diebus, se ipşum a nobis clamdestina ad vos contulit, et inibi requiescit, noa quoque eidem fidem adhibueramus et ei porreximus quinque milia aspera et duos peroptimus equus; ipse autem nos suis actis blandiciis fefellit. Quare rogamus Vestras Egregias Dominuciones ut ob contemplacionem nostrarum prefatum phyrcum nobis terga versus mittere debeatis..."
Datum in opido Batusan... [5])

21 Aprilie 1532. — In registrul de venituri şi cheltueli, al judeţului Braşov, se trec cheltuelile făcute cu vizita unui *„dominus Stephanus doctor episcopus Sirmiensis a domino Gritti ex Thergowysta"*, un doctor probabil în teologie. [6]) Alte cheltueli pentru *„doctori et secretario domini Gritti"*, se înregistrează la 19 Mai 1532. [7])

13 August 1535. — In timpul domniei lui Radu Paisie în Muntenia şi Petru Rereş în Moldova, se vorbeşte mult de un doctor Paul. Reputaţia acestuia ajunsese aşa de mare, că îl chemau toţi din toate

1) Hurmuzachi, vol. II/3, pag. 380 şi pag. 387.
2) Idem, pag. 447.
3) N, Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i. Doc. CCCCLXXXVIII, pag. 267, n.
4) Vezi nota 4, pag. 53.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i. Doc DLVII. pag. 304.
6) N. Densuşianu, în Hurmuzachi, vol. II/4, pag. 34.
7) Idem, pag. 36.

părţile, boerii ca şi Domnitorii. Despre drumurile pe cari li-a tot făcut când în Muntenia, când în Moldova şi micile cheltueli ocazionate de aceste drumuri, se face menţiune în Registrele de încasări şi cheltueli ale oraşului Braşov. Prima menţiune este la data de mai sus: *„dom. doctori Paulo ac apothecario in Fogaras ad venerabilem dom. Sigismundum Thomory ibidem morbo correptum dum ex commissione regia ad Radwll waywodam proficisci debuerat“.* [1])

1 Noembrie 1536. — Dupe un an, doctorul Paul este chemat de către boeri: *„dom. doctori Paulo in Transalpinam misso ad medendum aliquot boyaronibus".* [2])

6 April 1537. — Acelaş doctor Paul este chemat de Petru Rareş din Moldova: *„domino doctori Paulo in Moldaviam ad vocationem waywode Moldaviensis profecto".* [3])

23 Septembrie 1537. — La această dată doctorul Paul se găsea tot în Moldova: *„Dominica ante Michaelis Francisco Pellioni in Moldaviam misso ut dominum doctorem evocaret, ac domino reverendissimo Malautica emeret".* [4])

1 Octombrie 1537. — O menţiune tot pentru doctorul Paul: *„domino doctori Paulo, pro tertia angaria".* [5])

19 Decembrie 1537. — Către sfârşitul acestui an se pomeneşte încă odată de unele cheltueli făcute cu doctori şi apotecari *„Domino doctori ad ultimam angariam"*; şi mai departe, la aceiaşi dată: *„domino Georgio Blesch ratione census dominorum domini doctoris, apothecarii, ac currificis".* [6])

22 Decembrie 1538. — La această dată găsim pe doctorul Paul printre lefegii comunei Braşov, cu leafă plătită la fiecare trei luni; cu alte cuvinte acest *„domino doctori Paulo"*, este medic comunal plătit cu 80 de florini pe trei luni. [7])

15 Februarie 1542. — Cu prilejul unor cercetări ce s'au făcut pentru o crimă, se pomeneşte de un *„doctor Matheus plebanus bistriciensis“*, şi tot cu acest prilej se pomeneşte de o scrisoare din

1) Idem, pag. 93.
2) N. Densuşianu, în Hurmuzachi, vol. II/4, pag. 113.
3) Idem, pag. 136.
4) Idem, pag. 139.
5) Idem.
6) Idem, pag. 140.
7) Idem, pag. 187.

1538, a lui Petru Rareş, prin care cerea Veneţienilor o otravă *„aconito"*, ca să scape de duşmanii lui: *„...tandem eciam Venecias pro aconito misisset quomodo ipsum faceret aliquo modo intoxicari"*. [1])

Urmează o bucată de vreme, până în 1556, în care nu avem ştiri decât despre bărbieri, ştiri pe cari li-am consemnat la locul lor.

Iunie 1557. — Pătraşcu Vodă (1554-1557), tatăl lui Mihai Viteazu, s'a bolnăvit aşa de tare că a fost nevoe să se ducă la Râmnicu Vâlcei, după un aer mai bun. Intr'o notă din socotelile Sibiului se spune: *„Vayvodam Petrasko ad Rymnyk"*. [2]) La 28 Iunie, Sibienii îi trimit un doctor: *„amplius pecierat sibi doctorem medicinae intromitti"*, [3]) dar fără folos, căci Domnitorul a murit în zilele Crăciunului, la 24 sau 26 Decembrie 1557.

3 sau 4 Ianuarie 1558. — Este data când au aflat Braşovenii despre moartea lui Pătraşcu Vodă, aşa că doctorul pe care l-au trimes şi ei, era de prisos: *„...quidam doctor a sua Reginali Maiestate ad dominum Petrasko Wayvodam profecturus, cum iam esset mortuus"*. [4])

5 Octombrie 1558. — Un doctor care pare a fi Român, doctorul Ion Evangelista din Sibiu, este trimis la această dată, prin Braşov, în Muntenia, de unde — probabil, a trecut şi în Moldova la Lăpuşneanu Vodă, care avea mereu nevoe de doctori. [5])

29 (?) Noembrie 1558. — La această dată se menţionează în socotelile Braşovului: *„venit quidam doctor Suarum Maiestatem ex Moldavia, qui hic moratus est quatuor dies"*. Pare a fi vorba despre doctorul Evangelista, care va fi fost în Moldova pentrucă după câteva zile se face menţiune despre acest fapt. [6])

13 Decembrie 1558. — In socotelile Sibiului se spune: *reverso doctore Ioanne Evangelista ex Moldavia"*. [7])

17 Martie 1559. — In aceleaşi socoteli se menţionează: *„doctorul dus la Braşov"*. Negreşit, pare a fi vorba iarăşi de un drum făcut de acelaş doctor Evangelista. [8])

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i, doc, DCCLXXI pag. 413 şi 414. — Idem Istoria comerţului romànesc, vol. I, pag. 128.

2) N Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Sibiului, pag. 868.

3) Idem.

4) Idem, Socotelile Braşovului, pag. 797.

5) Idem, Socotelile Sibiului, pag. 868.

6) Idem, Socotelile Braşovului, pag. 800.

7) Idem, Socotelile Sibiului, pag. 871.

8) Idem, pag, 871.

20 Decembrie 1560. — Alexandru Lăpuşneanu al Moldovei a fost un domnitor sanghinar, care ucidea din nevoia de a-şi distruge vrăşmaşii, ca să poată domni, dar ucidea şi din plăcerea sadică, ca să vadă curgând sângele. Cu un asemenea om nu se glumea; cei cari îl îngrijeau trebuia să fie în pază. Andrei bărbierul care l-a îngrijit ani de-arândul, era s'o păţească; odată însăşi Vodă îl trimete înapoi, la Bistriţa, cu o notă de care singur se mira *„incolumem et salvum"*, adică bun teafăr am zice noi. Mai rău era s'o păţească un doctor străin, Asola di Bressano, un tânăr medic fost în serviciul regelui Transilvaniei; a dat o doctorie mai tare şi a fost acuzat că a vrut să otrăvească pe Domnitor. Era gata-gata să i se tae capul şi numai cu intervenţia patriarhului a scăpat de la moarte:

Şi ritruova qui hora un giovine medico d'Asola di Bressana, il quale già alcuni anni era al servitio del Re di Transilvania, et essendo stato ricercato dal Signor Alessandro vaivoda di Moldavia in certa sua grave indispositione, quel re gli lo concesse, et egli medicandolo, portando cosi, come esso medico dice, la qualita del suo male, gli diede una medicina un poco gagliarda, la quale perche fece molta operatione, fu causa, che esso medico fusse imputato d'haverlo voluto venenare, et percio fu posto in prigione, con opinione, che poi gli fusse tagliata la testa, Di dove con gran fatica il Reverendissimo Patriarca Greco di Constantinopoli ritrovandosi a caso in quel luogo hebbe modo di liberarlo con pagar presso ducento ducati per le spese, che gli erano state fatte, pigliandolo al servitio suo; dove egli e stato fino al presente, che essendo venuti qui dui ambasciatori mandati a posta dal detto Signore Alessandro, a quest'eccelsa porta per procurar d'haverlo nelle mani, et condurlo in Moldavia, presentarono al magnifico Rusten bassa 10,000 cechini d'oro richiedendogli, che fusse loro dato il prefato medico. Il qual magnifico Bassa, volendo satisfare a quel Signore ordino che fusse preso, et condotto a se. Il che fu fatto martedi sera, et il seguente giorno condotto alla magnificenza sua la quale Dragomanando Domino Michiel Cernovicchio dragomano di Vostra Serenita, che a caso si ritrovo da lei, gli disse che l'era dimandato dal Signor di Moldavia, et che ella voleva, che egli andasse a ritrovarlo. Il quale narrandole prima le imputationi, che altre volte gli erano state fatte, disse, che altrimenti non vi volea andare, et che si voleva far Turco, di modo, che il magnifico Bassa resto tutto sopra di se, et voltatosi alli detti Ambasciatori, disse loro, che havendo egli fatto quanto che el poteva in questa materia, et che volendosi il medico far Turco, non sapeva che altro fare, che farne arz al Serenissimo Signore. Il qual crede, che non or-

dinera altro se non che egli sia liberato, di maniera che li detti Ambasciatori c'hanno per questa cagione donato al magnifico Bassa...

Di Pera alli 20 di Decembre 1560. Hieronimo Ferro Bailo in C-poli. [1])

Şi cu toate acestea, sanghinarul Lăpuşneanu, care nu-şi cruţa banii când era vorba să urmărească o răsbunare, avea pentru soţia lui atenţiuni de o duioşie rară; când a fost bolnavă doamna lui, Doamna Rucsandra, Alexandru Vodă a trimis tocmai la Bistriţa să-i aducă cireşi bune, din care poftise Doamna: *„rogamus... si apud eas vel eciam alibi in propinquo nancisci cerasa istius anni posunt, nobis pro eo ducato emant per exhibitoremque presencium mittant".* [2]) Asta n'a împedicat pe Doamna Rucsandra, care *„ştiind câtă groază şi moarte făcuse mai înaite în boerii săi (Alexandru Vodă), temându-se şi Doamna să nu petreacă mai rău decât alţii, l-au otrăvit şi au murit".* [3])

18 Noembrie 1561. — Este data înscăunărei ca Domn al Moldovei a faimosului Ioan Vasilic Despot. Viaţa acestui aventurier isteţ este un roman fantastic. Lăsând la o parte poveştile Cronicarilor moldoveni, s'a dovedit acum, că acest om a început ca student în medicină la Universitatea din Montpellier, sub numele de Iacobus Vasilco Marchetos de Rodos, sau Iacobus Marchetos de Rodos. Mai apoi, sub numele de Iacob Heraclide, senior de Samos şi marchis de Paros, ajunge la curtea regelui Franţei, iar în urma unei crime în legătură, poate, cu femeia lui uitată în cetatea universitară, fuge în Belgia şi la Bruxelles ia titlul de Iacob Eraclide Basilicu Despot, senior de Samos şi marchis de Paros. Soldat neînfricat al lui Carol Quintul, este făcut de acest împărat, cavaler şi mai apoi conte palatin, veritabil markgraf cu drept de a încununa poeţi, ca unul ce ştia să mânuiască şi condeiul, căci scrisese o carte asupra bătăliei de la Renty, la care luase parte şi el. Adept al protestantismului, rătăceşte câtva timp prin Prusia şi Polonia, luptă în Livonia, şi îşi face prieten pe Laski, propovăduitor al Evangheliei noi şi proprietar bogat în hotarul Moldovei. La moşia acestuia cunoaşte pe mulţi din fugarii moldoveni dela curtea lui Lăpuşneanu din Moldova, prinde firul treburilor din această ţară, se dă drept rudă cu Doamna Ruc-

---

1) Hurmuzachi. vol. VIII. Doc. CXIX, pag. 89.
2) N. Iorga. Hurmuzachi, vol. XV/i. Doc. MCLIX, pag. 619.
3) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 222.

sanda a lui Alexandru Vodă, fiica lui Petru Rareş şi nepoata lui Ioan Despot al Serbiei, şi se instalează în Moldova. Dupe o serie de întâmplări ca dintr'un film fantastic, ajunge pe tronul Moldovei cu numele de *„Eraclide Iacob Basilic, cu mila lui Dumnezeu despota Samului, Parului, Doridei şi a celorlalte insule, principele regatului Moldovei, Domnul şi Moşteanul Grecilor şi Românilor".* [1])

Despot Vodă are meritul de a fi întemeiat o şcoală şi o bibliotecă la Cotnari. El a avut o moarte de un dramatism teatral, la 6 Noembrie 1563. In scurta lui domnie se întâlnesc doi doctori, amândoi purtători de nenoroc. Primul, este un doctor din Hotin; această cetate fusese dată de Despot, să fie administrată de Laski, drept recompensă că l'a ajutat să ia domnia; numai dreptul de judecată în pricinile ce se iveau în cetate şi-l rezervase Despot pentru el. S'a întâmplat odată că *„doctorul lui Laski a omorât un om; pre doctorul acela, drept aceia, Despot l-a osândit să-şi piardă capul, nebăgând în seamă rugarea lui Laski".* De aici s'a iscat o ceartă, care a făcut pe Laski să plece la Liov, şi din prieten, să devie duşman de moarte lui Despot. [2])

Al doilea, a fost Dionisie Aval Doftorul. Acesta a fost doctorul şi sfătuitorul lui Despot. Pe când Despot era asediat în cetatea Suceava şi fără nădejde de a mai primi ajutoare de pe undeva *„ar fi putut eşi den cetatea Sucevei să se fi dus încotro ar fi vrut... precum îl sfătuiau mulţi de ai lui. Ce, den sfatul lui Dionisie Aval Doftorul au rămas în cetate, zicându-i să nu bage în seamă pe Moldoveni"* [3]). Sfatul dat de doftorul Aval i-a fost fatal. Despot a rămas în cetate, a fost trădat de o parte din oşteni şi mai apoi ucis de Hatmanul Tomşa, care a fost ales Domn, cu numele de Ştefan Vodă. Aşa s'a isprăvit şi aventura acestui student în medicină, ajuns Domnitor al Moldovei.

20 August 1564. — N'a trecut mult şi Tomşa Hatmanul zis şi Ştefan Vodă, a fost ucis de Poloni. In locul lui a revenit Alexandru Lăpuşneanu (1564-1568). Bolnăvicios cum era, Lăpuşneanu avea veşnic nevoe de doctori, că nu se mai mulţumea cu bărbierii. La data de mai sus trimite înapoi Braşovenilor, un *„dominum Doctorem phisicum"*, reclamat de nevoile unor cetăţeni bolnavi:

---

1) Hajdeu, în Arhiva istorică a României, No. 9, 1864, pag. 72. — Despre Despot: Simeon Dascălul, în Letopiseţi, vol. I. apendice IX, pag. 430; N. Costin, idem, apendice X, pag. 432-442. — N. Iorga. Comunicare la Academie. Şedinţa de Luni 26 Mai 1930. — C. Gane. Farmece. viaţa lui Despot Vodă, 1933.

2) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 213. Citează pe Forgaci, Vita Despotae.

3) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 444.

După formula de politeţă: „accepimus litteras Spectabilitatum Vestrarum periucundas, in quibus petunt a nobis amanter ut dominum doctorem phisicum, a nobis în necessitate postulatum, ob causam egrotancium civium remiteremur ad Spectabilitates Vestras; itaque, cum nobis gratificati Spectabilitates Vestre în plurimis sint, postulata a nobis eorundem graciose exaudivimus, dominum doctoremque prefatum, ut egroti Spectabilitatum Vestrarum in absencia eius, ne deficiant, remitere in duobus aut tribus ad summum diebus post discessum exhibitoris presencium statuimus bene et honeste, uti decet humanitatem eius, expeditum...". [1])

8. Ianuarie 1568. — O notiţă scurtă, fără nici o explicaţie, luată din Socotelile Braşovului, ne informează asupra întoarcerei unui doctor din Valahia slăbănogului Petru Vodă (1559-1568). [2])

6 Noembrie 1570. — La această dată se găseşte reclamaţia unuia Petre Schneyder, din Baia, contra lui Enderlein *„der artzt"*, din Bistriţa. Unii au vrut să vadă în Enderlein pe acelaş faimos Andrei bărbierul, care a îngrijit pe Lăpuşneanu, adică un Enderlein devenit Andrei în limba românească. Noi n'o credem. N'o credem, căci, dacă Romînii au putut românіza numele săsesc de Enderlein, în Andrei, nu putem pricepe de ce Regele Zapolia i-a spus tot Andrei *„Andream barbitonsorem"*; doar nu putem bănui că şi Zapolia i-a romînizat numele, din Enderlein să-i zică Andream. [3])

Enderlein s'a prins să vindece pe Petre Schneyder de o boală de picioare de care suferea, în termen de 14 zile. Pentru asta a luat 18 taleri, fără să-l vindece. Afacerea a ajuns la judecată, care a dat dreptate bolnavului:

„... zu wissen wye das der gottselyg Man Petrus Schneider, bey wns wonhaftig, zu wns ist kommen wnd hott wns angezeigtt wye das in Gott heymen gesucht hott. wye sein getlyger Willen ist gewesen, mytt eynen Schmertzen an den Fissen; so hott sich seyner angenommen der Enderlein fon eich, der Artz, yn yn firzen Thogen zu heillen für XVIII Toller, wnd hott yn nicht geheylett, sonder noch mer ferderbett wnd yn auch fill geplogt wm sonst; hott dornoch nicht lenger wollen beye im bleyben yn zu heilen, wie es recht wnd kristlyg ist, sonder ist fon im gezogen, hott den gutten Man mytt grossem Schmertzen gelossen; seynen Lon aber willen hoben gantz wnd folkymlig. So ist der

1) N. Iorga. Vol. XV/i din Hurmuzachi. Doc. MCXXVI, pag. 604.
2) Idem, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Braşovului, pag. 804.
3) Vezi la cap. Bărbieri, la data 29 Noembrie 1563, pag. 37.

erbar Her zu wns kommen, für den gantzen Rott, wnd hott wns seynen Schmertzen gezeigt wnd hott bewert das er der Bezolunk nicht wert ist gewesen. So hoben myr, der gantze Rott, das Recht gemacht das er ym nyx sol geben byss das er in geheilet. So ist er also dorfon. Wo er aber, weisser Her, dem erbaren Herren wirt eyn Nochred wollen machen, er hob in geheilet wnd er hob ym nicht wollen zolen, so bekennen myr mitt wnserer Gewissenheit das es nicht also ist, sonder das dye Bezolunk wer folkommen gewesen wen er yn hett geheilet.." [1])

1574. — Suntem în timpul domniei lui Alexandru Vodă în Muntenia, frate cu Petru Şchiopul. Cel dintâi, Alexandru, era un om boleac, celălalt era un beteag, era şchiop; încât, şi unul şi altul au avut nevoe mereu de doctori.

Se pare că boala lui Alexandru venea fie de la vreo rană, fie din cauza oboselilor pricinuite de luptele ce a tot dus contra lui Ioan Vodă din Moldova, de pe urma cărora a reuşit în cele din urmă, să aducă la domnia Moldovei pe fratele său, Petru Şchiopul. Oricare ar fi fost cauza, Alexandru a fost mereu bolnav, din care pricină necontenit a avut nevoe de un *„hirurg"*, un bărbier am spune noi, pe lângă dânsul. Un călător *„parisian"*, Pierre Lescolopier, povesteşte că în 1574, contele Tavannes, în drum dinspre Polonia spre Constantinopol, în satul Popeşti de lângă Bucureşti, era să ardă într'o casă de ţărani; fiind rănit, Domnitorul Alexandru i-a trimes în grabă pe *„hirurgul său"*. [2])

Pe de altă parte, în registrele de socoteli ale Braşovului, se găsesc informaţiuni de felul următor:

28 Iulie 1574. — *„Lies ich den Her Doctor dem Iwasko kegen Czaydenn fhurenn..."*.

3 August 1574. — *„Lies den Her Doctorem mit dem Iwasko bis kegen Türcks Burg fhurn..."*.

30 August 1574.—*„Lies ich den Her Doctor kegen Czaiden fhuren"*. [3])

1 Octombrie 1575. — Alt trimis al Domnitorului, un *„Iacobus Paleologu"*. [4])

9 Iulie 1576. — Portar de la Alexandru Vodă. *„Es ward Rossin Ferens mit dem Doctor gewesen in der Walachey..."*.[5])

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/i Doc. MCXCV, pag. 644.

2) Idem. Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 200. Voyage fait par moy, Pierre Lescolopier, Parisien, l'an 1574, de Venise à Constantinople,

3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Braşovului, pag. 812.

4) Idem pag. 813.

5) Idem, pag. 814.

2 Decembrie 1576. — Alexandru Vodă era tot bolnav. Brașovenii îi trimit niște pilule fără plată, numai pe baza prieteniei: *„Es war auch dem Alexander Weyde rott Wachs, item piltule gegeben. Aber gutter Nachbarschaft wegen nichts darfur genommen...".* [1])

1577. An plin de necazuri pentru Domnul Munteniei, an în care a și murit. Ultimele luni de viață i-au fost amărâte de un aventurier, un medic empiric, Bernardino Rosso, care vâna tronul, ca o dovadă că aventura lui Despot Vodă din Moldova, a dat curaj și altora, să-l imiteze. Numai că acest Rosso, se înfățișează subt un aspect cu totul antipatic. Era originar din Lombardia și cine știe prin ce împrejurare va fi trecut prin țara noastră; aici a cunoscut sau numai a auzit de câteva nume de boeri de seamă. Și-a făcut planul de atac și pleacă la Constantinopol unde cheltuește cu Vizirul Mohamed și alții, frumoasa sumă de zece mii de galbeni pentru realizarea planului. Rosso pretindea că este scoborâtor din Basarabi și că are drept la tronul Valahiei. In Constantinopol a găsit șapte boeri care să jure că această afirmație este adevărată și a mai dat Vizirului o listă de boeri din țară, cari ar fi gata — pretindea el, să afirme acelaș lucru. Planul a fost descoperit; boerii care au jurat au fost condamnați la galere; boerii dați pe lista lui Rosso, cari se aflau în țară și cari, poate că nici nu știau de combinațiile lui Rosso, au fost tăiați de Domnitor, din necesitatea de a asigura o succesiune liniștită fiului său. [2])

23 Mai 1577. — La această dată, David Ungnad, trimisul împăratului Rudolf al II-lea, la Constantinopol, comunică stăpânului său despre ostenelile lui Rosso, ca să se facă Domn al Munteniei:

> *„...Hir ist ain Arczt ausz Lombardia den man Medico Rosso nent, der helt häfftig vmb die Valachey an, Weyda daselbst zuwerden, will sein geschlecht also darbringen, das vor Zeiten ainer seines namens die Walachey beherscht hab, vnd wollen Im Ir etlich nit vbel trösten, das wirdt die Zeit erklären, ain grosse staigerung des Tributs hat Er dem hieigen Kaiser vnd dem Mehmet Bassa ain grosz geschenckes versprochen, Dergleichen mittl machen alle vngleiche sachen alhie gleich vnd geschlicht.*

Iar la 4 Iunie 1577, scrie:

1) Idem, pag. 814.
2) N. Iorga. Analele Academiei Rom., seria II. Tom. XVIII 1895-96, pag. 19 și 22.

Der Empiricus sonst Medico Rosso genant so vmb die Walachay angehalten ist auf lebenlang wie man sagt zur Galeeren veruhrtlt sampt Siben Walachen, Andere wollen, Er solle gen Rhodisz confiniert werden. [1])

18 Iunie 1577. — Pedepsirea vinovaţilor se confirmă şi dintr'o scrisoare a lui Beneditto de Gajan, trimisă din Pera Constantinopolului, Marioarei Valarga, sora Doamnei Ecaterina a lui Alexandru Vodă, care locuia în Veneţia:

„...zilele acestea a avut puţină trudă cu doctorul Rosso anume Bernardo, care cerea domnia Munteniei, sunt acum 5-6 luni şi l-au purtat cu vorba până a venit haraciul; după ce au primit haraciul, l-au pus la galere cu alţi Munteni, în număr de şase, care au mărturisit că e fiul lui Basarab, cea mai nobilă familie din Muntenia, de unde se zice că-l vor arunca în mare, dincolo de Cele Şapte Turnuri." [2])

De fapt acest faimos doctor, n'a fost ucis, ci numai exilat, poate la Rodos, unde trăia încă pe la 1598. [3])

22 Iulie 1577. — Boala domnitorului Alexandru s'a înrăit. Un trimis al lui, Chesar Clucerul, vine în toată graba la Braşov să aducă pe doctorul Paul, poate acelaş Paul — acum bătrân, care îngrijise şi pe Petru Rareş: *„Es kam der Kolscher Kisszar aus Bleschland, noch dem Herr doctore Paulo...“.* [4])

27 Iulie 1577. — La această dată *„Neagoe Vătafu soseşte la Braşov, de la Ivaşco, vice-voivodul muntean. La 1 August, sosesc alţi doi vătafi. Iar cinci zile după aceasta, un sol muntean se îndreaptă spre Cristofor Bathori, pentru a-i da ştire că Domnitorul muntean murise“.* [5])

Octombrie 1577. — In acest timp, în Moldova, domnea Petru Schiopul. Se vede că, pe lângă infirmitatea lui, domnitorul a fost rănit în luptele ce a tot avut cu Cazacii, sau poate că s'a bolnăvit, căci în Octombrie chiamă pe doctorul Francisc Domestikos Laskaros din Chios. Petru Vodă îi da întreţinerea, haine şi 200 de coroane

---

1) Hurmuzachi, vol. III, doc. II, pag. 4.
2) N. Iorga, l. c. pag. 22.
3) Idem, pag. 19.
4) Idem, în Hurmuzachi, vol. XI, Socotelile Braşovului, pag. 815.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Apend. II. pag. 815.

pe an, cu voia de a avea clientelă. [1]) Doctorul se întoarse prin anul 1580. [2])

Printre documentele evenimentelor petrecute în cursul acestui an în Moldova, se pomeneşte destul de des de un doctor evreu, care făcea mai mult pe diplomatul *„docttor Salomon Natan Aschanassi"* zis şi Tedeski, agent politic în Constantinopol, fără rol de medic. [3])

17 Iunie 1578. — In socotelile Braşovului se trec cheltuelile făcute cu ducerea doctorului Paul, chemat de Racz Mihaly, probabil pentru copilul Domn Mihnea, care a urmat lui Alexandru Vodă, (1577-1583). [4])

13 Ianuarie 1581. — In Moldova lui Ştefan cel Mare domnea acum un străin, Iancu Sasul (1579-1582). In socotelile Braşovului se trec cheltuelile făcute cu Blesch Steffen, care a dus pe domnul doctor în Moldova, cu patru cai. A stat acolo 21 de zile. [5])

2 Februarie 1581. — Cheltuiala se repetă la această dată, cu ducerea doctorului la Czeidenn. [6])

Septembrie 1583. — Petru Şchiopul în a treia lui domnie în Moldova (1582-1591), are la Curtea lui un medic italian *„doctor suus italus"*, care îl serveşte mai mult ca secretar pentru corespondenţă. [7])

17 Septembrie 1584. — Din socotelile Braşovului aflăm de un Toma, trimis la Petru Vodă al Munteniei (1583-1585), după domnul Doctor: *„Schikten den Toma czu dem Peter Weyda noch den Herrn Doctor".* [8])

8 Ianuarie 1585. — In aceleaşi socoteli se notează venirea Comornicului lui Petru Vodă, Vilhelm Walter, care fiind bolnav a stat mai mult timp în Braşov: *Es kamm des Peter Waida Komornik, Vilhelm Walther, seiner Kranckheitt halben; war ein lange Czeit hie."* [9])

11 Februarie 1585. — In actele privitoare la negoţul românesc cu Lembergul, se pomeneşte de un Roman Doctorowicz *„Roman de Iasi vector".* [10])

1) Idem. în Prefaţă volumului XI, pag. XXXIII, n. 10.
2) Idem, Citează pe Gerlach şi Crusius.
3) Idem, Apendice I. pag. pag. 599. 638, 647. 669 n. 1, 719 n. 2.
4) Idem. Apendice II. Socotelile Braşovului, pag. 818.
5) Idem, pag. 821.
6) Idem.
7) Idem, în Prefaţă, pág. LVI, LVII, N. 6, litera b.
8) N. Iorgă, în Hurmuzachi. vol. XI. Socot. Braşovului. pag. 828.
9) Idem, pag. 829.
10) Idem, Studii şi documente, vol, XXIII. Doc. CCXXXIX. pag. 378.

4 Iunie 1585. — In socotelile Braşovului se notează plata bărbierilor cari au vindecat pe Murchem, cel care venise cu Petru Vodă al Munteniei, zis Petru Cercel: *„Auf Befehl czahlt ich den Balbierern welche den Murchen, so mitt dem Peter Waida herausser kommen war, geheilt hatten".* [1]

7 Iunie 1585. — Găsim o nouă ştire despre doctorul Paul din Braşov, Paul Kertz, probabil cel care a tot fost chemat de către Domnitorii Ţărilor noastre. Un învăţat francez, Iacob Bongars, care călătorea spre Constantinopol, în drum s'a oprit la Alba Iulia în Ardeal. Aici a cunoscut pe Giorgius Blandrata fost medic al lui Ioan Sigismund Zapolia, iar la Braşov cunoaşte pe doctorul Paul Kertz. [2] Acesta din urmă, se pare că era Român transilvănean, un amator de antichităţi romane. [3]

14 Iunie 1585. — La această dată aflăm că Petru Şchiopul al Moldovei are un medic de casă, un *„leibartz".* Il chema Ioan Fascheng, din Bistriţa. Şi, se vede că se cam plictisise doctorul la curtea Domnitorului, căci intervine la judele Bistriţei, să-l recheme:

> *„După formula de politeţă; Es ist mein gantz fleissige Bitt an Ewehr namhaft Weisheit, dieweil mich Ewehr Weisheit formals Fürstlicher Gnaden commendierth hath wndt auch an der selben begerth hath, das mich Sein Fürstliche Gnade nicht wolt lenger hie behalten, den mein vil wehre Ewehr namhaft Weisheit, wolt Sein Fürstliche Gnaden durch Schrifft besuchen wndt alda anhalten, domith dass mich Sein Fürstliche Gnade wolt erlassen, den ich des Landes schon sath bin. Was ich werde Ewehr namhaft Weisheit kennen dienen, das wil ich alzeit gantz willig thuen, Ewehr Weisheit verschaff man das ich möcht von Fürstlicher Gnaden fray gesprochen werden..."*
>
> Semnează Joannes Fascheng, Fürstlicher Gnaden in der Moldaw, Leibarzt [4]

6 August 1587. — O notă scurtă din Socotelile Braşovului: oamenii lui Mihnea Vodă, au adus înapoi pe doctor: *„Kamen dess Mihne Wayda Diener; brachten Herrn Doctor heim."* [5]

1 Februarie 1588. — In aceleaşi socoteli se spune că Petru

1) Idem, Hurmuzachi, vol. XI, pag. 830.
2) Idem, doc. CCCXVII, pag. 190-91, No. 5.
3) Dr. Gh. Crăiniceanu. Literatură medicală Românească, pag. 8. — 1907.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Doc. CXXXIX, pag. 688.
5) Idem, Apendice II, Socotelile Braşovului, pag. 834.

Vodă al Moldovei, a trimis om să aducă pe doctor: *„Schickt noch Betehl des Peter Wayda seinem Diener, begeret den Herrn Doctor hinein...“* [1])

Urmează un timp de 5-6 ani, în care, afară de măsurile impuse de ameninţarea ciumei, nu mai găsim alte ştiri despre medici. Cu acest răstimp intrăm în epoca lui Mihai Viteazu.

18 August 1594. — Din acest an avem o ştire în legătură cu oamenii cari au fost în primul plan în epoca lui Mihai Viteazu. Este vorba de Sinan Paşa, marele Vizir al Turciei, care a fost bolnav de disenterie. Se spune într'un raport: *„...Sinan Bassa fusse ammalato gravemente di profluvio di ventre...“* [2])

Nu se ştie nimic despre medicii pe care i-a avut Mihai Viteazu. Că a avut medici, lucrul este cert, căci se cunosc înprejurări din viaţa acestui viteaz, în cari medicii nu puteau lipsi. Pe de altă parte în jurul lui Mihai, în vâltoarea evenimentelor cari s'au succedat aşa de repede şi aşa de vijelos, găsim câţiva medici, a căror activitate se desfăşoară mai mult pe terenul nebulos al intrigilor, al tratativelor şi al trădărilor, care n'au nimic comun cu medicina.

Din acest punct de vedere este de observat că doctorii cari se tot întâlnesc pe la curţile Domnitorilor noştri, cât şi în Constantinopol, începând cu Solomon Natan Aschanasi din capitala turcească şi doctorul italian, secretarul lui Petru Şchiopul, adică de pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, de cele mai multe ori joacă roluri de diplomaţi sau de samsari, nu de medici.

Asemenea specimene găsim şi în timpul lui Mihai Viteazu.

1 Martie 1595. — În *„Analele lui Fugger“* din Viena se semnalează prezenţa unui doctor evreu unui *„leib medico“*, adică medic de casă al lui Sinan Paşa, al cărui rol de samsar al celor care vânau tronul Munteniei, nu-i tocmai bine clarificat. Se pare că lucra pentru Petru Vodă în schimbul a patru mii de taleri ce trebuiau plătiţi lui Sinan Paşa, dar, a fost prins şi închis în Ardeal:

„Ausz Sibenbürgen komen gewise Zeittungen, das der Fürsst desselben landts desz Sinan Basza leib medico, der ein reicher erfarner vnnd gelerter Mann vnd ein Jud sein solle, der gestallt bekhomen habe. Alsz Petter Weyda vor zwayen Jarn ausz der Wallachey geflohen, vnd alher ins landt sich mit Weib vnd

1) Idem, pag. 835.
2) Idem, vol. III/2. Doc. LX, pag. 44.

Kindt vnd guettern saluiert hat der Jetzige Weyda gemelter desz Sinan Bassa leib Medico 4000 Taler zuuerrechnen zuegesagt darumben das er Ime den zuegang Bej dem Sinan Bassa gemacht vnd in sein gunst gebracht auch die Weydaschafft dardurch erlangt. Da nun neulicher Zeit der Sinan Bassa von Raab zu riegg auf Griechischen Weissenburg (da er noch sein solle) gezogen, Ist der Jud in die Wallachey zu dem Weyda geraist, vnd die versprochne 4000 Taler abgefordet. Er Weyda aber hat sich nit allein dessen gewaigert, Sonder weil er kurz zuuor sich mit dem Sibenbürger verbunden, Ine gefencklich angenohmmen, vnd vnangesehen das sich gedachter Jud guetwillig vm 45.000 Taler geschetzt hat er doch solchen alsz ein gafangnen dem Weyda in Sibenburgen Presentiert, da er dann an jetzo ist der Fürsst in Siebenburgen hat beeden Weyda in der grossen vnd klainen Wallachey Jedem 2000 Vndterthanen In seinen landt verehrt, auch sie ordenlich durch Copitelsleut staurern laszen...". [1])

Octombrie 1595. — Se ştie că lupta de la Călugăreni a avut loc în ziua de 15 August 1595. Printre prizonierii luaţi de către Mihai Viteazu se spune că ar fi fost şi doctorul lui Sinan Paşa. Faptul nu l-am găsit confirmat de documente. In schimb, prin luna Octombrie, un emisar al ambasadorului engles are anumite instrucţii către Cancelariul Zamoyski şi Sigismund Bathory, printre cari şi cea privitoare *„la libertá di Giacob rabino, medico, dell'Emo Sinam"...* [2]) Se pare că acest Iacob rabinul, n'ar fi altul decât doctorul despre care se vorbeşte la data de 1 Martie 1595, închis în Transilvania. Faptul se confirmă la:

12 Decembrie 1595. — Eduard Barton, trimis engles la Constantinopol, scrie lui Sigismund Bathory, despre folosul ce ar ieşi din eliberarea lui Iacob Ruben (rabin), medicul lui Sinan Paşa, *„ritenuto"* cu prilejul tratativelor din turburările trecute pentru domnie:

„Giacob Robeno, Ebreo, medico dell'Ecc-mo Sinan Bassà, Sopremo Visir et generale dell'essercito del Gran-Signore; il quale fu mandato l'anno passato per negotii da Aron Vaivoda di Moldavia, et, succedendo i tumulti, che sono noti alla S. V., essendosi ritrovato soprapreso da quelli, fu mandato da V. S., et fin qui ritenuto"... [3])

1) Hurmuzachi, vol. III (1576-1599). Doc. CCIII, pag. 228.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XII/i. Doc. CLXXX, pag. 113.
3) Idem, doc. CCXCVI, pag. 193-4.

Două zile mai târziu, la 14 Decembrie 1595, un informator italian confirmă într'un raport, că medicul lui Sinan Paşa este prizonier în Transilvania *„Il medico hebreo del Ecc-mo Sinà Bassa che si troua prigione in Transiluania...".* [1])

11 Decembrie 1596. — O veste rea înfioară toată lumea: Mihai Viteazul este bolnav. Vestea vine din Sibiu:

Ausz Sibenbürgisch Weissenburg von 11 Decembris, anno 1596. Der Michael Weyuoda, Inn der Wallachey, Ist gefärlich kranncKh. Gott welle Inne wider vfhelffen". [2])

6 Ianuarie 1597. — Vestea acestei bolnăviri se comunică şi Veneţiei, adăugându-se că medicii consideră starea bolnavului ca foarte gravă:

„... Scriveno che il Vaivoda di Valacchia si ritrovava cosi gravemente ammalato che da medici si disperava della sua sanita, essendo stimata questa perdita (seguendo) per molto grave...". [3])

13 Ianuarie 1597. — De fapt toată alarma a fost fără rost şi nu dovedeşte altceva decât îngrijorarea ce cuprindea pe toţi numai la gândul că s'ar putea pierde apărătorul creştinătăţii, Mihai Viteazul. La data de mai sus se anunţă că *„Vaivoda di Valacchia si ritrovava in miglior stato di salute..".* [4])

18 Mai 1597. — De astă dată vine vestea că Mihai a suferit un accident, că a căzut de pe cal şi ar fi grav bolnav; însăşi doctorul Petz sau Pezzen, omul de încredere al împăratului se interesează de soarta Domnitorului Mihai:

„Sona arrivate ultimamente lettere d'Alba Giulia, dalle quali s'è inteso che le cose fin allora passavano assai quietamente, et che per una caduta di cavallo il Vaivoda di Vallachia si ritrovava in mal stato di salute, per il che essendosi trattato con lui per mantenerlo in buona disposizione col mezzo de i suoi proprii ministri venuti in Transilvania, era ritornato il Sig. s Dottor Petz senza passar piu innanzi in Alba Giulia, di dove egli si era poi incamminato verso questa volta..". [5])

---

1) Hurmuzachi, vol. III/1. Doc. CLXLIX. pag. 216.
2) Idem, pag. 271.
3) Idem. vol. III/2. Doc. CCLVII. pag. 228.
4) Hurmuzachi, vol. III/2. Doc. CCLVIII. pag. 229.
5) Idem, doc. CCCXXIII, pag. 283.

1599. — In acest timp domnea în Moldova Ieremia Movilă (1595-1606). Un Franciscan, Fra Bernardo Quirini, numit de Papă episcop al Argeşului, face o descriere a Moldovei din 1599. Printre altele spune că a fost condus la Domnitor de secretarul lui Ieremia Vodă, un medic *„il suo secretario Medico"*. [1])

12 Iunie 1600. — In preajma lui Mihai Viteazul apare încă din 1598, un fel de doctor, Muralt, un personaj ciudat al cărui rol de doctor, de om de afaceri, negociator sau simplu trădător, încă nu-i destul de clar. In adevăr, la 14 Februaarie 1598, o altă cunoştinţă a noastră, tot un doctor, Bernardino Rosso, cel care uneltise să ia tronul Munteniei în 1577, trimitea o scrisoare a Dragomanului din Constantinopol, cu ştiri de acolo, între cari se spune că Ioan Muralt *„e un mare otrăvitor"*. [2]) La 29 Martie 1600, comisarii împărăteşti din Ardeal, raportează împăratului Rudolf al II-lea, despre un proces de bani al doctorului Muraldo. Cu acest prilej se spune că *„acest individ fără Dumnezeu ar trebui judecat şi pedepsit la răstignire, că el a pregătit otrava care trebuia să se dea Marei Ducese Maria Cristina.."* [3]). Şi-i curios că tocmai pe acest personaj, la 12 Iunie 1600, l-a ales Mihai Viteazul, să se ducă la Ieremia Movilă în Moldova, ca să facă o apropiere cu acest Domnitor.

> *Antequam Illustr-mus Michael Vaiuoda Exercitum suum in Moldauiam expediuisset, praemiserat ad Jeremiam Vaiuodam Doctorem Muraltum cum fratre suo Hectore, ut in eo omnem mouerent lapidem, ut cum Michaele Vaiuoda foedus inire, ac contra Turcam simul arma suscipere velit....*
>
> *Vltima May colloquebar cum Doctore Josepho... (medicul lui Ieremia?)* [4])

In aceiaşi vreme, într'un raport către Impărat, Comisarii Ardealului scriau la 11 Iunie 1600, că Muraldo avea misiune de la Mihai să peţească fata lui Ieremia Vodă pentru Pătraşcu, fiul lui Mihai, dar că totul nu era decât o înscenare, că Mihai a şi intrat cu oştile în Moldova. [5])

In sfârşit, trebue să mai notăm că Mihai Viteazul a venit în contact şi cu alţi doctori, cu Pezzen, reprezentantul împăratului Ru-

1) Idem, vol. III/1, doc. CII, pag. 545.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XII/1. Doc. DI, pag. 335, n.
3) Hurmuzachi, vol. IV/1. Pag. 25.
4) Idem, doc. LIX, pag. 72-73.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XII/2. Doc. MCCCXIX, pag. 940.

dolf, cu Barvitius Ioan, consilier imperial şi alţii; dar aceştia toţi, ca şi doctorul Mocato al lui Sinan Paşa, învârteau numai sforile politice, căci cu medicina nu aveau comun decât numai titlul de doctori.

21 Martie 1602. — Sub această dată se scrie că: *„Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, era bolnav de piept şi de podagră, o moştenire părintească, aceasta dacă nu şi cealaltă. El frecventă şcoala mai rar, apoi o părăsi. Era evident că se mântuise cu Domnia lui viitoare, şi cu viaţa lui tânără. Muri, inainte de a fi trăit de moartea degeneraţilor, la 21 Marte 1602. Rassa vechilor noştri Domni dăduse sanghinari, apoi infirmi şi copiii acestora nu mai erau viabili".* [1])

Cu prilejul morţei lui Petru Şchiopul şi a lui Ştefan Vodă, se vorbeşte de o mulţime de doctori străini, printre cari şi de un Orazio Carrara, care aduce dovezi despre naşterea nelegitimă a lui Ştefan Vodă. [2])

Urmează o vreme destul de lungă, până la 1620, din care nu mai avem nici o ştire despre doctori. Aceasta nu înseamnă că n'au fost doctori şi în acest timp; au fost, numai n'au rămas urme de pe urma lor, pentrucă nu dupe oricine rămâne ceva. Şi dovadă că au fost, o găsim într'o notiţă din 1619. Atunci, Gaşpar Vodă din Moldova (1619-1620), ar fi vrut să se scape de unii boeri cari îi încurcau treburile, în special de un boer Bucioc. Pe acesta, spune Miron Costin, Gaspar a vrut să-l otrăvească, dar Bucioc *„având erbi împotriva otravei, date de la un doftor prieten"*, a vărsat şi a scăpat. [3]) Inseamnă că erau doctori şi erau prieteni cu boerii cari jucau roluri de seamă în viaţa ţărilor de atunci.

2 Martie 1619. — Acelaş Gaşpar Vodă Gratiani, şi-a pus în minte să ia de soţie pe o fată a marelui dragoman Borisi din Constantinopol. In acest scop, Francesco Contarini, ambasador, şi Almoro Nani, bail, au comunicat Dogelui Veneţiei dorinţa Domnitorului. Dar la 9 Iunie 1619, Almoro Nani comunică Dogelui că Borisi refuză de a-şi da fata după Gaşpar Vodă. [4]) Ceva mai târziu, Borisi şi-a măritat fata după doctorul Scogardi, medicul lui Vasile Lupu. [5]) Este o dovadă de preţuirea la care ajunsese doctorii, că erau socotiţi mai

1) Idem, vol. XI, în Prefaţă, pag. XCI.
2) Idem, Doc. DCXCIII, pag. 565.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I. pag. 269.
4) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. CCCIX, CCCX şi CCCXII, pag. 377-78.
5) Idem, doc. DC, pag. 515.

mult chiar decât un Domnitor; numai că în asemeni legături trebue să ţinem socoteală şi de alţi factori, nu numai de simpla preţuire a situaţiei cuiva.

28 Februarie 1620. — Este data testamentului lui Radu-Vodă Şerban, făcut la Viena, la Beciu, cum se spunea pe atunci, şi semnat printre alţii şi de *„jupânul Rorăr doctorul din Beciu"*. [1]) Semnarea acestui testament de către Rorăr, dovedeşte că era doctorul Principelui pribeag şi'n acelaş timp şi intimul acestui principe.

22 Ianuarie 1623. — Tot mai des se întâlnesc doctori cari, înainte de a ajunge la noi, trec numai sau vin direct din Constantinopol. Aceştia reflectau prin urmare nivelul cultural medical al capitalei turceşti. Şi, judecând dupe unele împrejurări şi ştiri, acest nivel nu era din cale afară strălucit. Din contra. Babele şi fermecătoarele roesc chiar în preajma Sultanului. Aşa de exemplu, se ştie că Sultanul Murad (1622-1639), din vremea de care ne ocupăm, a fost un viteaz, un vrăşmaş neîmpăcat al tutunului şi al opiului, şi un beţiv de frunte, din care cauză uneori înebunea deabinelea. Intr'o împrejurare de acest fel, în loc să-l îngrijească doctorii, l-a îngrijit o Evreică fermecătoare; Céoy, ambasador al Franţei la Constantinopol, scrie la 22 Ianuarie 1623, din Pera:

> *„..les curés font des oraisons publiques et continuelles prieres, pour prier leur profete de remettre le sens au Grang Seigneur, auquel une Juifve donne plusieurs remedes, mais force gens la tiennent pour magicienne; et toutes les fois qu'il se doibt faire voir, elle luy donne d'une drogue a manger que l'on croit estre de l'oppium, pour s'assouppir en sorte qu'il ne face rien d'extravagant et luy dict a l'oreille quelques paroles misterieuses pour faire valloir son mestier".* [2])

Şi dacă aşa era în jurul Sultanului, în oraşul către care ţinteau ochii întregii lumi, de ce ni-am mira de empirismul dela noi?

1626. — Se citează existenţa unui doctor Iane în Târgovişte, fără alt detaliu. [3])

---

1) N. Iorga. Analele Academiei Române, vol. XXI, seria II 1898-99, pag. 291. Testamentul în original la Academie, mans. No. 84/XLI.

2) Hurmuzachi, supl. I/i. Doc. CCCI, pag. 201.

3) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicinei. Rev. Ştiinţ. medic. No. 2, 1929, pag. 5 din „Extras", n. 9. — Ionescu Gion în Ist. Bucureştilor pune data de 1634 şi citează: „Arhive. Condica No. 1 a jud. Dâmboviţa. — D-l Filiti citează Arh. Ist. I. 16.

Şi vremea se scurge fără alte ştiri până ajungem la domniile lui Vasile Lupu în Moldova şi Matei Basarab în Muntenia.

11 August 1640. — Vasile Lupu (1634-1653) al Moldovei, avea un băiat bolnav de un braţ, şi l-a trimis la Constantinopol să se caute cu doctorii de acolo, la nevoe chiar şi cu cei din Padova în Italia:

„.. questo giovine di 15 anni in circa, è venuto per curarsi dello struppio di un braccio, pubblicando che se questi medici non valeranno a guarirlo, si condure facilmente in Italia e particolarmente a Padova". [1])

10 Noembrie 1640. — De fapt n'a mai fost vreme să fie trimes şi la Padova, căci băiatul lui Vasile Vodă a murit şi, îmbălsămat a fost adus şi înmormântat în ţară:

„.. săptămâna trecută a murit aici fiul Domnului Moldovei, care cerea stăpânirea în Ţara Românească, şi a fost trimis îmbălsămat, cu pompă mare, pentru a fi îngropat într'o mânăstire în ţara lui". [2])

6 Noembrie 1640. — La această dată avem prima ştire despre un doctor, Giovani Andrea Scogardi, pripăşit în Moldova lui Vasile Lupu. Aici făcea pe informatorul Apusului despre lucrările Sinodului, care a avut loc la Iaşi în această vreme. [3]) În August 1641, Scogardi se găsea în Constantinopol, şi de aici, din Pera, scria ambasadorului Contarini din capitala turcească, să-i înlesnească întoarcerea la Veneţia. [4]) Iar după o lună, la 13 Septembrie 1641, scria aceluiaş ambasador, că este angajat ca medic al Domnului Moldovei; cu acest prilej comunică condiţiunile angajamentului şi speranţa că în doi ani va putea aduna trei, patru mii de *„Reali"* (galbeni ?), dupe care se va putea întoarce în dorita Veneţie:

13 Septembrie 1641. Pera — Andrea Scogardi către ambasadorul Contarini.

Cinque giorni sono che con lettere humanissime il Signore Principe di Moldavia mi fa nuova et efficace instantza per la mia venuta al suo servitio, offerendomi Reali 1500, per stipendio

1) Hurmuzachi, vol. VIII. Doc. DCXCVIII, pag 493.

2) N. Iorga. Studii şi documente, vol. IV, pag. 226. Cops către State.

3) Hurmuzachi, Vol. IV/1. Doc. DXCIV, pag. 668. Scogardi către Rezidentul Schmidt despre hotărârile sinodului de la Iaşi.

4) Hurmuzachi, vol. VIII. Doc. DCCVII, pag. 500.

annuo et 300, di donativo per una volta tantum, per mettermi all'ordine, senza la provisione della bocca, due mude di drappi all'anno e gl'incerti di fuori via dalli gentiluomini, et le spese del viaggio, mandando un gentiluomo espresso per levarmi col cocchio. Onde, benche designato haveva di partirmi questa primavera ventura colla famiglia in compagnia del Signor Salvago per Venetia, appoggiato alla benigna grotettione di V. E., nullo dimeno non vedendomi con questo ordinario fatto dalli Ecc-mi miei Padroni nissun motivo per la mia celere venuta, essendo massime caduta la condotta di Udine, m'a parso di non disbrazzare il partito di Moldavia, per un in doi anni conforme restero soddisfatto delli trattamenti, essendovi concorso il consenso et beneplacito dell'Ecc-mo Signor Bailo Trivisano, accioche cumulato un peculio di tre in quattro mila Reali, possi poi con fondamento piu sicuro coudurmi a Venetia eletta patria, per goder ivi con quiete dell'animo li effetti della buona gratia di V. E. Ill-ma, alla quale ne ho voluto dare riverentemente parte, sperando che sarei con di Lui seddisfazione come quella che gia doi anni sono mi eccitto all'abbracciamento di simil partito. In tanto raccomando alla benigna protettione di lei li miei interessi pur il mio rimpatriare a Venezia, accioche scoprendosi alcuna congiuntura, habbi stimolo di maturari il mio ritorno da Moldavia: Mentre a V. E. prego ogni augmento di gloria et prosperita et per fine della presente, humilmente me Le inchino.". [1])

12 Octombrie 1641. — Oferta Domnitorului era prea ispititoare ca să fie refuzată. Onorar în bani, întreținere, haine, posibilitate de a face clientelă în afară de Curtea Domnitorului, și libertatea de a se întoarce acasă după voe, plus suplimentele de plată sub formă de cadouri, au determinat pe Scogardi să ia drumul Moldovei:

Paolo Vecchia către Luigi Contarini Kav. Venezia.

Il Signor Scogardi ha accettato l'invito del Principe di Moldavia che l'ha chiamato al suo servitio con mille cinquecento Reali di stipendio, trecento di donativo per il viaggio, spese di bocca a lui et suoi servitori, vestito doi volte all'anno, liberta di medicare fuor di Palazzo, et di poter ritornarsene a suo piacimento non riuccendogli l'aria salubre; siche partira fra quindici giorni alla piu longa, ritrovandosi qui un Barone che lo attende et una carrozza et due carrette dategli dal Principe per condurlo cola. Molti lo dissuadevano, ma io l'ho persuaso col accennargli il fondamento della parentella nuovamente seguita tra il Sig. Grillo et il Principe, che e per essergli di grande avantaggio, oltre che

1) Hurmuzachi, vol. III, doc. DCCVIII, pag. 501.

sono sempre buoni quelli guadagni che principiano d'un avvanzo, com'e questo che innanzi che va fuori della sua porta, si retrova in borsa novicento reali in contanti del Principe. trecento come ho detto di presente et seicento in sovventione. Lascia qui la sua famiglia per manco incomodo...". [1])

12 Martie 1642. — Dintr'un raport al lui Girolamo Trivisan către Doge aflăm că doctorul Giovani Andrea Scogardi era originar din Danemarca și însurat cu fata dragomanului Borisi, probabil aceia care a refuzat să se mărite cu Gașpar Gratiani, Domnitorul Moldovei:

Il Prencipe di Moldavia ha condotto a suo servitio per medico il Dotor Giovan Andrea Scogardi nativo di Dunimarca, ma suddito di affetto dell'Eccellenze Vostre. Questo ha servito alcuni delli Eccellentissimi Signori Baili precessori, et è qui accasato in una figliuolla che fu del Dragoman Borisi, è ben veduto, et accarezzato da quel Prencipe, che le ha assegnato reali mille cinquecento di stipendio oltre tutti li comodi per il mantenimento della sua casa che eccedono il suo bisogno; sua intentione è di accomodar la sua fortuna con la dimora ivi di qualche anno, poi di riddursi a vivere, et morire con la famiglia tutta nel grembo della Serenità Vostra..." [2])

Ianuarie-Septembrie 1643. — Și Matei Basarab a avut medicii săi, pentrucă era om suferind; fusese rănit la picior în lupta de la Finta și avea și crize asistolice; din această cauză vânătorii de domnie, deseori răspândeau chiar svonuri alarmante cu privire la sănătatea Domnitorului. La 8 Februarie 1642, se comunica Dogelui Veneției, că Matei ar fi foarte bolnav de *„hidropico".* [3]) Faptul s'a repetat mai târziu, dupe cum vom vedea, la 20 Februar 1652. Este drept că doctorii lui Matei Basarab n'au avut reputația unui Scogardi, și numele lor n'au rămas în Istorie; asta nu înseamnă că n'au existat. Din contra, la 11 Februarie 1643, se vorbește într'un act de vânzare, de un Dumitrașco doftorul din Târgoviște:

„1643 (7151) Februarie 11. Târgoviște. — Zapisul lui Bugavăț și al fratelui său Miho prin care vând jupânului Dumitrașco doftorul, o casă cu locul ei din orașul Târgoviștei lângă Popa Tatu și lângă locul lui Mihaiu, feciorul Popii Ivan, pe care loc l'au fost cumpărat și ei dela Mucadel Frâncul.". [4])

1) Hurmuzachi, vol. VIII. Doc. DCCIX, pag. 502.
2) Idem, vol. IV/2. Doc. DC, pag. 515.
3) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. DXCVIII, pag. 514.
4) Biblioteca Acad. Rom. Creșterea colecțiilor pe 1912, pag. 96, col. I.

Va fi fost acest Dumitraşco vreun modest bărbier, doftor cunoscut mai mult de ai săi, căci faimosul Paul de Alep spune că în călătoria lui prin Moldova s'a bolnăvit împreună cu colegul lui Canon Soleiman Ibno Zsahr din Damasc de nişte friguri straşnice, specialitate românească, şi, când au ajuns prin Muntenia, la Târgovişte, n'au găsit nici doctori, nici doctorii:

„Marţi noaptea în 25 a lui Nisân, muri piosul Canon Soleiman Ibno Zsahr, colegul nostru dela Damasc, de boala adusă din Moldova: friguri intermitenţi, cari ne căzneau în toate zilele câte de două sau trei ori, fără ca să avem vreun leac, mai cu seamă în nopţile cele gheţoase ale ernei, Doftori, hirurgi, beuturi, medicine, toate ne lipseau, toate afară de Dumeezeu; şi ceiace fu şi mai rău este calitatea cea nesuferită a apei in aceste ţări. Nu mâncam nimic şi numai dimineţile, după paroxism, înghiţeam câte o picătură de apă pentru a stinge focul interior. Am fi dat sufletele noastre pentru o rodie..." 1)

20 Februarie 1652. — Se anunţă moartea lui Matei Basarab şi'n acelaş timp ştirea se desminte spre desolarea vânătorilor de domnie:

„.. Si haveva divulgato qui la morte del Prencipe di Vallacchia, havendo egli soggaciuto a qualch'infernità solamente... Capitate poi lettere con avvisi dell'esser il detto Prencipe redintegrato di salute, ha fatto cader la speranza a diversi..." 2)

6 Aprilie 1652. — Se pare că în raporturile lui cu străinătatea, Matei Basarab se servea de bunele servicii ale unui medic, fost doctor al cavalerului Soranzo, reprezentantul Veneţiei la Constantinopol. La data de mai sus, se comunică Dogelui Veneţiei despre plecarea din Viena a solului muntenesc, fără ca să fi avut audienţa cerută:

„...Il gentilhomo det Prencipe di Vallacchia del quale scrissi precedentemente s'incammina a cotessa volta. — Non porta per Vostra Serenita né lettere di credenza né negotio, non vuol il Prencipe di Vallacchia promover costì cosa alcuna per dubbio

1) Arhiva istorică a României. Hajdeu. Tom. I, pt. II. pag. 46. Călătoria lui Paul de Alep prin Moldova şi Ţara Românească.

2) Hurmuzachi, vol. IX/1. Doc. XIV, pag. 8.

di qualche vania de Turchi. Fara capo con lo Ecc-mo Signor Cavalier Soranzo di cui fu medico in Constantinopoli". [1])

Bănuim că acest sol, fost medic al lui Soranzo, va fi fost socrul unui alt medic despre care vom vorbi imediat, doctorul Masselini.

2 Ianuarie 1654. — Giovanii Battista Ballarino, reprezentantul Dogelui la Constantinopol, îi scrie din Adrianopol, că un medic Masselini, a plecat să-şi caute norocul în Muntenia lui Matei Basarab; venea tocmai în vremea când Domnitorul bătrân şi bolnav, avea să moară, în Aprilie 1654:

„Hora il Masselini è andato in Valachia, con che tralasciato il servitio di quest' Eccellenza, e della Corte procura a se stesso vantaggi di fortune, e qui si'vá cercando assistenza d'altro medico". [2])

Către sfârşitul anului, la 7 Noembrie 1654, se anunţă Dogelui, că din lipsă de alt doctor, Masselini a fost rechemat din ordinul Marelui Vizir, şi se găseşte în Constantinopol:

„Il Signor medico Masselini custodito qui dentro col resto della famiglra chiamato coll'ordine del primo Visir alla sua, cura, mentre si trovava in carica, è arrivato a Constantinopoli, dove è stato ricevuto dalli Agenti del Principe di Valachia, ha però promesso il ritorno qui, necessario al maggior segno rendendosi l'assistenza sua all'Ecc-mo Signor Ambasctator mio Signore anco per il viaggio, che dovera fare non trovandosi particolarmente in questa Città alcuno, che esserciti la professione". [3])

Ceva mai târziu, la 1 April 1657, dintr'un raport al lui Ballarino către Dogele Veneţiei, aflăm date mai precise asupra doctorului Masselini. Originar din Pesaro, talentat deşi cu sufletul închis, avea de soţie pe fiica doctorului fostului Bail Cavaler Soranzo, acela care a fost la Viena ca sol al lui Matei Basarab. [4]) In toamna anului 1654, a fost chemat de Vizir şi curând s'a reîntors în Muntenia, la Curtea lui Constantin Basarab, Cârnul. (1654-1658). Intre timp, socrul lui, medicul lui Soranzo, a murit. La data de mai sus, 1 April

1) Hurmuzachi, vol. IX/i Doc. XVIII. pág. 11. Girolam Giustinian către Dogele Veneţiei.

2) Hurmuzachi, vol. V/2. Doc. X, pag. 7.

3) Idem, doc. XXI, pag. 14.

4) Vezi mai sus, nota 1.

1657, soția lui Masselini stărue ca să fie numit în locul răposatului său socru :

„Hebbi giá efficacissime istanze della figliola del Dottor defonto, perche il medico Masselini suo marito succedesse in luogo del padre nella Casa di Vostra Serenitá. Io conosciuta la natura del soggietto nativo da Pesaro bensi di valorosi talenti ma torbido, ardito, e forse nell'interno suo di pocca sincera dispositione, curioso nell, intendere, facile nel parlare, ho stimato necessario tenermi con desteritá lontano da impegni. Egli abbandonò senza cauza in pochi mesi il servitio presso l'Ecc-mo Signore Bailo Cavalier Soranzo non ostante le gratie sempre conferiteli dalla singolar benignitá dell'Eccellenza sua con ottimi trattamenti, si condusse al Prencipe di Valachia, ove si trattiene al di d'hoggi". [1])

La 10 Aprilie 1660, doctorul Masselini, care a reușit să fie numit ca medic al ambasadorului Veneției la Constantinopol, face pe confidentul între fiul Domnului Munteniei și Rezidentul Veneției. [2]) Apoi îl regăsim pe Masselini la 1 Noembrie 1665, făcând pe intermediarul Domnilor Români și ai Ardealului, pentru mituirea potentaților Turci :

„Anzi ho penetrato che li sia stato esibito annuo stipendio, in ordine a che ricercato a parte il Dottor Masselini dal Durazo di quello. che li tre Principi di Moldavia, Valachia, e Transilvania contribuiscono al detto Dragomano...". [3])

28 Februarie 1656. — La curtea lui Vasile Lupu găsim în această vreme pe doctorul Cohen, un Evreu de prin Constantinopol, care făcea mai mult pe secretarul Domnului decât pe medicul, dacă nu cumva făcea și alte servicii, servicii de informator, pentru a nu le spune altfel. La data notată, Ballarino, Rezidentul Veneției în capitala turcească, scria Dogelui, că Cohen se mulțumește să funcționeze în aceleași condițiuni în care funcționează și alții de seama lui :

„...L'hebreo Coen... l'ho riddotto a conoscer la convenienza, si contenta star alla conditione degl' altri, e favorirmi ancora colla communicatione di qualche notitia ; fra queste una non devo tacere, ch'é essentiale, confirmata da ricontri del novo

1) Hurmuzachi, vol. V/2 Doc, XLIX, pag. 33. Ballarino către Doge,
2) Idem, doc. CXVI, pag. 76. Ballarino către Doge.
3) Idem, doc. CLXVIII, pag. 108. Acelaș către acelaș.

invito fatto alla Porta dal Principe di Transilvania di concerto con quello di Moldavia dove esso Coen tiene corrispondenza della speditione d'Ambasciatore Svedese al Gran Signore per stabilir l'amicitia rimover le gelosie di quell'armi et accordar qualche cosa ancora...". [1])

29 Mai 1657. — Constantin Şerban Basarab, zis Cârnul (1654-1658), care se afla la Târgovişte, trimite la Braşov un om pentru a-i cumpăra medicamentele prescrise de doctorul său. Acesta, poate, o fi fost Masselini, dacă nu va fi fost plecat la Constantinopol, în urma intervenţiei soţiei lui:

„Cinstitul şi credinciosul nostru doctor a trimis în oraşul D-voastră pe blândul său slujitor, să cumpere nişte lucruri pentru lecuit, din ce va găsi. De aceia vreau să vă dau de ştire că omul vine cu o afacere dreaptă. Ba încă vă rog pe D-voastră, cu dragoste să-i fiţi în ajutor în ce va cere de la d-voastră şi să-l apăraţi, ceiace o vom lua în semn de bună vecinătate de la D-voastră. Dumnezeu să vă ţină îndelung în bună sănătate". [2])

3 Ianuarie 1660. — Vasile Lupu după ce şi-a pierdut domnia Moldovei, în Iulie 1653, a rătăcit câtva timp pela Tătari şi pela Cazaci, apoi a ajuns la Constantinopol. Aici, a stat câtva timp închis, apoi a fost lăsat în libertate, să viseze la tronul perdut. In acest timp fostul domnitor cheltuia foarte mult pentru a-şi putea recăpăta domnia ; în preajma lui se găsea doctorul Cohen. La data indicată, Ballarino scrie Dogelui Veneţiei:

„...Spende tuttavia con grande generosita per quello son andato penetrando da piu intimi di sua Casa, particolarmente dal Dotor Coen suo medico e per gl'uffij passate da lui col Chiaia del Visir suo confidentissimo lo trovo assai mal affetto alla Serenissima Republica, et sprezante parlando con imoderata liberta da me dissimulata perche la congiontura non serve a far di piu...". [3])

1659-1661. — Cronicarul Ioan Neculce pomeneşte de un doctor neamţ, care, între anii notaţi, a îndreptat nasul spătarului Milescu, tăiat din ordinul lui Ştefan Vodă. [4])

1) Hurmuzachi, vol. V/2. Doc. XXXVIII, pag. 27. — N. Iorga. Istoria Evreilor în Ţările noastre, Analele Academiei Române, seria II, XXXVI, pag. 173. In notă adaugă: Bandini, în Analele Academiei Române, XV, pag. 182-183.

2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMCCCXLVI, pag. 1258-59.

3) Hurmuzachi, vol. V/2. Doc. CVII, pag. 69.

4) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 190.

In aceiaş epocă, Gheorghe Ghica şi Grigoraşcu Ghica, domni ai Moldovei (1659-1664), cât şi Gheorghe al II-lea Ghica, din Muntenia (1658-1659), au avut ca doctor pe Grecul Timon.[1]) Bănuim că acest Timon este faimosul doctor care a dat otravă lui Grigore Ghica în Constantinopol (1674), *„căci precum spuse pe patul morţei, un medic cu numele Timon, i-ar fi dat venin, corupt fiind acesta, după cum se spune, de Cantacuzineşti"*. [2])

28 Martie 1661. — Ballarino anunţă Dogelui Veneţiei, despre bolirea lui Vasile Lupu:

„Sta moribondo il Luppolo Padre dell'attual Prencipe di Moldavia, che giovane mal pratico niente amato, et pieno d'imperfetioni caderá facilmente con la morte del Padre, che solo lo sosteneva". [3])

De fapt, tânărul Ştefăniţă Vodă, zis şi Papură Vodă, a murit în toamna aceluiaş an, de ciumă:

„E morto il Giovine Prencipe di Moldavia figlio di Lupulo, con che rimane totalmente estinta una Casa che pocco prima era piena d'oro, d'adherenze, et d'autorita...". [4])

11 August 1668. Ştire de la un fost domnitor, pribeag prin ţări străine, care de sărac ce era n'avea cu ce-şi plăti doctorii şi medicamentele. Este vorba de Gheorghe Ştefan, care a urmat lui Vasile Lupu (1653-658). Dupe o viaţă aventuroasă, a ajuns prin Stetin, trăitor din mila unuia şi altuia. Femeia care'l însoţea, o rusoaică care se intitula principesă de Moldova, în realitate o simplă ţiitoare, căci nevasta lui legitimă pe care o luase din dragoste, rămăsese în ţară, se ruga la 11 August 1668 de regele Suediei, să-i înlesnească transportarea în ţară a rămăşiţilor pământeşti ale fostului Domnitor. A fost îngropat la mânăstirea Caşin. [5])

1672. — La această dată, Duca Vodă din Moldova, avea ca medic un doctor evreu; ni-o spune Italianul Magni, un om învăţat, care a însoţit oastea turcească şi pe Sultan, în Moldova. Magni des-

---

1) I. Felix. Istoria Igienei, pag. 7, Citează pe Exarco. Documente veneţiene, fără altă indicaţie.

2) D. Cantemir. Istoria Imperiului Bizantin, pag, 419, nota 6.

3) Hurmuzachi, vol. V/2, Doc. CXXIV, pag. 81.

4) Hurmuzachi vol. V/2, pág. 89. Doc. CXXXVI. Idem, vol. IX. Doc. CCLIII. pag. 186.

5) Idem, vol. IX/I. Doc. CCCXLV, pag. 252.—N. Iorga, în Hurmuzachi, vol X prefaţa, pag. VII.

crie alaiul împărătesc şi pomeneşte şi de medicul Sultanului, Cigala, un vicios care învăţa şi pe alţii să bea spirtoase:

> *„Sultanul mănâncă iute, bând numai apă, pe când Vizirul a ajuns un mare beţiv, căruia de la o vreme îi place, după sfat de medic altmintrelea — Cigala, învăţat la Padova, numai holircă polonă."* [1]

Iar în altă parte spune că *„medicul Domnului (Duca Vodă) era un Evreu".* [2]

Iunie 1674. — La această dată se pomeneşte de un alt doctor, Tomaso Tobado. Despre el vorbeşte Ienache Porfirita, capuchehaia Ţării Româneşti. Scrie din Babadag că *Tomasi Tobado, odinioară medic, apoi neguţător, acum este falit".* [3]

1674. Este data când a fost otrăvit Grigore Ghica în Constantinopol de către doctorul Timon, tocmai când era gata să ia iarăşi domnia. Spune cronicarul Ioan Neculce:

> *„Numai, Dumnezeu este mult milostiv, iar apoi de sârg întoarce mila sa; că îndată s'au răsbolit Grigorie Vodă şi au murit. Norocul Cantacuzinilor; zic unii să se fi agiuns Cantacuzineştii cu un doftor, şi să-l fi otrăvit".* [4]
> *Iar Dimitrie Cantemir, spune că acesta era doctorul Timon, medicul Ghiculeştilor.* [5]

1684. — Şerban Cantacuzino, domn al Munteniei, (1678-1688), a adus în Bucureşti pe doctorul Iacob Pilarino, medicul de casă al Cantacuzinilor refugiaţi în Constantinopol. După moartea lui Şerban, doctorul Iacob Pilarino a rămas ca medic al lui Constantin Brâncoveanu.

Viaţa acestui om învăţat, cu reputaţie europeană, se poate schiţa numai în linii mari dupe puţinele documente ce avem la îndemână; când se vor putea studia şi documentele străine, atunci numai, se va putea cunoaşte toată activitatea acestui om excepţional.

---

1) N. Iorga. Un călător Italian în Turcia şi în Moldova. Anal. Acad. Rom. seria II, tom. XXXIII, p. 50.—Ist. Român, prin călători, vol. II, p. 44.—Idem, Ist. Comerţului rom. vol. I, pag. 276.
2) Idem, pag. 57.
3) Hurmuzachi, vol. XIV/1 Doc. CCC, pag. 211.
4) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pág. 205.
5) D. Cantemir. Ist. Imper. Bizant., pag. 419 n. 6.

Giacomo Pilarino, numit într'o scrisoare din Constantinopol, Delerino, [1]) *era cunoscut la noi cu numele de „doftorul Iacob".* [2])

S'a născut în Cefalonia la 1659. A studiat legile în Veneția și Patavia. La 16 ani era doctor în drept, advocat în Constantinopol. Dar, ceiace putea câștiga ca advocat în Turcia nu-i da posibilitatea să trăiască liniștit. Atunci s'a întors în Patavia și a studiat medicina. Dupe doi ani era doctor în medicină. Vizitează Atena și Creta, și este angajat ca medic al guvernului acestei insule, Ismail Pașa.

Revine în Constantinopol și ajunge medicul „Prinților Cantacuzini". La 1684, Șerban Cantacuzino care domnea în Muntenia l-a adus în București. Aici a stat vreo trei ani. Dupe o scurtă vizită făcută prin Cefalonia, îl regăsim în 1687, tocmai în Germania, și mai apoi în 1688, în Rusia. Aici, pe baza faimei ce-și căpătase, a fost angajat ca medic al împăratului Petru cel Mare. [3]) *Slab și bolnăvicios, Pilarino n'a putut sta multă vreme în Rusia cea ghețoasă. A plecat în Veneția, unde dogele Francesco Morozini, l-a angajat ca medic al flotei Venețiene din Anatolia. In 1694 revine în Veneția și este angajat ca medic al Curței din Belgrad, cu 1500 florini pe an. In 1695 regăsim pe „Arhon Iacov Pilarino" în București. In 1697 este primul medic al lui Brâncoveanu, plătit cu 500 de taleri pe lună.* [4]) *Se însoară (poate va fi luat de soție vreo Româncă?), iar la 1698, când Brâncoveanu a trimis pe medicul său la Viena, este foarte probabil că acest medic a fost Pilarino.* [5]) *In Iulie 1703, când Brâncoveanu a fost chemat la Adrianopol, să complimenteze pe Sultan, să i se mai stoarcă ceva bani, Pilarino a făcut parte din*

---

1) Hurmuzachi, vol. IX/1. Doc. DXLVIII, pag. 404. Ascanio Giustinian către Brâncoveanu, scrie : „.. il dottor Giacomo Delerino..".

2) Rev. Ist. a Arhiv., Condica de venituri și Cheltueli a Vistieriei, pag 305, 659, 715, 721.

3) Sathas. Neoellinichi filologia, p. 419. — Biografia lui Pilarino. C. Erbiceanu, în Analele Academiei Române, seria II, vol. XXVII. — Sprengel Kurt. Essai d'un histoire pragmatique de la médecine. Vol. VI, pag. 38, citează : Ephemerides naturae curiosorum, cent. V, VI, app. p. 13, 14. Leske, l. c. Extraits des transactions philosophiques, vol. I, pag. 327.

4) N. Iorga. Istoria literaturii române, vol. II, p. 45 ; citează pe Eug. Schuyler, Peter the Great, Londra, 1884, I, pag. 238, și Acta Slavorum meridionalium, XVIII, p. 330, — Nouvelle biograph. générale. Didot, vol. 40, p. 230. — N. Iorga. Câteva știri despre comerțul nostru. București 1915, p. 6. Revista istorică a Arhivelor, vol. II Condica de venituri și cheltueli a Vistieriei (1694-1704), p. 315, 715, 721, 729.

5) Hurmuzachi, vol. V/2. Doc. CCCCLIX, pag. 298. Carlo Ruzzini către Doge : „Ha poi dato materia ai sospetti non ancor ben verificati l'occulta introdutione seguita in questa Corte del Medico del Prencipe di Valachia, assai favorito appresso il medesimo. Si scoperse, solo dopo molti giorni dell arrivo, la di lui permanenza ; si seppe il viaggio fatto per Belgrado, et della sua dimora in Buda per sei settimane, sin all'arrivo del Czaro". — N. Iorga. Istoria literaturii române vol. II, p. 74.

suita Domnitorului, îmbrăcat cu caftan ca şi toţii boerii de seamă ai ţării, căci nu degeaba era „arhon"; această titulatură era o distincţiune deosebită, care nu se da orişicui; de exemplu, unui negustor oricât de însemnat ar fi fost, nu i se spunea decât „Kir". [1]) *In 1708 şi 1711, îl găsim pe Pilarino, Consul al Veneţiei la Smirna.* [2]) *In 1715, doctorul Pilarino publică în Veneţia „Variolas excitandi per transplantationem methodus", prima lucrare care s'a scris cândva asupra variolizărei. In 1717 a mai scris o broşură „Medicina difesa".* [3])

Doctorul Iacob Pilarino a murit în 1718. Pe mormântul lui s'au gravat:

„Mormântul lui Iacob Pilarino, nobil chefalon, doctor, bărbat renumit la Daci, Ruşi şi Turci, în Asia şi în Egipt, pentru arta, înţelepciunea şi prudenţa lui cunoscută de toată lumea. A murit în vârstă de 60 de ani". [4])

Pentru noi, doctorul Pilarino are o importanţă deosebită, nu numai pentrucă este persoana cea mai proeminentă în meşteşugul doctoricesc al acelor vremi, ci şi pentru faptul că, acest om trăitor printre Români, însurat poate cu o Romancă, adânc cunoscător al vieţei româneşti este cel dintâi doctor care a scris în ştiinţă despre variolizare. Este cel dintâi doctor care a vulgarizat această practică, care avea să aducă stingerea celei mai teribile boale, variola. Şi, avem o mulţime de motive, pe care le vom arăta mai departe, să credem că această practică, această variolizare, a învăţat-o dela noi. Aşa că nouă, Românilor revine tot meritul acestei practice, făcută cunoscută lumei întregi de către doctorul Iacob Pilarino.

1685. — In Moldova boerii aleg ca Domn pe Constantin Cantemir, tatăl învăţatului Dimitrie Cantemir. Om bătrân şi foarte simplu, Constantin Cantemir a avut ca doctor pe Eremia Cacavela.

Ieromonahul Eremia Cacavela, grec din Creta, era un om foarte învăţat, cunoscător al limbei ebraice, greacă şi latină. A fost profesor la Şcoala domnească din Iaşi, egumen la Plăviceni [5]) şi profesor al lui Dimitrie Cantemir.

---

1) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicinei, p. 7, n. 11. Radu Grecianu. Cronica, edit. St. D. Grecianu p. 121.

2) Biserica ortodoxă română, anul XV, 1891, p. 903-4. Sintagma lui Iacob Iacobitul. — In Smirna a fost consul cinci ani; Nouvelle biographie générale. Edit. Firmin Didot, vol. 40, p. 230; în notă: Niceron, Mémoires XV.

3) Scrisă contra lui Joseph Gazzola; Dicţionar Dechambre.

4) Sathas, l. c.

5) Caradja în Revista istorică, XII, pag. 16 şi urm, cf. N. Iorga. Istoria literaturii române, vol. II, p. 398, n.

In lucrarea *„Vita Constantini Cantemyrii"*, Dimitrie Cantemir povestește o întâmplare din viața maestrului său Eremia Cacavela, din care putem vedea tot caracterul acestui profesor.

Pe când Turcii erau în răsboi cu Polonii, Seraschierul, adică comandantul turc, se bolnăvește foarte grav de dizenterie. Văzând că medicul turc nu-i folosește, a rugat pe Domnitor să-i trimită pe medicul lui, pe „Hieromonacho Hieremia Cacavela praeceptore et Evangelii praedicatore".

Când se duce, găsește pe Turc aproape agonic „in extremo agone positum". Medicul curant de până atunci îi da să bea numai apă rece, ca să-i potolească febra „non alio medicamine utebatur, quam potu aquae glaciatae, quae illum ad tumulum etiam ante tempus, deducendum accelerabat", ca să-l ducă înainte de vreme la groapă.

Cacavela suprimă apa rece și la protestele Seraschierului, îi spune categoric: oamenii trebue să asculte, să ia doctoriile așa cum li se dau și cum sunt prescrise de bătrânul Hipocrat; altfel, dacă n'ascultă vor trage consecințele prostiei lor: „nam qui homines sunt, medicamina hominibus constituta, et a veteri illo Graeco medicorum Principe Hippocrate inventa sunt, sumere solent, quibus non observatis, brutalitatem suam produnt inobidientes". Turcul n'are încotro și resemnat se supune. Și, când Cacavela, liniștit, s'apropie să'i dea doctoria, mai întâi face semnul Crucei și spune „in nomine patris et filii et spiritus sancti". La protestările Turcului, Cacavela răspunde potolit: „in nomine Domini Jesu Christi, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, et qui est, vita et resurrectio omnis hominis in illum credentium" (In numele lui Cristos, care luminează pe orice om care vine pe lume, care trăește și învie pe toți care cred în el). Turcul face haz, ia doctoriile și în cele din urmă se face bine. Apoi întreabă pe Cacavela ce anume i-a dat de s'a vindecat așa de repede. Și Cacavela îi răspunde, că nimic de seamă, ci doar cretă pulverizată „non dedi domine Pasza tibi alia medicamenta, praeter pulverem craete qui in medicaminibus nihil valet", dar te-a vindecat doctoria în numele lui Hristos, al cărui cuvânt îl propovăduesc eu „sed in nomine Jesu Christi, cuius Evangelii ego ex benedictione Constantinopolitani Patriarchae universalis profesor sum, et Christus Dominus est qui te sanum per meas preces fecit".

La insistențele creștinești ale lui Cacavela, Seraschierul răspunde că de nu l'ar fi scăpat de la moarte, l'ar fi pedepsit cu moartea; așa, îl iartă și-l dăruește cu daruri din plin. [1]

---

1) D. Cantemir. Vita Constantini Cantemyrii. Pag. 73-75.

Cacavela a fost un doctor profund creştin, şi influenţa lui asupra educaţiei lui Dimitrie Cantemir a fost hotărâtoare, căci acesta a fost un creştin tot atât de convins ca şi profesorul său.

2 Septembrie 1685. — La această dată se pomeneşte de un Gheorghe Sarachino, zis Gheorghe doftorul Criteanu (din Creta). Diaconii Dragomir şi Pătru vând *„dumnealui jupânului Gheorghe doftorului Criteanul"*, o moşie la Glodeni *„unde se chiamă Glodeni i Vaide-ei"*, la Slobozia lui Ienache, în Ialomiţa. Actul este adeverit şi de fiul său paharnicul Constantin, care semnează româneşte. Faptul că are un titlu de boerie dovedeşte că este stabilit de mai multă vreme în ţara noastră. [1])

8 Octombrie 1686. — Gherman, mitropolitul Nişului, petrecător în Ţara Românească, scrie la 8 Octombrie 1686, doctorului Ioan din Padua, să vie la Bucureşti, în locul doctorului Curţii (probabil Pilarino), care nu voia să mai stea. (De fapt Pilarino a şi plecat atunci în Germania):

Invăţatului doctor Ioan salutare.

M'am bucurat foarte mult pentru panglica, care după obiceiul medical ţi-a fost acordată la teatrul internaţional al învăţaţilor din ilustra Padua, şi mă simt vesel ca şi când eu însumi aş fi îmbrăcat-o. Dar, fireşte, ar fi vremea pentru mine să iscodesc pe un medic, care e burduf de ştiinţa lui, căpătată după mulţi ani de muncă. Căci fiecare doreşte ca prin mijlocul cuvântului plăcut al învăţăturii să-şi spele ca o spurcăciune amară neştiinţa, întocmai ca la strugurii necopţi, cari sunt acri la început, dar încetul cu încetul, sub înrâurirea razelor de soare, se coc, şi astfel se îmbie podgorenilor ca roada bună de privit şi de gustat din partea celor ce au îngrijit de dânşii. Fiindcă dar multă ţi-a fost sudoarea ce ţi-a curs pentru studiile tale medicale, ai grijă ca ea să nu răspândească şi miros neplăcut, ci să te pregăteşti ca dintr'însa să nu iasă decât mireasmă. Căci vaza unui doctor înţelept cere ca el cu mintea şi puterea graiului să socotească cu meşteşug pricinile bolilor şi să nu aibă de loc nevoie de toiagul cerşetorului. Dacă astfel vei fi lucrat şi te vei fi pregătit în această privinţă, tu, fără nici un pic de sudoare, vei învinge orice boală. Pe lângă acestea, cât priveşte practica amestecului şi pregătirea bururenilor şi leacurilor, aceasta o vei găsi şi aici. Căci eu am un prieten doctor pe lângă Domn, căruia i-am făcut cunoscut despre tine şi i-am arătat şi epigrama, şi m-a însărcinat să-ţi scriu şi ţie, ca nu cum-

1) N. Iorga, Studii şi documente, vol. V. Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe, p. 633.

va să faci practica în Veneţia (căci asta este foarte costisitoare, şi tu eşti lipsit de mijloace), şi aşa îmi făgădueşte că în şase luni vei putea câştiga o neîntrecută practică; pentrucă el nu are plăcere să mai rămână aici şi caută un moştenitor pentru a-i lua sarcina. Hai dar, dacă socoteşti cu cale, vino la noi cât mai repede, de ţi-ai însuşit pe deplin teoria medicală...". [1])

Această scrisoare ne lămureşte dintr'odată asupra a numeroase puncte; ne lămureşte asupra sărăciei celor care se devotau studiilor, cum şi asupra ajutoarelor morale şi desigur şi materiale ce aveau din partea unor oameni luminaţi aşa cum era mitropolitul Ghermanos Etolul. Ne arată că la Padua se făceau numai studii teoretice de medicină, dar că practica medicală, cât şi meşteşugul de a prepara medicamentele se putea învăţa şi aiurea, de exemplu la noi, sub conducerea unui practician mai vechiu. Insfârşit, ne mai spune ceva nou: un post odată ocupat de un doctor, poate fi cedat unui altuia prin bună înţelegere sau, poate, prin bună învoială. .

Doctorul Ioan din Padua, căruia se scriau rândurile de mai sus, este doctorul Ioan Molidvos Comnen, poate, din neamul împărătesc al Comnenilor. Era Grec din Lesbos. Şi-a făcut studiile in Constantinopol, apoi în Italia unde a învăţat medicina. Om foarte virtuos şi învăţat, doctorul Ioan Comnen cunoştea limbile: greaca, latina, italiana, ebraica şi araba. Prin 1686, după chemarea lui Ghermanos, a venit în Bucureşti ca profesor, şi a predat ştiinţele fizico-naturale la Academia Domnească, din 1689 la 1700. După plecarea lui Pilarino a ajuns medic al Curţei lui Brâncoveanu; bănuim că Ioan Comnen este „doftorul Ianache" de care se tot vorbeşte în Condica de venituri şi cheltueli a vistıeriei. [2]) *Doctorul Ioan Comnen a contribuit la întocmirea primei hărţi bune a Ţărei Româneşti, de către stolnicul Constantin Cantacuzino, tipărită la Padua în 1700. Ideia venea de la învăţatul bolognez Marsigli, care fusese prin Ţara Românească şi pregătea o scriere asupra Dunării.* [3])

In urma unui drum făcut din îndemnul lui Brâncoveanu, la mănăstirile din Atos, doctorul Ioan Comnen a tipărit în 1701 în tipografia lui Ivireanu din mânăstirea Snagovului, o descriere a acestor mânăstiri. Cartea este închinată mitropolitului Ungro-

---

1) Hurmuzachi, vol. XIII. Documente greceşti. Pag. 325 şi XXXV.

2) Revista istorică a Arhivelor. Condica de cheltueli şi venituri, a vistieriei, pag. 312, 315, 682.

3) N. Docan. Lucrări cartografice. Analele Academ. Seria II, tomul XXXIV, pag. 1250.

Vlahiei, Teodosie. [1] *Doctorul Ioan Comnen a lăsat o mulțime de alte scrieri istorice și teologice. Așa se menționează o prescurtare din „Viața împăratului Ioan Cantacuzino" de Ioan Comnen „doctorul din Lesbos", din Aprilie 1699.* [2] *Scrieri în versuri se găsesc în „Mărturisirea credinței ortodoxe", Snagov 1699, manuscris grecesc la Academia Română, cota 117.* [3] *A mai scris „Epigrama", și multe alte lucrări de care se fac mențiune în scrierile de specialitate.* [4]

Prin influența lui Brâncoveanu, doctorul Ioan Comnen s'a călugărit sub numele de Ierotei, și a fost hirotonit ca mitropolit al Dristei, dar numai cu numele căci în realitate n'a stat în Silistra, ci numai în București. In strânse legături cu Patriarhul Hrisant, doctorul Comnen a fost foarte mult stimat de Mavrocordați. Acestora li-a și închinat o carte : „Istoria sfântă a lui Alexandru Mavrocordat". [5]

12 Februarie 1689. —Intr'o corespondență a lui Mihai Apaffy, principele Ardealului, către Brașoveni, se pomenește de un doctor muntean, căruia i s'ar fi secfestrat niște lucruri la Brașov. Dar nu ni se spune nici numele acestui doctor, nici se dă vreun alt amănunt. [6]

1691, (toamna). — In toamna acestui an, Brâncoveanu a făcut nunta fetei Stanca cu Radu Beizadea, feciorul lui Iliaș Vodă, fost Domn al Moldovei. Atunci a venit și *„Dragomanul cel mare al împărăției Otomanilor, anume Alexandru Scherletoglu, pogorându-se de la Belgrad să meargă la Țarigrad; l-au pohtit Constantin Vodă ca să vie să se împreune amândoi și să fie și la nunta Radului Beizadea...".* [7]

1692. — In *„Condica de venituri și cheltueli a Vistieriei"* din timpul lui Brâncoveanu, se pomenește (la pag. 729) și de *„Pandele doftorul"*, sau *„Pantaleon doftorul mare"*, adică arhiiatros sau protomedicul Domnitorului.

---

1) G. Adamescu. Dicționar, pag. 1583. Cartea este intitulată: „Proschinitarul Sf. Munte al Atonului", citată de Picot și reprodusă în „Palaeografia greacă" a lui Montfaucon. 1705.

2) Hurmuzachi, vol. XIV/i. Doc. DCCXXXVIII, pag. 757. Aprilie 1699.

3) Conform Gh. Adamescu, l. c.

4) N. Iorga. Analele Academiei, seria II, t. XXXVI, pag. 512. — Dr. G. Crăiniceanu, Literatura medicală românească. Comnen a scris și : „Despre cele patru extreme ale omului", pag. 9. — Sathas, pag, 398-399. Cf. C. Erbiceanu, Bărbați culți Greci și Români, în Analele Academ. Seria II, t. XXVII.

5) Manuscris la Academie cotă 176. Cf. G. Adamescu, l. c.

6) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMDCXIV, pag. 1414.

7) Magazin istoric. N. Bălcescu, vol. V, pag. 116.

Pandeli sau Pantaleon Caliarhi este originar din Hios, unde familia lui mai avusese medici, şi unde şi la 1714, trăia medicul Ioan Caliarhi. [1]

La 10 Martie 1710, Pantaleone era în Constantinopol, iar la 12 Octombrie 1712, voia să mărite o fată, Mariuţa, cu un tânăr din Hios; în acest scop scrie Patriarhului Hrisant să mijlocească pe lângă Brâncoveanu, să-i cunune fata. [2]

1694. — Un doctor nou, mai puţin cunoscut, este Ioan Mulaimes din Ianina. Probabil că a fost ajutat să-şi facă studiile, de Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentrucă închină acestuia lucrarea lui inaugurală *„Descrierea dropicei"*. In această *„închinare"* face un elogiu, dealtfel meritat, învăţatului Stolnic:

Prea-măreţe şi prea-înţelepte bărbat,

Aceasta este cea dintâi din scrierile mele şi începutul altor lucrări ale mele, pe care către tine, vestitul Apolon, ca pornire a sârguinţei mele, ca prinos o închin. Dăruind-o Măreţiei Tale, o pun şi sub ocrotirea prea înţeleaptă şi isteaţă a ta. Insă, precum n'am voit să se închine altui stăpân, nici la alt adăpost să alerge decât la înţelepciunea-ţi învăţată, cea vrednică de laudă şi de neam prea bun, pentru stăpânire şi îngrijire, astfel tu o vei păzi neatinsă de batjocurile pizmătăreţilor şi a celor ce se fac a fi învăţaţi, şi de clevetirile vorbitorilor de rău. Care găsindu-se astfel, va putea ajunge către toţi trâmbiţă cu sunet mare, vestind pretutindeni desăvârşirea prea dumnezeescului tău suflet şi a virtuoasei tale cârmuiri, care eşti şi după neam prea nobil şi după virtute prea-înalt. De sigur aş fi ridicat mâna mea spre lauda unei cârmuiri a tale ca aceasta, dacă numai mi-ar fi fost cu putinţă ca într'o scrisoare mică să înşir toată povestea; ci, de oarece şi legile scrisorilor nu-mi îngădue aceasta, rămâne numai să-ţi zic cârmuitorul meu, părintele meu, şi dascălul meu, de oarece la vremi ca acestea, nu numai toate Vlahiile, care în orice lucru se îndreaptă de către poruncile vioae ale înţelepciunei tale aproape de Dumnezeu şi practice, şi de harul tău şi de prea înţeleptele tale învăţături, ci şi Helada însăşi s'a minunat de înţelepciunea ta şi a binecuvântat virtutea ta dumnezeiască. Las la o parte deosebitele împărăţii şi locuri pe care, tânăr fiind încă, le-ai străbătut şi descris şi, ca un alt

---

1) C. Giurescu. Material pentru Istoria Olteniei sub Austriaci, pag. 163. „Unter diese Interessenten befündet sich ein gewisser Nobilis nahmbens Kalliarchi, welcher hier in Hermanstadt bey denen Patribus Societatis seine studia frequentiret..". 17 Martie 1717.

2) Hurmuzachi, vol. XIV/1, pag. 424 şi 472.

Odysseus, ai văzut cetăţile şi ai cunoscut gândul multor oameni; atâta zic că se adevereşte către Măreţia Ta, aceia ce a spus acel vechiu Platon, că atunci e bine de supuşi, când sau filosoful cârmueşte, sau Impăratul e ca un filosof. Ştiu că între atâtea însuşiri ale tale e mai deosebită aceia, că primeşti cu bunăvoinţă smerenia fiecăruia. Pentru aceia şi eu îţi aduc cu încredere acest mic dar şi-l închin Măreţiei Tale, şi rog pe Slăvirea Ta, cu nume mare, să primeşti această mică lucrare simplă, neuitându-te la micşorimea darului, ci la darul celui ce a dăruit-o. Fii sănătos. — Cel întru toate şi la toate, neobosit la poruncile tale, dar credincios şi curat : Ioan Mulaimes, cel mai mic dintre medici. [1])

26 Iulie 1698. — Brâncoveanu trimite la Viena pe medicul lui favorit, probabil pe Pilarino, într'o misiune tăinuită, ceiace stârneşte oarecare nelinişte în cercurile politice. Carlo Ruzzini scrie Dogelui :

„..Hai poi dato materia al sospetti non ancor ben verificati l'occulta introdutione seguita in questa Corte del Medico del Prencipe di Valachia, assai favorito appresso il medesimo..." [2])

1699. — In al patrulea an al domniei lui Antioh Cantemir în Moldova (1695-1700), a venit un sol polonez, pe care l-a primit Domnitorul, însoţit de medicul său, Andrei Lichinios din Corfu :

Relaţia lui Leszczynski :

„...sosind Domnul, nu a descălicat, de asemeni nici medicul său, un Grec îmbrăcat într'o şubă de samur roşie. Acesta a ţinut o scurtă cuvântare în numele Domnului scoţându-şi pălăria în faţa lui şi urând solului bun venit. Solul a mişcat numai puţin pălăria nescoţând-o de tot şi a ascultat cuvântarea cu capul acoperit (căci Domnul a făcut la fel, după obiceiul său sau mai degrabă după obiceiul turcesc) şi a răspuns pe scurt în latineşte. Domnul a mers apoi pe lângă sol pe partea stângă, iar Hatmanul mai departe cu oamenii săi tot la stânga, unde se afla şi doctorul lor". [3])

Despre acest doctor Lichinie pomeneşte şi cronicarul Neculce, cu prilejul povestirei cucerirei Moreei de către Turci :

---

1) Hurmuzachi vol. XIV/1. Doc. CCCLVIII, pag. 295.

2) Idem, vol. V/2. Doc. CCCCLIX, pag. 298. — Vezi şi nota 5 pag. 98.

3) P. P. Panaitescu. Călători Poloni în Ţările române. Analele Academiei. Studii şi cercetări, XVII, pag. 95. — In notă : Sathas, Neoellinichi filologia, Atena 1868, p. 443-444.

„..atunci au prins Turcii şi pre un Domn, sfetnic ţărei Moreei, care era şi doftor vestit, anume Likinie, şi fusese acel doftor şi aice în ţară, la domnia dintâi a lui Antioh Vodă; şi apoi ducându-se la moşiile lui acolo la Moreea, căzuse de era sfetnic. Deci cunoscându-l Turcii de la Ţarigrad, îndată l-au spânzurat". [1])

Doctorul Lichinios a fost şi medicul lui Dumitru Cantemir, care dă câteva date biografice asupra acestui om distins de Republica Veneţiei cu un titlu nobilar, acela de conte:

Andrea Lichinios s'a născut în Cherchira din Monembastia sau Malvasia. A studiat în Italia, medicina, la Patavia. „El a fost primul medic la curtea noastră", spune Dimitrie Cantemir, A fost şi medicul lui Antioh Cantemir. Pe lângă studiile de medicină, a făcut şi studii de filosofie. Se bucura de toată încrederea Turcilor, mai ales în Constantinopol, dar în ultimul timp căzuse în disgraţia lor. Dupe ce s'a întors în patria sa, în Monembastia, a fost onorat de Republica Veneţiană, cu titlul de conte. Dupe un an, în 1715, la luarea Peloponezului de către Turci, Lichinios a fost luat prizonier de către Turci, şi pe motiv că a avut legături cu Veneţia, a fost spânzurat la 7 Septembrie 1715, în Constantinopol.

Dela Lichinios au rămas nişte scrisori doctoriceşti neclare, asupra dialectului şi materiei, îndreptate contra lui Zaviras. O elegie scrisă la Iaşi, la 1698, în volumul „Iubirea lui Dositei". [2])

1694-1704. — In Condica de venituri şi cheltueli a vistieriei pe zece ani, 7202-7212 (1694-1704), din timpul domniei lui Brâncoveanu, se pomeneşte şi de un doctor evreu, Avram Jidovul, medicul lui Brâncoveanu. [3])

18 Octombrie 1702. — Gavril, arhiepiscopul Constantinopolului, întăreşte prin osebită carte ctitoriile Spătarului Mihai Cantacuzino, adică mânăstirea Colţea şi spitalul acestei mânăstiri. Inseamnă că încă de atunci datează orânduelile ctitorului asupra acestor instituţiuni, aşa cum sunt prevăzute mai târziu, la 15 Iunie 1715, în cartea patriarhului Samuil. Intre aceste orândueli se găsesc şi cele:

---

1) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 265-6 şi 349.

2) Sathas. Neoellinichi filologia, pag. 443-444. — D. Cantemir. Istoria Imperiului Bizantin, traducere de Hodosiu, ediţia Academiei, pag. 136, notă. — N. Iorga. Istoria literaturei Române, vol. II, p. 425.

3) N Iorga. Istoria Evreilor în Ţările noastre. Analele Academiei, seria II, tom. XXXVI, pag. 173

„.. pentru doctori și pentru numărul bolnavilor si pentru al slujitorılor la orice trebuință și pentru simbrıa anuală a fiecăruia, după vrednicie, după treaptă, după starea și cuvıința persoanelor...“

Doctorul trebue să fie și spițer, să știe să prepare medicamentele și'n acelaș timp, să vadă și de bolnavi:

„La spițărie să fie un doctor, împreună cu ajutorul său, care va fi dator să aibă la îndemână gata felurite leacuri și feluri de burueni tămăduitoure, pentru verice nevoe și trebuință a bolnavilor, îngrijind de toți cu umanitate și alergând cu grabă întru ajutorul fiecărui bolnav. Și nu numai ziua să-i cerceteze de două ori, ci fără soroc oricând va fi cerut la nevoe, fără ca să tânjască pentru aceasta“. [1])

Din nenorocire, fie că până acum nu s'au cercetat îndestul documentele respective, fie că s'au perdut aceste documente, nu se cunosc numele primilor doctori slujitori ai acestui spital.

1702-1719. — Intre acești ani se întâlnește în București un doctor Panait Sinopeus, adică din Sinope, care învățase medicina la Veneția.

Un alt doctor, Atanase Gordiul, este pomenit de Ionescu-Gion, ca practician în București, după 1700. [2])

28 Ianuarie 1703. — Ascanio Giustinian, reprezentantul Veneției la Constantinopol, scrie lui Brâncoveanu asigurându-l despre dorința sa de a-l servi. In scrisoare pomenește despre *„suditto della Serenissima Republica il dottor Giacomo Delerino con il quale le é dovuta tutta l'assistenza e protettione di questa Carica“.* [3])

Aprilie - 4 Iulie 1703. — Este timpul când Brâncoveanu s'a dus la Adrianopol, să se prezinte Sultanului. Pe drum s'a bolnăvit de orbalț sau erizipel, și a fost îngrijit de doctorul Pilarino. Salvat dela moarte, Brâncoveanu a fost primit de Sultan la 4 Iulie 1703. Del Chiaro povestește întâmplarea în chipul următor:

„...Principele înbolnăvindu-se, capătă febră, iar a treia zi fața i se umflă. Doctorul Pilarino, cu experıența sa, văzu imediat că este vorba de un erizipel, și în scurt timp, în două săptămâni, vindecă tumoarea și durerile Princepelui pe care lumea

1) Gălășescu. Eforia spitalelor civile. Pag. 29 și 40.
2) Ionescu-Gion. Istoria Bucureștilor. Medici și medicina.
3) Hurmuzachi, vol. IX/1. Doc. DXLVIII, pag. 404.

îl credea perdut, iar după alte două de convalescență, Brâncoveanu era gata de drum". [1])

1705. — La curtea lui Mihai Racoviță din Moldova (1703-1705) existau medici, dar nu cunoaştem numele lor. Dovadă că existau o face Cronicarul Neculce care povesteşte că Mihai Vodă simțind că va fi mazilit, din pismă, a otrăvit un boer, pe Bogdan Vornicul, cumnatul lui Antioh Cantemir, şi la moartea lui *„doftorii au priceput"* că a fost otrăvit:

> *„...prepun oamenii şi vorbesc de zic, că atunci, ştiind Mihai Vodă pre Bogdan că este om vrednic, şi temându-se că după ce a veni Antioh Vodă Domn, l-a chivernisi Bogdan bine la domnie, şi zic să-i fi dat atunci in cafe otravă, care şi cum seamănă acel lucru să fie fost, şi cam adevărat, că curând s'au bolnăvit şi preste cinci şase luni au şi murit, după ce au venit Antioh Vodă; şi boala lui întru acel chip au priceput-o doftorii la moartea lui; de a hi aşa, va da seama la Dumnezeu".* [2])

1708.—1711. — Domnul Profesor Iorga în capitolul *„Francisc Rakoczi al II-lea, învietorul conştiinței naționale ungureşti, şi Românii"*, aminteşte de împrumutul dat de Brâncoveanu lui Mihail Apaffy, care fusese odată principe al Ardealului, şi'n acelaş timp aminteşte de *„soția contelui Bartolomeu Ferrati, care ca medic, a jucat oarecare rol la Curtea Brâncoveanului, de la 1708 la 1711".*

Doctorul Bartolomeu Ferati, care obținuse şi titlul de conte dupe stăruința lui Brâncoveanu, era rudă cu Domnitorul. Spița ar fi următoarea:

Constantin Cantacuzino postelnicul

Stanca = Papa Brâncoveanu Constantin Vodă Brâncoveanu	fiică = Marco Antonio Mamuca della Torre 1667 | Maria Antonia = Contele Kalnoki | Agnes Kalnoki = Bartolomeu Ferrati [3])

1) Anton Maria del Chiaro Fiorentino. Ediția S. Cris. Cristian, 1929, pág. 101. — N. Iorga. Istoria literaturii române, vol. III, pag. 391.

2) I. Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 281.

3) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicinei în Muntenia. Revista Ştiințelor medicale, Februarie 1929, pág. 9 din extras. — Idem, Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino, pag. XXIX. — N. Iorga. Istoria literaturei române, vol. II, pag, 45 n. 8; citează „Acta Slavorum meridionalium, XVIII, p. 330.

Doctorul Bartolomeu Ferrati, medic şi rudă cu Brâncoveanu a avut o nuntă ca în poveşti. Şincai citând pe Gherei Mihai, scrie:

„Aici în Braşov în casa cea de vămă, s'a ţinut cu mare pompă nunta comitelui Bartolomeu Ferrati, doftorului lui Constantin Brâncoveanu domnului muntenesc, cu Agnes fata răposatului Comitelui Samuil Calnochi, la care au fost de faţă generariul de aici Fabri, cu mulţi ofiţeri şi giupânese nemţeşti, spătariul Toma Cantacuzenul, boerul Galıan cu feciorul boerului Roset, beizadelul de aici, Gh. Cantacuzen, cu muerea şi cu socrul lui, Domnii cei săseşti de aici, şi dintre Unguri... A doua seară după nuntă ni-au chemat generariul dinaintea porţei de către Bolgarsey, de ni-au ospătat şi ni-au făcut frumoasă şi meşteşugită giucărea de foc; iar comitul Ferrati cu muerea sa şi cu cei ce venise cu el s'au înturnat în Valahia". [1])

Ferrati se purta la noi cu „blană polonă, cingătoare pestriţă de mătase, ciubote mici polone, roşii, galbene, negre, cu potcoavă; apoi perucă, pălărie nemţească cu galon de aur". [2])

Pe lângă profeşiunea lui medicală, Bartolomeu Ferrati avea şi anumite aptitudini de arheologie şi diplomaţie cu caracter, poate, de spionaj. La 19 Aprilie 1713, un emisar al regelui Suediei, care se silea să facă o legătură de corespondenţă între Viena şi Bucureşti prin intermediul lui Ferrati, spune că acesta „était en disgrâce et mal accrédıté...". [3]) *Câteva zile dela arestarea şi trimiterea la Constantinopol a lui Brâncoveanu, la 14 Aprilie 1714, Ferati, „medico ordinario del doposto Prencipe di Valacchia", a găsit mijlocul să comunice generalului de Tige, despre averile găsite pe urma lui Brâncoveanu.* [4]) *; iar la 7 Februarie 1715, comunica aceluiaş general ştiri despre pregătirile de răsboi ale Turcilor.* [5]) *Ceva mai târziu, în 1732, regăsim pe Ferrati în serviciul Iezuiţilor minoritari.* [6]) *Către sfârşitul acestui secol, la 1790, Elisabeta, o nepoată a lui Bartolomeu Ferrati, măritată cu Anton Horvath de Zsakod, reclama moşia Coţofeneşti, care fusese a lui Bartolomeu Ferrati.* [7])

---

1) Şincai, Cronici, vol. III, pag. 225. Citează pe Cserei Mihaly az Erdelyi Historiaban ad h. a.

2) N. Iorga. Medici şi medicină, pag. 31. — Idem, Istoria Literaturii pag. 45-46.

3) Hurmuzachi, vol. IX/1. Documentul DCLXVIII, pág. 512.

4) Idem, pag. 535.

5) Idem, vol. VI. Documentul LXXIII, pág. 147.

6) Idem. Suplim. I. vol. I. Doc. DCCII, pag. 480. Raportul lui Villeneuve.

7) Idem, vol. IX/2, pag. 192. — Filiti, l. c. pag. 9,

10 Septembrie 1710. — La această dată trăia în Bucureşti un Zotta, fiul doctorului Paramari. [1])

Octombrie 1710. — Nicolae Mavrocordat, *„Principes Moldaviae"* (1709-710), face o relaţie scrisă în latineşte, despre misiunea unui doctor Nicolaus Steczkiewicz, misiune care de altfel nu are nimic comun cu medicina. [2])

27 Octombrie 1711. — Nicolae Mavrocordat, un iatrofilosof cu vastă cultură filosofică şi literară, era în legături de corespondenţă cu un om de aceiaş cultură, cu doctorul Ierotei Comnen, mitropolit al Silistrei. La data de mai sus scrie mitropolitului doctor despre peripeţiile drumului până la Iaşi, arătându-şi toată stima ce avea pentru mitropolitul doctor :

> *„Ştim că tu cunoşti foarte bine iubirea noastră cea veche către Sfinţia Ta dragă nouă, de oarece adesea a fost încercată, dar ştii foarte bine şi evlavia covârşitoare cu care statornic cinstim înălţimea ierarhiei cu care eşti împodobit, şi n'am lipsit a ne închina şi virtuţilor înăscute şi câştigate cu care eşti încununat".* [3])

1711, Smirna. — Intr'o scrisoare din Smirna adresată lui Brâncoveanu, se cere ajutorul acestui Domnitor pentru oraşul în care sălăşlueşte *„Excelenţa Sa Consulul aristocraţiei Veneţienilor, filosoful şi medicul de altădată a puternicei tale domnii, iar acum Domnitorul nostru, Domnul Iacob Pilarino...".* [4])

12 Octombrie 1712. — Pantaleon Caliarh scrie şi roagă pe Patriarhul Notara, să intervie pe lângă Brâncoveanu, să-i cunune fata, Mariuţa, fiica lui duhovnicească — adică cea botezată de Domnitor :

> *Bolnav şi „zăpăcit de teama ciumei, şi iarăşi n'am scăpat de primejdia ei; ci aici, în locul sigur unde ne aflăm, ni-au murit două roabe, şi am fugit în alt loc, şi acolo, iarăş a murit soră-mea cu un copil, şi iar în alt munte am trecut, şi aici se molipseşte frate-meu popa Petru cu o fată a lui, şi au dat Dumnezeu şi s'a făcut sănătos de ciumă... Am măritat pe fiica mea Măriuţa cu un tânăr orfan, nobil, bogat şi frumos... (şi)*

---

1) Arhivele Statului Mitropolia Bucureşti, pachet 222/39, doc. XI. Cf. I. C. Filiti, l. c. pag. 8.
2) Hurmuzachi, Supliment I, vol. I. Doc. DLXXXII, pag. 387.
3) Hurmuzachi, vol. VIV/i. Documentul CCCCLXXI, pag. 448.
4) Biserica ortodoxă română, anul XV, 1891, p. 903-4. Sintagma lui Iacob Iacobitul.

dau ştire prea-înălţatului Domn după porunca ce-mi dăduse ca s'o cunune, fiind fiica lui duhovnicească... să ne cinstească la un ceas de nevoe ca acesta, ca pe nişte slugi vechi ale sale, precum obişnueşte mărinimos la slugile lui cele drepte...". [1]

1714. — Un iatrofilosof, Niculae Bubulios, scrie în această vreme versuri pentru *„Orologiul"* grec din acest an. [2]

Del Chiaro, care povesteşte tragedia Brâncoveanului, spune că cu câţiva ani înainte, a fost un doctor Antonio Corea, *„care a trăit în Valahia".* Acesta ar fi prevenit pe Domnitor despre cele ce se puneau la cale asupra lui, dar Brâncoveanu, rău sfătuit, n'a luat în seamă nimic :

„Un turc din familia caimacamului din Constantinopol îmbolnăvindu-se, fu vizitat de un prieten, secretar al Vizirului. Discutând de noutăţile zilei secretarul împărtăşeşte bolnavului, între altele, că Vlah-beiul (Principele Valahiei) a fost declarat rebel... La această mărturisire a fost de faţă şi medicul Turcului, doctorul Antonio Corea, care a trăit în Valahia acum câţiva ani, şi care mi-a declarat că a studiat la Roma şi cunoaşte limbile latină şi greacă. Doctorul se prefăcu a nu băga în seamă convorbirea dintre Turci, şi prepara un medicament pentru bolnav. Ieşind de la bolnav găsi..." un amic, care a scris lui Brâncoveanu. [3]

Povestea este relatată şi de Dimitrie Cantemir, care afirmă că medicul se numea Corai; în afară de această deosebire de nume, povestirea este la fel, că nu ştii cine a scris-o întâi, Del Chiaro ori Cantemir. [4]

1 Iulie 1715. — La această dată găsim numele a altor doi doctori trăitori în Bucureşti pe vremea lui Brâncoveanu: Gheorghe Chrisogonos din Trapezunt Hipomenos, medic filosof, şi Stavros Molaimis. Amândoi iscălesc pe un act de înzestrare sub data de 1 Iulie1715. [5]

Stavros Molaimis, originar din Ianina, învăţa încă, la 1710, medicina la Padova. El a fost medicul lui Ştefan Cantacuzino, dela 1714 la 1715. [6] Despre Gheorghe din Trapezunt ne vom ocupa mai jos.

1) Hurmuzachi, vol. XIV/1. Documentul CCCCXCV, pag. 472-74.
2) N. Iorga. Istoria Literaturii Române, vol. II, pag. 57.
3) Anton Maria Del Chiaro Fiorentino. Trad. S. Cris. Cristian, 1929, p. 113.
4) D. Cantemir. Evenimentele Cantacuzinilor şi Brâncoveanu, pag. 23.
5) N. Iorga. Studii şi documente, vol. IV, pag. 78.
6) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicală, în Muntenia. Revista Ştiinţilor medicale No. 2, Februarie 1929. Extras, pag. 10.

August 1716. — In timpul scurtei domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Muntenia, Decembrie 1715 — Noembrie 1716, găsim în Bucureşti pe doctorul Ioan Crisoscoleu, rudă cu Domnitorul. In vâltoarea evenimentelor din acel timp, doctorul Crisoscoleu şi un frate al lui, paharnicul Dumitru Crisoscoleu, au avut o moarte tragică povestită de Del Chiaro :

Amândoi fraţii erau veri, după mamă, cu Niculai Mavrocordat. „Ioan Crisoscoleu din Constantinopol veni la Roma la vrâsta de 30 de ani, şi fu admis în colegiul Sft. Atanasie, de unde după doi ani, având inclinaţiuni religioase, fu acceptat în ordinul jesuiţilor, trecând peste stăruinţele mamei sale care se împotrivea hotărârei sale. Aci studiase retorica şi filosofia. Nu prea dovedise destulă smerenie în viaţa ce-şi alese, arătând chiar un sentiment de vanitate în legătură cu origina sa. In 1714 ajunse în Veneţia, unde cunoscu pe părintele Soffietti (cel care a dat aceste informaţii biografice lui Del Chiaro), care căuta cu prudenţă să afle motivul plecărei sale din Roma. Crisoscoleu îi mărturisi intenţiunea de a se înapoia la Constantinopol pentru a consola pe mama sa şi a pune în ordine unele chestiuni familiare cu fraţii săi, după care, peste şase luni se va întoarce la Roma. Părintele îl prevenise de rezultatul la care se expune părăsind vocaţia religioasă şi obligaţia solemnă ce-şi luase înaintea lui Dumnezeu, la intrarea în ordinul jesuiţilor. Crisoscoleu protestă cu jurăminte că nu are altă intenţiune decât a se înapoia după şase luni. După o lună de întârziere îşi luă rămas bun de la cercul preoţesc din Veneţia zicând că pleacă spre Padova, spre a lua apoi drumul Constantinopolului, dar după două zile fu zărit în Veneţia, în haine de laic, arătându-şi deci nestatornicia. La Constantinopol nu găsi însă averea închipuită, şi după un an soseşte din nou în Veneţia, fără a mai da ochi cu părintele Soffietti sau cu ceilalţi jesuiţi. De aici pleacă la Padova unde studiază medicina cu vestitul Antonio Vallisnieri, rectorul universităţei de acolo, şi-şi ia doctoratul la Siena, de unde se întoarce prin Livorno la Constantinopol, iar de aici pleacă spre Valahia şi ajunge în Bucureşti în August 1716, primit cu dragoste de Principele Nicolae Mavrocodat, vărul său, şi de fratele său Dimitrie Crisoscoleu, care ocupa atunci demnitatea de Mare poştelnic la Curte, schimbată în urmă cu cea de paharnic, dătătoare de mari câştiguri. Cei doi fraţi se puseră să strângă avere. Căpătară veniturile câtorva sate bogate, care aparţineau de drept familiei Cantacuzino, între care era şi satul Afumaţi, depărtare de 4 ore de Bucureşti.

Surprinşi însă de năvălirea catanelor nemţeşti şi de prinderea Domnitorului, la care nu se aşteptau, şi rău sfătuiţi, se refugiară la mănăstirea Arhimandritului, care se află lângă palatul Cantacuzinilor din Bucureşti, unde se ascunseseră până după plecarea noastră cât şi a catanelor cu prizonierul lor domnesc, şi travestiţi apoi în haine ţărăneşti luară drumul spre Giurgiu, prin poteci neumblate. Nu departe însă de Bucureşti au fost jefuiţi şi oribil masacraţi. Iată tragicul sfârşit al lui Ioan Crisoscoleo, care a nesocotit pacea sufletească religioasă, schimbând-o cu măririle şi onorurile dela nestatornica Curte a Valahiei". [1])

In acest chip, moartea a pus capăt vieţii unui om învăţat, elev al unuia din cei mai mari învăţaţi ai Padovei, Valisnieri, decanul Universităţei şi unul din marii descoperitori ai generaţiei ovulare, cristalizată în formula *„omne vivum ex ovo"*.

8 Octombrie 1716. — Patriarhul Hrisant Notara, care a fost în Ţara Românească în primăvara anului trecut (la 7 Martie 1715), s'a bolnăvit de reumatism. [2]) După ce a plecat la Constantinopol, se vede că boala s'a agravat şi s'a complicat. Niculae Mavrocordat, care avea o deosebită dragoste şi adâncă admiraţie pentru învăţatul Patriarh, cum a aflat de acest lucru, numai decât i-a trimes medicamente, şi o babă meşteră, care să-l doctorească. Doctoriile trimise, par a fi fost făcute după prescripţia Domnitorului, ceiace dovedeşte odată mai mult că Niculae Mavrocordat avea o cultură desăvârşită de iatrofilosof:

Nicolae Vodă către Patriarh.

„...Noi de la început Te-am rugat să te îngrijeşti de tine însuţi cu căldură şi dacă, de acuma aşa se va face, va fi acesta leacul dintâi.

Trimitem Fericirei Tale două tenzuhuri (pastile) gătite cu mult panzehr (antidot); la asemenea suferinţe sunt minunate; şi îndată unul îl vei înghiţi deseară şi altul mâne; se trimete şi un magiun (de opiu) ales, socotit ca pentru noi înşine, când eram la Cotroceni. Se trimite şi tinctura aurea aya; cele de asudat nu folosesc; şi opreşte-Te cu ele.

„Am trimes şi pe dumnealui chirişgi Manolachi şi o bătrână pricepută, roabă a mea liberată. Mult preţuita-Ţi sănătate o ţinem mai presus de cât chiar a noastră...". [3])

---

1) Del Chiaro, l. c. pag. 148.
2) Hurmuzachi, vol. XIV/1, pag. 663.
3) Hurmuzachi, vol. XIV/2. Documentul DCCLXXXVIII, pag. 800.

11 Noembrie 1717. — Lui Brâncoveanu i-a plăcut nu numai să se înconjoare de oameni învăţaţi, de doctori şi profesori, i-a plăcut nu numai să fiinţeze ctitorii desăvârşit de frumoase şi bogate, ci a sprijinit şi ajutat şi pe cei cari voiau să se dedice cărţii. Cu banii lui a trimis pe Gheorghe Hrisogonos Hypomena Trapezuntul, să înveţe medicina în Patavia. Alegerea a fost minunată, căci n'a trecut mult şi bursierul lui Brâncoveanu a avut prilejul să-şi arate toată recunoştinţa pentru ajutorul ce a primit, în clipele groaznice de după tragedia petrecută cu uciderea binefăcătorului său. Familia nefericitului Domnitor a găsit un sprijin nepreţuit în doctorul Gheorghe Trapezuntul; el a descurcat situaţia depozitelor de bani din Veneţia şi Viena, adunaţi de Brâncoveanu pentru soţia şi familia lui. Del Chiaro spune:

După asasinarea lui Brâncoveanu, „în dezastrul lor Principesele rămase izolate, găsiră un mare ajutor în asistenţa doctorului Gheorghe Trapezuntul, un fost bursier al părintelui lor, care îl întreţinuse la Padova până la terminarea studiilor sale medicale, sub direcţiunea faimosului Antonio Vallisnieri. Acest Gheorghe Trapezuntul, cu pericolul vieţei sale îşi arată recunoştinţa faţă de familia binefăcătorului său, iar la întoarcerea în ţară din exil, Doamna lui Brâncoveanu îi încredinţează misiunea de a pleca la Viena şi Veneţia, unde devine agentul ei pentru afacerile ei private". [1])

La 11 Noembrie 1717 şi în Decembrie acelaş an, Doctorul Gheorghe Trapezuntul era în Veneţia ca *„procuratore della Principessa Maria tutrice del Pupillo Principe Constantino unico superstite della Casa Brancovani de' Principi de Valacchia...".* [2])

Nepot al lui Sevastos Chimeniti, întâiul Director al Academiei din Bucureşti (1670-1702), Gheorghe Trapezuntul, la rândul lui, a fost un profesor renumit al acestei Academii domneşti. In acelaş timp a profesat şi meşteşugul doctoricesc. Doctorul Gheorghe Trapezuntul a murit la 1745. [3])

1719. — In timpul celei de a doua domnii a lui Niculai Mavrocordat în Muntenia (1719-1730), Domnitorul a avut ca medic pe Dimitrie Pamperi.

1) Anton Maria Del Chiaro. Revoluţia Valahilor, trad. de S. Cris. Cristian, pag. 122.
2) Hurmuzachi, vol. IX/1. Doc. DCXCIX, DCC, DCCII, pag. 545, 546, 548 şi vol. IX/2. Documentul VIII, pag. 6.
3) Sathas, pag. 459, Cf. Erbiceanu, Analele Academiei seria II, tom XXVII, pag. 151. — I. C. Filiti, l. c., pag. 9. No. 21.—N. Iorga, Ist. literat. rom., vol. II p. 64.

Dimitrie Procopie zis Pamperi, s'a născut la Moscopol sau Voscopol. Era Macedonean. Primele studii li-a făcut în Constantinopol, apoi a venit ca secretar al Domnitorului. Acesta l-a trimis să studieze medicina în Patavia. S'a întors doctor şi a ajuns medicul Curţei lui Mavrocordat, profesor al fiului acestuia, Constantin Mavrocordat, şi profesor al Academiei Domneşti din Bucureşti. Din porunca Domnitorului a scris o „Enumerare a învăţaţilor greci", publicată şi în „Bibliotheca graeca medii aevi" a lui Fabriciu. [1])

Dimitrie Pamperi mai avea un frate tot medic, Ioan Pamperi, care a profesat în acelaş timp în Bucureşti. Poate că acesta este doctorul Ianache dela Colţea, din 1732. [2]) *Un alt membru al familiei lui era preot la biserica grecească din Lipsca.* [3])

20 Martie 1719. — Ambasadorul Franţei din Constantinopol, Usson de Bonnac, recomandă lui Niculae Mavrocordat un medic evreu, Daniel Fonseca, fost medic al ambasadei Franţei din capitala Turciei, timp de 17 ani. Şi, ca să fie în mai mare siguranţă, îl pune sub protecţia franceză:

La Sieur, Daniel de Fonseca, Docteur en médecine, qui a, dans le cours de dix-sept ans, donné à nos prédécesseurs et à nous, non seulement des témoignages de sa grande expérience et d'habilité dans la médecine, mais ayant aussi mérité leur estime et la nôtre par son esprit et par son savoir, nous demandant présentement la permission de servir Monsieur le Prince de Valaquie comme une chose convenable à ses intérêts par la bienveillance particulière dont ce Prince l'honore, nous n'avons pas pu lui refuser la permission qu'il nous a demandée, afin de ne pas le priver de l'honneur et de l'utilité qui peut lui en revenir, ses longs et fidèles services demandant que nous concourions à tous ses avantages, même par préférence à la satisfaction que nous aurions de le retenir auprès de nous. Mais, désirant qu'il puisse jouir, même pendant son absence, de la puissante protection du Roi notre maître sous laquelle nous l'avons mis, et pouvant arriver qu'il ait dans la suite diverses occasions de faire quelque voyage dans les Etats des Princes chrétiens ou ailleurs,

---

1) Sathas, op citat, pag. 443 şi Zavira pag. 264. Cf. Erbiceanu, l. c. pag. 150. 167.

2) Gion. Istoria Bucureştilor pag. 657: „... dintr'un alt manuscript al Academiei, din 1732, vedem că spitalul este bine îngrijit; are la această dată pe doctorul Ianake şi pe hirigul sau firigul, adică hirurgul Cârstian".—Gomoiu. Istoria medicinei, pag. 67.

3) N. Iorga. Buletinul Institutului „pour l'étude de l'Europe Sud-orientale", Iunie 1915, pag. 125. — Idem, Medici şi medicină în trecut, conferinţă, pag. 33. — Idem, Istoria Românilor din Peninsula Balcanică, pag. 50.

nous declarons par ces présentes que, sans préjudice de la qualité que nous lui avons permis de prendre de Médecin de M.le Prince de Valaquie, nous lui conservons celle de médecin de l'ambassade de Sa Majesté Très Chrêtienne à Constantinopole et, de plus, le tenons et maintenons absent comme présent sous la puissante protection de Sa Majesté, priant à cet effet et requérant en la manière la plus convenable, tous Potentats, Princes, Républiques, Etats, etc, de même que tous généraux d'armée, gouverneurs et commandants des provinces, gouverneurs et commandants de villes et d'autres constitués en dignité, d'accorder au Sieur Daniel de Fonseca, Docteur en médecine, notre médecin et faisant actuellement les mêmes fonctions auprès de M.le Prince de Valaquie, la protection et faveur dont il pourra avoir besoin de leur part dans ses voyages, le laissant passer et repasser, et séjourner librement dans les lieux et villes soumises à leur autorité promettant en pareille occàsion de faire le semblable. En témoin de quoi nous avons signé ces présentes de notre main, icelles fait contresigner par notre Chancelier et premier secrétaire et sceller du sceau de nos armes. Donné au Palais de France, à Péra-lez-Constantinopole, le 20 Mars mil sept cent dix neuf.—Signé D'Usson de Bonnac. [1])

Contele Virmont, ambasadorul Franţei în Polonia (în 1718) şi mai apoi în Constantinopol, este mai puţin entuziast ca Bonnac. La 8 Noembrie 1719, scria despre acelaş Fonseca:

„...Nun will die Correspondenz mehrgedachtes Nicola Cordato (Nicolai Mavrocordat) mit denen Hungarischen Rebellen immer mehr versichert werden, und bediennet er sich in Seinen Consilys eines Portugalischen Judens, sogenanten de Fonsega, so forhin schon ein Christlicher Münch gewesen, nun einen Medicum abgibet und sehr raffinirter und intriganter mann ist, welcher sonsten in französzischer protection, auch sehr intrant, und vertrauhet mit hiesigem Französischen Bottschafft erstehet, dasz ich disem auch nicht das besste zutraue...“ [2])

Mai târziu, la 18 Martie 1728 şi la 16 Noembrie acelaş an, marele logofăt muntean, Draco Şuţu, mai dă oarecari ştiri despre doctorul Fonseca, Patriarhului Hrisant Notara. [3])

---

1) Hurmuzachi. Suplim. I/1, p. 444. Doc. DCLIV şi DCLXXIII, p. 459, 27 Oct. 1726.
2) Idem, vol. VI. Doc. CLXXXV, pag. 279.
3) Idem, vol. XIV/2. DCCCCXXXIX, p. 967, şi nota: Analele Academiei pe 1913, p. 172 şi Arhivile societăţii Ştinţifice şi literare din Iaşi, X, p. 134. 192 şi următ. — Idem. Doc. DCCCCLXXXII, pag. 1021.

In 1729, Fonseca făcea pe intermediarul între ambasadorul francez din Constantinopol şi domnitorul Moldovei Grigore Ghica, pentru cumpărarea unor manuscripte moldoveneşti. [1])

1720. — Cu prilejul ciumei care a bântuit Bucureştii în acest an, domnitorul Niculae Mavrocordat a chemat pe un Grec, Mihail Schendus, făcut nobil în Apus, unde a luat titlul de Vanderbech.

„A fost întâi în serviciul lui Steinville, generalul austriac comandant în Ardeal. Fiind în Craiova, Niculae Mavrocordat l-a chemat împotriva ciumei, dar şi pentrucă el însuşi se simţea bolnav, iar copiii lui — pretinde medicul — sufereau de anume neajunsuri (unul era epileptic, altul, bolnav tot de nervi). A venit la Bucureşti, dar s'a întors peste câtva timp în Ardeal. Murind Steinville, a fost chemat din nou în ţară. Din Viena, pe un vas, a revenit la Bucureşti, împreună, spune el, cu un farmacist, şi alţi ajutori. Aici a dus-o bine o bucată de vreme, pe urmă a fost amestecat într'o afacere suspectă. In Apus a tipărit o carte despre cele mai bune leacuri la tot felul de boale şi în acelaş timp, o descripţie a minelor de aur şi alte metale de la noi; minele de la Tismana, cele de la Polovraci, de la Baia-de-Aramă. In prefaţa de la cealaltă carte el se răsboeşte cu Domnul punându-i în sarcină cele mai oribile lucruri care se pot spune despre un om, pe când laudă pe Dimitrie Cantemir, omul cel foarte învăţat. A străbătut apoi Italia şi alte ţări, murind cum mor aventurierii. Bogat la un moment dat, el avea 60.000 de galbeni, sumă imensă pentru timpurile acelea.

Pe Niculae Mavrocordat îl acopere de toate calomniile: e de neam foarte prost, rudele lui vând cărbuni şi oi în Orient; Doamna lui nici n'a fost nevasta lui, ci a unui morar; copii pe cari i-a avut cu dânsa sunt deci bastarzi; şi-a cumpărat tronul; urăşte pe rudele lui, şi i-a arătat un fel de otravă pe care punând-o în cafea ar fi scăpat de surori şi nepoţi, cari erau la Constantinopol; n'a făcut tot timpul decât să prade pe supuşii lui. Ignorând biblioteca pe care a adunat-o, spune că nici nu ştie ce se coprinde în cărţile lui, că toate lucrările cu care se laudă li-au făcut alţii. Domnul ar fi vrut să fure munca lui Dimitrie Cantemir, Istoria Turcească şi o carte despre Dacia, care

---

1) N. Iorga, Ştiri nouă despre Biblioteca Mavrocordaţilor, pag. 5; extras din Anal. Acad. Seria III, Tom VI.

este tocmai „Descrierea Moldovei". Când l-a chemat pe Schendus să lecuiască ciuma, era plin tot palatul de femei, etc. [1]

Originar din Veneția, Schendus a stat 18 luni în Muntenia. [2] *Era nepotul lui Ion Abrami, predicator la Curtea Domnească în 1718.* [3]

In ediția a doua din 1780 a scrierei lui Köleséri de Kereseer Samuil, despre „Auraria Romano-Dacica", se găsește un adaus intitulat „Historico-physico-topographica Valachiae austriacae (Oltenia) subteraneae descriptio", de M. Schendo, medic al generalului Steinville din Oltenia. In această descriere geologică a valahiei austriace, Schendo vorbește despre apele termice de la muntele Bengești, comparându-le cu Teplitz (Boemia). Băute, provoacă vărsături, dar ca băi, pentru arama ce conțin, sunt indicate la răni învechite, ulcere fagidenice, scorbut, etc.". Doctorul Crăiniceanu dupe care am luat aceste științi, adaugă în notă: „Sulzer, op cit. III, p. 42, spune că era Grec și mutându-se la București, s'a amestecat în politică, din care cauză a fost expulzat în Germania, de unde apoi s'a dus ca medic la izgonitul Domn Cantemir, la Petersburg, unde a intrat în armata imperială și s'a îmbogățit". [4]

O scriere a lui Schendo este menționată de Nicolai în „Geschichte der neugriechischen Literatur". [5]

1716-1726. — In timpul domniei lui Mihai Racoviță în Moldova, Domnitorul avea ca medic pe Scarlat Caragea, căruia doctorul Atanase Ipsilante, cronicarul, îi spune Scuromalli Caragea: *„scandalurile doctorului Curței lui Mihai Vodă, Scuromalli Caragea..".* [6]. Inseamnă că doctorul Caragea nu era tocmai om de treabă, dacă se ținea de scandaluri. Chiar și Cronicarul Anonim, ni-l arată sub acest aspect urât:

Spune Cronicarul: în a treia domnie a lui Mihai Racoviță în Moldova (1716-1726), s'ar fi petrecut un omor ritual de către

---

1) N. Iorga. Istoria Românilor, prin călători, vol. II, 94-95. Citează: Engel, p. 42-43; Neuere Gesch. der Walachey, p. 11 și urm. — Idem, Medici și medicina, p. 33 n. 3: „Empirica illustris per septem nobilissima euporista familiaria remedia, authore Michaele Schendo R. C. S. eq. Vanderbech, etc., addita authoris apologia adversus Mávrocordati sycophantias, par le docteur Conrade de Schebehen. Cf. Sulzer, II, p. 91-92.

2) N. Iorga. Revista Istorică 1933, pag. 102. Cf. I. C. Filiti, comunicare la Soc. p. Istoria medicinei, ședința dela 23 Noembrie 1934.

3) A. Veres. Vechi istorici Unguri și Sași., 1929, pag... Cf. Filiti, l. c.

4) Dr. Gh. Crăiniceanu. Literatura medicală română, pag. 13.

5) Conform I. C. Filiti, l. c.

6) Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 152. Din Cronica lui At. Comnen Ipsilante.

Evreii din Onițcani. De fapt ar fi fost numai o înscenare cu gând să se stoarcă ceva bani de la Evrei. Dar aceştia au reclamat la Poartă, de unde a venit poruncă ca Evreii să fie lăsați în pace „şi atunce i-au lăsat fără de bani numai cât au dat lui Panait Armaşul şi doftorului Caragea...". [1]

Scarlat Caragea a avut un băiat, Gheorghe Caragea, tot doctor care „trăia şi el din profesia medicinei şi mergând ca medic pe la fruntaşii Otomanilor, ca să înainteze..., avea obiceiul să le dea ştiri...". [2]

In 1764, când a murit Constantin Cehan Racoviță, la 27 Ianuarie, Stavrache, care învârtea toate ițele la Constantinopol, a stăruit să fie numit ca Terziman, Iordache (Gheorghe) Caragea, doctorul „că era învățat". Dar, la 5 Septembrie 1765, doctorul Iordache Caragea, Terzimanul, moare de ciumă, şi Impărăția l'a regretat „căci e învățat şi blând la fire, (şi) ştiind că i-au rămas şi câțiva copii mici, s'a făcut milă Impăratului de casa lui, şi au adus pe tatăl său, Scarlat doftorul, şi l-au făcut Terzimanul Porței făr de voia lui, om bătrân şi slab, dându-i poruncă ca să caute pe copiii mortului prea bine, făcându-le împărăția şi nacanfa (pensie) de la Bucureşti şi de la Moldova, de li se da pe tot anul". [3]

Faptul se confirmă şi din altă parte: „In 1764 se face Dragoman al Porței, zisul Gheorghe Caragea (medic al Seraiului, fiul medicului Scarlat), cu ajutorul Vizirului Mustafa Paşa... dar după puțin timp, prins de ciumă, moare". [4]

14 Iulie 1725. — La această dată, Nicolae Mavrocordat are ca prim medic pe Dimitrie Gheorguli Notara, un nepot al faimoşilor patriarhi Dositei şi Hrisant Notara.

Originar din Peloponez, Dimitrie Notara a studiat medicina la Roma şi Patavia. Cunoştea limbile greacă, latină, italiană şi româna. La 14 Iulie 1725, Mavrocordat, într'o scrisoare adresată lui Hrisant, aminteşte şi de „prea învățatul doctor Dimitrie", cu care discuta chestiuni de arheologie. [5] *Cu alt prilej, la 31 August 1728, Mavrocordat. care făcea el însăşi pe doctorul, trimite patriarhului Hrisant „rod de zahăr", o serie de poveţe medicale şi asigurarea că a însărcinat pe „logiotato arhonti mas iatro kir Dimitrio", adică pe prea învățatul nostru boer „doctor*

---

1) Cronica anonimă în Letopiseşti vol. III pag, 143.
2) Hurmuzachi, vol. XIV/2, doc. MCXXVIII, pag. 1142-43.
3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseți, vol. III, pag. 255-56.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2, doc. MCXLVII, pag. 1163-64.
5) Idem, doc. DCCCLXX, pag. 897.

Dimitrie", să prepare ceva bun pentru boala lui. [1]) *Iar în nişte socoteli de după 1728-29, care s'au făcut la moartea unuia Zmeul, din satul ,Călieni, se trec : „50 lei, ai lui Dimitrie Notara, doftorul, pentru vizitele lui".* [2])

Doctorul Dimitrie Gheorguli Notara era mort la 1745, dupe cum se vede dintr'un act de danie din acest an, al banului Manolache Lambrino. [3])

1725-1726. — In acest timp întâlnim în Moldova pe doctorul cronicar Atanase Comnen Ipsilante. Reputaţia acestui om a ajuns şi s'a păstrat până astăzi graţie Cronicei scrisă de el; a profesat medicina în Moldova, şi în Muntenia, dar mai mult în Turcia, şi, ca toţi oamenii învăţaţi din acele vremi, s'a ocupat şi de trebile publice, jucând un rol de seamă în viaţa politică dela noi şi Constantinopol.

„Atanase Comnen Ipsilante s'a născut la Terapia la 29 August 1719. Tată-său se numea Teodor şi mama-sa Casandra Tzanetu. Bunicul dupe mamă, Afendulis Ţanetu, fusese primul furnizor al lui Mazepa, faimosul Hatman al Cazacilor. In Iunie 1724, înainte de a împlini 13 ani, Alexandru învaţă limba greacă la Iaşi, la un loc cu copiii domnitorului Mihai Racoviţă, sub conducerea savantului profesor Natanail Callonaris, din Chio, cel care a ajuns mitropolit la Efes. Tatăl său, Teodor, ocupa la acea epocă sarcina de cămăraş al minelor de sare. In 1728, domnitorul Mihai Racoviţă a fost depus şi Alexandru se duce cu el la Constantinopol, unde Natanail Callonaris îşi continuă lecţiile. In April 1731, se duce la Padova pentru complectarea studiilor. In 1737 ese doctor în medicină şi filoşofie din Universitatea acestui oraş şi la 16 Ianuarie 1738 se reîntoarce la Constantinopol. In 1739, Grigore Ghica, domnitorul Moldovei, îl chiamă la Iaşi şi-l numeşte primul său medic. In 1744, devine primul medic al lui Raghib Paşa, numit valiu al Egiptului, şi se duce cu acesta în Alexandria. La 6 Ianuarie 1744, pleacă din acest oraş cu Raghib, numit guvernator la Aidin. Se duc la Budrum (vechiul Halicarnas) şi de acolo la Aidin, unde ajung la 8 Februarie. La 24 Noembrie 1750, se duc la Edesse (Urfa), unde Raghib este făcut Paşă. Ei ajung la 8 Februarie 1751, dupe un drum de două luni şi 13 zile, pe care greutăţile iernii l-au făcut şi mai penibil. La 13 August 1755, ajung la Alep, unde Reghib este numit guvernator al oraşului. La sfârşitul lui 1756, revin la Costantinopol unde Reghib ajunge Mare

1) Idem, doc. DCCCCLVII, pag. 1001.
2) Idem, doc. DCCCCLXXXVII, pag. 1026.
3) I. C. Filiti, comunicare făcută Soc. pentru Istoria medicinei, la 23 N-brie 1934.

Vizir. — Luni 26 Iulie 1759, este ales Schevofilax al Marei Biserici. In 1765 îndeplıneşte serviciile de mare spătar în Valahia, sub domnia lui Ştefan Racoviţă. In 1769, este capichehaia lui Grigore al III-lea Ghica, domnitorul Valahiei. In urmă a avut diverse însărcinări, inutil a le mai înşira. Trăia încă în 1789, dar nu ştim când a murit. A lăsat o fată Elisabeta (Săftiţa) moartă la Yeni-Kioi, sunt vreo 30 de ani. (Acestea se scriau la... de E. Legrand)". [1])

Bogăţia acestor date ar indica că au fost culese din sursă de informaţie sigură. Totuşi au nevoe de unele rectificări. Aşa de exemplu, i se spune lui Ipsilante, Alexandru Comnen Ipsilante, pe când în realitate îl chema Atanase; biograful de mai sus pune data naşterii lui Ipsilante la 29 August 1719, precis; în realitate trebue să fie altfel, pentrucă însăşi Cronicarul Ipsilante spune că la 1726 era doctorul lui Grigore Ghica, domnitorul Moldovei, pe care îl părăseşte *„din cauză că părinţii mei muriseră amândoi de ciumă"*, [2]) şi dacă ar fi adevărat că s'a născut la 1719, ar urma că dupe şapte ani, la 1724, să fi fost doctor, ceia nu-i admisibil. O altă greşală: se spune că Mihai Racoviţă ar fi fost mazilit din domnia Moldovei, la 1728, ceiace iarăşi nu-i exact, pentrucă a fost mazilit spre toamna anului 1726, (în Octombrie).

Doctorul Atanase Comnen Ipsilante a fost şi un cronicar de seamă, a cărui lucrare principală este *„Ecleziastice şi politice"*, scrisă în 12 cărţi, din cari s'au editat cărţile a 8-10, de către Ghermanos Aftoniade Sinaitul, publicate şi în colecţia de documente Hurmuzachi, volumul XIII. [3])

Dacă facem acum un bilanţ al acestui prim pătrar de secol, până la 1726, constatăm că majoritatea doctorilor cari au trecut pe la noi sunt Greci sau Macedoneni grecizaţi. Faptul se explică prin aceia că, în această vreme, profesiunea medicală este foarte mult preţuită de către Turci, ceiace da posibilitatea medicilor ca cu puţină îndrăzneală, să ajungă în cele mai înalte situaţiuni în Turcia şi prin urmare şi la noi.

Am amintit mai sus despre un doctor Panaiotache Nicusis, care a ajuns prim dragoman al Porţei în 1670, şi de un Alexandru Mavrocordat, doctor dela Padova, care a ţinut în mâinele lui însăşi soarta Imperiului Otoman. Urmaşii acestuia au avut o influenţă co-

---

1) C. Dapontes, Ephémérides Daces, vol. II, pag. XII, notă scrisă de Emile Legrand.
2) Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 479.
3) Hurmuzachi, vol. XIII, Prefaţa, pág. VI.

vârşitoare la noi, nu numai din punct de vedere politic, ci şi din punct de vedere medical.

Fiul lui Alexandru Mavrocordat, Nicolae Mavrocordat, a domnit de două ori în Moldova şi tot de atâtea ori în Muntenia, între 1709 şi 1730; el a fost un om foarte învăţat, un iatrofilosof, care a scris printre altele şi lucruri de ordin medical, un *„Cuvânt împotriva nicotinei"*, şi o sumă de *„Păreri şi cugetări"* în care sunt multe învăţături cu caracter medical.

Sora acestui domnitor, Roxandra, măritată cu domnitorul Matei Ghica, poate fi socotită ca cea dintâi femee română doctoreasă *„che professa cognitione de medicina"*, spune Francesco Gritti într' un raport adresat Dogelui Veneţiei. [1]) In 1726, fiul ei, Grigore (al 2-lea) Matei Ghica, văr cu Niculai Mavrocordat, ia domnia Moldovei, şi, fie că mama lui, doctoreasă, l-a educat în această direcţie, fie că-i o eroare, dar îl găsim trecut ca doctor în medicină. [2])

Influenţa doctorilor greci ajunsese aşa de mare la Constantinopol, că prin intrigile şi maşinaţiunile lor reuşeau să facă şi să desfacă domniile din ţările noastre. Aşa de exemplu, Cronicarul Ioan Niculce povesteşte că în timpul celei de a treia domnii în Moldova a lui Mihai Racoviţă (1716-1726), Grecii de la curte se împărţise în două tabere, care se pârau una pe alta la Poartă. In una din tabere se afla şi un *„Tudorachi Capichehaia, şi cu un doftor, ginerile lui"*; numai nu avem alte preciziuni asupra acestui doftor, fără numai că, la urma urmei, atâtea intrigi au adus şi mazilirea Domnului. [3])

22 Februarie 1728. — La această dată avem prima ştire despre un alt doctor, Toma Testabuza, care se pripăşise la curtea lui Grigore Matei Ghica, în Moldova. Acesta era un om care se ocupa nu numai cu medicina ci şi cu fel de fel de uneltiri politice, cari i-au adus şi pierderea capului. La data de mai sus îl găsim scriind o scrisoare

---

1) Idem, vol. IX/1, doc. DCCXXXI. pag. 607. — N. Iorga. Istoria literaturii, vol. II pag. 59.

2) Idem, în indicele vol. IX/2, pag. 335, Gr. Ghica este notat drept doctor. Niculai Mavrocordat a avut de fraţi pe Scarlat şi Ion Mavrocordat; acesta din urmă a fost dragoman al Porţei şi domn al Munteniei. A mai avut două surori, pe Elena şi pe Ruxandra, măritată cu Matei Ghica, cu care a avut pe Grigore Matei Ghica, fost domnitor al Moldovei, socotit greşit drept doctor.
Niculai Mavrocordat a avut trei soţii; pe fata lui Dumitraşcu Vodă, pe Pulcheria, născută Ţuchi, din neamul Cantacuzineştilor şi pe Smaragda.
Un cuvânt de laudă a scris asupra lui, Ioan, secretarul Patriarhiei din Constantinopol. Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 227-243. Vezi şi Dapontes: Ephémérides Daces, vol. I. pag. LXXXV.

3) I. Neculcea, în Letopiseţi, vol. II, pag. 362 şi următ.

de complimentări adresate Patriarhului Hrisant Notara, oferindu-se în acelaş timp să fie la ordinele şi serviciile Patriarhului. [1])

Tot pe atunci, în 1729, regele Franţei care era un mare amator de manuscrise şi cărţi vechi, a intervenit prin ambasadorul său din Constantinopol, să cerceteze Moldova ca să caute rarităţi. Ambasadorul a însărcinat pe doctorul ambasadei, d-rul Fonseca să scrie domnitorului Moldovei, Grigore (al II-lea) Matei Ghica (1726-1733), în această chestiune. Domnitorul, ca să fie pe placul lui Fonseca a însărcinat pe doctorul Curţei, foarte probabil Toma Testabuza, să cerceteze mănăstirile Moldovei, şi negreşit, să ia tot ce va găsi mai de seamă:

„Le prince de Moldavie... plein d'envie de faire plaisir au docteur Fonseca, il a donné ordre qu'on fouillât dans les monastères de son petit Etat, qui, par malheur, ont été pillés à différentes reprises. Il doit, au premier jour, nous faire présent d'une histoire de Moldavie et des provinces voisines, composée en langue de pays; elle n'a point encore vû le jour et on en parle comme d'un chef-d'oevre. Un médecin établi à la Cour de ce prince s'est chargé de ramasser tous les livres, tant grecs que moldaves, imprimés à Jassy et à Boucharest, on ne les connoit guères, ni en France, ni ailleurs et, ne fût-ce que cette raison, ils ne sont point indignes d'occuper une place dans la Bibliothèque du Roy. [2])

Povestea morţii doctorului Testabuza este impresionant de tragică:

Pe la 1730, în Noembrie, trăia în Constantinopol, în intimitatea lui Constantin Mavrocordat, doctorul Toma Testabuza. El era medicul chehaelei beiul Khalisa Omer Efendi (Halisa Kehaia-Bei, îi spune Atanase Comnen Ipsilante). Se afla în tabăra dela Kartal cu Kehaiaua căruia îi tot spunea că Impăratul n'o să atace pe Turci (asigurându-l că Nemţii nu au răsboi cu Turcii, spune doctorul cronicar), că veştile contrarii transmise de Domnii Moldovei şi Munteniei, nu merită crezare. Fiind dovedit, Caimacamul Yegen Paşa a dat ordin să-l aresteze împreună cu Manoli Ipsilant, dar a fugit. [3]) *Povestea de până aici a lui Dapontes, este reluată de doctorul cronicar Atanase Comnen Ipsilante, care spune:*

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. DCCCCLXXXVII, pag. 964.

2) N, Iorga. Ştiri nouă despre Biblioteca Mavrocordaţilor, pag. 6, extras din Memoriile secţiei istorice a Academiei. seria III, tom, VI, pag. 140.

3) Const. Dapantes. Ephémèrides Daces, trad. de Emile Legrad, Vol. I, pag. XI.

„Pomenitul doctor Toma Testabuza fugind din tabără, ajunse în Smirna; şi de acolo, întovărăşindu-se cu un lord englez, s'a plimbat cu el prin Corfu, Veneţia, Franţa, Olanda şi Anglia, de unde se întoarse singur la Veneţia. In vremea aceasta scria dragomanului Alexandru Ghica, [1] *ca să intervie pentru întoarcerea sa la Constantinopol... şi a venit la Iaşi. După căderea domnului Grigore Ghica, a plecat la Bucureşti nădăjduind că va găsi bună primire la hatmanul Constantin, fratele lui Manoil Ipsilant, care pe atunci era în slujba lui Mihai Vodă, noul domn al Ţărei Româneşti. Stavrache, Capuchehaia lui Mihai Vodă, vesti pe Vizir — ca de obicei — de venirea lui Testabuza la Bucureşti, iar Vizirul îndată trimise de-i tăiară capul".* [2]

Intâmplarea o povesteşte şi cronicarul Enache Cogălniceanu:

„In zilele lui Mihai Vodă (1730-1731), au oblicit Poarta Turcească, că se află în Bucureşti Doftorul Testabuza, care fusese în Moldova în zilele lui Grigore Ghica Vodă, carele, ascuns fiind, că-l pârâse şi pe el când au pârât pe Terzimanul Porţei, şi după mazilia lui Grigore Vodă din Moldova, Testabuza a trecut în Ţara Românească. Incă fiind Mihai Vodă în Ţarigrad nepurces, l-au chemat Poarta şi iau zis că Testabuza este în Bucureşti, dându-i ferman împărătesc, ori capul Testabuzei să-l trimiată în Ţarigrad, ori capul lui se va duce. Şi aşa, neştiind ce să facă, Mihai Vodă au răpezit pe Beizadeaua Măriei Sale, Mihăiluţă, cu câţiva boierănaşi, cu menzil, învăţându-i ca să facă tot chipul de silinţă şi să-l prinză, şi să-i tae capul, să-l răpează la Impărăţie cu mare grabă. La care, până a ajunge Beizadeaua în Bucureşti, Testabuza au fost plecat ca să treacă în Ţara Ungurească; ajungând până la hotar şi zăbovind acolo până a trece, iată şi Beizadea au răpezit după dânsul cu menzil pe Bezat-Bulucbaşa cu câţiva zapcii, şi fiind zilele lui cele sfârşite, l-au găsit acolo netrecut, şi îndată l-au prins puindu-l în fiare cu bună pază, l-au dus la Bucureşti; şi cum l-au adus, l-au pus de s'au grijit, şi aşa l-au scos în grădina domnească şi i-au tăiat caput, şi despuindu-l l'au trimis cu olac în Ţarigrad". [3]

1730. — In acest an este adus un alt medic francez, Bertin, de

---

1) Alexandru Ghica, dragoman la Poartă eră frate cu domnitorul Grigore Ghica. In 1736 a fost în Moldova şi când s'a întors, în drum a căzut trăsnetul pe cortul lui, fără să-l omoare. In schimb a fost omorât mai târziu de către Turci. Hurmuzachi. Suplimentul I/1, pag. 499. Doc. 728.

2) Atânase Comnen Ipsilant, în Hurmuzachi vol. XIII, pag. 479.

3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi vol. III, pag. 204. — I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag, 415.

către Constantin Mavrocordat, spre a lecui pe tânărul Voevod de epilepsie. [1])

1736. — Constantin Mavrocordat fiind mutat cu domnia din Moldova, în Muntenia, a fost însoțit și de un medic scriitor, Lazăr Scriba, profesor și director al Academiei din București. [2])

1736. — Tot în acest an se semnalează prezența în București, a unui doctor Pardos, fără altă deslușire. [3])

8 Octombrie 1739. — In Muntenia domnea Constantin Mavrocordat. La data indicată, Memich Pașa, a trimis Domnitorului printr'un ciohodar, o scrisoare plină de amabilități, ca să-l roage să-i trimită pe doctorul său. In acea vreme Constantin Mavrocordat avea medic pe doctorul Petrache Dépastès; îndată ce a primit scrisoarea Pașei, l'a trimis pe Dépastès. [4])

1 Noembrie 1739. — *„Le médecin Dépastès étant revenu de Silistrie"*, seraschierul Memich Pașa, a trimis Domnitorului, drept mulțămire, un cal și o scrisoare plină de elogii și de mulțumiri. [5])

Doctorul Petrache Dépastès este cunoscut și prin cronica lui asupra domniei lui Const. Mavrocordat. A avut un fiu care a ajuns boer mare în Moldova, și o fată măritată cu un boer. [6])

La aceiaș dată, *„deux médecins de Kronstadt"*, au venit la București chemați de Domnitor: Zeiler Fonozi, *„fils du feu Zudezzi, calviniste"*, și cu Bolto, papist saxon, amândoi practicieni celebri. [7])

23 Noembrie 1739. — Se vede treaba că motivul pentru care Constantin Mavrocordat a fost obligat să cheme în afară de medicul lui, Petrache Dépastès, pe medicii din Brașov, Fonozi și Bolto, era foarte grav; căci numai așa se explică, că n'a trecut decât câteva zile, și la data arătată, chiamă alt doctor, pe Niculai Scordilis din Constantinopol. Spune Dapontes, secretarul Domnitorului: *„Le médecin Nicolas Scordylis, din Paros, a venit din Constantinopol la Bu-*

---

1) N. Iorga, Medici și medicină. Confer., p. 32. Citează: Sulzer. Geschichte des transalpinischen Daziens, partea inedită. Originalul la Brașov, copie în Biblioteca Academiei Române.

2) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicinei, o. c. pag. 11, n. 27. — C. Erbiceanu. Cronicarii Greci.

3) I. C. Filiti. Comunicarea făcută Societății de Istoria medicinei, în ședința dela 23 Noembrie 1934.

4) Constantin Dapontes., l. c., vol. II, pag. 372.

5) Idem, pag. 392-393.

6) I. C. Filiti, l. c. — Lazăr Șăineanu-Dicționar universal.

7) C. Dapontes. Ephémérides Daces, vol. II, pag. 393.

cureşti, după chemarea Domnitorului", şi adăugă în notă: *„Nicolai Scordilis a fost prim medic al Domnitorului Constantin Mavrocordat"*. [1])

1740. — Când a căzut în disgraţie Alexandru Ghica, dragomanul Porţei, frate cu domnitorul Grigore Ghica, Turcii l-au închis şi n'au permis să fie vizitat decât de *„un certo Dottor Mano, chè è il medico del Primo Visir"*. [2])

Acest doctor, Mihail Mano, originar din Castoria, face parte dintre medicii greci cari au jucat roluri de căpitenie în politica Imperiului turcesc din acele vremi. Mihai Mano, la 28 Ianuarie 1741, a doua zi după uciderea lui Alexandru Ghica, fost dragoman al Porţei, a fost făcut de către Vizir mare logofăt. In 1748, doctorul Mihalache Manu, fost medic împărătesc, se afla în Bucureşti. Aici îngrijeşte pe un şcolar bolnăvit de frică în urma unei eclipse de soare întâmplată la 14 Iulie 1748. [3])

Dupe patru ani, în 1752, Domnitorul Grigore Ghica a fost îngrijit de acelaş Mihalache Manu, dar se pare că doctorul l-a ucis... Spune cronicarul doctor Ipsilante:

Grigore Ghica „a chemat din Constantinopol pe doctorul Mihalache Manu ca să îngrijească de sănătatea lui, dar acesta l-a omorât cu o doză prea mare de teriac ce i-a dat". [4]) *Fratele lui, Alexandru Ghica, dragoman al Porţei, a fost lovit de fulger la Isaccea, dar s'a făcut bine; în 1741, la 27 Ianuarie a fost arestat şi ucis la Constantinopol. „A doua zi, din porunca Vizirului s'a făcut mare logofăt schevofilaxul doctor Mihail Manu".* [5])

Acest ciudat asasinat se confirmă şi din altă parte: „1752... moare domnul Grigore Ghica la Bucureşti, rău doftorit de doctorul cel mare, Mihail Manu, care pentru dare multă de bani i-a orânduit aşa zisa „teriaca cerească" şi i-a căşunat o letargie de moarte..,". [6])

Doctorul Mihail Manu a avut trei fii, din cari doi şi-au luat şi ei doctoratul în medicină la Padova în 1741, şi toţi, graţie situaţiei tatălui lor, au reuşit să facă cariere politice strălucite. [7])

1740. — In Iunie sau Iulie acest an, Ţara Românească a fost vizitată de un Francez, Jean Claude Flachat, neguţător de *„magots"*

1) Idem, pag. 402
2) Hurmuzachi, vol. IX/1. Doc. DCCXCII, pag. 677.
3) N. Iorga. Studii şi documente. Vol. XXII, p. 89 No. 18.
4) Hurmuzachi, vol. XIII. Atanase Comnen Ipsilante, pag, 149.
5) Idem, pag. 150.
6) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Documentul MCII, pag. 1130,
7) I. C. Filiti, l. c. pag. 7.

de porţelanuri pentru iatacuri turceşti, om cult, care publică în 1766, o carte cu multe şi frumoase aprecieri asupra domnitorului Const. Mavrocordat, asupra unui boer savant, Andronachi, şi asupra multora din aspectele ţării de atunci. Priceput în ale himiei, Flachat, indignat că multe din produsele naturale, la îndemâna orişcui, nu sunt întrebuinţate la uşurarea suferinţelor celor bolnavi, se improvizează în medic, şi vindecă chiar un biet suferind, cu un preparat făcut de el, dupe o formulă cunoscută în străinătate:

Mes recherches sur les propriétés des plantes... m'engagerent a faire quelques compositions utiles aux pauvres, à qui j'en faisois présent. L'onguent divin, que je composai d'après la recette qu'en donne M-me Fouquet, sans y rien ajouter, me donna plus de consolation qu'aucune autre. Un malheureux, réduit à la mendicité par une horrible plaie qu'il avoit à la jambe, avoit épuisé toutes les resources de la chirurgie et avoit achevé de se ruiner. Il languissoit au coin d'une rue, oû il mendioit du soulagement. Je lui conseillai de faire usage de l'onguent que je venois de faire; je lui en appliquai une emplâtre; le lendemain je m'appeçus qu'il avoit déja du changement. Je lui interdisis entièrement l'usage du vin; en douze jours il fut guéri. Combien d'infortunés citoyens cesseroient de souffrir et deviendroient utiles à l'Etat, s'il y avoit des personnes assez charitables pour leur procurer de ces remedes dont les recettes sont entre les mains de tout le monde sans être connues! Ne pourroit-on pas imputer cette ignorance funeste à la cupidité de certains suppôts d'Esculape, qui affectent de n'en parler qu'avec mépris, ou qui les décrient, parce qu'ils gagneroient moins en les substituant aux remèdes qu'ils emploient plus avantageusement pour eux, quoique avec moins de succès pour les malades? Je n'ai jamais compris pourqoi les pharmacies des hôpitaux ne s'àppliquent pas au moins à accréditer tant de recettes salutaires. J'ai voulu tenter de remédier, s'il étoit possible, à ce désordre par la justice que j'ai cru devoir leur rendre publiquemeut, après les épreuves que j'en ai faites. [1])

Acelaş Flachat, pomeneşte despre un doctor grec numit Mihai „*qui étoit venu avec nous de Vienne*", şi care aduce ştirea apropiatei înlocuiri a Domnitorului. Flachat a plecat la Constantinopol, se pare, însoţit tot de acest doctor. [2]) In acelaş timp, Flachat aduce şi o in-

---

1) N. Iorga. Ştiri nouă despre Biblioteca Mavrocordaţilor. 1926, pag. 25-26, Extras din Memoriile Academiei Române, seria III, tom, VI, Mem. VI.

2) Idem, pag. 30.—Vezi şi Dapontes. Ephémérides Daces, vol. I, pag, LXI.

formaţie nouă: când murea cineva de o moarte curioasă, medicii cercetau cauza morţei. El povesteşte că Contele Conorte, un Ungur, în slujba Domnitorului, i-ar fi narat următorul caz:

Contele ar fi văzut la Bucureşti „un Ungur pe care îl întreba mulţi oameni, să le spue când au să moară. Niciodată n'a dat greş. Ungurul era un chefliu. Intr'o zi a rămas singur cu un Muntean (Valah), şi după un chef cu femei publice, Munteanu l-a rugat să caute în cartea lui, pe care o păstra cu multă grijă, dacă mai au mult de trăit. Ungurul s'a codit mult, pentrucă'i era teamă să nu'şi afle singur sfârşitul. In cele din urmă s'a hotărât. Dar cum a căutat în carte a şi spus că unul dintre ei avea să moară numai decât. Şi l-a şi prins groaza. Şi cum nesiguranţa'i mai rea ca orice, fiecare a vrut să afle adevărul; s'a uitat încă odată în carte, şi aruncând-o jos, a spus tovarăşului de chef, că s'a isprăvit cu el. In acelaş minut s'a îngălbenit, ochii i s'au închis, s'a moleşit şi a murit. Domnitorul Constantin (Mavrocordat) a pus să fie examinnt „le fit visiter, pour s'assurer du genre de maladie qui l'avoit emporté subitement. Les medecins certifierent que sa mort ètait naturelle". Domnitorul i-a luat cartea şi a arătat-o tuturor „savants en Valachie et dans les villes de la Grèce". Dar n'a fost chip să înţeleagă ceva. [1])

1744. — Influenţa doctorilor la curtea Sultanilor, ni-o dovedeşte un fapt petrecut cu domnitorul Mihai Racoviţă, (7741-1744). Se hotărâse scoaterea lui din domnie cu trei luni înainte de a i se împlini termenul domniei; ar fi urmat ca Domnitorul să nu-şi mai poată strânge toate veniturile. Racoviţă avea drept capuchehae, adică reprezentant la Constantinopol, pe gerarhul (hirurgul) Stavrache şi pe Manole Gelepul; aceştia au intervenit prin mitropolitul Serelor, Gavril, şi prin mitropolitul Gherasim de Heraclea, care avea mare trecere la marele medic al Sultanului, Haiatizade, şi a reuşit în cele din urmă să prelungească domnia lui Racoviţă şi pentru cele trei luni câte mai avea de domnit. [2])

Gerarhul Stavrachi, era înscris la 1746, la Universitatea din Leyda; el a fost tatăl lui Iordachi Stavrachi, un agent atotputernic la Poartă, pentru domnitorii fanarioţi. [3]) Cronicarul Cogălniceanu ca-

---

1) Idem, pag. 34-35.

2) Dapontés. Ephémérides Daces. vol. I. pag. LXXV. — N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. MLXI. pag. 1105. şi doc. MLXII. pag. 1105. In notă citează: Atanase Comnen Ipsilant. pag. 350.

3) I. C. Filiti, l. c., pag. 7.

racterizează în mod foarte pitoresc sistemul doctorului Stavrache, ca să-şi creeze amici printre potentaţii Turci : *„nu le lua nimic"*, pentrucă vizitele lui erau plătite de *„Domnul Munteniei, care umplea de bani pe doctorul iubitor de omenire"* [1]; scrie cronicarul:

„intra Stăvărachi pe la Sultan, pe la Caziscuri, căci era foarte îndrăzneţ, însă mai mult cu meşteşug, că doftoria pe mulţi, neluându-le nimic, şi au mai lungit termenul cu încă trei luni". [2]

Un alt ipochimen atotputernic, dar prin alte mijloace decât cele politice, se citează tatăl doctorului Arapache. Numele de Arăpaki era o poreclă a spătarului Ioan Vlastos. [3] Acesta era un cămătar al Domnitorilor, cari erau în veşnică nevoe de bani pentru susţinerea domniei. Despre fiul său, doctorul Arăpaki, care i-a moştenit porecla, nu ştim dacă i-a moştenit şi apucăturile, nu ştim nimic altceva. [4]

1745. — La acest an se pomeneşte de un iatrofilosof, ianiotul Alexandru Cancelarios. Acesta publică în acest an, la Veneţia, ceva despre gramatica lui Alexandru Mavrocordat; lucrarea o dedică domnitorului Constantin Mavrocordat. [5]

1752. — Este anul, în care domnitorul Grigore Ghica face testamentul-hrisov, prin care hotărăşte veniturile şi întăreşte daniile ce a făcut spitalelor creiate de el, spitalul Pantelimon şi Visarion, venituri care aveau să servească la întreţinerea acestor spitale în viitorime.

1753. — Se pare că în acest an s'a petrecut o crimă din acele tainice, comisă de un doctor. Se spune că:

„la 1753, mitropolitul Neofit în fruntea obştei Bucureştene cere de la un Capigi-başa, care se afla la Bucureşti, ca Sublima Poartă să ordone gonirea tuturor Grecilor din ţară. Poarta mazileşte pe Matei Vodă Ghica, protectorul şi complicele Grecilor impilători, dar şi Neofit Mitropolitul moare înveninat de medicul său care era Grec". [6]

---

1) A. D. Xenopol, vol. IX, ediţia 1896, pag. 83.
2) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 208.
3) Hurmuzachi, vol. XIII. Efemeridele Banului Const. Caragea, pag. 86.
4) Idem, supliment I/1, doc. DCCC, pág. 564.
5) N. Iorga. Studii şi documente, vol. XII, pag. XII.
6) G. I. Ionescu-Gion. Istoria Bucureştilor, pag. 83. Citează pe Aricescu. Istoria revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, pag. 5.

Povestea aceasta are nevoe de control, pentrucă în *„Istoria Bisericii Româneşti"*, D-l Prof. Iorga, nu pomeneşte nimic despre această ciudată crimă, făptuită asupra Mitropolitului ţării.

1749-1753. — In acest timp domneşte în Moldova, Constantin Cehan Racoviţă. Acesta a fost un Domn vicios, beţiv şi opioman, despre care spătarul Ioan Canta, cronicarul, spune:

„De atâta era straşnic, că mânca afion dimineaţa şi la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul, şi preste toată ziua se afla vesel, dar trebile şi le căuta cu toată rânduiala". [1])

In cele din urmă ajunsese să bea spirt de melisă *„ziua cu noaptea, 50-60 păhărele"*, şi a terminat aşa cum termină toţi beţivii, că *„a căzut la mare lipsă de poftă de mâncare şi, la sfârşit, din nemâncare moare la capătul lui Februarie"* (1764). [2])

Soţia lui Constantin Racoviţă, Doamna Sultana, tânără Constantinopolitană din Vizia, transplantată în Ţara noastră, s'a bolnăvit şi a murit la 2 Ianuarie 1753. Este greu să fixăm cauza acestei morţi. Cronicarul Enache Cogălniceanu spune că *„fiind bolnavă încă de cu vară, zicând că este grea, ci au fost* o *enfracsis, care nu* o *au putut pricepe doftorii".* [3]).

Enfracsis ar avea înţeles de constipaţie rebelă, care simulează ocluzia intestinală. Dacă ar fi aşa, ar corespunde cu afirmarea slugerului Lenş, care scrie că *„la princesse ne s'est alittée que dix jours avant sa mort"*, deşi moartea-i era sigură cu mult înainte. [4]) Sau, poate va fi fost vreo peritonită ascitică care a simulat sarcina; cine poate şti?

Ştim însă că această moarte a făcut *„mare obidnuire"*, domnitorului Racoviţă, care *„puind strae cernite"* şi *„rămâind cu mare jale"* [5]), a căutat să pedepsească pe medicul nevinovat de această moarte, pe doctorul Giuseppe Antonio Pisani.

Acesta era un Leventin, adus prin meleagurile româneşti de un franţuz „anume Leinţă, carele era pe lângă Domnul... Zic că acest Franţuz au fost pricina de au murit şi Doamna Domnului în domnia d'intâi, cu un doftor ce adusese el şi îl curtenise

1) Ioan Canta, în Letopiseţi, vol. III, pag. 186.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. MCXLVII, pag. 1163.
3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 224.
4) N. Iorga. Studii şi documente, vol. V, pag. 653-654 şi n. 3.
5) En. Cogălniceanu, l. c.

dându-i mare laudă de învățat; măcar că pe la cea de pe urmă, și-a luat și el plata în Țarigrad, că i-au tăiat capul Sultanul Mustafa, neîntrebându-l că este Franțuz... Și adusese și pe Domnul la cumpăna morței, la care s'au plătit cu surgunlîcul ce l-au făcut atunci la Lemnos". [1])

La 14/25 Mai 1753, slugerul Lenș (franțuzul Leință al Cronicarului, sau Linchou, numele exact), scrie din Iași, lui Giuliani, în Polonia: între altele și despre arestarea medicului, pentru moartea Doamnei, întâmplată *„le 15 Décembre dernière"*; Pisani dăduse asigurări de însănătoșire — puindu-și capul —, numai să fie ascultat; dar n'a fost. *„Ce qui provient d'une menèe secrette du Postelnico, un des ministres Grecs de S. A., conjointement avec le médecin grec, beau-frère du susdit, qui ont voulu, par jalousie, le perde entièrement".* Doctorul ar putea fi reclamat de ministrul Saxo-polon Brühl. [2])

Când Racoviță a fost schimbat în Țara Românească, la 1 Iunie 1753, doctorul Pisani a fost dus peste Milcov în lanțuri; în zadar cere el intervenția lui Matei Ghica. Numai stăruințele ambasdorului francez la Constantinopol, l-au scăpat.

La 24 Iulie 1753, nenorocitul doctor scria aceluiaș Giuliani, prin mijlocirea lui Giuseppe Michaud, *„segretario di Sua Altezza Prencipe di Moldavia:*

> *„Dal decimo ottavo di decembre dell'anno scorso mi misero in un forno a pane et aqua, ed hanno tentato di darmi il veleno; io (sic) il giorno primo di giugno, scambiò principato il principe, e parti li 27 del medesimo giugno per Buchereste, e mi ha mandato avanti incatenato, volendo che mori. A Foxan, confine della Moldavia, mi è riescito di parlare ad un Moldovano: questo si ha trattenuto ai confini e lo ho fatto sapere a Matteo, principe ora di Moldavia e che era dragomano alla Porta; ma il medesimo non ha voluto misticarsi e ci ha consegnati al principe nostro; il quale ci conduce ad una inevitabil morte. Ho perdito tutto il mio; non so done (sic), mente per lo spazio di sette mesi non ho parlato ad alcuno e non ho veduto il sole ne lume. La causa è perché é morta la principessa, tisica. Altro rimedio non ci é che una lettera di Sua Maiestà il rè al Visire a Constantinopoli, ed altre a Mgr. l'ambasciatore di Francia; al-*

---

1) Idem, pag. 230.

2) N. Iorga. Studii și documente, vol. V, pag. 653-4. Asupra prigonirilor suferite de Pisani, se află un număr de scrisori în manuscrisele Czartoryschi 620 din Cracovia, pag. 505 și următ.

trimenti bisogna morire. Addio, forsi per l'ultima volta, e rissolvete di tutto presto fare; addio. (fără dată). [1])

O lună mai târziu, la 25 August 1753, Linchou scrie către *„Mr. Bianconi"* :

„Un docteur ne devoit en aucune façon repondre de la vie de ses malades... On l'a conduit jusques icy dans un carrosse couvert et aux fers, et il est à présent enfermé, comme auparavant". Să-l reclame cineva". 25 August / 7 Septembrie 1753. [2])

Cam în aceiaş vreme, între 24 Iunie şi 15 Septembrie 1753, Des Alleurs ministrul Franţei, care, se pare că mai scrisese o scrisoare domnitorului Constantin Racoviţă, în pricina doctorului Pisani, îi scrie din nou:

„...j'ay l'honneur de luy écrire en faveur d'un médecin italien qu'Elle a auprès d'Elle. On dit qu'il est emprisoné, et je suis persuadé qu'il a merité ce traitement, puisque V. A. l'a jugé à propos; mais le malheureux étant toujours à plaindre et cet homme m'étant infiniment recommandé par la Cour de Dresde, je la prie de vouloir bien, en ma considération, le delivrer de sa prison et l'envoyer à Constantinopole, ou bien de le faire passer en Pologne. Cependant je serois d'autant plus charmé de le voir icy, que, mon médecin devant se repatrier dans peu, je le garderois auprès de moy pour quelque temps si les griefs que V. A. a contre luy ne sont pas de grande conséquence. Si Elle se détermine a le faire passer en Pologne, je la prie de luy donner l'argent qui lui sera nécessaire, et je la rembourserois. Je me flatte que V. A. me donnera cette marque de son amitié pour moy, etc.," politeţe. [3])

Nu ştim exact când a fost pus în libertate doctorul Pisani, dar tocmai dupe doi ani dela cele scrise mai sus, în 1755, domnitorul Constantin Racoviţă, este obligat să reia corespondenţa în această pricină cu Hübsch reprezentantul regelui Poloniei şi Elector al Saxoniei, care cerea eliberarea doctorului Pisani:

5/16 Martie 1755, din Bucureşti, domnul scrie lui Hübsch; „J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire, par laquelle vous me communiquez les ordres que vous

1) Idem, pag. 525.
2) Idem, pag. 527, 28.
3) I. C. Filiti. Lettres et extraits, p. 350, 51.

avez de faire des instances pour la liberté d'un médecin qui a été à mon service, et dont les mauvais sentiments, le libertinage et la mauvaise conduite luy avait justement attiré mon indignation, mais, peu de temps après mon arrivée dans ce pays, ayant été fortement sollicitté par le defunt Mr. le comte Desalleurs en faveur de ladite personne, et n'ayant rien à refuser à ce digne ambassadeur, j'ay renvoyé le dit médecin, aprés l'avoir satisfait jusqu'au dernier jour qu'il a resté à ma Court. Avant son depart, je luy fit dire qu'on le redemandoit à Dresde, mais il voulut absolument prendre la route de son pays à droitture, ou il doit ettre depuis lor arrivé. J'aurois souhaitté que personne ne vous eut devancé dans votre demande, pour vous temoigner le cas que je faist de votre récommandation, et pour avoir occasion de vous persuader de ma reconnaissance pour l'attachement que vous avez toujours conservé pour ma Maison et dont vous venez dans cette occasion de m'en donner une nouvelle marque. Je seroi charmé si vous voulez bien me fournir des occasions à povoir ettre plus a porté de vous convaincre de mes vrays sentiments que j'ay pour vous, Monsieur, et pour votre chère famillie...“ [1])

Dar se vede treaba că Domnitorul n'a prea fost crezut, căci revine dupe câtva timp, scriind din nou, cu dovezi, ca să fie crezut:

29 Aprilie 1755: „J'ay répondu par cy-devant à la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire et je vous ay assuré avoir accordé en son temps une pleine liberté au médecin en question de partir de ce pays pour se rendre où bon il luy sembleroit, à la solicitation de feû le comte Desalleurs. Il me restoit, Monsieur, a vous certifier ce que je vous avois avancé. Je le fais par cette occasion, en envoyant à Mr. Peyrots, secretaire de l'Ambassade de France qui m'avoit aussi écrit à ce sujet, une attestation qu-il aura soin de vous communiquer, et vous serrez par là certainement convaincu de la vérité. Si le defunt Mr. le comte Desalleurs ne vous avoit dévancé, Monsieur, par ses solicitations, j'aurois été charmé d'avoir occasion de vous convaincre du cas que je fais de votre recomandation. Mais j'espère que, dans la suite, vous voudrez bien mettre à l'épreuve ma bonne volonté en me fournissant des occasions de vous être ûtile en quelque chose..“ [2])

Dar, nedreptatea a stârnit totdeauna revolta şi a creiat legende. Aşa s'a întâmplat şi acum. Păţania doctorului Pisani a fost relatată

1) N. Iorga. Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXII, pag. 584-586.
2) N. Iorga. Ştiri despre veacul al XVIII-lea în Ţările noastre. Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXII, pag. 585-86.

şi de alţi scriitori, şi fiecare a adăugat câte ceva, sau a schimbat numele doctorului Pisani.

Sulzer, în Istoria Daciei transalpiniene (1781), spune că doctorul se numea Stahl *„Stahl geheissen"*. [1]) Raicevici, la 1788, îl numeşte *„infelice medico Tedesco"* :

„Il Principe Constantino Racovizza morto l'anno 1763, in Bucoreste, fece chiudere in una Gabbia ferrata un infelice medico Tedesco accusandolo di averli ammazato la moglie con li fuoi medicamenti, ed ogni sera lo faceva bastonare avanti di se, sino a tanto che mori: per buona sorte queste esempi sono molto rari, ed io mi maraviglia come non siano più frequenti, stante la constituzione di questo Governo". [2])

Mult mai încoace, la 1846, Stanislas Bellanger, un călător care a trecut prin Ţările noastre, scrie:

„En 1752, Constantin Racowitza s'imaginant q'un médecin arménien, nommé Abraham Agaz, avait ensorcelé sa femme, renouvela, pour lui les prouesses de Louis XI envers le cardinal Balue; seulement le roi de France n'avait rien changé à la cage inventée par l'évèque de Verdun, d'Harancourt; tandis que le Woiwode, plus barbare, fit forger la sienne de telle façon qu'à l'aide d'écrous on l'a rétrécissait chaque matin d'un pouce. Au bout de quinze jours, broyé littéralement dans cet étau, le patient succomba!" [3])

Şi, pentrucă tot răul duce, uneori, la bine, de astădată a făcut ca nemângâiatul Constantin Cehan Racoviţă, să întemeeze în Iaşi spitalul Sft. Spiridon, în amintirea tinerii lui Domniţe, la 1757, către sfârşitul celei de a doua lui domnii în Moldova (1756-57). Acum, Domnitorul avea ca medic, un Prusian, Iohan Goldzric Herlitz, care va fi fost şi primul medic al spitalului, şi berar în Iaşi; abea mai târziu, dupe moartea doctorului Herlitz, găsim câteva date asupra lui.

La 27 Iunie 1793, aflăm că o oarecare „...Margareta Bötticher, născută la Berlin, a plecat de acolo acum câţiva ani cu un student în medicină numit Pascal, ca să vie în Bucureşti şi

1) Sulzer. Geschichte des transalpinischen Daciens, vol. II pag. 52-53, paragr. 197: la Acádemie sub cota 25830.

2) Raicewich. Osservazioni Storiche, naturali, e politice intorno la Valáchia e Moldavia, pag. 161, nota a.

3) Stanislas Bellanger. Le Kéroutza, 1846, pag. 184-85. Voyage en Moldo-Valachie.

să se mărite cu el; proectul n'a reuşit din cauza opunerei părinţilor tânărului şi, ea s'a măritat la Iaşi cu un doctor în medicină, Herlitz, originar din Danemarca. Acesta a murit fără copii şi a lăsat văduva... moştenitoare prin testament; acum câteva luni a murit şi ea şi, a lăsat printre altele 1400 de ducaţi cari sunt acum în păstrarea unui preot din Iaşi. Numita văduvă a lăsat prin testament ca moştenitori pe doi fraţi ai ei, cari, după informaţii, trebue să fie în Berlin, şi anume:

Jean Frederic Bötticher, lucrător în aramă,

Charle Frederic Bötticher, lucrător în sârmă (en fil d'archal) [1]

D-l Prof. Iorga, adaugă în notă: „Din mai multe bucăţi anexate extragem următoarele notiţe relative la afacere. Margareta fugise, prin Lipsca, spre Sibiu, de unde era amantul ei, Pascal. Doctorul Herlitz era medic al spitalului Sf. Spiridon din Iaşi şi avea o casă şi berărie, bani în ladă şi daţi cu dobândă episcopului de Huşi. Herlitz murise cu 5-6 zile înainte de femeia lui, amândoi de friguri inflamatorii (hitziges Fieber). Prin testament, lasă averea femeei, iar, după moartea acesteia, fraţilor săi din Danemarca. Numerariul a fost depus de doctorul moartei, Schmeltz, şi de amicii săi, Lockemann şi Müller, la „cel mai sigur depositariu", consulul rus Severin. De la acesta-l ia Herlitz, unul din fraţii doctorului (?), venit anume din Danemarca. Afacerea s'a încheiat mai târziu. [2]

In 1794, unul din fraţii moştenitori ai Margaretei Bötticher, s'a prezintat şi şi-a luat moştenirea:

Méchain către afacerile externe. 1804, 15 Ventôse, Iassy.

Citoyen Ministre,... L'an 1794, s'est présénte à Iassy un frère de la dame Herlitz. Il a rèclamé, prouvé ses droits à la succession, se'n est fait rendre compte sous les ausptces de l'agent de Russie, a donné récépissé, tant des sommes déposées en nature chez l'Evêque grec de la ville de Husz que de la valeur d'une brasserie acquise par le Sr. Muller. Ainsi, il n'existe plus en Moldavie ni propriété foncière ni depôt en nature provenant des biens laissés par le médecin Johan Goldzric Herlitz, ou par sa femme, née Marie Elisabeth Betcher". [3]

Acest răspuns a fost motivat de intervenţia celui de al doilea frate al Margaretei Herlitz, care domicilia la Paris; intervenţia a fost făcută în 1796 şi repetată în 1802. [4]

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. X, doc. XXXIX, pag. 39.

2) Idem, nota.

3) Hurmuzachi, suplim. 1/2. doc. CDVII, pag. 297.

4) Idem, suplim, 1/3, doc. CXXXII, pag. 504, şi supl. 1/2, doc. CCCXVII, pag. 225, şi doc. CCCCIV, pag. 295, cu amănunte asupra acestei chestiuni, fără interes pentru studiul de faţă.

Din actele de mai sus reținem două nume, acela al doctorului Schmeltz și al studentului în medicină, Pascal.

Nu știm data când Schmeltz a profesat în Iași, pentrucă nu ni se precizează data când au murit soții Herlitz, cu cari a fost contimporan.

Cât privește studentul în medicină Pascal, pare a fi doctorul Pascal de care vorbește Sulzer în 1782, spunând că era om cult, care știa și franțuzește. [1] D-l Ioan Filiti afirmă că este acelaș cu Pascal Hristodul sau Hristodul Pascal, sau numai Hristodor, ori numai Pascal, de la 1793, 1802 și un înaintaș al cunoscutului jurist, Aristide Pascal, raportor al constituției de la 1866. [2]

5 Iulie 1752. — Constantin Cehan Racoviță a avut și un medic evreu din Bursztyn, din Galiția. Nu-i cunoaștem numele. Știm numai că a avut un proces împotriva unui Armean; domnitorul a dat ordin ca procesul să se judece, dar părțile s'au împăcat. Insă la 5 Iulie 1752, Benoit, agentul Polon, intervine pentru doctorul Evreu, de care spune că este *„civis meus busstinensis"*, pentrucă nu se îndeplinise actul de împăcare. [3]

1754. — In acest an, pe când Constantin Racoviță domnea în Muntenia, (1753—1756), întâlnim în București pe doctorul Manase Iliade.

Manase Iliade s'a născut în Menelicul Macedoniei. A studiat în Padova și Bolonia, iar în 1754, a ajuns profesor de filosofie în București. In 1756 era băjenar prin Giurgiu și apoi în Cerna-Vodă, din cauza ciumei care bântuia Bucureștiul; nu s'a întors în București decât la începutul anului 1757. [4] *La 17 Februarie 1766, Manase Iliade, dascăl vestit, fusese solicitat de către Compania din Sibiu, să le trimită un profesor.* [5] *La 15 Martie 1779, „doftorul Manase" semnează un zapis alături de mitropolit și vlădica Filaret Mireon.* [6] *După ce s'a însurat, s'a stabilit la Sibiu. Aici scrie în latinește și grecește un poem dedicat lui Ipsilante, publicat în 1781 la Leipzig: „Manassis Eliadis Oratio panegyrica ad celsissimum ac serenissimum... Hypselantem se-*

---

1) Sulzer a trăit la noi între 1791. A scris la 1782 „Geschichte des Transalpinischen Daziens". Vol. III, pag. 9.
2) I. C. Filiti. Comunicare făcută Societății pentru Istoria medicinei, în ședința dela 23 Noembrie 1934.
3) N. Iorga, Analele Academiei Române, seria II, tomul XXXIII, pag. 150.
4) Dr. P. Samarian. Ciuma în trecutul românesc, 1932, pag. 95.
5) N. Iorga. Studii și documente, vol. XII, pag. 79.
6) Idem, pag. 89.

renissimum ducem totius Valachiae". Chemat de Domnitor ca medic al Curţii, făcea lecţii de matematici şi aducea instrumente din Viena. [1] *Apoi urmează pe Ipsilante la Constantinopol, fiind recomandat de Kaunitz, cancelarul Curţii Vieneze, către Herbert Rathkeal, dragoman la Constantinopol al internunţiului Austriac :*

Wien den 16-ten Octobris, 1782.

„Anempfehlung des in Siebenbürgen verehligten Medici Herr Iliade, welcher als Hausz Medicus des Fürsten Ypsilandi nach Constantinopel abgehet.

An Herrn Internuntius Baron v. Herbert.

Der Herr Medicus Iliade welcher in Siebenbürgen verehlichet und haussäszig ist, hat sich auf mehrmaliges Ansinnen des vormalig Wallachischen Herrn Fürst Ypsilandi entschlossen, nach Konstantinopel abzugehen, um bei Ihme die Sorge eines Hausz medicus zu übernehmen.

Ich habe mich auf dessen geziemendes Ansuchen um so weniger entschlagen, ihm mit gegenwärtigen Schreiben an Ew. zu begleiten, und zu all ersprieslicher Schutzertheilung anzuempfehlen, da er nicht nur allein mit seiner Familie dies Landes ansäszig, mithin als ein wirkl. k. k. Unterthan anzusehen ist, sondern da auch seine übrige Kenntnisze und rühmlich moralischer Karakter ihn allerdings Empfehlungswürdig machen, in welcher Rücksicht ich nicht zweifle, dasz dieselbe ihme bey vorkommenden Gelegenheiten Anhande zu gehen sich bereit finden werden". — Kauniz. [2]

In 1785, doctorul Manase Iliade se reîntoarce în Bucureşti înarmat cu o recomandaţie dela Graful Coblenz către Raicevici.

„Il presentatore di questa sarà il Dottor Iliade, che si porta costi per esercitare la medicina. Egli desidera d'essere raccomandato a V. S. Ill-ma ed io volontieri mi sono prestato alle sue instanze anche in reflesso che già le è conosciuto di persona. Spero quiundi ch'Ella vorra accordagli quell'assistenza, di cui abbisognera per procurarsi più facilmente un utile stabilimento". [3]

Mai târziu, la 25 Septembrie 1797, „Alexandru Ipsilante îndepărtează pe dascălul elin de la şcoala din Craiova, ca incapabil, şi-l înlocueşte cu arhimandritul Pahomie, carele are putere de învăţătură, fiind încercat şi ales de dumnealui Epistatul şcoalei, chiar Manase Dohtorul". [4]

---

1) Idem, în Hurmuzachi, vol. X. Prefaţă, pag. LXXXIV şi nota 4.
2) Hurmusachi, vol. VII, pag. 374, doc. CCXXVIII.
3) Hurmuzachi, vol. XIX, documentul CCXIII, pag. 238-39.
4) V. A. Ureche. Istoria Românilor, seria 1774-800, vol. VII, pag. 31.

La 1802, Iliade a tradus „Filosofia chimică" de Fourcroy, in apla. [1]

La 1803 era în Bucureşti, iar la 1806 în Viena, unde subscria la un exemplar din Lexicul la Tucidide al lui Neofit Duca. [2]

La 10 Decembrie 1810, doctorul Manase Iliade era din nou în Sibiu, de unde scria unei rude, Manicati, în Viena, plângându-se de „fiul meu şi nepotul D-tale", care se purta rău. [3] *Iar la 24 Februarie 1812, Manase Iliade scria din Viena aceluiaş Manicati, pomenind de mitropolitul Dosoftei Filitis şi nepotul său, doctorul Silvestru.* [4]

1756. — Din acest an întâmpinăm pe doctorul Fotie sau Fotache, care a fost mai întâi medicul lui Constantin Mavrocordat, apoi al lui Grigore Alexandru Ghica.

Doctorul Fotie, al cărui nume se leagă de moartea tragică a apărătorului Bucovinei, Grigore Alexandru Ghica, şi-a început cariera ca agent diplomatic în Varşovia, al Domnitorului Constantin Mavrocordat. La 23 Decembrie 1756, Vergennes, reprezentantul Franţei în Constantinopol, se plânge Domnitorului contra lui Fotache, trimisul său din Varşovia, şi-l roagă să-i atragă atenţia „de vivre poliment avec les ministres de France et de remplir à leur égard les devoirs ordinaires de la société..." [5]

Prin 1760, doctorul Fotachi juca rol mare în Bucureşti fiind intimul lui Constantin Mavrocordat. Un fiu al acestui doctor, Dimitrie, se bucura de mare trecere la Constantinopol; el a ajutat şi a susţinut în 1764, domnia lui Racoviţă. [6] *In 1763, când Constantin Mavrocordat a fost mazilit, a fost dus la Constantinopol şi închis; odată cu el au fost luaţi şi închişi şi şapte boeri, printre cari şi doctorul Fotachi.* [7]

Când Grigore Al. Ghica a luat domnia Moldovei în 1774, avea ca doctori pe Drăcachi Iacob, Caragea şi Fotache; acesta din urmă, ca mai favorit, primea din condica Vistieriei 10 liuzi, pecând ceilalţi numai câte 6. [8]

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. X, prefaţa, pag. LXXXIV, no. 4.— Al. Papadopol Calimah, Revista Istorică arh. filol. VI (1891), pag. 117. Cf. I. C. Filiti, l. c., pag. 13.

2) I. C. Filiti, comunicare făcută Soc. pentru istoria medicinei, la 23/XI, 1934.

3) N. Iorga, Studii şi doc., vol. XII, pag. 167-8.

4) Idem.

5) I. C. Filiti. Lettres et extraits, pag. 426.

6) N. Iorga. Studii şi doc., vol. XIX, pag. 42-43.—Idem. Doc. Calimachi, no. CXLIII Doctorul Fotache a avut doi băieţi, Stati şi Dimitrie, deopotrivă de influenţi la Poartă. N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2, pag. 1165.

7) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2, doc. MCXLII, pag. 1154.

8) V. A. Ureche. Istoria Românilor. Tom. III, seria 1774-1800, pag. 272.

In Octombrie 1777, când a venit în Iaşi, Turcul care avea să asasineze pe Grigore Ghica, asasinul a pretextat că-i bolnav, şi Domnitorul a trimes pe doctorul Fotache ca să se intereseze de boala Turcului. Fotache s'a dus, l-a văzut şi „a zis că e în adevăr bolnav, şi că l-a găsit cu pulsul prea slab, şi, deşi nu are călduri, totuşi e foarte slăbit, şi zicea că aceasta venea atât de la călătorie cât şi de la postul Ramazanului". Iar după ce a raportat spusele Turcului asasin, Fotache adaugă: „că este prea bun şi foarte darnic, căci îi dăduse 16 nisfiele pentru îngrijirea-i medicală". Apoi, când s'a dus Grigore Ghica să vadă pe Turc, acolo era şi doctorul Fotache, dar, retras la o parte cu secretarul Beiului, aşa că probabil n'a fost faţă la uciderea Domnitorului. [1])

Dupe uciderea lui Ghica, doctorul Fotachi a fost „unul dintre acei cari trecuseră în Polonia când cu nenorocirea răposatului, căci se temuseră foarte mult în urma acestei întâmplări neaşteptate şi jalnice. Căminarul Dumitrache Schiliţi, îndemnat fiind de răutatea lui firească, îl defăimase pe acest medic la Ruşi, că ar fi înşelat pe răposatul Domn şi l-ar fi înduplecat să se ducă la Beilicuri, unde era Karahisarizade Ahmet Bei, capugibaşa, de a suferit acea moarte tragică... Pentru care lucru Ruşii l-au prins şi l-au închis la închisoarea din Kiev, unde a suferit îngrozitor şi mai că a fost în primejdie să-şi piardă mintea, până când Ruşii au aflat dela mulţi oameni vrednici de încredere, că aceasta este o defăimare duşmănoasă şi că omul este cu totul nevinovat şi chiar nespus de mâhnit, de oarece perduse pe Domnul lui, care era şi cel mai mare binefăcător al lui, căci se bucura din parte-i de o mare dragoste". [2])

Doctorul Fotache a fost eliberat la 25 Decembrie 1777, în urma intervenţiei Banului Constantin Caragea, iar la 21 Februarie 1778, Fotache era în Iaşi. [3]) *Se mai pomeneşte de el, tot în Iaşi, la 1784.* [4]) *Dupe doi ani, în 1786, este trecut printre scutelnicii Măriei Sale Alexandru Ioan Mavrocordat.* [5])

1 Ianuarie 1757. — La această dată, Constantin Mihai Cehan Racoviţă, semnează hrisovul prin care se întemeiază un spital mare în Iaşi, pendinte de biserica Sft. Spiridon.

Nu cunoaştem primii medici cari au funcţionat la acest spital; dar dintr'un hrisov din August 1785, dat de Alexandru Mavrocordat aflăm că :

1) Hurmuzachi, vol. XIII. Efemeridele Banului Constantin Caragea, pag. 73-4.
2) Idem, pag. 89.
3) Idem.
4) N. Iorga, Studii şi documente vol. VI, pag. 185.
5) Idem, pag. 189.

„...doctorii Curţii Gospod orânduia la spital doctori pe cari îi vroiau ei, cărora prin hatâr li se orânduia şi lefuri de la spital, peste orânduială, din care leafă se împărtăşea şi doctorii Domnilor...“. [1])

Contra acestui abuz se ridică Domnitorul Mavrocordat, care, după cum vom arăta la locul cuvenit, a reglementat toate aceste orândueli, prin hrisovul citat mai sus.

1761. — Intr'o listă de scutelnici pe acest an figurează şi Niculache Doftorul cu frate-său, fără altă deslușire asupra lor. [2])

1762. — Consulul francez, Forneti, se bolnăveşte la Iaşi, şi-i îngrijit de medicul Curţei lui Grigore Calimahi (1761-1764):

„Le secrétaire français du Prince de Moldavie m'écrit en date du 18 du mois dernier, Monsieur, que le Seigneur Fornetti est arrivé à Jassi dans l'état le plus fâcheux, qu'il est perclus de tous ses membres et hors d'état de se remuer. Il ajoute que le médecin du Prince ne désespère pas cependant de le rétablir de cette maladie qu'il qualifie de fièvre rhumatismale que ce consul a contractée par l'intempérie de l'air des déserts, mais que la cure sera longue. [3])

1763. — In primăvara acestui an, Constantin Mavrocordat din Muntenia, a fost mazilit şi închis la Constantinopol, ca să i se stoarcă banii ce n'avea. Odată cu el au fost închişi şi câţiva boeri, printre cari şi Gheorghe Balaban, fiul doctorului Mihalachi. [4])

1763. — Din registrul de socoteli pe 1763-64, din timpul domniei lui Grigore Calimachi, aflăm numele a doi doctori din acea vreme, dintre cari unul va fi îngrijit de consulul Franţei Fornetti, şi anume: *„dumnealui doftorul Iordachi şi dumnealui doftorul Drăcachi“*; amândoi sunt scutiţi de dăjdii. [5])

1 August 1764. — Carlo Napolitano, medicul Seraiului, face o călătorie de informaţii prin Europa, şi cu acest prilej trece şi prin Moldova lui Grigore Alexandru Ghica:

1) T. Codrescu-Uricarul, I, Iaşi, 1852. Cf. Dr. Gomoiu. Din istoria medicinei, pag. 391 şi 396.

2) N. Iorga, l. c. vol. XIX, pag. 42-43.

3) Hurmuzachi, suplimentul I/1. Doc. MXXV, pag. 725. D. de Vergennes către Afacerile externe.

4) Vezi pag. 126, no. 7 şi pag. 138 n. 7 Dapontes. Ephémérides Daces, vol. I, pag. LXXXI.

5) N. Iorga. Documentele Calimachi, vol. II, pag. 86.

„.. Ha dato luogo a motiplici congetture il viaggio intrapreso dal Dottor Carlo Napolitano attual Medico del Serraglio, e molto favorito del Sultano, egli è partito li primi del decorso mese con alcuni Chiodari del Principe di Moldavia scortato da un Real Firmano, che incaricava il detto Principe, che Passà e comandanti Turchi di quelle parti a dover ben accoglierlo, e prestarle ogni assistenza. Egli ha dichiarato che và a Versavia, a Berlino, in Olanda, Parigi e Madrid... [1])

1764. — Sulzer, care a trăit multă vreme în Țările noastre, dela 1776 la 1791, și a și murit la noi, la Pitești, spune în Istoria lui: *„..pe vremea mea, și cu mult înainte, cea mai mare clientelă o avea doctorul Schiropol, nobil corfiot“ (Den grösten Zulauf hatte meiner Zeit und seit langen her ein gewisser Dr. Schiropolo, ein Korfottcscher Edelman.* [2])

Socotim că acest Schiropolo, sau Spiropol, nu-i altul decât faimosul doctor Spirea, Spiridon Cristofi din Corfu, care a trăit în timpul domniei lui Alexandru Ghica în Muntenia (1766-1768).

Spiridon Cristofi din Corfu, cunoscut mai mult cu numele de doctorul Spirea, este ctitorul bisericei care-i poartă și astăzi numele, în mahaldua Spirei. In această biserică se pomenește numele Caliței, soția lui Spiridon, Spirea; acesta din urmă este îngropat la această biserică, la 1765. [3])

Hrisovul bisericei s'a scris mult mai târziu, la 5 Mai 1793; atunci, biserica a fost afierosită, adică închinată, mânăstirei Sfetagora, de către Chir Ioachim, un monah căruia i s'a permis să locuiască „despărțit de zgomotul lumii, ca să se odihnească fără de gânduri", în „biserica ce au făcut-o răposatul Spirea dohtorul... afierosită sfintei Mitropolii.. pentru mai multă sufletească gândire și pururea aducere aminte a acelui răposat dohtor Spirea...“ [4])

Doctorul Spirea a fost căsătorit cu o „Maria, care s'a îngropat la Stavropoleos, și cu o Calița; a avut fii pe Dumitrache Constantin și Enache, iar gineri pe popa Constantin de la Biserica Domnească, și pe Gheorghe logofăt de taină", [5]) *Un neam al lui, Christofi biv căpitan de lefegii, mai lucra încă pământul bisericei Spirea pe la 1793, și când biserica a fost închinată, a fost despăgubit de cheltuelile lui.* [6])

---

1) Hurmuzachi, vol. IX/2. Doc. LXII, pag. 64. Petru Correr către Doge.
2) Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens, vol. III. pag. 52-53.
3) N. Iorga. Inscripții din Bisericele României, vol. I, fasc. I, pág. 336.
4) V. A. Ureche. Istoria Românrei, seria 1786-1800, vol. IV, sau VI, pag. 58-60.
5) I. C. Filiti. O pagină din Istoria medicinei, op. cit., pag. 12.
6) V. A. Ureche, l. c. pag. 60.

Tot Sulzer citează alţi doi doctori din acea vreme, doctori care au avut multă trecere la clienţi şi mare faimă la noi, doctorul Saul şi doctorul Teodorachi.

Cel dintâi, doctorul Saul G., a practicat medicina atât în Moldova cât şi în Muntenia. A fost un istoric de seamă, aşa de mult stimat de cronicarul Şincai, încât acesta i-a închinat opera „Cronica". G. Saul s'a amestecat şi în trebile publice dela noi.

Scriitorul Carra, un contimporan al doctorului Saul, îl socoate ca unul din cei patru învăţaţi ai Românilor din acele vremi, alături de doctorul Theodorati şi boerul Bogdan în Moldova, şi marele postelnic Caragea din Bucureşti. 1)

De origină arvanitohorit, doctorul Saul „a alcătuit la 1765 o genealogie a familiei Cantacuzino. La 1776 era la Iaşi, cu rang de serdar, pe lângă Grigore Vodă Ghica. La 1779 era agent al lui Constantin Vodă Moruzi al Moldovei. Aşezat apoi în acelaş an la Sibiu, veni să se stabilească în Bucureşti în 1785. Il găsim aici la 1787 cu rang de mare paharnic, îndeplinind funcţia de judecător, îngrijind totodată de un bolnav dela spitalul Pantelimon şi dând lecţii de „arta hirurgo-medicală" unui tânăr adus din Ardeal. La 1790 era încă judecător, dar ajunsese „neputincios şi slab". 2)

Intr'o scrisoare din 24 Aprilie 1804, Gheorghe Şincai, cronicarul, numeşte pe doctorul Saul „Excellentissimus ac illustrissimus Saul, principatus Moldaviae Szerdarius". 3)

In corespondenţa baronului Samuel von Bruchenthal din Sibiu, se găşesc scrisori în care se pomeneşte şi de doctorul Saul „cum praedilectus noster dominus G. de Saul, primarius serdar huius principatus Moldaviae", iar într'o notă se adaugă: „G. Saul, serdar sub Constantin Moruzi, oare nu este acelaş căruia îi închină Şincai Cronica? 4)

Sulzer spune despre doctorul Saul; „vestitul şi învăţatul doctor":

„Erst seit Kurzem ist mir ein fürstlicher Gewaltsbrief zu handen gekommen, durch welchen der damalige Fürst Ghika, wo ich mich recht bestinne, in dem Jahre 1776 den berühmten und gelehrten Dottor und Gross Serdar Georg Saul zum Vorsteher aller in Iasch befindlichen Ausländer ernennet, und ihm die Vollmacht etheilet, den dortigen Braschowanen, oder Krons-

---

1) Carra. Histoire de la Moldavie et de la Valachie, 1777, pag. 210-11.
2) I. C. Filiti, o. c. p, 12. Citează pe V. A. Ureche, o. c. III. 357, IV, 396.
3) N. Iorga. Studii şi documente, vol. III, pag. 101.
4) T. G. Bulat. Revistă Istorică, XII, anul 1926, pag, 87-89.

tädter Kauftenten wofon es etwa 6 Kaustäden in Iaschy gab, einen eigenen Starosten zu setzen; welches auch erfolger sein soll". [1])

Cel de al doilea, doctorul Teodorachi, contimporan cu Saul, are o reputație tot așa de mare, iar Carra și Sulzer ni-l arată în culori de tot atât entuziasm ca și pentru Saul. Carra spune:

„Le premier est un célèbre Médecin nommé Théodorati, qui parle, écrit et traduit parfaitement les langues française, latine, greque, turque et italienne; mais son plus grand talent est d'être singulièrement versé dans la géométrie et l'algébre; son moindre talent est d'être le plus habile médecin peût-être de l'Empire Ottoman. Boerhave et Astruc lui sont aussi familiers qu'Omere; rien n'est étranger pour lui que les absurdités de la superstition et de la scholastique". [2])

Tot atât de frumos scrie și Sulzer; pentru el, Teodorache este un savant al Moldovei, renumit și norocos în medicină. Foarte cult. Moare de oftică la Câmpina, după ce fusese și prin Germania la băi:

„..und in der Moldau lebte ein gewisser Doktor Thodoraki, dessen namen in der gelehrten Geschichte genannt zur werden würdig ist... Thodoracki war nicht nur in seiner heilungsart sehr glücklich, und aus dieser Ursache in der europäischen Türken allenthalben berühmt, sondern auch in Sprachen, in der Buchstaben rechen Kunst, in der Mathematik, und allen Philosophischen Wissenschaften sehr wohl beschlagen. Er starb unlängst, von alter, einer Lungensucht und vielen Nachtwachen ausgezehrt, zu Kümpina in der Walachen wo er sich zur Luftveränderung von Kronstadt hinbegang, nachdem er ein Jahr zuvor seiner Kränklichen Umstände halber die Moldau verlassen, und die Deutschland die Gesund brunnenkur vergebens gebraucht hatte". [3])

1765. — Grigore Alexandru Ghica în prima lui domnie în Moldova (1764-1767), a avut ca medic un om foarte învățat, pe Constantin Caraion.

Caraion a studiat medicina la Neapole. . Venind în Constantinopol, a fost luat de Grigore Al. Ghica, ca doctor al său, în 1765. Venind la Iași Constantin Caraion s'a ocupat nu numai

1) Sulzer, op. cit., vol. III, pag. 160, nota, — Despre Saul sunt două lucrări de A. Veres, una: „Vechi istorici Unguri și Sași..", pag. 14, 22, 34, și: „Istoricul marele serdar Gh. Săul", în Analele Academiei 1931. Cf. I. C. Filiti, comunicare la Societ. p. Ist. medicinei, la 23 Noembrie, 1934.

2) Carra op. cit. pag. 210-211.

3) Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens, vol. III, pag. 52-53.

cu profesiunea lui medicală, ci, din îndemnul Domnitorului, s'a ocupat şi cu organizarea şcoalelor din Moldova, după sistemul şcoalelor din Europa Apuseană. A compus şi o gramatică a limbei greceşti, în prefaţa căreia se scrie :

„Iar pururea amintitul Domn (Gr. Ghica), venind în Scaun şi toate orânduelile foarte spre folosul obştesc, iar şcoalele de acolo găsindule în neingrijire, pe însăşi doctorul său, pentrucă era Grec şi cunoştea acestea şi în teorie şi în faptă, l-a orânduit cu îngrijirea şi a şcoalelor şi a profesorilor. Acesta a primit din tot sufletul îngrijirea lor, şcoalele renumite din Iaşi li-a organizat artistic, înfrumuseţându-le cu profesori şi filosofi şi literaţi. Dar filelinul şi filosoful Domn, văzând că învăţătura Gramaticei care se preda, aducea puţin folos tinerilor anului întâi, şi că mulţi din ei muncind printr'un exerciţiu fără metod al Gramaticei şi cunoscând cauza, a poruncit doctorului său, să scrie o Gramatică sistematică şi cu un metod foarte uşor, adică să compună o gramatică cât se poate mai scurtă şi mai metodică, încât pe aceia întrebuinţând-o studenţii, să devină stăpâni pe limba greacă.

...Deci doctorul Domnitorului supunându-se poruncii, boala cronică a şcoalelor a început a se vindeca. De acea punându-şi toate gramaticele sub ochi, dintre toate a ales pe cea mai metodică pentru învăţătura trebuitoare şi simplă, şi a compus o gramatică foarte bună, scurtă şi cea mai desăvârşită". [1])

15 Septembrie 1769. — In socotelile bisericei catolice din Iaşi se trec la această dată :

„Oggi abbamo avuto commensale il signor dottore del Gran Can de Tartari, col suo console, monsieur Ruffen. [2])

1769-1774. — Sunt anii ocupaţiei ruseşti, a răsboiului şi a ciumei.

In acest timp, la noi, au fost numai doctori ruşi ; dintre aceştia, cel mai de seamă a fost doctorul Gustav Oraeus, om cu reputaţie europeană, specializat în combaterea ciumei.

Epidemia de ciumă a isbucnit în toamna anului 1769 în Galaţi şi de aici a trecut în Iaşi. Oraeus a venit în Mai 1770, când epidemia era în toiul ei. Felcerii şi chirurgii muriseră mai

1) C. Erbiceanu. Bărbaţi culţi Greci şi Români, 1650-1821. Analele Academiei României seria II, t. XXVII — Gramatica lui Caraion a fost tipărită la Buda în 1798, Cf. Sathas, p. 557 ; Zavira pag. 399.

2) N. Iorga. Studii şi docum. Vol. 1-2, pag. 75. Adaugă în notă : Hurmuzachi suplim. I/1 pag. 773 et pass.

toţi. Doi medici cari erau în Iaşi, dintre cei care au trecut şi prin Constantinopol, pe cari Oraeus nu-i numeşte, spuneau că nu se ating de ciumaţi, că pe urmă nu-i mai chiamă nimeni; unul din ei a spus lui Oraeus, care se ducea şi vizita spitalul de ciumaţi instalat în Spiridonie, că „dacă mi s'ar oferi ca premiu jumătate din măreaţa Moldovă, eu tot n'aş intra vreodată acolo". Farmacistul Spiridoniei a murit cu toată familia lui. Doi hirurgi, Rosberg şi Aschenlow, se oferă de bună voe să servească pe ciumaţi, ajutaţi de un subhirurg şi şase bărbieri. Epidemia nu s'a stins decât în 1772. [1])

Dupe pacea dela Chiuciuc-Cainargi, care a pus capăt acestui războï, în Moldova a venit ca domn, Grigore Alexandru Ghica, iar în Muntenia Alexandru Ipsilante. Acesta din urmă, om luminat şi dornic de renovări mari, prin hrisovul din Decembrie 1775, a înfiinţat Casa Obştirilor şi Cutia milelor, instituţiuni cari au jucat un rol precumpănitor în trebile Ţării, mai ales în cele privitoare la sănătatea publică. De acum înainte, medicii, cari până acum au fost numai la îndemâna Domnitorilor şi a boerilor, acum sunt chemaţi să servească mulţimea cetăţenilor, ca medici funcţionari, medici publici; iar medicina capătă îndrumarea ei firească, aceia de a sluji binelui public. Este o răspântie care marchează un început nou, fapt care ne determină să oprim aici coprinsul acestui volum.

HIRURGII ŞI MEDICINA OPERATORIE. (OPERAŢII)

Multă vreme hirurgii au fost confundaţi cu bărbierii. Abia la 1210, când s'a organizat în Franţa Colegiul Sfântului Cosma, hirurgii *„a robe longue"* s'au diferenţiat de bărbierii *„a robe courte"*. Mai târziu, la 1311, s'a recunoscut Corporaţia hirurgilor, în care nu se putea intra decât pe baza unor anumite examene, care le dădeau dreptul de a face anumite operaţiuni în care se specializau. Corporaţia bărbierilor hirurgi a fost recunoscută abia la 1371, şi membrii ei n'aveau dreptul să facă decât operaţiuni de mică hirurgie.

Cu toate acestea, pretutindeni, până către sfârşitul secolului al XVII-lea, hirurgii au fost confundaţi cu bărbierii. Această confuzie a fost înlesnită de faptul că hirurgia şi hirurgii erau complectamente dispreţuiţi de către cei care se intitulau magistri, fizici, medici fizici

1) Dr. I. Prelipceanu, teză de doctorat. Cf. Dr. P. Samarian, Ciuma în trecutul românesc, 1932, Pag. 107.

și mai apoi doctori în medicină; aceștia erau oameni cu studii universitare, cu diplome și știau să citească și să scrie latinește, pe când hirurgii n'aveau studii universitare și nu știau latinește.

Disprețul pentru hirurgi era așa de mare, că studentul care voia să învețe medicina la Paris, mai întâi trebuia să jure că nu va exercita hirurgia și nici odată nu se va înjosi să facă vreo operație de mică hirurgie, cum era de exemplu flebotomia; aceste operațiuni trebuiau făcute numai de bărbierii hirurgi: *„Ac operationes scarificationis et flebotomiae noluerunt medici propter indecentiam exercere; sed illas barberiorum in manibus reliquerunt“.* [1])

Până în secolul al XVIII-lea s'au dus lupte nesfârșite, pe de o parte între medici și hirurgi, pe de altă parte între hirurgi și bărbierii hirurgi. Dar, în lupta dintre medici și hirurgi, aceștia din urmă au fost susținuți totdeauna de bărbierii hirurgi, întru apărarea intereselor lor comune; această împrejurare a făcut să fie socotiți egali și de aceia au fost totdeauna confundați, hirurgii cu bărbierii hirurgi.

Diferențierea lor n'a adus-o nici edictele regale, nici hotărârele parlamentelor, ci a adus-o vremea cu progresele ei firești.

Mai întâi, necesitățile răsboaelor au impus tot mai mult pe hirurgi. Regii și prinții își aveau hirurgii lor personali, și hirurgi pentru armatele lor. Incât cererea fiind tot mai mare, tot mai mulți se îndrumau către acest meșteșug. Când Papa Sixtul al IV-lea (1471-1484), fost student la Bolonia și la Padua, a dat deslegare să se facă disecții pe cadavrele omenești, hirurgii și bărbierii hirurgi au fost cei dintâi cari au profitat de această libertate. Și atunci, studiul anatomiei a luat un avânt tot mai mare, iar cercetările și descoperirile în acest domeniu sunt acum ușor și repede răspândite, grație unei alte mari descoperiri, acea a tiparului, care pune la îndemâna oricui cartea eftină. A urmat imediat descoperirea armelor de foc, a armelor de mână cu glonț; această inovație a răsboiului schimbă tot aspectul și gravitatea ranelor de răsboi. Acum se cer hirurgi tot mai specializați, tot mai iscusiți și mai instruiți.

Din acest timp, fără să-și piardă caracterul de artă și abilitate de până acum, hirurgia se îndrumează tot mai mult spre știință. Diagnosticul precis și pronosticul intervențiilor trec înaintea abilității, iar știința înaintea artei. Și în timp ce hirurgii se apropie tot mai mult de medici și medicină prin studiul comun al anatomiei normale, al anatomiei patologice și fiziologiei, vechii lor tovarăși, bărbierii hirurgi rămân tot mai în urmă și numai cu practica micei hirurgii.

---

1) A. Castiglione. Histoire de la Médecine, pag. 328.

Diferențierea a fost definitivă în secolul al XVIII-lea, de când hirurgia face parte integrantă din studiul universitar al medicinei.

Fără îndoială că și la noi au fost hirurgi, sau bărbieri hirurgi. Românii au avut de dus prea multe răsboae și de suportat prea multe năvăliri dușmane, ca să nu fi avut și meșteri cari să-i îngrijească în cazuri de răniri.

Cu toate acestea, cu toate că cronicele sunt pline de faptele răsboinice ale acestui popor, totuși nu pomenesc niciodată termenul de hirurg. La fel scrierile vechi românești. De exemplu, în Psaltirea Scheiană dela 1482, se vorbește de frânturi în senzul moral al cuvântului: *„frânții cu inema"*, sau: *„...vindecă frânții cu inema și leagă frânturile"*. [1] Ori, ca să poată face cineva o comparație de ordin moral, înseamnă că cunoaște și termenii concreți, termenii de toate zilele, adică că Psaltistul cunoaște și altfel de frânturi, frânturi din acelea care se leagă de meșteri pricepuți în această treabă. Acestui meșter, Psalmistul nu-i spune hirurg, ci vraciu.

Și'n nici o altă scriere veche românească, din câte am avut eu la îndemână, n'am găsit cuvântul de hirurg. Insamnă că nu exista.

Este neîndoios că vracii, adică bărbierii meșteri în căutarea bolnavilor și a răniților, au fost și medicii și hirurgii Românilor. Când Pravilistul lui Vasile Lupu a tradus în 1646, termenii latinești de *„medicus"*, sau cel de *„hirurgus"*, a întrebuințat fără nici o distincțiune un singur cuvânt, acela de vraciu.

Numai Pravilistul bisericesc, când vrea să indice în mod special pe hirurg și meșteșugul lui, fără a întrebuința acest termen, spune că este omul care *„tae"*, iar meșteșugul lui stă în *„a tăia"*: *„cine se va tăia după ce se va face cliric"* [2], sau: *„să se tae pentru boală"*. [3]

Așa dar, hirurgii noștri au fost bărbierii, dar numai acei bărbieri cari se specializau în căutarea răniților, bărbierii de răni. In capitolul respectiv al bărbierilor am citat destule exemple de bărbieri de răni, fără să fi întâlnit vreodată titulatura de hirurgi.

Aceasta nu înseamnă că termenul de hirurg să fi fost cu totul necunoscut la noi. Din contră, a fost cunoscut și destul de des întrebuințat, dar nu de Români, ci de grămăticii, ori secretarii Domnitorilor, mai toți, ori străini, ori cărturari care știau limbi străine, în special limba latină. Când am vorbit despre bărbieri, am citat exemple când Domnitorii de pe vremi, cer Brașovenilor, Sibienilor ori Bis-

---

1) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 101 și 473.
2) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab, Canon Sf. Apostoli, glava 23, pag. 313
3) Idem, Săborul 1 și 2, glava 8, pag. 396.

trițenilor, să le trimită bărbieri, bărbieri hirurgi, ori, *„wundartz"*, adică meșteri de răni; în cele ce urmează vom mai da și alte exemple din cari se va vedea că termenul de hirurg era cunoscut, dar întrebuințat numai de străini, în scrierile străine.

Trebue să ajungem la începutul secolului al XVIII-lea, la Dimitrie Cantemir, ca să întâlnim cuvântul de hirurg, adică mai mult cu înțeles de hirurg, căci Cantemir le spunea *„țirulici"*, sau *„țerulici"*, și explică chiar că, acest cuvânt vine din limba leșească și însamnă *„vraciu care tămăduiaște ranele, frânturile"*. [1]) Cu prilejul descrierii cucerirei Daciei, Cantemir spune:

> *„...în oastea Romanilor, atâtea de mulți au fost răniți, cât nici pânzeturi au mai rămas la țerulici, cu care să le lege ranele; ce Traian scoțând naframele, șervetele și altă pânză ce era pentru slujba mesei și a casei, li-au dat să fie pentru acea treabă"*. [2])

> Sau: *„...de cât rana dragostelor și de cât boala iubostelor mai primejdioasă, nici țirulicii au văzut, nici doftorii au văzut"*. [3])

Dimitrie Cantemir este cel dintâi care întrebuințează un termen nou pentru a indica pe hirurgi, acela de *„gerah"* sau *„dgerrah"*, și explică că Dgerrah Bashi, însamnă la Turci, primul hirurg de Curte. Traducătorul german al lui Dimitrie Cantemir, spune că cuvântul acesta vine de la arabul *„dgeraha"*, care însamnă rănit. [4])

Termenul lui Cantemir a prins și a rămas. In Documentele Calimachi, în 1763, se vorbește de *„giriah"* și de *„gerah"*, [5]) și apoi acest termen se întâlnește tot mai des cu cât ne apropiem de sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca să rămâe până pe la 1850, decând a fost înlocuit definitiv cu termenul de hirurg.

Cu toate acestea întâlnim și o încercare de a se întrebuința cuvântul de hirurg într'un document românesc din 1732, dar e dat sub o formă așa de stricată, că mai mult ghicim că-i vorba de hirurg și nu de altceva. Ionescu Gion amintește de acest document, fără să-i indice sursa precis, spunând că la această dată, 1732, spi-

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifă, pag. 23.

2) D. Cantemir. Hronicul, pag. 186-7. — Fapt povestit și de Dion Cassius. Cf. A. Castiglioni. Histoire de la Médecine, pag. 204.

3) Idem, Istoria Ieroglif., pag. 288.

4) Idem, Istoria Imperiului Bizantin, pag. 576, n. 136.

5) N. Iorga. Documente. Calimachi. Seama pe 1763, pag. 85 și pag. 130, vol. II.

talul Colțea este bine îngrijit, și are pe doctorul Ianake și *„pe hirigul sau firigul“* Cârstian. [1])

Dacă am face acum un rezumat, vedem că cuvântul de hirurg n'a existat la noi. La început termenul de vraciu îngloba pe medici și pe hirurgi; când termenul de vraciu a fost înlocuit cu cel de doftor, acest din urmă cuvânt se aplica deopotrivă medicilor ca și hirurgilor. Din vremea lui Cantemir, de pe la 1700, s'a întrodus cuvântul de gerah pentru a numi pe hirug, cuvânt care a rămas până mai acum câteva decenii, până pe la 1850.

Despre felul cum se prezentau și practicau acești hirurgi nu știm prea multe lucruri.

In Apus nu toți erau stabili. Hirurgii regilor, ai armatelor și cei dedați studiilor erau stabili; ceilalți, majoritatea își exercitau meșteșugul cutreerând orașele, provinciile și țările. Când poposeau undeva, aduna lumea în jurul lor, întrebuințând toate mijloacele de reclamă, din cari nu lipsea nici grotescul; își strigau specialitatea și operau dacă li se prezintau clienți; dacă nu, plecau mai departe.

Cantemir spune: *„pline de pânzături chichițele hirurgilor“*, adică, hirurgii își țineau instrumentele și materialul de pansament întocmai ca și doctorii, în niște cutii numite *„chichițe sau chichitii“*. Notăm că termenul de hirurg întrebuințat aici de Cantemir, nu-i decât traducerea termenului latin: *„plenissima chirurgica theca“*. [2])

Incărcați cu aceste cutii, hirurgii alergau dupe clienți din oraș în oraș. Ionescu Gion spune că până mai acum 80 de ani, prin orașele Bulgariei se auzea strigându-se pe ulițe: *„birali! birali!.... Era doctorul-chirurg-farmacist, care cu o cutie în mână, intra pe unde era chemat“*. [3])

Poate că și pe la noi se vor fi petrecut la fel, dar nu știm. Știm însă că au existat și hirurgi de reputație, străini aciuiați la noi, cari au executat și operații mari, de cari ne vom ocupa mai departe. Despre felul cum erau văzuți, ni-o spune Del Chiaro:

„Valahii sunt indignați contra hirurgilor cari se servesc de cadavre omenești pentru anatomie. Chirurgii au apărut în ultimul timp în Valahia, și trebue să fie atenți față de această prejudecată a Valahilor, care merge până a-i numi contaminați,

---

1) Ionescu-Gion. Istoria Bucureștilor, pag. 657. Dacă se urmărește seria citațiilor lui Gion, s'ar putea crede că-i vorba de pachetul de documente ale mânăstirei Mihai Vodă. Am căutat, dar acest pachet a fost trimes la Moscova.

2) D. Cantemir. Hronicul, pag. 14 și 37.

3) Ionescu-Gion. Istoria Bucureștilor, 1904. Medicina doftoricească.

în limba lor „spurcați", și în acest caz, medicul este boicotat chiar în cazurile urgente, ca luare de sânge sau altă operație hirurgicală". [1])

Dacă documentele românești și scrierile vechi nu întrebuințează cuvântul de hirurg, nu înseamnă că n'au existat hirurgi la noi. Din contră, au existat și se pomenesc de ei, dar numai în documentele și informațiile străine. Dăm mai jos, în ordine cronologică, aceste știri.

1445, toamna. — Primii hirurgi cari au trecut pela noi și sunt pomeniți de documente, sunt cei veniți cu prilejul expediției pe Dunăre făcută de Wavrin, omul Ducelui Burgundiei, în vara și toamna anului 1445; acesta a venit utilat nu numai cu materialul necesar, ci și cu oameni de specialitate pentru cazuri de nevoi, cu *„notables docteurs"*, cu *„cyrurgiens"* și *„apoticairie"*. In timpul asediului Turtucaei, Wavrin a fost rănit la o mână și s'a bolnăvit, dar *„il ne voullut souffrir que les cyrurgiens y meissent quelconque emplastre"*. Mai apoi când starea lui s'a agravat *„si manda querir les phisitiens et cyrurgiens; lequelz, quant ilz l'eurent bien visité, dirent qu'ilz ne besogneroient riens entour luy jusques à l'endemain au matin, qu'ilz auroient veu son eurine"*. [2])

Negreșit este vorba despre niște hirurgi străini, dar aceștia au fost văzuți și cunoscuți de Românii, cari au luptat alături de oamenii lui Wavrin, în toate luptele de la Silistra până la Nicopol.

5 Decembrie 1517. — La această dată găsim un *„medico chirurgico"*, pe Ieronim Matievich, care era în serviciul lui Neagoe Vodă Basarab. Despre acest medico-hirurg ni-am ocupat în capitolul medicilor. [3])

1558-1570. — In acest interval întâlnim pe faimosul Andrei din Bistrița, cel care a îngrijit până în ultimul moment pe Vodă Lăpușneanu al Moldovei.

Titulatura, adică specialitatea acestui Andrei nu-i tocmai clară. Secretarul sau grămăticul lui Lăpușneanu, Stephanus a Dees, în scrisorile cu care îl chiamă în Moldova, ca să îngrijească pe Domn, îi spune când *„Andream chirurgum"*, când *„agilem Andream medicum"*, când *mayster Andres"*, și chiar și *„amore nostri Andream chirurgum"*; alteori schimbă tonul și-l numește simplu *„Andream Barbitonsorem"*.

---

1) Anton Maria Del Chiaro Fiorentino. Revoluțiile Valahilor. Ediția S. Cris. Cristian, 1929, pag. 24.

2) N. Iorga. Jean de Wavrin. La campagne des croisés sur le Danube, 1445, pag. 84 și următoarele.

3) Vezi pag. 70 n. 2.

Bistriţenii în mijlocul cărora trăia acest Andrei, îi spun *„Wundartz"*, adică medic de răni ; iar Ioan Sigismund Zapolia al Ungariei îi spune *„Andrea barbitonsore"*. Rezultă că acest Andrei nu era decât un bărbier specializat în îngrijirea rănilor, un bărbier hirurg, Pentru acest cuvânt l-am trecut în capitolul bărbierilor, unde se găsesc toate datele privitoare la el. [1]) Că Lăpuşneanu ori grămăticul lui întrebuinţa şi alte titluri, uneori foarte măgulitoare, lucrul se explică uşor : atunci când era mulţămit de serviciile lui Andrei, Lăpuşneanu îi spunea hirurg, medic şi chiar *„amore nostri"*, iar când nu era mulţămit îl trata ca bărbier.

1563. — In acest an, pe când Hatmanul Tomşa, ajutat de Unguri, asediau pe Despot Vodă în Cetatea Sucevei, Ungurii au cerut regelui Ungariei, să le trimită *„unum chirurgum, quem meliorem apud vos habetis, ad curandos vulneratos eligere, et ipsum simul cum omnibus suis medicamentis, instrumentis necesariis in Moldaviam"*. [2]) Trebue reţinut faptul că pentru prima dată se vorbeşte şi de instrumentele necesare hirurgului.

1574. — In descrierea călătoriei unui străin parisian, Pierre Lescolopier, se menţionează existenţa unui *„hirurg"* la curtea lui Alexandru Vodă al Munteniei. [3])

Urmează o vreme de mai bine de un secol din care nu mai avem nici o ştire despre hirurgi. Abia cu începutul secolului al XVIII-lea încep iarăşi câteva ştiri.

1678. — Extrase din Socotelile bisericei catolice din Iaşi: *„Honorarium exactoribus decimarum a vineis Decembrie. In varia : ...item chirurgo ab incisione venae aurigae infirmo. Eidem in medicinalia alia f. 2"*. [4])

15 Decembrie 1701. — La această dată aflăm că Ferriol, ministrul Franţei la Constantinopol, ca să scape pe un hirurg francez de urmările unei aventuri sentimentale, l-a recomandat lui Brâncoveanu, care l-a şi luat în serviciul lui :

> *„Il y avait un chirurgien français nommé Lantier, lequel, quoique marié, enleva une femme arménienne. Il se fit Turc dans la crainte d'être puni. Quelques jours après, il se repentit et me*

1) Vezi pag. 33-40.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, documentul MXXXIX, pag. 587.
3) Vezi aceiaş dată la capitolul doctorilor, pag. 78 n. 2. N. Iorga. Istoria Românilor prin călători, vol. I, pag. 200.
4) N. Iorga. Studii şi documente. Vol. 1-2, pag. 5-6.

pria de lui faire grâce. Je crus le devoir par charité et pour dégoûter tous les Français qui viennent ici légèrement de se faire Turcs, de sorte qu'après avoir retiré le dit Lantier dans le Palais et fait telles cérémonies ordinaires pour le réconcilier avec l'église, je l'ai envoyé en Vallaquie auprès du Prince, avec une lettre de recommandation pour le prendre à son service, ce qu'il a bien voulu faire". [1])

3 Iulie 1700. — Printre pietrele funerare ce se găsesc la biserica Franciscanilor din Bucureşti, se găsesc şi două cari dovedesc existenţa a doi hirurgi, unul Sixt Ştefan, care a trăit în vremea lui Brâncoveanu, şi altul Cristian Maler, care a trăit între 1713-1741, în Bucureşti. Pe prima piatră stă scris:

„Siste V. Sub Lapide hoc tumulata jacent ossa Infantium Ioannis, Ludovici et Leonardi Nicolai Solatia Parentis Stephani Sixti Chirurgi, Qui post unum primus. post tres secundus annos aetatis, evolarunt ad Dominum. Anno Domini 1700 die 3 Iulij.

Pe cealaltă piatră stă scris:

„Hic jacet Christianus Maler Germanus ex Brandeburg Electoris Chirurgus egregius in Valachiam 20 annorum Juvenis venit, ubi peritia Profesionis Ei honorem (fors ommissum fuit a Lacipida peperit) honestate vitae decenter probavit, felix praecipue quod ejurata Lutheranorum haeresi tempestive Catholicus et hujus Ecclesia bene meritus extiterit. Propterea dignus duobus sat honestis conjugiis ex secundo praestantem filiolum reliquit cum Consorte vidua Clara, quae pro Conjugali suo amore funeris cum muneribus Lapidis hujus memoria parentavit. Obiit in Domino 27 Octombris Anno Domini 1741 aetatis suae 48 annorum". [2])

Cristian Maler este *„hirigul sau firigul"* de care pomeneşte Ionescu Gion în Istoria Bucureştilor: *„...dintr'un alt manuscript al Academiei, din 1732, vedem că spitalul este bine îngrijit (spitalul Colţea); are la această dată pe doctorul Ianake şi pe hirigul sau firigul, adică hirurgul Cârstian...".* [3]) Şi documentul de care aminteşte Gion, fără să indice precis sursa, este cel dintâi act românesc în

1) Hurmuzachi, suplim. I/1. Documentul DXXV. pag. 354. Ferriol către Pontchartrain.

2) Idem, vol. IX/1. Documentul DCCXXXIV, pag. 609-10.

3) Ionescu-Gion. Istoria Bucureştilor. pag. 657. Vezi mai sus pag. 149 n. 1.

care se întrebuințează cuvântul de hirurg, deși sub o formă ciudată, firig sau hirig.

1729. — In acest an Niculae Mavrocordat din Muntenia, face apel la hirurgul Jean Baptiste Marie Desmaretes, un francez care nu sta la noi, dar venea probabil când era chemat. Marchizul de Villeneuve, ministrul Franței la Constantinopol scrie Domnitorului:

„Je rens de très humbles grâces à V. A. de l'attention qu'elle veut bien faire à ma recommandation en faveur du chirurgien françois qui se trouve quelquefois en ses Etats. J'espère que, quand il y retournera, vous luys ferés ressentir les effets de votre puissante protection". [1]

3 Septembrie 1731. — Era obiceiul pe atunci, să-și facă oricine câte o fântânea la braț sau în altă regiune, adică o ulcerație artificială, pe care o întreținea ca să supureze mereu, chip prezervativ contra ciumei. O asemenea fântânea avea și domnitorul Nicolae Mavrocordat, dar asta nu l-a scăpat de ciumă; la 3 Septembrie 1731, Nicolae Mavrocordat moare de această boală, pe când frate-său, Ioan Mavrocordat a murit de febră tifoidă, în Februarie 1719. [2] Cu toate acestea, pentrucă nu este moarte fără bănat, cronicarul doctor Atanase Comnen Ipsilante, spune că Nicolae Mavrocordat a murit otrăvit, că: *„Românii îndemnând pe hirurg, (acesta) a pus otravă în alifia raneĭ, adică fântânelei lui, de unde a și murit".* [3]

1741. — Mihai Racoviță al Moldovei (1741-1744), avea drept capuchehae, adică reprezentant la Constantinopol, un hirurg cu mare trecere, pe *„gerahul Stavrachi".* [4] Remarcăm din nou că nu i se spune hirurg, ci gerah, cuvânt turcesc întrebuințat la noi pentru întâia oară de către Dimitrie Cantemir, cuvânt care a rămas la noi cu înțeles de hirurg, până pe la 1850.

1763. — In registrul de socoteli pe 1763-64, de cheltuelile făcute de Grigore Vodă Calimachi al Moldovei (1761-1764) se pomenește de doi hirurgi *„Gioan giriah"* și *„Locman girah".*

La 21 Iulie 1763, se trec cheltuelile făcute cu doftorii de către *„Gioan Gherah cu Mimi Ciohodar, fiind tăiat la mână, și cu un Turc ce era împușcat în grumaz".* [5]

---

1) I. C. Filiti. Lettres et extraits, pag. 9.
2) Șincai. Cronici, vol. III, pag. 259.
3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2, pag. 1069. nota. Citează pe Ipsilante.
4) Idem. documentul MLXI, pag. 1105.
5) N. Iorga. Document. Calimachi, vol. II, pag. 130.

Mai departe, *„Locman girah"* se scutește de dări pentru 100 de stupi și 150 vedre de vin. [1]) Lochman era hirurg și spițer al Iașului; avea un frate la Paris. In 1770 s'a retras în Transilvania, păstrând corespondență cu fratele său din Paris:

„Un certain Monsieur Lochman, chirurgien et apothicaire de la ville de Jassi en Moldavie, retiré depuis l'année dernière à Udvarhely en Transilvanie, rapporte dans une lettre adressée à son frère établi à Paris et datée du 20 Août 1771 les détails suivants de l'enlèvement du Sieur Ruffin, Consul de Crimée, par les Russes". [2])

Despre un spițer Lochman se pomenește și mai târziu, la 15 Ianuarie 1813, în timpul domniei lui Scarlat Calimachi în Moldova cea ocupată de Ruși; probabil este vreun descendent al lui Lochman, gerah și spițer în 1763. [3])

20 Noembrie 1769. — La această dată se vorbește de nenorocirea întâmplată lui Constantin Mavrocordat, care a murit din cauza lipsei unui hirurg care să-l îngrijească. Domnitorul fusese prins bolnav în mânăstirea Precista din Galați, de către Rușii care pornise răsboi contra Turcilor. Și pentrucă'și râdea de Ruși, un ofițer l-a lovit cu un cuțit în cap. Apoi l-au trimis la Iași *„și pe cale, fără hirurg, de frig, rana s'a cangrenat și, ajungând la Iași, din pricina ranei, a murit".* [4])

Maiu 1770. — In groaznica epidemie de ciumă care a secerat Iașii în vara acestui an, se pomenește de doi hirurgi, Rosberg și Aschenlow, cari s'au oferit singuri administrației rusești, să servească pe bolnavii ciumați. [5])

Vor mai fi fost ei și alți hirurgi, sau gerahi cum li se spunea de către Români, dar numele lor au rămas necunoscute. Și pentru că am fixat data anului 1775, pentru acest volum, terminăm aici și cu acest capitol.

---

1) Idem, pag. 85.
2) Hurmuzachi, supl. I/1, documentul MCCXXIII, pag. 863.
3) N. Iorga. Document. Calimachi, vol. II, pag. 48, nr. 102.
4) Idem, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Documentul MCCIII, pag. 1206-7.
5) I. Prelipceanu. Ciuma de la Iași, teză, 1927. p. 25. Cf. Dr. P. Samarian. Ciuma în trecutul românesc, pag. 108.

OPERAŢII

Operaţii şi operatori există de când îi lumea, de când s'a ivit la primii oameni cea dintâi rană, sau cel dintâi accident morbid, care să reclame o intervenţie operatorie.

Au fost şi la noi, căci, de n'ar fi să socotim decât numai rănile răsboinicilor în necontenitele lupte ce au avut de dus Românii, şi încă ar fi suficient motiv, să credem că au existat şi la noi operatori şi că s'au executat operaţii.

Cine au fost aceşti operatori şi cum se executau aceste operaţii, nu ştim decât foarte puţine lucruri.

Din cele studiate până aici, rezultă în mod neîndoios că primii operatori la noi, de altfel ca şi la popoarele din Apusul European, au fost bărbierii; dar nu oricare bărbier, ci numai acei care se specializau în căutarea rănilor şi executarea operaţiilor, adică bărbierii hirurgi, şi mai apoi hirurgii de meserie.

In afară de aceşti operatori oarecum recunoscuţi, pe atunci şi feţele bisericeşti, întocmai ca şi în Apus, se ocupau cu hirurgia. Praviliştii bisericeşti cari au tradus în limba românească Invăţăturile Sinoadelor şi ale Părinţilor Bisericii, învăţături cari'şi aveau aplicare şi la noi, ne vorbesc de episcopi, preoţi şi diaconi, care ştiu să castreze, sau care ştiu să tae vine şi să lase sânge.

Acest fapt, oricât de surprinzător ar părea să fie, totuşi nu trebue să mire prea mult, pentrucă se petrecea şi'n Apus, în mânăstirile care erau centre de studii ştiinţifice.

La fel şi la noi; până către sfârşitul secolului al XVII-lea, căutarea bolnavilor nu se făcea decât în bolniţele mânăstirilor; numai în aceste bolniţe s'ar fi putut face o operaţie cu scop de tămăduire, de către vrun preot sau călugăr iscusit; numai în aceste bolniţe îşi găseau scăparea cei bolnavi.

Este drept că aceleaşi Pravile opresc feţele bisericeşti să se îndeletnicească cu asemeni lucruri, dar, ca să le oprească, însamnă că se făceau. Afară de asta, câte nu opresc Pravilele şi totuşi se fac!

Au mai existat o categorie de mânuitori ai cuţitului, cărora nu ştiu dacă li s'ar putea spune operatori, deşi trebue să fi fost tare pricepuţi în meşteşugul mutilărilor ce li se poruncea să facă. Erau cei cari tăiau urechile, nasul, uneori scoteau ochii sau amputau un braţ ori o mână, vânătorilor de domnie, sau vinovaţilor de greşeli uneori foarte uşoare. Paul de Alep spune că *„în aceste ţări este o-*

biceiul ca o persoană sluțită la nas cade într'un fel de infamă și nu mai poate deveni bei (Domn)". [1]) Iar Cronicarii, mai ales cei din Moldova, povestesc o mulțime de mutilări de felul acesta, făcute de Domnitorii temători pentru Scaunele lor.

Cea dintâi operație făcută la noi, în Moldova, despre care vorbesc documentele și dau oarecari amănunte, este operația făcută lui Ștefan cel Mare. Se știe că acest Domnitor a fost rănit la un picior cu prilejul cucerirei Chiliei, în 1465. Dupe 35 de ani, când Ștefan era bătrân și bolnav de podagră, rana cea veche a început să fie amenințătoare. S'a tot căutat el cu feldefel de doctori până în vara anului 1504, când se pare, că a avut o gangrenă a piciorului. Doctorii din jurul lui: un medic evreu trimes de Hanul Tătarilor, Ieronimo de Cessena din Veneția, un bărbier din Buda, și poate și Lonardo de Massari, un alt venețian cu legături cu Buda, au făcut consult și au hotărât să ardă rana:

> *„Siando esso Stephano impiagado le gambe et aliqualiter reducte in un momento se comenzo alargar le piage et come ha inteso li medici pronosticano esso esser spazato et li deno el fuogo a le piage et per conseio de mistro Hieronimo da Cesena medicho el qual ando quest anno mandato par la Signoria et uno Zudeo medico del Imperator de Tartari."* [2])

După ce Ștefan a murit, boerii au dat un fel de certificat doveditor că doctorii s'au purtat bine și corect putând pleca fiecare la casa lui; numai Cesena de teamă că va fi reținut în Moldova a intervenit la secretarul italian din Buda ca să fie rechemat. [3])

Consultul dintre doctori, hotărârea de a arde rana ca mijloc extrem de încercat, însăși această ardere, sunt noțiuni clare, cari aduc o lumină aproape de necrezut despre chipul cum se practica atunci, înțelept, prudent și util. Certificarea boerilor că doctorii și-au făcut datoria desvălue o latură asupra căreia am insistat în capitolele precedente, latura nesiguranței practicei medicale; când reușeau, doctorii erau răsplătiți frumos, când nu reușeau riscau să fie pedepsiți, chiar închiși și amenințați cu moartea.

In Pravile (1652) se pomenesc următoarele operațiuni:

---

1) Arhiva Istorică a României, t. I. pt. II, pag. 59. Călătoria lui Paul de Alep prin Moldova și Țara Românească între 1650-60.

2) Hurmuzachi, vol. VIII, doc. L, pag. 40-41.

3) Idem. Vezi aici pag. 67. n. 1.

1) Castrația sau scopirea. Se făcea de fețele bisericești, dar și de alți meșteri. Omul castrat se numește famen. [1])

Operația castrărei se face de voe, sau de nevoe:

„Carele va fi scopit de nevoe și va fi destoinic de preoție, poate fi făcut preot, iar carele se va fi tăiat de voe, acela este cum și-ar fi singur ucigaș“, și nu se primește între clerici.

Sau: „Cine va fi scopit de nevoia oamenilor, adică cu deasila, sau așa va fi de fire, acela n'are canon. Iar cine se va scopi de voia lui“, să fie socotit ca un „pizmaș vieței lui și vrășmaș tocmai lui Dumnezeu“. [2])

Castrația care se face de nevoe, se face uneori pentru caz de boală, și atunci se face cu scop de tămăduire. Această castrație o face și fețele bisericești, căci spune Pravilistul:

„...oricare episcop, au preot, au diacon, va scopi pre cineva, sau cu mânile sale, sau cu poruncă, sau el pre sine... fără numai de'l va fi nevoind să se tae pentru boală, că aceasta este tămăduire iară nu vrășmășie trupului“. [3])

Preotul famen este ținut să urmeze anumite reguli, de exemplu, spune Pravila: *„preotul famen să nu ție slujnică...“* [4])

2) O altă operație este circumcizia, aceia care se face în afară de ritualul religios al celor de altă religie decât creștinismul.

Pravilistul spune: *„Cine se va tăia după ce se va face cliric...“*; sau: *„mireanul carele'ș va rătunzi pielea de la mădulariu...“*, să se afurisească. [5])

3) O altă operație, mică dar foarte obișnuită în timpii trecuți, este lăsarea de sânge, venesecția. Această operație se face de doctori, de bărbieri, dar și de preoți. Totuși, Pravilistul oprește pe preot să facă pe vraciul și să tae vinele pentru lăsarea sângelui: *„preotul care va vrăciui, sau va tăia vine...“* se pedepsește. Este însă de la sine înțeles, că dacă Pravilistul a găsit cu cale să oprească această practică, înseamnă că se făcea.

---

1) In Lexiconul slavo-român din 1649, se spune: „om scopit. famen“. Grigore Crețu, pag. 157. rândul 1441.
2) Bujor. Prav. Mat. Bas. Săbor I, gl. I p. 318 și Canoan. Sf. Apost. gl. 21, p. 313.
3) Idem. Săbor, I și II, glava 8, pag. 396.
4) Idem, Săborul 5 și 6, glava 5, pag. 379.
5) Idem, Canoanele Sf. Apostoli, gl. 23 și 24, pag. 313.

Pravilistul condiţionează chiar, lăsarea de sânge, de anumite reguli impuse de ritual. Aşa de exemplu, opreşte pe preot şi pe mirean să-şi ia sânge în ziua când se împărtăşeşte *„fără numai de se va tâmpla boala morţei într'acea zi, pătimind pentru viaţă-şi"*. [1])

Omul care-şi lasă sânge trebue să stea câteva zile în casă, liniştit. Intr'un document din 11 Iunie 1620 se spune: *„„.. aş fi gata de slujbă, dar acum, dându-mă pe mâna doctorului pentru vindecarea nevoilor mele, nu-i chip să întrerup cumva; mi-a lăsăt sânge numai eri, şi trebue să aştept câteva zile..."* [2])

Cronicarul Miron Costin, vorbind de boala lui Ştefăniţă Vodă, (1659-61) feciorul lui Vasile Lupu, spune că doftorul care'l caută *„îndată au priceput că trebue să-i ia sânge..."* [3])

A lăsa sânge, era o regulă, care se aplica şi unde trebuia şi mai ales unde nu trebuia. Chiar şi în pletora politică prinde bine lăsarea de sânge; de aceia s'a socotit totdeauna şi se socoteşte şi astăzi că răsboaele sunt rele necesare, pentrucă sângerarea popoarelor aduce progresul şi înflorirea lor. Niculae Mavrocordat spune: *„chiar corpul politic scapă de mare boală, când uneori se lasă sânge la vreme"*. [4])

4) Pravilistul pomeneşte şi de alte operaţiuni mai mari, operaţii în cari hirurgul tae ş'apoi coase, ca să tămăduiască pe oameni:

> *„... vezi că tae omului picioarele, mâinele... a mulţi varsă şi maţele şi se betejesc grumazii şi gâtlejul şi capul, şi iarăşi le coase dohtorul, şi scapă oamenii de moarte..."* [5])

In Lexiconul Slavo-Român din 1649 se pomeneşte de *„a tămădui oase"*, ca o indicaţie că se făceau intervenţii şi pe oase. [6])

Cronicarul Ioan Neculcea povesteşte operaţia ce s'a făcut în ţara nemţească, spătarului Milescu, învăţatul moldovean care a colindat lumea întreagă, de a ajuns până în China. Se spune că spătarul Milescu ar fi trădat pe Ştefăniţă Vodă (1659-1661) şi a fost prins. Mâniat peste fire, Domnitorul a adus:

> *„...pre acel Nicolae Milescu înaintea lui, în casa cea mică, şi au pus pre călău de i-a tăiat nasul; scoţând Ştefăniţă Vodă*

1) I. Bujor., Invăţături, glavă 96, p. 171 şi gl. 71, p. 163 din Prav. Mat. Bas,
2) N. Iorga, în Hurmuzachi. vol. XV/2, doc. MDCCLVI, pag. 887.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 372.
4) Hurmuzachi, vol. XIII. N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări, p. 436, nr. 517.
5) Bujor. Prav. Mat. Bas, Invăţături. patr. Anastasie, gl. 17, p. 426.
6) G. Creţu. Lexicon Alavo-Rom., pag. 176, rândul 1918.

în grabă hangerul lui din brâu, au dat de i-au tăiat călăul nasul; şi n'a vrut să-l lase pe călău să-i tae nasul cu cuţitul lui calău, ce cu hangerul lui Ştefăniţă Vodă i-a tăiat nasul. După aceia Nicolae Cârnul a fugit în ţara nemţească şi a găsit acolo un doftor, de-i tot slobozea sângele din obraz, şi-l boţea la nas; şi aşa, din zi în zi, sângele se închega de i-a crescut nasul la loc, de s'a tămăduit; iar când a venit aici în ţară, la domnia lui Iliaş Vodă, numai de abia s'a fost cunoscând nasul ce i-au tăiat..." [1])

Termenul de „*boţea*", care rezumă toată operaţia, înseamnă a îngrămădi în loc, a strânge, a face boţ. Este un cuvânt întrebuinţat şi de Cantemir, care spune: „*...toate firele într'una boţind... toată cinstea, lauda şi puterea a tuturor... dobândi*". [2])

Pe atunci se cunoştea chiar şi proteza dentară. Cronicarul Neculce în portretul ce face lui Dumitraşcu Cantacuzino, dom al Moldovei în două rânduri, între 1673 şi 1685, spune într'un limbaj foarte sugestiv:

„*Căutaţi fraţi, iubiţi cetitori, de vedeţi ce este omenia şi curvia grecească!, că el, de bătrân, dinţi în gură nu avea; diminiaţa îi încleia de-i punea în gură, iar seara îi descleia cu un crop, şi-i punea pe masă... Oh! Oh! Oh!, săracă ţară a Moldovei, ce norocire de stăpân ca acesta ai avut!*". [3])

Dimitrie Cantemir, Domnitor şi Cronicar cu educaţie de iatrofilosof, fiind un fin observator, descrie foarte amănunţit o operaţie de hernie făcută în faţa lui de un meşter Albanez:

Când eram la Constantinopol (prin urmare înainte de 1710), secretarul meu, care era om în vrâstă, pătimea de această boală; eu ca să cunosc mai bine metodul lor de vindecare, am lăsat să-l cureze în palatul meu.

După ce ni-am învoit pentru preţul de cură, ei s'au pus şi au legat pe pacient de o scândură lată, înfăşurându-l cu curele de pânză, de la pept până la picioare; după aceia, cu un fel de briciu făcând o inciziune din jos în foale, au deschis hipodermul, au tras peritoniul afară cam de o palmă, şi au pus la loc intestinele, ce erau căzute în scrot. Apoi au cusut hipodermul cu aţă groasă, şi după ce i-au făcut în capăt un nod bun ca să nu

---

1) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 190.
2) D. Cantemir. Istoria ieroglif., pag. 234.
3) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 225.

se deslege, au tăiat cu acelaş briciu buzele hipodermului ce spânzura asupra cusăturei; au uns apoi rana cu grăsime de porc, şi a ars-o cu ferul aprins. După aceia au ridicat puţin în sus picioarele pacientului, care era mai mult mort decât viu, au deschis niţel rana, şi au vărsat în rană albuşul de la nouă ouă proaspete. Dacă într'o oră sau două, albuşul începe a spuma sau a clocoti, atunci e semn bun că cura reuşeşte. Iar dacă, după aşteptare de trei ore, albuşul ouălor nu începe nici a spuma, nici a clocoti, atunci zic că boala e mortală din cauză că pacientul este atât de slab, încât este peste putinţă sa-i ajute bunătatea medicinei. De altmintrelea, dintr'o sută abia le moare unul sau doi; şi aceasta o atribuesc mai mult debilităţei sau bătrâneţei persoanei, decât neajunsului artei lor. A doua şi a treia zi se repetă infuziunea cu albuşul de ouă. Şi în tot timpul acesta pacientul trebue să stea necontenit întins pe spate; şi era atâta de stors de toate simţirile, încât el semăna mai mult a mort decât a viu. Nici că-i permitea a mânca sau a bea ceva, ci ziceau că este destul a-i umezi limba din când în când şi cât se poate mai des cu câte o picătură de apă. In a patra zi au luat pe pacient legat cum era de scândură, şi l'au pus pe duşumea; aici şi-a venit în simţiri şi cu o voce slabă se văita de durerile ce simţea. Apoi i-au dat puţină apă caldă pentru a-i stâmpăra setea, iar în următoarele trei zile i-au permis a lua puţină supă, fie de orice, numai să grijească a nu'şi încărca stomahul cu alte mâncări. In a şaptea zi i-au deslegat legăturile şi l-au pus încet, încet, în pat. Da pentruca să nu-şi ridice picioarele sau să se mişte, doi au stat necontenit lângă pacient şi repetau infuziunea cu albuş de ouă în toată ziua. După a noua zi şi până la a dousprezecea, infuziunea se făcea cu albuşul numai din şase ouă, şi spumarea se părea că e mai mare decât mai înainte. Intr'a cinsprezecea zi, rana abia putea primi mai mult decât albuşul unui ou; dar infuziunea totuşi s'a continuat până mai putea intra în rană oricât de puţin albuş şi până când se mai vedea ceva spumă. Când toate aceste semne au încetat, au aplicat pe rană un emplastru preparat din reşină, olei şi alte mixturi şi au permis pacientului să-şi mişte picioarele şi să se culce pe coaste. In acest timp, în fiecare diminiaţă, trăgeau încetişor de capătul aţei ce spânzura afară, ca să vază, dacă nu s'a deslegat cusutura. După douăzeci-treizeci sau patruzeci de zile, dupe cum permite etatea sau puterile pacientului, trag afară aţa, aplică un alt emplastru pe rană, şi cura e terminată. Şi cu acest metod dur, văzut cu ochii mei, vindecă aceşti oameni neînvăţaţi un morb atât de greu." [1]

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, ediţ. Academiei, pag. 292.

Cantemir pomenește și de o altă operație, pe care a făcut-o un Franțuz unui Turc din cale afară de gras:

„Shishman Ibrahim Pașa, supranumit „grasul", se zice că-și luase un hirurg francez, care în tot anul în lunile Iuniu și Iuliu îl opera, tăindu-i pântecele și scoțându-i grăsimea, care pe acest timp îl înăbușea, încât abia putea respira, și-l punea în pericol de a-și perde viața. In urmă însă i-a crescut grăsimea atât de tare, încât toată operațiunea nu-i mai putea ajuta; și așa crăpă ca un alt Iuda, și i-au curs toate intestinele din trup" [1])

In altă împrejurare Cantemir spune despre un general turc, care purta în sân o cutioară cu 24 de oscioare, pe care *„hirurgii i li-au fost scos din rănile sale primite în diverse bătăi".* [2])

Din 15 Ianuarie 1753, avem cunoștință de prima operație făcută la spitalul Colțea. Este vorba de un Costin Ologul, de la Metzovo, căruia i-a degerat picioarele și doftorii de la Colțea i li-au tăiat. Intr'un hrisov din 1753, Matei Vodă Ghica, dăruește ologului care se însura, un loc de casă din locul domnesc de lângă Dâmbovița. [3])

INSTRUMENTAȚIA HIRURGICALĂ

Nu se cunosc instrumentele care erau pe atunci. Când a fost operat Ștefan cel Mare, în 1504, se spune că rana i-a fost arsă; de aici bănuim că existau anumite instrumente de fier, care se înroșeau în foc și cu ele se ardeau rănile.

Din citatul Cronicarului Neculce privitor la tăerea nasului spătarului Milescu: *„..și n'a vrut să-l lase pe călău, să-i taie nasul cu cuțitul lui calău"* [4]), s'ar putea deduce din întrebuințarea acestui termen *„cuțitul lui călău"*, că ar fi vorba, poate, de un cuțit care se numea *„calău"...*; dar este o supoziție fără nici o siguranță.

12 Septembrie 1568. — La această dată este vorba de niște instrumente, cari dacă n'au legătură prea multă cu hirurgia, totuși sunt o indicațiune de existența și de raritatea lor, căci sunt trimise ca dar de mare valoare Domnitorilor Români, de către Ardeleni.

---

1) D. Cantemir, pag. 425.
2) Idem, pag. 523.
3) Ionescu-Gion. Istoria Bucureștilor, pag. 657. Citează: Arh. Stat. Pachetul doc. mânăst. Mihai Vodă, actul 3. Din nenorocire aceste acte s'au dus la Moscova.
4) I. Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 190. Vezi mai sus pag. 159, n. 1.

Intre ele sunt: *„Două lentile arzătoare mari, două lighiene mari, trei briciuri, doi pepteni albi şi patru foarfeci de curăţat (pentru tualetă).* [1])

Pravilistul nė vorbeşte de unele instrumente numite *„cinii"*. Dimitrie Cantemir spune: *„organ, adică cinie, măestrii, lucrurii cu care se fac alte lucruri"* [2]). De fapt, Pravilistul uzează de termenul de cinie pentru a indica că se întrebuinţează la anumite practice misterioase, ciudate, pentru satifacerea unor perversiuni sexuale. Spune Pravilistul:

> *„Or care muiare va meşterşugui, de va miarge la altă muiare, ca un barbat, cu cinii ca acealia... şi frecându-se iale acolo, de va arunca sământa una la alta..."*
>
> Sau: *„De să vor afla frecându-se două mueri una pre alta, însă fără nici o cinie, până când să vor slobozi amândouă..."* [3])

Intrebuinţarea acestor cinii într'o căsnicie, este motiv de divorţ:

> *„Imparte-să (divorţează) muiarea de bărbat, când va face muiarea cinie sau niscare meşterşuguri, să să poată freca, să să verse sământa, să să poată stâmpăra de poftă, ce se zice: cu cinie de lemn, sau de her, sau de steclă, sau de pânză, sau fie ce alta, să fie lucru ales de aceaia treabă..."* [4])

Cantemir numeşte ciniile pentru răsboi *„mihanii"* [5]), iar din domeniul medicinei pomeneşte de *„mehlem"*, cuvânt al cărui înţeles nu l-am putut desluşi; poate fi vorba fie de cinie, fie de vrun medicament sau cine ştie ce cuvânt creiat de Cantemir, el care avea obiceiul tuturor neologismelor şi a cuvintelor fabricate; aşa, se pare, că el face distincţiune între mehlem, între instrumentele de fier şi între instrumentele pentru ars, căci spune:

> *„De multe ori pre durerea mare, alta mai mare o tămăduiaşte, şi ce mehlemul nu vindecă, vindecă fierul, şi ce fierul nu tămăduiaşte, cu mai mare usturime tămăduiaşte focul"* [6])
>
> Sau:... *la rană rea şi grea, mehlemul şi leacul de şi-şi află...* [7])

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI pag. 805.
2) D. Cantemir. Istoria Ieroglifă, pag. 23.
3) Bujoreanu, Prav. glava if (39), punct vi şi gi (12 şi 13) şi glava 333, zac 12-13, pag. 50 şi 267. — Longinescu. Legi vechi, p. 209-10.
4) Idem, gl. fi. (19), p. e (5) şi gl. 181, zac 5, p. 36 şi 199. Longinescu, l. c. pag. 148.
5) D. Cantemir. Istoria Ieroglifă, pag. 15.
6) D. Cantemir. Istoria Ieroglifă, pag. 340.
7) Idem, pag. 212.

Documentele nu pomenesc decât o singură dată despre instrumente, fără însă, să specifice ce fel de instrumente. In 1563, Ungurii cari asediau pe Despot Vodă în Cetatea Sucevei, au cerut regelui Ungariei, să le trimită hirurgi cu medicamente şi cu *„instrumentis necesariis"*. [1])

Alte ştiri nu avem.

DUHOVNICII

Duhovnicii sunt doctorii sufleteşti, acei care aduc curajul şi speranţa în sufletele celor suferinzi cu trupul. Rolul lor ca ajutori şi sprijinitori ai doctorilor constitue un capitol special al medicinei, despre care nu ne vom ocupa aici, pentrucă acest punct nu intră în planul lucrărei de faţă. Ne mărginim numai să cităm câteva exemple din Pravilele bisericeşti ca să dovedim odată mai mult, dacă mai este nevoe să se dovedească acest lucru, că Biserica şi practica medicală trebue să meargă mână'n mână. Medicina nu esclude Credinţa, ar fi o greşală fără seamăn de mare, să se afirme contrarul.

Rugăciunele preoţilor aduc încrederea şi cu ea aduc vindecarea:

> *„De va bolnăvi vre un om, atunci să chemaţi preoţii bisericilor care au îndrăznire la Dumnezeu, să se roage pentru acela; şi Dumnezeu, pentru rugăciunele preoţilor lui, va da sănătate bolnavului şi-l va scula de în boală..."* [2])

Duhovnicului trebue să spui tot *„să nu-ţi fie ruşine sau să te temi"* că *„de vreme ce ai venit la vraci să te tămădueşti, să nu te duci netămăduit, fără vindecare..."*. Iar după ce omul s'a spoveduit *„atunci datoriu iaste dohovnicul să facă ranelor acelora uşoară vindecare"*, vindecare sufletească. [3])

Pe de altă parte, duhovnicul trebue să fie discret, altfel *„să-i se scoată limba pe ceafă, şi să i-o tragă până ce va muri"*. [4])

---

1) Vezi pag. 151 n. 2.
2) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas. Invăţături, glava 160, pag. 193.
3) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas. Invăţături, glava 322 şi 327, pag. 263 şi 264.
4) Idem, glava 319, pag. 262.

CLANDESTINII PRACTICII MEDICALE

Clandestinii practicii medicale fac parte din studiul medicinei populare. Cum însă, nu-i în intențiunea noastră și nici în planul acestei lucrări să studiem aici medicina populară și practicile ei, ne vom limita în a cita numai clandestinii de care se ocupă Pravilele, clandestinii cunoscuți în acele vremi, cum și practicile empirice citate de unii scriitori.

Lecuitorii, sunt cei cari lecuesc boalele cu diferite vrăji. Termenul este sinonim cu cel de vrăjitor. Pravilele bisericești condamnă atât pe lecuitor, cât și pe cel care apelează la el. Spune Pravila: *„...cine va da pre sine vrăjitorului sau fărmecătorilor, sau lecuitorilor, ca să învețe meșteșugul rău...“*, acela se pedepsește. [1]

Vrăjitorii, sunt cei cari fac vrăji. Pravilistul spune:

> *„...vrăjitorul și cela ce varsă ceară sau plumb, cositoriu, sau care leagă bărbatul și muiarea să nu se împreune, sau va face altfel de vrăjie... Să știți, că pre aceia chiamă vrăjitori, cari chiamă dracii și fac vrăjile, pre voile celea ce vor întru stricăciunea oamenilor. Incă și aceia ce aduc vrăjitori în casele lor, să le scoață vrăji, sau care citesc stelele, sau ca să învețe ceva ce nu știu, sau se duc la vrăjitori, sau la vrăjitoare... Așișderea și cei ce poartă baere sau norocul cesta, ce zic oamenii că are noroc omul, sau vor căuta ziua în care s'au născut bună iaste sau rea...“* [2]

> Sau: *„Cine cumpără ceva și o farmecă spre ferință, sau să se socotească pre sine, sau cuvinte de la prooroci mincinoși, de la aceia ce'și bagă șerpi pre în sânurile lor, vrăjitori se chiamă și înșelători de oameni“* [3]

Dimitrie Cantemir spune vrăjitorului *„vâlhovnic“: „care de pe limba slavonească, să înțelege vrăjitoriu, căutătoriu în stele“.* [4]

„Pravilele bisericești nu iartă celui care va să fie preot, să fie vrăjitoriu sau cimpoitoriu, sau să aibă niscare învățături rele, sau

---

1) Bujoreanu. Canoanele Sf. Vasile, glavă 68, pag. 407.
2) Idem, Invățături, glava 328, pag. 265.
3) Idem, Pravila de la Govora, pag. 116.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 136.

cititori de stele, sau să facă baere". [1]) Şi pedepseşte pe cei care se dau sau cred în vrăjitori:

„Cine se va da vrăjitoriului sau descântătoriului, sau fermecătoriului, sau altora care vor fi împotriva acestora (la fel cu ei), ca să descopere lui pentru ce pohteşte, sau să afle cine'l va fi fermecat, sau acestea, a curăţi, ca cum ar vindeca răotate cu răotate...". [2])

Sau: *„Cine va da pre sine vrăjitorilor sau fermecătorilor sau lecuitorilor ca să înveţe meşterşugul lor cel rău...".*

Sau: *„care cred vrăjitorii sau bagă vreunii în casele lor pentru aflarea leacurilor...".* [3])

Toţi aceştia se pedepsesc cu pocanii grele şi opriri de la împărtăşanie. Ba uneori sunt socotiţi drept ucigaşi: *„vrăjitoriul şi carele dă erbi, este ca şi cela ce ucide".* [4])

Tot atât de sever este şi Pravilistul mirean. In Pravila lui Vasile Lupu şi a lui Matei Basarab, se spune că *„cela, ce va găsi comoara cu vrăji şi cu draci, nemica să nu i se dea...".* [5]) Sau, face prepus de furtişag cel ce spune altuia *„că iaste vrăjitoriu şi numărătoriu (sau cetitoriu) de stele".* [6])

Din 1508, se citează un proces pentru vrăji făcute împotriva unor boeroaice din Făgăraş *„doamnele vrăjitoare Anuşca, Zora şi Voica"*, dupe plângerea lui *„Ştefan Stoica, Costea Marcu, Dragomir, Martin Şcheiul (Bolgar)".* [7])

Fermecătoare sau descântătoare, este cea sau cel care face descântece ori farmece. Cantemir le numeşte; *„boaze"*, de exemplu: *„boaza dragostelor, a curviei".* [8])

Pravilele admit intervenţia fermecătoarei sau a descântătoarei atunci când vraciul, adică medicul, va părăsi pe bolnav, pe motiv

---

1) Bujoreanu, Pravilistul Matei Basarab. Săborul dela Laodichia, gl. 36, pag. 337-8.
2) Idem, Săborul de la Anhira, gl. 24, pag. 325.
3) Idem, Canoanele Sft. Vasile, gl. 68 şi 79, pag. 407.
4) Idem, gl. 61, pag. 406.'
5) Idem. Pravile. Gl. s (6), punct di (14), şi gl. 89, zac 14, pag. 22 şi 170. — Longinescu. Legi vechi, pag. 82.
6) Idem, pric. si (16), punct clz (237) şi gl. 349, zác 19, pag. 19 şi 282. — Longinescu, l. c. pag. 66.
7) N. Iorga. Anal. Academiei Române, Seria II T. XXVII. pag. 123. Indreptări şi întregiri la Istoria Românilor.
8) D. Cantemir. Istoria ieroglifă, pag. 9.

că nu se mai poate tămădui. In afară de aceste cazuri, Pravilele condamnă pe cel care se caută cu descântece și farmece, mai ales dacă se produce moartea din cauza lor:

„Când cel rănit va să se tămăduiască cu descântece şi farmece, atunci el singur este vinovat morţii'ş; (fără numai) de va fi rană de ceale de moarte şi vracii să vor fi părăsit zicând că nu să va tămădui, atunci de nevoie de va chema şi fărmecătoare sau descântătoare, nu să înţelege, să fie făcut aşia greșală mare...". [1])

Dimitrie Cantemir descrie cu mână de maestru o boază sau fermecătoare:

„Pe un scaun de foc şedea, subt a căruia picioare un cuptoraş de aramă plin de jeratec aprins a fi se vedea, iar de jur împrejur făclii, de tot felul de materie arzătoare, cu mare pară vârtos ardea; la chip veştedă şi gălbicioasă, ca cei ce în boală împărătească cad, a fi se părea; cu sânul deschis şi cu poale în brâu de nainte sumese, ca cum ceva întrânsele a pune s'ar găti, sta; cu ochii închişi şi cu urechea plecată, ca când ce în poală i s'ar pune, să nu vadă, iară ce materie ar fi, care s'ar pune, auzind să înţeleagă...". [2])

In genere fermecătoarele se bucură de o reputaţie foarte rea. In Lexiconul Slavo-Român din 1649, se pomenește de *„otrăvitoriu cu farmecele"*, înţelegându-se că farmecele pot otrăvi. [3]) Pe de altă parte, Domnitorii erau foarte aspri cu fermecătoarele, mai ales când lucrurile puse la cale de ele, eşeau rău; se pedepsea chiar și simpla bănuială de întrebuinţarea farmecelor. Şincai povesteşte cazul nefericitei Păuna Doamna, soţia lui Ştefan Cantacuzino, cel care a urmat lui Brâncoveanu:

„In ziua de Sântamaria (când s'au tăiat Constantin cu feciorii în Ţarigrad, 15 August 1714), pe Doamna lui Ştefan Vodă la mânăstirea De un Lemn fiind pentru evlavie, o au lovit o nevoe mare de făcea toate grozăviile, şi ei nu socoteau că e bătaia lui Dumnezeu, ci s'au prepus pe o călugăriţă anume Olimpia, mătuşa Doamnei, adică soră cu mama Doamnei, că ea a

1) Bujoreanu, Pravile. Gl. di (14), p. e (5), şi gl. 249, zac 5, pag. 32 şi 238.—Longinescu, l. c. pag. 129.

2) D. Cantemir. Istoria ierogl., pag. 135.

3) Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 290, rând 4402.

făcut farmece cu alte mueri, şi pe mătuşă-sa o au trimes la altă mânăstire, de o au zidit într'o chilie, iar pe două mueri li-au spânzurat". [1])

Cimpoitorii, ar fi cântăreţii cu cimpoiul. In Lexiconul Slavo-Român din 1649, li se spune *„cimpoiariu".* [2]) Cimpoitorii intră în categoria vrăjitorilor; spune Pravilistul:

„Carele se va făgădui să fie preot, aceluia nu i se cade să fie vrăjitoriu sau cimpoitoriu, sau să aibă niscare învăţături rele, sau cititorii de stele, sau să facă baere". [3])

Baere. In Lexiconul Slavo-Român din 1649, se spune: *„Baere de gât cum se pun pentru leacul, sau pentru farmec".* [4]) Baerele sunt în Medicina populară nişte legături împletite şi descântate, cari se pun la gâtul celor bolnavi de gât. Cei ce pun baere sunt socotiţi în rândul vrăjitorilor şi cimpoitorilor. [5])

Curaţia, este un termen ciudat, explicat de Pravilist cu formula următoare: *„a curăţi, ca cum ar vindeca răotate cu răotate".*

Rău pe rău am zice astăzi, principiu aplicat şi în terapeutică după formula *„similia similibus curantur".*

Curaţia este socotită de Pravilist drept vrăjitorie: *„vrăjitorul şi cela ce bagă în casa lui leacuri, descântece sau curaţie, ca să dobândească ceva...",* se pedepseşte. [6])

Necromandia, este un termen întrebuinţat de Cantemir, pe care îl explică aşa: *„necromandia, vrajă care se face asupra trupurilor moarte, la toate limbile, în loc de păcat se ţine".* [7])

In *„Descrierea Moldovei",* Cantemir înşiră o mulţime de credinţe şi obiceiuri ale poporului moldovean, printre cari şi cele care se referă la medicina populară. Aşa, jocul cu *„călucenii"* ar fi o superstiţie:

„Norodul superstiţios le atribue (călucenilor) puterea de a alunga bolile cronice. Vindecarea se face aşa: după ce bolnavul este întins pe pământ, ei încep jocurile lor, şi la un anumit loc

1) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 238-239.
2) Creţu, i. c. pag. 207, rândul 2622 şi 2623.
3) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab, Săborul din Laodichia, gl. 36, pag. 337-338.
4) Creţu, l. c. pag. 267, rând 3927.
5) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţături, gl. 328, pag. 265.
6) Idem. Săborul de la Anhira, glava 24, pag. 325.
7) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 15.

al cântecului îl calcă rând pe rând dela cap până la călcâi, apoi îi şoptesc la ureche nişte cuvinte anume compuse şi poruncesc ca boala să iasă. Dacă au repetat aceasta de trei ori în trei zile, adeseaori succesul răspunde speranţei, şi boli foarte grele, care înşelase mult timp arta medicilor celor mai cunoscători, sunt alungate astfel cu puţin lucru. Aşa putere are credinţa în superstiţie". [1])

Descrie apoi unele cazuri printre cari distingem:

„Frumoasele" sunt nişte nimfe cari aduc la tineri *„paralizie ori apoplexie".*

„Striga", o babă care ucide pe copii nou-născuţi. Câte odată cade năpasta pe câte o babă în carne şi oase, pe care o ucid.

„Legătura", este un farmec în urma căruia soţii nu mai pot avea raporturi sexuale între ei. *„Deslegătura"* este farmecul care desleagă legătura.

„Farmecul" este mijlocul de a-ţi apropia pe cine iubeşti sau a înebuni pe cine urăşti.

„Descântec" este mijlocul de a vindeca orice boală din cele curabile. Cantemir, cu acest prilej, dă dovezi de o credulitate greu de bănuit la un om cu cultura lui. El descrie puterea unui descântec, fapt pe care pretinde că l-a văzut el însuşi:

„Vătaful de copii B. al tatălui meu avea un cal foarte frumos, care muşcat pe câmp de un şarpe, aşa se umflase peste tot corpul, încât deabia părea că mai rămâne vreo speranţă de scăpare. Venind o babă descântătoare, ea porunceşte ca stăpânul calului să se ducă la o fântână şi să aducă de acolo, cât de repede, într'o cană, apă din care să nu fi băut nimeni. Vrând el să trimiată pe un servitor să aducă apa, baba se opune, zicând că stăpânul lui trebue să aducă apa, dacă vrea să învie calul. Tânărul ascultă şi aduce babei un vas mai mare plin cu apă. Aceasta dă tânărului să bee toată apa sfinţită de dânsa, nu ştiu cu ce cântec. El execută porunca, măcarcă cu greu, fiindcă adusese prea multă apă. După băutură, tânărul vede îndată calul său, care zăcea nu departe de dânsul, lungit la pământ şi deja pe jumătate mort, că răsuflă, însă, el simte că se umflă şi este apucat de dureri abia de suferit. După ce baba a repetat cântecul ei, într'un sfert de ceas calul se face sănătos, iar tânărul a dat afară apa, iarăşi fără nici o durere ori boală".

Şi adaugă; „Am cunoscut şi o babă care în câteva zile a

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei, traducere de G. Pascu, pag. 158.

lecuit cu totul un întreg grajd de cai infectat de râe, deşi la o depărtare de trei zile de drum, zicând nişte cântece asupra perilor unui cal", [1])

Del Chiaro, care scrie la 1718, spune că :

„Cucoanele sunt superstiţioase... Când se iveşte o boală contagioasă, se adună un număr de femei şi timp de 24 de ore, torc şi coasă o cămaşă de cânepă, căreia îi dau foc în mijlocul curţei, şi în felul acesta cred că, împreună cu cămaşa, a ars şi epidemia".

Apoi: *„Doica nu uită să facă copilului un semn negru pe frunte contra deochiului".*

Sau: *„Vinerea Mare e oprită orice lucrare cu acul, căci în acea zi Fiul Domnului a suferit atâtea împunsături".* [2])

SPIŢERII ŞI MEDICAMENTELE

Tot profesionişti, în strânsă legătură cu practica medicală, sunt şi spiţerii, apotecarii sau farmaciştii. Ei se specializează în procurarea drogurilor, în prepararea medicamentelor şi debitarea lor.

Termenul de spiţer, spiţerie, vine de la cuvântul italian *„speziario"*, termen vulgar întrebuinţat pentru *„speziale"* şi *„trafico di spezie"*, care vine de la *„species"*, specii. In limba franceză la specii se spune *„epices"*, iar *„epicier"* este băcanul. Adică, băcanii în băcănii vindeau speciile, medicamentele. [3])

Treptat a venit diferenţierea şi băcanii care vindeau specii medicamentoase s'au transformat în apotecari, Abetecher în Germania, aromatari şi vânzători de miroase la noi. Pentrucă la noi, Pravilistul aşa le spune, *„vânzător de miroase".* [4])

Pravilele vorbesc de aceşti vânzători speciali, cari pisează şi vând otravă, erbi de leac, sau vracevanii, ca de nişte oameni cari trebue să îndeplinească şi să aibă anumite calităţi de perspicacitate, cari nu se pot cere orişicui. Aşa de exemplu, aceşti vânzători de

---

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei, trad. de G. Pascu, pag. 169-172.

2) Anton Maria Del Chiaro Fiorentino. Revoluţiile Valahiei. Traducere de Cris. Cristian. 1929. pag. 23-25.

3) N. Iorga. Prefaţă la Acte şi documente din trecutul farmaciei, de Dr. N. I. Angelescu.

4) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Săborul 5-6, glava 66, pag. 387.

miroase n'au voe să vândă otravă decât numai vracilor; n'au voe să vândă otravă nebunului ori prostituatei. Ei au o foarte mare responsabilitate față de Pravile; dacă procură otravă sau erbi care să producă moartea, intră în categoria ucigașilor. Un capitol întreg, glava 10 și glava 245 din Pravile, conțin dispozițiunile amintite mai sus cu privire la cei ce prepară și vând otrăvurile. [1]

Rezultă că aceștia nu mai sunt simpli băcani, ci negustori cu anumită pregătire sau specializare, cărora foarte probabil că li se dădea și o anumită permisie, aceia de a vinde speciile medicamentoase, pe lângă negoțul lor de băcănie.

Dimitrie Cantemir îi numește apotecari, adică *„cela ce șade la prăvălie, și mai cu deadins cela ce vinde erbi de doftorie“*. Din chiar această definiție se vede că apotecarul se îndeletnicește și cu altfel de negoț, pe lângă cel de erbi de doctorii. [2] Acest negoț îl face în *„dughiană“*, adică în băcănie, căci spune Cantemir: *„erbile de doftorie, până vor fi in dughiană...“*. [3]

Că medicamentele s'au vândut în dugheni sau prăvălii în cari se debitau și articole de băcănie, și că acest lucru s'a urmat până târziu, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o dovedește și altă împrejurare. In adevăr, Cronicarul Ioan Neculce, spune că la 3 Septembrie 1740, generalul rus Münich, fiind în Iași, a hotărît un număr de *„ponturi“* de păzit de către Moldoveni; printre aceste ponturi se pomenește și de cheltuiala ce se făcea cu oțetul și usturoiul dat de *„aptică“* pentru bolnavi: *„pentru oamenii de oaste ce vor fi bolnavi, să cheltuiască cu dânșii la aptică, să le dee oțet și usturoi.“* [4] Acest citat dovedește că în Iași existau aptice, dar că în aceste aptice se vindeau de toate, chiar și usturoi și oțet.

De sigur însă, că nu orice dughengiu putea vinde și medicamente. Pentru asta trebuiau anumite condiții, în primul rând să fii cunoscător al drogurilor și meșter în prepararea medicamentelor.

Spițerul sau apotecarul trebue să aibă *„praxis“*, adică să știe a executa cele ce se prescriu de doftori, după o anumită învățătură, *„facere după învățătură“*, spune Cantemir. [5] Pentrucă el are de executat anumite lucruri, cari nu se pot face decât numai de un om al meșteșugului. Spițerul prepară *„pilula sau pirula (adică) gogoașia,*

---

1) Bujoreanu. Pravile, pag. 28 și 234. — Longinescu, Legi vechi, pag. 108-111.
2) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 8
3) Idem. Divanul. pag. 218.
4) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 409.
5) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 17.

bubuşile, cari dau doftorii de înghit (bolnavii) pentru leac". [1]) El prepară *„sierbietul, adică băutura de doftorie şi tot ce se bea".* [2]) El prepară *„alifiile"* de care se pomeneşte în Lexiconul Slavo-Român din 1649, cuvânt tradus din slavonul *„plastair".* [3])

Spiţerii prepară medicamentele adică *„vracevaniile"* sau *„leacurile",* termeni cari se schimbă la jumătatea secolului al XVII-lea în *„doftorii".* Tot ei ţin şi material de pansament, căci spune Cantemir: *„în primul răsboi al lui Traian cu Dacii, cei răniţi au fost atâta de mulţi, cât la apotecari şi ţirulici ne mai rămânând pânzeturi...".* [4])

Incât, treaba spiţerilor fiind să ţină *„seminţele, erbile şi unsorile frumos mirositoare"* [5]), să le prepare, să aibă răspunderea debitărei lor, să ţie şi materialul de pansament necesar hirurgilor, este uşor de înţeles că toate aceste lucruri nu se pot face chiar de către orice prăvăliaş. Este firesc să credem că, cei care făceau acest meşteşug, îl făceau în baza unor dovezi de capacitate şi a unei anumite permisiuni.

Şi se mai ştie că, la noi, până la ivirea spiţerilor de meserie, prepararea medicamentelor ca şi debitarea lor a fost făcută de către doctori. O dovadă certă despre acest lucru o avem în Cartea patriarhului Samuil, din 15 Iunie 1702, prin care se întăresc orânduelile întocmite de Spătarul Mihai Cantacuzino, ctitorul spitalului Colţea; prin această carte se specifică că spiţerul trebue să fie *„un doctor",* nu aşa, oricine.

Iar ceva mai târziu, la 12 Octombrie 1735, în actul de fundaţie al Spitalului Pantelimon, ca şi în hrisovul testament din Iulie 1752, ctitorul Grigore Ghica, când îi vorba de *„doftor şi pentru spiţer",* vorbeşte de ei ca de doi specialişti cu totul osebiţi unul de altul, dovedind că acum începuse să se arate şi la noi spiţeri de meserie:

> *„... am orânduit Domnia Mea şi doftori, pentru căutarea bolnavilor... Şi spiţer pentru facerea şi lucrarea doftoriilor, şi osebit de aceasta, rânduit-am Domnia Mea şi pe un om anume, ce ştie şi cunoaşte erbile de treaba doftoriilor, care, la vremea lor, să fie dator, după semnarea doftorului şi a spiţerului, a le culege şi a le duce la spiţerie, toate pe deplin şi în destul, iar când se va întâmpla moarte acestui mai sus numit om, să caute is-*

1) D. Cantemir. Istoria ieroglifă, pag. 17.
2) Idem, pag. 23.
3) Gr. Creţu. Lexicon Slav-Rom., pag. 195, rând 2328.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 81.
5) Idem, Istoria Ierogl., pag. 8.

pravnicul și iconomul Sf. Pantelimon, ca să cerce și să găsească alt om ca acela, științor și cunoscător botaniceștilor erburi și să-l așeze în locul acestuia...". [1])

Dăm mai jos, în ordine cronologică, puținele știri ce avem despre spițerii străini cari au fost pe la noi, pomeniți de documentele streine sau de Cronicarii și scriitorii noștri.

1445. — Jean de Wavrin Șeful expediției cruciate pe Dunăre avea pe corăbiile lui o farmacie bine aprovizionată nu numai cu medicamente ci și cu băuturi fine, cum era vinul de Malvasia:

> *...l'apoticairie de son maistre, dont sa gallee estoit bien sortye, c'est a scavoir plain grandes tasses de vert gingimbre, de dragiés, espices et de diverses manieres de drogueries... et luy aporta-on de la bonne malvisee (Malvoisie) pour boire..."* [2])

13 August 1535. — La această dată se pomenește în registrul de venituri și cheltueli ale orașului Brașov, de un Paul, doctor și apotecar în Făgăraș: *„dom. doctori Paulo ac apothecario in Fogaras..."* [3])

7 August 1536. — O știre la fel se repetă în acest an: *„Hieremiae apothecario ratione cuiusdam medicinae Joanni Deack Fogarasiensi datae".* [4])

19 Decembrie 1537. — La această dată avem iarăși o știre despre apotecari: *„domino Georgio Blesch ratione census dominorum domini doctoris, apothecarii, ac currificis"...* [5])

15 Ianuarie 1561. — In socotelile Sibiului se pomenește la această dată de un Gallo Fischer:

> *„Gallo Fischer, apotecario Cibiniensi, propter damna a Wayvoda Moldaviensi in speciebus missis perpessa...* [6])

5 Februarie 1591. — La această dată se pomenește de Luca

---

1) Gălășescu. Eforia spitalelor civile, pag. 40, 180 și 183.
2) N. Iorga. Jean de Wavrin. La croisé sur le Danube (1445), pag. 84.
3) N. Densușianu. în Hurmuzachi, vol. II/4, pag. 93.
4) Idem, pag. 112.
5) Idem, pag. 140.
6) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI, pag. 873.

Stroe din Moldova, într'un proces pentru nişte vase cu vin, cu *„famatum Paulum Aromatarium, civem leopoliensem...“* [1])

14 Ianuarie 1602. — La această dată se vorbeşte de un Fridericum Gros, chirurg, şi Balcer *„artis chirurgiae socius“*, amândoi din Lemberg. Cel dintâi, Frideric Gros, ştie să prepare *„fasciis et emplastribus“*. [2])

1646. — Este anul când s'a tipărit Pravila lui Vasile Lupu, în Moldova. Printre multele articole care fixează conduita vracilor, cât şi condiţiunele de preparare şi vânzare a otrăvurilor, ceia ce presupune existenţa unui specialist ca să facă aceste preparate, se spune într'un articol: *„cela ce nu va chema vraci la boala muerei lui, şi să-i cumpere de tot fialul de vracevanii...“*, are de suferit anumite consecinţe. [3]) Insamnă că în anul când s'a scris Pravila, existau spiţeri sau negustori de specialitate, dela cari să se poată cumpăra vracevaniile de care pomeneşte Pravilistul. Totuşi încă nu avem un document doveditor de existenţa acestor spiţeri.

27 Iulie 1651. — De data asta avem o ştire mai precisă. Un *„spiciiar“*, Avram, în drum spre Constantinopol, s'a bolnăvit la noi, şi Domnitorul Matei Basarab, caută să-i scuze întârzierea. [4])

1698-99. — In hrisovul pentru înfiinţarea spitalului Colţea, Spătarul Mihail Cantacuzino spune că face *„...locaşuri sfinte, spitaluri, case pentru hrana săracilor şi spiţerii...“* [5])

1700, aproximativ. — Se pomeneşte de un Mihai Ţitromaşul, care a *„şăzut la Petecărie (Apotecărie) de la Lanţu (zur Kette)“*. [6])

1703. — Din acest an avem prima ştire despre spiţer stabilit în Bucureşti, la Curtea lui Brâncoveanu. Când acest Domn s'a dus la Adrianopol, chemat să se prezinte Sultanului, printre cei cari il însoţeau a fost şi un *„spicear“*. [7])

1718-1730. — In timpul ocupaţiei nemţeşti a Olteniei, s'a înfiinţat în Craiova o *„Spiţărie împărătească“*. Este cea dintâi spiţărie

1) N. Iorga. Studii şi documente, vol. XXIII, doc. CCCXXIV, pag. 408-9.
2) Idem. doc. CCCCXVIII, pag. 454.
3) Bujoreanu, Pravile, gl. 8 şi 243, pag. 24-25 şi 230. Longinescu, l. c. p. 94.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi vo. XV/2, pag. 1202.
5) Gălăşescu. Eforia spitalelor Civile pag. 28.
6) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2, doc. MMDCCLXXXI, pag. 1473.
7) Aricescu. Condica de venituri şi cheltueli a vistieriei 1694-1704.

care s'a deschis la noi numai pentru comerţul de medicamente, cea dintâi care merită acest nume. [1])

1720. — In acest an, Niculae Mavrocordat a chemat pe doctorul Mihai Schendus, în vederea ivirei ciumei. Acesta a venit însoţit de un spiţer. [2])

1742. — La această dată aflăm primul nume de spiţer trăitor la noi, *„domini Georgii Vodopich"*, stabilit în Bucureşti ca, *„apothecarii buhurestiensis"*. Numele lui se găseşte în registrul botezaţilor, căsătoriţilor şi morţilor, ţinut de preoţii catolici dela *„Conventu campologensi"* ; în lista botezaţilor pe 1742 se află trecut:

> *„Die 8 Decembris baptizavi infantem Catharinam Barbaram ex legitimo thoro domini Georgii Vodopich, apoihecarii buhurestiensis, et Helenae Tohain. Patrini Franciscus Raguseus et Catharina Fieskiana"*. [3])

1752. — In Iulie 1752, Grigore Ghica face testamentul hrisov pentru întemeerea şi chivernisirea spitalului Pantelimon. In acest hrisov se prevede şi înfiinţarea unei spiţerii cu spiţer şi osebit om *„ştiutor şi cunoscător botaniceştilor erburi"* pentru doftorii. [4])

1757. — Ianuarie 1757 este data hrisovului de întemeere a spitalului Sfântului Spiridon din Iaşi, dat de ctitorul Constantin Cehan Racoviţă. Neîndoios că acest spital va fi avut şi spiţerie, pentrucă de ea pomeneşte ceva mai târziu, la 1770, doctorul Gustav Orraeus, în *„Historia pestis Jassiensis"*, povestind că *„farmacistul dela Sft. Spiridon murise cu puţin mai înainte cu toată familia lui"*. [5]) Iar la 1785, domnitorul Alexandru Mavrocordat, cum vom arăta la această dată, a reglementat funcţionarea acestei spiţerii.

1763. — In registrul de socoteli pe 1763-64, al domnitorului Calimachi din Moldova, sunt trecuţi următorii spiţeri: Toma spiţer, Antohi spiţer şi Andoni Faerman spiţariu". [6])

---

1) N. Iorga. Istoria comerţului românesc, vol. II, pag. 13. — Idem. Studii şi doc, vol. V, p. 148.
2) Vezi pag. 117 anul 1720.
3) N. Iorga. Studii şi docum., vol. I-II, pag. 323, nr. CVII.
4) Gălăşescu. Eforia spit., pag. 180, 183.
5) Dr. P. Samarian. Ciuma, pag. 108.
6) N. Iorga. Doc. Calimachi, II, pag. 85.

1764. — In acest an s'a deschis o spiţerie în oraşul Roman, de către un Sas, spiţeria *„Minerva"* a spitalului Spiridoniei din acest oraş. [1])

1766. — In acest an se publică la Lion cartea unui' Francez, Jean Claude Flachat, care a fost prin Muntenia şi a cunoscut viaţa dela Curtea lui Constantin Mavrocordat, cât şi viaţa poporului român. Flachat iscălea *„directeur des établissements levantins et de la manufacture royale de St. Chamond, associé de l'Académie des Sciences, Belles Lettres et Arts de Lyon"*. Era un om ciudat, fin observator, cunoscător de oameni, artist şi savant. Printre cele multe rămase de la el cu privire la cele văzute la noi, Flachat a lăsat şi o seamă de observaţii de ordin ştiinţific. Aşa, el s'a ocupat cu erborizarea plantelor medicinale şi a preparat chiar *„l'onguent divin"*, după reţeta D-nei Fouquet, cu care a tratat şi a vindecat un nenorocit, care avea nişte răni mari; cu acest prilej, Flachat nu-şi poate ascunde mirarea că la noi nu sunt cunoscute remediile simple, care ar putea fi la îndemâna oricui şi, adaugă cu ironie:

> *„Ne pourroit-on pas imputer cette ignorance funeste à la cupidité de certains suppôts d'Esculape, qui affectent de n'en parler qu'avec mépris, ou qui les décrient, parce qu'ils gagneroient moins en les substituant aux remèdes qu'ils emploient plus avantageusement pour eux, quoique avec moins de succès pour les malades?*

Se pare chiar, că acest Flachat este cel dintâi la noi, care mânueşte alambicul şi retortele de laborator, nu numai pentru prepararea holircei, adică a rachiului, ci şi pentru prepararea diferitelor substanţe himice. In cartea lui, Flachat scrie:

> *De sigur că nu voi plictisi cititorii „par la description des fourneaux stables ou portatifs, des alambics de toutes sortes de figures et des préparations que je fis faire pour tirer presque sans embarras, dans un même endroit, et en même temps, diverses sortes d'huiles chymiques, ou, pour me faire entendre de tout le monde, l'esprit de plomb, de vitriol, d'urine, etc.*

---

1) I. Felix şi Istoria igienei în România. Anal. Acad. seria II. tom. XXIV, p. 284.— Dr. Cazacu şi C. Frunză. Material documentar pentru rezolvirea chestiei farmaciilor, pag. 19-20.

Flachat descrie prepararea spirtului de plumb şi dă schiţe de aparatele lui. [1])

1771, 20 August. — Intr'un raport din acest an, se pomeneşte de Lochman, hirurg şi apoticar al oraşului Iaşi, retras din afaceri, în Ardeal; *„Un certain Monsieur Lochman, chirurgien et apothicaire de la ville de Iassi en Moldavie, retiré depuis l'année dernière à Udvarhely en Transilvanie..."*, este acelaş Lochman de care ni-am ocupat când am vorbit despre hirurgi. [2])

Incepând cu sfârşitul acestui secol, apar primele documente prin care se dau voe să se deschidă spiţerii publice, dar despre acestea nu avem a ne ocupa în acest volum.

MEDICAMENTELE

Arsenalul terapeutic din acele vremi era format din unele plante, cărora li se atribuiau proprietăţi terapeutice pe bază de tradiţie sau pe baza experienţei generaţiilor anterioare; din unele produse de origină animală; din foarte rari substanţe himice şi din unele pietre rari, pietre preţioase, cărora li se atribuiau proprietăţi curative.

1) Plantele cu întrebuinţare medicinală se numesc cu un cuvânt generic *„erbi"*. De la ele se întrebuinţează toate părţile, florile, frunzele, rădăcinele ca şi tulpinele.

Spiţerul trebue să le aibă pe toate, căci din ele prepară diferitele *„aromate"*. Pentru Cantemir, aromatele sunt *„seminţele, erbile şi unsorile frumos mirositoare"*. [3]) Prepararea aromatelor se face cu *„lembicul"*, adică *„căldare cu care se scoate rachiu sau apă de flori"*. [4])

Erbile nu sunt toate la fel. Unele sunt mai iuţi şi mai tari ca efect, altele sunt mai blânde. Spune Prvilistul: *„...pre cel muşcat de şarpe să-l tămăduiască, au cu mai iuţi şi mai tari erbi, sau cu mai moi şi mai blânde"*. [5])

Apoi, unele erbi au proprietăţi bune, sunt erbi de leac; cu ele se lungeşte viaţa bolnavilor, căci spune Pravilistul:

---

1) N. Iorga. Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor. Academia Român. Memorii istorice seria III, tom. VI, pag. 159 şi următoarele. — Flachat a scris: Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales, 1766. Lyon.

2) Vezi pag. 154 n. 2. — Hurmuzachi, suplim. I/1, doc. MCCXXIII, pag. 863.

3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 8.

4) Idem, pag. 14.

5) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Săborul 5-6, pag. 390.

„...era un dohtor anume Rodios şi atâta de bine ştia meşteşugul dohtoriei, cât cu erbile lungia viaţa aceluia ce vrea să moară curând... Aceluia... erbile l'au tămăduit". [1]

Dimitrie Cantemir pretinde că cele mai folositoare erbi cresc în insula Creta:

„Intre acestea este în special iarba Iftimum, a cărei virtute miraculoasă era cunoscută şi medicilor din antichitate". Iar ca explicaţie adaugă: „aceasta este fără dubiu Dictamus eretica, care la Turci se numeşte Gjirid Oti sau Iarba de Creta". [2]

In afară de erbile folositoare, erbile de leac, sunt şi erbi rele, erbi care se dau, de exemplu, pentru a împiedica fecundarea. Spune Pravila:

„Curvele carele vor lua erbi să nu facă feciori... ca să strice rânza unde să zămislesc coconii...". [3]

Sau: *„Muerile celea ce dau erbi de nu fac feciori, şi celea ce iau de voe, ucidere iaste şi asta".* [4]

Sau: *„Vrăjitoriu şi carele dă erbi, iaste ca şi cela ce ucide".* [5]

Sunt şi erbi otrăvitoare. Cantemir povesteşte un fapt văzut de el însuşi:

Lucru miraculos şi care s'ar părea de necrezut acelora care nu-l cunosc din propria lor experienţă. Eu am văzut cu ochii mei, şi am rămas surprins de ceiace fac Tătarii. Ei au un secret, cunoscut numai de trei sau patru inşi în toată Tataria. Acest secret este, că cunosc o iarbă aşa de tare şi de veninoasă, încât poţi învenina cu ea nu numai ape stătătoare, dar chiar şi râurile cele mai repezi, cum e Prutul. Ei aruncă această iarbă la o bună distanţă din sus de castrele inimicului, în apă, şi când apa râului cu iarba ajunge până acolo, oameni şi vite, care bea din ea, mor pe dată fără nici o scăpare". [6]

---

1) Bujoreanu, Invăţăt. patriarhului Anastasie, glava 29. pag. 436.
2) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 382.
3) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Săborul dela Anchira, glava 21, pag. 325.
4) Idem, Canoanele Sft. Vasile, glava 8. pag. 400.
5) Idem, glava 61, pag. 406.
6) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 543.

Faptul acesta este pomenit și de Cronicarul Neculce:

„...iară când a fost în luna lui August, lovit-au o moarte rea pre Moscalii cei din Krim, de mureau câte trei-patru sute pe zi, și se bolnăvise prea rău; iar unii ziceau, să le fi otrăvit Tătarii apele". [1])

Dar dacă sunt erbi otrăvitoare, sunt însă și erbi, care se dau în contra otravei. Pravilistul numește această iarbă *„iarbă ca aceia"*:

„Cela ce va cumpăra otravă, să să cearte, după cum va fi voia giudețului, pentru aceia de nu o va fi dat încă să o bia cineva; alegând cela, ce au fost cumpărat, iaște vraci, deci va să o cearce cu erbi ca acealea cu meșterșugul să vază, putea-va face iarbă ca aceia, să biruiască puterea otravei, ce se zice, să dea iarbă celui otrăvit, să nu-l prinză otrava". [2])

Și cronicarul Miron Costin pomenește de această iarbă contra otravei.

Gașpar Vodă (1619-1620), care uneltea cu Leșii contra Turcilor, voia să ucidă pe boierii protivnici: *„pre Bucioc au socotit să-l otrăvească... în loc s'a simțit Bucioc otrăvit... și s'au dus la gazdă, având erbi împotriva otravei...".* [3])

Cantemir numește contra-otrava *„antifarmac„*, adică *„leac împotriva otravei".* [4]) Și acest termen îl întrebuințează și la figurat: *„tare antifarmac tuturor hulelor este".* [5])

La rândul lui, Nicolae Mavrocordat, știe că: *„unele otrăvuri nimicesc acțiunea altora".* [6])

In afară de erbile care produc o otrăvire rapidă, se cunosc și erbi cari produc otrăviri lente, cum este tutunul și preparatele de opiu.

Cantemir povestește că Sultanul Murad (1622-1639), un om foarte crud și mai ales foarte bețiv, a luptat totuși din răsputeri contra opiului și tutunului. Era așa de pornit, că Turcii fumători și cei opiomani *„leșinau când auzeau de numele lui Murad".* Acest sultan *„a*

1) I. Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 390.
2) Bujoreanu, Pravile, gl. 10, punct 6 și glava 245 zac 6, pag. 28 și 234. — Longinescu. Legi vechi, pag. 109.
3) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 270.
4) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pág. 7.
5) Idem, pag. 85.
6) N. Mavrocordat, în Hurmuzachi vol. XIII, pag. 447, nr. 746.

oprit sub pedeapsă de moarte" întrebuinţarea tutunului şi a opiului. *„El însuşi a ucis cu mâna sa mai multe persoane, pe care li-a văzut mâncând opiu sau fumând, sau vânzând tutun"*. — Pe aceşti pătimaşi, când nu-i ucidea, îi sfătuia *„să bia vin în loc de opiu"*. Totuşi a permis unuia Tiriaki, ca să fumeze opiu:

Tiriaki, fumător pasionat „neputându-se lăsa de fumat, a săpat o groapă adâncă lângă casă, şi ca să nu fie surprins şi descoperit, o acoperise cu iarbă verde. Intr'o zi, pecând era în fumătoriu lui, vine împăratul şi întreabă unde-i Tiriaki? Oamenii săi îi spun, şi-l aduc înaintea împăratului cu un ciubuc în gură. Sultanul văzându-l că face contra ordinelor sale, trage sabia şi vrea să-l străpungă. Atunci Tiriaki, spăimântat de acest pericol, strigă cât îl ia gura: „Fugi de aci, tu fiu de femee sclavă! Edictul tău are putere numai deasupra pământului, iar nu şi sub pământ". Tiriaki a scăpat şi a căpătat voia de a fuma cât i-o place. [1])

S'ar putea crede că de la acest Tiriaki, a rămas numele faimosului preparat, teriacul, făcut cu opiu, dar nu-i aşa. Teriacul a fost inventat, dupe cum spun vechii istorici, de către Andromacus, medicul lui Nerone. Prepararea teriacului se face cu vreo 57 de substanţe, cu carne de vipere şi dupe un anumit ritual, ceiace face să fie extrem de greu de procurat. [2])

La noi opiul se numea *„afion"*. Cronicarul Ioan Canta spune că Racoviţă în întâia lui domnie în Moldova (1749-1753):

„...de atâta era straşnic, că mânca afion diminiaţa, şi la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul şi preste toată ziua se afla tot vesel, dar trebile şi le căuta cu toată rânduiala". [3])

Dintre erbile întrebuinţate în trecut, Psaltirea Scheiană (1482), pomeneşte de casia, adică scorţişoara; despre istacti, o gumă, şi despre isop. [4])

In Lexiconul Slavo-Român din 1649, se pomeneşte de ismă, de muştar şi de scorţişoară. [5])

In Pravile se vorbeşte despre erbi în general, dar nu se nu-

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 377-8.
2) Castiglioni. Histoire de la Médecine, pag. 311.
3) Ioan Canta, în Letopiseţi, vol. III, pag. 186.
4) I. A. Candrea. Psalt. Scheiană, pag. 87, rând. 5 şi pag. 99, r. 24.
5) Gr. Creţu, Lexic. Slavo-Rom., pag. 128, rând. 748-9; pag. 176, r. 1906 şi pag. 160 r. 1530.

meşte decât o singură iarbă *„sterigoaia"*. Aceasta ar fi veratrum album, întrebuinţat de popor ca insecticid şi mai ales contra râei; totuşi, Pravilistul o pune în rândul buruenilor rele:

„Cum e între burueni de's unele mai rele de cât cele bune, aşa socotim a fi şi în cărnure; întru burueni sterigoaia...". [1])

In diferitele documente ce notăm mai jos, se vorbeşte de şofran, piper şi zinziber. Intr'un document de la sfârşitul secolului al XVIII-lea se pomeneşte untul de rosmarin; în alt document din aceiaş vreme se înşiră o sumă de preparate cu trandafiri, şofran, urzici, hrean, boz, etc.

Intr'o carte de medicină din 1760, scrisă în româneşte, se dau reţete cu iosciam, aconit, cucută, coriandu, etc.

Del Chiaro spune că femeile Valahilor *„pretind a cunoaşte mai simple şi mai practice leacuri medicale pentru vindecarea bolnavilor, cari mor cred ele, numai în urma intervenţiilor medicilor"*; iar Sulzer, complectează această afirmaţie spunând că femeile au leacuri pentru toate boalele: *„wieder welche die Walachen nicht einige Arzneymittel müssten, und bey diesen verrichten nicht die Männer, sondern die Weiber die Doktorsdienste"*. In acest scop femeile întrebuinţează edera, iarba mare, măcrişul, clisme cu tutun, cataplasme cu ovăz, nalba mare, dulcamara, etc. [2])

2) Produsele medicamentoase de origină animală intră în bună parte în compoziţia preparatelor din medicina populară. Toate organele ca şi toate produsele animale sunt puse la contribuţie: ochi de rac, ficatul, testiculele, unghiile, saliva, lacrămile, laptele, uneori chiar animale întregi, broasca, şopârla, toate sunt bune la câte ceva. Vom da mai departe o listă întreagă de acest fel de preparate.

3) Produsele himice sunt întrebuinţate mai rar pentrucă proprietăţile lor terapeutice, sunt mai puţin cunoscute. Din ele, argintul viu, potasa, antimoniul, şoricioaica sunt cele mai des citate. *„Piatra pugioasă"* este pomenită de Psaltistul Scheian. [3]) Iar Dimitrie Cantemir pomeneşte de *„iarba pucioasă"*, care are proprietatea de a arde foarte uşor; de aceia se serveşte de acest termen pentru a fi sarcastic: *„...cu iarba pucioasă focul vru să potolească"*, sau: *„...ca focul în pae şi ca scânteia în iarba pucioasă intrară"*. [4])

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Canoanele Sft Vasile, gl. 81. pag. 408.
2) Sulzer, l. c. vol. III, pag. 56 şi următoarele.
3) I. A. Candrea. Psalt. Scheiană, pag. 17, rândul 18.
4) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 54 şi 185.

4) Pietrele rare, nestimatele, fac parte din arsenalul terapeutic al acelor vremi, pentrucă se credea că au anumite proprietăţi curative. Această credinţă n'a fost numai la noi, ci la toate popoarele. Episcopul Marbod din Montpellier (+1123), a scris o carte întreagă despre calităţile vindecătoare a vreo 60 de pietre rari, sau pietre scumpe.

Pravilistul bisericesc citează câteva nestimate din cele 12 care împodobesc pe Efud (un simbol din îmbrăcămintea preoţească), şi cari au proprietăţi minunate contra unor boale; acestea sunt: sardion, topazias, smaragdul, antraxul, zafirul, aspis, yacintul, ahatis, ametisos şi hrisolitul.

1) **Sardion** *sau vaviloneana, luceşte ca „focul şi ca sângele, luminoasă, cu putere dohtorească de vindecă... umflături şi la rănele carele se fac de fier, ungând cu dânsa ranele şi umflăturile“.*

2) **Topazias,** *piatră scumpă care „iaste mai roşie de cât Antroca şi se face la un oraş ce se chiamă Topazi în India. Care Pazie, o freacă dohtorii pe o grease şi dacă o freacă nu iase de într'ânsa ruşală, ce rămâne în- zeama aceia ca laptele, adecă albastră, de acia ceia ce o freacă împlu vase cât vor, şi cât de o ar freca nici împrejurul ei, nici la cumpănă scade, nice nemica, numai ce stă tot într'un chip ş'au fost şi nu se strică, şi acea apă ce iase de într'însa cînd o freacă, iaste foarte de folos la ochi cînd dor, încă şi la cei ce înebunesc, adecă care'şi es din minte, numai cum li-o va da să bea tămăduiaşte“.*

Topazia sau numai pazia sunt cuvinte pomenite şi în Psaltirea Scheiană. [1])

3) **Smaragdul,** *este verde, iar „puterea lui iaste de astîmpărare seatea şi de'şi vedearea faţa într'însa ca într'o oglindă“.*

4) **Antraxul,** *iaste oxiu roş... se face... la Africa. Şi povestesc cum nu se află ziua, ce noaptea, că dă pară ca o făclie sau ca un cărbune iase scântei, şi după un ceas iar se potoleşte, de acia cunoscând-o ceia ce o caută că iaste aceia, merg la lumina ei şi o află, iar dacă o află o iau, şi când o ţin şi o duc, ori cu ce haine de o ar acoperi, zările ei tot es afară“, (de parcă ar fi vorba de radiu).*

---

1) I. A. Candrea, l. c., pag. 262, r. 39 şi r. 17 pentru pazia.

Dimitrie Cantemir spune: *„Antraxul este piatra scumpă roşie, rubin mare. Carvuncul“*, iar la figurat spune: *„...munţi de aur, cu pietri de antraxa lacomului făgăduind...“* [1])

5) Zafirul *„iaste cam mohorât... şi când o freci să o amesteci cu lapte de muere şi ungi durerile carele sânt şi se chiamă umflături, numai cât se tămăduesc“.*

6) Aspis *„iaste în chipul smaragdului... iaste foarte de treabă la ceia ce'i lovesc năbădăicele, adică la ceia ce'i lovesc lovituri şi cad jos de se tăvălesc şi le merge spumele“.*

Cantemir pomeneşte de aspis, la figurat: *„în laptele aspidei le fierbe...“* [2])

7) Yacint, *se găseşte şi în Sciţa, este bun „la muerile celea ce vor să fete, ca să nască lesne“.*

8) Ametisos, *„cine o va purta la dânsul, numai să i se atingă de trup, cât vin de ar bea, nici odată nu se îmbată“.*

9) Hrisolit, *„această piatră de o vei freca, tămăduiaşte pre ceia ce au piatră, carii nu pot lăsa udul, aşişderea şi de durerea înfrângerei mădularului şi de stomah, şi de toate lucrurile pântecelui tămăduiaşte“.*

10) Ahatis *„putere de vrăcire ca aceasta are, că de va muşca pre om scorpia sau ohea, cum vei freca cu dânsa pre om la frunte, aciaş se tămăduiaşte“.* [3])

Din diferitele elemente cari compun arsenalul terapeutic, adică din erbi, din diferite produse animale, din produsele himiçe, se prepară leacurile, vracevaniile, doftoriile sau antidotul.

Leac—leacuri, este un termen popular care s'a întrebuinţat totdeauna şi se întrebuinţează şi astăzi pentru medicamente. Dăm un exemplu: Şincai, citând Cronica Greceanului, spune că în 1699, Scarlat, ginerile Brâncoveanului, *„bolind de un an şi giumătate, a venit la Târgovişte stricat de leacurile cele multe, şi după ce au zăcut în pat numai trei zile, au murit...“* [4])

1) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 210.
2) Idem, pag. 254.
3) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 35, pag. 441.
4) Şincai, Cronica, vol. III, pag. 180.

Alteori cuvântul de leac are un înţeles mai larg şi însamnă un tratament oarecare, urmat sau nu de vindecare. De exemplu, spune Miron Costin despre Radu Mihnea (1616-1619), care era bolnav de ochi, că în al treilea an de domnie, din cauză că i-a revenit boala *„s'a răsbolit... şi singur au pohtit la Impărăţie să-i vie mazilie, să poaţă merge la Ţarigrad pentru leacul ochilor...“* adică pentru vindecarea ochilor. [1])

Alteori cuvântul de leac are un înţeles figurat. Cronicarul Neculce spune despre Duca Vodă (1693-1695), ginerile lui Brâncoveanu, că având nevoe de bani, a înfiinţat o dare nouă *„văcăritul“*, care'i *„rană fără leac“*. [2]) Sau poate avea un înţeles moral. De exemplu, în Prefaţa Pravilei lui Matei Basarab, mitropolitul Ştefan spune despre prevederile legii:

> *„...Şi carii vor ceti nu li se va urî, că am pus toate leacurile de fiecare vină, împărţite toate pe glave, prea lesne de a le afla“*. [3])

Vracevanii este termenul întrebuinţat de Pravilist pentru leacuri. Cuvântul derivă din vraciu, care vrăciueşte bolnavii şi le prescrie sau le dă vracevanii, adică medicamente. Spune Pravilistul: *„cela ce nu va chema vraciu la boala muerei lui, şi să-i cumpere de tot felul de vracevanii...“*. [4])

Dohtorii sau doftorii însamnă tot medicamente. Când cuvântul de vraciu a fost înlocuit cu cel de doftor, s'a schimbat şi termenul de vracevanii în cel de doftorii. Pravilistul spune: *„...să-l tămăduiască dohtoriile...“*. [5]) Iar Cronicarul Niculae Costin în povestea de pomină a lui Despot Vodă (1561-1563), spune că Despot, dacă a venit la Curtea lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu, s'a apucat de feldefel de uneltiri şi *„înţelegând Alexandru Vodă, au pus de l-au otrăvit pre taină. Şi simţindu-se a fire otrăvit, îndată au luat doftorii, şi nu i-au stricat nimic otrava...“*. [6])

La fel şi Ioan Neculce. Spune că Duca Vodă a vrut să otrăvească pe un curier, anume Tepek, care:

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 268.
2) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 248.
3) Prefaţa Pravilei lui Matei Basarab, în Bujoreanu, vol. III, pag. 139.
4) Bujoreanu, Pravila gl. 8 şi 243, pag. 24-25 şi pag. 230. Longin, l. c. pag. 94.
5) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţat. patriarh. Anastasie, gl. 38, pag. 445.
6) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I. Apendice X, pag. 433.

„umbla din Camenița la Poartă cu trebile Pașei; ce s'au priceput acel Buluk-Bașa, și au băut doftorii împotriva otravei și n'a murit". [1])

Antidot, este un neologism întrebuințat de Dimitrie Cantemir pentru leac. El însăși dă definiția acestui cuvânt: *„antidot, este leac ce se dă împotriva boalei".* [2])

Oricum s'ar spune, leac, vracevanii sau doftorii, acestea se dau bolnavilor spre tămăduirea lor, spre tămăduirea boalelor. Căci toate boalele își au leacul lor *„numai moartea la muritori este fără leac".* [3]) De aceia bolnavul trebue să nădăjduiască totdeauna, căci *„tuturor tămăduire și vindecare se nădăjduește"* și *„de multe ori boala nenădăjduită pe leac și-au dat".* [4])

Prescrierea leacurilor se face pe rețete scrise de doctori. Rețetele sunt *„izvozel de leacuri, carele trimit doftorii la spițerii, să facă asupra boalei".* [5]) Dar aceste izvozele sau rețete trebue formulate cu multă grijă, căci *„doctoriile violente și inoportune dau naștere unor rele nouă".* [6])

Doctoriile se prescriu la toate boalele, căci *„bolile nu se vindecă cu vorbe înflorite, ci cu doctorii folositoare"*, dar nu se dau niciodată celor sănătoși, căci, dacă *„doctoriile nu sunt bolnavilor totdeauna de folos, dar celor sănătoși sunt totdeauna vătămătoare".* [7])

Medicina populară ne-a păstrat o mulțime de rețete ajunse până la noi prin tradiție orală, dar n'avem rețete formulate de doctorii vremilor trecute decât numai dupe începutul secolului al XVIII-lea.

Intr'un manuscris din 1740, de sub cota 312, la Academie, găsim pe o foae următoarele rețete:

1. *De frângulițe: să iei varză sărată, să mestece și să ție în gură.*
2. *De tuse, să iei gutue, să o ungi cu unt de vacă și s'o bagi într'o oală să fiarbă foarte bine, deci să mănânce gutuia și să bee ziama.*

---

1) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag 249.
2) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag 7.
3) Idem, pag. 212.
4) Idem, pag. 247.
5) Idem, pag. 19.
6) Hurmuzachi, vol. XIII. N. Mavrocordat. Păreri și cugetări, pag. 432, nr. 435.
7) Idem, pag. 449, nr. 681.

Alta: *usturoi copt cu miere, să mănânce pre nemâncate.*

Alta: *comit (?) pisat cu apă, ori de tuse cu strânsură în piept.*

Alta, iar de tuse: *să fierbi smochine cu vişine, să strecori, să bei.*

Iar de tuse: *sămânţă de nalbă albă, să fierbi cu vin, să bea.*

3. *De trânji când vor fi eşiţi: să stingi spuză cu oţet iute şi să pui într'o cârpă şi să pui la şezut cât vei putea răbda, după aceia să fierbi praz şi cu zeama prazului să te speli acolo unde sunt trânjii eşiţi.*

4. *Când te mănâncă ochii: şofran şi trandafir fărâmat ca făina, să mesteci şi pune la ochi.*

5. *Când va cădea ceva în ureche, bagă unt cald în ureche. Purice sau altceva: păr din cap să bagi în ureche, însă şi păr de porc bagă în ureche.*

6. *Când are sunet în ureche: foi de rug tinere, să se fărâme şi zeama lor să meastece cu miere, să pice în ureche.*

Alta: *unt de vacă mestecat cu miere se'ncălzeşte, pici în ureche.*

7. *Când doare gura: popitnic (?) fierbe cu vin şi ţine în gură.*

Alta: *trandafir uscat şi ars, să-l faci făină, presari dinţii.*

8. *Iar de putrejunea dinţilor: şofran, care în chip ca făina, să presari dinţii şi mestecat cu miere unge dinţii.*

9. *Erbi de trânji să ştii care sunt în lume: Reaven din Şociopicion (?) şi gândaci de turbare, câte trele să le pisezi şi să le amesteci câte trele şi să le cerni cu sita şi să fie mai mulţi gândăcei; cele două erbi se cumpără cu dramul de la Greci; ci să iei câte trele pe vârful cuţitului, să pui într'un pahar cu rachiu, să bea de trei ori ca de trei bani, iar erbile să-l bei tot deodată şi să bee Vineri şi Marţi de diminiaţă pe nemâncate şi să stai cu picioarele pre fer, cu faţa la răsărit, şi să dea un copil să bee, iar muerei să-i dea o fată, şi te vei curăţi. De bucate de acreală şi sărătură să nu mănânci. De carne de vacă, de sotnă de crap să nu mănânci, iar alt peşte şi carne de oaie şi azimă cam nesărate, dulci, până se va vindeca.* [1]

---

1) Academia Română, manuscrisul no. 312, 282 foi, din 1740. Conţine un Lexicon Slavo-Rom., şi altele. Intre pag. 256-260 sunt reţetele notate. Descifrate de d-nul Damian Bogdan dela secţia manuscriselor Academiei.

Intr'un alt manuscris dela începutul aceluiaş secol, al XVIII-lea, dar fără dată precisă, găsim iarăşi o sumă de reţete, din care unele foarte ciudate, au valoare numai ca curiozităţi, iar altele foarte interesante au valoare şi documentară şi ca bogăţie de termeni.

1. *De turbat. Deza (doza?): se scrie pe o prescură şi să-i dai să mânânce.*

2. *La durere de cap: muşte pisate şi amestecate cu miere, să ungi la cap în creştet.*

3. *Pentru gura omului: Pokisnic (?), ferbi cu vin şi ţine în gură.*

   Alta: *trandafir să-l usuci şi să-l pisezi ca făina şi să presari pe dinţi.*

4. *De putrejunea dinţilor: şofran pisat ca făina şi să se amestece cu miere, să ungi pe gingii.*
   (Trebue remarcat că aceste prescripţii pentru gură, sunt identice cu cele din manuscrisul precedent).

5. *De muşcătură de şarpe: de'l va muşca la picioare sau la mână să-i îngroape picerile în pământ, să stea într'o zi şi să bea lapte acru. Aceia este doctoria.*

6. *Când să scură trupul omului pe picere: ou cu miere să se pue la ochi.*

7. *De săgetătură: să opăreşti brânză, să pui la rană.*

8. *Când curge puroi din ureche: Să se ude cu vin şi să se pice în ureche.*

9. *Când turbează omul: Fiere de porc pe gură să bea.*

10. *De câine turbat: raci de râu să-i pisăzi arşi şi să bea cu vin.*

11. *De durerea maţelor; caşcaval vechiu cu rugină de zală să mănânce pe nemâncate.*

12. *De asurzire: hiere de epure cu lapte de femee să pice în ureche, sau here de corb cu lapte de femee să pice în ureche.*

13. *Când te mănâncă ochii: Şofran şi trandafir pisat ca făina ca să pui la ochi, (este aceiaşi recomandaţie ca şi în manuscrisul precedent; această asemănare ne permite să le socotim din aceiaş epocă, din 1740).*

14. *Când muşcă câine turbat sau şarpe: frunză de urzică pisată cu sare, şi spintecă o broască şi pune la rană.*

15. *Cel ce are albeaţă pe ochi; Cumpără ceşned (?) un dram şi spumă de mare un dram, rânză de câine un dram; trei grăunţe neghină şi pieliţă de găină neagră de la pipotă, şi unghii de fată curată cu şandru un dram; holercă de două parale, rachiu de două parale; rânză de câine arsă scrum, pisată ca făina şi cernută prin sită, tivga iar arsă scrum, pisată iar cernută prin sită; unghiile de fată şi pieliţa de găină uscată şi pisată şi cernută prin sită şi ceşnidu curat de coajă, spuma de mare amândouă pisate şi cernute prin sită, şi le amestecă cu totul la un loc şi cu şandru iar pisat, să bea cu rachiu câtu-i simceaua cuţitului, în toate dimineţile, până în 18 să va vindeca.*

16. *Care are şarpe în trup sau broască: Ţine-l trei zile nemâncat şi nebăut. Deci caută carne proaspătă cât va putea îmbuca în gură odată; pune carnea pe foc, să se încălzească de abia şi să o dai în gura omului şi să o amestece in gură, şi să cauţi suliiman nefăcut un dram, să-l pisăzi ca făina şi cu rachiu bun, să-i dai să bea ca să trezvească.*

17. *De greeri proaspeţi, de o lună de zile: Caută un ariciu viu şi-l pune într'o căldare mică, şi acopere căldarea cu o scândură şi o pune pe jeratec, când vei vedea că ariciul zgârie căldarea să descoperi, să o pui într'o sticlă şi pică în urechea omului apă de aceaia şi îndată vor eşi greerii.*

18. *Cine are greeri vechi în cap: Ia un ţâst cât va cuprinde capul omului şi fă o groapă în pământ cât va încăpea ţâstu, şi fă foc în groapă un ceas. Deci înveleşte capul omului cu zece fuere de cânepă meliţată şi mătură focul bine din groapă şi stropeşte pe foc puţină apă, apoi toarnă două coafe de apă pe capul omului şi culcă-l pe om cu capul pe groapă cu o ureche în sus iar cu alta în jos şi pune ţâstul pe cap să stea până vor eşi grierii.*

19. *De asurzeală: Spumă de mare un dram şi rădichie neagră, să tae creasta şi să o scobească, şi ce va scobi dintr'însa să piseze bine şi să presare spumei, şi să repete şi le bagă iar într'însa, şi să o plongească (?) şi să o pue în pământ să şază trei zile, a treia zi să o scoată şi să pice în urechea omului apă de aceia, de trei ori, în trei zile.*

20. *De durere de grumaz: Caută scorţişoară şi umbir (?) trei dramuri, să le pisăzi toate la un loc, să le amesteci toate la un loc în miere, să le legi la grumaz fierbinte.*

21. *De friguri cine bolnăveşte rău: Caută untură de mihalţi şi floare de nuc de mare două dramuri, trei dramuri simbir (?)*

(poate zingiber), holercă o jumătate litră, acestea le amestecă.

22. *De lepădătură: Caută rădăcină umeg (?) și hrean și rădăcină de curcubete, să le pisezi toate la un loc și să le fierbi în miere și să le legi la rană.*

23. *De scrântitură: melci dupe câmp, să-i pisezi bine cu albuș de ou și miere de care fac între Ispas și între Sfeti Gheorghe, le amesteci toate la un loc, si leagă la scrântitură.*

24. *Pe cine mușcă șarpe în apă: rădăcină de boz sterp, să-i dea să bea pe zi de trei ori, în trei zile.*

25. *De durere de inimă: apă de trandafiri și apă de pelin să le amesteci, să dai să bee.*

26. *De râe căprească: argint viu două dramuri și iarbă de pușcă nouă dramuri; rădăcină de strigoaie... dramuri, rădăcină de umeg două dramuri, să le pisezi toate la un loc, să cauți și untură de șaleu și de găină neagră, și să le amesteci toate la un loc, și să ungi de nouă ori.*

27. *De durerile de cap: când te doare capu caută pelin alb și ia o frunză și o opărește cu oțăt undezat, și caută postav roșu nou și-l arde de'l fă scrum, și miere și albuș de ou, și le amestecă toate la un loc, și leagă la cap.*

28. *De vintre: să cauți sămânță de stevie coaptă în palme și să o fierbi în miere, să-i dai să mănânce.*

29. *Cine are păduchi lați la ochi: să cauți argint viu, să-l omori, și să-l ungi pe trup.*

30. *De durere la picioare: frunză de dafin și balegă de oae, să le amesteci toate și să le ție la picere și la trup.*

31. *Când cade părul capului omului: albină de roiul dintâi și unt de capră neagră, să pisăzi albina și să amesteci cu untul, și să ungă capul.*

32. *Când moare vacile de boală: să usuci spată de vulpe, să le afumi și să le dai în tărâțe să mănânce.*

33. *Când are omul râe: să fiarbă nalbă într'o oală nouă cu vin și să-i dea să bea în trei dimineți pe nemâncate.*

34. *De umflătură: rădăcină de curcubete să pisezi bine și să o fierbi bine cu apă și să lege la rană.*

35. *De limbrici: frunză de soc, să o pisezi bine și să o fierbi cu apă, și să bea în trei zile.*

36. *Fămeia care nu poate naşte coconi: apă de bujor să-i dai să bea, că va naşte.*

37. *Care cade în boala câinească: gămălii de măceş să fierbi cu apă, şi să-l scalde de trei ori.*

38. *De junghiu: iarbă dulce şi anason dramuri trei, şi să le pisăzi amândouă deodată la un loc, şi să le fierbi în miere, şi le ţii la junghiu şi să stea legat până de trei ori.*

39. *Iar de junghiu: rădăcină de urzică să pisăzi cu puţintică sare şi să o speli în puţântel oţăt de vin bun şi să bea oţătul.*

40. *Iar pentru junghiu: făină săcăroasă să o cearnă şi să o frământi în rachiu, să faci turtă şi să o tinzi cu druge cât va cuprinde junghiul, şi să o ude cu rachiu şi să o presare cu cimen pisat, şi să o pui la junghiu că-i va trece.*

41. *De durere de cap: floare de soc să le ferbi şi să spele capul într'o zi de două ori.*

42. *Cui pute gura: frunză de salcie albă să o fierbi şi să speli gura de zece ori în oţăt.*

43. *De măsele: holircă albă şi perit (?) un dram, să pisăzi şi pune într'o lingură piper cu olerca şi să iai bumbac să-l întinzi în olercă şi să-l pui pe măsele.*

44. *De durere de ureche: rădăcină de hrean să-l pisezi bine şi să-i storci în ureche trei picături.*

45. *Care muere n'are lapte în ţâţe: caută vinele în răsărita soarelui şi fă nouă metanii cu capul până la pământ şi sapă rădăcină de pătlagină, şi sapă 19 fire de urzică şi le rumpe frunzele, şi le fierbe întra'acel ceas în lapte dulce, şi într'acel ceas le leagă la ţâţă, cât va putea să rabde de caldă, şi sămânţă de lăptuci albe şi să le pisăzi bine foarte, şi să bea zeama laptelui într'acel ceas şi în trei zile, în toată ziua de trei ori, să lege şi să bea cu apă, că va veni ţâţa.*

46. *De sfrinţit care este în faţ în încheeturi: Zer de vită un dram, var un dram, şi acestea amestecate cu unt şi să-şi ungă trupul.*

47. *Iar de sfrânţie care s'a strâns la ochi: să sape rădăcină de cumpene de la pădure, şi să o pisăze bine, şi o dă omului să bea î[illegible] 15 zile, că să va mântui.*

48. *De mâni frânte sa[illegible] să pue iarba lui tatin şi cu rădăcină, amândouă deodată le pisăzi bine şi le fierbe în lapte*

dulce şi le leagă la picior sau la mâna cea frântă, ziua de două ori, până în cinci dimineţi, şi să va vindeca.

49. *De omul surpat: caută melci după câmp si-i zdrobeşte bine cu coaja lor şi să bea cu lapte dulce, şi să stea de picere mai sus de cât capul, până de trei ori.*

50. *Cui cojesc ţâţele: rădăcină de fiarea pământului şi rădăcină de calapăr, şi zece dramuri de şofran, şi să le pisăzi toate la un loc, şi să le fierbi în lapte dulce, şi să le legi la rană în trei zile.*

51. *De chialbâşte: să pui lulachtu un dram, şi să-l pisăzi bine, şi să-l fierbi în unt, si să-l ungi la cap, că să va vindeca.*

52. *De tăere de sabie: ruşină 2 dramuri şi tămâe 2 dramuri, şi sacâz un dram, şi său de oae patru dramuri, şi ceară un dram, şi se amestecă acestea toate la un loc, şi să leagă la rană.*

53. *Cine are glonţ în trup: să caute iarbă dulce şi să pisează bine, şi te leagă la rană.*

54. *Cui esă dosul şăzutului: să cauţi ţepi de orz şi floare de pătlagină, şi să le pisăzi bine amândouă odată la un loc, şi să le fierbi, şi scumpie cu apă, şi te spală cu zama scumpiei la şăzut.*

55. *De durere de mijloc: să cauţi untură de şarpe galben şi să amesteci cu rachiu şi să ungă cu rachiul acela pe lângă foc, până de nouă ori.*

56. *Care mueri sar din somn după naştere: rădăcină de stânjăn albastru, să-l pisăzi şi să-i dai cu rachiu, să bea de trei·ori.*

57. *De tusă: rădăcină de căpşună cu frunză, să o fierbi cu vin într'o ulcea nouă de o jumătate ocă vin, şi să bea pe nemâncate, şi dimineaţa şi seara.*

58. *Iar de tuse: gutui şi zahăr şi piper fierte cu vin cald.*

59. *De tuse cu năduh: să cauţi nouă ghiocei albi şi să-i bagi într'o ulcea verde împreună cu oţet tare, ca de doi bani, şi să bagi trei grăunţe de floarea soarelui, şi să pui ulceaua lângă foc şi aşa şăzând până a doua zi lângă căldură, şi să bagi candel şi tămâe ca de o leţcae, pisează, şi amestecându-le, să bei căldişoară o zi-două acea tămăduire.*

60. *De râe: piatră pucioasă trei dramuri, iarbă de puşcă patru dramuri şi untură veche de râmători, să le amesteci toate într'un loc şi să-l ungi cu dânsele.*

61. *Iar de râe : piatră pucioasă să o pisăzi bine şi ceapă albă, să o pisăzi bine foarte, şi să le amesteci la un loc împreună cu unt de vacă, şi să te ungi pripindu-te pe lângă foc, că-ţi va trece.*

62. *De pecingină : gilom (?) un dram şi să iai unt, să amesteci, să te ungi.*

63. *Care nu să poate pişa : bureţi de mare, îl arde de-l fă scrum sau îl usucă şi pisăzi de-l fă ca făina, şi să-i dai să bea cu lapte dulce când te doare.*

64. *De durere de cap : frunză de pelin alb, să-l opăreşti cu oţăt undezat, şi leagă la cap.*

65. *Iarăşi de durere de cap : floare de soc să le fierbi şi să speli capul, într'o zi de nouă ori.*

66. *De bubă vânătă : postav roşu să-l arzi, să-l faci scrum şi să pui miere şi albuş de ou, şi le amesteci toate la un loc, şi le pune la bubă.*

67. *De faţă frumoasă : hule de bou, să le amesteci cu miere şi să se ungă la faţă, că se va înfrumuseţa.*

68. *De sânge din nas : baligă de cal caldă şi să pui ca cărămidă pişată şi cu câlţi de in, şi să pui la tâmplele capului şi în creştet.*

69. *Iarăşi de sânge din nas : să scrii cu sânge de cal pe o hârtie şi să zici aşa : stai sînge, să nu mai curgi, în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor amin.*

70. *Pentru trânji : să căutaţi sămânţă de vânj la coaja lui, că vei găsi sămânţa călită şi să te afumi la dos, că-ţi va trece.*

71. *Iarăşi pentru trânji : să pui carne grasă şi sămânţă de cânepă, şi iarbă pucioasă, să amesteci, că va trece după ce va afuma.*

72. *Iar pentru trânji : frunză de nuc şi să pisezi şi să plămădeşti cu rachiu tare, şi să-l bea, că-i va trece.*

73. *De umflătură : o broască vie să pue la umflătură, să stea două zile, că-i va trece.*

74. *Pentru melicul (?) de cal : să cauţi un şarpe viu şi să fii călare pe cal, şi să tai coada cea făr de os, şi spărgând melicul să-i bagi coaja acolo, că-i va trece.*

75. *Iar pentru melic de cal : să cauţi hierea pământului şi să o tai mărunţel ca tutunul şi să o amesteci în orz sau în*

tărâţe, să-i dai să mănânce de trei-patru ori în trei-patru zile, în loc de grăunţe, că-i va trece.

76. *De durori: sămânţă de scai, turta lupului şi pucioasă de o lăţcae, să plămădeşti în rachiu, să bea Marţea, că-i va trece.*

77. *Iar de durori: sânge de epure, proaspăt, iar de nu se va întâmpla proaspăt să-l iai de la epure, să-l încălzeşti, şi să-l bea, şi de aci încolo să nu mai mânci epure.*

78. *De plescaviţă: să razi după căldare scrum, şi să-l pisăzi împreună cu piatră pucioasă şi baligă, şi să le amesteci cu unt proaspăt şi să se ungă bine, că-i va trece.*

79. *De muerea care nu face feciori: să prinză o prepeliţă şi să o ţii până va veni sângele muerii, şi atunci să-i bea sângele cald.*

80. *Alta să o scrii: pomeni gospodi sni: idomschia vădni Erusalim glagomoştia i sto ştaete do osnovanie ego. Aceasta scriind-o pe hârtie, să o poarte în sân.*

81. *Să vie ţâţa muerei: molotru şi pătrunjel pisat cu miere şi cu vin vechiu, să bea.*

82. *De zăpri: tivgă uscată să bea cu o lingură de apă.*

83. *De matrice: sare arsă cu rachiu de drojdie şî cu tirriac amestecate, să le bea.*

84. *Iar de matrice: băşcuţă roş de care cresc prin fân, să le fiarbă cu apă, să le bea.*

85. *De inemă: rădăcină de rug şi de mărăcine pisate, să le bea cu vin cald.*

86. *De muşcătură de câine: baligă de porc cu unt, să pui la muşcătură.*

87. *Pentru furii ce-ţi vei bănui de dânşii: să scrii pe o hârtie aceste cuvinte şi să pui hârtia sub aşternutul aceluia ce-ţi vei bănui pe dânsul: Iuda iscarioteanul s'au arătat la vânzarea lui Hristos, căci că era fur şi la dânsul purta punga şi ce-arunca într'însa purta, şi într'acea noapte au dormit şi s'au spăimântat toată noaptea şi s'au spus de Hristos şi la Apostoli. Şi aşa acest om ce au furat să nu poată dormi şapte nopţi şi şapte zile, până când nu va arăta din gândul lui şi să se vedească şi să arate ce au furat, viimea oţa sinca stagoh (sfetago). Dha (Duha) i ninei prisno i vo vechi beacom amin, şi iar să scrii aceste cuvinte pe pâine, şi să dai să mănânce: ag, gaar, gupi, sag, rag, faanul, apoi iar*

să scrii pe pâine aceste cuvinte: muj emaşe clcavit: Dost ştaego polca sut i gorest i liste podcazicom ego trud ibo besni, şi să dai să mănînce, şi va dovedi.

88. *Când este omul îndrăcit, să scrii aceste cuvinte pe pâine şi să-i dai să mănânce şi să bea vin, şi să numere aceste slove: O D L I R G M L G C S F A Ţ I E F V I S G T F T O Z M Ot T P B K a g ot r m l v g l*

Is	*Hs*
Ni	*Ka*

89. *Pentru bolnav, muri-va au trăi-va: să mergi către dânsul şi să-i zici aşa: Doamne Dumnezeul nostru mers-ai în Canaana Galilea şi ai făcut apa vin şi minune ai arătat de bolnav, cu Lazăr, arată şi acum cu acest rob alta, trăi-va au muri-va, şi să socoteşti: de se va întoarce spre dreapta, va trăi, iar de să va întoarce spre stânga va muri.*

90. *Alta, pentru boală: să ei puţintel aluat să atingi pe trup, pe la subţiori şi pe la inimă, pe bolnav, apoi să-l arunci la un câine şi de-l va mânca, nu va muri, iar de nu-l va mânca, va muri.*

91. *Când plânge coconul noaptea: să cauţi o piele de şarpe şi să-l afumi când le-i culca.*

92. *De durere de cap: frunză de viţă să pisezi, să pui în cap de la o ureche la alta.*

93. *Pentru... (fila este ruptă): piatră vânătă şi pucioasă şi untdelemn în untură de porc, să-l ungi la picioare, că-i va trece.*

94. *Pentru şarpele ce intră în om: să plămădeşti în oţăt tare sare de puşcă şi sticlă galbenă să pisezi, să pui tot în oţăt şi să bea diminiaţa pe nemâncate, Vinerea şi Sâmbăta.*

95. *Şi de broască tot aşa.*

96. *Pentru trânji: la pişcatul lunei, Vinerea toată ziua să nu mănânci nimic, iar în deseară să cauţi trei raci vii, să-i pui în apă ca să nu moară până adouazi Sâmbătă diminiaţă în răsăritul soarelui, şi apoi să iai racii aşa vii, să-i pui în nişte piuliţe, să-i pisăzi cu coajă cu tot bine, şi după ce-i vei pisa să-i pui într'un săculeţ de pânză, să-i storci bine, şi să storci şi vreo trei-patru lămâi, şi să pui şi un grăunte de piatră vânătă ca un bob de mazăre, şi să le bei tot îndată. Dar după ce lei vei bea, să fie şi o căpăţină de usturoi pisat şi piper pisat şi să întingi cu pâine cât vei putea suferi, cât de mult, şi după aceia vei lua racii să-i bei şi să iai şi*

dulceață, să mănânci. Când este greață atunci să nu bei, și aceasta o faci odată de două ori și de trei ori, numai Sâmbăta, într'altă zi nu. Și aceasta își este leacul, și rachiu să nu bei.

97. *De orbiciune: să-și rază unghiile acel bolnav și să le pue, adică unghiile, într'o lingură și cu țâță de fată să le bage în ochi.*

98. *De stâlcitură: hier de găsit să-l arzi în foc și să pui apă într'un vas, și să bagi herul ars și trei cărbuni vii în apă neîncepută, și să guste acel bolnav de trei ori, și să spele pe trup, și așa, ce va mai rămânea să o lepede pe un drum, cuiva.*

99. *Cine are venin la inimă: să fiarbă cimbru cu oțăt și cu miere, să le fierbi tot într'un vas și să bea pe nemâncate, că să va tămădui.*

100. *Cine să pișă în pat dormind: gâtlej de cocoș să-l arzi în foc, să-l pisăzi și să-l amesteci cu apă caldă și să bea pe nemâncate. Sau o bășică de porc arsă să bea cu vin.*

101. *De cea bubă: să sapi o buruiană ce să chiamă avrămiasa și să o pisăzi și să o faci turtă și să o pui în două sau în trei rânduri.*

102. *De friguri să scrii așa: measto lâsno est tocmo vedru zisea Hristos Kresta tvoego abie prosebe grozd jivot c sei te bea spase venase veselie Sleva tebe. Scrie aceste cuvinte. Ia un taler și apoi să spele talerul cu apă neîncepută și să dai aceluia cu frigurile, să bea.*

103. *De tusă cu năduh: să ia o strachină nouă neumblată, smălțuită bine și să cauți o groapă de bucate vechi, de care are într'ânsa, iar nu fără duh, și să o destupi, să legi strachina cu o funie binișor și să o lași în groapă cu gura în sus trei zile, apoi să o scoți binișor, că vei găsi apă într'însa. Și să bei acea apă pe nemâncate de două-trei ori cu o lingură.*

104. *Rățăt de tusă, cum arăt:*
10 Dramuri betonic
10 „ veronică
10 „ rădăcină de tureț
10 „ rădăcină de iarba lui tatin
5 „ rădăcină de iarbă mare
5 „ iarbă dulce
10 „ rădăcină de pir
10 „ rădăcină de nalbă de câmp.

Acestea toate să le tai mărunt şi să le pui într'o oală zmălţuită, cu patru ocă de apă, care oală să o astupe pe deasupra cu coajă de pâine, şi în mijloc să puie o ţavă ca să răsufle oala la fiert. Şi să fiarbă până va scădea la de două degete apa, iar nu mai mult, apoi răcindu-se să o strecoare zama într'o oală curată şi să acopere bine. Din care pe toată ziua să pue într'un ibric de cafea de cinci filigene zamă de aceia, candel cât va trebui şi va suferi de dulce. Şi un tenchiu de udegheni (?) pisat şı să le fıarbă până când va rămânea patru filigene. Şi apoi să bea dintr'aceasta un filigean diminiaţa, cald, şi altul înaintea prânzului, altul la vremea de chindie şi celelalte seara când să va culca în aşternut. Care dohtorie este foarte bună de tusă, măcar fie cât de veche.

105. *De friguri: să iai revent patru dramuri, odagam (?) bun, 3 dramuri, sabur trei dramuri. Toate acestea deosebit să le pisezi în piuliţă şi să le cerni prin sită, apoi să le mesteci într'un loc şi să le strângi într'o hârtie, să stea. Şi când îţi va trebui pentru friguri, să ia, om bătrân, un dram, iar la copii mici sau la oameni slabi o jumătate de dram, amestecându-le cu apă caldă într'un filigean, apoi să bea, iar de-i va fi greaţă, să zdrobească o ceapă, să mirosească într'însa ca să nu verse de grab, şi de câte ori ar vărsa de atâtea ori să bea zamă de găină sau de perje, şi-l va lăsa frigurile.*

106. *Iarăşi de friguri: să iai nucşoară 2 dramuri, muşeţel 4 dramuri, ţipirig un dram. Toate acestea să le pisezi şi să le cerni prin sită şi să le împarţi în trei părţi prin hârtie şi să stea. Şi după ce-l va scutura frigurile, să dai a douazi o hârtiuţă cu prăfşor şi să-i dai cu apă caldă să bea, nu într'acea zi când va avea friguri, ci când nu va avea; şi de nu-l va lăsa deodată, iarăşi să-i dai al doilea rând când nu va avea friguri, o hârtiuţă, până în trei rânduri, că apoi îl va lăsa.*

107. *Prăfşor ca să nu rămâe cuibul frigurilor în el: să ia piatră acră turcească două dramuri, să o arzi pe vatra focului; cuişoară un dram; ţintvariu (?) miron (?) 7 dramuri; toate acestea să le pisezi şi să le amesteci la un loc şi să faci prăfşor în 7 părţi, să le pui prin hârtii să stea. După ce-l vor fi lăsat frigurile, să ia într'o zi o hârtiuţă cu prăfşor şi să bea cu apă caldă până de şapte ori, în şapte zile; acestea să le ia dimineaţa pe nemâncate şi de câteori va vărsa, să bea apă caldă, că de nu vei scoate acestea până*

în 7 zile, apoi se va naşte în pântece gălbinare sau rastu, sau uscăciune trupului, şi alte multe boli pricinuesc.

108. *Pentru durere de cap: să iai chimen şi să pisezi bine şi să presari cu acest chimen o felie de pâine, apoi să stropeşti pe deasupra chimenului cu oţăt şi să legi la cap.*

109. *Altfel, cu castraveţi: să iai castraveţi muraţi şi să tai în trei felii şi să legi la frunte. Este bună şi varza murată tot pentru durere de cap.*

110. *Reţetă de ecsenţia amară: 50 dramuri foi de pelin; 30 dr. carto benedicto (?); 30 dramuri ţinta frumkinor (?); 30 dramuri trifolium fibrii; 40 dramuri coajă de cârmuz; 10 dramuri rădăcină calamus; 10 dramuri rădăcină genţiana; 10 dramuri rădăcină ţăturia (?) (poate centaur); 5 dramuri floare de nucşoară şi 5 dramuri scorţişoară. Acestea se tae mărunt şi să se amestece şi să se bage într'un clondir mare, şi să se toarne trei ocă de spirt de vin prefăcut şi să şază la un loc, până va trage acel spirt putoarea florilor, şi apoi să le stoarcă şi să strecoare acea zamă prin hârtie şi să şează o săptămână două de zile, apoi să bea câte un pahar, când va cunoaşte stricare de stomah.*

111. *Pentru scorbut vechiu, adică tuslu balgâ: un filigean de fasole, un filigean linte, un filigean bob, un filigean sămânţă de cânepă, câte un filigean din sămânţă de in, de castraveţi, de pepene galben, de pepene roşu, de dovleac. După ce le va împreuna acestea toate, să cumpere o oală smălţuită, un ulcior mic smălţuit făcut ca carafile, şi oala să o îngroape în pământ până i se va potrivi buzele cu pământul, şi sămânţele toate să le pue în ulcior, să pue trei lemnişoare subţiri în gură, ca să cază sămânţele, să-l bage în oală cu gura în jos, să astupă de lături cu pământ să nu răsufle, apoi să facă foc pă ulcior deasupra, să arză ca un ceas, apoi să ridice focul, să se răcească oala, să ia smoala ce va găsi înlăuntru, să-l ungă.* [1])

Intr'un alt manuscris din 1766, se dau următoarele reţete:

1. *Pentru ciumă, de va fi om mare, dram de săricică 1 şi jum. şi pucioasă dramuri trei. Să-i dai să mănânce cu pâine, iar de va fi de mijloc, să le faci în două, iar de va fi copil mic, să-i dai a treia parte, că-i va trece.*

1) Academia Română, manuscrisul nr. 270. Conţine: Viaţa şi povestea marelui Alexandru Machedon şi diverse însemnări printre cari şi reţetele de mai sus.

2. *Pentru durere de inimă, rădăcină de bujor să poarte omul la el.*

3. *Pentru legătura ce e legat omul de fermecătoare, acel om să ia naşterea de la ursoaică şi să o piseze foarte mărunt, şi să bea omul acela şi se va vindeca.*

4. *Pentru încuiat, când se încue omul pe jos: corn de inorog, să-i pui în apă neîncepută să stea un ceas într'un pahar de sticlă, şi apoi să o bea că se va slobozi şi îi va trece.*

5. *Pentru încuiatul udului, miere şi săpun, rachiu şi rum şi mărari şi molătră să le piseze bine toate şi să le faci turtă şi să le pui la mădulariu.*

6. *Pentru lungoare să scrii pre o hârtie aceste slove şi să le pui la grumazi:*

   cye ty o pr gmr c n.

7. *Pentru dor de ochi, să te speli cu sabur la ochi.*

8. *Pentru dor de ureche, burete de mare 4 dramuri, şi să-l arzi în foc şi cenuşa lui să o pui în urechea omului.*

9. *Pentru dureri de inimă, apă de trandafiri şi apă de pelin.* [1])

In afară de erbile şi alte produse medicinale cari se găseau la noi, bună parte din droguri erau aduse din ţările vecine. Documentele ni-au păstrat o mulţime de date cu privire la preparatele farmaceutice pe cari le importam sau se găseau la noi. Dăm aceste documente în ordine cronologică, aşa cum li-am putut alege noi.

14 Martie 1382. — Regele Ludovic al Ungariei opreşte exportul din Sibiu în Ţara Românească a *„nonnulli vero mercatores piper, crocum et alia specierum genera“.* [2])

21 Iulie 1412. — Piperul, şofranul şi zinziberul (radix zingiber) erau drogurile cele mai mult căutate pe atunci, pentrucă se întrebuinţau nu numai ca medicamente, ci şi ca condimente. Diferitele convenţiuni vamale vorbesc totdeauna şi de aceste articole. In taxele vamale de la 21 Iulie 1412 se trec *„uno lapide piperis mercator...“* şi *„lapide zinziberis...“.* [3])

---

1) Dintr'un manuscript al Academiei, sub cota Nr. 2183. Publicat de Dr. N. I. Anghelescu în „Spitalul“ anul XXIV, pag. 207.

2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. III, pag. 2.

3) Idem, doc. IX, pag. 8.

1386-1418. — Mircea Voevod stabileşte condiţiile vămii, în cari se vorbeşte şi de piper şi şofran. [1]

1421. — Acelaş lucru face Ioan Radu Voevod în 1421, vorbind despre piper, şofran şi bumbac. [2]

1422. — Dan Vodă în 1422 despre *„şăpci frânceşti, piper, şofran şi bumbac"*. [3] Aceleaşi condiţiuni de vămi se stabilesc de Dan Vodă într'o altă convenţiune din acelaş an, în care se trece piperul, şofranul şi bumbacul. [4]

1437. — Convenţia se repetă de către Vlad Vodă în 1437, despre piper, şofran şi bumbac. [5]

29 Iunie 1456. — Prin privilegiul lui Petru Aron Vodă din Moldova, dat Liovenilor, aceştia capătă dreptul de comerţ prin Moldova, cu *„...coria subtilia, tus, liquorem acidum Graecum, zinziberum"*. [6]

3 Iulie 1460, Suceava. — In aşezământul comercial făcut de Ştefan cel Mare în acest an, se vorbeşte şi despre şofran, piper şi scorţişoară. [7]

1462. — La această dată cetăţenii din Cameniţa cer regelui Cazimir al Poloniei să le lase liberă trecerea pe drumul dela Luczo şi Oldsko, de oarece drumul Moldovei nu mai este sigur pentru aducerea mărfurilor, ca *„omnesque species aromaticas ut piper, zinziber, cariofolos, etc."*. [8]

8 Noembrie 1469. — In convenţia încheiată în acest an, se pomeneşte numai despre piper. [9]

15 Noembrie 1469. — Neagu, Vornicul lui Radu Voevod, judecă într'un proces dintre un Sibian şi patru Greci, în care este vorba şi despre *„piperum nostrum"*. [10]

---

1) I. Bogdan. Relaţiile Ţărei Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească, p. 5.
2) Idem, pag. 12. — N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, pag. 10, nota 2.
3) Idem, pag. 16.
4) Idem, pag. 19 şi 20.
5) Idem, pag. 37.
6) Hurmuzachi, vol. II/2. Doc. DXVII, pag. 680. Documente slavone.
7) Hajdeu. Arhiva istorică a României, tom. II, pag. 171.
8) Hurmuzachi, vol. II/2, pag. 144. Doc. CXXII. — N. Iorga. Istoria comerţului românesc, vol. I, pag. 102.
9) I. Bogdan, l. c., pag. 356, doc. CCCXI.
10) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. CXXVII, pag. 73.

1476. — In convenția vamală încheiată de Basarab, se specifică și despre piper. [1])

1478-1482. — Acelaș lucru în convenția tânărului Basarab. [2])

1478-1479. — In scrisorile unor negustori din acești ani se vorbește și despre piper. [3])

1482-1492. — Jupân Udriște se plânge Județului și pârgarilor din Brașov, scriind *„să lăsați în pace piperul, până ce-l voi vinde; și atunci dacă'mi veți lăsa din vamă, veți face bine, iar dacă nu veți lăsa, Dv. sunteți slobozi...“.* [4])

4 Noembrie 1491. — Regele Vladislav al Ungariei poruncește Brașovenilor să nu mai ia vamă dela negustorii munteni pentru piper și pești. [5])

Iunie 1493. — In convenția vamală încheiată de Vlad, se vorbește de piper. [6])

12 April 1500. — In convenția din acest an se vorbește tot numai despre piper. [7])

1529. — Intre mărfurile importante între 2 Iulie 1529 și 25 Ianuarie 1530, prin vama Brașov, se trec și următoarele: cinamonium libr. 6; flores et nuces muscati, libr. 6; crocus, libr. 19; alumen Kantner 3 und libr. 15; malvaticum (vin grecesc), pondera 5; cariofolus libr. 2 1/2 (aromă indiană); zinziber (amomum zinziber, aromă indiană) libr. 14 1/2; tinctură pro flor, 2 fl; argentum vivum, cubuli 9; tinctura corrigiatoria. [8])

1530. — Intre mărfurile importate în anul 1530 se găsesc și următoarele: zynzyberis, aromatibus, crocum, cinnamum, alumen, color rubei, oleum olivae, piper, tinctura rubra, ciminum, thus (tămâie), vin malvatici, cariofolos, nuces muscati. [9])

Acest comerț era făcut în bună parte de către Greci, cari aduceau mărfuri, *„dar și strămături, bogasii, piper, șofran, cordovoane,*

1) Bogdan. Relațiile Țărei Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească, pag. 129.
2) Idem, pag. 176.
3) Idem, pag. 266.
4) Idem, pag. 295.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. CCXXXIX, pag. 132.
6) Bogdan, l. c., pag. 341.
7) Idem, pag. 345 și 347.
8) N. Densușianu, în Hurmuzachi, vol. II/3, pag. 649.
9) Idem, pag. 657, 663, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 685, 687, 689, 690.

ierburi (simplicia, „Graecis, qui dederunt aromathario simplicia"), pe care le vindeau *„aromatorilor saşi"*. [1])

1534. — In socotelile Braşovului cu noi se trec *„gariofilorum"* şi *„floribus muscati"*. [2])

1535. — In aceleaşi socoteli se trec condimentele cumpărate de Domnitorul român:

> *„dum magnificus dominus Waywoda cum sua consorte huc in civitatem venit emi in culinam eius piper, zinziber et crocum"*. [3])

1537. — La 24 Ianuarie 1534, se trimite lui Filip Pârcălabu *„crocum et piper"*. [4])

1538. — Petru Rareş al Moldovei cere Veneţienilor o otravă *„aconito"*, cu care să scape de duşmanii lui: *„...tandem eciam Venecias pro aconito misisset quomodo ipsum faceret aliquo modo intoxicari"*. [5])

1552. — În tariful vamal al mărfurilor cari au trecut de la noi în Ardeal, se trec şi *„uno centenario piperis, zinziberis, cariophilorum, risii, thuris"*. [6])

15 Noembrie 1552, Suceava. — La această dată Alexandru Lăpuşneanu al Moldovei cere Bistriţenilor să-i trimită *„crocum optimum ad racionem pecuniarum nostrarum similiter destinare..."* [7])

14 Noembrie 1553. — In socotelile Braşovului se trec pentru Moldova *„dedi domino doctori pro quibusdam speciebus quas Ioannes Hess anno preterit vexerat in Moldaviam ad curandum Wayvodam Stephanum"*. [8])

4 August 1553. — In aceleaşi socoteli se trec *„vitrum plenum aqua rosacea et unum plenum lavendulae aqua"*. [9])

---

1) N. Densuşianu, în Hurmuzachi, vol. II/3, pag. 693. — N. Iorga. Istoria comerţului românesc, vol. I, pag. 184.
2) Idem, Hurmuzachi, vol. II/4, pag. 64.
3) Idem, pag. 92.
4) Idem, pag. 134.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. DCCLXXI, pag. 413-4. — N. Iorga. Istoria comerţului românesc, vol. I, pag. 128.
6) Hurmuzachi, vol. II/5, pag. 4.
7) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Doc. DCCCCVIII, pag. 489.
8) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI, pag. 789.
9) Idem, pag. 791.

31 Martie 1561. — Alexandru Vodă al Moldovei cere Bistrițenilor *„umb hundert Dukhatten in Golt Saffran verordnen und dasselbigs schikhen"*. [1])

23 Mai 1558. — Se trimet Doamnei lui Mircea Vodă, de către Brașoveni: *„duo vitra vini sublimati et duo aquae rosaceae..."*. [2])

20 Noembrie 1558. — In socotelile Brașovului se pomenește de omul lui Alexandru Vodă, care a venit să ia apă distilată: *„venerat homo Alexandri Wayvode causa quarundam distillatarum aquarum"*. [3])

14 Octombrie 1559. — Se cere de la Lemberg niște rubarbă. [4])

28 Noembrie 1559. — In socotelile Brașovului se notează un sol de la Lăpușneanu *„causa olei et retium"*. [5])

3 Decembrie 1559. — In aceleași socoteli se notează tot pentru Alexandru Vodă *„causa quarundam distillatarum aquarum et farinae"*. [6])

1559. — Ca să intre în prietenie cu ducele Prusiei, s'a propus lui Alexandru Lăpușneanu, să-i trimită printre alte daruri și *„herbes turques"* adică rubarbă. [4])

13 Februarie 1560. — In socotelile Brașovului se trec *„pillulae purgatoriae Alexandro Wayvode"*. [8])

7 Septembrie 1560. — In aceleași socoteli se trece *„venerat quidam homo Alexandri Wayvode pro aqua liquatoria, vulgo Scheydwasser"*, adică apă tare. [9])

1564, Iași. — Alexandru Lăpușneanu scrie Bistrițenilor despre vata de cânepă ce i-au trimis: *„Exactis hisce temporibus petivimus a Spectabilitatibus Vestris ut nobis emerent canabes in usum cuiusdam scaturiginis"*.[10])

9 Iulie 1564. Iași. — Alexandru Vodă către Bistrițeni, cere să i se trimită *„optimas canabes mundas"*. [11])

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. ML, pag. 568.
2) Idem, vol. XI. Socotelile Brașovului, pag. 799.
3) Idem, pag. 800.
4) N. Iorga. Studii și doc., vol. XXII, pag. 79, doc. LXXXVIII.
5) Idem, în Hurmuzachi, vol. XI Socotelile Brașovului, pag. 801.
6) Idem.
7) N. Iorga. Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'héraclide (1900), pag. 40.
8) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Brașovului, pag. 802.
9) Idem, pag. 803.
10) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. MCIII, pag. 593.
11) Idem, doc. MCXXIII, pag. 602.

14 Octombrie 1564. Suceava. — Alexandru Vodă trimite pe bărbierul Andrei la Bistriţa, ca să-i aducă nişte leacuri:

„Cum autem ad nos pervenisset, vidit nos laborare morbo oculorum predictus Andreas, et pollicitus est Deo preside se nobis profuturum, ea tamen condicione, ut eum propter species quasdam adducendas remitteremus ad Spectabilitates Vestras". [1]

31 Octombrie 1564. Suceava. — Lăpuşneanu Vodă trimite la Bistriţa să i se cumpere pucioasă: *„sulfur nobis in varios usus emerent"*. [2]

13 Iulie 1567. Suceava. — Lăpuşneanu Vodă răspunde Bistriţenilor că a primit uleiul şi vata ce i-au trimes: *recepimus oleum et canabos"*. [3]

20 August 1567. Suceava. — Lăpuşneanu scrie Bistriţenilor despre apa distilată ce trebuie să-i aducă bărbierul hirurg Andrei:

Promisit nobis Andreas chirurgus, concivis Spectabilitatum Vestrarum, se in usum nostrum aliquam aquam destillaturum illaque destillata se adventurum; quod nobis gratissimum est. Cum itaque aqua eiusmodi non parvum indigeamus, rogamus Spectabilitates Vestras ut, confecta et destillata aqua, e(i)um ad nos mittant". [4]

30 Septembrie 1567. Iaşi. — Lăpuşneanu Vodă trimite la Bistriţeni un om al lui, să-i cumpere *„species"*, adică doctoriile prescrise de bărbierul Andrei:

Ex dictis agilis Andree chirurgi, concivis Spectabilitatum Vestrarum, intelleximus in usum nostri ipsius aliquibus speciebus eum indigere, ob quas species emendas exhibitorem presencium, servum nostrum, misimus". [5]

12 Septembrie 1568. — In socotelile Braşovului se trec printre darurile făcute Voivozilor Români, printre altele şi: *„1 Glas Rossen Wasser und Salvia"*. [6]

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1. Doc. MCXXXIV, pag. 607.
2) Idem, doc. MCXXXVI, pag. 608.
3) Idem, doc. MCLXI, pag, 621.
4) Idem, doc. MCLXIII, pag. 623.
5) Idem, doc. MCLXVI, pag. 624.
6) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Braşovului, pag. 805.

7 Septembrie 1569. — In aceleași socoteli se trec daruri pentru *„Alexandro Weyda in die Tergowyst"*, și anume : .majoran, și apă de rose. [1])

7 Februarie 1574. — Rosin Ferencz duce daruri lui Alexandru Vodă, printre care *„Spica"*, apă de trandafiri și majoran". [2])

1 Decembrie 1576. — Printre darurile trimise la această dată lui Alexandru Vodă se trec și *„pilule"*, date cu titlu gratuit pe baza prieteniei :

> *„Es war auch dem Alexander Weyde rott Wachs, item pillule gegeben. Aber gutter Nachbarschaft wegwn nichts darfur genommen..."* [3])

14 Iulie 1600. Alba Iulia. — Suntem în preajma zilelor de trădare, când Mihai Viteazu a fost trădat și de nobili și de Basta, cel care trebuia să-i fie, chip, aliat. Mihai se pregătea de-luptă. In acest scop scria Bistrițenilor să-i procure diferiți meșteri, printre cari și bărbieri, iar Sibienilor scria să-i trimită apă de trandafiri într'o sticlă pe care s'o poată purta într'un toc, și apă de *„spikinard" (?) : „...es egy tokbeli iwegy palaczk rossa ess spikinard uizett"*. [4])

1603. — Uneori, *„judele brașovean trimitea la Munteni ca să cumpere arsenic și argint viu (la Dunăre), dar se și trimite argint viu la Târgoviște apotecarului venit aici pentru îngrijirea lui Vodă"*. [5])

1650-1660. — Este epoca când țările Românești au fost vizitate și cercetate de Paul de Alep. Acesta s'a bolnăvit de friguri cu accese subintrante *„în toate zilele de câte două sau trei ori"*, ceiace l'a exasperat și-l face să exclame că *„n'are nici un leac... beuturi, medicine, toate ne lipseau, toate afară de Dumnezeu..."*. [6])

30 Iulie 1653. — Ioan Boros cu pedestrașii lui din Moldova cer la această dată Bistrițenilor, printre altele și terpentină. [7])

---

1) N. Iorga, pag. 806.
2) Idem, pag. 811.
3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XI. Socotelile Brașovului, pag. 814.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/1, doc. MDXXXVI, pag. 766. — Idem, vol. XII/2, doc. MCCCLIX, pag. 965.
5) N. Iorga. Istoria comerțului românesc, vol. I, pag. 262. Citează : Socotelile Brașovului, în Analele Academiei Române, XXI, pag. 150, 156.
6) Arhiva Istorică a României, Călătoria lui Paul de Alep prin Moldova și Țara Românească, pag. 106.
7) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMCCCII, pag. 1234.

29 Mai 1657. Târgovişte. — Constantin Şerban, Dom al Ţărei Româneşti, scrie Braşovenilor, despre omul ce trimite medicul său pentru leacuri :

„Cinstitul şi credinciosul nostru doctor a trimis în oraşul d-voastră pe blândul său slujitor, să cumpere nişte lucruri pentru lecuit, din ce va găsi...“. [1])

13 Iulie 1671. — Se pare că în acea vreme Moldova făcea un întíns comerţ cu cenuşă şi potasă. In actele privitoare la procesul dintre vistierul moldovean Ursache, cu neguţătorul polon din Lemberg, Balaban, se pomeneşte mereu de o negustorie cu potasă şi cenuşă. [2])

18 Martie 1682. — Dimitrie Cantemir spune că *„şerbet“* cuvânt arab, însamnă *„băutură de doftorie“;* de fapt trebue să aibă şi alt înţeles, acela pe care-l are şi astăzi, dulceaţă. Şi, se vede că Turcii când se bolnăveau, mâncau mult şerbet, pentrucă la data de mai sus, vedem că Procopie Vozniţiu, un sol moscovit la Constantinopol, bolnăvindu-se, marele Vizir i-a trimis opt gavanoase de şerbet. Notăm acest fapt ca o simplă curiozitate din acele vremi. [3])

Februarie 1705. — In tabela taxelor vamale încasate la vama Câinenilor în acest an, găsim *„povara de şofran, 1000 bani româneşti; piperiu 333; povara de argint viu, 333; de o povară de erbe de dohtorii, 140; povară de anason, 55“.* [4])

21 Iulie 1714. — Intr'un document cu această dată se pomeneşte de *„rozmarin“.* [5])

9 Martie 1715. — Domnitorul Nicolae Mavrocordat, care era nu numai un iatrofilosof ca cultură, ci şi practician al medicinei atunci când i se prezinta ocaziunea, a trimis prietenului său, Ierotei Comnenul, doctor în medicină şi mitropolit al Silistrei, un medicament numit *„diacint“.* La 9 Martie 1715, Ierotei Comnenul scrie Patriarhului Hrisant:

„...ar fi vrut să vie în ţara prea Inălţatului Domn şi binefăcător al nostru, a cărui milă şi acum în boala mea nu mi-a lipsit

1) N. Iorga, doc. MMCCCXLVI, pag. 1258-59.
2) Hurmuzachi, Suplimentul II/3. Doc. LIII, pag. 185.
3) D. Cantemir. Ist. Ierogl. pag. 23. — Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 41.
4) Hurmuzachi, vol. XIV/1. Doc, DCCXLVII. pag. 759.
5) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMDCCCCXXXIII, pag. 1557.

căci, din ceasul ce am luat diacintul ce mi-a trimes, începui să-mi recapăt sănătatea". [1]) *Numai nu știm ce era acest „diatzinto".*

8 Octombrie 1716. — Din acest an avem altă dovadă că Nicolae Mavrocordat practica medicina, atunci când avea prilej. Bolnăvindu-se amicul său, Patriarhul Hrisant Notara i-a trimes ca doctorii, tenzuhuri, panzehr, și o babă:

„Trimitem fericirei Tale două tenzuhuri (pastile) gătite cu mult panzehr (antidot); la asemenea suferinți sunt minunate; și îndată unul îl vei înghiți deseară și altul mâne; se trimite și un magiun (de opiu) ales, socotit ca pentru noi înșine, când eram la Cotroceni. Se trimite și tinctura aurea aya; cele de asudat nu folosesc; și oprește-te cu ele.

Am trimes și pe dumnealui chirișgi Manolachi și o bătrână pricepută, roabă a mea liberată".

In nota acestui citat se adaugă: Niculae Vodă trimisese și Brâncoveanului panzehruri și tenzuhuri. Cf. Șăineanu. Influența orientală, III, pag. 93. [2])

1717. — In acest an se așează o vamă nouă la Vâlcan. In tariful vămei se trece și argintul viu. [3])

31 August 1728. — Patriarhul Hrisant s'a bolnăvit iarăși. El suferea mai de mult de podagră. Niculae Mavrocordat îi trimite cârmâz și rod de zahăr, cum și sfaturi de cum să se păzească:

„...Deocamdată, de și-ți trimitem Fericirei Tale oareși care cârmâz și puțin rod de zahăr, bine și folositor pregătite, și am dat de veste și prea învățatului nostru medic chir Dimitrie ce să-ți recomande Fericirei Tale, totuși, și cu această a noastră scrisoare, rugăm pe Fericirea Ta ca după putință să te îngrijești mai mult de scumpa-ți sănătate, și să ții dieta de aproape, păzindu-te și de frig și de câte alte împiedică drumul durerei de picioare către vârful membrelor...". [4])

1752. — La această dată se amintește de faimosul preparat teriacul:

1) Hurmuzachi, vol. XIV/1 pag. 664, Doc. DCXXXVII.
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2 Doc. DCCLXXXVIII, pag. 800.
3) Idem, Ist. com. rom., vol. II, p. 8. Citează: Giurescu. „Material..". p.136-7, no. 117,
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. DCCCCLXVII, pag. 1001.

„...Moare Domnul Grigore Ghica la Bucureşti, rău doftorit de doctorul cel mare (arhiatru) Mihai Manu, care pentru dare multă de bani, i-a orânduit aşa zisa „teriaca cerească", şi i-a căşunat o letargie de moarte...". [1])

15 August 1763. — In socotelile cheltuelilor făcute de Calimach, se notează; *„...doftorii... pentru bucătarii lui Capegi-Başa..."* Sau: *„30 tei pentru nişte doftorii ce s'au trimis Măr. Hanului".* [2])

Frantz Ioseph Sulzer, fost căpitan în armata austriacă, chemat de Ipsilante, a trăit la noi în ţară de la 1776 până la 1791, când a murit la Piteşti. A scris o carte *„Istoria Daciei Transalpine"* în care se dau o mulţime de date cu privire la viaţa poporului românesc, de multe ori foarte tendenţios şi răutăcios date, dar care sunt totuşi foarte preţioase pentru cunoaşterea trecutului neamului nostru. Printre altele dă o sumă de informaţii cu privire la boalele şi medicamentele care se întrebuinţau la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Afară de pleurezie (junghiu) şi boli asemănătoare, la care trebue neapărat să se lase sânge, se va găsi cu greu altă boală împotriva căreia să nu aibă Valahul câteva leacuri. Şi la acestea nu bărbaţii, ci femeile fac oficiu de doctor. Ce-i drept, ele întrebuinţează şi în contra pleureziei un ceai de ederă (einen Thee von Ephen), dar cu reuşită numai atunci, când natura a lucrat partea cea mai bună...

Mai norocoase sunt Valahele în alungarea frigurilor.
In frigurile colerice, frecarea tălpilor picioarelor cu plasture de cantaridă, le face bune servicii (Pflastern von spanischen).

In frigurile intermitente, spune Griesellini [3]), *ei beau un decoct de erburi şi rădăcini. Trebue să-l informez că este numai o singură buruiană sau mai de grabă o singură rădăcină, anume rădăcină de „Alantwurzel", pe care ei o numesc Iarbă mare.*

In frigurile cu febră ei întrebuinţează „Abgefottente von Agley oder Kronsbeeren, vitis idea".

Diareia o tămăduesc cu „Kalmus" (Acorus, Calamus adulter rinus) şi „Sauerdorusbeere, berberis", sau cu pelin (Wemuth), pus ca un talisman pe obraji.

1) N. Iorga, in Hurmuzachi vol. XIV/2. Doc. MCII, pag. 1130.
2) N. Iorga. Doc. Calimachi, vol. II, pág. 130.
3) Frantz Griesellini. A scris: Versuch einer politischen und natürlischen geschichte des Temeswárer Banats. Wien, 1780.

Un clistir cu foi de tutun fierte, este, pentru ei, minunat în contra colicilor, şi cu „das Ausgesottene" al acestei plante se folosesc la uciderea păduchilor şi la alungarea leprei. Impotriva acestora şi a râei, le este cunoscută şi rădăcina de „Grindwurzel" (labatum), fiartă în apă.

In simplele dureri de burtă, se pune un săculeţ cu ovăz încălzit, iar pentru umflătura pântecelui şi istericale, ei recomandă să se bea usturoi în rachiu (sau rachiu din Banat sau Transilvania, şi vutcă de peste munţi).

...Abcesele sparg cu cataplasme de foi de nalbă mare (Eibischblättern) fierte cu miere şi ceapă, sau se deschid cu cuţitul, „eiternbe Wunden" şi se spală cu păpădie (alchimela).

Când sunt molimi în aer, ei pun chinovar (Zinnober) pe cărbuni aprinşi, din pricina fumului urmează o salivaţie abundentă şi beau „das Abgesottene vom Buchsbaum", care s'ar putea numi guayacum-(ul) sau lemnul franţuzesc al Valahilor, dupe cum „der Schlosslinge des Geisblattes" servă în loc de salsaparila. Insă fără nici un efect bun, nici cu una, nici cu cealaltă, fiindcă nu ţin dietă şi nu se păzesc de cele care fac rău.

O cură de cal, care numai cu constituţia unui Valah se poate potrivi (Griesellini o numeşte cură herculeană) este Iarba câinelui, Dulcamara sau Solanum scandens caule perenni flexuoso foliis superioribus hastatis (Linaei. Flor. 189), sau Solanum dulcamara C. B. P. Solanum foliis trifidis alis simplicibus (Halleri Flor. helv. 509), ale cărei boabe pisate le fac servicii mari în boalele cronice. Nebunia şi „Kaferey" sunt urmările acestui tratament violent. Dacă constituţia rezistă tăriei tratamentului, atunci bolnavul adoarme, asudă şi se vindecă. Aşa ceva poate încerca numai munteanul, Valahul dela deal, din Maramureş, Banat şi Transilvania. „Der im Geschornen Kopfe" de pe şesurile întinse ale Valahiei şi Moldovei nu se va încumeta niciodată să înfrunte o astfel de încercare, cel puţin nu-i va trece prin minte, ca să întrebuinţeze foile din afară, care sunt mai otrăvitoare şi mai primejdioase decât planta însăşi". [1])

Afară de drogurile şi medicamentele citate în actele de mai sus, şi afară de reţetele ce am transcris, farmacia populară, ca şi medicina populară, cunoaşte un imens număr de preparate terapeutice, luate dintre toate elementele firei. Ce nici prin minte trece, orice, totul

---

1) Sulzer. Geschichte des transalpinischen Daciens, vol. III, p. 56 şi următoarele.

se utilizează ca medicament şi încă cu deplină convingere, că ceiace se întrebuinţează are minunate proprietăţi curative.

Cercetătorii folclorului românesc de pretutindeni, publică necontenit reţete şi liste lungi de medicamente întrebuinţate de către popor, din timpuri străvechi.

Toate acestea, foarte interesante din punct de vedere al folclorului, nu intră în cadrul obiectivului studiului nostru, de aceia nu insistăm aici.

PARTEA II

In trecutul nostru, până la 1760, nu există nici o carte de medicină scrisă în românește, și nu există nici măcar traducerea în românește a vreunei cărți de medicină din vreo limbă străină. Pe de altă parte, scrierile Cronicarilor cât și documentele vechi, dupe cum am văzut, sunt extrem de sărace în informații de ordin medical.

Cu această totală lipsă de documentare este foarte greu să putem stabili nivelul cultural medical din trecutul românesc.

Pentru a putea să ne dăm seama, fie și aproximativ, de acest nivel, am fost obligat să-l reconstitui din puținul material cunoscut până în prezent.

In acest scop am scos din Psaltiri, Lexicoane vechi, din Pravile, din colecțiile de documente și din cărțile vechi pe care li-am avut la îndemână, dar mai ales din scrierile lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat, toate știrile de ordin medical, toate frânturile de fraze, și toți termenii medicali sau numai în legătură cu chestiuni apropiate de medicină. Materialul adunat în acest chip, l-am clasat în raport cu diferitele ramuri ale medicinei și l-am înbinat așa fel, ca din tot, să se poată desprinde un fir conducător în haosul cunoștințelor medicale existente la Românii din trecut.

Negreșit că acest fir conducător are foarte multe frânturi și foarte multe lipsuri, nu pentrucă n'ar fi existat și la noi cunoștințele care lipsesc din continuitatea acestui fir, ci pentrucă documentele nu ni li-au transmis. Dacă însă se urmărește cu atențiune și mai ales, dacă se mai adaugă și verigele cari lipsesc, atunci constatăm un fapt aproape de nebănuit; constatăm că Românii deoricând au fost totdeauna în curent cu toate cunoștințele medicale cari au dominat diferitele epoce din cursul veacurilor, la popoarele Apusului. Cu nimic și în nimic n'am fost codași. Și asta-i mult, mult de tot, dacă se ține seamă de condițiunele vitregi în cari au trăit Românii în cursul acestor veacuri.

CAP. I

CUNOŞTINŢELE DE ANATOMIE ŞI FIZIOLOGIE

Cunoştinţele anatomice erau foarte reduse, pentrucă la noi nu se făceau disecţii de cadavre, nu existau *„anatomici"*.

Dimitrie Cantemir defineşte anatomicul *„cela ce ştie meşterşiugul mădularelor trupului, despicătoriu de stervuri"*. [1]) Şi, pentru a fi ironic, Cantemir adaugă, cu alt prilej : *„iscusit anatomic, lupul este"*.[2])

Nu numai că nu se făceau disecţii, dar Del Chiaro afirmă că *„Valahii sunt indignaţi contra hirurgilor, cari se servesc de cadavre omeneşti pentru anatomie"*. [3])

Şi cu toate acestea, deschideri de cadavre s'au făcut şi la noi. S'au făcut cu prilejul îmbălsămărilor. Dimitrie Cantemir spune că Domnii dacă mor, sunt imediat îmbălsămaţi :

> *„ ...îndată ce Domnul s'a petrecut din viaţă, dacă s'a întâmplat în timpul verei, imediat este îmbălsămat şi este ţinut neîngropat în palat, până ce toţi boerii, nobilii... se adună la Iaşi"*. [4])

Imbălsămarea se făcea tratând cadavrul cu mirodenii, ca să nu se strice, după care îl învelea cu o pânză specială numită *„savoane"*. [5])

Se cunosc destule exemple de îmbălsămări făcute fie la noi, fie aiurea, pe cadavre de Români. Un prim exemplu îl avem din timpul lui Vasile Lupu (1634-1653) ; îi murise un fiu, care *„a fost trimis îmbălsămat, cu pompă mare, pentru a fi îngropat într'o mânăstire din ţara lui..."*. [6])

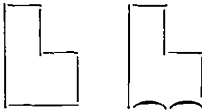
In aceiaşi vreme a murit şi un ginere al lui Vasile Vodă, Timoteu Cazacul, rănit la Suceava. Paul de Alep spune că mai înainte de îngropare *„corpul lui Timotei fu bălsămat"*. [7])

---

1) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 7.
2) Idem, pag 65.
3) Anton Maria Del Chiaro Fiorentino. Revoluţiile Valah., traducere de Cristian, 1929, pag. 24.
4) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de G. Pascu, pag. 122.
5) Idem, Istoria Ierogl., pag. 19.
6) N. Iorga. Studii şi docum., vol. IV, pag. 226. La 10 Noembrie 1640.
7) Arh. Istorica, tomul I, pt. II, pag. 85.

In 1685, a fost îmbălsămat trupul lui Duca Vodă al Moldovei, mort la Liov (Lemberg). Imbălsămarea s'a făcut cu scop să se conserve cadavrul şi să fie adus în ţară, ceiace s'a şi întâmplat mai târziu, dupe nouă ani; la 1694, cadavrul a fost adus la Iaşi şi îngropat în mânăstirea Cetăţuia. [1])

Cu prilejul îmbălsămărei trupului lui Duca Vodă, s'a făcut o adevărată autopsie, a căreia descriere, cea dintâi de acest fel la noi, ni-o dă Cronicarul Niculae Costin:

„Şi spintecându-l doftorii, după ce a murit, spun că au găsit în hierea lui 27 de petre roşii, aşa de late şi de groase, într'un chip cumu-i această figură, ce scrie aicea: |⎵|. Iară deosebi de *aceasta, spun că au mai aflat şi la rărunchii lui, de către stânga, alte două petre, încă mai mari decât acelea din hiere, cumu's aceste două figuri.*

Iară plămânele cele albe au fost arse de sete; maiul cel negru i-au fost sănătos, şi inima sănătoasă, însă foarte mare, ca de giuncul în terţ". [2])

Un alt exemplu ni-l dă Acsinte Uricarul. In urma bătăliei dela Stănileşti (1711), Turcii au luat prizonier pe Mihai Boris; liberat din captivitate, Boris a murit în drum spre Rusia, şi atunci *„grijindu-i trupul cu balsam, l-au dus la ţara lui".* [3])

Dacă în vremea trecută nu se făceau la noi disecţii şi descrieri anatomice în înţelesul cuvântului de astăzi, în schimb se cunoşteau anumiţi termeni anatomici. Din aceştia, unii sunt termeni comuni, similari celor de astăzi, pentru a indica membrele sau anumite părţi din membre sau corp; alţii, sunt specifici vremei de atunci, dovedind ignoranţa ce domnea în materie de anatomie.

Acelaş lucru se poate spune şi despre termenii şi cunoştinţele trăitorilor din acele vremi, în fiziologie.

Corpul omului se numeşte *„trup"*. Pravilistul bisericesc îi spune şi *„fan"*, indicând prin acest termen localizarea vremelnică a sufletului:

„...înainte de ce se stricase fanurile, ce se zice, dacă s'au stricat, adică dacă au murit trupul tău pre pământ, carele era fan sufletului tău, acuma vezi curat pre sfânta Troiţă, pentru

1) Dr. Samarian Revista ştiinţelor medicale nr. 9/932. Boala Ducăi Vodă.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 33.
3) Acsinte Uricarul, în Letopiseţi vol. II, pag. 165.

că nu te mai împiedică trupul. — ...Zerţala ce se zicea fan, închipuiaşte trupul şi lumina carea iaste în lăuntru în fânariu, închipuiaşte sufletul...". [1])

Din punct de vedere al înfăţişărei, adică *„chipul, forma, schizmuirea trupului"*, cari constituesc *„figura"* fiecărui individ [2]), omul poate fi *„la trup mai chipeş şi la stat mai înalt".* [3]) Cronicarul Miron Costin spune că *„Vasile Vodă (Lupu) era ca un leu şi la hire şi la trup"*, pe când *„Alexandru (1629-1630), feciorul Radului Vodă, era om şi de trup şi de hire slab"*, iar Ştefan, pârcălabul dela Soroca, *„la statul trupului său era gârbov, ghebos şi la cap cucuiat, cât puteai zice că este adevărat Izop, la cap".* [4])

Omul cu trup chipeş, arătos, este un om *„vânos",* [5]) sau om:

„...vios, vlagos, ghizdav şi frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arătos, şi ca omătul de albicios este; ochii şoimului, pieptul leului, faţa trandafirului, fruntea iasminului, gura bujorului, dinţii lăcrămioarelor, grumazii păunului, sprâncenele corbului, părul sobolului. mânule ca aripele, degetele ca razele, mijlocul pardosului, statul chiparosului...". [6])

Trupul este acoperit cu *„piale".* [7]) Un derivat al cuvântului piele, *„pieliţa"*, are înţeles figurat de *„trup sau carne";* [8]) iar un alt derivat, *„împeliţat"*, însamnă întrupat. Spune Pravilistul bisericesc: *„cela ce pentru noi s'au împeliţat şi pentru noi păcătoşii fu om...".* [9])

Pielea trupului asudă, că spune Cantemir: *„...iară altul... carele asudă...",* [10]) sau *„...mai asudat şi mai sbuciumat...".* [11])

Sudoarea ese din trup prin *„porii"* pielei, adică *„găurici prin pielea omului, prin carele es sudorile".* [12])

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Răspunsul lui Anastasie, glava 9, pag. 421.
2) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 21.
3) Idem. Istoria Ierogl, pag. 96.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 308, 291 şi 326.
5) D. Cantemir, Hronicul, pág. 101.
6) Idem, Istoria Ierogl., pag. 262.
7) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 213, rândul 11.
8) Idem, pág 157, rândul 14 şi altele.
9) Bujoreanu, Prav. dela Govora, pag. 96. — I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 335, 526 şi I. A. Candrea, l. c., pag. 336, rândul 7.
10) D. Cantemir Hronicul, pag. 101.
11) Idem, Istoria Ierogl., pag. 97.
12) Idem, pag. 17.

Din punct de vedere descriptiv deosebim trupului: capul, grumazii, peptul, pântecele și membrele sau mădularele.

Capul, tidva sau căpățina este partea trupului cea mai des pomenită de Cronicari și de Praviliști, pentrucă oridecâteori este vorba de o vină mai mare, cu capul se plătește.

Tăerea capului cuiva este o pedeapsă foarte des aplicată, și constitue o pedeapsă mai puțin infamantă ca spânzurătoarea; de aceia se aplică boerilor căzuți în vină. Spune Pravilistul:

„cei de rudă bună... boiarii... feciorii lor..., se vor goni din moșia lor câtăva vreme; iară nu să, nici spânzură în furci, ca alți făcători de rele, nici să înțapă, ci drept acestea, drept toate, li se tae capetele...". [1])

Tăerea capului a fost o pedeapsă de care a uzat și abuzat toți Domnitorii. Cronicarii dau nenumărate exemple:

„Roman Vodă (1447-1448) a prins pe unchiul său, pre Ștefan Vodă, și i-au tăiat capul". [2])

„Radu Vodă (1666-1619), au tăiat capul unei slugi care fugise cu fata lui". [3])

Constantin Duca în a doua lui domnie (1701-1703), „au tăiat capul lui Goie, căpitanul de la Cohurlui, cu pravila, pentru căci au răpit o fată, logodnica altuia...". [4])

In 1742, când a fost numit domn Mihai Racoviță cel Bătrân, în Muntenia, dupe porunca Turcilor, a prins pe doctorul Testabuza și l-au adus la București, unde „l-au pus de s'au grijit și așa l-au scos în grădina domnească și i-au tăiat capul și despoindu-l l-au trimis cu olac în Țarigrad". [5])

Capul poate avea o formă cucuiată: *„Ștefan, pârcălabul de Soroca, cel ucis de Vasile Lupu,... la statu trupului său era gârbov, ghebos și la cap cucuiat...".* [6])

Cutia osoasă a capului se numește *„titva"*, că spune Cantemir: *„...porii pielei și încheeturile osului titvei...".* [7])

1) Bujoreanu, Pravile. Gl. xv (62) și gl. 367, zac 1, pag. 66 și 290. — Longinescu pag. 287.
2) Grigore Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 145-150.
3) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 184, nr. 20.
4) Nic. Costin, în Letopiseți, vol. II, pag. 48.
5) Enache Cogălniceanu, în Letopiseți, vol. III, pag. 204.
6) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 326.
7) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 59.

La cap se deosebeşte un punct foarte important, ceafa, cotylon sau acutis. Acest punct se află în partea de dindărăt a capului, sau a titvei, *„care pre Elineşte se chiamă cotylon, iar pre limba proastă se chiamă acutis, adecă ceafa...“*. Ceafa împreună cu inima și vinele cele împărăteşti, formează triada de locuri în care stă sufletul. [1]

Pe cap se găseşte părul, ca o podoabă care nu trebue falşificată. Biserica condamnă pe cei cari întrebuinţează mijloace artificiale pentru înfrumuseţarea părului:

„Cari 'şi cresc părul şi-l împletesc sau-l văpsesc, sau 'l încreţesc, tocmindu-se spre stricarea celora ce'l vor vedea, acela să se afurisească“. [2]

Sau: *„Şi câte mueri îşi retează părul socotind că fac 'bine,“ anatema.* [3]

De amândouă părţile capului se găsesc urechile, sau *„urekile“*, cum se scriu în Psaltirea Scheiană. [4]

Cel de n'aude se numeşte surd. Surzenia este o infirmitate de care nu-i ertat să râdă cineva.

„Cine'ş va bate joc sau va râde de orb, sau de schiop, sau de surd, acela să se afurisească“. [5]

Surdul nu poate *„mărturisi la judecată“*. [6]

Surdul vinovat se pedepseşte mai uşor, pentrucă *„iaste ca şi un prunc micşor şi ca unul de cei fără minte, nebun“*. Dacă însă-i cu mintea întreagă sau poate răspunde în scris întrebărilor, atunci este socotit printre oamenii întregi şi pedepsit în caz de vinovăţie, după Pravilă. [7]

Surdul nu poate fi preot. Spune Pravilistul: *„...de va fi boala mare, cum am zice, orb, sau surd, sau mut...“*, nu poate intra între clerici. [8]

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 17, pag. 425.
2) Idem, Săborul 5-6, glava 92, pag. 389.
3) Idem, Săborul dela Gangra, glava 13 şi 17. pag. 328.
4) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 100, 135.
5) Bujoreanu, Prav. Matei Bas. Canoanele Sf. Apostoli, gl. 56, pag. 315-316.
6) Idem, Invăţături, glava 24, pag. 148.
7) Idem, Pravile, gl.*xe (65), punct a şi v; gl. 370 zac 1 şi 2, pag. 67 şi 292. Longinescu. Legi vechi, pag. 293
8) Idem, Invăţături, glava 94, pag. 171.

Partea dinainte a capului cu organele ce o compun se numeşte obraz sau simplu, faţa. Cantemir îi spune *„shimate"*, adică *„chipuri, faţa, arătările obrazului"*. [1])

Faţa poate fi pătată cu pistrui. În Lexiconul Slavo-Român din 1649, se spune: *„cel pistruit la faţă, cel în multe chipuri"*. [2])

Expresia feţei se numeşte *„fyziognomie"*. Cunoaşterea omului după fiziognomie este *„ştiinţa firei de pre chipul obrazului şi a tot trupul"*. [3])

De exemplu, omul când este certat de cineva se gălbineşte la obraz: *„nici de v'ua pobrozire (acuzare, insultă), faţa i se va gălbeni"*. [4])

Faţa omului are doi obraji, unul drept şi altul stâng, numiţi şi *„fălci"*. Pravilistul bisericesc spune: *„...de te va lovi cineva preste falca dreaptă, tu să întorci şi cea stângă..."*. [5])

In partea de sus a feţei se află fruntea terminată în părţi cu tâmplele sau *„cliucire"*. Spune Psalmistul dela 1482: *„clucirilor mele"*. [6])

Când îi vorba de bătae, faţa este cea mai expusă loviturilor. Lovirea feţei lasă uşor urme sau vânătăi. In căsnicie, ochii vineţi sau obrajii umflaţi din bătae, nu fac dovadă contra soţului vinovat; spune Pravila: *„Ochii ei de vor fi vineţit, sau obrazul de va fi îmflat, aceştea nu pot să arate vrăşmăşia bărbatului..."*. [7])

Ochii.—Pe faţă, sub frunte şi arcuiţi de sprincene se găsesc cei doi ochi. Celui care n'are un ochiu i se spune *„orb de un ochiu"*. Celui de nu vede de loc i se spune orb desăvârşit. In Psaltirea Scheiană (1482), ca şi'n Cronicari nu se întâlneşte alt termen decât cel de orb. [8]) Nicăieri n'am întâlnit cuvântul de chior. Numai Dimitrie Cantemir îl pomeneşte ca termen turcesc; el spune că *„chior"*, în limba persiană şi turcească *„însamnă unul care e orb, sau care are numai un ochiu"*; de aici şi porecla, de exemplu, de Kior Paşa. Când îi vorba de a scri româneşte, Cantemir scrie tot *„orb de un ochiu"*. [9])

Cronicarul Ureche vorbeşte despre *„Bogdan Vodă cel orb şi grozav la faţă, feciorul lui Ştefan cel Mare. Bogdan voia să ia de soţie*

---

1) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 20.
2) Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 224, rândul 3000.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 22.
4) Idem, Divanul, pag. 194.
5) Bujoreanu, Pravile Matei Basarab, Invăţături, gl. 336, pag. 268.
6) I. A. Candrea. Psalt. Scheiană, pag. 278, rândul 23.
7) Bujoreanu, Pravile, gl. kv (22) şi gl. 184, punct g (3), pag. 38 şi 202. — Longinescu. Legi vechi, pag. 157.
8) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag 472.
9) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 473 şi 769.

pe Elisabeta, sora Craiului Poloniei, dar Craiul Alexandru vedea pe soră-sa că nu va să meargă după Bogdan Vodă, căci era grozav la față și orb de un ochiu". [1])

Matei Miechowscki, medic de curte al regelui Sigismund, contimporan al lui Ștefan cel Mare, spune ca i-a urmat la domnie *„Bogdan, orb de un ochiu"* (uno oculo orbus). [2])

Totuși, Șincai îi spune *„Bogdan Luscul"*, dupe cronicarul Cromer. [3])

Cuvântul luscul al cronicarului polon, a fost tradus de Șincai cu cuvântul de ponihos; dar, cuvântul de ponihos sau ponivos, care se mai întrebuințează și astăzi, nu mai însamnă orb de un ochiu, ci omul care vede cruciș, omul strabic, sau acela care nu vede bine. Rezultă că dupe Cromer, Bogdan Vodă nu era orb, ci numai ponivos, încrucișat. [4])

Chiar când îi vorba de animale nu se spune chior, ci tot orb de un ochiu. In Pravila atribuită lui Alexandru cel Bun (1440-1433), se spune despre o vită, un bou, că poate fi *„de vreun ochiu orbit"*. [5])

Și Cronicarul Miron-Costin întrebuințează acelaș termen. Abaza Pașa, la 1634, à făcut răsboi Leșilor fără rezultat, că l-au înșelat boerii Moldoveni mințindu-l că vin Cazacii contra lui, ceiace nu era adevărat. Furios, Turcul a venit la Iași cu gând să omoare pe boeri dar *„un turcu orb de un ochiu"*, a înștiințat pe boeri, cari au fugit. [6])

Orb de un ochiu, nu chior, spune și Șincai. Luxandra, fata frumoasă a bogatului negutător țarigrădean, Scarlat, mama de mai târziu a Mavrocordaților, a fost cerută drept soție de Matei Basarab, dupe moartea primei lui soții; numai, până a nu se face nunta, Luxandra s'a bolnăvit de vărsat, și *„varsatul nu numai i-au stricat frumusețea, ci de un ochiu încă au orbit"*. [7])

Sunt și orbi din naștere. Aceștia se vindecă cu *„știupit și tină"*. Spune Cantemir: *„ochii orbului din naștere, spălând prin știupit și tină le deșchide luminile"*. [8])

Pravilele bisericești admit pe omul cu un ochiu, sau ponivos, să fie preot dacă-i vrednic de asta:

---

1) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 179-80.
2) Arh. istor. a Rom. Tom. I, pt. II, pag. 46.
3) Șincai. Cronica, vol. II, pag. 105, 107, 109. Citează Cromerus, III, p. 452.
4) Ponivos însamnă și astăzi încrucișat. Vezi și Ureche. Ist. Rom., vol. III, seria 1800-1830, pag. 457-8.
5) Bujoreanu, Pricina 3 și gl. 300, zac 44, p. 8 și 257. — Longinescu, l. c. p. 13.
6) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 300.
7) Șincai. Cronica, vol. III, pag. 61. — D. Cantemir. Ist. imper. Otoman, p. 592.
8) D. Cantemir. Hronicul, pag. 197-8.

Cine iaste cu un ochiu, sau ponivos, sau va avea semn, şi va fi vrednic slujbei preoţiei, acela să-l facă, că rana trupului nu spurcă pre om, ci a 'sufletului. Numai de va fi boală mare, cum am zice orb, sau surd sau i se va fi uscat mâna dreaptă, sau de va avea altă boală", nu poate fi preot. [1])

Ochii pot fi *„ochi răi"*, în înţeles figurat, întrebuinţat atunci când îi vorba de o privire cu gând rău: *„cu răi ochi caută celor ce poţi perde".* [2])

Ochii roşiţi ai femeei sunt dovadă de neodihnă, de *„lacrămi"* cum spune Psalmistul Scheian, [3]), dar am văzut că nu sunt dovadă de vrăşmăşia bărbatului. [4])

Ochii au lacrămi şi la supărare mare se văd chiar *„lăcrămi de sânge".* [5])

Filip Camerarius spune că Ioan Vodă cel cumplit, când a văzut ostaşii polonezi că-i vin într'ajutor, de bucurie, *„un torent de lacrămi a fost pricina de n'a mai putut vorbi".* [6])

Ochii sunt acoperiţi de pleope, cari, când clipesc se spune că *„meliţă".* [7]) Pleopele închise, adică ochii închişi, chiamă somnul odihnitor. Psalmistul Scheian spune: *„deaderu (deadere, dupe Coresi) somnul ochilor miei şi sprâncenilor mele durmitoare şi răpaos tâmplelor meale".* [8]) Dar, de *„somnul îndelungat încă te părăseşte, căci odihna lungă a răutăţilor stihii slujeşte".* [9])

In somn, omul doarme. In Psaltirea Scheiană ca şi în Lexiconul Slavo-Rom., din 1649, se spune pentru a dormi *„a durmi".* [10])

Printre pedepsele ce se dau vinovaţilor de vini mari, există şi pedeapsa scoaterei ochilor. De această pedeapsă pomeneşte şi Lexiconul Slavo-rom., al lui Mardarie, din 1649: *„...de va scoate cineva ochiul robului său...".* [11])

---

1) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas., Invăţături, glava 94, pag. 171.
2) D. Cantemir. Divanul, pag. 191.
3) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 131.
4) Vezi pag. 215, n. 7.
5) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 174
6) „Duminica Universului", pag. 206. Despre Filip Camerarius.
7) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 63, rândul 41.
8) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 434.
9) D. Cantemir. Divanul, pag. 217.
10) Gr. Creţu. Lexiconul lui Mardare, pag. 203, rândul 3532
11) Gr. Creţu. Lexiconul lui Mardarie, pag. 155, rândul 1382.

Pravila pedepseşte pe hoţii prinşi cu hoţii a treia oară *„să le scoaţă ochii, să-i orbească"*, sau: *„...ca să-i scoaţă ochii să fie orb"*. [1]

Chiar şi Domnitorii porunceau să se scoaţă ochii vinovaţilor. Cronicarul Ureche povesteşte că Alexandru cel Bun a lăsat doi fii, pe Iliaş şi pe Ştefan, care se duşmăneau din pricina domniei. Dupe multe lupte între ei, Ştefan:

> *„... când au fost în anii 6952 (1448), în luna lui Mai, inaintea Rusaliilor, aflä vreme Ştefan Vodă ca să se mântuiască de fratele său Iliaş, şi să ţie toată ţară însuşi; l-au prins şi i-au scos ochii..."*. [2]

Nasul.—In Psaltirea Scheiană se spune *„nasure": „nasure au şi nu put"*. [3] Nasul este un organ pomenit foarte des de către Cronicari, pentrucă era obiceiul ca celor care unelteau să ia domnia fără drept, li se tăia nasul. Poate că de aici vine şi zicală *„a tăia nasul"*, celor care sunt prea îndrăzneţi.

Paul de Alep spune că *„o persoană sluţită la nas, cade într'un fel de infamă şi nu mai poate deveni bei (Domn)"*. [4]

Exemple de asemeni mutilări sunt o mulţime. Grigore Ureche povesteşte că în timpul domniei lui Aron Vodă cel Rău (1591-92) s'au ridicat contra lui Orheenii şi Sorocenii conduşi de Ionaşcu. Aron i-a bătut, a prins pe Ionaşcu şi *„i-a tăiat nasul şi l-a călugărit"*. [5] Faptul este confirmat şi de documentele streine:

> *Intr'o corespondenţă din Constantinopol, Marco Zane scrie Dogelui: „...et si trova hora preso in poter di Aron suo parente che gli havea fatto acurtare il naso et le orecchie per mandarlo alla Porta"*. [6]

La fel o păţise mai înainte Joldea, predecesorul lui Lăpuşneanu; acesta l-a prins în 1552 şi *„l-au semnat la nas şi l-au dat la călugărie..."*. [7]

---

1) Bujoreanu, Pravile. Pricina 2-a şi glava 299, punct. ig şi in (33 şi 38), zac 33 şi 38. Pag. 7-8 şi 257. — Longinescu. Legi vechi, pag. 11.
2) Gr. Ureche, in Letopiseţi, vol. I, pag. 145.
3) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 381.
4) Arhiva Istorică a Rom. Tom. I, part. II, pag. 107.
5) Gr. Ureche, l. c. pag 239-240.
6) Hurmuzachi, vol. IV/2, pag. 169; la 31 Octombrie 1592.
7) Gr. Ureche, in Letopiseţi, vol. I, pag. 209.

Povestea şi păţania lui Niculae Milescu, o figură de mare învăţat român, care după ce a colindat Occidentul European a ajuns în Rusia şi de aici până în China, ca să-şi plimbe nasul mutilat pentrucă râvnise şi el la domnie, am dat-o mai sus. [1])

Documentele străine vorbesc şi ele de unele mutilări de acest fel.

8 August 1615. — Almoro Nani din Constantinopol scrie Dogelui despre sluţirea unui pretendent la tronul Munteniei :

„Vene qui in tempo di Nasuf un giovane di anni trenta in circa che si faceva fratello del Voivoda di Valachia, ...et condotto ad esso Voivoda, et hora si è inteso che gli habbia fatto tagliar il naso escludendolo per questa via dalla pretensione del principato". [2])

29 August 1637. — Şi în timpul lui Matei Basarab s'au tăiat nasul şi urechile unui pretendent la tron. Faptul este comunicat Dogelui de către Aloisiu Contarini: „...per ordine del Re tagliato a questo novo pretensore il naso et l'orreccchie, et con una trippa in testa in luoco di turbante fatto passeggiar sopra un'asino per Constantinopoli con un araldo, che avanti di lui cridava : cosi aviene a quelli, che per procurar principati prettendono corromper i più grandi del governo, il naso poi di costui cosi tagliato è stato compro dalli medessimi Agenti per 60 reali, et mandato al Prencipe di Valachia, successi tutti che rappresento per esser si puo dir sempre senza esempio anco a questa Corte". [3])

In Cronica Anonimă se spune că Grigore Ghica (1661), aflând că Şerban fiul lui Constantin Cantacuzino, postelnicul, umblă să-i ia domnia *„l-a însemnat la nas de o parte"*, iar pe Constantin Postelnicul l-a ucis la Znagov. [4])

Tăerea nasului este o pedeapsă prevăzută şi'n Pravile :

„Cela ce va fura... de la vre un om mişăl... a doua oară, să-i tae nasul". [5])

Sau: *„Cela, ce va fura den casa stăpânnu-său... se va certa dentâi să-l semneze la nas de o parte..."* [6])

1) Vezi pag. 158.
2) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. CCCLXXI, pag. 348.
3) Idem, doc. DLXVII, pag. 493.
4) Cronica Anonimă, în Letopiseţi, vol. III, pag. 147.
5) Bujoreanu, Pravile, Pricina gi (13), punctul rz (107) şi glava 346, zac 6. Pag. 12 şi 274. — Longinescu. Legi vechi, pag 34.
6) Idem, punctul rn (108).

Sau: *„Carele va fura den besearică... de nu va fi lucru sfinţit acela... să şi-i tae nasu..."* [1]

Sau: *„Hotrul... câtu-l vor prinde... a doua oară... să-i tae nasul".* [2]

Sau: *Maiça ceaia, ce'şi va vinde fata pre bani... să-i să tae nasul".* [3]

Funcţiunea nasului este mirosul. Despre cel care miroase se spune că *„amiroase"*. Scrie Cantemir: *„...a Profanilor (păgâneşti) scrisori, va fi amirosit...".* [4] Sau: *„tuturor dobitoacelor obiceiul este, când vre un stârv mort află, a-l amirosi".* [5]

In clasificarea simţurilor *„mai mare iaste gustarea de cât miroseala, pentrucă de multe ori sunt nişte lucrure de mirosesc şi iale sânt amare sau dulci...".* [6]

Pe nas se respiră sau se pufneşte: *„...pre nări pufnea...".* [7]

Se cunoaşte actul reflex al strănutului sau al ştărnutului. Cronicarul Neculce povesteşte că Barnovschi Vodă (1626-1629):

> *„mergând cu multă gloată din ţară la Poartă, cu mulţi boeri şi mazili şi curteni şi cu de ceilalţi mai proşti, şi preoţi şi călugări, şi mergând pre drum şi poposind şi şezând la masă, au început a strănuta Barnovschi Vodă des şi tare. Iar boerii care erau la masă cu Barnovschi Vodă, i-au zis după obicei: „Sănătos Doamne şi pre voia Măriei Tale". Iar pre urmă, văzând că tot strănută, un boer să fi zis „viermi Doamne", şi cum i-au zis viermi Doamne, au şi tăcut din gură".* [8]

La rândul lui, Cantemir spune că faimosul Atila *„cu vin mai mult îndopându-se, i s'au slobozit sângele pre nări şi aşa stărnutând sânge, au murit".* [9] Sau: *„...Jigăniile se trânteau, suspinau, sternutau...".* [10]

---

1) Bujoreanu, Pravile. Pricina gi (13), punct. rf (109) şi glava 346, zac 8, pag. 12 şi 274. — Longinescu. Legi vechi, pag. 34
2) Idem, gl. kz (27) şi gl. 127 zac 7, pag. 41 şi 184. — Longinescu, l. c. p. 170.
3) Idem, gl. i (30) şi gl. 130, punct. 3, pag. 42 şi 185. Longinescu, l. c. p. 177.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 169.
5) Idem, Istor. Ierogl., pag. 79.
6) Vezi pag. 14 n. 1.
7) D. Cantemir, Ist. Ierogl., pag. 58.
8) I. Neculce, în Letopiseţi. vol. II, pag. 184.
9) D. Cantemir, Hronicul, pag. 289.
10) Idem, Ist. Ierogl., pag. 189.

Bărbații au pe amândoi obrajii și în jurul gurei barbă și musteți, drept podoabă și semn al bărbăției. Psalmistul Scheian spune: *„Ca mirul în cap ce deștinge (scoboară) în barbă"*. [1])

Gura. — Buzele gurei sunt numite de Psalmistul Scheian *„ustnă"* sau *„usnă"*, iar gurei se spune *„rostu"*. [2])

Cerului gurei se spune *„părătuș"*. [3])

Omul necăjit, supărat până la turbare *„aspumă"*, adică face clăbuci la gură. Spune Cantemir: *„...cu buzele lăsate și cu balele aspumate"*. Iar cu alt prilej, Dimitrie Cantemir dă un frumos și exact tablou al omului turbat: *„...ca dulăi turbați, țărna împrăștiind, din gură aspumând și toată icoana vrășmășiei de la inimă în față zugrăvindu-și..."*, sau: *„...vorova amestecând, limba bolborosindu-i, balele mergându-i și gura aspumându-i, scrâșnetul glasului, articulul și înțelegerea cuvântului îi astupa..."*. [4])

Saliva din gură se *„știupește"*; ea are și proprietăți terapeutice: *„ochii orbului din naștere spălând, prin știupit și tină le deschide luminile..."*. [5])

In gură se găsesc dinții și măselele, de care pomenește și Psalmistul Scheian. [6]) Dinții ca și măselele servesc la măcinat alimentele; când se mănâncă multă acreală strepezesc. Pravilistul spune un proverb, care se aude destul de des și astăzi: *„părinții au mâncat acrimea, adică agurida, iar dinții copiilor voștri au stripezit"*. [7])

Dinții naturali pot fi înlocuiți cu dinți falși, cu proteze dentare, că spune Cronicarul Neculce despre Dumitrașcu Cantacuzino (1673-1685): *„că el de bătrân, dinți în gură nu avea; diminiața îi încleia de'i punea în gură, iar seara îi descleia cu un crop, și-i punea pe masă..."*. [8])

In gură se găsește și limba, care ajută omului să *„holcească"*, adică să vorbească. Psalmistul Scheian spune *„a holci"*, pentru a grăi. [9])

Cel care nu poate vorbi este *„gângav"* sau *„faicav"*. Psalmistul Scheian întrebuințează termenul de a gângăvi, iar Dimitrie Cantemir pe cel de faicav. Spune Cantemir: *„Mihai Balbul, ce va să zică fai-*

---

1) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 437.
2) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, p, 118, r, 15 și p. 22, r. 9, și altele.
3) Idem, pag. 37, rândul 18.
4) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 258, 267 și 309.
5) Idem, Hronicul, pag. 197-8.
6) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 177, 378.
7) Bujoreanu, Prav. Mat. Basarab, Invățăt. patriarh. Anastasie, gl. 33, pag. 439.
8) I. Neculce în Letopiseți, vol. II, pag. 225.
9) I. A. Candrea, l. c., pag. 195, rândul 32.

cavul", a ucis pe împăratul Leon Armeanul, în anul 820. [1]) Sau: *„multe agiunge mintea ascuțită, carile limba faicavă și slabă a le vorovi nu poate"*. Sau: *„pre cât din duhul obștii faicava mea voroavă va putea a-l arăta..."*. [2])

Omul care nu poate vorbi de loc este mut. Și, pentrucă în fire totul se compensează, în schimbul vorbirei, mutul este dotat uneori cu o inteligență așa de mare, că ajunge să se înțeleagă cu toți și să priceapă tot, numai din semne și mimică. Dimitrie Cantemir, om învățat și cu mult spirit de observație, face o descriere minunată despre inteligența surdului și mutului, care reușește să se facă înțeles de cei din jurul lui:

> *„Aceste persoane, cărora natura li-a denegat facultatea de a auzi și de a vorbi, tot aceiași natură pentru a suplini acest defect, li-a dotat cu o pricepere atât de vie, încât din mișcările buzelor și din gesturile celor ce vorbesc, știu și cunosc ceiace aceștia zic. Afară de aceasta, ei au învățat o specie de limbă prin semne; și fiindcă această limbă convine foarte mult cu taciturnitatea mai mult decât pitagorică la Curtea Sultanului, așa nu este nici un curtean care să nu o priceapă. Sultanul însuși încă trebue să o priceapă, căci el niciodată nu poate să uzeze de altă limbă, când vrea să ordone ceva muților săi, sau când ar vrea să vorbească cu ei, din distracție"*. [3])

Se poate întâmpla ca muțenia să nu fie complectă, ci să fie numai limba *„amurțită"*. Spune Cantemir: *„cât toată limba amurțită înaintea lor au rămas"*. [4])

Mutul are o situație excepțională față de prevederile Pravilei. Mutul vinovat de ceva, se pedepsește mai ușor, că *„iaste ca și un prunc micșor și ca unul din cei fără minte, nebun"*; totuși dacă se constată prin *„măhăitul"* lui, că-i în toată firea, sau poate să răspunză la întrebări prin scris, atunci este tratat ca oricare altul. [5])

Dupe Pravila bisericească, mutul nu poate fi preot. [6])

Vorbind la figurat, limba poate fi un organ foarte *„simcelos"*, adică tăios. Spune Cantemir: *„de ochiul zavistnic și de limba sim-*

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 352.
2) Idem, Istoria Ierogl., pag. 62 și 114.
3) Idem, Istoria Imper. Otoman, vol. II, pag. 640, nr. 7.
4) Idem, Istoria Ierogl., pag. 162.
5) Bujoreanu, Pravile. Gl. xe (65) și gl. 370, punctul a și v (1 și 2), pag. 67 și 292. — Longinescu. Legi vechi, pag. 293.
6) Idem, învățături, glava 94, pag. 171.

celoasă păzindu-l şi ocrotindul..." [1]), *că otrava limbei, pre tot toapsecul (otrava)... covârşeşte*" [2])

Limba se tae celui vinovat de greşeli mari. Se tae mincinosului, că spune Pravilistul: „*cel dovedit că a jurat strâmb, să i se tae limba*". La fel pedepsesc şi Pravilele bisericeşti [3]), uneori chiar mai sever, căci spune Pravilistul bisericesc: duhovnicului care va divulga spovedania cuiva „*să'i se scoată limba pe ceafă şi să i-o tragă, până ce va muri...*". Negreşit că ameninţarea Pravilistului este inoperantă, isvorâtă din necunoaşterea raporturilor anatomice dintre limbă şi ceafă. [4])

Cantemir cunoaşte contaminarea psihică a actului reflex al căscatului gurei, căci „*unul căscând mai toţi de prinprejur a căsca se îndeamnă, măcar că într'acea dată a casca nu li-ar fi fost*", [5]) de unde poate şi proverbul care se aude şi astăzi „*umbli din pom în pom cum umblă căscatul din om în om*".

Grumazul sau gâtul este o parte a corpului despre care nu se are o noţiune precisă. In Psaltirea Scheiană i se spune „*pănaţul*". Se confundă cu gâtlejul, cu faringele, cu laringele şi chiar şi cu esofagul. De exemplu, spune Psalmistul: „*...glăsesc cu grumazul...*". sau „ *...lipească-se limba me de pănaţul meu*"; iar în Psaltirea lui Coresi în loc de pănaţ se întrebuinţează termenul de „*grumazul mieu*". [6]) Psalmistul mai spune grumazului şi „*cerbice*": „*Domnul dereptul tăia-va cerbicele păcătoşilor*", cu înţeles de gât, dar şi de mândrie. [7])

Pravilistul bisericesc pare că deosebeşte grumazul de gâtlej, căci spune: „ *...mulţi betejesc grumazii şi gâtlejul...*". [8]) In Lexiconul Slavo-Rom. din 1649, se spune: „ *grumazul, prin care intră înăuntru apa şi văzduhul*". [9])

Pravilistul lui Vasile Lupu socoteşte că gura şi grumazii comunică cu inima, de aceia spune că dăscăliţa care va învăţa o elevă la rele:

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 3.
2) Idem, Ist. Ierogl., pag. 226.
3) Bujoreanu, Pravile, pricina 3 şi gl. 300, punct me (45), zac 45; pag. 8 şi 257. Longinescu. Legi vechi, pag. 13. — Idem, Prav. Mat. Bas., Invăţături, glava 292, pag. 254.
4) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas., Invăţături, glava 319, pag. 262.
5) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 160.
6) I. Bianu. Psalt. Scheiană, pag. 381 şi 446.
7) I. A. Candrea, Psalt. Scheiană, pag. 275, rând 15.
8) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas. Invăţ., patriah. Anastasie, gl. 17, pág. 426.
9) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Rom., pag. 104, rândul 108.

„să-i vearse plumb topit în gură, să-i pogoare pre grumazi la inimă, pentru că pre aceastia mădulare au eşit de la inima ei toate îndemnurile featei, de au scârbit inima părinților...“. [1]

Aceleași confuzii face și Cantemir când spune: *„laringha, adică gâtul, gâtlejul, gâtlanul sau „gârtan“*. De exemplu: *„...și din gârtan acestea îi clocotea...“.* [2]

Peptul, este toracele. Cantemir îi spune și *„coşul“.* [3] In Psaltirea Scheiană se pomenește și de coaste, de spinare, de spate. [4] In Lexiconul Slavo-Rom., din 1649, pieptul este sinonim cu sânul. [5]

Pe fața anterioară a toracelui, a peptului, se găsesc mamelele sau *„țițele“* cum le spune Psalmistul Scheian: *„țițele măriei meale“*, sau cum spune Coresi: *„mumămiei meale“.* [6] Și Dimitrie Cantemir întrebuințează acest termen: *„între țâțele maică-sa aciuat“.* [7]

Țâțele produc laptele. Pravilistul bisericesc cunoaște cazul când o țâță nu funcționează și spune despre Sfântul Nicolae că *„fiind încă tinerel, numai dintru țâța cea dreaptă sugea...“.* [8]

Țâțele au *„gurgue“*, cari, nu-i ertat să fie atinse sau pipăite de oricine. Spune Cantemir: *„Cine este îndrăznețul și obraznicul acesta, carele pieptul Biruinței a apipăi, și țițișoarele fiicăi mele de gurgue a suge, nu s'a temut“.* [9]

Ranele toracelui sunt considerate ca rane de moarte, căci spune Pravilistul: *„ce să atinge de inimă, sau de creerii capului... la piept...“*, sunt rane de moarte. [10]

Raportul dintre torace, plămâni și tuse este extrem de confuz cunoscut în acele vremi. Tusea face parte dintre elementele componente ale corpului, adică este o stihie, iar *„flegma iaste la piept deasupra plumânii“* [11] Totuși, flegma poate astupa grumazii și să înnece pe om: *„...sughițul, pieptul astupă; flegma în grumazi îl înecă“.* [12]

---

1) Bujoreanu, Pravile. Glava kn (28), punctul d (4) și glava 128, zac 4; pag. 41 și 184. — Longinescu. Legi vechi, pag. 172.
2) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag 14 și pag. 175.
3) Idem, pag. 208.
4) I. Bianu. Psalt. Scheiană, pag 63, 148, 265, 480, 494.
5) Gr. Crețu. Lexic. Slavo-Rom, pag 190, rândul 2219.
6) Vezi nota 4.
7) D. Cantemir. Hronicul, pag. 205.
8) Bujoreanu, Pravila dela Govora, pag. 124-125.
9) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 287.
10) Bujoreanu, Pravile, gl. gi (13) punct a (1) și gl. 248, zac 1. Pag. 31 și 238. — Longinescu l. c. p. 125.
11) Bujoreanu, Prav. Mat. Bas., Invățăt. patriarh. Anastasie, glava 8, pag. 422.
12) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 365.

Pântecele sau Vintrele, cum îi spune Psalmistul Scheian [1]), este abdomenul. La animale se numeşte bărdăhan. [2]) Dar înţelesul acestui termen este mult mai vag, căci indică când peretele sau regiunea, când cavitatea, când organele interne din cavitatea abdominală. Se spune de exemplu: *„pântecele muerei"*, pentru a indica uterul, sau rânza. [3]) Sau: *„dulceaţa pântecelui său"*, expresie pitorească care se aplică oamenilor cari n'au decât grija stomahului. [4]) Sau: *„boalele pântecelui"*, termen cu care se indică boalele tuturor organelor intra-abdominale. [5])

Pe peretele abdominal se găseşte buricul. In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, termenul de buric se explică cu cuvântul de *„găuace"*. [6])

Pravilistul bisericesc interpretând pe Hipocrat, spune că în timpul sarcinei copilul respiră prin buric:

> *„ ...iar coconul acolo unde se află în maţul muerei, hrăneaşte-se de sângele ei şi nu răsuflă pre gură, ce pre buric".* [7])

De pântece ţin şi organele genitale externe, ruşinele, cari trebuesc acoperite şi ascunse: *„ ...cându'ş vor arăta unul altuia ruşinele, ceale ascunse şi acoperite..."* se pedepsesc. [8])

Organele externe bărbăteşti poartă numele generic de *„mădularul de ruşine"*. Acest mădular trebue tăiat celor cari au raporturi anormale cu animalele:

> *„Zăcătorilor cu dobitoace să li se tae mădulariul cel de ruşine, aşişderea şi celor ce fac cum nu se cade, cu partea bărbătească".* [9])

In Lexiconul Slavo-Român, se pomeneşte de *„mădulariu ascuns"*. [10])

---

1) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 85, rândul 42.
2) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 80.
3) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invăţ. patriarh. Anastasie, gl. 12, p. 423.
4) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag 97.
5) Idem, Prav. Matei Basarab, Invăţ. patr. Anastasie, gl. 35, pag. 441.
6) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 220, rând. 2917.
7) Bujoreanu, l. c., gl. 13, pag. 424.
8) Idem. Pravile, glava f (9), punct md (44). şi gl. 244 zac. 44; pag. 27 şi 233. — Longinescu. Legi vechi, pag. 103.
9) Idem, Prav. Matei Basarab, Săborul dela Anchira, glava i6, pag. 324.
10) Gr. Creţu, l. c., pag. 136, rândul 933.

Dar mireanul *„de'ş va tăia mădulariul cel de ruşine...“* se afuriseşte. [1])

Sămânţa bărbatului se varsă în vaginul femeii unde se află *„maţul muerei deschis“*, adică uterul.

„Când se împreună bărbatul cu femeia lui, şi muiarea cu bărbatul său, acolo unde se împreună iaste maţul muerei deschis şi aşteaptă să primească sămânţa bărbatului, care va să leapede“. [2])

După Pravilist, nu numai bărbatul ci şi femeia leapădă sămânţă, ejaculează:

„nu numai când face bărbatul sodomie cu muiarea lui... ce încă şi muiarea lui de se va împreuna trupeaşte cu altă muiare, cum să zice, una cu alta, şi se varsă una la alta, ce să zice, aruncă sămânţa...“ [3])

Sau: *„nu să va împărţi (divorsa) bărbatul de femeae, sau fămeaia de bărbat când vor face vărsare de sămânţă sânguri cu mâna sa“.* [4])

Bărbatul scopit din fire, sau scopit de nevoe prin vreo operaţie, se cheamă *„famen“* sau *„hadânb“*, ori *„hadâmb“*. Spune Cantemir:

Velisarie, un general al lui Justinian *„pentru cinstea curăţiei şi cu contenirea, hadâmb se făcuse...“.* [5])

Sau: *„ ...au trimes... pre un hadâmb...“.* [6])

Sau: *„ ...puterea organelor născătoare pierzându-şi, în firea hadîmbilor cade...“.* [7])

Sau: *„părţile bărbăteşti pierzându-şi, în zavistie cade şi pizmă veşnică nu numai asupra bărbaţilor, ci şi a muerilor; ţine asupra muerilor, căci el cu dânsa pofta şi tragerea firei a-şi împreuna nu poate, iar asupra bărbatului, căci acesta face din plineala firei. Că totdeauna orbul asupra ochilor, schiopul asu-*

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Canoanele Sf. Apostoli, gl. 22, pag. 313.
2) Idem, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 12, pag. 423.
3) Idem, Pravile, gl. f (9), punct. d. şi gl. 181, zac 4, pag. 36 şi 199. — Longinescu l. c., pag. 147.
4) Idem, punctul s (6) şi zac 6.
5) D. Cantemir. Hronicul, pág. 315.
6) Idem, pag. 417.
7) Idem, Istoria Ierogl., pag. 52.

pra picioarelor, surdul asupra auzului şi hadâmbul asupra întregului obidă are". [1])

Hermafrodit este *„cel ce este şi bărbat şi femee, sau umblă în pofta a două părţi".* [2])

Organele genitale ale femeei intră în categoria organelor de ruşine, care se acoper şi se ascund.

In Lexiconul Slavo-Român, din 1649 se pomeneşte şi de *„şale".* [3])

In Psaltirea Scheiană şalele se numesc *„cimţ"*; se spune de exemplu: *„cimţul mieu împluse batgiocuri, şi nu e vendecare peliţeei meale".* [4]) Iar spinarea se numeşte *„gârbă".* [5])

Regiunea fesieră se numeşte ca şi astăzi; Cronicarul Ion Neculce povesteşte că la 1710, Niculae Vodă Mavrocordat, a pus să se bată nişte boeri *„şi i-au bătut câte două sute de toiege la cur".* [6])

Membrele, sunt mâinele şi picioarele, înţelegându-se membrele superioare şi cele inferioare. Sunt pomenite în toate scrisele vechi, cu mici variaţii de nume, dupe epoci.

In Psaltirea Scheiană din 1482 se pomeneşte de degete, de unghii, de palmă; mâna se scrie *„mâra"*; braţele se numesc *„mişiţa"*; subţioara se numeşte *„sisioara".* Se vorbeşte de talpe şi picioare; talpa se numeşte şi *„podnojie".* [7]) Călcâiul se numeşte *„calcaniul"*, iar coapsa se numeşte *„coafsa".* [8])

In Lexiconul Slavo-Român, din 1659, la subţioară se spune *„susuoară".* [9])

Cronicarul Neculce spune *„suşiori"*: Mihai Vodă al Moldovei (1716-1726) *„mai în toate zilele spânzura tâlharii de picioare sau de suşiori".* [10])

Pravilistul spune la mâini *„mânule"*: *„ ...să-i să tae manule, sau să plătească preţul acei pagube".* [11])

---

1) D. Cantemir, pag. 69.
2) Idem, pag. 11.
3) Gr. Creţu. Lexiconul lui Mardarie, pag. 154, rândul 1373.
4) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 72, rândul 5 şi 21.
5) Idem, pag. 134, rândul 25.
6) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 296.
7) I. A. Candrea, l. c., pag. 238, rândul 8.
8) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I. Pag. 464 despre degete; pag. 212, despre palmă; pag. 109, mâra sau mâna; pag. 241 despre mişiţa; pag. 487, despre sisioara; pag. 454, despre talpe; pag. 172, despre călcăniul; pag. 141 despre coafsa.
9) Gr, Creţu, l. c., pag. 175, rândul 1893.
10) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 362.
11) Bujoreanu, Pravile. Pricina 7, punct oa (71) şi glava 305 zac 71; pág. 10 şi 259. — Longinescu. Legi vechi, pag. 21.

Pentru Dimitrie Cantemir, unghiile sunt *„lance otrăvite aducătoare de rane netămăduite"*. [1]) El distinge la mâini *„degetul arătător"*, iar sub unghia degetului *„mai vrăşmaş toapsec (toxic) decât dintele viperei stă"*. [2])

Cu mâna se apucă ceva. A lua ceva în mână, a apuca, se spune *„amână"*. Spune Cantemir: *„ ...să fi luat amână toporul cel din aer oţălit..."*. [3])

Sau: *„...îndată luând toporul amînă"*. [4])

Sau: *„...ar fi fost Românii aceia cu armele amână..."*. [5])

Sau: *„...cu scrisorile, carele amână aveą..."*. [6])

Pe palme sunt o mulţime de linii ca nişte crăpături. *„Hiromandie"* se numeşte studiul *„pe crăpăturile şi înfrântorile mânei"*. [7])

Membrele inferioare au de suportat toată greutatea corpului. Vorbind la figurat se spune de exemplu: *„călcăiul peste cap a se înălţa, şi piciorul — măcar că cinci degete are, însă slujba mânei, a apuca, nu se cade..."*. [8])

Tăerea mâinelor este o pedeapsă foarte des întrebuinţată. Chiar şi Pravila o impune, uneori pentru infracţiuni foarte uşoare. De exemplu: celui care tae un pom străin *„să-i să tae mânule"*. [9])

Un membru sau mădular putred se tae, aşa cum biserica tae, adică îndepărtează pe preotul căruia i s'a luat darul pe bună dreptate; acela *„se tae de la besearică ca un madular putred"*. [10])

Omul beteag de picioare se numeşte olog. Această infirmitate când este din naştere, vine din cauza împreunărei sexuale în timpul menstruaţiei femeei. [11])

Membrele au încheeturi sau *„articule"*, cum spune Cantemir. [12]) In Lexiconul Slavo-Rom., din 1649, se spune *„încheetura oaselor"* şi *„glezna"*. [13])

1) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 26.
2) Idem, pag. 84.
3) Idem, Hronicul, pag. 142.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 457.
5) Idem, pag. 229.
6) Idem. Istoria Ierogl., pag. 280.
7) Idem, pag. 22.
8) Idem, pag. 171.
9) Bujoreanu. Pravile. Pricina 7, punctul oa (71), şi glava 305 zac 71; pag. 10 şi 259. — Longinescu, l. c., pag. 21.
10) Idem. Prav. Matei Basarab, Canoanele Sf. Apostoli, glava 28, pag. 314.
11) Idem. Invăţăturile patriarh. Anastasie, glava 14, pag. 424, vezi pag. 13.
12) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 8.
13) Gr. Creţu, Lexiconul Slavo-Rom., pag. 291, rândul 4432; pag. 126, rând. 705 şi pag. 195, rândul 2337.

Cronicarii le spun *„încheeturi"*; cronicarul Niculae Costin, citând pe Țițero (Cicero), spune: *„...precum se tae une încheeturi a trupului..."*. [1]) Iar Miron Costin povestind despre lupta de la Hinta, dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, spune că acesta din urmă, a fost *„nimerit de un glonț din sinețâ, aproape de încheetura genunchiului.."*. [2])

Mult mai vagi sunt noțiunele anatomice despre organele interne. In genere, pentru noțiunea de organ, se întrebuințează termenul de mădular. Cum însă cuvântul de mădular se aplică și membrelor și organelor externe, spre o mai bună diferențiere, organele interne se mai numesc și mănuntae, măruntae sau droburi.

Termenul de droburi este întrebuințat de Cantemir: *„...după mâncare ca aceasta, băutură ca aceia trebue; că numai acelea doar, văpaia care în droburile tale s'au ațâțat, a stinge vor putea..."*. [3])

Pravilistul face distincțiune între organe, din care, unele sunt mai importante iar altele mai puțin importante; aceiaș distincțiune face și între diferitele regiuni ale corpului. Spune Pravilistul:

> *„Ranele, unele sunt de moarte, carele și de nevoe sunt îndemnătoare spre moarte, mai vârtos aceste rane ce se ating de inimă, sau de crierii capului; altele iarăși sunt mai deoparte ca acestea, nu sunt de moarte, ce se vindecă mai pre lesne, cumu's la stinghii și în pulpile picioarelor așișderea și la mână... care, măcar că sunt și de nu îndemnătoare spre cumpene de moarte, iar tot trebue cu socotință alegând, de se vor prileji ranele să fie la piept, sau la grumazi și alte ca acestea"*. [4])

Creerul este foarte puțin cunoscut din punct de vedere anatomic. Tot ce știe Pravilistul despre creer, este că-i un organ din cele principale, a cărui rănire aduce moartea numai decât: *„ranele, unele sunt de moarte... mai vârtos aceste rane ce să ating de inimă sau de crierii capului..."*. [5])

Dimitrie Cantemir spune că desvoltarea creerului nu-i în raport cu aspectul fizic al corpului, ci în raport numai cu studiul și munca intelectuală: *„că nu chipul arătos, nici în dobitocul căpățînos ce în capul pedepsit și cu multe nevoi domirit, criirii cei mulți sălășluesc"*. [6])

---

1) N. Costin, în Letopiseți, vol. I, Apendice X, pag. 448.
2) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 336.
3) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 252.
4) Bujoreanu, Pravile, gl. gi (13) și gl. 428, p. 31 și 238. — Longinescu, l. c., pag. 125.
5) Idem.
6) D. Cantemir. Istoria ieroglifică, pag. 60.

Acelaş lucru îl spune şi Cronicarul Miron Costin vorbind despre Ştefan, Părcălabul de Soroca:

„Om de mirat la întregimea lui de sfaturi şi de înţălepciune, cât pre acele vremi abia de era pământean de potriva lui, cu carele şi Vasile Vodă singur, osebi de boeri, făceau sfaturi şi multe ceasuri voroavă, aşa era de întreg la fire. Iar la statul trupului său era gârbov, ghebos, şi la cap cucuiat, cât puteai să zici că este adevărat Izop, la cap". [1])

Inima, este un cuvânt foarte des întrebuinţat în toate scrierile vechi, dar niciodată în înţeles anatomic precis. In Psaltirea Scheiană i se spune *„enima", „înrema"* sau *„înremiei"*. Coresi spune *„înimele"*. [2])

Pentru Pravilist, gura şi grumazul duc direct la inimă; [3]) iar rănirea inimei aduce moartea imediată. [4])

Dupe Pravilistul bisericesc, inima este cel dintâi organ care se formează în om. După raportul sexual, *„a treia zi se semnează inima..."*. [5]) Şi'n acelaş timp este cea din urmă care moare: *„şi dacă iase stihia sângelului... atunce iase şi sufletul"*, [6]) pentrucă sufletul *„lăcuiaşte la inimă"*. [7])

Inima este socotită ca sediu al multor simţiri, al durerei ca şi al dragostei, al bunătăţei ca şi al răutăţei, al vitejiei şi al umilinţei. In Lexiconul Slavo-Român din 1649, se spune: *„cel cu inima bună, blând"*; sau *„milă de la inimă"*; sau *„pururea de la inimă"*; sau *„cel cu inima mare, trufaşă"*; sau *„bărbăţie de la inimă"*; sau simplu *„inimos"*. Alteori se arată supărarea sau umilinţa: *„sfărâmarea inimei"*; sau *„cel cu toată inima împietrită"*. O singură dată se aminteşte că inima este un organ intern, când se spune: *„cele din lăuntru, cum îi zice inima, mănuntaele.* [8])

Dimitrie Cantemir spune: *„inima rea, a toată răutatea găzduește"*. [9])

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 326.

2) I. Bianu. Psalt. Scheiană, vol. I, pag. 9, 21, 74.

3) Vezi pag. 223-24 n. 1.

4) Vezi pag. 229 n. 4.

5) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl 12. pag. 424.

7) Idem. Vezi şi pag. 15 n. 1.

6) Idem, glava 17, pág. 425.

8) Gr. Creţu. Lexic. Slavo-Rom., pag. 110, rând 247 şi r. 254; pag. 213, r. 2757; pag 124, r. 648; pag. 175, r. 1880; pag. 295, r. 4524; pag. 135, r. 934; pag 140, r. 1038; pag. 122, r. 587.

9) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 210.

Sângele, dupe concepţia hipocratică este unul din cele patru humori care compun omul: *„omul făcutu-se-au de patru stihii, de sânge, de flegmă, de tuse şi de hiare..."* [1])

Stihia sângelui stă *„despre partea dreapta deasupra ficaţilor";* [2]) dacă moare omul, ese stihia sângelui şi cadavrul nu mai are sânge:

> *„ ...omul dacă moare sânge n'are în trup", căci din cele patru stihii care compun corpul omenesc „sângele, căci e cald, iaste de în foc, iară flegma care iaste rece, iaste de în apă, iară tusea căci iaste umedă, iaste de în văzduh, iară ferea căci iaste uscată, iaste de în pământ; iară în vremea morţei, cu porunca lui Dumnezeu se împart acele patru stihii şi se desparte sufletul, şi întâi se desparte stihia sângelui, ca o călduroasă şi viitoare ce iaste şi viază tot trupul; drept aceia trupurile cele moarte hiare au dacă mor, şi flegmă şi tuse, iară sânge nici cum...".*

Din toate acestea, Pravilistul bisericesc trage concluzia: *„să nu ardeţi trupurile morţilor...".* [3])

Vasele, iau numirea generică de vine. Printre ele se deosebesc venele împărăteşti, vene mari, cari dacă se lezează aduc moartea, pentrucă aceste vene sunt, împreună cu inima şi cu cotylon sau ceafa, sediul sufletului. In adevăr, dupe Pravilă, acest sediu este:

> *„la inimă şi despre partea capului din dărăt, carele se chiamă elineşte cotylon, iar pre limba proastă se chiamă acutis, adică ceafa, şi în vinele cele mari împărăteşti...".* [4])

Nu ştim care anume vase sunt aceste vene împărăteşti.

Cantemir vorbeşte de *„sfigmos", o venă moale, care, pururea se bate, de pre a căreia clătire, aşezământul firei se cunoaşte"* ; probabil este vorba de artera radială, căci trebue să ţinem socoteală că suntem în vremea când doctorii încep să cerceteze pulsul bolnavilor. Circulaţia sângelui fusese descoperită la începutul secolului al XVII-lea, iar la 1664 Alexandru Mavrocordat, exaporitul, care practica medicina la Constantinopol şi căuta bolnavii dupe puls, a scris cartea lui despre circulaţia sângelui, pe care este neîndoios că o va fi cunoscut şi Dimitrie Cantemir. Lucrul se adevereşte şi din faptul că

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 7 şi 8, p. 422.
2) Idem, glava 8, pag. 422.
3) Idem. Prav. Matei Basarab, Invăţături, gl. 378, pag. 294-5.
4) Idem, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 17, pag. 425.

acest Domnitor scriitor, revine asupra acestui punct, dovedind că cunoaşte chiar şi latura pronosticului ce se poate trage din examinarea pulsului; spune Cantemir: *„Vulpea (Ilie Stolnicul), din prognosticul doftorului, precum la luna nu va eşi, bine ştia, de vreme ce în revărsatul zorilor şi în amurgul soarelui, sfigmosul în chipul viermelui se clătia".* [1]) Iar în altă împrejurare spune: *„ ...dormind, numai vinele cele vii mi se clătesc şi se bat, semn de deşteptare arătând".* [2])

Venele se tae, când îi vorba să se facă o venesecţie. Această operaţie o face bărbierii sau vracii; preoţii n'au voe să facă venesecţii: *„preotul care va vrăciui sau va tăia vine..."*, se pedepseşte. [3])

Domnitorul Nicolae Mavrocordat ştie că unele hemoragii nu sunt în funcţiune de vase şi că aceste vase nu pot opri hemoragia: *„vinele nu opresc sângele care e să curgă".* [4])

Plămânii, după Cronicar, sunt albi şi uscaţi de sete. Spune cronicarul Niculai Costin: *„iară plămânele cele albe au fost arse de sete".* [5])

Cantemir le spune *„plomâi".* [6])

Funcţiunea Plămânilor este *„suflarea şi răsuflarea".* [7])

Pravilistul bisericesc, comentator al principiilor hipocratice, spune că *„ ...flegma iaste la piept deasupra plumânii...".* [8])

Tusea, deşi dupe Pravilist, ar fi în legătură cu plămânii, totuşi este considerată ca o stihie aparte, adică ca un element care intră în compunerea organismului. [9]) Cantemir mai în curent cu noile descoperiri ale ştiinţei, spune că tusea este provocată de flegmă: *„...împins de flegmă, a tuşi măcar nu mi s'ar cădea...".* [10])

Despre diafragm nu se pomeneşte nimic, nicăeri. Peritoneul este citat de către Dimitrie Cantemir, când descrie o operaţie de hernie. [11])

---

1) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 163.
2) Idem, Divanul, pag. 97.
3) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţături, glava 71, pag 163.
4) N. Mavrocordat, în Hurmuzachi, vol. XIII, pag. 421, nr. 101.
5) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 33.
6) D. Cantemir. Ist. Ierogl, pag 189.
7) Idem. pag. 110.
8) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl 8, pag. 422.
9) Idem, glava 7, pag. 422.
10) D. Cantemir. Ist. Ierogl., pag. 57.
11) Vezi pag. 159.

Ficatul, este numit *„maiu"* în Psaltirea Scheiană; [1]) *„maiul cel negru"*, în Cronica lui Niculae Costin. [2])

Ficatul are raporturi cu sângele, care stă *„despre partea dreaptă deasupra ficaţilor"*. [3])

In autopsia ce s'a făcut cadavrului lui Duca Vodă în 1685, s'a găsit că *„maiul cel negru i-au fost sănătos..."*. [4])

Nu se face nicăeri vreo legatură între ficat şi fiere, din contră, fierea, sau herea, formează o stihie aparte. Dupe această concepţie hipocratică, se deosebesc două feluri de heri sau fieri: fiarea plăviţă şi fiarea neagră. Spune Pravilistul bisericesc:

„ ...fiarea plăviţă este despre partea stângă deasupra splinei, iară fiarea neagră iaste deasupra rănichilor. Hiarea plăviţă iaste çaldă, adică ferbinte şi uscată şi amară, iar hiarea neagră iaste rece şi uscată şi cam acră... Hiarea plăviţă creşte pre la vremea secerişului, adică vara... iară hiarea neagră creşte toamna. Fiarea plăviţă (răsuflă) pre urechi, iar hiarea neagră pre ochi... Intr'adoua vârstă oblăduiaşte hiarea plăviţă... într'atreia vârstă oblăduiaşte hiarea neagră...". [5])

La autopsia lui Duca Vodă, despre care am pomenit mai sus, s'a găsit *„în herea lui 27 de petre roşii, aşa de late şi de groase, într'un chip cumu'i această figură* ⎾⏋ ". [6])

Nicăeri n'am găsit să se afirme că fierea ar fi produsă de ficat. Se ştie despre fiere, că este amară; amărăciunea fierei serveşte deseori ca termen de comparaţie. Se spune de exemplu: *„amar ca fierea"*, sau *„necinsteşiile, trupeştile desfătări, dulceaţa mai mult decât a mierei au, ci mai pre urmă, în amară fiere se întorc"*. [7])

Când durerea cuiva este prea mare, atunci ca şi astăzi, nu ştim de ce, sediul acestei dureri se localizează la ficaţi. Se spune de exemplu: *„ (albinele) trupul le băşică, la ficaţi le străbătea"*. [8]) S'ar putea bănui că această localizare se datoreşte faptului de observaţiune curentă, că unele mari supărări sau dureri morale, produc uneori icter.

1) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 43, rândul 39.
2) Vezi pag. 211, n. 2.
3) Vezi pag. 10-11, n. 1.
4) N. Costin, vezi pag. 211 n. 2.
5) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 8, pag. 422.
6) Vezi pag. 211 n. 2.
7) D. Cantemir. Divanul, pag. 190.
8) Idem, Istoria Ierogl., pag. 187.

Stomacul, face parte împreună cu *„rânza, maţele şi toate mănuntaele în carele intră bucatele"*, din categoria *„vaselor primitoare"*, [1]) adică, servesc la mistuirea hranei. Se spune, de exemplu, despre pisica care înghite şoarecele, că-l bagă *„în oala stomacului a-l ferbe, că tigaia maiurilor (îl va) prăji, şi în vasele maţelor a-l scoate"*. [2])

Se face însă, şi o rezervă, că *„nu tot stomahul toată bucata mistueşte, nici tot gâtlejul toată băutura primeşte"*; [3]) că, cine mănâncă orice îşi stârneşte *„greaţa plinului stomah"*, [4]) iar cine lăcomeşte şi înghite mai mult decât trebue, tot ce mănâncă *„borăşte şi afară scoate"*. [5]) Aşa se face că *„stomahul rău, din bune bucate, venin şi greutate dobândeşte"*. [6])

Durerile de stomah se vindeca cu Hrisolit, o piatră rară care are această proprietate de a vindeca durerile *„de stomah şi de toate lucrurile pântecelui"*. [7])

Intestinele sunt numite maţe. Scrie Cantemir: *„...bărdăhanul (abdomenul) spărgându-i, maţele la pământ îi vărsa"*. [8]) Sau: *„...nu ca ghimpul în picior, ci ca suliţa pătrunsă prin maţe"*. [9])

Praporul, sau epiploonul este pomenit fără nici un comentar, în Lexiconul Slavo-Rom., din 1649: *„praporul cel ce stă preste bandoră"*, ceiace ar însemna, dupe comentatorul acestui Lexicon, Gr. Creţu, *„praporul ficatului"*.[10])

Splina şi rărunchii sunt pomeniţi în Psaltirea Scheiană şi în autopsia făcută lui Duca Vodă, despre care am vorbit mai sus. [11])

Cuvântul de splină, fără alt comentar este pomenit şi în Lexiconul Slavo-Român din 1649. [12])

Băşica udului, nu-i pomenită nicăeri; abia se aminteşte despre urină, în termeni de multă pudicitate, când se spune de către Pra-

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglif., pag. 9.
2) Idem, pag. 195.
3) Idem, pag. 252.
4) Idem, pag. 206.
5) Idem, pag. 79.
6) Idem, pag. 213.
7) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţat. patriarh. Anastasie, glava 35 pag. 441.
8) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 80.
9) Idem, pag. 123.
10) Gr. Creţu. Lexic. Slavo-Rom., pag. 197, rândul 2381.
11) I. A. Candrea. Psalt. Scheiană, pag. 314, r, 30. — N. Costin, vezi pag. 211 n. 2.
12) Gr. Creţu. Lexiconul lui Mardarie, pag. 254, rândul 3687.

vilist *„apa lui": „călugărul de va şedea înaintea fraţilor să-şi lepede puţoarea lui (excrementele), apa lui...".* [1])

Uterul, în special uterului îngrecat, adică cu copil în el, i se spune *„maţele mamei, zgău sau rânza".*

Psaltirea Scheiană din 1482, pomeneşte de primii doi termeni; se spune de exemplu: *„că tu eşti ce răpitu-m-ai de maţe... către tine lepădatu's din sânul, de maţele măriei meale (de în maţele mumăniei, spune Coresi)".* Sau: *„astriiraţi (înstriinaţi, spune Coresi) fură păcătoşii din zgău, rătăciră de în maţe...";* sau: *„plodul maţelor".*

Uneori cuvântul de zgău are un înţeles mai general, înţeles de pântece, şi se găseşte asociat cu cuvântul de maţele mamei: *„ce te feceşi zgăul meu şi preimişi-me di în maţele măriei mele (mumăniei mele, spune Coresi)".* [2])

Pravilistul întrebuinţează termenul de rânză sau cel de zgău: *„cela, ce-şi va omorâ muiarea, având prunc în zgău...".* [3]) Sau: *„muiarea carea îşi va otrăvi zgăul, acolo unde se zămisleşte copilu, ca să nu mai facă copii, aceia ca un ucigaş să se canonească".* [4])

Către jumătatea secolului al XVIII-lea, când au prins a veni pe la noi doctori instruiţi la şcolile străinătăţei, cari se stabileau aici, cunoştinţele anatomice încep a se desluşi tot mai mult. Intr'un manuscris de medicină din 1760, pe care îl vom da mai departe, la capitolul boalelor, vom găsi o diferenţiere clară între diferitele organe cari compun corpul omului.

---

1) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora, pag. 121.
2) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol I, pag. 63, 176, 88, 429, 436, 451, 17, 38, 140, 227, 369.
3) Bujoreanu. Pràvile, gl. f. (9), punct mf (9) şi gl 244 zac 49, pag. 27 şi 233. Longinescu. Legi vechi, pag. 105.
4) Idem. Invăţături, glava 374, pag. 293.

CAP. II.

CUNOŞTINŢE DE IGIENĂ ŞI CUNOŞTINŢE CE S'AR PUTEA ÎNCADRA IN PATOLOGIA GENERALA

Pravilele şi Cronicarii fac numeroase citaţiuni, din care se dovedeşte, că poporul Românesc a aplicat şi păzit de multe ori cu multă stricteţă regulele de igienă, fie instinctiv pe baza experienţei trecutului, fie impuse de legile bisericeşti.

Mai conţin o mulţime de citaţiuni, unele foarte clare, altele destul de vagi, cu noţiuni cari s'ar putea încadra astăzi în studiul Patologiei generale.

Vom reda în cele ce urmează, aceste citaţiuni, grupate pecât posibil în aşa fel, ca să poată fi încadrate fie între chestiunele de igienă, fie între cele de Patologie generală.

Aerul. In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, este arătat cu termenul de *„vânt“*. [1])

Aerul bun, aerul curat, a fost o necesitate cunoscută de toată lumea, din orice epocă. Dimitrie Cantemir este cel dintâi la noi, care vorbeşte despre *„aşezământul aerului“*, ca o condiţie principală pentru alegerea locului unde să sălăşluiască un popor. [2])

Dintre Cronicari, Cronicarul Anonim povesteşte că Grigore Ghica (1728) care era tot mereu bolnav de friguri, s'a dus la Bârnova şi *„acolo aflând aer bun şi apă curată, au şezut două săptămâni şi de acolo au aflat sănătate“*. [3])

Dimitrie Cantemir pomeneşte şi de aerul otrăvitor *„topsecos aer“*, şi, inspirat, sau adânc pătrunzător al tainelor firei şi ştiinţei, el ghiceşte identitatea compoziţiei chimice a apei şi a aerului, spunând: *„căci filosofii obici(nu)iţi sunt cu socoteala, aerul în apă şi apa în aer a întoarce, măcar că lucrul socotelii n'ar răspunde“*; [4]) şi, trebue să se ştie, că sinteza apei şi a aerului n'a fost descoperită decât la 1777 de către Lavoisier.

1) Gr. Creţu. Lexiconul Slavo-Român, pag. 120, rândul 531.
2) D. Cantemir. Hronicul, pag. 179.
3) Cronicarul Anonim, în Letopiseţi, vol. III, pag. 168.
4) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 71.

Tot Cantemir aminteşte despre vânturi, despre Crivăţ: *„neamul varvarilor despre Crivăţ..."*; sau: *„parte ca aceia, crivăţană"*, adică dinspre Nord. [1]) El citează şi vântul *„Sam"*, un fel de vânt otrăvitor *„carele lovind pe om, îndată se face cenuşă şi hainele putrezesc"*. [2])

Apa, apa bună întocmai ca şi aerul, a fost totdeauna o necesitate absolută pentru om. Din citatul de mai sus al Cronicarului Anonim, cu privire la aerul şi apa bună dela Bârnova, se dovedeşte că aceste calităţi erau apreciate, atunci ca şi acum, aşa cum se cuvine.

Cronicarul Miron Costin vorbeşte despre apa foarte grea de băut a Nistrului:

> *La 1622, Turcii cu Sultan Osman în frunte, au pornit război contra Leşilor, şi s'au bătut la Hotin. In Septembrie 1622 „boale se scornise multe în Leşi şi în Nemţi, mai mult boală de vintre, învăţaţi cu bere şi horilcă, iar acolo numai apa Nistrului era băutura, care este foarte grea de băut...".* [3])

> Acelaş lucru spune şi Cantemir: *„ ...deşi limpede, apa Nistrului e grea şi foarte dăunătoare sănătăţei celor care beau". In schimb apa Prutului este „mai uşoară şi mai sănătoasă, măcar că din pricina năsipului pe care-l duce cu sine, apare cam tulbure. Dacă totuşi este pusă într'un vas de sticlă, năsipul se aşează la fund şi lasă lichidul foarte limpede. Când eram în Moldova am făcut o experienţă şi am găsit că o măsură de o sută de drahme este mai uşoară cu treizeci de drahme decât o cantitate egală de apă luată din alte râuri".* [4])

Domnitorii moldoveni s'au îngrijit de alimentarea Iaşilor cu apă bună. Cronicarul Nicolae Muste spune că Antonie Ruset (1675-1678), a reparat biserica Sft. Niculae din Iaşi şi *„adus-au şi ape pre oale până în zidul acestei biserici"*. [5])

Grigore Matei Ghica (1726-1733) a împodobit Iaşul cu cişmele şi apă bună de băut, pe care a adus-o:

> *„ ...de la hasna, cu mare cheltuială, şi cu meşteri aduşi din alte ţări, şi au aşezat-o dinaintea porţei curţilor domneşti, slobozind apă pe trei ţevi cu şurupuri, care lucruri alt domn n'au*

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 361, 406 şi altele.
2) Idem, Istoria Ierogl., pag. 19.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 280.
4) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 22 şi 25.
5) N. Muste, în Letopiseţi, vol. III, pag. 18.

mai făcut; şi mare pomană i-au rămas, de vreme ce acest oraş era lipsit de apă bună pururea". [1])

Tot acest Domnitor a rezidit mânăstirea făcută de Hatmanul Balica, iar:

„din gios de mânăstire, subt medean, despre răsăritul soarelui făcuse acest Domn o grădină frumoasă, şi în grădină case domnesti pe forma de Ţarigrad, că aşa şi meşteri au adus; şi alături cu casele, havuzuri şi cerdacuri şi alte lucruri, şi apa umbla din havuz în havuz pe piatră pin toată grădina, care era cu fel de fel de flori, care lucruri alt Domn n'a făcut, că nimeni nu poate să scrie frumuseţea caselor, şi au numit acea grădină Frumoasa". [2])

Se cunoaşte şi sterilizarea puţurilor cu apă, procedându-se la fel ca şi astăzi. Practica acestei sterilizări este dictată de Pravila bisericească, în care se spune:

„In puţul sau în fântâna ceia ce nu cură apă într'însa, şi într'însul va cădea o gadină (animal) oarecare, să se verse dintr'acea apă trei vedre şi aşa să bea iară dintr'acel puţ ce, de se va afla în ziua de întâi acel dobitoc mort, ori gadină; iară de va fi două zile sau până a treia zi şi după aceia se scoate, să se verse dintr'acea apă 9 vedre, iară de va petrece zile multe şi va putrezi într'însul, să verse dintr'însul 40 de vedre de apă; iară apa lui de va cura afară, nimica nu ne vatămă unile ca acelea". [3])

Rezultă că se făcea deosebire între fântânele cu apă stătută şi fântânele curgătoare. Cele stătute, în caz de infectare, se sterilizau aşa cum se face şi astăzi, prin sleirea puţului. Cele curgătoare erau şi sunt totdeauna socotite ca curate.

Şi apa de isvor se poate strica: *„apa isvorului din curgerea sa în piştealniţă şi în bălţi stătătoare oprindu-se, se strică şi grea putoare de glod sau de alt miros neplăcut, sloboade".* [4])

Aceleaşi precepte de curăţenie se recomandă şi pentru alimente. Când cade o vietate într'un vas cu alimente şi putrezeşte acolo, sau face viermi, atunci

---

1) Cronica Anonimă, vol. III din Letopiseţi, pag. 169.
2) Idem.
3) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora, pag. 99-100.
4) D. Cantemir, Hronicul, pag. 139.

„orice fel de bucate vor fi în vas, să se leapede, să nu se mănânce, iar vasul să se spele bine și să se sfințească și iarăși să fie de treabă“. [1])

Căldura, frigul, electricitatea atmosferică, etc., constituesc mediul ambilant fizic al vieței de tot momentul, peste care și Cronicarii și Praviliștii trec ușor, de oarece acest mediu fiind acelaș totdeauna, trece neobservat.

Efectele rele ale frigului se văd iarna, când isbucnesc epidemiile datorite grămădirei oamenilor prin case. Cronicarul Ureche amintește de iarna din 1552, pe timpul lui Lăpușneanu, când a fost *„iarnă grea și omor mare de ciumă“.* [2])

Ioan Neculce povestește că în timpul domniei lui Constantin Cantemir, la 1691, Sobieschi cu Polonii lui au intrat în Moldova, și i-au apucat o vreme așa de rea *„de au murit oastea mai bine de giumătate înghețată și leșinată“.* [3])

Tot atât de rele sunt și căldurile prea mari din timpul verei, pe vremea arșiței dogoritoare sau a *„pripecului“* cum spune Psalmistul Scheian. [4]) Intr'un limbaj impresionant de sugestiv, cronicarul Ureche povestește grozăviile secetei din vara anului 1585:

„Iar în anul 7093 (1585), în zilele lui Petru Vodă, mare săcetă s'au făcut în țară, cât au săcat toate isvoarele, văile, bălțile; și unde prindea mai nainte pește, acolo ara cu plugul; și pre multe locuri au căzut și smidă (piatră). Copacii au săcat de săcăciune; dobitoacele nu aveau ce paște vară, ce li-au fost dărâmând frunza; și atâta prav au fost, cât se strângeau troene la garduri, când bătea vântul; ca de omăt erau troene de pulbere. Iară despre toamnă, s'au pornit ploi și au crescut mohor, și dintr'acelaș au fost prinzând foamea sărăcimea, că era pretutindenea foamete mare“. [5])

Secetă și căldură mare a fost și în vara anului 1660, când din cauza foametei oamenii mâncau papură, de au poreclit și pe domnitor Papură Vodă. Iar în 1718, s'a scornit o secetă dintr'acele care rămân de pomină *„cari te fac, luni dearândul, în pârjolul soarelui de vară, să blestemi albastru neschimbat al cerului“.* [6])

1) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab, Invățături, glava 379, pág. 295.
2) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 210.
3) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 239.
4) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 331, rândul 15.
5) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 236-7.
6) Ionescu-Gion. Istoria Bucureștilor, pág. 79.

In 1720, altă secetă și altă foamete *„cât agiunsese de se vindea merța de pâne în Iași, câte 10 lei...“.* [1])

Din punct de vedere medical, în acea vreme, căldura excesivă și seceta consecutivă au avut totdeauna acelaș efect: foamete și epidemii, în special ciuma. Din acest punct de vedere suferințele poporului Românesc formează un nesfârșit lanț cu verigi unele mai dureroase ca altele.

Cronicarul Enache Cogălniceanu relatează un caz de trăznire. Alexandru Ghica, terzimanul Porței, a venit să-și vadă fratele, pe domnitorul Grigore Ghica, în a doua lui domnie (1735-1739), în Moldova. Pe când se întorcea în Turcia a fost prins de furtună mare la Sakce (Isacea); trăsnetul a căzut chiar pe cortul terzimanului, și

> *„fiind Terzimanul subt cort, atât de amețit, cât au fost ca un mort, arzându-i săgeata o giumătate de barbă și hârtiile din sân, topindu-i și un lanț de aur a iconiței ce purta în sân“. La început s'a crezut că-i mort, dar și-a venit în fire mai în urmă.* [2])

In general fenemonele cerești ca eclipsele, cometele, ori fenomenele sismice, cutremurele de pământ, prin raritatea lor, prin misterul producerei, dar mai ales prin măreția lor impresionantă, zguduе mulțimea neștiutoare. De aceia la noi ca și la toate popoarele, apariția acestor fenomene se pune în legătură cu apariția molimelor, sau a altor calamități publice, cum este foametea sau răsboiul.

Niculae Costin scrie despre cometa dela 10 Decembrie 1680, că:

> *„mulți astronomi... au făcut prognitic ce se va lucra în lume după acia în urmă; care lucru, apoi curând după acea cometă, s'au scornit vrajbă mare de oști mai la toate împărățiile și țările...“.* [3])

Iar Neculce spune despre cutremurul dela 31 Mai 1738, când s'a dărâmat Golia din Iași și alte mânăstiri și biserici, dupe care *„s'au început în Iași mare omor de ciumă, și au ținut toată vara și toamna...“.* [4])

Dimitrie Cantemir, ca om învățat ce era, când descrie Moldova, ține seama de toate aceste împrejurări fizice. El determină, pentru

---

1) Ioan Neculce, l. c., pag. 358-59.
2) Enache Cogălniceanu, în Letopiseți, vol. III, pág. 199.
3) Niculae Costin, în Letopiseți, vol. II, pag. 20.
4) Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 403.

întâia oară, aşezarea Moldovei pe glob, adică longitudinea şi latitudinea la care se află această ţară. Se ocupă de climă şi influenţa climei asupra sănătăţei. Cu alt prilej vorbeşte şi despre climate: *„toate zămislirele climatelor friguroase (rigidorum climatum)"*. [1]) Cantemir constată că la *„munte bate un vânt mai rece, dar mai sănătos, la şes mai cald dar mai puţin folositor sănătăţei"*. In raport cu clima remarcă că:

> *„boale multe Moldova nu cunoaşte, aceasta în raport cu ţările mai calde, dar uneori, deşi rar, este bântuită de ciumă şi de friguri rele. Că ciuma nu vine din stricăciunea aerului, s'a dovedit prin experienţă. Am observat însă că ea vine în ţările noastre, uneori din Polonia, care şi bântue mai rău, uneori prin corăbii egiptene şi constantinopolitane, care obişnuesc să vie la târgul Galaţi"*. [2])

Localitatea care îndeplineşte toate condiţiunele de igienă se numeşte salubră. Acest termen străin prinde a fi cunoscut şi pe la noi în acea vreme. La 6 Iulie 1731, în timpul ocupaţiei austriace din Oltenia, boerii însărcinaţi cu administraţia ţinutului şi-au cerut concediu pe câte două luni, invocând drept motiv *„insalubritatem luci huius"*. [3])

Băile. In Moldova se numesc feredeu. In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, se spune că termenul de bae vine dela slavonul *„bania"*. [4])

In Psaltirea Scheiană se spune: *„stropişi-me cu săpunu şi curăţescu-me"*. [5])

Băile au fost cunoscute la Români, încă din timpul lui Ştefan cel Mare. Intr'o notiţă a unuia Ganea Spătarul, publicată în *„Uricarul"* lui Codrescu, se spune:

> *In Hârlău se află o temelie de casă ce se zice că ar fi făcută de Ştefan Voevod. Pivniţa şi feredeul sunt risipite, asemenea şi două hrube pe sub pământ, foarte lungi"*. [6])

Despre palatul domnesc din Hârlău, zidit în 1486, cu *„Baia Doamnei"* şi cu pivniţa domnească, a scris şi doctorul Constantin Istrati;

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 11.
2) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, pág. 17-18.
3) Hurmuzachi, vol. VI. Doc. CCLX, pag. 456.
4) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 105, rândul 127.
5) I. Bianu, Psaltirea Scheiană, pag. 160.— Candrea, pag. 99, rândul 3.
6) Uricarul. Vol. VIII, pag. 18.

tot el menționează băile din Vaslui, din vremea marelui Voevod; și, dacă erau băi la Hârlău și Vaslui, de sigur că și locuința domnească din Suceava a avut băi. [1])

La 19 Mai 1564, Alexandru Vodă al Moldovei, scrie Bistrițenilor, să-i trimită niște meșteri zidari pentru baia ce face în Iași:

„ ...*rogamus... nobis... mittant... aliquos muratores bonos, nam unum balneum in hoc oppido nostro facere volumus...*". [2])

Pravilistul lui Vasile Lupu pomenește despre băi: „*carele va fura haine dela feredeu...*". [3]) Sau: „*călugărul, de nu'și va purta mantia... când va merge la feredeu...*". [4])

Paul de Alep, în călătoria lui prin Țările românești între 1650-660, spune că:

„*In Iași este un edificiu pentru băi, zidit de Vasile Lupu, pe planul băilor turcești, cu cupole și cu marmură în abundență, și împărțit în frumoase cabine sau chilii*". *Iar mai departe adaugă:* „*Vodă mai zidi încă în unul din palaturile sale, pe lângă apartamentul Doamnei, o altă superbă bae, pentru uzul propriu, cu un paviment de marmură și mai multe fântâni...*".

Din Muntenia scrie: „*In Târgoviște sunt băi calde turcești cu frumoase cupole pe malul râului, unde este o mică moară, prin care apa e condusă la două despărțăminte, unul pentru bărbați cu un benuar, și altul pentru femei; într'o cameră de mijloc se desbracă atât bărbații cum și femeile și apoi intră în despărțămintele prescrise pentru sex. Directorul băilor este din Constantinopol. Proprietatea acestor băi este a mânăstirei Sf. Niculae*".

Și proprietarii particulari aveau băi în casele lor; așa, Postelnicul Constantin Cantacuzino „*are o delicioasă bae caldă din frumoasă marmură, la care apa se aduce pe roate din râul ce servește, de asemenea, prin nenumărate canaluri pentru irigația livedelor și a grădinilor*". [5])

Dimitrie Cantemir vorbește destul de des despre băi și curăți-

1) Conform I. Felix. Din istoria igienei. Analele Academiei, seria II, tom. XXVII, pag. 376. Memorii științifice.

2) N. Iorga în Hurmuzachi, vol. XV/1, pag. 599.

3) Bujoreánu. Pravile, gl. 346 și pricina gi (13), punctul rs (106), pag. 274 și 12. — Longinescu. Legi vechi, pag. 33-34.

4) Idem, glava xz (67), punctul s (6) și gl. 124 zac. 6; pag. 68 și 183. — Longinescu, l. c., pag. 298.

5) Arhiva istorică, tom. I, partea II, pag 68, 107 și 108.

nie. Vorbeşte şi la figurat: *„Dumnezeescul cuvânt... prin feredeul darului său...".* [1])

Cronicarul Ioan Neculce spune despre Dumitraşcu Cantacuzino (1684-1685), că-şi plimba iubita cu *„careta domnească... la feredeu".* [2])

Pe de altă parte, Niculae Costin povesteşte cum Constantin Duca, ginerile Brâncoveanului, în a doua lui domnie (1701-1703):

> *„au tocmit şi feredeul cel mare a Trisfetitelor, aducând meşteri din ţara turcească, care feredeu este zidit din temelie de răposatul Vasile Vodă (1634-1653), şi s'au fost pustiit rău din vremea Craiului leşesc... la zilele lui Cantemir Vodă... atunci au stricat Leşii şi feredeul, că au rupt o bucată din căldarea cea mare ce este zidită sub feredee...".* [3])

Băile se întrebuinţează nu numai pentru curăţenie, ci şi în scop terapeutic. Din cele mai vechi timpuri se cunoşteau la noi efectul bun al băilor termale dela Mehadia; numeroasele inscripţii, statui şi *„ex voturi"* din timpul Romanilor, cari se găsesc în Băile Herculane, dovedesc cât de mult au fost căutate aceste băi de către cei suferinzi. Dimitrie Cantemir spune că *„ape calde, acide şi minerale, Moldova sau nu are, sau nu li-a descoperit, poate fiindcă se crede că în singur râul Hierasus se găseşte destul medicament pentru toate boalele".* [4])

Acelaş lucru spune şi Sulzer. In afară de băile dela Mehadia, Românii nu mai cunosc alte băi terapeutice decât cele preparate de bărbieri *„keine Bäder haben, als die der Bader vorher warm gemacht hat".* [5])

Pravilistul bisericesc povesteşte cazul unui preot care întrebuinţa baia în scop terapeutic: *„era, zice, un preot odată ce avea o boală iar cându'i era nevoe de treaba trupului, el mergea la bae, şi baia era pre locul lui...".* [6]) *„Treaba trupului"*, înseamnă ori urinare, ori defecarea şi într'un caz şi în altul, preotul bolnav întrebuinţa baia ca mijloc de a-şi înlesni una din aceste necesităţi, adică în scop terapeutic.

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 86.
2) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 225.
3) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 46.
4) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de G. Pascu, pag. 25.
5) Sulzer. Descrierea Daciei, vol. III, pag. 56 şi următoarele.
6) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţături, glava 159, pag. 192.

Relativ la bae, Pravilistul bisericesc are unele recomandaţiuni care ţin de ritual. De exemplu:

„Preotul de se va spăla, sau va merge la bae, acela nu poate să facă liturghie într'acea zi...“. [1]

Sau: *„Călugărului nu se cade... să meargă la bae nici într'un chip, fără de o boală oarecare mare şi de o legătură“.* [2]

Acest citat dovedeşte că băile se recomandau în anumite cazuri de boală, ca tratament, căci numai acest înţeles poate avea recomandarea de a merge la bae în caz *„de o boală mare“*.

In schimb, la Evrei, baia intra între practicele lor religioase, obligatorii; spune Pravilistul:

„ ...în Ovrei puţini vei afla betegi şi cum am zice, mai nici unul, pentrucă păzesc această poruncă, ce le poruncise Moisi, şi-şi lasă muerile lor până ce trece vremea lunătăciei lor, deacia atunce se spală cu îmbăiare... şi numai aşa curate se culcă cu bărbaţii lor. [3]

Tot Pravilistul bisericesc recomandă ceva, care pare foarte curios pentru epoca strandurilor de astăzi: *„creştinul împreună cu femeia nu se îmbăiază...“.* [4]

Sulzer spune că la Töplitz, la Baden şi în alte părţi se văd bărbaţi şi femei făcând bae la un loc, dar aşa ceva nu se vede la Români: *„allein die Walachen über dem Gebirge thun dieses nicht“.* [5]

In afară de băi, Pravilistul bisericesc dă unele sfaturi de igienă corporală. Aşa de exemplu, recomandă spălatul gurei: *„ ... oarecine spălându-şi gura, sau în bae fiind...“.* [6]

Apoi dă sfaturi practice, care ţin şi de buna cuviinţă. Aşa sunt sfaturile ce dă cu privire la felul cum trebue să mănânce cineva:

„O, călugăre, când mănânci, nu muşca cu gura mai nainte până nu vei înghiţi una, şi alta să duci, şi nu vorbi cu cela ce mănâncă cu tine...“. [7]

---

1) Bujoreanu, glava 96, pag. 171.
2) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 103.
3) Idem, Prav, Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 14, pag. 424-25.
4) Idem, Săborul 5-6, glava 75, pag. 388.
5) Sulzer, l. c., pag. 56 şi următ.
6) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab, Răspunsurile lui Timotei, întreb. 16, pag. 412.
7) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 119.

Dimitrie Cantemir spune că Domnitorul ţării, înainte de a începe masa şi după ce termină masa, se spală pe mâini cu apă, pe care i-o toarnă medelnicerul mare. [1]) Vasul pentru spălat se numeşte *„tas“ : „cu tasul cel ce se spală...“.* [2])

Alimentele şi alimentaţia, din punct de vedere al igienei se bucură de o atenţie deosebită din partea Pravilîştilor.

In vechime, în Psaltirea Scheiană dela 1482, hrana în general se numeşte *„pişta“.* [3]) In Moldova, pe la 1526, comerţul cu lucruri de hrană se numeşte *„cupeţie cu mesărniţă“ :*

> *„Tare vă poruncim Domnia mea, ca de sârg pe toţi cei streini, Armeni şi Jidovi tare să-i proptiţi a facerea cupeţii cu cărcime veri cu mesărniţă, veri cu pitării...“.* [4])

Pravilistul spune la a se hrăni *„a se ocrămi“.* Omul trebue să aibă în vedere *„ogodirea trupului“*, adică, să-l îngrijească, să-i fie bine, dar să nu gândească numai la a se ocrămi şi la dulceaţa pântecelui său. Spune Pravilistul: *„petrecerea cea bună iaste ogodırea trupului...“* [5]) Sau, despre cel care *„să nu să fi putut într'alt chip ocrămi cu altceva meşterşug (în Muntenia: a se hrăni)“.* [6])

A ogodi este un termen vechiu. Se întâlneşte în Psaltirea Scheiană totdeauna cu înţeles moral: *„ogodesc întru Domnul în lumina viilor“.* [7]) Iar *„dulceaţa pântecelui“* este o expresie pitorească a Pravilistului, ca să arate pe cei cari nu gândesc şi n'au altă grijă decât grija pântecului. [8])

Sentimentul foamei este descris foarte frumos de către Dimitrie Cantemir:

> *„Foamea începând, manuntaile i se întorceau şi stomahul tare îl chinuia, carile, de toată ştiinţa simţirei că-i gol, cu de moarte ţipete : vai maţele !, vai mănuntaele !, vai pântecele !, vai vintrele mele !, a se văita şi a se vaera începu...“* [9])

---

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, pag. 102, 108, 118, 120.
2) Idem. Hronicul, pag. 335.
3) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 301, rândul 22.
4) Melhisedec. Cronica Romanului, partea I. pag. 37.
5) Bujoreanu, Pravila bisericcască dela Govora, pag. 117.
6) Idem, Pravile, gl. i (30) şi gl. 130 zac 5. Pag. 42 şi 185. — Longinescu, p. 88.
7) I. Bianu. Psaltirea Scheiană. vol. I psalm LV, pag. 173.
8) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora. pag. 97.
9) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 251.

Cu alt prilej, Cantemir compară foamea cu o senzaţie de *„amărâme“ : „...căci (Goţii din Tracia) în foamete şi amărâmea flămângiunei fiind...“.* [1] Şi tot el adaugă că : *„...foamei — hrana, şi sete-i — băutura'i este leacul“.* [2]

Omul trebue să mănânce cu 'rost, numai când îi este foame, căci *„fără vreme şi pânea face greutate stomahului“.* [3] Când mănâncă, omul trebue să tae cu dinţii şi să mestece cu fălcile ca *„să îndupace“ : „...cu colţii a muşca şi cu fălcile a îndupăca...“.* [4] Sau : *„ ... şi cu atâta lut se îndupăca...“.* [5]

Lăcomia la mâncare nu-i bună niciodată. In Lexiconul Slavo-Rom., din 1649, lăcomiei la mâncare 'se spune *„lăcomia pântecelui sau îndrăcirea grumazului“.* [6] Cantemir îi spune *„lemorghia“.* [7]

Pravilistul bisericesc spune : *„pentru mâncare să nu facă răfenea“ (?) nici mireanul, nici clíricul...“.* [8] Se pare că răfenea ar însemna lăcomie.

Despre cel care posteşte de toate, care nu mănâncă nimic în anumite zile, se spune că *„ajunează“*. Psalmistul Scheian spune *„agiurare“.* [9] Iar cel care mănâncă mai mult decât trebue, ca să se îngraşe, i se spune că mănâncă pentru a se *„îmbueci“.* [10]

Pravilistul bisericesc recomandă ca tot omul să mănânce cu socoteală, să nu facă răsdrăşenie de bucate, adică să mănânce orişice şi ori şi când. In acest scop sfătueşte să se ţină posturile, impunând un regim vegetarian, sărac, recomandat astăzi de toţi medicii. De exemplu, în postul Sft. Marii, în luna August *„nimenea să nu facă într'însul răsdrăşenie de bucate, adică de carne sau peşte, fără numai de se va tâmpla bolnav...“.* [11]

Paza postului era aşa de straşnică şi aşa de respectată, că şi oamenii cei mai bine situaţi posteau. La 13 Februarie 1728, fiii decapitatului Domn Ştefan Cantacuzino, Radu şi Constantin, fugiţi peste graniţă, deşi între străini, totuşi, ca să fie deslegaţi de a ţine postul,

1) D. Cantemir, Hronicul, pag. 256.
2) Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 252.
3) Idem, pag. 37.
4) Idem, Hronicul, pag. 22.
5) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 79.
6) Gr. Creţu. Lexiconul lui Mardarie, pag. 165, rândul 1639.
7) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 14.
8) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Soborul din Laodichia, glava 55, pag. 339.
9) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 237, rândul 7.
10) Idem, pag. 122, r. 32.
11) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invăţături, glava 385, pag. 297.

se cred obligaţi să ceară voia Patriarhului Hrisant Notara, şi asta, pe motiv de boală.

„Noi, Stăpâne al mieu Prea fericit, de feluritele patimi şi tulburări ale acestei întâmplătoare lumi, care neîncetat de la nenorocirea noastră s'au urmat, ne găsim cu oarecare slăbiciune trupească, pentru care suntem siliţi, după sfatul medicilor (şi din alte pricini...), să călcăm adesea posturile lăsate din părinţi, şi de aceia rugăm călduros puterea apostolească a Fericirei Tale, să binevoiască milostiv şi părinteşte a ne trimite binecuvântare şi voe în scris să putem mânca de frupt, atâta cât va vrea Dumnezeu să ne aflăm pribegi în aceste părţi...". [1])

Omului selbezit de boală, adică slăbit de boală, i se iartă să mănânce orice. Spune Pravilistul:

„bolnavul se slobozeşte să mănânce şi bucate şi băutură să bea şi să ţie ce va putea, că cela ce e vestejit şi selbezit de slăbiciunea boalei, i se cade să mănânce untdelemn". [2])

Şi iarăşi: „cela ce e selbezit de boală, cade-i-se să mănânce şi untdelemn şi vin să bea şi să târpească cum va putea, adică sau peste tot postul, sau în câteva zile, după socotinţa celuia ce-l va fi îndreptând...". [3])

Bolnavul, oricât de slăbit ar fi *„...pielea de oase şi pieptul de spinare lipit"*, [4]) trebue să ţie regimul prescris de doctor, dupe felul doctoriilor prescrise: *„...altă mâncare a mânca, nici pofta mă'ndemna, nici diata doftoriilor mă lăsa".* [5])

Celce nu păzeşte regimul şi se lasă poftelor, nu se mai poate vindeca. Spune Cantemir: *„cine pentru desfrânata poftă, orânduiala firească covârşeşte, acela în focul lăcomiei sale se pedepseşte; a căruia stingere şi potolire foarte cu greu, şi mai nici cu greu, se găseşte"*, [6]) şi un asemenea om nu mai are îndreptare.

Hrana fără rost şi nepaza regimului, agravează ranele, cari

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. DCCCCXXXIII, pag. 961.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Răspunsurile lui Timotei. Intreb. 10, pag. 410.
3) Idem.
4) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 121.
5) Idem, pag. 160.
6) Idem, pag. 252.

obrintesc, şi'n acest caz răspunderea consecinţelor unei răniri n'o mai are vinovatül, ci rănitul care n'a păzit orânduiala hranei:

„cela, ce au rănit pre altul, cu rană ca aceia, să vie lucru să stea la cumpănă de moarte, acela să chiamă, că au murit de acea rană, şi se va certa ucigătoriul acela cu moartea, măcar de s'ar găsi greşala şi acelui rănit, pentru mâncarea lui cea fără măsură (cea fără de cumpăt, se spune în Moldova), ce să zice mâncări şi băuturi...“ 1)

Sau: „Cela, ce va răni pre altul nu cu rană de moarte, iar el se va leni şi nu va păzi curând să să tămăduiască, sau va fi făcut altă ceva împotriva ranei, au va fi mâncat, sau băut, şi să va fi obrintit... 2)

Totuşi, femeia lehuză, sau femeia care naşte în post, nu-i ţinută să păzească regulile posturilor, pentrucă:

postul pentru smerenia trupului s'a făcut, iară ea aflându-se bolnavă şi slabă, cere şi primeşte hrană, ca să ia putere şi sănătate. Şi altcineva carele va fi slab şi bolnav... să mănânce untdelemn şi vin, iar carne să nu mănânce măcar de s'ar afla şi la moarte..." 3)

Adăugăm că cei vechi cunoşteau igiena, desigur nu din carte, ci din experienţă ori din prescripţiile religioase, şi ştiau să se ferească de anumite alimente, care nu erau bune. Aşa de exemplu, Psalmistul Scheian constată, de altfel cu multă amărăciune, nevoia oamenilor de a mânca meiul în locul pâinei de grâu: *„mâncând oamenii miei în loc de pâre (pâne)"*. 4)

Creştinii sunt opriţi de a mânca anumite cărnuri, cum este carnea mursecată şi carnea de ghipion. Carnea mursecată este carnea de jigănii moarte; spune Cantemir: *„ ...ca de o jigane mursecătoare şi necredincioasă ferindu-să (ut mordacem infidamque feram cavens)"*. 5)
Iar Pravilistul spune:

---

1) Bujoreanu. Pravile, gl. gi (13) punctul d (4) şi glava 248 zac 4. Pag. 31 şi 238. Longincscu. Legi vechi, pag. 126.
2) Idem, gl. n (8), şi gl. 243 zac 10, pag. 23 şi 229. Loginescu, l. c. p. 88.
3) Idem, Invăţături, gl. 381 şi 382. pag. 296, şi răspunsurile lui Timotei, întrebarea 8, pag. 410.
4) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 35.
5) D. Cantemir. Hronicul, pag. 21 şi 43.

„ ...carne mortăcin, sau prinsă de hiară, sau mursecată, adică mâncată de lupi, sau de alte fieri, sau de pasere sburătoare, ce se zice de şoim, sau de altă pasere, au zugrumată, au necată, sau într'alt chip carea se află în curse...". [1])

Carnea de ghipion ar fi carnea de cal, căci ghypion, după Şăineanu, ar însemna calul de poştă. O asemenea carne nu se mănâncă cum nu se mănâncă nici alte cărnuri asemănătoare; spune Pravilistul:

„Cum e întru burueni de's unele mai rele de cât cele bune, aşa socotim a fi şi în cărnure; întru burueni Sterigoaia şi în cărnure, carnea de ghypion sau de corb; drept aceia, să nu mănânce neştine carele va avea minte carne de porc, nici să se atingă de carnea de câine, fără numai de nevoe...". [2])

Sau: *să nu se mănânce „corb sau cioara, ciovraiaca sau cuc, sau coroiu, sau vultur, sau ariciu, sau pălş (?), sau nevăstuica, sau veveriţă... sau şarpe, broască ţestoasă... sau cal, sau măgariu".* [3])

In schimb, Dimitrie Cantemir recomanda carnea de oi, numită de Turci *„civirgic"*, care *„este gustoasă şi se mistue uşor".* [4]) Iar călugării, spune Cantemir, nu mănâncă carne, nici *„chiar cu ordonanţă medicală".* [5])

In ceiace priveşte felul cum se servea la masă şi tacâmurile de care se serveau, n'avem altă ştire decât cea dată de Paul de Alep (1650-60) care spune că la masa lui Vasile Vodă Lupu, erau *„talere, lingure şi furculiţe de argint şi aur".* Talerele sunt acoperite: *„fiind aci obiceiul de a aduce la masă talere acoperite".* [6])

Este de bănuit că boierii aveau şi ei tacâmuri poate tot de metal preţios, dar poporul se va fi servit aşa cum se serveşte şi astăzi cu degetele sau numai cu lingura de lemn.

Pravilistul se ocupă şi de buna funcţionare a organelor digestive, cât şi de conduita ce trebue să aibă cineva când se îndeplinesc aceste funcţiuni.

---

1) Bujoreanu, Prav. Invăţături, gl. 376, pag, 293. — Prav. dela Govora, pag. 99.
2) Idem, Canoanele Sft. Vasile. glava 81, pag. 408.
3) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 99.
4) D. Cantemir. Descrierea Moldovei, Traducere de Pascu, pag. 48.
5) Idem, pag. 178.
6) Paul de Alep, în Arhivele istorice, tom I. pt. II, pag. 66.

Excrementele se numesc *„scrână"* ; alteori li se spun *„putoare"*. Eliminarea lor se numeşte treaba trupului. Urina se numeşte apă, apa lui. Spune Pravistul: *„călugărul de va şedea înaintea fraţilor să-şi lepede putoarea sau apa lui...".* [1]) Sau:

„O, călugăre, când şezi pentru treaba trupului tău, nu-ţi goli genunchele, nici te atinge de trupul tău, nici să te îndemne gândul tău să-ţi vezi ceva de în mădularele trupului tău, ce haina ta, cămeşa, o rădică să faci treaba ta...". [2])

Pravilele mireneşti socotesc drept mare ocară să ungă cineva uşa altuia cu scârnă: *„Cela, ce va unge ferestrele sau uşa cuiva cu scârnă..."*, se pedepseşte. [3])

Igiena femeei. Igiena intimă a femeei nu-i uitată de Pravilist. Menstruaţia se numeşte muerie, tocmeala femeei, lunătăcia, obicina sau curarea; iar durata menstruaţiei se numeşte săptămâna de curare. Spune Pravilistul:

„Muiarea care se află întru mueria ei, după obiceiul firei mtuereşti.... de se va afla în biserică şi-i va veni a i se slobozi firea...". [4])

Sau: *„iară învăţăm, după tocmeala ce au muerile, afară de besearică să stea 8 zile...".* [5])

Sau: *„Muiarea de va lunătăci...".* [6])

Sau: *„muiarea... până nu-i va trece săptămâna de curare..."*, după care va aplica măsurile de igienă intimă, adică: *„...după ce va curăţi şi se va spăla..."*, *se va putea împărtăşi.* [7])

Dimitrie Cantemir povesteşte un obicei ciudat pe care l'a văzut la Tătarii Mârzaci. Fetele lor, când au luna pentru prima oară:

„oricât ar fi fost de robuste şi sănătoase mai nainte, ele cad într'un fel de boală lunatecă. Părinţii se bucură de aceasta, şi se felicită unul pe altul ca de o dovadă sigură despre originea lor

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 121.
2) Idem, pag. 121.
3) Idem, Pravile, gl. n (50) şi 113 zac 7, pag. 58 şi 179. Longinescu, l. c. p. 249.
4) Idem, Prav. Matei Basarab. Invăţături, gl. 331, pag. 266.
5) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 116.
6) Idem, Prav. Matei Basarab. Răspuns., lui Timotei. Intrebarea 7, pag. 410
7) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Răspuns. lui Timotei. Intrebarea 3-a, p. 413.

nobilă; şi mama nu mai este acuzată de adulter, ceiace i se putea întâmpla, dacă fata n'ar fi avut această indispoziţiune. Imediat după aceasta se face masă mare la care se invită toate fiicele Mirsescilor. Iar după terminarea ospăţului, virgina lunatecă trebue să joace trei zile şi trei nopţi în continuu la sunetul unui monocord, fără a mânca, fără a bea, şi fără a dormi, până cade la pământ ca moartă. In ziua a treia îi dau ceva să mănânce şi să bea supă din carne de cal; cu asta se mai întăreşte ş'apoi iarăşi o chiamă la joc. Aceasta se repetă de trei ori, şi-i trece boala ca luată cu mâna, şi nici că-i mai vine cât trăeşte". [1])

Băuturile:

Vinul. — Aguridarul, adică viţa sălbatică, creşte spontan la noi, ceiace ar fi o indicaţie că România ar fi patria viţei naturale. [2]) Pe de altă parte, dealurile şi colinele care brăzdează Ţările Româneşti, începând dela Oreviţa în Mehedinţi, până la Dealul Cotnarilor în Iaşi, sunt pline de vii plantate producătoare de vinuri minunate. Aceste împrejurări au făcut că Românii, întotdeauna au preferat şi preferă vinul bun, care, băut cu cumpătare, veseleşte pe om fără să-l îmbete.

Documentele pomenesc la noi din timpurile cele mai vechi despre existenţa viilor şi a vinului, care fac parte din gospodăria şi bogăţia Românilor.

Intr'o baladă populară bulgărească se pomeneşte de Banul Dan, un Ban al Olteniei din 1290, Romănăţean, în contact intim cu Bulgarii, care bea vin cu sătenii zicând: *„sunt trei luni decând bem vin profir, la Dumnezeu nu ne gândim".* [3])

Mânăstirea Voditja de lângă Vârciorova, întemeiată de călugărul sârb Nicodem, pe la 1342, este dăruită de Vlaicu Vodă la 1369, printre alte multe daruri, şi cu vii. Şi când acelaş călugăr a întemeiat mânăstirea Tismana, pela 1364, s'a sădit atunci şi o vie pe o întindere de patru pogoane. [4])

Mânăstirea Moldaviţa este dăruită cu câte zece buţi cu vin prin cărţile domneşti din 1436, 1438 şi 1439, ale lui Ilie Vodă; această

---

1) D. Cantemir. Ist. Imperiului Otoman, pag. 188. nota.
2) I. P. S. Aurelian. Ţară noastră, ed. II. Bucureşti. Cf. Dr. Poenaru-Căplescu; Alcool şi alcoolism. Conferinţă, 22 Aprilie 1904.
3) B. P. Haşdeu. Cf. I. Felix. Istoria Igienei. Anal. Academiei. Memorii ştiinţifice, tom. XXVII, seria II, pag. 378
4) N. Iorga. Ist. Bisericei româneşti. Vol. I, pag. 53 şi următ. — A. Ştefulescu. Tismana. Ediţia II-a, Bucureşti, 1903.

danie se repetă în 1447, de către Ştefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, şi în 1451, de către Bogdan Vodă (al II-lea). [1]

Colecţiile de documente, de hrisoave şi urice domneşti sunt pline de citate de moşiii, în care viile ocupă un loc de frunte. In „*Socotelile*" Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, ca şi în socotelile Lembergului, se găsesc numeroase date privitoare la comerţul cu vinurile româneşti, cât şi date despre darurile pe care Ardelenii la fac Domnitorilor noştri, între care nu lipseşte faimosul vin de Malvasia, amintit şi în Cronica lui Wavrin din 1445, vinul „*lepore*" cel roş ca sângele de epure, ori vinul grecesc cel dulce, numit „*cvas*" în ruseşte. [2]

Cronicarii povestesc o mulţime de isprăvi de ale Domnitorilor băutori de vin, iar Dimitrie Cantemir este un admirator fără rezervă al vinului de Cotnar. Scrie domnescul cronicar:

„*Cel mai bun vin se face la Cotnar, un târg în ţinutul Hârlăului, însă nu este cunoscut de streini, fiindcă'şi perde puterea dacă nu este pus în poloboace cu băgare de seamă, atunci când este dus pe mare sau pe uscat; însă, îndrăznesc să afirm că este mai tare şi mai bun decât toate vinurile europene, chiar şi decât Tokai. Astfel, dacă se ţine trei ani într'o pivniţă adâncă de piatră, cum se face la noi, în al patrulea an capătă aşa putere, că ia foc ca rachiul. Cel mai tare de cap, abia poate să bee al treilea pahar de vin şi îndată se îmbată, dar nu are durere de cap. Are o culoare deosebită şi neobişnuită la alte vinuri, şi anume verde, cu cât este mai vechiu, cu atât este mai verde*". [3]

Berea. — A fost cunoscută la noi din timpurile cele mai vechi. In convenţia dela 8 Octombrie 1408, încheiată de Alexandru cel Bun cu Liovul, se pomeneşte şi de berărie. [4]

Prin privilegiul lui Petru Aron Vodă, din 29 Iunie 1456, Liovenii pot avea berărie în Suceava:

Praeterea Leopolitanis domum suam mercatorum more Sociaviae habere concessimus ea tamen condicione, ne in illa domo cauponam aut lanienam exerceant neve cerevisiam coquant". [5]

---

1) A. F. Wickenhauser. Die Urkunden des Klosters Moldowitza. Wien 1862. cf. I. Felix, l. c., pag. 380.

2) Vezi pag. 60, n. 2 şi pag. 71 n. 1. — N. Iorga. Istoria comerţului românesc. Convenţia cu Liovul pentru „drumul moldovenesc" din 1408, pag. 83-85.

3) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag, 46.

4) Vezi nota 2.

5) Hurmuzachi, vol. II/2. Pag. 682. Doc. DXVII.

La 1479, Ştefan cel Mare dă voe să se facă berărie şi în oraşul Siret. [1])

La 1517, în zilele lui Neagoe Vodă s'a zidit în curtea mânăstirei Argeş o povarnă de *„olăvină"*, adică de bere, şi pivniţă mare pentru păstrarea ei. [2])

La 1527, exista o *„sladniţă, berărie"* în Suceava. [3])

La 20 August 1567, Alexandru Lăpuşneanu al Moldovei, scrie Bistriţenilor să-i trimită doi meşteri pentru fabricarea berei:

„Tandem duos magistros qui ceravisiam bonam coquere noverint, una cum predicto Andrea chirurgo, nobis mittant, ut pro gustu nostri ipsius aliquantulum ceravisie nobis coqueant, et cicius negociis suis perfectis, bene persolutos dimittemus". [4])

La 1577, Petru Şchiopul dărueşte mânăstirei Moldoviţa 100 de galbeni, pentruca în ziua morţei lui să se facă la mânăstire masă mare cu băutură de bere pentru călugări şi pentru mirenii oaspeţi. [5])

La 1682, când Duca Vodă s'a dus ca stăpânitor al Ucrainei, şi-a făcut acolo *„case cu beciuri de piatră... velniţă de holircă, de bere şi altele..."*. [6])

La 1756-57, către sfârşitul celei de a doua domnii în Moldova a lui Constantin Cehan Racoviţă, domnitorul avea ca medic un prusian, pe Iohan Goldzric Herlitz, care ţinea şi berărie în Iaşi. [7])

Miedul, medul, metul sau idromelul, este iarăşi o băutură fermentată, gătită din miere. In Banat, spune D-l Dr. Poenarul-Căplescu, şi astăzi negustorii de turtă dulce au şi met. [8])

In convenţia lui Alexandru cel Bun cu Liovul, din 8 Octombrie 1408, se pomeneşte şi de *„fabrica de mied"*.)

In tariful vamal cu Ardealul, la 1412, pentru mied sau miere, se plăteşte la Rucăr, 12 ducaţi de vas, iar pentru vin numai 6 ducaţi.[10])

---

1) N. Iorga, l. c. pag. 157. Citează: Bogdan. Doc. lui Ştefan cel Mare. I. pag. 429.
2) A. Treb. Laurian şi N. Bălcescu. Magazin istoric, tomul IV, 1847. Cf. I. Felix. Din istoria igienei. Analele Academiei seria II. tom. XXVII pag. 378.
3) N. Iorga l. c., pag. 156. Citează pe Bogdan, l. c. pag. 336 n. 2.
4) Vezi pag. 39, nota 2. — Hurmuzachi vol. XV/1. Doc. MCLXIII. pag 623.
5) A. F. Wickenhauser. l. c. pag. 380.
6) N. Costin în Letopiseţi, vol. II, p. 22,—Dr. P. Samarian. Boala Ducăi Vodă, în Revista ştiinţelor medicale. nr. 9 din Septembrie 1932.
7) Vezi pag. 135 nota. 2. — Hurmuzachi, vol. X. doc. XXXIX. pag. 39 nota.
8) Dr Poenaru-Căplescu. Alcool şi alcoolism. Conferinţă, 1904.
9) N. Iorga, Istoria comerţului românesc, vol. I. pag. 83-85.
10) Idem. pag. 60.

Cronicarul Nicolae Costin spune că Duca Vodă *„cumpăra miere, și domnească ce era, și ducea la Ucraina, de făcea mieduri de vindea...“*. [1])

Holirca sau **rachiul**, este un produs polonez și unguresc, de care începe să se vorbească la noi de prin secolul al XVII-lea. Sașii din Ungaria cunoșteau această băutură încă din secolul al XVI-lea. [2])

Cronicarul spune că Duca Vodă avea în 1682, velniță de holircă în Ucraina. [3])

Dimitrie Cantemir este cel dintâi la noi care pomenește de *„lembic“*, adică *„căldare cu care scot rachiu“*. [4]) Dar tot el spune despre Moldoveni că *„rachiul nu-l iubesc decât soldații, ceilalți nu beau decât un singur pahar și acela mic — înainte de masă“*. [5])

Negreșit că se cunoșteau și alte băuturi alcoolice, preparate streine aduse pentru bogați, cari ca și astăzi, își amorțeau simțurile cu băutura. Un exemplu tipic ni-l dă domnitorul Constantin Cehan Racoviță. Acesta mânca afion adică opiu și era un bețiv de frunte, care a și terminat cu beție de melisa:

> *„...ca să împrăștie multa lui întristare și supărare, s'a dat la băutura spirtului de melisa... Cu vremea, a ajuns Domnul la o așa de fără margini întrebuințare a spirtului de melisa, încât bea ziua cu noaptea, 50 ori 60 de păhărele; a căzut deci la mare lipsă de poftă de mâncare și la sfârșit, din nemâncare, moare la capătul lui Februar...“* [6])

Abuzul de băuturi duce la beție. Din fire Românul nu-i bețiv; el bea ca să se veselească. Poetul popular socotește chiar că vița de vie a fost sădită de biblicul Noe — Român neaoș, pentru veselirea omului:

„Tata Noe cel bătrân
Fost-a fost pui de român.
El a sădit la noi via
Și ni-a lăsat veselia“.

---

1) Niculai Costin în Letopiseți, vol. II, pag. 22.
2) Teutsch. Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Kronstadt, 1858. Cf. I. Felix, l. c. pag. 380.
3) Vezi nota pag. 253 n. 6.
4) D Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 14.
5) Idem. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, pag. 152.
6) Hurmuzachi, vol. XIV/2, pag. 1163. Doc.-MCXLVII.

Pravilistul bisericesc, de obicei aşa de sever, nu interzice în mod absolut băutura, ci recomandă numai să se bea cu cumpătare, că:

„nu zic scripturile să nu bei vin, ci să bei, iar să nu te îmbeţi, că tot beţivul sărăc eşte şi mintea'şi perde şi mult rău face, şi pre sine se sugrumă, şi sufletul lui'ş dă dracului". [1])

Iar cel ce vrea să nu se îmbete niciodată, să poarte o piatră de ametisos, că *„numai să i se atingă de trup, cât vin de ar bea, niciodată nu se îmbată".* [2]) Iar Cantemir spune că unui beţiv bolnav, trebue să i se dea tot băuturi, ca să se facă bine, mai ales dacă s'a îmbătat cu un vin tare, cu *„vinars"*, o varietate de vin prefăcut, fabricat. [3])

Cronicarul Miron Costin pretinde că Saşii şi Ungurii au fost aceia cari au deschis primele cârciumi printre Români. [4])

Del Chiaro spune că la noi, vinul se cumpără:

„dela nişte cantine subterane, numite crâşme. Vinul e vândut de femei desfrânate, şi de aci ruşinea mare pentru un străin ca să intre în crâşmă, unde'l aşteaptă beţia, desfrânarea şi chiar furtul...". [5])

Dimitrie Cantemir întrebuinţează cuvântul de crâşmă şi în înţeles figurat: *„în crâşma lăcomiei cu paharul răutăţei, vinul vicleşugului bea".* [6]) Acest scriitor domnesc vorbind despre moravurile Românilor spune cu privire la beţie:

„Beţia, nici n'o urăsc, nici n'o iubesc prea tare. Consideră ca un deliciu de a face petreceri mari, dela şase ceasuri din zi pânăla trei din noapte, uneori chiar pânăla zorii zilei şi a se umplea cu mult vin pânăce varsă, dar acest lucru nu obişnuesc să-l facă în fiecare zi, ci numai la sărbători ori iarna când frigul închide pe locuitori în păreţii casei şi îndeamnă a încălzi mădularele cu vin.

Cei din Moldova mai ales de jos şi dela hotarele Munteniei sunt mai iubitori de vin. S'au pus odată la încercare Mol-

---

1) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora, pag. 128.
2) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invăţăturile Patriarh. Anastasie, glavă 35, p. 441.
3) D. Cantemir, Istoria Imperiului Otoman, pag. 637.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. III, pag. 517.
5) Del Chiaro Revoluţiile Valahilor. Trad. de S. Cris. Cristian, pag. 18.
6) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 123.

dovenii și Muntenii, care ar fi mai tari la băut. Duși pe podul Focșanilor, care este hotarul dintre Moldova și Muntenia, luptătorii atât s'au luptat unul cu altul cu cupele pânăce Munteanul, umflat de enorma cantitate de vin, și-a dat duhul. Ca o răsplată a acestei victorii, Moldovanul a fost dăruit de Domnul său cu boeria.

... (Femeia), unele între păreții lor beau vin mult, în public însă numai rareori se va arăta vreo femee măritată beată, căci cu cât o femee mănâncă și bea mai puțin la ospețe, cu atâta este considerată și mai cinstită...". [1])

Cronicarii ni-au transmis numeroase exemple de beții și bețivi; găsim inutil a le înșira aici pe toate. Vom aminti numai de câțiva Domnitori iubitori de petreceri și de vin bun, de a căror faimă s'a dus vestea până astăzi, cărora se aplică cuvintele Pravilistului:

„vinul, văzându-l limpede și frumos la față, și moale și dulce la gustare, de ar fi și înțelept neștine, tot să amăgeaște...". [2])

Iar Psalmistul din 1482, spune că *„vinul veselește inema omului"*, [3]) dar adaugă Cantemir: *„vinul în stomah intrând, aburul la cap trimite, și aburul vinului în cap învăluindu-se gândurile acoperite și cuvintele negândite la iveală scoate".* [4])

Cronicarul Ureche spune despre Petru Rareș, domnitorul Moldovei, ca *„de nemica alța nu grijea, ce numai cu toată casa sa petrecea în ospețe și în desmerdăciune".* [5])

Despre nunta făcută de Petru Vodă Șchiopul (între 1574 și 1591), nepotului lui, Vlad Vodă, scrie:

„Și au chemat la nuntă pre Mihnea Vodă, domnul muntenesc. Nuntă domnească au făcut, cu multă cheltuială și jocuri; și mulți megieși de prin prejur au venit de i-au înfrumusețat masa, cu multă veselie și giocuri în Tecuci". [6])

Despre nunțile fetelor lui Vasile Lupu, Doamna Maria cu Cneazul Razivil și Doamna Rucsandra cu Timuș, fiul lui Hmil Hatmanul

---

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu. pag. 152 și 154.
2) Bujoreanu, gl. nd (54) și gl. 358, pag. 61 și 285. — Longinescu, l. c., pag. 263.
3) I. Bianu Psáltirea Scheiană, psalm CIII, pag. 337.
4) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 184.
5) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I. pag. 203.
6) Gr. Ureche. în Letopiseți, vol. I. pag. 237.

Cazacilor, s'au scris și se vor mai scri încă multe minunății, mai ales despre acest de al doilea ginere, un bețiv fără seamăn *„cu chip de om, iară toată hirea de hiară“.* [1])

Dimitrie Cantemir povestește că ducându-se Vasile Lupu la cuscrusău, Bogdan Kielmielniski sau Chmil, cum îi spun Turcii:

> *„n'a putut să-i vorbească șeapte zile, fiind pururea amețit de băutură. In a opta zi, Vasile mergând la Bogdan să-i spue nefericirile prin care a trecut, acesta a luat un pahar cu vin în mână și-i zise: bea de aici, aceasta-i doctoria care alungă toate grijile inimei și face ca omul să-și uite necazurile. Se zice că atunci Vasile s'a întors către servitorii din casă și le-a zis: eu credeam că Cosacii sunt oameni și născuți din oameni, dar acum văz că este mult adevăr în proverbul nostru, care zice că, Cosacii sau din urși s'au schimbat în oameni, sau din oameni ce au fost, s'au schimbat în urși“.* [2])

Niculae Costin spune că Dabija Vodă (1661-65), *„era bețiv. La beția lui pre mulți îi da la armași să-i spânzure, iar dacă se trezea nu știa, nici mai întreba...“.* Iar Ioan Neculce spune că Dabija Vodă *„bea vin mai mult din oala roșie de cât din pahar de cristal, zicând că-i mai dulce vinul din oală decât din pahar“.* [3])

Un alt Domnitor, Antioh Vodă (1695-1700) *„pururea umbla de se desfăta și cu mâncări și băuturi“.* [4])

Ioan Neculce ne dă un tablou foarte sugestiv asupra petrecerei ce s'a făcut la nunta Doamnei Catrina, fata lui Duca Vodă, cu Ștefan, feciorul Radului Vodă, când:

> *„s'au veselit două săptămâni cu feluri de feluri de musici și de giocuri, și peilivani, și cu pusce; și giucau două danțuri prin ograda Curților domnești, și pre ulițe, cu toți boerii și giupânesele, împodobiți și toți neguțitorii, și tot târgul; și un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare alt cap de danț, îmbrăcați cu șarvanale domnești. Numai mirele și mireasa, fiind feciori de Domni, nu giucau în danțuri pe afară, ce numai în casă; iar la danț numai ce giucau boerii cât nu era nuntă, și era minune...“.* [5])

---

1) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 321.
2) D. Cantemir. Ist. Imperiului Otoman. vol. II, pag. 440.
3) Niculae Costin, în Letopiseți, vol. II, pag. 5. — Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 192.
4) Niculae Costin, l. c., pag. 55.
5) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol II, pag. 215.

Despre Constantin Cantemir, Neculce spune că *„mânca bine și bea bine"*, ceiace a și determinat pe Miron Logofătul, să-l dojenească:

„mai des cu paharele, Măria Ta, și mai rar cu orânduelile; că birul Țărei este ertat de la Poartă, și-i vrea să-ți dai Măria Ta seama odată, și nu-i pute". [1]

Neculce mai povestește, că în 1711, când a venit la Iași faimosul împărat Petru cel Mare al Rușilor, domnitorul Dimitrie Cantemir i-a servit la masă din minunatul vin de Cotnar, încât:

„se ospătau și se veseleau prea frumos cu vin de Cotnar și lăudau vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mirau, cum spre partea lor nu se face vin cu pelin așa bun". [2]

De altfel, am văzut mai sus că însuși Dimitrie Cantemir descrie și laudă calitățile vinului de Cotnari. [3]

Cantemir amintește și de un vin turcesc, foarte tare, numit *„vinars"*, vin prefăcut, fabricat. Cu acest prilej spune că, unui bețiv bolnav, trebue să i se dea tot băuturi ca să se facă bine. [4]

Despre Grigore Ghica, Neculce spune că:

„în viață era tot în primblări, și tot cu mese mari și cu cântări și cu feluri de feluri de muzici. In toate zilele, prea de avea vreo treabă mare, să nu iasă la câmp, ca să facă veselii cu naiuri, și cu cântece hagimești, și cu mulți pelivani măscărici; și pre boeri îi poftea totdeauna să fie cu dânsul la primblări..." Apoi adaugă: *„de se clintea până afară din târg, sau până la vreun boer, tot cu căruța cea de cupărie după dânsul, că preste tot ceasul bea, ori vin cu pelin, ori vutcă".* [5]

Cam aceleași lucruri, spune și Cronicarul Anonim, despre domnitorul Grigore Ghica (1735-1739). [6]

---

1) Ion Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 230 și 235.
2) Idem, pag. 315.
3) Vezi pag 252, n. 3.
4) Idem, Istoria Imperiului Otoman, pag. 637.
5) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 373.
6) Cronicărul Anonim, în Letopiseți, vol. III, pag. 180, nota.

Cronicarul Ioan Canta spune despre Ioan Mavrocordat că *„noaptea umbla prin târg cu veselii şi jocuri"*. [1])

Iar despre Constantin Cehan Racoviţă spune că:

„de atâta era straşnic, că mânca afion diminiaţa, şi la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul, şi preste toată ziua se afla vesel, dar trebile şi le căuta cu toată rânduiala". [2])

Enache Cogălniceanu scrie despre Matei Ghica Vodă (1753-1756), că:

„făcea zăfchiuri cu zicături, cu primblări, cu jocuri, iubind şi partea muerească. De multe ori poruncea cămăraşului Petrache de făcea masă boerilor pământeni la cămară, în Divanul cel mare; şi după masă mergea vornicul Doamnei cu catastif ce avea pecetluit cu pecetea gospod în mâna lui, la câteva giupânese mari de le poftea ca să vie la curte, arătând că este poruncă gospod, şi aducea şi evreice şi giucau cu toate la curte, şi Domnul cu Doamna făceau priveală". [3])

Chiar şi în împrejurările oficiale când se tratau mosafirii sau asistenţii, nu lipsea vutca. Enache Cogălniceanu spune că Ioan Calimah trata mosafirii cu *„cofeturi, vutcă şi cafea"*. [4]) Dimitrie Cantemir spune că, după ce se face învestirea noului domnitor, acesta tratează asistenţa cu *„cafea şi şerbet, (care se făcea din zahăr topit în apă"*. [5])

Igiena locuinţei. Negreşit că a existat o igienă a locuinţei, igienă instinctivă bazată pe nevoia oamenilor de a sta în casă curată. Din cărţile pe cari li-am putut răsfoi, în această chestiune n'am desprins decât o singură însemnare, aceia a întrebuinţărei varului. Spune Cantemir: *„...intrând într'o casă de curând albită cu var..."*. [6])

Igiena sexuală. Asupra igienei sexuale, Pravilistul are o mulţime de precepte pornite din consideraţiuni religioase. Aşa, de exemplu, Pravilistul spune că tot creştinul trebue să aibă două paturi, pentru bărbat şi pentru femee, iar raporturile sexuale să se facă cu rost:

---

1) Ioan Canta, în Letopiseţi, vol. III, pag. 185.
2) Idem, pag. 186.
3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 227.
4) Idem, pag. 244.
5) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 74.
6) Idem. Hronicul, pag. 253.

„se cade tot creştinului, muerei şi bărbatului, două paturi să aibă de aşternutul lor şi de ei'ş să se culce Duminica şi într'alte zile sfinte, şi la praznice domneşti şi în săptămâni mari... iară nu să se tăvălească de pururia ca porcii întru tină...". [1])

După lunătăcie, muerie sau curare, adică după menstruaţie, femeia trebue să se spele: *„după ce se va curăţi şi se va spăla..."*. [2])
Raporturile sexuale nu sunt ertate în timpul menstruaţiei, ca să nu să se zămislească copii betegi, ologi, sau gubavi. [3])

Hereditatea. Influenţa eredităţei este cunoscută Cronicarilor ca şi Pravilistului. Aşa de exemplu, ereditatea îndepărtată şi influenţa ei asupra caracterului poporului românesc, este invocată de Cronicarii Grigore Ureche, Miron şi Niculai Costin, ca să dovedească latinitatea acestui popor; păstrarea tipului roman, a obiceiurilor Daco-Romane, a limbei, a legilor şi a atâtor altor afinităţi sufleteşti cu popoarele latine din Apusul european, sunt dovezi a acestei eredităţi îndepărtate.

Ereditatea directă, este afirmată de Pravilişti ca şi de Cronicari. Pravilistul spune:

„Un voinic... vrednicise... şi se făcu boiariu...; avea şi feciori... ce nici unul nu sporea. Muri tatăl lor, rămaseră acei copii... însă de în cele daruri ce avea tată-său nemica alt nu moşteniră, ce numai numele, adică le zicea feciorii cutărui boiariu; şi era ruşine mare şi dosadă pre dânşii fiind tatăl lor harnic, iar feciorii să se ijderească fără folos ... că omului, bunătatea ... şi isprăvile cele bune iaste'i blagorodia şi feliul cel bun, iar nu împărăţiile, domniile, boeriile şi avuţiile". [4])

Ereditatea directă, ereditatea morbidă, este afirmată şi de Cronicari. Miron Costin spune că Vasile Lupu (1634-1653) *„era ca un leu şi la hire şi la trup"*, pecând fecioru-său, Ioan Vodă (1636-1637), *„era slab şi desnodat şi de mâini şi de picioare, cum nu ar hi fost fecioru lui Vasile Vodă"*. [5])

Şi Cantemir adaugă, că de omul slab toate relele prind: *„iar în slăbiciune, necazurile ca otava în primăvară odrăslesc"*. [6])

---

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora. pag. 106.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Răspunsur. lui Timotei. Intreb. 3. pag. 413.
3) Idem, Invăţăturile patriarh. Anastasie, glavă 14, pag. 424.
4) Idem, pag. 423, glavă 11.
5) Miron Costin, în Letopiseţi. vol. I, pag. 308.
6) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică. pag. 175.

Ereditatea diatezică este iarăşi afirmată de Cronicari. Un frumos exemplu citează Miron Costin. Radu cel Mare (Radu Mihnea, 1623-1626):

> *„Om boleac fiind Radul Vodă şi de mâini şi de picioare, care boală podagră şi heragră se zice, n'au trăgănat viaţă îndelungat, şi acolo la Hârlău i s'au sfârşit zilele".*

Băiatul acestui Domnitor, Alexandru (al VII-lea) Coconul, care a venit la domnie după Miron Barnoschi, a moştenit starea bolnăvicioasă a tatălui său, că era *„om şi de trup şi de hire slab, boleac...".* [1])

Un alt exemplu şi mai tipic îl avem despre Duca Vodă, care era litiazic. Am arătat mai sus rezultatul autopsiei care i s'a făcut la Liov. Fiul acestui Domnitor, Constantin Duca, ginerile lui Brâncoveanu, suferea tot de litiază renală. La 22 Iunie 1713, scria Patriarhului Hrisant *„Am scris Fericirei Tale... fiind în pat şi suferind de boală de rinichi".* [2])

Monştrii şi anomaliile anatomice datorite eredităţei patologice, erau cunoscute şi considerate ca *„seamne"*, adică semne prevestitoare de rău. Pravilistul deosebeşte două categorii de monştri: monştri propriu zis, a căror deformaţii sunt incompatibile cu viaţa, şi monştri cu anomalii anatomice compatibile cu viaţa.

> Din prima categorie este monstrul care *„va fi născut cu niscare semne groaznice ca acealia, cum ar fi cu capul ca de dobitoc, sau cu tot trupul, sau de tot cu totul să fie lucru ca acela nici de o treabă şi cumu'i mai grozav, şi cum să nu să poată socoti să fie om, acela, ce-l va ucide, să nu aibă nici o certare".* [3])
>
> Din a doua categorie sunt *„cuconii care nasc cu 6 degete, sau numai cu patru, sau când vor fi cu trei mâini, sau cu trei picioare, sau numai cu o mână, sau cu un picior, sau să-i fie mai mici degetele, pentru căce atunce cu aceaia greşală pot să se hrănească, ca şi alalţi oameni, fără nici o sminteală".* [4])

Constituţia omului:

Aspectul exterior sub care se arată cineva se numeşte *„statul trupului".* Din acest punct de vedere omul poate fi *„chipeş".* De

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 288 şi 291.

2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/1, pag. 531, doc. DXXIX.

3) Bujoreanu. Pravile, gl. f (9) şi gl. 244 zac 26, p. 26 şi 232.—Longin., p. 100.

4) Idem.

exemplu, Antioh Vodă (1695-1700) *„era om tânăr... mare la trup... chipiş".* [1]) Vasile Lupu (1634-1653), era *„ca un leu şi la hire şi la trup".* [2]) Alexandru Vodă (1629-1630), era *„om de trup şi de hire slab, boleac".* [3]) Ioan Vodă (1636-37), *„de domnie nu iaste, pentru slaba sănătatea sa ce avea, că era slab şi desnodat de mâini şi de picioare".* [4]) Ştefan Părcălabul de Soroca *„la statul trupului său era gârbov, ghebos şi la cap cucuiat, cât puteai să zici că este adevărat Isop, la cap".* [5])

Omul slab şi predispus bolnăvirei se numeşte *„lânced"* sau *„boleac".* Lânced este un termen care se întâlneşte şi în Psaltirea Scheiană [6]), şi în Pravila bisericească: *„cine se află lânced sau cu boală...".* [7])

Cronicarul Miron Costin spune despre Radu Mihnea *„că era un om boleac".* [8]) Dimitrie Cantemir întrebuinţează şi el termenul de lânced: *„slabe şi lâncede osârdiile mele...".* [9])

Slăbiciunea cuiva merge aşa de departe, că Psalmistul Scheian din 1482, spune: *„de glasul suspinelor mele lepiră-se oasele peliţei mele".*[10])

Cantemir spune omului slab moralmente *„bezcisnic": „...fietecui, ceiace i se cade... fericirea sau bezcisnicie, fără greş vine".*[11]) Iar omului bolnăvicios îi spune *„bolnicios": „slaba şi bolnicioasa firea lui...".*[12])

Temperamentul:

Este definit de Cantemir: *„aşezământul, stăpânirea firei, întregirea sănătăţei".* [13]) Pravilistul spune de omul iute: *„firea bărbatului cea sireapă"* [14]); sau, despre oamenii răi, de cei cari nu-şi mai stăpânesc poftele spune că-s turbaţi: *„...Domnii răi şi turbaţi, se pedepsesc de oameni...".;* [15]) sau: *„turbat de dragoste".* [16]) Sau cum spune Cantemir *„turbătura turcească (turcikam rabiem)".* [17])

1) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 256.
2) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 308.
3) Idem, pag. 291.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 308.
5) Idem, pag. 326.
6) I. A. Candrea, Psaltirea Scheiană, pag. 134, r. 16.
7) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţături, glava 284, pag. 252.
8) Miron Costin, în Letopiseţi, vol, I, pag. 288.
9) D. Cantemir. Hronicul, pag. 3.
10) I. Bianu, Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 326.
11) D. Cantemir, Istoria Ierogl., pag. 198.
12) Idem, Hronicul, pag. 326.
13) Idem, Istoria Ierogl., pag. 21.
14) Bujoreanu, Pravile, gl. ka (21) şi gl. 183 zac 19, pag. 38 şi 201. Long. p. 155.
15) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, p. 208, notă N. Costin.
16) Bujoreanu, Prav. gl. iv (32) şi gl. 259 zac 39, pag. 45 şi 245, Longin. pag. 188.
17) D. Cantemir, Hronicul, pag. 25 şi 147.

Pravilistul bisericesc comentând ideile ipocratice, socoteşte că temperamentul omului este în raport cu anotimpul în care a fost conceput de părinţi. [1])

Vrâsta şi sexul. — Din punct de vedere medical, medico-legal şi din punct de vedere al moravurilor, vrâsta şi sexul sunt studiate mai departe, în capitolele respective.

Din punct de vedere al longevităţei, Dimitrie Cantemir spune:

„Fie clima, fie felul hranei, fie o slăbire naturală a puterilor, nu lasă ca locuitorii (Români) să trăiască mult. Oamenii de 70 de ani sunt foarte rari, un om de 80 de ani cu greu vei găsi. De obicei oamenii trăiesc sănătoşi, iar scurtımea vieţei li-i compensată prin aceia că trăesc fără boli, care răpesc cea mai mare parte a fericirei omeneşti, aşa că ceia ce au de trăit, pot să trăiască mai vesel. Apoi, ţăranii trăesc mai mult decât cei născuţi din neam nobil şi decât cei crescuţi în plăceri şi în viaţă desfrânată". [2])

Patogenia boalelor. — Boalele se numesc şi morbi. Din punct de vedere al patogeniei boalelor, avem diferite păreri:

a) Pentru Cronicarul Miron Costin desfrânarea şi abundenţa mulţămirilor, aduc toate boalele; pentru el, disenteria

„ar fi morbul cel mai vechiu pe faţa pământului şi cel mai propriu naturei umane; când lumea primitivă, liberă de miasme, nu cunoştea încă nici friguri interne, nici ulcere externe, omul se corumpea numai prin desfrânarea poftei şi abundenţa mulţămirilor". [3])

Noţiunea de morb şi cea de miasme împrumutate cunoştinţelor ipocratice, dovedesc că Cronicarul Miron Costin nu era străin de aceste cunoştinţe.

b) Pentru Pravilistul bisericesc, boalele nu sunt toate de un fel, unele vin şi dela Dumnezeu, că să încerce pe drept credincioşi, sau să pedepsească pe cei greşiţi. Spune Pravilistul:

„Boalele care vin la oameni nu sunt toate de feliu, ce vin multe şi de la Dumnezeu pentru o pedeapsă a păcatelor... pentru această vină sunt unii bolnavi, şi bogaţii mor... şi când bolnă-

---

1) Vezi pag. 14, n. 2.
2) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 18.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. III, pag. 497.

veşte cineva zice să aducă dohtorul; aduce-l ca să vază, să cunoască ce'i e boala, ce tot ni e nădejdea la Dumnezeu, carele ţine viaţa şi moartea... Drept aceia şi boalele toate nu le drege nici le face să-l tămăduiască dohtoriile, sau vrăciuirile, ci le socotim ca nişte ajutorii firii omeneşti, şi atunce nu ne nădăjduim pe dohtorie, ci ne lăsăm toată puterea la Dumnezeu, carele ţine sănătatea şi moartea şi viaţa". [1])

Aceleaşi principii propovădueşte şi Cantemir când spune:

„bolnăvirea şi boala, numai păcatului este... pentru aceasta răsbolire şi boală tâmplându-ţi-se, lui Dumnezeu mulţumeşte, şi pentru a păcatelor tale de rană vindecare socoteşte...".—Că dacă ţi-i trupul bolnav, caută să ai sufletul sănătos, să fii „bolnav cu trupul, sănătos cu sufletul". — Şi nu uita că dacă „cu trupul boleşti,... cu doftori şi cu doftorii leacul boalei şi însănătoşirea trupului a afla sileşti şi nevoeşti", apoi cu atât mai mult să te îngrijeşti de suflet, să ţi-l păstrezi curat, sănătos. [2])

c) Supărările mari şi necazurile sufleteşti sunt iărăşi prilej de boală; căci, cel necăjit cade *„întâi în melanholie ipochondriacă, apoi în tusă cu sânge mutându-se, de multă vitionire şi boală uscăcioasă vinele i s'au întins şi toate mădularele i s'au sgârcit atâta, cât pielea de oase şi pieptul de spinare i se lipise".* [3]) Iar în *„slăbiciune necazurile ca otava în primăvară odrăslesc...".* [4])

d) Schimbarea mediului şi felului de trai încă'i isvod de slăbiciune şi boală. Că, spune Cantemir:

„ ...la loc slobod şi la câmp larg a trăi deprins fiind (la loc îngust şi strâmt), de necaz, în curândă vreme în melanholie, din melanholie în buhobie (?), din buhobie în slăbiciune, din slăbiciune în boală şi în sfârşitul tuturor, din boală în moarte va cădea, şi aşa, de tot, numele din isvodul vieţei i se va şterge". [5])

e) Tot atât de bine se cunoaşte şi influenţa ce avea o boală, oricât de localizată ar fi, asupra întregului organism. Spune Cantemir:

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 38. pag. 445.
2) D. Cantemir. Divanul, pag. 170-171.
3) Idem, Istoria Ierogl., pag. 121.
4) Idem, pag. 175.
5) Idem, pag. 168.

„o boală și o ferbințeală cât de puțin în trup, sau o durere cât de mică într'un mădular, tot trupul spre neașezare și pătimire aduce". [1])

Această observație se complectează cu o alta a lui Nicolae Mavrocordat: *„ ...bolile neîngrijite în decurs de timp, ajung să fie netămăduite...".* [2])

f) Insfârșit, boalele se pot ivi și din bun senin, atunci chiar, când te socotești mai sănătos. Spune Mavrocordat: *„Și cei care se bucură de sănătatea desăvârșită, sunt atacați uneori de boli din cele mai primejdioase...".* De aceia *„ia seama ca nu cumva când ești sănătos, să risipești ajutoarele în contra boalelor".* [3])

Bolnăvirea. Se spune *„a se bolnăvi"*, sau *„a fi lovit"*, termeni cari indică pe omul care cade bolnav. Cronicarul spune că Alexandru cel Bun (1400-1432), după ce a prădat ținuturile Sniatinului, Haliciului și Camenița, a fost urmărit și înfrânt de oștile leșești, din care cauză *„s'au bolnăvit și nu îndelung au trăit după aceia".* [4])

Neculce spune că după bătălia dela Stănilești (1711), Turcii au pus în libertate pe fiul comandantului rus Șeremet, care fusese luat prizonier, numai că, dacă a ajuns pe la Nemirova *„nu se știe ce l-a lovit, că a murit".* [5])

Boala grea, este termenul întrebuințat de Cronicari oridecâteori vor să arate gravitatea boalei. Spun Cronicarii:

> *„Alexandru Vodă (Lăpușneanu), căzând în boală grea, și se pricepu că nu va eși, ce-i va fi boala hotar vieței sale...".* [6])
>
> *Sau: „Petru Vodă (Rareș) fiind bătrân de zile și căzând în boală grea, au plătit datoria lumei, și s'au săvârșit la anul 7055 (1544), Septembrie în 4...".* [7])
>
> *Sau: Alexandru Lăpușneanu a căzut în boală grea, și s'au priceput că va muri...".* [8])

Cel de zace de boală grea care nu se vindecă, i se spune *„ne-*

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 109.
2) Hurmuzachi, vol. XIII. N. Mavrocordat. Păreri și cugetări, nr. 330, pag. 427.
3) N. Mavrocordat. Păreri și cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 557 și 777, pag. 438 și 448.
4) Șincai. Cronici, vol. I, pag. 388.
5) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 348.
6) N, Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 449-50. Apendice X.
7) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 205.
8) Idem, pag. 222.

istielit", adică *„netămăduit, nevindecat, lucru care nu poate avea leac"*. [1]) Acest termen se găseşte şi în Psaltirea Scheiană dela 1482, în care se spune *„istealişi-mă"*, cu înţeles de vindecatu-m-ai. [2])

Termenul de *„boală fără leac"* se întrebuinţează şi la figurat; se spune de exemplu, că cu mult mai fericit este acela care *„în boală fără leac cade, de cât cela, carele în răutate neuitată, desfrânat se sloboade"*. [3])

Uneori, atunci ca şi astăzi, termenul vag de boală grea, nu-i decât un pretext pentru a-şi ascunde cineva intenţiunele. Aşa de exemplu, în timpul lui Vasile Lupu, logofătul Ştefan Gheorghe, s'a dat de partea Ungurilor; apoi, ca să se pue la adăpost, şi-a trimis *„giupâneasa la ţară"*, şi'n urmă a plecat şi el pretextând că:

> *„i-au venit veste de boală foarte grea a giupânesei. Să fie zis Vodă: ce om fără cale Logofătul, ştiindu-şi giupâneasa boleacă şi a nu o ţinere aici cu sine"*. [4])

Pretextul boalei a fost invocat de Ieremia Movilă, la 15 Aprilie 1598, arătând că întârzierea solilor moldoveneşti la dietă, a fost pricinuită de Ureche, reţinut de afaceri şi boală. [5])

La fel a procedat şi Matei Basarab. Turcii îi dase ordin ca împreună cu Vasile Lupu, să se ducă contra Cazacilor. Matei a pornit la drum, dar când a ajuns la marginea ţărei *„s'a făcut bolnav şi s'a întors înapoi"*, trimiţând oştile lui cu un serdar. [6])

In *„Cugetările"* sale, domnitorul Niculae Mavrocordat este foarte clar când spune:

> *„Oamenii înţelepţi se folosesc chiar şi de rele; deci mulţi au întrebuinţat boala la nevoie şi astfel nu numai au recăpătat conştiinţa prin suferinţă, dar şi când au recăpătat sănătatea s'au îngrijit mai tare de păstrarea ei. Mulţi pe dealtă parte, chiar fiind sănătoşi, sub cuvânt numai că-şi caută de boală, uneori trag mari foloase în ale cârmuirei; deci pretextul boalei este de cel mai mare preţ pentru cei mai cuminţi"*. [7])

---

1) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 15.
2) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 49, rândul 40.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 102.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 323.
5) Hurmuzachi, suplim. II, vol. III. Doc. CCXXXIX, pag. 450.
6) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag 303.
7) N. Mavrocordat, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 414, pag. 431.

Pravilistul bisericesc pomeneşte de termenul *„boală mare"* :

„arhiereul de va avea vre o boală mare şi va purcede de la Scaunul lui de se va duce într'alt loc, ca să se tămăduiască", nu se va pedepsi. [1]

Câteodată, Cronicarii, în loc de boală grea întrebuinţează termenul de zăcare de boală, sau a cădea în zăcare:

Venind la domnie Nicolae Mavrocordat (1709), a făcut pe Ilie Cantacuzino mare vistier, dar „n'au apucat a intra, săracul în Vistierie că după ce l-a boerit, a douazi a şi căzut în zăcare de boală, din care la săptămâna a şi murit". [2]

Boală uşoară sau iuşurea cum îi spune Dimitrie Cantemir, este boala uşoară : *„ Roman împăratul, leat 1034, în iuşoară boală căzând..."*. [3] Sau : *„...cu iuşurele friguri s'au simţit..."*. [4]

Boala fie grea, fie uşoară, creiază celui bolnav o situaţie de excepţională atenţie, pentrucă, spune Mavrocordat : *„ pentru un bolnav chiar o palmă uşoară pare a fi o lovitură de moarte"*. [5] Iar omul bolnav trebue să se caute că *„...nu trebuiaşte sănătoşilor vraci, ci bolnavilor"*. [6]

Leşinat, este termenul cu care se arată omul bolnav aşa de aproape de sfârşitul vieţei, că pare mort ; Grigore Ureche povesteşte că Lăpuşneanu fiind greu bolnav în 1568, a rugat pe Episcopi să-l călugărească înainte de a muri şi *„văzându-l ei că au leşinat şi-i mai mult mort decât viu"*, l-au călugărit. [7]

Sau, povestea lui Neculcea despre armata lui Sobieschi, care dacă a intrat în Moldova în 1691, i-a apucat o vreme rea *„de a murit oaste mai bine de giumătate înghețată şi leşinată..."*. [8]

A chinui sau a căsni, sunt termeni cari arată suferinţa cuiva. Această suferinţă poate fi trupească sau numai sufletească.

In Psaltirea Scheiană, la chin se spune *„ strate"*, şi *„străstui"* însamnă a chinui. [9] Iar suferinţei, se spune *„pănătate"*. [10]

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei· Basarab. Invăţături, glava 14, pag. 146.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 76.
3) D. Cantemir. Hronicul, pag. 379.
4) Idem, pag. 246.
5) N. Mavrocordat. Cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 98, pag. 420.
6) Puşcariu şi A. Procopovici. Coresi. Carte cu învăţătură, pag. 5, r. 5-6.
7) Grigore Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 222.
8) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 239.
9) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 23, rândul 8 şi pag. 55, rândul 14.
10) Idem, pag. 133, rândul 39.

Termenul de chin şi alte similare ale acestui termen se găsesc şi în Lexiconul lui Mardarie, din 1649. De exemplu: *„milă, bolire, chinuire de milă“*, sau *„vătămare, pătimire, muncire“*. [1])

Pravilistul spune că:

„Cela, ce va otrăvi pre cela ce'i închis în temniță, ca să nu vază, când îl vor pedepsi şi când îl vor chinui la locul cel de muncă, acela să se certe, după cum va voi giudecătorul...“. [2])

Sau: *„a unsprezecea vină, carea mai micşorează Judecătoriul certarea şi pedeapsa celui vinovat, iaste dragostea; de vreme ce dragostea se închipuiaşte cu bețıa, aşişderea şi cu nebunia, iară aşa mai vârtos iaste şi mai rea chinuire de cât acealea, de cât toate...“*. [3])

Cronicarul Neculce povesteşte chinurile, sau casnele îndurate de Antonie Ruset Vodă (1677) de la Turci, ca să dea averea ce n'avea:

„l'au închis Turcii şi l-au bătut şi l-au căznit cu fel de fel de cazne, până şi tulpanuri subțiri îl făceau să înghită, şi apoi le trăgea înapoi de'i scoteau mațele pe gură... şi după ce l-au slobozit Turcii să meargă la casă-şi, şi apropiindu-se de casă-şi numai ce au văzut că-i arde şi casa... [4])

Iar Cronicarul Niculae Costin, scrie: *„...trestii pe supt unghii i-au bătut; datu-i-au de a înghițit un nemeteț uns şi trăgându-l afară i-au adus mațele la gură şi alte munci că să dea bani, ci el bani nu strânsese...“*. [5])

Răsboli, se spune de omul bolnav, care după ce a dat în bine, îl întoarce din nou boala.

Cronicarul Simeon Dascălu povesteşte că în 1562, Despot, după ce a scăpat teafăr dela curtea lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu, care încercase să-l otăvească, a fugit în țara leşească. Aici a simulat că *„s'a răsbolit“*, şi a lăsat să se răspândească svonul că a murit, ca să înşele vigilența lui Lăpuşneanu. [6])

---

1) Gr. Crețu. Lexicon Slavo-Român, pag. 250, rândul 3595; pag. 204, rândul 2543 pag. 241, rândul 3401, 3402, 3403.
2) Bujoreanu, Pravile, glava f (9) şi glava 244 zac 9, pag. 25 şi 231. — Longinescu, Legi vechi. pag. 96.
3) Idem, gl. xa (61) şi gl. 366 zac 1, pag 66 şi 290. Longinescu, l. c. p. 285.
4) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 213.
5) N. Costin, în Letopiseți, vol. II, pag 16.
6) Simeon Dascălu, în Letopiseți, vol. I. Apendice IX, pag. 430.

Miron Costin spune că Gaşpar Vodă (1619-1620) a dat otravă unui boer Bucioc, dar boerul a scăpat şi a *„douazi s'a făcut răsbolit, şi Gaşpar Vodă a dat vina stolnicilor, că au făcut bucatele cotlite“.* [1])

Tot Miron Costin spune despre Radu Mihnea (1616-1619), care suferea de ochi, că în anul al treilea din prima lui domnie *„s'au răsbolit la ochi...“.* [2])

La 1674, Grigore Ghica, cel care vânturase lumea, era gata acum să ia din nou domnia Valahiei *„numai Dumnezeu este mult milostiv, iar apoi de sârg întoarce mila sa, că îndată s'au răsbolit Grigorie Vodă şi au murit...“.* [3])

Şi Pravilistul bisericesc întrebuinţează termenul de răsboli: *„...şi se răsboli stareţul o boală mare...“.* [4]) Iar în Psaltirea Scheiană se spune: *„vedea-te-vor şi răsboli-se-vor oamenii“.* [5])

Cumpăna de moarte se spune de cel care este în mare primejdie, primejdie de moarte. Spune Pravilistul: *„.., iară de'i bat (beat)... şi vine lucrul de stă în cumpănă de moarte...“.* [6]) Sau: *„...loviturile mai uşoare, măcar că sunt şi de-a nu îndemnareà spre cumpene de moarte...“.* [7]) Sau: *„Cela, ce au rănit pre altul cu rană ca aceia, să vie lucrul să stia la cumpene de moarte...“.* [8])

Uneori se întrebuinţează termenul de cumpănă de viaţă, cu acelaş înţeles de primejdie de moarte. Miron Costin povestind cum Gaşpar Vodă a vrut să otrăvească pe un boer, Bucioc, acesta *„...au şi început a vărsare otrava, cu mare cumpănă de viaţă...“.* [9])

Urări de sănătate, au fost şi sunt întrebuinţate în toate împrejurările, mai ales în scrisori. Se scria de exemplu: *„...şi Dumnezeu să ferească prea bunul neam al Dumitale, fără boală, cu sănătate...“.* [10])

Sănătos, sănătate, sunt cuvinte întrebuinţate de Cronicari, de Pravilist, ca şi în Lexiconul Slavo-Rom., din 1649. Cuvinte de urare celui bolnav, ca să-şi recapete sănătatea, pornite din inima celui care împărtăşeşte durerea aproapelui, pentrucă *„inima milostivă cu cel ce-l*

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi. vol. I, pag. 269—270.
2) Idem, pag. 268.
3) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 205.
4) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invăţături, glava 389, pag. 300.
5) I. Bianu, Psaltirea Scheiană, vol. I. pag. 503. Psalm CLV, stih. 10.
6) Bujoreanu, Pravila gl. ai (11) şi gl. 246 zac 14. Pag. 29 şi 235, Longin. p. 115.
7) Idem. gl. gi (13) şi gl. 248 zac 1, pag. 31 şi 238. Longinescu, l. c., p. 125.
8) Idem, punctul d (4). Longinescu. Legi vechi, pag. 126.
9) Miron Costin, în Letopiseţi. vol. I, pag. 270.
10) Bujoreanu, Pràvila Matei Basarab. Invăţături, glava 400, pag. 305.

doare și cu cel pătimaș, împreună pătimește". [1]) Iar, *„la cel bolnav sănătatea de mare preț este, pentru care toate în cumpănă puind, mai ușoare a fi socotește".* [2])

Și nu-i pe lume blestem mai mare ca cel contra sănătăței. Cantemir dă un exemplu de asemenea blestem: *„ ...în cap urgie, în ochi orbie, în mâini ciungie să-mi vie și roada gândului meu cu amar, cu pelin și cu venin să mănânc...".* [3])

A vindeca, tămădui, mântui sau întrema sunt termeni cu care se arată omul scăpat de boală. Psalmistul Scheian, 1482, spune: *„vindecă frânții"*; sau: *„vindecarea pelițeei".* [4]) Pravilistul spune: *„.și nu va păzi curând să se tămăduiască...".* [5])

> Sau: *„când va fi un om bolnav, și va lăsa cuiva să moștenească mult puțin ce va avea, și-i va face și zapis, iar acel moșnean, nu va griji de dânsul să-i aducă vre un vraciu bun, să-l păzească, cândai (et qui tâche) doară l-ar tămădui, ce-l va lăsa așa negrijit și nesocotit, și de va muri bolnavul, atunci acela își va perde moștenirea și vor fi toate bucatele și ocinele domnești".* [6])

Cronicarul Anonim spune *„a se mântui"* sau *„a afla sănătatea".*

> *In 1728, Grigore Ghica s'a bolnăvit împreună cu toți ai casei lui de friguri, numai că „alți mulți după ce'i întorcea, se mântuia de boală, iar Domnul nici de cum nu se putea mântui". Dacă s'a dus la Bârnova „acolo au aflat sănătate și au rămas mântuit de acea boală".* [7])

Intrema, este termenul întrebuințat pentru a indica convalescența: *„întremându-și puterile...".* [8])

A sminti, este termen prin care se arată agravarea unei boale. In Psaltirea Scheiană se spune: *„smenti-se de urgie (de mânie, spune Coresi) okiul mieu, sufletul și zgăul mieu (pântecile meu, spune Coresi)".* Sau: *„smentirisia oasele mele".* [9])

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 209.
2) Idem, pag. 252.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 213.
4) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 117 și 473.
5) Bujoreanu, Prav. gl. n (8) și gl. 243 zac 10; p. 23 și 229. Longinescu, l. c., p. 88.
6) Idem, punctul ka (21). Longinescu, l. c., pag. 93.
7) Cronica Anonimă, în Letopiseți, vol. III, pag. 168.
8) D. Cantemir. Hronicul, pag. 91.
9) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 10 și 13.

Pravilistul spune: *„de va fi dat şi pre vraci răi, să-l fie smintit, sau de să va fi şi smintit cel rănit singur...“.* [1])

Agoana, este *„lupta care face trupul cu sufletul în ceasul morței“*, spune Cantemir. [2]) Iar în altă împrejurare spune: *„ca cei în agoana morței zăceam“.* [3]) Sau: *„în toate zilelele și ceasurile în agoana morței și în oglinda peirei“.* [4])

A pristăvi, a săvârşi, sau a-şi da sufletul, se spune de omul care moare. In Psaltirea Scheiană se spune a *„pristoi“* [5]) Cronicarii spun:

> *„In anul 7010 (1502), pristăvitu-s'au Paisie Arhimandritul și egumenul mânăstirei Putnei. Intr'aceasta'ș an, August 4, prestăvitu-s'au Atanasie Bolsun, amândoi lăudați de viață bună și curată...“.* [6])

Sau nespus de frumoasele cuvinte cu care acelaş cronicar, Grigorie Ureche, descrie moartea lul Petru Vodă Rareş:

> *„Petru Vodă, fiind bătrân de zile și căzând în boală grea, au plătit datoria sa ce au fost dator lumei, şi s'au săvârşit la anul 7055 (1547), Septembrie în 4“.* [7])
>
> *Sau: „Iară când a fost al 4-lea an, 1753, Ghenarie I, s'au săvârşit Măria Sa Doamna Soltana...“.* [8])

Pravilistul moldovean spune *„svrăşi“*, iar cel muntean spune *„a muri“: „de să va svrăşi cela... (de va muri, spune Munteanul)“.* [9])

In altă împrejurare, Pravilistul întrebuințează cuvintele de *„a scoate sufletul“: „mai mult se va certa cela, ce au făcut rana, de i-au scos sufletul“.* [10])

Când moare omul, îi ese sufletul, şi sufletul ese când moare inima:

---

1) Bujoreanu, Prav., gl. gi (13) şi gl. 248 zac 2; p. 32 şi 238. Longın., l. c., p. 126.
2) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 7.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl. pag. 132.
4) Idem, Hronicul, pag. 360.
5) I. A. Candrea. Psaltırea Scheiană, pag. 329, rândul 9.
6) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 177.
7) Idem, pag. 205.
8) Enache Cogălniceanu, în Letopiseți, vol. III, pag. 224.
9) Bujoreanu, Prav. Pricina ei şi gl. 348, punctul rcg (193) şi zac 24; pag. 16 şi 279. — Longinescu. Legi vechi, pag. 55.
10) Idem, gl. nz (57) şi gl. 362 zac 10; p. 63 şi 287. Long., l. c., pag. 173.

„întâi mor toate mădularele iar mai pre urmă şi inima, însă dacă iase stihia sângelui... atunci iase şi sufletul...“. [1])

După moarte, sufletul se duce undeva, acolo unde l-a orânduit Dumnezeu; dacă însă are multe păcate, pentru isbăvirea sufletului, cei rămaşi în viaţă trebue să facă multe liturghii şi pomeni. [2])

Astruca, însamnă a înmormânta. Vine dela *„abstruco-are“*. Despre împăratul Traian, Cantemir spune: *„oasele lui punându-le în raclă de aur, li-au dus la Roma şi li-au astrucat sub stâlpul carele era de dânsul zîdit“*. [3])

Prevenirea şi combaterea boalelor contagioase.

Boale contagioase au existat de când lumea, dar o definiţie a acestor boale n'avem din epoca despre care ne ocupăm în acest studiu. Trebue să ajungem la Dimitrie Cantemir, ca să găsim primele noţiuni scrise, la noi, despre contagiozitatea boalelor în general şi despre indicarea primelor boale contagioase.

Cantemir este cel dintâi la noi care afirmă că ciuma este lipicioasă şi o şi numeşte *„lipicioasa ciumă“*. [4]) El spune că ciuma *„nu vine din stricăciunea aerului, (lucru) dovedit prin experienţă“*; ea vine, uneori *„din Polonia..., uneori prin corăbii egiptene şi constantinopolitane, care obişnuesc să vie la târgul Galaţi“*. [5])

O altă boală numită de Cantemir, boală lipicioasă, este *„langoarea“*, adică febra tifoidă: *„...ciuma si langoare, cea mai rea, şi troahna cea mai lipicioasă este“*. [6])

S'ar părea din acest citat, că termenul de *„troahnă“* indică în mod general toate boalele contagioase. Cuvântul este vechiu, păstrat în poezia populară sub forma de *„rachnă“*; rachna ar fi o răguşeală produsă de o răceală grea. [7]) Cu acest înţeles se păstrează şi astăzi şi se întrebuinţează când este vorba de guturai sau chiar de gripă, spunându-se despre cel bolnav că are troahnă, sau rachnă.

In alte împrejurări şi Cantemir dă un înţeles mai restrâns acestui cuvânt. Aşa de exemplu, spune: *„...ca cum ar fi fost o trohnă*

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 12, pag. 424.
2) Idem, Invăţături, gl. 159, pag. 192.
3) D. Cantemir. Hronicul, pag. 195.
4) D. Cantemir. Divanul, pag. 109.
5) Idem, Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 17-18.
6) Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 358.
7) G. D. Teodorescu. Poezii populare rom., 1885, pag 353.

lipicioasă", sau: *„...acum și troahnă de boală îi intrase în oameni".* [1]) In aceste citate *„troahnă"* ar însemna mai mult *„epidemie"*, fără a numi boala.

Ideia de boală lipicioasă, a dus la ideia de prevenire, la cea de apărare contra contaminărei.

La noi ca și în alte părți, primele măsuri de prevenire s'au luat contra ciumei. Măsura cea mai întrebuințată a fost fuga.

Fuga, este împrăștierea populației pe câmp, în corturi sau în locuințe improvizate. A fost practicată de toate popoarele, dar mai ales la noi, oridecâte ori se auzea de ivirea ciumei. Fuga are un dublu rezultat: întâi, se rărește populația centrelor înghesuite ale orașelor; al doilea, izolarea populației. Evident că efectele bune ale fugei nu se vedeau decât numai dacă se executa dela început, până a nu se generaliza epidemia.

Pravilistul nu numai că nu-i contra fugei, dar o și recomandă:

> *„...să fugi până va trece mânia a lui Dumnezeu, drept aceia vom zice și noi, ascundeți-vă puțin cu pocanie și cu inimă înfrântă, când'ai doară va trece mânia a lui Dumnezeu...".* [2])

Cronicarul Ioan Neculce scrie că la 1675, cu prilejul ciumei din Iași, *„Dumitrașcu Vodă văzând atâta omor, au eșit în deal la Galata cu boerii și acolo ședeau".* [3])

Enache Cogălniceanu vorbind de ciuma din 1735, din timpul lui Grigore Ghica, spune:

> *„Pe acea vreme Domnul se afla eșit din Iași la casele de la Frumoasa, cu șederea și de acolo s'au mutat în deal la mânăstirea Galata, șezând toată vara acolo, fiindcă începu a se auzi pe unele locuri de ciumă, care nu dă puțină spaimă la tot norodul... care boală au intrat și în iarnă p'încet, iar de primăvară s'au ațâțat foarte tare, cât și Doamna au eșit cu urdie iară la Frumoasa, mai pre urmă și la Socola, împrăștiindu-se norodul, că atâta mureau, cât nu-i putea dovedi cu îngropatul, ci rămâneau pe câmp de'i mâncau fiarele...".* [4])

Au existat și alte măsuri de prevenire, unele de ordin administrativ, altele și cele mai multe, de ordin popular, empiric, despre

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 418 și 431.
2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invățăturile patriarh. Anastasie, gl. 47, pag. 450.
3) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 209.
4) Enache Cogălniceanu, în Letopiseți, vol III, pag. 198.

cari ni-am ocupat pe larg într'o lucrare specială. [1]) Vom menţiona aci numai măsurile dictate de Pravilele bisericeşti. Când cineva avea să se ducă prin ţară, sau dincolo de ţară,' i se da un bilet de identitate, care slujea şi ca un fel de patentă de sănătate. Formula era următoarea:

„acest om ce aduce această carte (cutare...), cu soţiile lui (adică cu însoţitorii lui) vrând să iasă de aicea purces'au sănătos şi slobod de toată nevoia, şi vă facem ştire pentru cetate sau oraş sau satul nostru şi de toată Eparhia, că cu ajutorul lui Dumnezeu, iaste slobod şi nesmintit de nimica; pentru aceia ... mărturisim că sunt fără de nici o boală. Drept aceia ... primiţii ca nişte oameni ce au eşit sănătoşi...". [2])

O altă epidemie care a secerat omenirea mai mult chiar decât ciuma, a fost variola. Avem motive temeinice, să credem că această boală considerată ca pestilenţială, n'a secerat la noi aşa cum a secerat Apusul European şi printre popoarele din jurul nostru, pentru cuvântul că Românii au cunoscut şi practicat variolizarea, adică altoirea contra variolei. Din acest punct de vedere Românii au vădit superioritate asupra Apusului, pentrucă au ştiut să aplice din vreme măsura cea mai eficace pentru prevenirea şi combaterea variolei. In capitolul care urmează, despre boli, vom documenta această afirmare, când vom vorbi despre vărsat sau variolă.

In afară de măsurile generale ce se luau pentru prevenirea şi combaterea ciumei, menţionate în lucrarea noastră despre ciumă, măsuri cari îşi găseau aplicaţia în toate epidemiile de orice natură, documentele şi Cronicarii nu ni-au păstrat alte ştiri. Numai Sulzer, în *„Istoria Daciei"*, spune că Românii când sunt molimi, fac fum cu chinovar ars pe cărbuni: *„in der Luft seuchte legen sie Zinnober auf glühende Kohlen..."*. [3])

Prevenirea boalelor venerice.

Contra prostituţiei şi deci contra maladiilor venerice, cel dintâi care a luat măsuri de prevenire la noi,' a fost Constantin Mavrocordat, în a treia lui domnie în Moldova (1748-1749):

Lângă alte pomeni au socotit Domnia şi aceasta ca să ridice femeile cele rele din pământul acesta, care sunt fără de bărbaţi;

---

1) Dr. P. Samarian. Ciuma în Trecutul Românesc, 1932.
2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţături, gl. 409, pag. 307.
3) Sulzer. Istoria Daciei, vol. III, pag. 56 şi următ.

şi aşa dând poruncă, au strâns mai bine de 80 de mueri şi li-au închis în Sfântul Gheorghe, la Mitropolie, ţiindu-le multă vreme închise acolo, de mureau de foame, strigând la zaplagii bisericei oamenii de pe drum, să le dee milostenie, căci rămăsese ca vai de ele goale; pe care, Doamna le căuta câte odată, trimiţându-le pâne şi lumină, ca să nu şadă prin întuneric, şi încă această milă: le trimetea şi câte un cântar două de in, ca să nu şeadă făr de treabă, găsind englenge furca, până când se vor găsi niscaiva oameni ca să i le cee; căci aşa hotărâse şi Domnul, că de se vor găsi cineva ca să le mărite, şi cât se vor mărita, se vor slobozi. Şi aşa făcea, că pre care le cerea şi primea şi ea, punea de le cununa şi apoi o slobozea". [1])

Tot Constantin Mavrocordat a pus de s'au făcut:

„hanuri prin toate târgurile ca să fie pentru conăcitul neguţătorilor şi a Turcilor musafiri, trecători, iar nu ca să mai conăcească prin casele cu mueri ca mai nainte". [2])

Asistenţa bolnavilor. Bolniţa şi spitalul.

Bolniţa. Termenul este de origină slavă. Mardarie Cozianul în Lexiconul său din 1649, traduce cuvântul slav *„bolniţa"* cu *„case de bolnavi"*, şi cuvântul slav *„vraceavinţa"* cu *„case de vindecare"*. [3])

Incât dela început trebue să remarcăm acest lucru că, bolniţa nu era tot una cu spitalul; bolniţa era o casă de bolnavi sau casă de vindecare; ceiace dovedeşte că termenul de spital încă nu era cunoscut la noi către sfârşitul secolului al XVII-lea.

Şi Cronicarul Niculae Costin întrebuinţează odată termenul de bolniţă; vorbind despre Cruciaţi, spune că la 1190 după cucerirea Aconei, fiind bolnavi şi răniţi mulţi, s'a făcut acolo:

„bolniţă întru pomenirea Prea Curatei Fecioare Maria... Cu această pildă, acea din Acona, Baldovin Crai fiind povăţuit, făcutu-au şi el bolniţă în Ierusalim, şi au numit-o Bolniţa prea Sft. Stăpâne Maria, puind păzitori să grijească pre acei bolnavi şi răniţi". Mai apoi, toţi cei cari se foloseau de aceste bolniţe le dăruiau cu „multă avere la acele bolniţe şi de ce mergea, de ce se înmulţea bolniţele... Şi când murea vreun Domn în ţara aceia sfântă, lăsa daruri la bolniţă... poftind să aibă grijă la săraci". [4])

---

1) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 215.
2) Idem, pag. 217.
3) Gr. Creţu, Lexicon Slavo-Român. pag. 112, rândul 302 şi pag. 118, r. 484.
4) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I. Apendice III, pag 334.

Cu trei ani mai înainte de a-şi fi scris Mardarie Cozianul Lexiconul Slavo-Românesc, adică la 1646, s'a scris pentru prima dată la noi cuvântul de *„spital“*, în Pravila lui Vasile Lupu:

„ Cela ce'şi va trimite pre fiu-său cel bolnav la şpitali, acela'ş va piarde puteария cea părintească, ce au asupra fiilor lor.
Aşia într'aceasta chip să paţă şi fiul cela, ce va trimite pre tătă-său în şpitali...“. [1])

După şase ani, în 1652, când Pravila lui Vasile Lupu a fost transcrisă în Muntenia, în Pravila lui Matei Basarab, scriitorul muntean n'a găsit un termen echivalent cuvântului de *„ şpitali“*, şi a fost silit să explice acest cuvânt nou, scriind:

„Cela, ce'şi va trimite pre fii-său cel bolnav la casa unde zac calicii şi oamenii bolnavi...“
„Aşia într'acesta chip să paţă şi fiul cela, ce va trimite pre tată-său în casa de mişăi bolnavi...“. [2])

Rezultă din cele de mai sus că spitalul era o casă în care zac calicii şi oamenii bolnavi, sau o casă de mişăi bolnavi, un locaş de repulsie; aşa se şi explică severitatea Pravilistului care consideră internarea unui tată sau a unui fiu într'o asemenea casă, ca un act de neertat.

Rezultă iarăşi că în concepţia celor de atunci, noţiunea de spital casă de mişăi, n'avea nimic comun cu noţiunea curentă de *„bolniţă“*, locaş pentru bolnavi în care putea intra oricine fără să se compromită.

Că Pravilistul face o deosebire netă între spital şi bolniţă, o dovedeşte un alt citat din Pravilă, în care se vorbeşte de toate instituţiile de binefacere, dar nu se pomeneşte nimic despre spital:

„De vor lăsa cuiva drept suflet (este vorba de moşteniri), atunce nu va putea el singur cu voia lui să ia, ce trebuiaşte să ia ispravă (permisie) de la Judecătoriu, fără numai (afară de cazul) acel lucru, ce au lăsat drept suflet, de va fi învăţătură să facă besearică, sau bolniţă, sau ospătărie, ce să zice casă de

---

1) Bujoreanu, Pravile, gl. f (9), punct ei (15) şi si (16) şi gl. 244, zac 15 şi 16, pag. 25 şi 231. — Longinescu. Legi vechi, pag. 97-98.
2) Bujoreanu, Pravile. Glava f (9), punctul si (16) şi glava 244 zac 16; pag. 25 şi 231, — Longinescu — Legi vechi, pag. 97-98.

străini, sau grobniță și altele asemenea acestora, pentrucă atunce poate să ia singur, cu voia lui și nu-i trebue nici un Judecătoriu...". [1])

Această categorică diferențiere, vine din însăși înțelesul acestor termeni, bolnița și spitalul.

Bolnița era o instituție veche, care a luat ființă odată cu înființarea primelor mânăstiri românești. In ele se căutau nu numai clericii, ci și mirenii bolnavi, cari alergau fie dupe faima de vindecător al vrunui călugăr, fie ca să cadă înaintea icoanei făcătoare de minuni. In nici un caz intrarea în bolniță nu atrăgea defăimarea celuia care căuta ajutor aici.

Pe când termenul de *„șpitalı"*, tradus din cuvântul similar latinesc, amintea hospitalul cunoscut în țările din Apus, instituție cu reputație de groază, considerată ca anticameră a morței, bună pentru oamenii cei mai mizeri, pentru calici și mișăi, daı compromıțătoare pentru ceilalți oameni.

Numai mai târziu, în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, când Spătarul Mihail Cantacuzino a făcut *„...locașuri sfinte, spitaluri, case pentru hrana săracilor și spiţerii și școale pentru felurite învățături"* și numai cu trecerea vremei, Românii au adoptat noul termen de spital.

Atunci, spitalul a devenit popular, dovedind odată mai mult, că Românii știu nu numai să împrumute anumite instituții de pe la alte popoare, ci, dacă le împrumută, le adaptează și le perfecționează. Inţelesul de groază care se degaja din ideia de spital, a fost înlocuită cu un înțeles de adâncă milă creștinească pentru cel bolnav, pentru cel ce sufere.

---

1) Bojoreanu, Pravile. Pricina 15, punctul csi (216) și glava 348 zac 47; pag. 18 și 281. — Longinescu, Legi vechı, pag. 61.

CAP. III.

BOALELE

Boalele cunoscute în vremile trecute și despre cari avem multe știri, se pot împărți în două grupe: boalele contagioase și boalele necontagioase. Acestea din urmă se subdivid în două clase: boale interne și boale externe.

Boale contagioase. — Boalele contagioase sau lipicioase, au fost cunoscute Românilor, dar până la Dimitrie Cantemir, nimeni n'a formulat în scris principiul contagiozităței boalelor. El este cel dintâi care atrage atențiunea, că în fața unei boli contagioase, dacă nu-i înțelegere și unire între locuitorii unui oraș, boala se întinde și prăpădește tot:

> *„neunire în politie (oraș) și neînvoință în cetate, ciuma și langoarea cea mai rea, și troahna cea mai lipicioasă iaste, căruia lucru cea mai de pre urmă a tot statul risipă, și a tot sfatul cea de naprasnă prăpădenie iaste“.* [1])

Din cadrul boalelor contagioase cunoaștem pe următoarele:

Ciuma. In Lexiconul-Slavo-Român, din 1649, cuvântul de ciumă este însoțit de calificativul de *„pierzăciune“* sau cel de *„purtătoare de moarte“*, de care nu putem scăpa decât dacă suntem feriți de Dumnezeu; de aceia și recomandă pe timp de epidemie să se scrie deasupra ușei caselor: *„Hristos cu noi“*. [2])

Cronicarii spun adeseaori ciumei *„omor mare“* sau *„mare omor“*. Acești termeni ar corespunde termenilor slavoni de *„mora velei“*, cari însamnă foamete mare. [3]) Dacă ținem seamă însă, că toți Cronicarii întrebuințează cuvintele de omor mare sau mare omor, trebue să admitem că acești termeni sunt sinonimi cu acel de ciumă. [4])

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 109.

2) Gr. Crețu. Lexiconul Slavo-Rom., pag. 275, rândul 4103, și p. 130 și 237.

3) I. Bogdan. Letopiseți lui Azarie. Analele Academiei. Tom. XXXI, seria II, A.

4) Gr. Ureche, în Letopiseți. vol. I, pag. 236-7. — Miron Costin, idem, p. 372. — Muste, idem, vol. III, p. 14-15, 69. 93, 136, 140, 145. — Ioan Neculce, idem, vol. II, pag 209, 254, 358, 359, 404, 405. — N. Costin, idem, vol. II, pag. 13 — Acsinte Uricarul, idem, vol. III, p. 66. — Enache Cogălniceanu, idem, vol. III, pag. 87, 179, 261.

Cantemir o numeşte *„lipicioasa ciumă"*. [1]) El afirmă că ciuma nu vine din *„stricăciunea aerului, (lucru) dovedit prin experienţă"*, ci vine, uneori din *„Polonia... uneori prin corăbii egiptene şi constantinopolitane, care obişnuesc să vie la târgul Galaţi"*. [2])

Asupra epidemiilor de ciumă cari au bântuit Ţările Româneşti, ni-am ocupat într'un studiu osebit, din care se pot culege toate informaţiunile în această chestiune. [3])

Disenteria. — In Lexiconul lui Mardarie din 1649, se pomeneşte de *„urdinarea pântecelui"* şi de *„desfacerea pântecelui în mâncare, sau îndrăcirea pântecelui, patima trupului"*, dar fără alte desluşiri. [4])

Cronicarii o numesc uneori *„desnodarea vintrelor"*; Cronicarul Miron Costin vorbind despre împăratul Traian, spune:

> *„După un răsboi de şase luni cu Egiptenii, Traian muri obosit prin atâtea fapte mari şi consumat prin boala desnodărei vintrelui, numită greceşte disenteria, şi despre care povesteşte că ar fi morbul cel mai vechiu pe faţa pământului şi cel mai propriu naturei umane..."*. [5])

Nicolae Costin îi spune boală de vintre:

> *„Pornind Sultanul Suleiman contra lui Maximilian împăratul (1565) a înconjurat Seghedinul, dar „acolo zăbovindu-se Sultan Suleiman, a căzut în boală de vintre, şi curând au murit acolo la Seghedin"*. [6])

In altă împrejurare şi Miron Costin îi spune tot boală de vintre:

> *In 1622, Turcii cu Sultan Osman în frunte, au pornit răsboi contra Leşilor şi s'au bătut la Hotin. In Septembrie 1622, s'au ivit boale multe „şi boale se scornise multe în Leşi şi în Nemţi, mai mult boală de vintre, învăţaţi cu bere şi holircă, iar acolo numai apa Nistrului era băutura, care este foarte grea la băut"*. [7])

---

1) D. Cantemir. Divanul, pag. 215.
2) Idem. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 17-18.
3) Dr. P. Samarian. Ciuma în trecutul românesc, 1932.
4) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român. pag. 243, r. 3440 şi pag. 292, r. 4434.
5) Miron Costin, în Letopiseţi vol. III, pag. 497.
6) N. Costin, idem, vol. I, pag. 449.
7) Miron Costin, l. c. vol. I, pag. 280.

In 1773, în timpul răsboiului Ruso-Turc, armata rusească a fost secerată de disenterie: „... *disenteria ucide mulți oameni din armata lui Romanzov. Jumătate din recruți ajung bolnavi și dupe câteva săptămâni, toți pier...*". 1)

Febra tifoidă. — In Psaltirea Scheiană i se spune „*lângorie*": „*în patul lângoriei lui*". 2) I se mai spune și „*lăgoare*" și „*lăgorile*". 3)

Am văzut mai sus că Dimitrie Cantemir pune „*lângoarea*", adică febra tifoidă pe acelaş picior de contagiozitate cu ciuma. 4)

Dintre Cronicari, cel dintâi care pomenește de „*lungoare*" este Miron Costin. El are chiar multă grijă ca nu cumva să fie confundată cu ciuma, de aceia îi adaugă un calificativ de întărire „*dreaptă lungoare*":

> „*In 1661, Ștefăniță Vodă a primit poruncă ca împreună cu Hanul Tătăresc, să facă niște cetăți pe Nipru, în chip de apărare contra Cazacilor; plecat într'acolo, Ștefăniță Vodă „aproape de Tighinea, pre Bâc, la un sat anume Luțenii, au căzut în boală foarte grea, lungoare, care boală îndată au priceput doftorul că trebue să-i ia sânge. Ce n'au ascultat, și adăugându-se boala și ales toamnă fiind, așa de greu l'a cuprins herbințeala, cât până la Tighinea au stătut frăniticì, adică buiguit de hire. Cu chipul ciumei era boala, că i-au eșit bolfă la o mână. Ci nu era ciumă ci direaptă lungoare, cărei boale îi zic doftorii maligna; și cât au trecut Nistru la Tighinea, a treia zi au stătut mort. De acea boală, tot acolo, au murit și Dumitrașcu Drăguțescu, de la Suceava, om cunoscut și ales la toată Curtea*". 5)

De fapt, Cronicarul s'a înșelat, pentrucă n'a fost „*direaptă lungoare*", ci ciumă curată. Lucrul se confirmă și din isvoare străine. Giovani Sagredo, reprezentantul Veneției la Constantinopol comunică Dogelui la 3 Decembrie 1661: „*...seguita da male contagioso la morte del Principe Stefano di Moldavia...*". 6)

Termenul de buiguit întrebuințat de Cronicar, însamnă rătăcit, greșit, zăpăcit; cu acest înțeles se găsește și în Psaltirea Scheiană din 1482. 7)

---

1) Hurmuzachi, vol. XVI, Doc. MCCLVII, p. 551. Rohan către d'Aiguillon.
2) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 128, 129, 331
3) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 78, r. 34 și pag. 25, r. 16, 18, 19.
4) Vezi pág. 278 n. 1.
5) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 372.
6) Hurmuzachi vol. IX/1. Doc. CCLIII, pag. 186.
7) I. A. Candrea, l. c., pag. 110, r. 26.

Domnitorul Ioan Mavrocordat a murit la 21 Iulie 1718 de lingoare. Faptul este relatat de Şincai, dar este confirmat şi de isvoare străine. [1]

Vărsatul, este variola de astăzi. Până a nu se descoperi vaccinarea, variola era socotită între maladiile pestilenţiale, şi pentrucă era endemică, producea o mortalitate mult mai mare decât ciuma care era numai epidemică, cu mortalitate restrânsă numai la focarul epidemic.

La noi n'au fost epidemii de variolă cu cracter pestilenţial; Cronicarii noştri, cari descriu aşa de amănunţit necazurile poporului românesc, cari dau atâtea amănunte despre ciumă, cari pomenesc chiar şi de *„vărsatul oilor"*, nu suflă o vorbă măcar despre vreo epidemie de vărsat printre Români. Am văzut că însăşi Cantemir, aşa de bine informat în tot ce priveşte medicina, când îi vorba să numească pe cele mai grozave boli lipicioase, citează ciuma şi lingoarea, nici pomeneală de vărsat.

Şi totuşi, cuvântul de vărsat, ca boală, era cunoscut la noi. Pravilistul bisericesc pomeneşte de vărsat la 1652, cu prilejul comentărei unei probleme de ritual:

> *„... o muiare a făcut doi coconi gemeni; deci a zecea zi de naşterea ei, lovitu-i-au vărsatul. Atunci unul de în coconii ei văzându-l mumă-sa, că'i e'n nevoe, au mers la sfânta besearică de l-au botezat; deci după doi ani crescut-au coconii, şi au vrut mumă-sa, să boteze şi pre cel nebotezat, şi n'au putut cunoaşte, carele au luat sfântul botez".* — In această încurcătură, biserica a stăruit să se boteze amândoi copii. [2]

Cronicarul Neculce, povestind retragerea generalului Münich cu Ruşii lui, la 1740, spune că ţara a rămas pustiită *„ şi pereau vitele oamenilor, câte mai scăpase de Moscali, şi intrase şi boală în vite şi în oi, vărsatul, de se potopeau cu totul".* [3]

Dimitrie Cantemir cunoştea vărsatul. El povesteşte că Lucsandra cea frumoasă, cea care avea să fie mama Mavrocordaţilor, a fost cerută de nevastă de către Matei Basarab, dar, până a nu se face nunta, s'a bolnăvit de vărsat *„din care şi-a perdut nu numai frumuseţea, ci încă şi un ochiu".* [4]

---

1) Şincai, Cronici, vol. III, pag. 259, 260. — Hurmuzachi. Supliment I/1, pag. 445, doc. DCLV şi DCLVI.

2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţături. Intrebarea 27, pag. 415.

3) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 412.

4) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 592, notă.

Că vor fi fost cazuri sporadice de variolă sau chiar mici epidemii, n'o poate contesta nimeni. Asemeni cazuri se văd și astăzi în epoca vaccinărei preventive.

Un document din 13 Februarie 1596, descrie boala Principelui Sigismund Batori, care a zăcut atunci de variolă:

„La febbre che assali il Principe di Transilvania il giorno che arrivò in questa corte, s'andò facendo piu ardente et breve spacio fu cunosciuta per maligna et pericolosa, et apparendo certe macule rosse sopra le carne, giudicarono da principio li medici che il male fuse di pettechie, et erano concordi d'opinione che si dovesse cavargli sangue, ma non volendo egli acconsentire s'usò il rimedio d'alcune pillole, le quali mediante una gagliarda purgatione mitigorono assai quella malignità dalla quale nasceva il pericolo, et poi coprendosi tutta la faccia con le medesime macule manifestamente s'è veduto il male esser terminato in varuole, miste però con gualche humore più venenoso di quello sogliono essere per l'ordinario.

Hora per gratia del Signor Dio si trovo del tutto libero dalla febbre et leva alcune volte di letto, ma stà rinchiuso in camera per schifare l'offessa dell'aria; et perchè ha il viso deformato da quelle pustole, le quali si vanno convertendo in umore acquoso et guasto, non ha piacere d'esser veduto. Voleva l'Imperatore andare a visitarlo, ma essendone stato sconsigliato da i medici per essere il male contagioso et alquanto maligno, se n'astenne...". [1]

La 20 Februarie, Principele era bine, dar „haveva la faccia coperta di varuole...". [2]

Pe cale de interpretare ipotetică s'ar putea spune și despre Ștefan, fiul lui Radu Vodă din Muntenia, că ar fi suferit de variolă, înainte de 1682. Era obiceiul pe atunci, să se pue la cale unele nunți, pe când mirii nu erau decât copii; așa și cu acest Ștefan; a fost logodit de copil cu Caterina, fata lui Duca Vodă cel Bătrân, din Moldova. Intre timp, Stefan s'a bolnăvit de o boală din care a rămas *„grozav la față"*, ba chiar spun unii că *„lipsise și din minți"*, așa că Duca Vodă n'a vrut să-și mai dea fata dupe un așa om. Ori, ca să rămână cineva *„grozav la față"* după boală, nu ne putem gândi decât ori la vărsat, ori la sifilis terțiar. [3]

1) Hurmuzachi, vol. III/2. Doc. CLXXXIX, pag. 168.
2) Idem, doc. pag. 171.
3) Ioan Neculce, in Letopiseți, vol. II, pag. 215.

Cuvântul *„bubat"* al folklorului medical, a fost și este interpretat ca termen care indică vărsatul. Fără a nega această interpretare, pentrucă în materie de folklor toate ipotezele sunt admise, amintim numai că, prin bubă, a bubă, bubat din folklorul medical se înțeleg toate manifestările veziculoase ori buloase de pe piele, dela simplul herpes, la vărsat, la buba neagră sau pustula malignă și până la toate erupțiile pemfigoide; pe de altă parte, nu trebue să uităm că medicina populară distinge foarte clar vărsatul mare sau vărsatul negru, vărsatul în cruce și vărsatul de vânt, boli cari n'au nimic comun cu bubatul.

Medicina populară ni-a păstrat și un mijloc ciudat care se întrebuința pentru prevenirea variolei, adică *„înbărburarea"* :

> *„Inbărburarea este mai mult o credință religioasă, a cărei origine se poate urmări până la riturile vechilor popoare orientale; ea consistă în datina practicată până astăzi, ca în ziua de 4 Decembrie stil vechiu, când se celebrează amintirea sfintei martire Barbara (Varvara), pronunțată și Barbura, părinții sau unchii, să „înbărbureze copii", spre a le îndulci speciile variolei, cunoscute în popor sub numele de „vărsat mare, vărsat în cruci și pojar sau vărsat mic". Se iau căline și amestecându-le cu miere, se unge copilul în frunte, în cei doi obraji și la buric, cu următoarele cuvinte: „să fie vărsatul — dulce — ca mierea — și roșu—ca călinele. — Să fie vărsatul — dulce — ca mierea— și roșu — ca mierea. — Semnele înbărburărei trebuesc păstrate toată ziua. Copiii nu trebue să mănânce porumb, fasole, măsline, prune. Mamele nu lucrează nimic în acea zi".* [1])

Ungerea frunței și pe obraji cu acest amestec de miere și căline, amintește poate, practica întrebuințată de Români, când variolizează copiii, când crestează fruntea și alte regiuni, ca să întroducă virusul inoculant.

Prin urmare boala vărsatului era cunoscută la noi. Și totuși, cu toate că era cunoscută, cu toate că variola pustia Europa mai mult decât ciuma, nici Cronicarii, nici documentele, nu pomenesc de existența vrunei epidemii de variolă la noi. Nu pomenesc, pentrucă foarte probabil n'au fost asemeni epidemii la noi, și n'au fost, pentrucă Românii cunoșteau și practicau variolizarea.

Variolizarea a fost cunoscută din timpurile cele mai vechi de către popoarele care au locuit litoralul Mărei Negre, în special de vechii Simerieni. De la ei, trebue să presupunem, că practica vario-

---

1) G. D. Teodorescu. Poezii populare române. 1885, pag. 326.

lizărei a trecut la popoarele care succesiv au ocupat aceste meleaguri, până la întemeerea poporului românesc. [1])

Variolizarea a fost cunoscută şi practicată de Românii Transilvăneni decând se ştie de existenţa lor. Sunt localităţi ca Someş şi Făgăraş în care s'a practicat chiar şi vaccinarea cu puroi luat din pustulele ce se iveau pe ugerul unor vaci bolnave; se spăla ugerul bolnav cu lapte şi'n acest lapte infectat se scăldau copii de vaccinat; sau se trecea prin urechea copiilor un fir de aţă muiat în puroiul vacilor bolnave. In alte părţi ale Transilvaniei, în Ceanul Mare, Cicud, Voivodeni, preoţii erau cei care practicau variolizarea, dupe un ritual cunoscut de ei. Variolizarea s'a practicat şi la animale, la vite şi la oi, nu numai în Transilvania ci şi în Bucovina. [2])

Variolizarea a fost mult practicată de către Românii Macedoneni. De la ei a trecut în Tesalia şi de aici la Corstantinopol. [3])

Variolizarea a fost cunoscută şi practicată de Moldoveni şi de Munteni.

Dovezi despre practicarea variolizărei la Români, sunt destule:

1) Chiar tăcerea documentelor şi Cronicarilor este o prezumţie că n'au existat epidemii de variolă; n'au existat asemeni epidemii pentrucă probabil se făcea ceva foarte eficace pentru prevenirea lor.

2) Scrierile vechi ni-au păstrat doi termeni, a altoi şi a prisădi, termeni uzitaţi în ale grădinăritului, cu înţeles de transplantare, termeni întrebuinţaţi, fără îndoială, şi la oameni pentru variolizare.

Se ştie că Pravila moldovenească a lui Vasile Lupu, tipărită la 1646, se compune din două părţi; prima parte, aceia care conţine Legile agrare, legi romane, este Pravila lui Alexandru cel Bun (1400-1433). In această Pravilă, din 1400, se pomenesc cuvintele *„ultuit şi ultoane"*, cu înţeles de transplantare:

„pădureţul care nu va fi ultuit, acela nu se chiamă pom...".

Sau: *„Cela, ce răsădeşte pomi pre pământul altuia, sau ultuiaşte, cu acel pământ îşi perde şi ultoanele şi alte tot, ce va răsădi,"*. [4])

---

1) Ch. Marie de la Condamine, 1701-1774. Mémoires sur l'inoculation. — Kurt Sprengel, 1706-1803. Essai d'un Histoire Pragmatique de la médecine. — Trad. în franţuzeşte de A. I. L. Jourdan, 1815-1829.

2) Bologă şi Ursan. Istoria variolizărei, în „Archeion", vol, XI, 1929. Roma. Citează pe François Nyulas. Vaccinarea în Cluj. 1802.

3) Gr. Tocilescu. Material focklor. vol. II, p. 282. Cf. Dr. P. Samarian. Variolizarea şi începuturile vaccinărei. Rev. Şt. Med. 8 August 1931.

4) Bujoreanu, Pravile. Pricina 7, punct. od (74), pag. 10 şi pricină 10, punct pn (88), pag. 11. — Longinescu. Legi vechi, pag. 21 şi 25.

Se mai ştie că, după şase ani, la 1652, Pravila moldovenească a fost transcrisă în cea munteană a lui Matei Basarab, şi că, cel care a transcris'o a schimbat termenii moldoveneşti cu termeni echivalenţi munteni. In acest chip s'a transcris :

„pădureţul care nu va fi prisădit sau altuit, acela nu se chiamă pom".

Sau : „ Cela, ce răsădeşte pomi pre pământul altuia, sau altuiaşte, acela, cu acel pământu'şi piarde şi prisădirile". [1])

Inseamnă că în Muntenia erau doi termeni pentru aceiaş operaţie: a prisădi şi a altui.

Răsădi şi răsădiri sunt termeni cari păstrează un caracter curat de grădinărit, având rădăcină comună cu *„sad"* şi *„ răsad "*, cuvinte de origină slavonă întrebuinţate în grădinărie. [2])

A prisădi şi prisădiri, sunt termeni cari se găsesc numai în Pravila lui Matei Basarab şi numai cu înţeles de transplantare, de *„greffer"*.

A ultui sau altoi, şi cuvântul altoi sau ultoană, adică materia cu care se ultueşte, vin dela ungurescul *„ oltani "* şi *„olto"*, în franţuzeşte greffer şi greffeur. [3]) Oltani sau greffer, în domeniul grădinăritului, însamnă operaţia care se face când se ia o rămurea dintr'un pom oarecare şi se grefează sau se altoeşte pe un alt pom de aceiaşi specie sau de specie diferită, pe care se prinde şi îşi duce viaţa mai departe. [4])

Este exact aceiaş operaţie care se face în variolizare: se ia o parcelă infimă din pustula supurată a unui om bolnav de variolă uşoară şi se inoculează unui alt om, sănătos, ca să-i provoace o variolă tot uşoară.

Cu alte cuvinte variolizarea se făcea la fel cum se făcea şi altoirea pomilor. Identitatea operaţiei trebuia să impue în mod fatal şi identitatea numirei. Dovada cea mai puternică a acestui fapt este că, până în ziua de astăzi, cuvintele de altoi şi altoire, se întrebuinţează pretutindeni, în Moldova ca şi 'n Muntenia, în loc de vaccin şi vaccinare.

---

1) Bujoreanu, Pravilele Matei Basarab, gl. 305, zac 74, p. 259 şi gl. 308, zac 88, pag. 260. — Longinescu, l. c., pag. 21 şi 25.

2) Intrebuinţate şi în Psăltirea Scheiană. I A. Candrea, pag. 166, 215, 312.

3) Hajdeu. Magnum Ethimol. Hajdeu adaugă că cuvântul de altoi se aplică numai la grădinărit; că numai mai târziu s'a aplicat şi la om. Această afirmaţie se referă desigur, la termenul de vaccinare, pentrucă se ştie că vaccinarea a fost descoperită abia la 1798 şi aplicată la noi din 1800, de către doctorul Caracaş.

4) Ramura-altoi se numeşte în Lexiconul Slavo-Rom., „stlăpare sau stâlpare-altoae".— Gr. Creţu, l. c. pag. 215, rândul 2793.

Identitatea termenilor ca şi identitatea înţelesului lor, transmisă în cursul atâtor veacuri de la 1400 până astăzi, dovedesc odată mai mult identitatea şi vechimea acestei practice. Dovedeşte că se altoiau pomii cum se altoiau şi oamenii; dovedeşte că altoirea era numele practicei variolizărei, cum era şi numele transplantărei sau grefărei pomilor.

3) Termenii de hultoană şi hultuitor, s'au întrebuinţat şi cu alt înţeles nu numai în sfera grădinăritului. De exemplu, Dimitrie Cantemir, vorbind de zămislirea pântecelui, spune: *„odrasla hultoanei, care am hultuit..."*. [1]) Iar despre împăratul Traian, spune că a sădit poporul Roman în Dacia, *„ca un norocit hultuitoriu, şi ca un înţelept împărat (auspicatissimus sator et prudentissimus imperator)"*. [2])

4) Cei dintâi medici care s'au ocupat de variolizare, au fost doctorul Emanoil Timoni şi doctorul Iacob Pilarino. Primul, Timoni a făcut cunoscut variolizarea Universităţei din Oxford şi Padova, dupe unii, la 1673, depe alţii la 1715. Celalt, Pilarino, este primul doctor care a scris despre variolizare; lucrarea lui este o broşurică tipărită la Veneţia în 1715. Dar, şi unul şi altul au fost în strâns contact cu Românii.

Timoni a fost medicul Ghiculeştilor; se pare chiar, că Grigore Ghica a fost ucis la 1678 de doctorul Timoni, plătit poate de Cantacuzineşti.

Iacob Pilarino, a trăit multă vreme printre Români; a fost adus în Bucureşti de către Şerban Cantacuzino, la 1684, şi a servit multă vreme şi pe Brâncoveanu. [3])

Incât este foarte posibil ca aceşti doctori să fi cunoscut practica variolizărei la noi, a dus-o şi răspândit-o în Constantinopol, şi de aici în toată lumea.

5) In 1713, Doamna Pulheria soţia Domnitorului Nicolae Mavrocordat, îşi variolizează copiii, la Constantinopol, cu mult înaintea faimoasei Lady Montague, căreia pe nedrept, dupe cum se vede, i se atribue prioritatea în acceptarea variolizărei. Este lesne de înţeles că o Doamnă a Ţărei, ca să primească variolizarea copiilor ei, trebue să fi văzut multe alte cazuri de variolizări, şi trebue să fi fost perfect convinsă de siguranţa procedărei. Ca să fi ajuns la această convingere, variolizarea trebue să fi avut o suficientă vechime de încercări,

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 274.
2) Idem. Hronicul, pag. 14 şi 37.
3) P. Samarian. Variolizarea şi începuturile vaccinărei. In Revista Ştiinţei Medicale. Anul XX. No. 8 din August 1931.

un trecut de multe succese. Altfel este imposibil să putem crede că soţia unui iatrofilosof ca Niculae Mavrocordat, din neamul celor mai iluştri oameni din acea vreme, să accepte o experienţă pe proprii ei copii, bazată numai pe povestea ce se spune relativ la începuturile acestei practice, o babă teşalienă, dela care un Timon şi un Pilarino ar fi învăţat meşteşugul variolizării. Este mult mai de crezut că, Pulheria Mavrocordat a văzut în Ţara Domnului ei, a văzut la noi, practica variolizării, s'a convins de eficacitatea ei şi numai aşa a acceptat să o aplice şi copiilor ei de către doctorii din Constantinopol, poate chiar de un Pilarino, doctori cari puneau în valoare ştiinţifică o practică empirică văzută şi învăţată de la poporul românesc.

Oricare ar fi adevărul, pentru cine cunoaşte cât de puţin Istoria Ţărei Româneşti, ştie câtă influenţă avea viaţa dela Curtea Domnitorilor, asupra întregei vieţi româneşti; ştie că privirile întregului popor erau ţintite către Curte, că de acolo se primeau toate directivele. Şi atunci este uşor de înţeles influenţa exemplului dat de Doamna Ţărei, prin variolizarea copiilor ei, asupra întregului popor românesc.

6) Insăşi domnitorul Niculae Mavrocordat (1709-1730) în una din Cugetările sale, ne dă un exemplu hotărâtor despre practica variolizărei. El scrie: *„altoirile şi transplantările (enkentrisis ke metafitevsis, de la Enkentrosis şi metemfitevsis, amândouă cuvinte cu înţeles de transplantare) nu sunt mai puţin primejdioase la oameni decât la plante"*. [1])

In acest exemplu se găsesc unite la un loc cei doi termeni ai aceleiaş practice, altoirea pomilor şi altoirea oamenilor. Este dovada netăgăduită a identităţei acestei practice, este dovada netăgăduită că ambele practice se cunoşteau la noi şi purtau acelaş nume, altoirea sau transplantarea.

7) Andreas Wolf, un medic care a venit în Moldova în 1780 şi a trăit aici câtăva vreme, scrie că variolizarea se practică de multă vreme în mai toate oraşele ţărei, cu chip de obligativitate pentru locuitori. [2])

8) La rândul lui, Sulzer, scrie la 1781:

> *„Altoirea vărsatului la Români este ceva foarte vechiu, ceva care ţine de etichetă şi frumuseţe. Se face fetelor un altoi în mijlocul frunţei şi pe faţa dorsală a mâinelor, ca oricine să poată vedea semnul sau steluţa rămasă după altoirea reuşită. In tim-*

---

1) Niculae Mavrocordat. Păreri şi cugetări. In Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 53, pag. 419.
2) Andreas Wolf. Beiträge zu einer statistich-historischen Beschreibung des Furstentums Moldau. Sibiu 1805. Trad. de Dr. Liviu Seracin, teză de doctorat. Cluj, 1927.

pul altoirei se bea un decoct de molotru (?) (Fenchel dekokt). De altfel fac foarte bine Românii că lasă copii fără prea multă pază, să stea în aer liber, să se joace, fie că au vărsat natural, fie că au un vărsat provocat. [1])

Atâtea mărturii câte am citat mai sus, sunt tot atâtea dovezi că practica variolizărei a fost cunoscută de Români, din timpurile cele mai vechi. Convinşi de acest lucru, acum ne explicăm suficient de bine faptul că variola n'a luat niciodată la noi proporţiile catastrofale din Apusul European. Acum pricepem uşor de ce nici Cronicarii, nici documentele nu vorbesc nimic despre vărsat şi epidemii de vărsat la noi.

Prin practica variolizărei, Românii au fost superiori Apusenilor, pentrucă au ştiut din vreme să aplice singurul mijloc preventiv eficace contra variolei. Rezultă că Românilor şi numai Românilor se cuvine întâetatea şi meritul unei practice, care de obicei se atribue altora de către cei puţin iniţiaţi în această chestiune.

Erezipelul, roşaţa, orbalţ sau brânt (?). Această boală nu-i menţionată decât de Cronicarul Miron Costin. Vorbind de rana căpătată de Matei Basarab în bătălia dela Finta (17 Mai 1653), spune: *„rana ce i s'a prilejit, din care cu adevărat şi brânt au fost...“.* [2]) S'ar părea că brânt însamnă brâncă, termen popular pentru erizipel; s'ar putea întâmpla să fie o simplă eroare de transcriere, adică brânt în loc de frânt.

Este sigur că Constantin Brâncoveanu a fost bolnav de erizipel al capului, *„de roşaţă precum zice Pilarino“.* [3]) Brâncoveanu fusese chemat în Iulie 1703, poate cu gând rău, să se ducă la Adrianopol, să se prezinte Sultanului; pe drum:

„... bolnăvindu-se, capătă febră, iar a treia zi se umflă faţa. Doctorul Pilarino (medicul lui Brâncoveanu), cu experienţa sa, văzu imediat că e vorba de un erizipel şi în scurt timp, în două săptămâni, vindecă tumora şi durerile Principelui, pe care lumea îl credea perdut; iar dupe alte două de convalescenţă, Brâncoveanu era gata de drum“. [4])

---

1) Sulzer. Geschichte des transalpinischen Daciens, vol. III, pag. 56 şi următoarele.
2) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 336.
3) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 207-8.
4) Idem. — Del Chiaro. Revoluţiile Valah., trad. de S. Cristian, pag. 101. — Hurmuzachi, suplim. I/1 doc. DLXXXI, pag 357.

In altă împrejurare boala lui Brâncoveanu este numită *„orbalţ"*, termen care se întrebuinţează şi astăzi prin unele părţi ale Moldovei. [1])

In medicina populară se descântă cu *„iarba orbalţului"*, sau cu tărâţe. [2])

Antraxi, *„piatră scumpă, roşie, rubin mare. Carvuncul"*, explică Dimitrie Cantemir. [3]) De fapt este un termen de medicină.

Cantemir vorbind despre Constantin Copronim al Bizanţului, spune că, în anul 775 *„l-au lovit buba ce-i zic „antraxi" şi deciia mare ferbinţeală"*, până au murit. [4])

Boală de grumaz, pare a fi vorba de difterie. Cazul este relatat de Şincai:

> *Dărăbanii şi Seimenii, care se răsculase sub Matei Basarab, s'au răsculat din nou în 1665, când domnea Constantin Basarab. Domnitorul a fost silit să ceară ajutorul lui Racoţi din Ardeal şi lui Ştefan Vodă din Moldova; până la venirea ajutorului a fugit la Dârstor. După ce răsculaţii au fost bătuţi, Domnitorul s'a întors la Scaunul lui, iar Racoţi i-a lăsat spre siguranţă doi căpitani vestiţi, pe Baudi şi pe unul Boroş, de neam român. „După ce au rămas Ioan Boroş cu oştile câtva timp lângă Constantin Vodă, odinioară au început a-l durea grumazii, şi boala atâta s'au îngreunat, de în trei zile l'au sugrumat...".* [5])

Lepra sau gubav. Termen întrebuinţat de Cronicarul Ioan Neculce, nu pentru a indica lepra ca boală, ci pentru a face o comparaţie în care arată că, lepra este o boală nevindecabilă. Constantin Duca (1693-1695), ginerile lui Brâncoveanu, având nevoe de bani, a înfiinţat o dare nouă numită *„văcăritul"*. Cronicarul spune că acest bir nou era *„rană fără leac, ce se cheamă lepra, sau fistula în pântece..."*. [6])

Pravilistul bisericesc întrebuinţează termenul de gubav, gubavă, pentru lepră. Când femeia ori bărbatul este gubav, căsătoria se poate desface:

> *„Desparte-se bărbatul de muiare de va fi mişea sau gubavă, aşişderea şi muiarea se desparte de bărbat de va fi mişel sau*

1) N. Iorga. Istoria Literaturii Române, vol. II, pag. 391.
2) G D. Teodorescu. Poezii populare române. 1885, pag. 381.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 7.
4) Idem. Hronicul, pag. 347.
5) Şincai, l. c., pag. 66.
6) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 248.

gubav. Şi de se va tâmpla să aibă acea boală muiarea, şi se va despărţi, atunci bărbatul să poarte grijă de hrana ei până întru toată viaţa ei ce va trăi". [1])

Această din urmă dispoziţie este o prevedere care face cinste timpului şi Pravilistului.

Gubavul, adică leprosul, naşte din cauza raportului sexual între soţi, în timpul când femeia este la menstruaţie. Că spune Pravilistul, femeia care concepe când are menstruaţie, naşte copil olog sau:

„gubav, sau altă boală dobândeşte pe trup şi după câtăva vreme putrezescu-i mădularele, sau mânile sau picioarele, sau alt mădulariu, sau parte a trupului, şi acele boale sunt fără tămăduire şi fără leac". [2])

Boală de trup cu necroze de mădulare, nevindecabilă, nu-i decât lepra.

In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, se spune: *„mişelit, gubav"*; dar în acea vreme prin mişelit, sau mişel, se înţelegea omul cel mai din urmă, mai ticălos şi mai sărac, leprosul. [3])

Febra puerperală, este cunoscută nu cu acest nume, ci cu unul mai vag, moarte din naştere. Pravilistul bisericesc ocupându-se de femeile care leapădă, prevede posibilitatea morţei ca o consecinţă a avortului, că spune: *„de multe ori mor şi iale şi coconii..."*. [4]) Iar Şincai povesteşte cazul Pulheriei, soţia lui Niculae Mavrocordat, cea care şi-a variolizat copiii, şi care a murit din naştere la anul 1716:

„Vineri înainte de Rusalii, în revărsatul zorilor, cu puţine zile după naştere, a murit în Bucureşti Prinţesa Profiria, care era din Ţarigrad, şi a doua muere a lui Niculae Mavrocordat, Domnul Ţărei Munteneşti". [5])

Ruşaţa boala, sunt termeni din Lexiconul lui Mardarie, din 1649, indicând o boală eruptivă, dar fără nici o altă explicaţie. [6])

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţături, gl. 225, pag. 224.
2) Idem.- Canoanele Sft. patriarh Anastasie, gl. 14, pag. 424.
3) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 218, rândul 2858.
4) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Canoanele Sft. Vasile, glava 2, pag. 399.
5) Şincai. Cronica, vol. III, pag. 244 — Del Chiaro, Revoluţiile Valahilor. Traducere de Cris. Cristian, Iaşi, 1929, pag. 45.
6) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 290, rândul 4404.

Blânde roşii, poate tifus exantimatic, poate altă maladie eruptivă, caracteriză o boală care a răpus în câteva zile viaţa împăratului Iosif I; povestea o dă Şincai după Vagner:

„In 9 Aprilie 1711, fiind mai multe ceasuri în sfat împăratul Iosif s'a bolnăvit şi a căzut la pat; mai întâi se vedea a avea friguri, dar a douazi s'au ivit blânde roşii pe trupul lui, care boală cu mult mai primejdioasă este celor de vrâstă, decât pruncilor. Intru această boală căzând îndată şi-au proorocit moartea zicând: Gătaşi împărate!, şi chemând pe duhovnicul s'a gătit la moarte. In 17 April slăbind... au murit în vrâstă de 33 ani". [1])

Este ştiut că tifosul .exantematic multă vreme s'a numit şi *„Maladia ungurească"*; despre această boală pomeneşte şi Sulzer în termenii următori:

„ ... o greaţă care provine dintr'o supra încărcare a stomahului şi care poate să aibă urmări mult mai rele în aceste ţări decât într'altele. Poate că din această cauză a şi primit un nume special, întocmai ca şi boala englezească şi ungurească (am uitat să spun când am vorbit despre lingoare sau boala cu ferbinţeală a Valahilor, că această boală se arată la Valahi cu aceiaşi violenţă şi cu toate simptomele aşa numitei boli ungureşti) Medicii Valahilor fiind cei mai mulţi streini, se sperie de numele strein al acestei boli şi-i exagerează gravitatea. Valahii o tămăduesc, sau cred că o tămăduesc, dacă freacă încet, de mai multe ori, vâna sau muschiul care se află între degetul cel mare şi arătător. [2])

Din categoria maladiilor contagioase, ţine şi o boală, poate gripa, descrisă de Niculae Mavrocordat:

„ ... la conacul de azi ni era rău şi frig; suntem bolnavi, nici să călărim nu putem, nici în rătvan să stăm pe acest frig şi în starea noastră de sănătate...". [3])

Dintre maladiile venerice cu caracter contagios, Pravilistul şi Cronicarul citează două boli: frângerea mădularului şi frenţia.

Frângerea mădulariului sau blenoragia, termen care se întrebuinţează uneori şi astăzi în popor; ţăranul spune *„m-am frânt"* în-

1) Şincai, l. c., pag. 231. Citează pe Vagner. Hist. Josephi I. pag. 415.
2) Sulzer. Istoria Daciei, vol. III, pag. 56 şi următoarele.
3) N. Iorgă, în Hurmuzachi, vol. XIV/2. Doc. DCCCCXXII, pâg. 949. La 8 Ianuarie 1728.

țelegând cu asta, că s'a bolnăvit fie de blenoragie, fie de vre-o altă boală venerică. Boala este amintită de Pravilist când descrie proprietățile curative ale hrisolitului, o piatră rară în chipul aurului, pe care:

„de o vei freca, tămaduiaşte pre ceia ce au piatră, cari nu-şi pot lăsa udul, aşişderea şi de durerea înfrângerei mădulariului, şi de stomah, şi de toate lucrurile pântecelui tămăduiaşte...“. [1])

Frenția sau **sfrenția,** este un cuvânt citat o singură dată de Pravile, o singură dată şi de Cronici. Spune Pravilistul:

„...de va zice neştine altuia frenţite, sau gârbove, sau alte, acela, de ar şi arăta acest lucru, să fie cu adevărat, iar tot să va certa cela ce va fi ocărât, ca un suduitor, pentru că nu se pot certa niciodată stricații şi betegii şi alții ca aceia“. [2])

Insamnă că pentru Pravilist, frențitul este un stricat, dar nu un stricat în înțelesul moral al cuvântului stricat, ci în înțeles de om profund vătămat, bolnav greu, cronic, care nu se mai vindecă, din categoria infirmilor, cari nu trebue şi nici nu pot fi insultați.

Pe de altă parte, cronicarul Neculce, pomeneşte de cuvântul frențit, cu prilejul înființărei *„văcăritului“*, bir nou pus de Constantin Duca, la 1691. Toată lumea blestema noul bir şi pe sfetnicii cari au îndemnat pe Domnitor, să-l pue:

„...şi în scurtă vreme agiunse blestemul mai de grab pe Dimitraşcu Ciaurul vel logofăt, fiind sfetnic, că-i scurtă Dumnezeu viața, că muri cumu'i mai rău, în dub, frențit; şi i se istovi şi casa lui şi trei feciori ce a avut; se stinse pomenirea lui cu sunet, şi moşiile lui căzură la mâini străine...“. [3])

Nu cunoaştem înțelesul cuvântului de dub, bănuim numai, că prin asocierea acestor doi termeni *„în dub, frențit“*, se înțelege că au acelaş sens, sunt sinonimi. S'ar mai putea ca dub, să fie o boală care însoțeşte frenția, sau este poate o consecință a frenției.

Şi mai greu este, să descifrăm origina cuvântului frențit, sau sfrențit cum se spune în Muntenia. Dacă ne ducem la origina Pravilelor, la Farinaccius, din care au fost traduse şi adaptate poporului romă-

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invățătur. Patriarh. Anastasie, gl. 35. pap. 441.
2) Idem. Pravile gl. me (45) şi gl. 108 zac 5, pag. 55 şi 176. Longinescu Legi vechi, pag, 234
3) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 248.

nesc, nu găsim acest cuvânt. In Farinaccius se spune: *„... exemplificat in eo qui alteri dicit, quod est leprosus, excomunicatus, latro, spurius, aut infamis...“.* [1])

Şi dacă acest cuvânt nu există în Codul de origină al Pravilelor, şi totuşi traducătorul l-a întrebuinţat, însamnă că exista în limba noastră, însamnă că era un termen cunoscut traducătorului. S'ar putea bănui că vine dela cuvântul *„frânc“*, care înseamnă Francez; acest cuvânt se şi găseşte în Pravile: *„...de vreame... ce sunt frânc şi omul cela... iaste din ţara frâncească...“.* [2]) Ori, la sfârşitul secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea, sifilisul se numea *„mal français“;* Turcii îi spunea *„molima frâncă“.* [3]) Când boala a ajuns la noi, celui bolnav nu i se putea spune altfel decât, că-i bolnav de boală frâncă, frâncească, de unde poate că vine cuvântul de frânţia, sau frenţia.

S'ar putea bănui şi altă origine. In vremea când toate boalele venerice se confundau, când nu se deosebea blenoragia de şancre, celui bolnav i se spunea că sufere de frângerea mădularului. Bolnavul era frânt, era frântit, de unde, poate, şi cuvântul de frânţit, frenţit.

In Medicina populară, sifilisul se numeşte *„cel perit“*. Şi pentru *„cel perit“* se descântă: *„...în gât iscatu-s'au, în măsele, în dinţi, în cap, în creerii capului: a junghia, înjunghiatu-l'au, a ustura, usturatu-l'au..“.* [4])

Turbarea, probabil că era bine cunoscută. Dimitrie Cantemir dă un admirabil tablou al omului ca şi al animalului turbat: *„...ca dulăi turbaţi, ţărna împrăştiind, din gură aspumând şi toată icoana vrăşmăşiei de la inimă în faţă zugrăvindu-şi...“.* [5])

Şi cronicarul Ureche pomeneşte de cuvântul turbat în înţeles de om excitat. [6]) Iar Pravilistul spune de omul îndrăgostit: *„turbat de dragoste“.* [7])

Boalele necontagioase.

Boale interne.

Frigurile. Prin acest termen, în vremea de care ne ocupăm, se înţeleg aproape toate boalele interne cari au în simptomatologia lor

1) Longinescu. Legi vechi, pág. 234, punctul 225, nota 926.
2) Bujoreanu, gl. mn (58), punct. n. (8), pag. 64. — Longinescu, l. c. pag. 278.
3) V. Bologa. Din Istoria Sifilisului, pag. 15.
4) G. D. Teodorescu. Poezii populare române. 1885, pag. 385.
5) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 258, 267, 309.
6) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pág. 208, notă de N. Costin.
7) Bujoreanu, Pravile. glava iv (32) punctul if (39) şi gl. 259 zac 39, pag. 45 şi 245. Longinescu. Legi vechi, pag. 188.

frisoane şi febră. Aşa de exemplu, cronicarul Miron Costin spune: *„când lumea primitivă (liberă de miasme), nu cunoştea încă, nici friguri interne...“* înţelegându-se prin friguri interne toate boalele interne însoţite de febră. [1])

Chiar şi Cantemir face această confuziune. El vorbeşte de *„frigurile“*, care sunt în Moldova cu totul altfel ca:

> *„în celelalte părţi ale Europei. Ele sunt de obicei foarte aspre şi aşa de puturoase (? !) că cei mai mulţi care sunt apucaţi de ele, mor în trei zile, puţini ajung criza zilei a şaptea, foarte rari se fac sănătoşi. Contagiunea cu această boală este aşa de mare, încât locuitorii, deşi nu se tem de dânsa aşa de tare ca de ciumă, dar de obicei se feresc chiar de un intim prieten dacă-i bolnav“.* [2])

Evident că *„frigurile puturoase“* de care vorbeşte Cantemir, friguri cari fac criza în a şaptea zi, şi sunt aşa de contagioase că fug de bolnav chiar şi intimii lui, nu's friguri palustre. Mai de grabă seamănă a tifus exantematic.

Totuşi, în limbajul obişnuit, atunci ca şi acum, când se spune friguri, se înţelege mai totdeauna că-i vorba despre frigurile obişnuite, febra palustră.

Febra palustră este bine cunoscută de Români, pentrucă au suferit şi suferă şi acum din cauza ei. Românii au cunoscut frigurile cotidiene, terţe şi cele cuarte. O mulţime de mărturii dovedesc existenţa şi cunoaşterea tuturor acestor forme.

Niculae Costin spune că în răsboiul lui Ştefan cel Mare cu Albert, Craiul leşesc, acesta din urmă după ce s'a trudit în zadar să cucerească Suceava, a primit bucuros să facă pace *„ fiind şi bolnav de friguri Craiul“*. [3])

Craiul Sigismund, urmaşul lui Alexandru, cel care refuzase să-şi dea sora, Elisabeta, după Bogdan Vodă cel orb de un ochiu, a pornit la 4 August din Cracovia spre Moldova, dar în drum *„ Craiul a rămas bolnav de friguri în Leopoiu...“*. [4])

La 28 Septembrie 1596, se comunică că Sigismund Batori s'a bolnăvit de *„febbre terzana in Alba Giulia“*. [5])

1) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. III, pag. 497.
2) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 18.
3) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I. Apendice, pag. 393.
4) Şincai. Cronica, vol. II, p. 117, citează pe Vapovie în fragmente, pag. 540.
5) Hurmuzachi, vol. III/2, pag. 213. Doc. CCXXXVI.

Paul de Alep, care a călătorit şi a stat prin Ţările noastre între 1650-60, spune că în timpul asediului Sucevei, când a fost gonit Vasile Lupu, era atâta groază, că:

„de spaimă şi orori, ce ne surprinseră şi erau de natură de a cărunţi părul copiilor, ne cauzară grele boale de friguri, cu paroxisme ferbinţi şi reci, de cari eu, bietul istoric, fui căznit de la începutul lui Tamouz (Iulie), până la Pentecote, şi de care suferii mari chinuri în timpul unei erni friguroase şi geroase".

Iar mai departe adaugă: „Marţi noaptea în 25 a lui Nisân, muri piosul Conon Soleiman Ibno Zsahr, colegul nostru de la Damasc, de boala adusă din Moldova: friguri intermitente, care ne căzneau în toate zilele câte de două sau trei ori, fără ca să avem vreun leac, mai cu seamă în nopţile cele gheţoase ale ernei... Nu mâncam nimic şi numai dimineţile, după paroxism, înghiţeam câte o picătură de apă pentru a stinge focul interior. Am fi dat sufletele noastre pentru o rodie...". [1])

La 21 Noembrie 1689, se vesteşte că principele de Baden comandantul trupelor imperiale a intrat în Moldova, dar este bolnav de friguri: *„Il Principe di Badenha la quartana...".* [2])

Dimitrie Cantemir defineşte frigurile de *„a patra zi, cfartană".* [3])

La 22 Septembrie 1713, se scrie Patriarhului Hrisant că *„învăţatul dascăl Constantin... ţi se închină cu friguri quartane, şi roagă, să spui Preasfinţitului de Drista (doctorul Ioan Comnen), să-i scrie ce să facă...".* [4])

La 11 Noembrie 1728, Roxandra Mavrocordat, mama Domnitorului, scria Patriarhului Hrisant: *„numai că noi suntem supăraţi de friguri, care ni-au îngenunchiat foarte...".* [5]) Acelaş lucru spune şi Cronicarul Anonim. [6])

In Cronica Anonimă se descrie frumos frigurile de care a zăcut Grigore Ghica şi toată casa lui:

„In zilele acestui Domn, în anul 7236 (1728), fost-au şi boală de friguri foarte multă peste toată Moldova, care se va pomeni multă vreme, că nu unul sau doi într'o casă, ce câţi erau toţi

---

1) Arhiva Istorică a României, Tom. I. pag. 84 şi 106.
2) Hurmuzachi, vol. V/2. Doc. CCLXXIV, pag. 178.
3) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 13.
4) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/1. Doc. DXLI, pag. 543.
5) Idem, Hurmuzachi vol. XIV/2, doc. DCCCCLXXXI, pag. 1020.
6) Cronica Anonimă, în Letopoiseţi, vol. III, pag. 172.

zăceau şi la prostime şi la boeri, până şi în casa Domnului au intrat acea boală, din care boală Alexandru Bezede, ce era mai mic, au şi murit şi l-au îngropat în sfete Nicolai, cu multă cinste şi slavă; pentru care Bezede, au mângâiat Dumnezeu pe Grigore Vodă cu altă Bezede, ce l-au născut în ziua sfântului Grigore numindu-l iar pe acest nume al sfântului, pre care prin darul lui Dumnezeu şi ruga sfântului, poftim să trăiască cu procopseală creştinească. Şi pre toţi câţi au fost în casă, i-au orânduit boala aceasta, şi încă mai ales pre Domn l-au supărat această boală foarte mult, că alţi mulţi după ce îi întorcea, se mântuiau de boală, iar Domnul nici de cum nu se putea mântui; că s'au bolnăvit de cu vară şi până la Martie nu s'au putut mântui; numai câte o zi două îl lăsau, apoi iar îl apucau, cât şi Domnul se spăriese, dară şi alţii toţi. Numai cele ce's de la Dumnezeu, îi cu neputinţă la oameni. Iară după ce au dat la primăvară, la luna lui Mai, s'au ridicat Grigorie Vodă din Iaşi, cu toată curtea sa şi au mers la mânăstirea Bârnova; acolo aflând aer bun şi apă bună, au şezut două săptămâni şi de acolo au aflat sănătate, şi au rămas mântuit de acea boală, şi s'au întors sănătos la Iaşi...". [1])

Negreşit că de n'ar fi în acest citat descrierea accesului paludic, care revenea la două zile, şi care a ţinut din vară şi până în Martie următor, ni-am fi putut gândi la o febră tifoidă din cauza gravităţei şi întinderei acestei boli descrisă de Cronicarul Anonim. De altfel nu se exclude posibilitatea asocierei acestor două boli.

Tindal, autorul biografiei lui Cantemir, spune că soţia acestui om mare, Casandra Cantemir, fata lui Şerban Cantacuzino, fostul Domn al Munteniei, după sosirea lor în Moscova, s'a bolnăvit de friguri:

„Ea era foarte supărată că şi-a perdut patria şi pe consângenii săi din Moldova şi Ţara Românească, unde toate bunurile, atât ale sale cât şi ale bărbatului său au fost confiscate de către Poarta Otomană; încât în urmă o au coprins nişte friguri, cari prin ignoranţa apotecariului au devenit mortale, fiindcă i-au dat un purgativ prea tare, şi aşa, după o boală de câteva zile, la 11 Mai 1713, a trecut în viaţa cealaltă, în vârstă numai de 30 de ani. [2])

Credem mai repede că au fost friguri hectice, pentrucă o fată a ei, Casandra, a murit tot de tuberculoză, şi însăşi Cantemir a murit

1) Cronica Anonimă, pag. 168.
2) Biografia lui Cantemir, in Ist. Imperiului Otoman, de N. Tindal, pp. 801-2.

de complicaţia ultimă a unui diabet rapid, adică tot de tuberculoză pulmonară.

Dimitrie Cantemir dă sub formă de anecdotă un tratament ciudat contra frigurilor, întrebuinţat de Caucazieni:

> Un mare slujbaş turc, originar din Abazia din Caucaz, a fost bolnav de friguri şi de stomah. Pentru a se vindeca a fost sfătuit *„să lase medicina la aceia care sunt născuţi şi crescuţi în ţări unde este în uz, iar el să nu ia alta decât pasta, care este o mâncare foarte plăcută şi sănătoasă, ce o prepară Abasianii din meiu pisat, după ce l-au curăţit mai întâi de coajă" (ar fi mămăliga de mei dela noi).* [1])

Boli de plămâni. In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, întâlnim termenii *„junghiu"* şi *„ bold, giunghiu ".* [2]) Sunt termeni, cari deşi nu sunt însoţiţi de vreo altă explicaţie, totuşi credem că se aplică junghiului din bolile plămânilor.

Dintre boalele plămânilor, distingem tuberculoza, singura care pare a fi fost deosebită de celelalte afecţiuni pulmonare, confundate toate între ele.

Tuberculoza pulmonară, nu-i pomenită de nici un cronicar, de nici un document; totuşi boala exista şi era cunoscută cu un termen care se păstrează şi astăzi, oftica. Dimitrie Cantemir este cel dintâi care pomeneşte despre oftică. Pentru el *„ oftica este boala hronică, boală care ţine cu anii" ;* [3]) iar supărarea mare poate bolnăvi pe cineva, să-l slăbească şi să-i provoace chiar şi *„tusa cu sânge".* [4])

In afară de termenul popular de oftică, Cantemir numeşte tuberculoza şi *„hectica"*, dând acestui termen toată greutatea unui termen tehnic, ştiinţific. Cantemir povesteşte că Hasnadar Ibrahim Paşa, cel care a fost însărcinat cu ratificarea păcei dela Carloviţ, a fost numit în urmă guvernator la Belgrad. Şi, pentrucă era beţiv din cale afară, Sultanul nu i-a mai dat voe să vie în faţa lui, la Adrianopol. De supărare. Turcul *„a căzut în hectica şi a murit".* [5])

Tindal, biograful lui Cantemir, cel care a tradus *„Istoria Imperiului Otoman"* în englezeşte, şi care şi-a cules informaţiile de la An-

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 766, nota.
2) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 114, rândul 370 şi p. 242, r. 3417.
3) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 9.
4) Idem, pag. 121.
5) D. Cantemir. Ist. Imperiului Otoman, pag. 739, nota.

tioh, fiul cel mai mic al lui Cantemir, spune că Smaranda, a doua fiică a lui Dimitrie Cantemir *„suferea de hectica (phtisis)"*. [1])

Boli de inimă, vor fi fost cunoscute, dar nimeni nu pomenește de ele. In Psaltirea Scheiană ca și în toate cărțile bisericești, inima este menționată necontenit, dar numai cu înțeles moral. Pe de altă parte, din cauza ignoranței anatomiei, foarte ades inima este confundată în limbajul popular cu stomahul, cu regiunea epigastrică, acolo unde de obicei se simt mai tare bătăile aortei abdominale; această confuzie de termeni se păstrează și astăzi, căci și astăzi se spune *„inimă"* regiunei epigastrice, sau se spune *„inimă"*, *„am inimă"*, la dizenterie.

In Lexiconul Slavo-Român, din 1649, se găsește un cuvânt slavon tradus de Mardarie, autorul Lexiconului, cu *„greutate la inimă"*, dar fără altă explicație. Apoi se găsesc termenii *„chin, vătămarea inimei"*, tot fără altă explicație, încât nu-i cu putință să știm de care inimă este vorba. [2])

Dimitrie Cantemir vorbește cel dintâi despre *„izbâcnirea inimei"*. Este boala de care a murit împăratul Mihai Paleologul, dupe recucerirea Țarigradului, la 1283. [3])

Palpitațiunile de inimă sunt pomenite tot de Cantemir. Rami Mechmed Pașa, poet și om de încredere al lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, a fost condamnat la moarte. Când i s'a comunicat sentința *„a murit în palpitațiuni de inimă"*. [4]) De asemeni amintește despre edemele membrelor inferioare, despre *„picior idropicos"*. [5])

Icterul sau **gălbinarea**, acest termen îl găsim pentru prima dată în Lexiconul Slavo-Român, a lui Mardarie Cozianul din 1649: *„gălbinarea boala"*, dovadă certă că era cunoscută boala cu acest nume. [6])

In Istoria Ieroglifică a lui Dimitrie Cantemir, gălbinarea este numită *„boala împărătească" : „...la chip veștedă și gălbinicioasă, ca ceia ce în boală împărătească cad..."*. [7])

Despre pietrele roșii la ficat și pietrele de la rinichi, am vorbit la capitolul cunoștințelor anatomice.

1) N. Tindal. Biografia lui D. Cantemir. în Istoria Imperiului Otoman, pag. 802.
2) Gr. Crețu, l. c., pag. 262, rândul 3827. și pag. 242, r. 3414.
3) D. Cantemir. Hronicul, pag. 477.
4) Idem. Istoria Imperiului Otoman, pag. 748.
5) Idem. Istoria, Ieroglifică. pag. 110.
6) Gr. Crețu. Lexicon Slavo-Român, pag. 157, rândul 1437.
7) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 135 și 396.

Bolile de stomah, sunt amintite de Cantemir. El spune că omul trebue să mănânce cu rost, că altfel: *„bucatele vârtoase stomahului slab aduc greu"*; [1]) iar *„stomahul încărcat aduce greață"*. [2])

Se cunosc hematemezele ca şi hemoragiile hemoroidale, că *„sângele care este să cură, în vine a rămâne cu anevoe este"*. [3])

Şincai povesteşte că Pahomie, patriarh a doua oară în Țarigrad, (1512) a făcut o călătorie prin Țările Româneşti unde a fost primit bine şi dăruit din belşug, dar când s'a întors:

> *„...venind în Selibria, oarecare monah prietenul lui, anume Teodul, i-au dat venin, silit fiind la aceia de unii clirici, care, bându-l au vărsat ca povoiul (torent) sânge pre gură şi pre din gios şi apropiindu-se de moarte l-au pus în căruță şi ducându-l în biserica cea mare, cât a sosit acolo, şi-au dat sufletul"*. [4])

Cantemir spune despre Grigore Ghica, cel otrăvit de doctorul Timon, că a murit *„sau în hemoroida, sau înveninat"*. [5])

Vărsătura, este simptom de otrăvire; de aceia orice vărsătură înainte de a fi aruncată, trebue arătată întâi la vraci, altfel cel de o ascunde poate fi bănuit că-i vinovat. Vărsătura se numeşte şi borâtură:

> *„Cela, ce ascunde borâturile omului celui bolnav, şi nu le arată la vraciu să le vază, face prepus, cum să-l fi otrăvit pre bolnav"*. [6])

Otrăvitului se dă erbi ca să verse otrava; cronicarul Miron Costin povesteşte că Gaşpar Vodă (1619-1620), care uneltea cu Leşii contra Turcilor, voia să ucidă pe boerii potrivnici, şi:

> *„...pre Bucioc au socotit să-l otrăvească. Şi într'o zi oprindu-l la masă, şi-au scornit voe bună, închinând la Bucioc cu veselie, au pus de i-au dat otravă. In loc s'a simțit Bucioc otrăvit şi s'au şi sculat de la masă şi s'au dus la gazdă, având erbi împotriva otrăvei, date de la un doftor prieten, că aştepta el*

1) D. Cantemir, Ist. Ieroglifică, pag. 60.
2) Idem, pag. 62.
3) Idem, pag. 295.
4) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 132.
5) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 419.
6) Bujoreanu, Pravile. Glava 10, punctul zi (17) şi glava 245 zác 17, pag. 28 şi 234. — Longinescu. Legi vechi, pag. 111.

una ca aceia de la Gaspar Vodă. Indată cât au luat erbi au şi început a vărsare otrava, cu mare cumpănă de viaţă. A doua zi s'au făcut răsbolit şi Gaspar Vodă dând vină stolnicului, că au făcut bucatele cotlite". [1])

Otrava se absoarbe prin stomah şi de aici trece în tot trupul: *„otrava cumplită otrăvind stomahul, tot trupul putrezeşte...".* [2])

Pravilistul bisericesc face deosebire între vărsăturile din beţie şi cele din boală *„de vreo boală oarecare".* Primele se pedepsesc, celelalte au pocanie cu metanii de făcut. [3])

Dropica, idropia sau **idropizie,** este ascita.

Intr'un fragment de cronică, atribuit Spătarului Milescu, se spune că Traian ar fi murit de idropie:

„Intr'acelea deci gătindu-se Traian şi spre aceia vrând a se porni să meargă, boala idropiei viindu-i, şi până la Cilicia mergând, acolo au murit, împărăţind 19 ani şi şase luni". [4])

Cantemir îi spune hidropică: *„Sultanul Soliman (1687), care sufera de hidropică (boală de apă)".* [5])

Cronicarul Ioan Neculce spune dropică. In timpul domniei lui Antioh Cantemir (1695-1700), Lascarache Ruset fiul Cuparului Ruset cel Bătrân, s'a întors dela Rodos unde fusese surghiunit, *„numai nici de un folos nu fu lui Antioh Vodă, că veni de la Rodos la Ţarigrad bolnav de dropică, şi peste puţină vreme au murit".* [6])

Şincai întrebuinţează termenul de idropizie, boală de care a murit Gabriel Betlen, la 15 Noembrie 1629. [7])

Documentele străine afirmă că şi Matei Basarab ar fi murit de hidropică; Girolamo Trivisan scrie Dogelui la 8 Februarie 1642:

„Del Prencipe Matthei di Valachia continua l' incertezza et della vita, et della morte. Li suoi Ministri dicono esser vivo, e sano, altri affermano essersi fatto hidropico...". [8])

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 270.
2) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 51.
3) Bujoreanu, Pravila dela Govora, pag. 103. — Pravila Matei Basarab. Invăţături gl. 62, pag. 162.
4) Letopiseţi, vol. I, pag. 95.
5) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 606.
6) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 256.
7) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 13-14.
8) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. DXCVIII, pag. 514.

La 1694, un Ioan Mulaimes din Ianina, închină o descriere a dropicei, lui Constantin Stolnicul Cantacuzino. [1])

Enfracsis, termen medical întrebuinţat de Cronicarul Enache Cogălniceanu. Ar fi o boală care simulează sarcina. După etimologia grecească a cuvântului, ar însemna constipaţie tare, care merge până la ocluzie. Cronicarul spune:

„Iară când au fost al patrulea an, 1753, Ghenarie 1, s'au săvârşit Doamna Soltana, fiind bolnavă încă de cu vară, zicând că este grea, ci au fost o enfracsis care nu o au putut pricepe doftorii". [2])

Această moarte care pare să fi fost provocată de o peritonită tuberculoasă, a dat mult de lucru pe vremuri Domnitorului Constantin Racoviţă, şi diplomaţiei contimporane. [3]) De supărare, de jale ca şi din prinosul dragostei ce avusese pentru Doamna lui, Racoviţă a înfiinţat spitalul Spiridoniei din Iaşi, întru veşnică amintire a soţiei lui.

Herbinţeala sau Fierbinţeala, febră cum am spune astăzi, este simptom de boală grea.

Ştefăniţă Vodă dacă s'a bolnăvit *„aşa de greu l'a cuprins herbinţeala, cât până la Tighinea a stătut frănitic, adică buiguit de hire".* [4])

Constantin Copronim, dacă s'a bolnăvit, *„de buba ce-i zice antraxi, şi deciia mare ferbinteială...".* [5])

Cuvântul de pojar, adică arsură, se întrebuinţează de multe ori pentru febră: *„...pojarul care mănuntaele'mi topia...".* [6])

Podagra, Heragra sau Podalgie, sunt termeni care indică guta, durerile articulare gutoase. Dimitrie Cantemir îi spune *„gută"* şi explică că vine din *„necumpătul"* vieţei şi atacă în general cam deodată şi mâinile şi picioarele. [7])

Niculae Costin îi spune podalgie, ca să arate că-i vorba de dureri ale picioarelor; povestind atacul lui Ştefan cel Mare contra lui Albrecht Craiul Leşilor, spune că Ştefan l-a urmărit în Codrul 'Cos-

---

1) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/1. Doc. CCCLVIII, pag. 295.
2) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 224.
3) Vezi pag. 130 şi următoarele.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 372.
5) D. Cantemir. Hronicul, pag. 347.
6) Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 271.
7) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 193.

minului *„măcar că scriu unii că era Ştefan Vodă în sanie, bolnav de podalgie"*. [1])

Cronicarul Ureche îi spune podagrie. El povesteşte că după ce Ştefan a ocupat Pocuţia, Leşii au intrat pe altă parte în Moldova şi au făcut atâtea prădăciuni, că Stefan a fost silit să iasă din Pocuţia *„însă, mai mult de boală ce a avut, de podagrie...“*. [2])

Miron Costin o numeşte podagră sau heragră. Povesteşte că Radu Vodă Mihnea (1623-1626) era *„om boleac şi de mâini şi de picioare, care boală podagră şi heragră se zice, n'au tărăgănat viaţa îndelungat şi acolo la Hârlău i s'au sfârşit viaţa"*. [3])

Despre acelaş Radu Mihnea, Şincai spune că, pe când domnea în Muntenia (1620-1623), a eşit înaintea unui sol polonez, dar i-a eşit cu lectica, fiind podagric. [4])

Reumatismul, este citat de Cantemir. El spune că Sultanul Mohamed, dacă a fost detronat (în 1687), a fost ţinut la închisoare timp de cinci ani, după care a şi murit; unii zic înveninat, dar Cantemir ştie că Sultanul suferea de:

> *„rheuma în mâini şi în picioare; mai adaugă aci hipohondria cauzată prin o profundă melancolie în care căzuse în timpul arestului său de cinci ani, prin care i s'a stors tot spiritul şi puterea de viaţă“*. [5])

Pietrele roşii la ficat şi piatra la rărunchi, care împiedică lăsarea udului, sunt citate de Cronicari şi de Pravilist. Spune Cronicarul, că la autopsia lui Duca Vodă s'au găsit *„27 de petre roşii"* în herea lui, şi deosebi de acestea *„ spun că au mai aflat şi la rărunchii lui de către stânga alte două petre...“*. [6]) Pravilistul aminteşte despre cei care au *„piatră şi nu'şi pot lăsa udul"*. [7])

Diabetul este boala de care a murit Dimitrie Cantemir. Fostul Domnitor al Moldovei, dupe retragerea lui în Rusia, a însoţit pe Ţar, în 1721, în expediţia din Caucaz. Pe drum, la Colomna a prins a avea *„dureri de renunchi şi nişte friguri uşoare; pre lângă aceasta, din când*

---

1) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I, Apendice V, pag. 394.
2) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 177.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 288.
4) Şincai, Cronica, vol. III, pag. 13-14.
5) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 576-577.
6) Vezi pag. 211 n. 2.
7) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţăt. patriarh. Anastasie, gl. 35, pag. 441.

în când se simțea atât de slab, încât trebuia să stea câte două-trei zile în pat"; curând s'a aflat că sufere de *„diabetes, adică scurgerea udului, care într'atât îl debilitase, încât nu se mai putea pune pe cal"*. Țarul la lăsat în Astrachan, în căutarea doctorului Policala. In urma intervenției unui medic militar, Englert, Cantemir s'a ameliorat și s'a întors la moșia lui. La 15 August 1723, *„îl apucară friguri mortărețe, iar scurgerea udului crescuse în așa măsură, încât la 21 August, a murit în etate de 49 de ani"*. [1]) Ținând seamă că o fată și soția lui Cantemir au murit de tuberculoză, socotim că și el a murit de complicația obișnuită a diabetului, adică tot de tuberculoză.

Mușcătura de șarpe, se tratează *„au cu mai iuți și tari erbi, sau cu mai moi și mai blânde"*. [2]) In acelaș scop se poate întrebuința și piatra Ahatis, piatră rară cu proprietăți curative și cu care *„cum vei freca cu dânsa pre om la frunte, se tămăduiaște"*. [3])

A rânchеza, este o boală ciudată de care a murit un copil al lui Grigore Ghica. Faptul este relatat de Șincai:

> *„Uciderea boerilor și a postelnicului Cantacuzino a fost osândă de la Dumnezeu trimisă. Osânda aceasta a căzut și pe Grigorie Vodă, după ce s'au înturnat el pre întâi August, de la oaste (fusese cu Turcii și cu Moldovenii spre Buda), pentrucă i-au murit pruncul de groaznică moarte rânchezând ca cai, carele s'au astrucat în Biserica lui Matei Vodă"*. [4])

Boala cronică, adică *„boala care ține cu anii, cum este oftica, dropica și altele"*. [5]) Spune Camtemir: *„... gâlceava lungă atocma este cu boala hronică"*. [6])

Boli ale sistemului nervos.

Bolire de cap, este termen din Lexiconul Slavo-Român al lui Mardarie Cozianul, din 1649, fără nici o altă explicație asupra înțelesului acestor cuvinte. [7])

Cataroi sau paliz, sunt termeni întrebuințați de Ioan Neculce

1) N. Tindal. Biografia lui Cantemir, in Istoria Imper. Otoman, pag. 803.
2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Săborul 5-6, gl. 98, pag. 390.
3) Vezi pag. 182 n. 3.
4) Șincai. Cronica, vol. III, pag. 97,
5) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 9.
6) Idem, pag. 34.
7) Gr. Crețu, l c., pag. 126, rândul 699 și pag. 262, rândul 3826.

şi Niculai Costin. Domnitorul Şerban Cantacuzino spune acestei boli *„dambla"*.

Cuvântul de cataroi înseamnă ictusul apoplectic, că spune cronicarul Neculce, despre moartea lui Duca Vodă:

Duca Vodă a fost prins şi dus într'un fel de captivitate la Liov (Lemberg). Soţia lui, Doamna Nastasia a negociat răscumpărarea şi a trimis banii răscumpărărei prin Ungaria; dar Ungurii au pus mâna pe bani „şi oblicind (adică aflând Duca) că au oprit Ungurii banii, l'au lovit cu cataroiu de voie rea şi au murit în loc". [1])

Cronicarul, Niculae Costin, povestind despre cele de mai sus, adaugă, chip explicare, că a murit *„de paliz, adică cataroi..."*. [2])

Şerban Cantacuzino, Domnul Munteniei, care a jucat un rol de seamă în răscumpărarea lui Duca, comunică moartea acestuia, patriarhului Hrisant Notara, întrebuinţând cuvântul de dambla:

„A-ţi aflat credem şi de moartea bietului Duca Vodă, care a murit de dambla, şi nici n'a avut vreme să se spoveduiască; cum a căzut, i s'a şi închis gura, nici împărtăşania n'a putut-o lua cu simţ în el". [3])

In altă împrejurare şi Neculce întrebuinţează tot cuvântul de dambla. In a doua domnie a lui Grigore Ghica în Moldova (1739-41), marele logofăt Constantin Costachi Gavriliţă, fiind la Suceava şi mergând la mânăstire la Suceviţa, unde a ospătat, în dimineaţa zilei de 28 Februar:

„sculându-se de noapte, să meargă la biserică şi eşind afară, l-au lovit o ameţeală, ce să zice dambla, de au căzut în mijlocul mânăstirei, şi luându-l feciorii în braţe, de abia l-au dus până la chilie şi până în două trei ceasuri au şi murit...". [4])

In apusul european se spunea *„apoplexie"*. Aşa, Octavian Bon, reprezentantul Veneţiei, comunică Dogelui la 12 August 1606, că

1) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 223.—Dr. P. Samarian. Boala Ducăi Vodă. In Revista Ştiinţelor Medicale, nr. 9, Septembrie 1932.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 32.
3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XIV/1. Doc. CCCXXV, pag. 258,
4) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 386.

„Hieremia Principe di Bogdania li giorni passati mori di accidenti di apoplesia...“. [1])

Dimitrie Cantemir întrebuinţează tot cuvântul de apoplexie. In descrierea ce face asupra morţei tatălui său Constantin Cantemir, spune:

In iarna anului 1692-93, pe Constantin Cantemir îl durea mijlocul „renum dolore et urinae emingendae per arenam prohibitae dificultate laborabat“. Venind la Iaşi au sosit acolo şi trei patriarhi. Pe când slujeau toţi trei, Domnitorului i s'a făcut rău: „Princeps ex pristino morbo non perfecte valetudini restitutus, et nimia longa assistentia, morbi multo acerbioris recidivam patitur“. A fost dus în palat şi s'a aşezat la masă cu Patriarhii. Dar la masă nu s'a simţit bine şi scuzându-se a lăsat să-i ţie locul fiul său, Dimitrie Cantemir: „sed ingruescente morbo filium suum Demetrium in loco suo ad perfecte patriarcharum convivium celebrandum sedere jubet, ipse invaletudine excusatus“. Domnitorul s'a dus să se culce, dar îi era rău: „Princeps ad cubiculum reversus, ut diximus lecto se graviter prosternit, statimque capitis vertiginem et apoplexiae speciem totam sinistram corporis partem maxime debilitari sensit, ita ut oculum sinistrum caliginosum et visiva facultate privatum diceret...“. [2])

Şi în altă împrejurare, Cantemir întrebuinţează tot cuvântul de apoplexie:

Este vorba despre sultanul Selim al II-lea (1566-1575), care a construit o bae frumoasă, minune. Şi până a nu fi gata şi pereţii uscaţi, sultanul a vrut să fie cel dintâi care să facă bae acolo, în timp ce „varul producea încă emanaţiunile sale veninoase“. Sultanul, dupe unii autori, „a băut o bună porţie de vin pentru a paraliza aceste evaporaţiuni. Puţin după aceia a resimţit o durere uşoară de cap, apoi i-a venit o ameţeală şi în urmă un fel de apoplexie, care după 11 zile de continuă indispoziţiune...“, a murit. [3])

In Cronica Bălăcenească, citată de Şincai, se descrie mai complect atacul de apoplexie al lui Duca Vodă; se spune că, pe când Duca Vodă citea nişte scrisori de-ale Doamnei Nastasia, când a ajuns la:

1) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. CCLXXX, pag. 289.
2) D. Cantemir. Vita Constantini Cantemyrii, pag. 76.
3) Idem. Istoria Imperiului Otoman, pag. 336-7.

„a ceti până la a treia, numai decât a căzut pe laviță, și se văita și nu mai putea vorbi, și mâinele nu putea să le mişte și ridicându-l l-au pus în pat și după trei zile au murit...“. [1])

Pravilistul cunoaşte cazurile de paralizii cu atrofii şi contracturi, când membrul paralizat rămâne uscat, de exemplu, cu mâna uscată:

„...de va fi cu boală mare, cum am zice orb, sau surd, sau i se va fi uscat mâna dreaptă...“, nu poate fi preot. [2])

Leşin, leşinat, este un termen care după Pravila bisericească ar avea înţeles de aura epileptică: *„preotul care leşină şi cade“* este oprit de a sluji împărtăşania. [3])

Dupe Cronicari, cuvântul leşin are acelaş înţeles ca şi astăzi. De exemplu, Grigore Ureche povesteşte că Lăpuşneanu Vodă fiind greu bolnav în 1568, a rugat pe Episcopi, să-l călugărească înainte de a muri, *„şi văzându-l ei că au leşinat şi-i mai mult mort decât viu“*, l-au călugărit. [4]) De altfel era o credinţă care a persistat multă vreme şi câte odată se mai aude şi astăzi de ea, aceia ca omului grav bolnav să i se schimbe numele sau să fie călugărit; în acest chip se înşală boala şi mai ales moartea, şi scapă bolnavul.

Neculce povesteşte că în al şaselea an al domniei lui Constantin Cantemir, în 1690, a intrat în Moldova Polonii cu generalul lor Sobieschi, numai că i-a apucat o vreme rea *„de au murit oastea mai bine de giumătate îngheţată şi leşinată...“.* [5])

Lovitura ce loveşte pe om, sau **patima** cu *„lovitura ce loveşte pe om şi cade jos de se bate, sau se tăvăleşte şi-i merg spumele“,* este fără îndoială epilepsia.

Epilepticul are *„năbădâlci, adică simptome de boală: „... ceia ce'i lovesc năbădâlcile, adică la ceia ce'i lovesc lovituri şi cad jos de se tăvălesc şi le merg spumele“.* [6])

Epilepsia este motiv de divorţ, numai dacă unul din soţi a fost bolnav înainte de a se căsători, iar dacă boala se iveşte după căsătorie, nu se mai poate despărţi:

---

1) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 137. Citează Cronica Bălăcenească.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invăţături, glava 94, pag. 171.
3) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţături, glava 92, pag. 170.
4) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 222.
5) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 239.
6) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţături patriarh. Anastasie, gl. 35, p. 441.

„...muiarea de va fi avut acea patimă mai dinainte de ce nu se va fi fost blagoslovit cu bărbatul ei, şi se va mărturisi de mărturii credincioase, atunci degrab se desparte... Iar de va fi venit acea patimă muerei, dacă se va fi blagoslovit ... atunci să n'aibă nici o voe, nici putere acel bărbat al ei, să o despartă, adecă să o lase, până întru toată viaţa lui, nici într'un chip...".

La fel se prevede şi pentru cazul când s'ar bolnăvi bărbatul. [1]

Epilepsia se mai numeşte şi *„cea nevoe"*. Dimitrie Cantemir poveşteşte că, împăratul Zenon (491):

„din băutură fără măsură, l'au lovit cea nevoe, şi atâta l'au ţinut de mult, că toţi s'au gândit că au murit; şi îndată l'au şi îngropat, puindu-i piatră mare deasupra; apoi în mormânt iarăşi la fire viindu-şi, au început a striga; ce nime să-l scoaţă n'au vrut şi mai vârtos împărăteasa Aridna, să-l lase să se năduşească, au poruncit". [2]

Aspis este o piatră rară, care *„iaste foarte de treabă la ceia ce'i lovesc lovituri şi cad jos de se tăvălesc şi le merg spumele".* [3]

Din domeniul bolilor psihice avem iarăşi câteva ştiri de altfel destul de vagi. In genere, despre bolile minţei, Niculae Mavrocordat are o cugetare foarte frumoasă: *„patimele trupeşti au nevoe de narcotice, iar cele ale sufletului, de cuvinte generoase".* [4]

Tot Dimitrie Cantemir este acela care vorbeşte pentru întâia oară la noi despre **Conştiinţă.** Pentru el *„conştiinţa este ascunsul inimei".* [5] In pridoslovia *„Hronicului"* (în Prefaţă), spune, că a scris *„cu întreaga conştienţie (salva conscientia)".* [6] Sau: *„...orice scriitori streini pentru neamul Moldovenilor, în cărţile sale însămnat ni-au lăsat, veri de lăudat or fi acelea, veri de hulit, cu bună inimă să le auzim, şi cu curată conştienţie, altora să le povestim".* [7]

Inţelepciunea, pentru Cantemir, este *„sub stare a tot lucrul cu cinste a face, sau, după cinstitele Pravili a trăi; este dreapta şi orânduita a sufletului întăritură... este a omenescului sănătate... cu mult*

---

1) Bujoreanu. Prav. Matei Basarab. Invăţături. gl. 234, pag. 225-26.
2) D. Cantemir. Hronicul, pag. 296.
3) Vezi pag. 182. punctul 6.
4) N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 526, p. 436.
5) D. Cantemir. Hronicul, pag. 179.
6) Idem, pag. 10 şi 31.
7) Idem, pag. 179.

mai vârtoasă decât a trupului". [1]) Iar despre omul înțelept, Cantemir spune vorbind la figurat: „*puțină sărătură având la creer*". [2])

Amarul inimei, expresie pitorească întrebuințată de Cronicarul Ureche ca să arate supărarea cea mare, pentrucă atunci ca și astăzi, inima a fost și este socotită drept sediul sentimentelor de bucurie, supărare, dragoste ori ură. Spune Cronicarul: „*ce vină vom putea da celui ce nu poate suferi amarul inimei sale...*". [3])

Scârba, este supărarea mare, cu acelaș înțeles ca și „*amarul inimei*". Psalmistul Scheian îi spune „*scrăbi*", iar Coresi îi spune „*scrăbâ*". [4])

De scârbă, adică de supărare mare, oricine se poate chiar bolnăvi; de va păgubi cineva „*și se va scârbi și de scârbă va cădea în boală, și'și va nevoi viața lui...*". [5]) Sau: „*feciorul, de va scrăbi pre mumă-sa, mai bine ar fi lui, să nu fie născut*". [6])

Inima rea, are acelaș înțeles cu amarul inimei și scârba. Cronicarii întrebuințează destul de des una din aceste expresiuni, când este vorba să se explice cauza unei boli, sau a unei morți necunoscute. De exemplu:

Ureche povestește că Albrecht, craiul leșesc, venind în contra lui Ștefan cel Mare (1497), n'a putut isbândi în planurile sale și fiind „*de inimă rea bolnav*", s'a întors; fiind bătut de Ștefan în Codrii Cosminului „*de inimă rea puțin de n'au murit*". [7])

Cristofor Batori a murit în 1581, „*unii zic, că din inimă rea...*". [8])

Un Ioachim a plătit 500 de galbeni ca să capete Scaunul de Patriarh la Constantinopol, dar lucrul s'a aflat, și, când după înscăunare a vrut să vie în Moldova, în 1508, Bogdan Vodă nu l'a primit, că ocupase locul de Patriarh contra canoanelor, și atunci „*Patriarhul foarte s'au întristat și rușinat, și întorcându-și calea... bolnăvindu-se de întristare, au murit...*". [9])

Hipohondria și **melancolia,** sunt consecințele supărărilor mari. Cantemir spune că Sultanul Mohamed, care a fost detronat în 1687,

1) D. Cantemir. Divanul, pag. 192.
2) Idem. Hronicul, pag. 244.
3) Gr. Ureche, în Letopiseți, vol. I, pag. 208.
4) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 8. psalmul IV.
5) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invățături, glava 140. pag. 188.
6) Idem. Pravila Bisericească dela Govora. pag. 91.
7) Gr. Ureche, în Letopiseți. vol. I, pag. 171 și 173
8) Șincai. Cronica, vol. II. pag. 235.
9) Idem, pag. 116.

a fost închis; iar după cinci ani a murit de *„hipohondria cauzată prin o profundă melancolie în care căzuse în timpul arestului său de cinci ani, prin care i s'au stors tot spiritul și puterea de viață".* [1]

Cantemir definește *„ypohondria" : „boala care zmintește fantazia; slăbiciunea părților trupului, carile sunt pregiur (de) inimă";* iar melanholia înseamnă, *„boală de voia rea, pătimirea întristărei, fierea neagră".* [2]

Turbatul, este omul opus celui amărât, este omul excitat, care nu știe nici ce face; spune Pravilistul: *„...de vreame ce iaste un lucru, cum ar fi turbat de dragoste...".* [3] Sau cum spune Cronicarul: *„și aceasta încă să se știe, că prin slobozirea lui Dumnezeu, nerăbdând spurcata faptă, se pedepsesc de oameni Domnii răi și turbați...".* [4]

Firea bărbatului cea sireapă și vrășmașă, este expresia pitorească a Pravilistului, ca să indice pe bărbatul nervos, iute. [5]

Frănitic și buiguit de fire, este omul excitat, delirant. De exemplu, omul delirant din cauza febrei produsă de boală. [6] In afară de boală, omul buiguit este cel care vorbește ce nu trebue, care aiurează. Cantemir spune despre cei care neagă latinitatea Românilor *„că buiguesc".* [7] Sau: *„pre muritori îi buiguești"*; sau: *„...liliacul buiguiaște și nici ce poftește, nici ce grăiaște, știe".* [8] Vârsta înaintată poate fi motiv de buiguială, că spune Cantemir: *„...împiedicat de bătrânețe și buiguit de căruntețe fiind...".* [9] Cantemir dă chiar o definiție a buiguelei: *„buiguire, cuvânt fără socoteală",* și-i mai spune și *„mateologhia".* [10] Când buiguiala se asociază cu turbarea atunci nimeni nu se mai poate înțelege cu cel atins de aceste două infirmități: *„turbata și lunateca buiguitură".* [11]

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 576-577.
2) Idem. Istoria Ieroglifică. pag. 24 și 14.
3) Bujoreanu, Pravile gl. iv (32) și gl. 259, zac 39; pag. 45 și 245. — Longinescu, Legi vechi. pag. 188.
4) Gr. Ureche. în Letopiseți. vol. I. pag. 208, notă de N. Costin.
5) Bujoreanu, Pravile gl. ka (21) și gl. 183, zac 19: pag. 38 și 201. Longinescu l. c. p. 155.
6) Vezi pag. 280 n. 5.
7) D. Cantemir. Hronicul, pag. 110 și 135.
8) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 98 și 154.
9) Idem, pag. 119.
10) Idem, pag. 14.
11) Idem. Hronicul, pag. 23 și 101.

Dragostea este o boală sufletească *„ce se închipuiaşte cu beţia, aşişderea şi cu nebunia, iară aşa mai vârtos iaste şi mai rea chinuire de cât acelea, de cât toate...“.* [1])

Minte aşezată, cei întregi la fire sau **deafirea,** este omul cu mintea întreagă, cuminte.

Cronicarii spun că Antioh Vodă (1695-1700), *„era om tânăr, ca de douăzeci de ani, om mare la trup, cinstiş, chipiş, la minte aşezat...“.* [2])

Mintea întreagă nu-i totdeauna în raport cu aspectul fizic al omului. Cazul citat cu Ştefan, părcălabul de Soroca, cel ucis de Vasile Lupu, este un exemplu demonstrativ. [3])

Omul care'şi face testament trebue să fie cu mintea întreagă, măcar de i-ar fi trupul bolnav: *„cela ce va să facă tocmeală, sau carte, aceluia trebue să-i fie mintea întreagă şi sănătoasă, iar nu trupul“.* [4])

Cantemir spune că înaintea împăratului Valentinian (370), s'a prezintat o solie de Geţi *„cei mai deafirea şi mai de frunte“.* [5]) Sau: *„...în monarhia noastră cei mai deafirea şi mai de frunte să fie...“.* [6])

Prostimea caracteriză pe omul simplu, neştiutor: *„ţăranul cel gros... de va grăi cuvinte fără de ispravă, fără cale, de se va cunoaşte lucrul că grăiaşte de prostimea lui...“.* [7])

Omul prost nu se poate conduce singur în viaţă, că dacă, *„capul se ameţeşte, picioarele dovedesc (înving), şi când mădularele buiguesc, lipsa crierilor arată“.* [8])

Intunecare a minţei, este o expresie frumoasă a cronicarului Miron Costin, ca să dea o explicaţie imoralităţei lui Alexandru Vodă, (1620-21) care a trecut la mahomedanism: *„care a lăsat domnia şi au mers la Sultanul de s'au turcit, la care întunecare a minţei au venit din desfrânata faptă a curviei...“.* [9])

Lipsit din minte este cel cu turburări mintale dupe boală, om care nu-i întreg cu mintea, fără să fie chiar nebun. Spune Cronicarul:

---

1) Bujoreanu, Pravile gl. xa (61) şi gl. 366, zac i, p. 66 şi 290. Longinescu, l. c. p. 285.
2) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 256.
3) Vezi pag. 262 n. 5.
4) Bujoreanu, Pravilă Matei Basarab. Invăţături, glava 285, pag. 252.
5) D Cantemir. Hronicul, pag. 255.
6) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 162.
7) Bujoreanu, Pravile glava nf (59), punct g (3) şi glava 364 zac 3; pag. 65 şi 289.— Longinescu. Legi vechi, pag. 281.
8) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 236.
9) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 275.

„bolnăvindu-se feciorul, Radului Vodă (din Muntenia, 1664-1669), din care boală lipsise și din minte, că ori din fel era așa, ori dintr'acea boală, că umbletul lui nu-l arăta a fi deplin înțelept...". [1])

Slobivi, sunt oamenii ușurei, neașezați la minte; termen intrebuințat de Neculce:

Șerban Vodă Cantacuzino voia să scoată din Domnia Moldovei pe Dumitrașcu Cantacuzino, ca să pue în locul lui pe clucerul Constantin Cantemir, un bătrân de 70 de ani; acestuia îi impunea, în schimbul domniei, să nu se atingă de copiii boerului Gavriliță „pentru căci el vedea și cunoștea Gavriliță pe feciorii lui, că sunt toți așezați la minte, ce o samă sunt și cam slobivi". [2])

Nebunia sau **îndrăcirea** este boala omului eșit din fire. De această boală se ocupă și Cronicarii și Praviliștii, aceștia din urmă din punct de vedere medico-legal.

Pravilistul definește pe nebun: *„...când nu-i omul cu toată mintea, eșit din fire'i, nebun... ce va fi den afară de minte...".* [3])

In Psaltirea Scheiană, omului nebun se spune *„buiac".* [4])

Cantemir numește nebunia *„întunecarea minței"*, care este *„mai grea decât a nopței".* [5])

Acelaș lucru spune și Niculae Mavrocordat:

„Bolile trupului cu cât cresc cu atât sunt mai învederate, pe când cele ale sufletului ajungând culmea, robesc cu totul pe cel suferitor, și-i răpesc orice simțire". [6])

Dimitrie Cantemir, punând în gura altuia ceia ce el însuși scrie, afirmă că nebunia este o boală a cărei isbucnire se poate prevedea dupe anumite simptome. Pentru a dovedi acest lucru povestește:

„In 1705 a fost numit Ciorbuli Ali Pașa în postul de mare vizir; într'o zi, după ce i s'a prezintat ambasadorul Franței, Fe-

---

1) Niculae Costin, in Letopiseți, vol. II, pag. 21.

2) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag 227.

3) Bujoreanu, Pravile, gl. ne (55), punctul a (1) și glava 359 zac 1; pag. 61 și 286. — Longinescu. Legi vechi, pag. 266.

4) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 196, rândul 18.

5) D. Cantemir. Istoria Ierogl., pag. 270.

6) N. Mavrocordat. Păreri și cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 37, p. 419.

riol, Vizirul a spus: „Acest infidel sau este nebun sau să ştiţi că în scurt timp îşi va perde minţile. Şi — aceasta — adause el, o deduc din frecventa mişcare a ochilor săi, din agitaţia corpului său, din uşurinţa gesticulaţiunilor sale, şi din suspinarea sa continuă. Şi, acest pronostic s'a adeverit în mai puţin de una sau două luni de zile; căci în adevăr Feriol a înebunit şi a fost aşa de furios, încât a trebuit să-l ţină legat în fiare". [1])

Pravilistul deosebeşte nebunia subită de cea care vine mai lent; deosebeşte nebunia dragostei şi nebunia beţiei. Cunoaşte nebunia periodică: *„Cela, ce'i când şi când nebun, iar nu în toate zilele, cum s'ar zice, patru luni este nebun şi cinci, şase luni iaste înţelept".* [2])

Nebunia periodică se pune în legătură cu fazele lunei: *„... la schimbarea lunei fiind de boala ce avea turbat şi tulburat să fie socotea";* [3]) iar Niculae Mavrocordat spune: *„Ca şi bolile trupeşti, aşa şi cele sufleteşti se întorc de obicei...".* [4])

Nebunul nu-i responsabil în timpul nebuniei lui şi nici nu trebue pedepsit *„ că agiunge'i lui certarea că iaste nebun şi fără de minte...".* [5])

In cazuri dubioase numai Vraciul cunoaşte pe nebun. Iar soţii se despart în caz de nebunie. [7])

Dar, deşi Pravilele spun că nebunii nu se pedepsesc, totuşi cronicarul Enache Cogălniceanu, povesteşte că în timpul domniei bătrânului Calimah (1758-1761) un fecior de boer, Ilie Canta *„cam nebun şi semeţ"*, a ucis o slugă, care'şi serba nunta, pentrucă nu s'a dus imediat când a fost chemat de Ilie. Prins, Ilie Canta a fost băgat la închisoare şi tăiat în timpul domniei fiului lui Calimah (1761-64), ca *„pe un ucigaş de oameni"*, iar rudelor li-a trecut repede supărarea *„mântuindu-se de un nebun, căci totdeauna se necisteau şi ei cu faptele lui cele scârnave, care nu lipseau niciodată de la el".* [8])

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 777, nota.
2) Bujoreanu, Prav. gl. ne (55) punct. g [3) şi gl. 359 zac 3; pag. 61 şi 286.—Longinescu. Legi vechi, pag. 266.
3) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 270.
4) N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 560, pag. 438.
5) Bujoreanu, Pravile, gl. f (9) punct kg (23) şi gl. 360 zac 23; pag. 26 şi 231-32.—Longinescu, l. c., pag. 99.
6) Vezi nota 2; punct z (7).
7) Bujoreanu. Prav., gl. ka (21), punctul s (6) şi gl. 183, zac 6, pag. 37 şi 201. — Longinescu, l. c., pag. 153.
8) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 245-246.

Nebunia poate fi şi de ordin moral, nebunia omului dezordonat moralmente. Cronicarul Ioan Neculce spune că Antonie Vodă Ruset a fost un om foarte cum se cade, dar copiii lui au fost nişte nebuni:

„Fost-au şi feciorii lui Antonie Vodă desmerdaţi, fără de frică; umblau prin ţară cu mulţi feciori de mazili nebuni, strânşi cu dânşii, de făceau multe giocuri şi beţii şi nebunii, prin târguri şi prin sate boereşti, de luau femeile şi fetele oamenilor cu deasila de'şi râdeau de dânsele; ce nu numai a oameni proşti, ce şi a oameni de frunte şi de cinste...". [1])

In Cronica Bălăcenească, citată de Şincai, găsim un alt nebun moral, pe Ştefăniţă Vodă (1659-1662), din Moldova:

„Ştefăniţă, feciorul lui Vasile (Lupu) Vodă, fiind Domn la Moldova şi tânăr se desmerda şi făcea lucruri copilăreşti şi nebuneşti; nu căuta trebile domniei, ci curviile, nu numai cu partea femeiască ci şi cu partea bărbătească, că cuconii Moldovenilor cei frumoşi, atâta s'au împrumutat, cât nu erau în stat să plătească fără de paguba sa acea datorie. Mai făcea de aceste nebunii şi atunci când eşea la preumblare şi la vânaturi, că punea pe boeri pe cai turceşti şi eşind la câmp, poruncea de le lua frânele şi le da calea, iar caii nefiind domoliţi la mulţi li-au făcut primejdie de moarte. Era şi un heleşteu mare, şi deasupra lui foişor domnesc lângă casele cele domneşti; de acolo pe mulţi boeri îi arunca în heleşteu şi apoi râdea, deci scoţându-i din apă, îi îmbrăca în haine domneşti. De acestea şi de altele făcea Ştefăniţă Vodă, pentru care toţi îl urâse". [2])

Pentru vindecarea nebuniei este bună apa în care s'a frecat topazia o piatră scumpă, cu proprietăţi terapeutice. [3])

De fapt bolile sufleteşti sunt greu de vindecat, că *„răutatea boalei doftorii o tămăduesc, iar boala sufletului, leacurile apotecarilor nu ştiu..."*. [4])

Indrăcit şi **Indrăcirea,** sunt termeni întrebuinţaţi în Pravilele bisericeşti, similari cu nebun şi nebunia. Uneori aceşti termeni se găsesc împreună în aceiaş frază: *„ ... carele se îndrăceşte de va fi nebunind totdeauna, de va spune şi va huli..."*. [5])

---

1) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 213.
2) Şincai. Cronica, vol. III, pag. 95. Citează Cronica Bălăcenească.
3) Vezi pag. 181 punctul 2.
4) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 254.
5) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Răspunsurile lui Timotei, Intrebarea 3, p. 409.

Îndrăcitul nu-i lăsat să intre în biserică *„să nu zică cuvânt rău şi scârnav... să spăimeze şi să smintească gloata oamenilor...“.* [1]).

Pentru Pravilist nebunul este sub stăpânirea diavolului, de aceia nici nu se poate vindeca un nebun, fără numai cu rugăciuni. Probabil că această credinţă a făcut ca azilele de nebuni să fie aşezate numai în preajma bisericilor, mai ales pe lângă mânăstiri.

Cel stăpânit de diavolul poate fi furios, nebunie furioasă, care reclamă măsuri de pază excepţionale:

„Muiarea năduşită de Duhul necurat, adică în care lăcuiaşte Duhu hitlean şi nebuneaşte atâta cât o leagă cu lanţure, ca să nu se omoare, sau pre altul să vatăme...“. [2])

Alteori îndrăcirea nu-i decât aparentă, produsă de *„herea neagră“:*

„... de se va supăra neştine de herea neagră, cum s'ar părea că se îndrăceşte... Iar de va fi adevărat îndrăcindu-se...“. [3])

Logodna se strică când bărbatul sau femeia *„se va birui de dracul şi se va îndrăci...“.* [4])

Indrăcirea este motiv de divorţ, totuşi despărţirea nu se face imediat; bărbatul trebue să aştepte trei ani dela bolnăvirea soţiei, iar femeia trebue să aştepte cinci ani:

„De va avea neştine muiare care se îndrăceşte, acela să nu o despartă, ce să o aştepte ani trei, deci de se va tămădui, să o ţie...; iar de nu se va isbăvi după acei trei ani de acea patimă a dracului... să o lase şi să ia alta. Aşişderea şi muiarea de se va tâmpla să vie la bărbatul ei patima ca aceia a dracului, trebue să-l aştepte cinci ani...“.

Dacă însă a fost cândva îndrăcit şi înainte de nuntă *„atunci de grabă să se despartă...“.* [5])

Sunt însă şi Feţe bisericeşti, care nu admit sub nici un cuvânt divorţul în caz de îndrăcirea unuia din soţi. Printre aceştia este şi Timotei din Ţarigrad. [6])

---

1) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invăţături, glava 92, pag. 170.
2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Răspunsul lui Timotei, Intrebarea 15, pag. 411.
3) Idem, răspunsurile patriarhului Niculae, pag. 412.
4) Idem, Invăţături, glava 178, pag. 198.
5) Idem, glava 233, pag. 225 şi gl. 416, pag. 309.
6) Idem, răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 15, pag. 411-12.

Somnambulismul, este cunoscut Pravilistului mirean din 1646, căci citează cazuri de somnambulism, petrecute aiurea, şi acte făcute de somnambuli în timpul somnului ipnotic, fără ca să ştie ceva:

„De vreme ce mulţi s'au găsit de au făcut multe şi minunate lucruri în somn, şi dacă să deşteaptă, nu ţinea minte nimica, ce au făcut".

Faptele comise în timpul somnului se pedepsesc cu milă, afară de cazul când se va dovedi că să *„face că doarme"*. [1])

Sugestia. Termenul este modern, dar fenomenele de sugestie erau cunoscute celor vechi. Cronicarul Neculce ne dă un frumos exemplu relativ la sugestia lui Barnovschi Vodă, caz relatat mai sus. [2])

Dimitrie Cantemir deşi foarte învăţat totuşi crede şi relatează cu multă convingere un caz de sugestie:

Un fost soldat a căzut „în boală foarte grea, încât toţi medicii îl lăsaseră, căci corpul lui era plin de nişte ulcere urâte, care îi cauzau nişte dureri teribile. Pe când zăcea în această stare deplorabilă, veni la el abatele mânăstirei Mauromola, şi-i promise că cu ajutorul Fecioarei Maria, făcătoarea de minuni, îl va însănătoşi, dacă va renunţa la schisma papistă şi va trece la credinţa bisericei ortodoxe. Bolnavul în speranţa însănătoşirei, a acceptat această propunere a monahului. A fost dus în mânăstirea Mauromola; aici i s'au citit ziua şi noaptea rugăciuni şi în douzeci şi patru de ore, s'a însănătoşit complect". [3])

O altă poveste de sugestie ni-o dă tot Cantemir.

Un Turc foarte învăţat, a studiat aşa de mult, că a ajuns fantast până la nebunie. „El îşi imagina că o muscă îi sta mereu pe nas; musca fugea dacă o gonea cu mâna, dar se întorcea imediat înapoi în acelaş loc. Toţi medicii care erau pe atunci în Constantinopol au fost consultaţi în această privinţă, dar n'au putut ajuta la nimic. In cele din urmă, un medic francez, Le Duc, a găsit mijocul cel bun să-l vindece de această boală şi să-l convingă că totul nu-i nimic, ci numai o imaginaţiune... Când a intrat la bolnav, a fost întrebat dacă vede musca de pe nasul Turcului; el a răspuns că o vede şi aşa şi-a câştigat toată încrederea bolnavului. După aceia i-a prescris nişte băuturi reci

---

1) Bujoreanu, Pravile gl. x (60) punct a şi d (i şi 4), şi gl. 365 zac 1 şi 2; pag. 65 şi 289-90. — Longinescu, pag. 283-4.

2) Vezi pág. 220 n. 8.

3) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 650.

inofensive, sub numele de purgativ sau doctorie laxativă. In urmă a scos un cuțitaș și'l puse încetișor pe nasul bolnavului ca și cum ar fi voit să tae musca și imediat i-a arătat o muscă moartă, pe care (o avea) în mână anume pentru asta. Turcul văzând musca moartă, exclamă: cu adevărat asta-i musca care m'a necăjit atâta vreme. Și'n acest chip s'a vindecat de această curioasă imaginație". [1])

Legat, om legat, om impotent din cauza farmecelor. Cel de *„leagă bărbatul, sau muerea, să nu se împreune"*, nu poate fi preot. Impotentului i se spune că nu'și face *„datoria deplin"*: soția impotentului nu poate invoca acest cusur, ca să motiveze o purtare imorală:

„Muiarea ce va face preacurvie, și de va vrea să șuvăiască, să zică, cum bărbatul ei n'a făcut datoria deplin ce au fost să facă, cum face bărbat cu fămeia sa...". [2])

Impotența mărturisită este motiv puternic pentru divorț, dar numai după trei ani dela nuntă, nu imediat:

„Desparte-se nunta și dacă vor trece trei ani după ce se face nunta, și nu pot să se amestece bărbatul cu muiarea, după cum fac oamenii... și el va mărturisi că adevărat nu poate să se amestece". [3])

Sigismund Batori și-a trimis muerea sa Maria Cristierna la părinți, *„au pentru că nu o au iubit vreodată, au cum scrie Paltie, pentru că au fost legat de Ioana Baba...".* [4])

Legătura, se spune de omul care este legat, că sufere de *„legătură"*. Acest soi de autosugestie se întinde nu numai în sfera genitală, ci în toate direcțiile; un om se poate bolnăvi sau poate fi bolnăvit prin vreo legătură, de orice boală. In acest chip, legatul sau legătura fac parte din clasa farmecilor, sprijinite numai pe puterea de sugestie din afară sau de autosugestie.

Credința în acest fel de legături era așa de mare, că Pravilistul se ocupă mult de ele, ca de ceva perfect real. Călugărului căruia nu-i

1) D. Cantemir, Istoria Imperiului Otoman, pag. 783.
2) Bujoreanu, Pravile gl. si (16), p. v (2) și gl. 212 zac 2. Pag. 33 și 221. — Longinescu, l. c. pag. 135.
3) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invățături, gl. 217, pag. 223. — Dr. P. Samarian. Divorțul din cauză de boală în legislația veche rom., Rev. de Igienă socială nr. 7, 1931.
4) Șincai. Cronici, vol. II, pag. 279.

îngăduit după Pravilă, să facă bae, i se iartă şi i se recomandă baia, dacă are vreo *„legătură“:*

„Călugărului nu se cade... să meargă la bae nici într'un chip, fără de o boală oarecare mare şi de o legătură“.

Sau: Când *„nescine va cădea într'o legătură şi într'o boală“.* [1])

Cantemir descrie o bună parte din credinţele şi superstiţiile Moldovenilor, care recunosc drept bază sugestia şi autosugestia. Ni-am ocupat despre aceste lucruri cu alt prilej. [2])

Intoxicaţiile cu gaze. Emanaţiunile de gaze toxice sunt cunoscute. Dimitrie Cantemir povesteşte cazul sultanului Selim al II-lea, paralizat şi apoi mort din cauza *„varului (care) producea încă emanaţiunele sale veninoase“.* [3])

Tot el povesteşte un caz de intoxicaţie cu gaz de cărbuni. Impăratul Jovian, care a urmat lui Iulian Apostatul (363), a murit de moarte năprasnică, că *„intrând într'o casă de curând albită cu var şi fiind vremea cam rece, au aprins cărbuni; noaptea, duhul cărbunilor şi a varului, să-l fie înăduşit“.* [4])

Boale externe.

Din cadrul maladiilor externe, avem în primul rând oarecari cunoştinţe despre rane şi răniri, pe care Pravilistul le descrie cu destulă amănunţime din punct de vedere medico-legal.

Termenii cei obişnuiţi pe care îi întâlnim mereu sunt:

A vătăma sau a beteji, termeni generici cu care se arată omul rănit. In Psaltirea Scheiană din 1482 se întâlneşte cuvântul de *„vătămaş“*, sau *„vatăm şi eu vindec“.* [5]) Pravilistul spune: *„... de va fi undeva vătămat, sau şi mort... să giure pentru vătămătură...“.* [6])

Vătămătura sau **betejitura,** sunt termeni cu care se arată efectul sau urmarea rănirei; cu înţeles mai larg se întrebuinţează pentru a arăta în general pe omul suferind, vătămat de orice altă boală, sau din vreo împrejurare oarecare.

---

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 104.
2) Vezi pag. 164 şi următ.
3) Vezi pag. 305, n 3.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 253.
5) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 7 şi 497.
6) Bujoreanu. Pravile. Pricina I, punctul zi (17) şi gl. 296 zac 17, pag. 7 şi 256.— Longinescu, l. c., pag. 5.

Cantemir povestește că, fiul împăratului Alexie Comnen, în 1143, *„s'au julit puțintel cu lancea la o mână, ce lancea fiind otrăvită, rana aceia nici o doftorie n'au mai primit, și așa, din-tr'acea puțină betejitură, răul peste tot trupul lățindu-se ", au murit.* 1)

Sau: Ștefan Batori, craiul Poloniei, a murit în Grodno din Litvania, la 13 Decembrie 1586, *„precum i-au fost ursit cu mult mai înainte Astrologul, adică că va muri în Grodna, nu fără ra-nă, ce s'au și întâmplat, căci căzând mai nainte noaptea într'o latrină, se vătămase...".* 2)

Ranele, se deosebesc în rane de moarte și rane care nu pro-duc moarte.

„Cel ucis de mulți, de va avea și rane multe, și dintr'acestea unele sunt de moarte, iar altele nu sunt de moarte". 3)

Rănitul trebue să se caute cu vraci, să asculte prescripțiile vra-ciului și să nu iasă din cuvântul lui, altfel vina unei eventuale morți nu mai cade în sarcina celui care a rănit.

Expertiza ranelor o face vraciul, dar și judecătorul are datoria să cumpănească dacă rana interesează un mădular de cele mari, sau din cele mai mici.

Pravilistul se ocupă și de rănirile urmate de hemoragii: *„ ...Să facă cu aceasta — rane să margă sânge...".* 4)

In ritualul bisericesc, micile hemoragii pe nas sau din gingii au o importanță de care trebue să se ție seamă. După Pravila biseri-cească, epistaxisul la un preot constitue un păcat; se disting două cazuri:

„ ... mai nainte (de Liturghie) de'i va cura sânge din nas ", și „de'i va cura după Liturghie...", „iară sângele, să sape groapă să-l îngroape, sau să-l arunce la mare sau în râu, iar de'i va cura din dinți, să nu slujească Liturghie". 5)

Pentru a se putea vindeca, omul nu cruță nici o durere, nici un sacrificiu: *„...cineva pentru mântuința a tot trupul și pentru paza vie-*

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 389.

2) Șincai. Cronica, vol. II. pag. 235. Citează pe Eust Gyulaffi.

3) Bujoreanu. Pravile, glava nz (57), punctul f (9) și glava 362 zac 9; pag. 63 și 287. — Longinescu. Legi vechi, pag. 271.

4) Bujoreanu. Prav. gl. kg (25) și gl. 185 zac 6, p. 38 și 202. — Long. l. c. p. 155.

5) Idem, Pravile Matei Basarab, Invățături, gl. 97, pag. 171.

ţei, fer, foc şi tăiare a unuia sau şi două mădulare, ardere, tăiare şi de tot de la sine lepădare, măcar că cu mari chinuri şi dureri, însă sufere şi primeşte...". [1])

Pentru a uşura vindecarea ranelor, doctorii prescriu odihna : *„... aripa dreaptă mi-am betejit, deci, pentruca să se îndrepteze, câteva zile în odihnă să mă aflu, doftorii mi-au poruncit".* [2])

Niculae Mavrocordat scrie: *„fiecare caută leac pentru rana sa"*, şi adaugă: *„pentru fiecare rană este un leac".* [3])

Ranele vechi se vindecă greu şi lasă urme: *„rana veche şi adâncă prea lesne a se tămădui... anevoe lucru este"*, că *„la rană rea şi grea, mehlemul şi leacul deşi se află"*, însă *„semnul grozav, locul odinioară betejit... pomenire cu dosadă..... rămâne".* [4])

Iar Niculae Mavrocordat spune: *„... măcar că ranele sunt vindecate într'un chip, dar cicatricele rămân...".* [5])

Pravilistul bisericesc spune că ranele produse cu ferul, se vindecă cu Sardion, o piatră scumpă, care ar avea proprietatea de a vindeca ranele. [6])

Noţiunea infectărei ranelor cum şi a întregului organism a fost cunoscută din cele mai vechi timpuri. In Psaltirea Scheiană se spune de exemplu: *„putreziră ranele mele".* [7])

Acsinte Uricarul vorbind despre Cetatea Hotinului, face o comparaţie minunată între o rană infectată şi numita Cetate, dupe urma căreia suferea întreaga Moldovă, la anul 1713:

> *„...precum când are un trup o rană în vreo parte, bolnăveşte tot trupul şi slăbeşte, şi încă când nu se grijeşte acea rană şi începe a se lăţi, aduce tot trupul la primejdie şi la moarte...".* [8])

Pe de altă parte, Pravilitul cunoaşte ranele morale, sufleteşti. De exemplu, spune Pravilistul: *„dintr'acele cuvinte se va răni omul*

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 51-52.
2) Idem, pag. 284.
3) N. Mavrocordat. Păreri şi cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII. nr. 185 şi 187, pag. 423.
4) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 212. — Mehlem însamnă „unsoare cu care se slujesc Ţirulicii la rane". Istoria Ieroglifică, pag. 15. — Vezi mai sus pag. 162 n. 6 şi 7.
5) N. Mavrocordat. Cugetări, în Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 565, pag. 439.
6) Vezi pag. 181 punctul 1.
7) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 118.
8) Acsinte Uricarul, în Letopiseţi, vol. II, pag. 158.

la inimă şi-l va birui mânia...". [1]) Ba; câteodată ranele morale sunt mai rele ca cele trupeşte, căci: *„mai bine ar fi cuiva cu o mie de rane a se răni, decât odată pacoste şi dosadă deaproapelui său a pricinui".* [2])

Fistula în pântece, este termenul cu care se compară lepra, cu gând să se arate cât de grozavă şi de nevindecabilă este această boală, fistula. Existenţa termenului dă dreptul să credem că fistula altor regiuni, fistula nevindecabilă era bine cunoscută pe atunci. [3])

Ulcerele externe, termen întrebuinţat de Miron Costin, pentru a indica în general afecţiunele externe: *„... când lumea primitivă... nu cunoştea... nici ulcerele externe...".* [4])

Bubele, se pomenesc de ele, nu la om, ci la oi, *„oaia buboasă".* Pravilistul spune să se gonească călugărul care grăeşte cuvinte urâte *„curmezişate"* că *„iaste ca o oaie buboasă, ca să nu umple şi alte oi de bube".* [5])

Apostema, însamnă buboi mare cu puroi. Termen pomenit de Cantemir; Sultanul Selim a plecat din Constantinopol, dar în cale a fost:

> *„apucat de o violentă ferbinţeală prin tot trupul; sângele îi ardea, şi un acces de friguri îl tormenta. In ziua următoare se trezi cu o apostemă mortală în şale, care atât era de chinuitoare, încât i se părea că toţi nervii trupului, şi mai ales în picioare, s'au contras şi au secat cu totul. Un chirurg abil îl tae şi deschide apostema şi aplică toate remediile pentru a înlătura veninul boalei; dar se vede că moartea este inevitabilă, căci buboiul obstinat sfida toată arta medicală, veninul pestilent se lăţi în tot trupul, şi după patruzeci de zile de cele mai crude suferinţi, Selim îşi dă sufletul...".* [6])

Băşicele, sunt leziuni superficiale de provenienţă diferită. Cantemir spune:

> *„...tălpile, prin aspre şi ascuţite stânci călcând, mi s'au băşicat".* [7])

---

1) Bujoreanu, Pràvile, gl. z (7) p. g (3) şi gl. 242 zàc 3, pag. 23 şi 228. Longinescu l. c., pag. 85.
2) D. Cantemir, Istoria Ieroglifică, pag. 102.
3) Vezi pag. 289 n. 6.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. III, pag. 497.
5) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pág. 118.
6) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 247-8.
7) Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 278.

Sau bășici provenite din înțepăturile albinelor: *„albinele trupul le bășica... la ficați le străbătea".*

Sau: *„acele ticăloase albine... prin mațele și ficații ursului pătrunseră, de unde adevărată inflăciune scornindu-se sub pielea ursului, isvoară de apă pururea pișitiitoare purceseră...".* [1])

In Medicina populară, medicina anonimă, se găsesc o sumă de termeni pentru unele afecțiuni externe:

„A bubă" sau *„bășicarea"*, sau *„buba rea"*, pare a fi pustula malignă; acelaș înțeles pare a avea și *„cârtița"*, pentrucă în descântatul acestei boli, se înșiră o mulțime de animale dela care se poate lua cârtița.

„Bube dulci", par a fi impetigo.

„Sgaiba", este o bubuliță mică, o sgârietură.

„Pușchele", sunt aftele bucale.

„Udma", sau *„uima"*, este adenita. Acelaș înțeles are și *„scurta"*.

„Vâna", pare a fi limfangita.

„Gâlcele", sunt umflăturile din amigdalite. *„Bolfa"* este o umflătură mai mare.

„Buboiul" este furonculul, și *„rădăcina bubei"* este dopul purulent al furonculului; iar *„cucuiul"*, este vârful furonculului. [2])

Sulzer spune că Valahii *„ sparg abcesele cu cataplasmă de foi de nalbă mare, fierte cu miere și ceapă, sau se deschid cu cuțitul".* [3])

Imflat sau **umflat**, este locul, regiunea sau organul inflamat, edemațiat. *„Obrazul de va fi îmflat"*, nu-i dovadă de vrășmășia bărbatului. [4])

O legătură prea strânsă pusă pe gât poate umfla limba. Nicolae Costin povestește că:

> *după bătălia dela Stănilești, Dumitru Cantemir a fugit, iar în locul lui a fost numit caimacan, Lupu Costache Vornicul; după 40 de zile, acesta a fost pus în lanțuri de gât și obezi la picioare și dus în cetate la Varna. Brâncoveanu a dat atunci 300 de lei comandantului cetății de li-au mai slăbit legăturile că „acum li se înflase limbile în gurile lor de lanțul ce avea în grumaz; cât vrea hi mai zăbovit nescoși, acolo a hi perit".* [5])

---

1) D. Cantemir, Istoria Ieroglifică, pag. 187 și 121.
2) G. D. Teodorescu. Poezii populare române, pag. 358, 359, 365, 366, edit. 1885.
3) Sulzer, l. c, pag. 56 și următoarele, vol. III.
4) Vezi pag. 215 n. 7 și pag. 217 n. 4.
5) N. Costin, în Letopiseți, vol. II, pag. 116.

Pentru durerile *„cari-sunt şi se chiamă umflături"*, să ungi cu zafir frecat cu lapte de muiare, sau cu sardion, pietre scumpe, bune de leac.

Parte secată a trupului, însamnă gangrena uscată. Se mai spune şi mădular putred, sau rană putrezită, cu acelaş înţeles de gangrenă. Spune Psalmistul Scheian: *„putreziră ranele mele"*. [1])

Partea uscată sau mădularul putred se tae, se desparte de trupul sănătos. Niculae Costin, citând pe Cicero, spune:

> *„...precum se tae une(le) încheeturi a trupului, cari, neavând sânge, seacă, şi săcate vatămă şi celora părţi sănătoase a trupului..."* [2])

Iar Pravilistul bisericesc spune că preotul căruia i s'a luat darul *„se tae de la biserică ca un mădular putred"*. [3])

Stricat, picior stricat, însamnă că piciorul nu mai este bun, este vătămat. Stricaţii intră în rândul betegilor, a infirmilor, a celor care nu trebue insultaţi pentru infirmitatea lor, *„pentru că nu se pot pedepsi niciodată stricaţii şi beteagii şi alţii ca aceia..."*. [4])

Şi pravilele bisericeşti condamnă pe cei cari insultă un infirm: *„Cine'ş va bate joc sau va râde de orb, sau de şchiop, sau de surd, sau de alte betejuni, acela să se afurisească"*. [5])

Cel betegit de cineva, trebue îngrijit de vinovat, sau în contul vinovatului, că spune Pravilistul: *„Cel vătămat, să se tămăduiască de la cela ce l-au betejit"*. [6])

Dupe învăţămintele hipocratice betegii nasc din înpreunarea bărbatului cu femeia, când are menstruaţia. [7])

Cuvântul de stricat, cu înţeles de infirm, se găseşte şi în Cronica Bălăcenească, citată de Şincai:

> *In bătălia dela Finta, dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu „o ghindă au stricat pe Matei la picior...", dupe care „Matei fiind stricat la picior, zăcea şi cerea tămăduire..."*. [8])

---

1) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 118.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol I, pag. 448, apendice X.
3) Bujoreanu, Pravile Matei Basarab, Canoanele Sf. Apostoli, glava 28, pag. 235.
4) Idem, gl. m (45) punctul e (5) şi 108, zac 5 pag. 55 şi 176. Longinescu, l. c., pag. 234.
5) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Canoanele Sf. Apostoli, gl. 56, pag. 315-16.
6) Idem, Săborul I, gl. 5, pag. 319.
7) Vezi pag. 13 n. 1.
8) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 57 şi 59.

Albaţa pe ochi, este pata albă sau leucomul. Ioan Neculce povesteşte:

> *„Radu Vodă, făcând nuntă cu fiul său Alexandru Vodă, domnul muntenesc au luat pre fata lui Scarlat celui bogat de la Ţarigrad... şi având fata lui Scarlat albaţă pre un ochiu, nu au avut viaţă bună cu Alexandru Vodă; şi au trimes Scarlat ferman împărătesc şi şi-au luat fata de după Alexandru Vodă, de au dus-o la Ţarigrad şi au dat-o după un grămătic anume Mavrocordat...".* [1])

Bolnav de ochi. Se pare că în vremea de care ne ocupăm, boalele de ochi erau foarte frecvente. Cronicarii dau numeroase exemple, însă nici odată nu specifică în ce anume constă aceste boale.

Niculae Costin spune că *„Bogdan Vodă (al 4-lea, 1568-1572), perzându'şi nădejdea de domnia Ţărei Moldovei, fiind şi bolnav de ochi... s'a dus la Mosk şi acolo şi-au sfârşit viaţa...".* [2])

La fel grăeşte şi Grigore Ureche. Bogdan a fugit la Leşi şi *„bolnăvindu-se de ochi, de nu gândea de domnie"*, s'a dus la Mosc. [3])

In altă împrejurare, Miron Costin vorbeşte de o boală de ochi, care, după ce s'a vindecat, a revenit după câtva timp, adică s'a răsbolit. Bolnavul, Radu Mihnea 1616-1620), s'a dus tocmai la Ţarigrad pentru leacul ochilor:

> *„Radu Vodă spre acest al treilea an a domniei sale cele dintâi, s'au răsbolit la ochi... şi singur au pohtit la împărăţie să-i vie mazilie, să poată merge la Ţarigrad pentru leacul ochilor...".* [4])

In Lexiconul Slavo-Român din 1649 se spune: *„ om căruia îi cură puroi din ochi, urduros"*, sau: *„înpăinjenească, zăbrănească ochiul"*, termeni cărora deşi nu li se adaugă nici o explicaţie, totuşi spun destul prin ei însăşi. [5])

Cantemir spune că ochii bolnavi, cu secreţii sau urdori, se numesc *„ochi puchinoşi"* sau *„ochi urduroşi".* [6])

---

1) Ioan Neculce, în letopiseţi, vol. II, pag. 184 punctul 21.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 457.
3) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 224.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 268.
5) Gr. Creţu Lexicon Slavo-Român, pag. 127, rândul 717; pag. 237, r. 3312.
6) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 107 şi 299.

Ochii bolnavi trebue feriţi de lumină, căci *„lumina soarelui la ochii bolnavi, întunecare (este)".* [1]

Pentru tratamentul bolilor de ochi se recomandă apa de topazia, o piatră scumpă bună de leac. [2] Iar Cantemir spune că *„ochii orbului din naştere spălând prin ştiupit şi tină, le deşchide luminile".* [3]

Se cunoştea chiar şi ochelarii, căci spune Cantemir la capitolul bătrâneţei: *„iată că din doi ochi, patru îţi trebuesc".* [4]

Boalele de urechi, sunt cunoscute în parte. Aşa de exemplu, se spune că boala de ureche se vindecă numai când îi vorba de destuparea lor; când însă'i bolnav *„organul auzirei"*, nu mai este leac, că: *„urechea astupată leacu'i este, că cu ce ar fi astupată, să se scoată; iar căruia organul auzirei este betejit şi de tot surd, nici leacul prea lesne, nici trăsnetul tunului, nici buhnetul tobelor, spre simţire a o aduce, nu pot".* [5]

Trăgan, este o umflătură la gât sub formă de tumoră, care aduce moarte celui care o are. Ar fi, poate, ceva asemănător umflăturei pieptului la vite, anghina la cai. Popular, trăgan, este o plantă ale cărei frunze se pun la *„buba calului"*; poate că de aici derivă şi termenul de trăgan, din trăgăna, a trage îndelung răgetul, răsuflarea. [6]

Dimitrie Cantemir spune că dacă Cantacuzino a ajuns la Constantinopol: *„Caimacàmul l'a primit într'un mod atât de dur, şi cu vorbe atât de aspre încât de spaimă a căpătat polipul în grumaz, din care apoi la trei zile a şi murit în prinsoare".* [7] *„Polipul"* de care pomeneşte Cantemir, ar fi un termen uzitat în acele vremi, în ţările Apusului; ar fi vorba de chiagul cruoric ce se găseşte în cavităţile inimei la autopsie; dar această explicaţie este bună pentru *„polip"*, pentru *„trăgan"* ni se pare mai plauzibilă ipoteza arătată de noi mai sus.

Negreşit că în afară de cazurile enumerate aici, culese de prin Pravile şi Cronicari, în acel timp se cunoşteau şi alte boli din domeniul Patologiei externe. Aşa de exemplu, Dimitrie Cantemir pomeneşte de *„buza de epure": „buză crăpată ca epurii, care la Turci se numeşte Gieduk".* [8]

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 218.
2) Vezi pag. 181 pnnctul 2.
3) D. Cantemir. Hronicul, pag. 197-198.
4) Idem. Divanul, pag. 174.
5) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 247.
6) Lazăr Şăineanu. Dicţionar Universal.
7) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 494.
8) Idem, pag. 155.

Negel este numirea moldovenească a negilor:

„... Costaché Gavriliță, ce se poreclea Negel, că avea un negel in nas din naștere...". [1])

Faptul că se pomenește de operații mari, de doctori care tae și coase când se betejesc grumazii și gâtlejul, sau când se varsă mațele, [2]) dovedește că Patologia hirurgicală era și ea mult mai cunoscută decât rezultă din datele citate aici.

Tot atât de mult au fost cunoscute și intervențiile meșterilor dibaci în reducerea luxațiilor, în bandajarea unei fracturi, în ridicarea mușchilor sau masajul, intervenții care fac parte din domeniul Medicinei populare. Sulzer scrie că Valahii vindecă ușor, în chip foarte ciudat, durerile șalelor sau ale mădularelor, sau când are vreo scrântitură: *„se apucă bolnavul de cureaua pantalonilor sau de brăcinar, și-l scutură așa de tare, până intră oasele în articulațiile lor. Pentru dureri de mijloc, bolnavul se întinde jos cu burta pe pământ și baba doctoriță îl calcă peste șale până declară că i-au trecut durerile. Cu meșteșugul lor, se încumet să dreagă frânturi de picioare, cu șindrile (atele) cu cataplasme și ierburi. Dar ce îndură bolnavul și cât de schilodit ese din aceste tratamente, e ușor de imaginat".* [3])

Frânturile de citațiuni de până aici, grupate de mine în raport cu diferitele ramuri ale medicinei, dupe cunoștințele de astăzi, nu sunt decât o foarte slabă reconstituire a cunoștințelor generale care dominau medicina timpurilor de care ni-am ocupat.

Totuși, oricât de incomplecte, oricât de simple, uneori chiar ridicole, studiul acestor frânturi, ni-au dus la concluzia fermă, că cunoștințele medicale din acele vremi, la noi, au fost aceleași ca și în Apusul European. Cu nimic n'am fost inferiori sau măcar în urma acestui Apus. Un studiu comparativ ce s'ar face din acest punct de vedere, nu numai că ar fi foarte interesant, dar ar dovedi din plin temeinicia afirmațiunei noastre.

Pe de altă parte, este neîndoios că aceste cunoștințe, bune sau rele, au fost numai la îndemâna oamenilor știutori de carte, oamenilor cari simt nevoia de a afla și de a ști ceva nou. Mulțimea mare, la noi, ca și aiurea, a rămas străină de medicină. Așa că, bogăția și exactitatea cunoștințelor medicale a fost totdeauna în raport direct cu

1) Ioan Neculce în Letopiseți, vol. II, pag. 386.
2) Vezi pág. 158 n. 5.
3) Sulzer, l. c., vol. III, pág. 56 și următoarele.

înmulțirea cărturarilor, a medicilor și cultura lor. Așa se face că la noi, numai dela începutul secolului al XVIII-lea, decând Domnitori învățați ca Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat au fost în fruntea Țărilor Românești, de când doctorii au prins a veni și a se stabili la noi, cunoștințele medicale se răspândesc tot mai mult, iar numărul celor care se interesează de medicină este tot mai mare.

Curând începe să se simtă nevoia cărței românești de medicină. Și, din anul 1760, găsim primul manuscris românesc de medicină, probabil o traducere; în acest manuscris se rânduesc frumos toate cunoștințele medicale din citațiunele culese de noi în Cronici și Pravile. Este o punere la punct a cunoștințelor de atunci, exactă, în care se fac îndreptările necesare cunoștințelor mai vechi, în raport cu momentul în care s'a scris acest manuscris.

Inborderat sub nr. 933, acest manuscris din anul 1760, a fost donat Academiei Române de către D. A. Sturza. Este un caet mare, in-folio, cu 162 de file. Se compune dintr'o prefață scrisă grecește, o *„scară"*, adică tabla de materie și textul scrise cu literă cirilică. Scris frumos și ușor de citit de cine cunoaște această literă. Intreg manuscrisul merită să fie copiat în litera de astăzi, pentrucă, nu numai că ne pune în curent cu cunoștințele vremei, ci ne lămurește și asupra termenilor medicali românești de pe atunci, cât și înțelesul lor exact. Noi am copiat o parte; aici însă nu putem da decât *„scara"* conținutului cărței.

Cartea 1.

Care cuprinde pentru alesele boale capului.

Cap. I. *Pentru durerea de cap.*
§ 1. *Pentru durere de cap din vin.*
§ 2. *Pentru jumătate durere a capului.*
§ 3. „ *durerea capului din răceală.*
§ 4. „ „ „ „ *uscăciune și umezeală.*
§ 5. „ „ „ „ *prisoseala sângelui.*
§ 6. „ „ „ „ *zemurile veninului.*
§ 7. „ „ „ „ *zemurile cu flegmă.*
§ 8. „ „ „ „ *stomah.*
§ 9. „ „ „ „ *rană sau din căzătură.*
§ 10. „ „ „ „ *friguri.*
§ 11. „ „ „ *pe jumătate iar învățătură.*
§ 12. „ „ „ *care ține multă vreme.*
§ 13. *La fieștece durere de cap, învățătura.*

Cartea 2.

Care cuprinde pentru bolile mădularilor capului, precum ale ochilor, urechilor, nasului, limbei, dinţilor, gurei, gingiilor, omuşorului şi a gâtlejului.

Cartea 3.

Care coprinde pentru bòalele pieptului şi pentru cele dintr'însul, plămânii şi inima.

Cartea 4.

Care coprinde pentru boalele stomahului şi ale maţelor.

§ 1. *Pentru crăpături la gura curului.*
§ 2. „ *coborârea maţului curului adică eşirea dosului.*
§ 3. „ *limbrici.*
§ 4. „ *dracontion, pentru negi ori ghinduri.*
Cap. 10. *Pentru trânji.*
„ 11. „ *crăpături, umflături, pentru eşirea dosului, pentru fistule de la cur.*

Cartea 5.

Care cuprinde pentru patimele cele din lăuntru, adică pentru boalele ficatului, ale splinei şi ale altor ostroave.

Cap. 1. *Pentru volvurarea adică arsura şi umflarea ficatului.*
„ 2. *Iar pentru aceasta.*
„ 3. *Pentru închiderea ficatului.*
„ 4. „ *multe şi osăbite boale ale splinei.*
„ 5. „ *gălbinare.*
„ 6. „ *slăbiciunea care vine din lăuntru.*
„ 7. „ *dropică.*
§ 1. *Pentru umflarea din apă când se face pântecele ca toba.*
§ 2. „ *apa care intră pân trup şi să umflă la toate părţile.*
Cap. 8. *Pentru melanholia cea cu ipohondria.*
„ 9. „ *patima ce se numeşte scorbutul, stricarea sângelui.*
„ 10. „ *patimile rărunchilor şi pentru piatră.*
§ 1. *Pentru mai nainte pază de durerea rărunchilor.*
§ 2. „ *umflarea cu puroi şi vătămarea la rărunchi.*
§ 3. „ *volvurarea rărunchilor.*
§ 4. „ *curgerea de sânge din rărunchi.*
Cap. 11. *Pentru bolile băşicei şi a oprirei udului adică fipigo (?).*
§ 1. *Pentru celce să pişă sânge.*
§ 2. „ *cel ce să pişă fără voe.*
§ 3. „ *volvurarea şi împuroiarea băşicei.*
§ 4. „ *ranele şi tragerea băşicei.*
§ 5. „ *piatra care se face în băşică.*
§ 6. „ *oprirea udului.*
§ 7. „ *eşirea cea grea a udului adică că să pişă cu greu.*
§ 8. „ *picarea udului adică numai pică când să pişă.*
§ 9. „ *trecerea udului, adică orice ar bea în pat să pişă.*
Cap. 12. *Pentru multe feluri de boale la boaşă şi împrejurul lor.*
§ 1. *Pentru rana boaşelor.*

Cartea 8.

Care coprinde boalele cele din afară ale trupului.

Cap. 21. *Pentru boalele cele de obşte ale copiilor celor mici, mai ales pruncilor, atât pentru cele de afară cât şi pentru cele din lăuntru.*

Inceputul. Pentru a cunoaşte pruncul ce se naşte de iaste sănătos sau nu.

§ 1. *Când are pruncul multă arsură şi aprindere.*
§ 2. *Când îi ese ofipt pe capul lui ori alte bubuşoare.*
§ 3. *Pentru răsuflările care es la copii din spurcăciune şi altele.*
§ 4. *Când să deoache copilul.*
§ 5. *Pentru speriatul copiilor şi răsărire din somn.*
§ 6. „ *turburarea şi neliniştirea copiilor.*
§ 7. „ *epilepsia copiilor.*
§ 8. „ *amorţirea şi nemişcarea copiilor.*
§ 9. „ *curgerea şi volvurarea urechilor.*
§ 10. „ *rănile cele din gură şi pentru crăpăturile buzelor copiilor.*
§ 11. „ *durerea şi putrezimea din gură.*
§ 12. „ *mâncarea de dinţi şi creşterea lor.*
§ 13. „ *broasca de sub limbă sau limbariţa.*
§ 14. „ *tusea copiilor şi guturai.*
§ 15. „ *durerea gâtului şi a înghiţitoarei.*
§ 16. „ *astuparea şi îngrădirea carilor.*
§ 17. „ *sughiţare şi vărsare.*
§ 18. „ *durerea inimei sau a pântecelui.*
§ 19. „ *când se umflă şi-i ese afară din loc pântecele.*
§ 20. „ *când i se închide pântecele.*
§ 21. „ *urdinare.*
§ 22. „ *eşirea dosului.*
§ 23. „ *scremet şi gemet.*
§ 24. „ *limbrici.*
§ 25. „ *surpare a boaşelor sau umflarea la boaşe.*
§ 26. „ *buricu când se umflă şi ese afară.*
§ 27. „ *frecături şi opărire.*
§ 28. „ *băşici, bube cu puroi şi alte umflături ale copiilor.*
§ 29. „ *boalele ce vin la copii din desimea şi răsărirea părului.*
§ 30. „ *volvurare şi aprindere cu durere de cap.*
§ 31. „ *pruncii care horcăesc şi răguşesc.*
§ 32. „ *pruncii care nu pot vorbi.*
§ 33. „ *înţărcarea pruncilor.*

Traducătorul sau poate autorul acestui manuscris nu descrie toate boalele din această scară. El se opreşte la cartea cincea, *„patimele cele din lăuntru"*.

Boalele animalelor.

Inainte de a trece la alt capitol, se cuvine să adăugăm câteva cuvinte asupra boalelor care au secerat în acele vremi vitele şi alte animale domestice, care au fost şi sunt bogăţia de căpitenie a Românilor.

Documentele streine şi cele româneşti nu ne dau nici o deslușire din acest punct de vedere. Totuşi, pentrucă folclorul medical păstrează o mulţime de descântece şi de vrăji mântuitoare pentru boalele dobitoacelor, trebue să admitem că au fost şi pe atunci destule mijloace şi mai ales destui meşteri improvizaţi în veterinari pricepuţi în căutarea acestor boale. Dar, veterinari de meserie n'am avut.

Dealtfel nici Apusul european n'a stat mai bine. Prima şcoală veterinară s'a înfiinţat în Franţa, la Lion, abia în anul 1762, nu de un veterinar de meserie ci de un cunoscător îndrăgostit de cai, Claude Bourgelat. Prin celelalte ţări ale Apusului s'au înfiinţat şcoli veterinare abia dupe 1800. La noi, se pomeneşte de *„viterineri"* de meserie, pentru prima oară, în anul 1833, în timpul ocupaţiei ruseşti. [1])

Puţinele date ce am putut aduna până acum în această chestiune, sunt următoarele:

25 Noembrie 1542. Suntem în vremea domniei lui Petru Rareş în Moldova. S'a întâmplat atunci să se bolnăvească un cal frumos al Domnitorului, care l-a trimis Bistriţenilor, împreună cu un potcovar, ca să fie căutat şi vindecat acolo:

„Misimus hunc fabrum nostrum cum uno elegante equo nostro claudicanti ad civitatem, ut sanaretur. Proinde rogamus Dominacionem ut equus post sanacionem rursus nobis metteretur...". [2])

Dupe o lună, la 21 Decembrie 1542, episcopul Tezaurariu Gheorghe Martinuzzi, scrie din Gilău, Bistriţenilor, tot pentru calul lui Petru Vodă: *„equum Petri Wayvode"*. [3])

1640. — Este anul când s'a tipărit Pravila bisericească dela Govora, în care se vorbeşte de *„oaia buboasă"*, Călugărul care grăeşte cuvinte urâte *„curmezişate"*, trebue alungat, căci *iaste ca o oae buboasă, să nu umple şi alte oi de bube"*. [4])

---

1) Dr. P. Samarian. Din trecutul medicinei veterinare. Buletinul Asociaţiei Generale a Medicilor veterinari. nr. 7-8 din 1933.

2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/I. Doc. DCCXCVII, pag. 429.

3) Idem. Doc. DCCC. pag. 430.

4) Bujoreanu, Pravila Bisericească dela Govora, pag. 118.

1646. — In Pravila lui Vasile Lupu tipărită în acest an, se vorbeşte despre *„omul turbat de dragoste"*. [1]

Iar despre omul turbat pomeneşte şi cronicarul Ureche: *„Domni răi şi turbaţi..."*. [2]

1652. — In Pravila din acest an a lui Matei Basarab se vorbeşte despre muşcătura de şarpe, care se tratează *„au cu mai iuţi şi tari erbi, sau cu mai moi şi mai blânde"*. [3]

1690. — Cronicarii dau foarte rari şi foarte scurte ştiri despre moartea vitelor, şi atunci o fac, nu ca să descrie boala, ci ca să înşire o verigă mai mult la lungul lanţ al necazurilor poporului românesc. Aşa, Ioan Neculce, aminteşte de epidemia din Noembrie 1690, care a distrus cavaleria lui Sobieschi, cel care intrase în Moldova s'o prade; era o iarnă aşa de grea că:

> *„au murit oastea mai bine de giumătate, de li-au rămas carele şi caretele şi puscele cele mai mari... Zic, că nici Craiul, mai n'au fost având cal să încalece... Ii lovise o boală de mureau şi oamenii şi caii..."*. [4]

1705. — Este anul când domnescul scriitor, Dimitrie Cantemir, a compus splendida poveste alegorică *„Istoria ieroglifică"*. In această carte, oamenii vremei, oamenii politici, sunt înfăţişaţi în haină de animale. Caracterele fiecăruia din actorii acestei feerii, sunt redate prin însuşirile bune sau rele ale animalului ce întrupează. Ici colea se presară precepte medicale, termeni de medicină şi numele multor boli din cele cunoscute pe atunci. O descriere osebit de frumoasă face Cantemir despre turbare şi simptomele ei:

> *„... ca trupul dulăului se clătina şi ca cum de duh rău turburat ar fi fost, cu fălcile căscate, cu buzele lăsate şi cu balele aspumate, cuvinte cu stropi şi stropi cu cuvinte amestecate, într'acest chip a împrăştia începu..."*.
>
> Sau: *„... din nări pufnind, pieptul isbind, din cap tremurând, din mâni aruncând, cu picioarele, ca dulăi turbaţi, ţărna împrăştiind, din gură aspumând şi toată icoana vrăşmăşiei de la inimă în faţa-şi zugrăvind..."*.

---

1) Bujoreanu, Pravile, gl. iv (32) şi gl. 259, zac 39; pag. 45 şi 245.—Longinescu. Legi vechi, pag. 188.
2) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pág. 206, notă de N. Costin.
3) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Săborul 5-6, glava 98, pag. 390.
4) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pág. 239.

Sau: *„... ochii întorcând, faţa în divuri (?) în chipuri mutând, voroava amestecând, limba bolborosidu-i, balele mergându-i şi gura aspumându-i, scârşnetul glasului articulul şi înţelegerea cuvântului îi astupa...".* [1]

1711. — Cronicarul Neculce pomeneşte de o mare epizootie ivită în acest an:

„Iară atunci începutu-s'au şi un omor mare în vite, că aşa mureau, cât nu mai biruiau oamenii să le despoae". [2]

1715. — In acest an, Dimitrie Cantemir a scris în latineşte *„Descrierea Moldovei"*, care i-a fost cerută de Academia din Berlin, al cărui membru devenise la 11 Iulie 1714. In această carte, Cantemir descrie parte din animalele Moldovei; oile sunt de trei feluri: oi de munte, oi de Soroca şi oi sălbatece; cele de Soroca au o coastă mai mult; cele sălbatece au buza de sus care *„spânzură în jos de două palme, şi din această pricină, când pasc, sunt silite să caute hrana mergând înapoi"*; la gât n'au vertebre. Boii de Fălciu sunt cei mai frumoşi. Porcii din ţinutul Orheiului au o singură unghie nedespicată, ca la cai. Caii de Moldova au unghii aşa de tari că pot umbla şi nepotcoviţi; în Basarabia sunt herghelii întregi de cai sălbateci, etc. Dar nu pomeneşte nimic despre boalele animalelor. [3]

1740. — Din acest an avem cea dintâi ştire precisă despre o epizootie care a bântuit Moldova. Este vorba de vărsat. Cronicarul Neculce povesteşte că în timpul retragerei generalului rus Münich, din Moldova, ţara a rămas pustiită şi *„...piereau vitele oamenilor câte scăpase de Moscali şi intrase şi boală în vite şi în oi, vărsatul, de se potopeau cu totul...".* [4]

Au mai fost ele şi alte epizootii atât în Moldova, cât şi în Muntenia, din pricina cărora Nemţii închideau graniţele, chip, să nu pătrundă boala şi la ei, dar nu avem date asupra acestor epizootii. Inchiderea graniţelor se făcea numai ca să se împedice comerţul de vite ce începuse între ţările noastre şi ţările Apusului, în special cu Prusia:

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 258, 267 şi 309.
2) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 303.
3) Idem. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 48 şi următoarele.
4) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 412.

„...Austria obicinuind destul de des a închide granițele cu și fără temei..., comerțul Moldovei era împiedicat de Monarhia vecină în drumul său mai departe către țara lui Frederic al II-lea, care venea să caute în Moldova cai pentru cavaleria ușoară și mai ales oi și boi pentru aprovizionarea armatelor...". [1]

Dintr'un manuscris dela începutul secolului al XVIII-lea, al cărui conținut l-am dat mai sus, se poate vedea ușor tratamentele care se prescriau atunci pentru turbare, pentru câine turbat, pentru râe căprească, pentru boală de care mor vacile, de boală câinească, de bubă vânătă sau de cea bubă, adică pentru pustula malignă, pentru melicul (?) la cal, pentru boală de picioare, etc. [2]

---

1) A. D. Xenopol. Istoria Românilor, vol. IX, ediț. III, pag. 109.
2) Vezi pag. 186-196.

CAP. IV.

MORAVURI ŞI ATENTATE LA MORAVURI

Moravuri.

Citirea Pravilelor ne lasă uneori impresia că în vremile trecute, moravurile, mai ales în ceia ce priveşte sexualitatea, ajunsese la o perversiune pe care numai astăzi o mai întâlnim. Nimic din cele ce numim astăzi perversiunea simţurilor, rezultat al desfrâului şi lipsei de busolă morală, nu lipseau celor din epoca de care ne ocupăm aici. Pravilele, şi mai ales cele bisericeşti, se ocupă de toate detaliile sodomiei, curviei, raporturilor sexuale anormale, cu atâta minuţiozitate şi bogăţie de documentare întru fixarea pedepselor, uneori drastice, că fără voe gândeşti la câtă stricăciune trebue să fi fost pe atunci între oameni, dar mai ales printre clerici, că s'a dat atâta de lucru Pravilîştilor.

Totuşi, trebue să ţinem seamă că, aceste Pravile nu sunt decât traduceri din elineşte şi latineşte, că prin urmare nu privesc atât poporul românesc, cât popoarele din limba cărora au fost luate. Pe de altă parte trebue ţinut seamă că în acele vremi clericii bisericilor noastre erau mai toţi streini, mai ales Greci, că prin urmare nevoia de a se adapta dispoziţiile acestor Pravile la noi, priveau mai puţin pe clericii noştri, şi mai mult pe clericii străini de la noi, nărăviţi în moravuri rele.

Cu acest corectiv înţelegem rostul dispoziţiilor pravilniceşti atât de minuţios încadrate şi aşa de severe în fixarea pedepselor.

Pe de altă parte, Cronicarii ni-au transmis o mulţime de exemple de Domnitori amorali, înconjuraţi de curteni ca şi ei, fără respectul cinstei, nici a lor, nici a semenilor lor. Dar, iarăşi este foarte adevărat, că toate aceste exemple se referă la oameni adăpaţi tot la şcoala străinismului, crescuţi la şcoala rafinamentului pervers al Ţarigradului, fără nici o legătură temeinică cu poporul românesc; acesta, cu toate greutăţile prin care a trecut, a rămas totdeauna sănătos trupeşte şi mai ales sufleteşte.

S'a spus şi se spune cu drept cuvânt, că femeia este temelia

cinstei unei case. Psalmistul Scheian din 1482 spune: *„muiarea ta (este) ca viţa roditoare în latura casei tale"*. [1])

Un episcop italian, scrie Miron Costin, spune că recunoaşte pe femeia română după obiceiurile şi apucăturile ei, identice cu ale femeei latine în general, ceiace'i o dovadă mai mult de latinitatea Românilor:

> N'are nevoe să citească la istorie cine sunt Moldovenii. *„Pre o seamă de obicee foarte bune, îi cunosc cine sunt; aşa libovnici la ospeţe; aşa femeile lor se feresc de vederea străinilor şi se dau în lături; aşa, să nu treacă femeia pe dinaintea bărbatului pre drum sau pre cărare".* [2])

Fireşte, sunt şi femei rele; au fost pretutindeni şi în toate timpurile, au fost şi la noi. De aceia nu trebue să surprindă observaţia ce face cronicarul Ioan Canta la citatul de mai sus al lui Miron Costin, observaţie plină de amărăciune: *„... însă pară la vederea acelui episcop; iar de atuncea încoace muerile ţin drumul bărbaţilor şi li se pun în spate".*

De altmintrelea în această materie, opiniunea cuiva ţine mai mult de întâmplarea care face să-i scoată în cale o femee perfect onestă sau o imorală. Aşa se face că un Paul de Alep, de exemplu, este scandalizat de purtarea Moldovencilor şi încântat de Muntence:

> *„Femeile şi fetele (Moldovence) sunt lipsite de orice modestie şi cuviinţă; deşi beiul (Domnitorul) le tae nasurile, le pune la stâlp şi adesea le îneacă încât mai multe mii au pierit; dar toate astea nemica nu ajută pentru îndreptarea moralităţei lor".*
>
> Iar mai departe: *„Femeile măritate şi fetele sunt aici (în Muntenia) fără pată, şi foarte regulate în conduita lor. Orişicarea e cunoscută a fi făcut vreo faptă nelegiuită, e trimisă de bărbatul ei şi isgonită la ocna de sare, de unde nu-i nici o scăpare; şi acolo rămân înfundate pe viaţă".* [3])

Dimitrie Cantemir, tânăr şi desigur mai în măsură ca Paul din Alep, ca să cunoască femeia română, este mai puţin sever:

> *„...Femeile măcar că nu sunt oprite cu aceiaş grijă ca la Turci, de la privirea bărbaţilor, totuşi dacă sunt de o condiţi-*

---

1) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I. Psalmul CXXVII, pag. 430.
2) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 11.
3) Arhiva Istorică a României, tom. I, pt. II, pag. 69 şi 96.

une ceva mai de seamă, rareori umblă pe afară de casă. Cele nobile sunt frumoase, dar mult inferioare în frumusețea celor de țărani; țărancele întrec prin exterior, dar cele mai adeseaori sunt lascive și pline de moravuri mai urâte". 1)

Termenul obișnuit pentru a numi pe femee este cel de muiare sau muere. Când este de condiție mai bună i se spune giupâneasă, iar bărbatului ei se spune giupân sau jupân. Spune Pravilistul: *„cela ce va lua două mueri și amândouă giupânese..."* Sau: *„sluga ce va fura în casa giupânu-său ...".* 2) La fel grăește și Cronicarul: pe Miron Costin, când a murit *„l'au astrucat (îngropat) împreună cu giupâneasa lui".* 3)

Când femeia ajunge soție de Domnitor, i se spune Doamnă, sau Doamna Țărei, sau Doamnă de Țară. Scrie Cronicarul Niculai Costin:

„Doamna lui Antioh Vodă;

Sau: *„...s'au căsătorit Antioh Vodă, de au luat șie, Doamnă de țară, pe Catrina fata lui Dumitrașcu Ceaur de Valea Seacă".* 4)

Doamna Țărei, afară de foarte rari exemple dă totdeauna dovezi de virtuți excepționale. Ea știe să-și păstreze mândria situației și demnitatea ei de femee chiar și în situațiuni nenorocite. Gheorghe Ștefan Vodă (1653) prinzând în Suceava pe Doamna lui Vasile Vodă:

„ ...a vrut să-și râdă de dânsa. Ce, Doamna lui Vasile Vodă l-a probozit și a început a-l blestema și a-l sudui, și a-i zice dulău fără obraz, cum nu se teme de Dumnezeu, că i-au fost Domnul sau stăpân și i-a mâncat pita. Și așa i-a dat pace". 5)

In genere femeea este socotită inferioară bărbatului, că spune Pravilistul: *„...muiarea este mai proastă și mai lesne spre cădere de cât bărbatul..."*; 6) iar Pravila Bisericească spune că femeile *„de vor vrea ceva să învețe, acasă să-și întrebe bărbații's",* 7) că: *„...muiarea*

---

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei, trad. de Pascu, pag. 153-154.

2) Bujoreanu, Pravile, gl. ei (15) și pricina ei, punctul s (6) și rp (80); gl. 237 și 348 zac 6 și 11. Pag. 33, 227, 15 și 278.—Longinescu, l. c., pag. 132, 52.

3) Niculae Costin, în Letopiseți, vol. II, pag. 39.

4) Idem, pag. 55 și 42.

5) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 187, punctul 32.

6) Bujoreanu, Prav., gl. ma (41), p. s. (6) și gl. 211, zac 6. Pag. 51 și 119. — Longinescu, pag. 214-15.

7) Idem, Prav. Matei Basarab, Săborul 5-6, gl. 68, pag. 387.

iaste roabă bărbatului, nici poruncește, nici oblăduiaște pe trupul ei ce bărbatul oblăduiaște". [1]) Severitatea Pravilistului nu ține mult, căci repede își amintește că, în viață, amândoi soții trebue să fie deopotrivă, că Dumnezeu a făcut din pământ numai pe Adam, iar pe Eva, a făcut-o din coasta lui Adam, să-i fie deopotrivă; de-ar fi făcut și pe Eva tot din pământ, s'ar fi dat prilej de ceartă, ar fi dat prilej *„să se laude și să se slăvească bărbații"*, că pământul lor a fost mai bun ca pământul femeei, și n'ar fi fost bine...! [2])

Bărbații datoresc ocrotire nevestelor lor, să le caute și să cheltuiască pentru căutarea lor când sunt bolnave, cu din averea lui, și numai când moare femeia cheltuește din averea ei:

> *„de se va afla muiarea cuiva în boală și va face bărbatul cheltuială la boala ei... să nu ia nemica (din zestre), pentru că un trup au fost cu dânsa, iar câte au cheltuit la îngroparea ei, acelea să le ia de la socru-său, care au luat și au ținut zestrele".* [3])

Fetele se bucură de o deosebită atenție din partea părinților lor, că sunt mai neputincioase:

> *„iară fetei, învățăm, mai mult să i se dea avere de la părinți că iaste mai neputincioasă partea muerească, dirept aceia mai mult se cade părinților a se griji de fetele lor".* [4])

Pretutindeni și în toate timpurile femeia a căutat să placă bărbaților; în acest scop a recurs totdeauna la artificii de găteală și de înfrumusețare. Din acest punct de vedere, zădarnice sunt toate sfaturile Pravilelor bisericești, zădarnice sunt și amenințările, zădarnic va fi orice, pentrucă cochetăria este înăscută în femee.

Femeia trebue să fie totdeauna frumoasă, *„ghizdavă"*; termenul este întrebuințat și de Psalmistul Scheian din 1482. [5]) Cantemir spune că *„Elena, Doamna lui Menelau, era mai ghizdavă de cât toate muerile Greției, cu care protivnică nu era".* [6]) Sau: *„... chipul frumos și icoana ghizdavă ochiul veselește".* [7]) Sau:

---

1) Idem. Invățăt. patriarh. Anastasie, gl. 14, pag. 425.
2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invățături Patriarh. Anastasie, gl. 10, p. 422-23.
3) Idem, Invățături, gl. 267, pag. 247.
4) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 105.
5) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 86, rândul 24.
6) D. Cantemir. Hronicul, pag. 92.
7) Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 246-247.

„... o fecioară ghizdavă şi frumoasă de nainte-ne în picioare stătu, care cu ochiĭ săgeta, cu sprâncenele arcul încorda, cu fața sânge vărsa, cu buzele inima spinteca, cu mijlocul viața curma, cu statul — morții ridica, cu cuvântul zilele în cumpănă măsura, cu răspunsul sufletul de la mormânt înturna...“ [1]

Miron Costin spune despre o fată frumoasă că-i *„iscusită de trup“ : „...şi o fată ce se prilejise între roabe, foarte iscusită de trup“.* [2]

Biserica condamnă femeile care îşi *„cresc părul şi-l împletesc sau îl văpsesc, sau îl încrețesc, tocmindu-se spre stricarea celora ce-l vor vedea“.* [3] De asemenea, afurisește femeile care *„îşi retează părul socotind că fac bine“*, şi pe cele care *„se îmbracă în haine bărbăteşti“.* [4]

Cronicarul Neculce când descrie pe amanta lui Dumitraşcu Cantacuzino (1673-1675 şi 1684-85), grăeşte cu mult alean: *„... şi era tânără şi frumoasă şi plină de suliman...“.* [5] Sulimanul este un termen care se întrebuințează şi astăzi. In afară de suliman, pe atunci se întrebuința şi *„siurme“*, un fel de piatră vânătă cu care femeile îşi făceau genele. [5]

Pentru femeile şi bărbații cari petreceau în desfrâu exista o terminologie specială, întocmai ca şi astăzi.

Țiitoarea, este amanta de astăzi. I se mai spune şi concubina, în opoziție cu concubin sau ibovnic, termeni ce se dau amantului. Termenul de țiitoare se întâlneşte destul de des în Cronici şi în Pravile. Cronicarul Neculce povesteşte că Gheorghe Ştefan Vodă (1653-1658), după ce s'a căsătorit în urma unor peripeții destul de romantice cu Safta din neamul Bueştilor, mai la urmă urându-i-se cu ea *„umblând prin țări străine şi-au trimis-o în țară aici... şi el şi-a fost luat o slujnică țiitoare, dintre acele țări streine...“.* [7]

Pravilistul întrebuințează cuvântul de țiitoare, dar îl întrebuințează numai ca să-şi arate tot dispreţul pentru femeia care duce o viață urâtă în afară de legile căsătoriei; în acest sens, cu vădită intenție de a o umili îi spune *„curvă“*. Pentru Pravilist, țiitoarea se ține într'ascuns, ca să nu ştie nimeni:

---

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 287-288.
2) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 300.
3) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Săborul 5-6, glava 92, pag. 389.
4) Idem, Săborul dela Gangra, glava 13 şi glava 17, pag. 328.
5) I. Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 225.
6) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 21.
7) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 187-88, punctul 29-35.

„... de va fi având tatăl vreo muiare ţiitoare, şi feciorul nu va şti“ ... şi dacă feciorul în neştiinţa lui *„se va împreuna cu curva tătâne-său ...“, face „sânge amestecat şi se va certa cu moartea...“.* [1])

Ţiitoarea poate sta chiar în casa bărbatului, sau să stea *„denafară“ :*

„cela, ce va sili vreo fată, şi după aceia cu voia ei o va lua de o va ţine în casă, de'i va fi ca o curvă...“.

Sau: *„când se va duce muiarea de la bărbatu'şi, pentrucă bărbatul ei ţine la vedeare curve în casa sa, sau şi denafară“.* [2])

Insăşi femeia măritată poate fi ţiitoare, adică amantă altuia:

„cela ce va sfătui pe muiare să fure dela bărbatu'şi şi să-i dea lui fără numai de vor fi având împreunare rea...“. [3])

Concubin este termen întrebuinţat de Şincai în povestea lui Radu cel Frumos, fratele lui Vlad Ţepeş, care a fost ţinut de Sultanul Mohamed al II-lea, pentru *„fapte de ruşine“ :*

„ ...Mohamed al II-lea... pe (Radu cel Frumos) îl avea la sine din 1445, şi-l folosea la fapte de ruşine, ţiindu-l la masă cu sine. Ci mare price a fost întru început între împărat şi pruncul acesta, când au vrut întâiaş dată să facă cu el dupe năravul turcesc. Că după ce s'au întrupat în curtea împărătească, l-au surgunit la Caramanul, pentru că mai omorâse pre împăratul împungându-l cu sabia; dar după aceia s'a făcut concubin împăratului...“. [4])

Ibovnic, este termen întrebuinţat de Pravilist:

„Bărbatul curvei... poate să trimită pre fiu-său... să-i ucigă muiarea împreună cu ibovnicu'şi“. [5])

---

1) Bujoreanu, Prav. gl. f (9), p. ni (18) şi gl. 244 zac 18; gl. ma (41), p. ai (11) şi gl. 221, zac 11, pag. 25, 231, 51 şi 219. Longinescu, l. c., pag. 98 şi 215.

2) Idem, gl. is (36), p. fi (19) şi gl. 252 zác 19; gl. zi (17) şi gl. 179 zác 9, pag. 48, 240, 35, 199. Longinescu. Legi vechi, pag. 201, 144.

3) Idem, Pricina 15, p. rpv (182), gl. 348, zac 13, pág. 15, 278. Long. l. c., pág. 52.

4) Şincai. Cronica, vol. II, pag. 26-27.

5) Bujoreanu, Pr. gl. f (9), p, na (51) şi gl. 244, zác 51, pag. 27, 233. Long. p. 105.

Libovnic, din slavonescul libovnik, însamnă ibovnic, amant, cel ce iubeşte ceva. In Psaltirea Scheiană se spune *„iuboste"*. [1])

La 1 Iunie 1629, Barnowski Vodă adresându-se Bistriţenilor, întrebuinţează termenul de *„libov"* : *„ ... multă sănătate cu libov trimăt dumilor Voastre..."*. [2])

Cronicarul Niculae Costin spune despre Antonie Vodă Ruset (1675-78), că a fost bun *„ nelacom, bun la judecăţi, libovnic ... "*. In schimb, fiu-său, beizadeaua Alexandru *„libovnic era la băutură şi la alergături de cai..."*. [3])

Ingârli şi **desgârli,** sunt termeni din Pravilele bisericeşti prin care se arată întovărăşirea unui bărbat cu o femee, un colaj cum am spune astăzi, sau din contră, desfacerea unei asemeni tovărăşii :

> *„...de va fi om desăvârşit şi se va ingârli cu o muiare... De nu se va desgârli, să nu se boteze"*. [4])

Curva sau cur'va, cum stă scris în Psaltirea Scheiană, este femeia rea care se vinde, este prostituata de astăzi. Din punct de vedere social şi medico-legal, Pravilistul pune femeia prostituată pe treapta cea mai de jos a societăţei.

Dimitrie Cantemir îi spune *„talaniţă"* : *„a voastră ocară şi blestemată măzăcie (ignoranţă) ca talaniţa dezmăţată, pre uliţă a să purta.* [5])

Prostituata se cunoaşte uşor *„pre locul ce lăcuiaşte şi pre haina ce poartă ... "*. [6]) Ea îşi face meseria *„ acea curvie la arătare "* sau *„pre ascuns"*. [7])

O prostituată se poate întoarce *„den petrecerea ei cea rea"* şi să se cunune chiar cu *„vre un bărbat cu lege..."*. [8]) Atunci se zice că *„să va fi înţeleptit... va fi muiare de cinste"*. [9])

Del Chiaro, spune că prostituatele îşi au locul de bătae în cârciume :

---

1) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 235, rândul 3.
2) N. Iorga. în Hurmuzachi vol. 15/II, Doc. MDCCCLV, pag. 968.
3) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 14 şi 16.
4) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Răspunsurile lui Timotei, Intreb. 7-a, p. 413.
5) D. Cantemir. Hronicul, pag. 366.—I. Bianu, Psaltirea Scheiană, p. 157.
6) Bujoreanu. Pravile, gl. ig. (33), punctul z (7) şi gl. 260 zac 7, pag. 46, 245. — Longinescu, l. c., pag. 191.
7) Idem, punctul g (3).
8) Idem, punctul s (6).
9) Idem, gl. me (45), p. v (2), gl 108 zac 2, pag. 55, 176. Longin. l. c., p. 233.

„... în Valahia nu se află ospătării ca în celelalte ţări din Europa, mai ales ca în Italia, astfel că dacă cineva vrea să capete vin, trebue să-l cumpere de la nişte cantine subterane, numite crâşme. Vinul e vândut de femei desfrânate, şi de aici ruşinea mare pentru un străin, ca să intre în crâşmă, unde'l aşteaptă beţia, desfrânarea şi chiar furtul". [1])

Constantin Mavrocordat, în a treia lui domnie în Moldova (1748-49), a luat primele măsuri pentru strângerea şi supravegherea prostituatelor pe care cronicarul Cogălniceanu le numeşte *„femeile cele rele"*. [2])

Pe femeile publice, spune Cantemir, le pedepsesc Vornicii de Poartă, cari judecă pricinele mici. [3])

Uneori chiar şi Turcii în treacăt pe la noi pedepseau femeile rele. La 1 Februarie 1738.

„O femee s'a plâns lui Suleiman Paşa că soldaţii i-au furat fata. Soldaţii au negat. In timpul nopţei, Paşa s'a deghizat şi s'a dus în cartierul soldaţilor. A găsit şi a luat fata şi o femee care era de mai multă vreme printre soldaţi. Pe fată a dat-o mamei ei, pe femee a trimis-o la ocnă, pentrucă se dusese de bună voe printre soldaţi". [4])

Cinghiasa sau cinghiaza, este *„muiarea care cântă pe la veselii cu tambura"*. Este socotită tot între femeile rele, prostituate, care nu pot fi *„soţii curate şi nespurcate"*. [5])

Feţele bisericeşti sunt oprite să privească la cingheze şi dacă un preot se găseşte la o nuntă unde dansează şi cingheze, preotul trebue să iasă afară:

Creştinii care merg la nunţi *„să se ospăteze cu cinste iar să nu joace... sau să drăngăiască (să bată în palme)... Preoţii să nu caute să vază ceva pre la nunte, ce mai nainte de ce vor intra cinghiile sau măscăricii, carii fac glume, să iasă de acolo"*. [6])

---

1) Del. Chiaro. Revoluţ. Valahilor. Traducere de Cristian, 1929, pag. 18.
2) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III. pag. 215. — Vezi pag. 274-75, n. 1.
3) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, pag. 105.
4) Dapontes. Partea II, vol. I. Efemeride sub domnia lui Ioan Const. Mavrocordat. Jurnalul răsboiului de 4 ani între Turci şi Austro-Ruşi, 1736-1739.,
5) Bujoreanu. Pravile Matei Basarab, Invăţături, gl. 76, pag. 165. — Săbor 5-6, glava 24 şi 26, pag. 381. — Canoanele Sft. Vasile, glava 27, p. 403.
6) Idem, săborul dela Laodichia, glava 53, pag. 339.

Ţopana, femee care ţopăè, dansatoare, intră în aceiaş categorie de femei cu moravuri uşoare. [1])

In general, biserica opreşte pe creştini dela *„jocurile... şi podoabele muereşti"*, căci *jocul muerilor de pre la zborure, carele pornesc pre oameni spre şutiliri, văzându-le..."*, nu trebuesc văzute. [2])

Curvar, este bărbatul care umblă dupe femei; *„afrodiseu"* îi spune Cantemir, [3]) iar **curvie,** este patima genezică proprie celor fără busolă morală.

Dimitrie Cantemir spune despre Români:

„Adulterele sunt rare la dânşii. Ca tineri însă, până se însoară, să se ocupe cu amoruri ascunse, ca şi cum ar fi deslegaţi de orice reguli, ei consideră ca un lucru nu de dojană, ci de laudă, de unde adeseaori vei auzi la dânşii acest proverb: Fătul meu, fereşte-te de furt şi de prădăciune, căci de la furcă nu te-oi putea scăpa, dar de împreunare oprită, câtă vreme vei plăti bani de şugubinat (aşa se chiamă cel care umblă după fete stricate şi femei publice) nici o primejdie de moarte nu te paşte". [4])

Pravilele conţin o mulţime de pedepse de dat celor atinşi de această patimă. Din cele multe dăm un singur exemplu:

„Oricine îşi va găsi fata sa cea de trup curvind cu cineva, poate să'i facă moarte, însă ca să ucigă împreună cu dânsa şi curvariul şi să nu aibă nici o certare...". [5])

Pe de altă parte, Cronicarii dau o mulţime de exemple de pătimaşi genezici. Aşa: despre Mircea cel Mare, Ducas, cronicar citat de Şincai, spune că era *„foarte dat spre curvie".* [6])

Alt cronicar străin Dlugos, citat de Şincai, spune că *„Alexandru, fiul lui Ilie, cât a căpătat domnia Moldovei (1451-55), prin ajutorul lui Cazimir, craiul Poloniei, îndată s'au dat spre curvie şi beţie ".* [7])

Petre Rareş, spune Ureche *„de nemica alta nu grijea, ce numai*

---

1) Idem. Săborul 5-6, glava 26, pag. 382.
2) Idem, glavă 61, pag. 386.
3) D. Cantemir. Istoria ieroglifică p. 9.
4) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Trad. de Pascu, pag. 155.
5) Bujoreanu, Pravile, glava 9 şi gl. 244, zác 29, pag. 26 şi 232. Longinescu, Legi vechi, pag. 101.
6) G. Şincai. Cronici, vol. I, pag. 386.
7) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 24-25. Cronica ediţia 1854.

cu toată casa sa petrecea în ospeţe şi în desmerdăciune...". [1]) Iar într'un raport străin se scrie că acest Domnitor avea legături cu o Evreică:

„...venit etiam huc una mulier Iudea, quae semper curiam Imperatricis sequitur estque in summa eius gratia et propterea huc missa ut exustum palacium instituat edificare...". [2])

Fiul lui Petru Rareş, Iliaş Vodă (1546-51):

„denafară se vedea pom înflorit, iar denlăuntru, lac împuţit; că având lângă sine sfetnici tineri, Turci, cu cari ziua petrecea şi se desmerda iar noaptea cu turcoaice curvind, din obiceiurile creştineşti s'au depărtat...". [3])

Acestui citat am putea apropia o reflexie frumoasă a lui Dimitrie Cantemir: „Vrednicia sufletului, nu de pe frumuseţea trupului se măsoară; căci nebunul la chip frumos şi trupului grea pedeapsă, şi numele la mare ocară şi-au scos; iar înţeleptul grozav şi ghebos, nici au gândit vreodată, nici au făcut lucru fără folos". [4])

Acest Iliaş a plecat în Turcia, s'a turcit şi a ajuns Paşă în Silistra cu numele de Mehemet. In locul lui a venit la domnie al doilea fiu al lui Petru Rareş, Ştefan Vodă (1551-52), care s'a arătat *„cu curvie neastâmpărată".*

„...nu se răbda de femei cu bărbaţi, nu rămâneau fete fecioare neruşinate, nici giupânesele boerilor nebatjocorite", şi atunci boerii l'au omorât...

La care, Cronicarul Ureche adaugă: *„...care poate fi om ca acela, să'şi vază muerea silită şi batjocorită, şi să sufere? Carele nu va suspina, văzând fiică-sa, fecioară din sânul lui, ce o au cruţat, să o ia oarecine şi să-şi râză de dânsa? Şi care slujitor sau boiariu, va primi să-i ia muiarea spre pohta sa cea neastâmpărată, şi nu-i va gândi rău? Ce vină, dar, vom putea da celui ce nu poate suferi amarul inimei sale?...".* [5])

---

1) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 203.

2) Hurmuzachi, vol. II/1. Doc. CLXXIV, pag. 215. Ieronim Laszky către regele Ferdinand.

3) Gr. Ureche, l. c., pag. 206.

4) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 57.

5) Gr. Ureche, l. c., pag. 208.

Uciderea acestui Domnitor pătimaş este foarte sugestiv povestită de Şincai, dupe cronicarul Orichovius:

„Ştefan şi-a adus dascăli şi două curve de la Turci, ca pururea să fie lângă dânsul, de care amăgindu-se din zi în zi, sporea în obiceiuri turceşti". După ce a ucis o sumă de boeri, spune Orichovie, îşi puse în gând să omoare tot Divanul; boerii simţind, i-au luat înainte şi pe când „era tiranul la râul Prutului, unde mersese să se desmerde cu curvele, numai cu 17 păzitori, şi ţinându-şi cort lângă râu, dormea noaptea cu curvele, au dat preste el şi au început a-l săgeta, carele, deşteptându-se din somn prin larma păzitorilor, după ce au fugit aceştia tare s'au apărat împotriva celor ce năvălise preste el, până când au smult Moldovenii cortul din carele bine se apăra, atunci au început a se ruga să-l erte, şi să ia aurul care'l avea la el, dar neîncetând boerii, când mai murea de ranele cele multe, au strigat: omorîţi-mă dar!...". [1])

Alţi Domnitori au fost la fel. Iancu Vodă Sasu (1579-1582), sas de origină, luteran de lege, lacom de bani, *„curvar peste seamă, că nu numai afară, ci nici den curtea sa nu se ferea, că pre giupânesele boerilor săi, de la masa Doamnei sale, le scotea şi le ruşina".* [2])

După ce s'a retras de la domnie Petru Şchipul, la 1591, a venit Domn Aron Vodă cel rău, care:

„nu se sătura de curvărit, de giucat, de cimpoiaşi, pre care îi ţinea de măscării". — Pentru strângerea dărilor umblau nu numai „dăbilarii, ci şi Turcii, de nu'şi erau ţăranii volnici cu nimic. Muerile nu erau a lor, fetele le ruşina şi ce vrea să facă, făcea... Pre boeri, pentru avere îi omora; giupânesele lor le silea. Ciude şi posne făcea în domnia lui". [3])

Nici măcar Vasile Lupu, iniţiatorul compunerei Pravilelor, n'a fost mai de treabă:

„...că, cu sila a câteva case de boeri luându-le fetele, peste voia părinţilor, la ţiitorie; iar oamenii de casa lui, nepoţii lui Vasile Vodă, mai mare silă făceau, luând băeţii oamenilor în silă, la curvie". [4])

---

1) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 195. Citează pe Orichovius în Annalibus.
2) Gr. Ureche. în Letopiseţi, vol. I, pag. 234.
3) Idem, pag. 239.
4) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 310.

Băiatul lui Vasile Lupu, Ştefan Vodă (1659-1661), a fost la fel:

„mesele şi petrecaniile acestei domnii abia la vreo domnie să se hi prilejit, nu fără mari desfrânăciuni la lucruri preste măsură a curviei...“. [1])

Isprăvile feciorilor lui Antonie Vodă Ruset (1675-1678), în special ale beizadelei Alexandru *„călăreț bun şi curvar foarte“*, ni li-au transmis Ioan Neculce şi Nicolae Costin. [2]) Dar tabloul ce face Neculce despre Dumitraşcu Cantacuzino (între 1673 şi 1685) şi descrierea lui Cantemir despre moravurile turceşti, sunt neîntrecute:

Dumitraşcu Vodă Cantacuzino era om bătrân, grec țarigrădean, de neamul lui de Cantacuzineşti; şi mai nainte fusese Visternic mare în Țara Muntenească, la Grigore Vodă Ghica; şi era om nestătător la vorbavă, telpiz, amăgitor, giambaş de cei de la Fanar din Țarigrad; şi după acestea, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Țarigrad; iar el aici îşi luase o fată a unei rachierițe, de pe Podul Vechiu, anume Arhipoae, iar pre fată o chema Anița, şi era țiitoarea lui Dumitraşcu Vodă; şi o purta în vedeală între toată boerimea; şi o ținea în brațe de o săruta; şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand, şi cu şlic de sobol, şi cu multe odoare împodobită; şi era tânără şi frumoasă şi plină de suliman, ca o fată de rachieriță; şi o trimitea cu careta domnească, cu Seimeni şi cu Vornici, şi cu Comişi, ziua amiaza mare, pe uliță, la feredeu, şi pe la mânăstiri, şi pe la vii şi primblări, şi făcea şi pre boeri de'şi trimiteau giupânesele cu dânsa; şi după ce venea de la primblări, trimitea giupâneselor daruri, canavițe, belacoase, căci i-au făcut cinste de au mers cu dânsa la primblare. Şi după ce s'au mazilit, au luat-o cu dânsul şi a dus-o în Țarigrad şi a măritat-o după o slugă a lui, după un Grec. — Căutați frați iubiți cetitori, de vedeți ce este omenia şi curvia grecească!, că el, de bătrân, dinți în gură nu avea; diminiața îi încleia de'i punea în gură, iar seara îi descleia cu un crop, şi-i punea pe masă... Oh!, Oh!, Oh!, săraca țară a Moldovei ce norocire de stăpân ca acesta ai avut!...“. [3])

Dimitrie Cantemir povesteşte despre Ibrahim, sultanul dintre 1639-49, din epoca despre care vorbim:

---

1) Miron Costin, în Letopiseți, vol. I, pag. 356.
2) I. Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 213 şi N. Costin, Letop. vol. II, pag. 14.
3) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag 225.

„Ibrahim era dedat voluptăţei. Se zice că toată viaţa şi-o petrecea în plăceri senzuale; şi când natura stoarsă nu-l mai ajuta, recurgea la băuturi iritante şi alte mijloace ca să-şi reînoiască puterile pentru plăcerile venerice. Toate Vinerile, ceiace la Turci e Sâmbăta, le consacra zeiţei Venus. Punea pe Marele Vizir sau alt slujbaş înalt să-i aducă câte o virgină frumoasă îmbrăcată în cele mai elegante haine. Pereţii camerei lui de dormit erau de jur-împrejur cu oglinzi, să se poată vedea singur în diferitele poziţii ale actului său brutal. Pernele lui sunt umplute cu fulgii cei mai fini ca patul destinat plăcerei lui împărăteşti să fie cu atât mai preţios. In grădina Palatului numită Ghassi aduna de multe ori toate concubinele lui, le făcea să se desbrace cu totul şi se desbrăca şi el în pelea goală, necheza ca armăsarii şi se arunca între ele; acestea, la porunca lui, trebuiau să se apere cu mâinele, cu picioarele, până când răpea pe una ori alta şi-o siluia. Odată a văzut organul genital al unei vaci sălbatice; târât de pofta brutală, a cerut să i se facă din aur un model la fel, şi l-a trimis în tot imperiul cu poruncă să i se caute o muere, la fel cu vaca, care să-i servească poftelor lui. In cele din urmă a găsit una pe plac şi a făcut-o concubină. Işi făcuse o colecţiune mare de picturi, cari reprezentau diferite feluri de raporturi sexuale, şi totuşi totdeauna inventa poziţii noi, necunoscute încă...“. [1]

Un ultim exemplu pentru ilustrarea moravurilor timpurilor trecute, a celor chemaţi să conducă acest popor bun şi temător de Dumnezeu, ni-l dă cronicarul Neculce, despre Grigore Ghica (1726-1735):

„era Domn curvar; multe ţiitoare fete mari ţinea, şi apoi le înzestra şi le mărita cu haine, cu odoare, ca pre nişte fete de boeri. Numai nu se amesteca la fete de case mari, ce, de căpitenii mai de gios; şi avea Doamnă şi cuconi şi nu se ruşina, de'şi făcea casa de ocară, un om ca acesta...“. [2]

Preacurvie şi **preacurvar**, au acelaş înţeles ca şi termenii de curvar şi curvie, negreşit într'un sens superlativ. Diferenţa este foarte greu de tras între aceşti termeni.

La 1395, Patriarhul Ţarigradului a afurisit pe Episcopii, preoţii şi boerii Moldoveni; cu acest prilej îi socoteşte pe toţi ca *„oameni răi şi hoţi, şi prea curvari şi tâlhari“.* [3]

---

1) D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 386.
2) Ioan Neculce. în Letopiseţi. vol. II, pag. 374.
3) Melhisedec. Cronica Romanului, partea I, pag. 67.

Pravilistul bisericesc socoteşte că:

„bărbatul carele are muiare şi va face păcat cu alta carea e slobodă de nuntă, adecă nemăritată, acela nu se va judeca ca un preacurvar, ce ca un curvariu". [1])

Nici Cronicarii nu fac prea mare diferenţă între aceşti termeni; Niculae Costin adaugă o notă oarecum explicativă a celor povestite de Ureche despre viaţa destrăbălată a urmaşilor lui Petru Rareş, şi bazat pe citate bisericeşti întrebuinţează aceşti termeni fără aî diferenţia prea mult:

„Zice Sfta Scriptură, Levit XX: „Cela ce va preacurvi cu muierea altuia şi va face curvie cu muierea vecinului său, cu moarte să moară curvarul şi precurvarul". Şi la a doua lege zice Sfta Scriptură: „blestemat, carele doarme cu muierea vecinului său, şi 'să zică norodul amin!". Aşa să fie. La Esdra, cap. III, zice: „depărtaţi-vă de muierele pământului şi de muierele streine". — Pavel Apostol, la Corint. I, zice: „Feriţi-vă de curvie, că pe curvariu şi precurvariu giudeca-i-va Dumnezeu". [2])

Atâta depravare va fi creat desigur şi o terminologie adequată, pe care scrisul nu ni l-a putut transmite. Cronicarii şi Praviliştii pudici nu ni-au păstrat decât un număr restrâns de termeni, daţi cu multă grijă, ca să nu jicnească; aşa cunoaştem:

Împreuna, a împreuna, este actul sexual dintre soţi, consfinţit prin nuntă. Vrâsta permisă pentru nuntă este 14 ani la bărbat şi 12 la femee. [3])

Impreunarea nu este ertată, dacă cei doi soţi au a se împărtăşi a douazi [4]); nici preotul n'are voe să se apropie de soţie, dacă a douazi are de slujit Liturghie. [5]) In general Pravilele bisericeşti opresc împreunarea soţilor Sâmbăta şi Duminica. [6]) De asemenea este oprită împreunarea în timpul menstruaţiei femeei, ca să nu se nască copii bolnavi, ologi, sau gubavi [7]), şi-i oprită şase până la opt zile de la curăţirea complectă:

---

1) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Canoanele Sft. Vasile, glava 21, pag. 402.
2) Gr. Ureche, in Letopiseţi, vol. I, pag. 208. nota 1, de N. Costin.
3) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab, Invăţăt., glava 95. pag. 171.
4) Idem, Răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 5, pag. 410,
5) Idem, Invăţături, gl. 99, pag. 171.
6) Idem, Răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 13, pag. 411.
7) Bujoreanu, Prav, Matei Basarab, Invăţăt. patriarh, Anastasie, gl. 14, pag. 424.

„Intr'o lege veche fu zis, în 12 zile să se ferească bărbatul de muiare, ca să se curăţească, să nu se spurce; iar noi... am ales până a şasea sau a opta curăţie deplin, învăţăm a aştepta". [1])

Spurcata faptă, caracteriză raportul sexual. Spune Cronicarul: *„Şi aceste încă să se ştie, că prin slobozirea lui Dumnezeu, nerăbdând spurcata faptă, se pedepsesc de oameni Domnii răi şi turbaţi".* [2])

Pohta neastâmpărată, este dorinţá nepotolită spre excese genitale. Este o expresie pitorească a Cronicarului Ureche, ca să caracterizeze această patimă: *„... care slujitoriu sau boiariu, va primi să-i ia muiarea spre pohta cea neastâmpărată...".* [3])

Păcate trupeşti sau trupeasca poftă, sunt păcatele sexuale. In înţeles pur moral, păcate trupeşti sunt toate dorinţele din afara credinţei.

In Lexiconul Slavo-Român din 1649, se întâlnesc termenii *„fără pohte lumeşti"*, explicându-se aceşti termeni prin cuvintele: *„nevoire de frumuseţile lumii".* [4])

Cantemir condamnă păcatele trupeşti, căci *„pre tine trupeasca poftă te va amăgi şi cu prea cumplita otrava sufletul îţi va otrăvi".* [5])

Cu atât mai mult le condamnă Pravilistul:

„Aceste certări să vor da numai celor, ce vor zălogi şi vor nămi case, pentru să să facă acolo curvii şi alte păcate trupeşti". [6])

Desfrânat este numele celor ce duc viaţa uşoară în petreceri, iuboste şi excese de tot felul. Cantemir spune *„desfrânat"* sau *„iuboste"*: *„cu desfrânata pornirea şi nedumnăzăire..."*, sau: *„nu numai curvăritul şi curvia, ci şi iubostele şi ziafeturile...".* [7])

Cronicarul Neculce spune despre Grigore Ghica Vodă 2726-1733):

„şi la toate era desfrânat; Curtea lui poftea să fie tot îmbrăcată; pre nimeni din boeri să nu-i auză jalindu-se că-i scă-

---

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 116.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 208, nota 2.
3) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 208.
4) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 106, rândul 156.
5) D. Cantemir. Divanul, pag. 221.
6) Bujoreanu, Pravile. Glava kf (29), punctul a (5) şi glava 129 zac 5; pag. 42 şi 185.—Longinescu. Legi vechi, pag. 175.
7) D. Cantemir, Divanul, pag. 222.

pătat sau olecăindu-se că sunt timpuri rele şi nu s'au făcut roade, că se foarte mânia". [1])

Iar despre beizadeaua Alexandru, fiul lui Antonie Ruset Vodă (1676), spune că *„era un stricat prin desfrânate fapte a curviei, că lua de prin ţară fetele oamenilor cu sila, neavând nici o frică de către părintele său...".* [2])

Din toate aceste exemple rezultă un fapt cert: desfrânarea şi toate blestemăţiile de care am pomenit, sunt numai în clasa suprapusă, zisă conducătoare, compusă fie din străini, fie din oameni crescuţi la şcoala străinismului. In schimb poporul a rămas neatins. A îndurat cu mucenicie toate vitregiile, toate neomeniile, a purtat ponosul tuturor relelor practicate de cei cari trebuiau să-l conducă, dar el, poporul a rămas curat. Şi a avut de răbdat nu numai dela conducători, ci şi dela străinii stăpânitori, sau numai trecători prin aceste ţări. Aşa de exemplu, în a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (1748-49), Turcii neguţători Lazi, erau o plagă neînchipuit de rea pentru bietul popor; că, ei *„iau muerile şi fetele săracilor cu sila de umblă cu ele, şi pe bărbaţii lor îi gonesc cu săbiile şi alte multe".* Vrut-a Constantin Vodă să scape ţara de aceşti Turci neguţători şi mult a stăruit să aducă la îndeplinire acest gând. Când a reuşit, a pus de s'a făcut:

> *„hanuri prin toate târgurile ca să fie pentru conăcitul neguţătorilor şi a Turcilor mosafiri, trecători, iar nu ca să mai conăcească prin casele cu mueri ca mai nainte".* [3])

Infiinţarea hanurilor publice pentru conăcirea călătorilor, alături de altă măsură luată tot de Constantin Mavrocordat, strângerea femeilor rele, despre care am vorbit mai sus, sunt măsuri de ordine şi profilaxie contra relelor moravuri, şi desigur şi contra boalelor venerice. [4])

Dar, în afară de prostituţia înaltă, oarecum protejată, a acelei prostituţii cunoscută de toţi, contra căreia nu se pot lua măsuri din cauza persoanelor şi mediului în care se practică, mai avem şi prostituţia patronată de anumiţi breslaşi, profitori ai patimelor omeneşti,

1) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 374.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 16.
3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 217.
4) Vezi pag. 274-75.

Pe acele vremi exploatatorul femeilor celor care *„ îşi dau trupurile de le spurcă bărbaţii cei răi şi fără omenie, pentru puţină perzătoare de suflet dobândă "*, [1]) se numeşte hotru, votru, lotru sau supuitor. Meseria lor se numeşte hotria, votria sau curvia.

Hotru, Votru sau **Supuitoriu,** însamnă proxenet.

Hotru poate fi *„ bărbat ver muiare "*. [2]) Hotru îşi face meseria, hotria, ori în casa lui proprie exploatând femeile care *„ îşi dau trupurile"*, ori în casă închiriată înadins în acest scop. [3]) Meseria de hotru sau proxenet, atunci ca şi astăzi, are un câmp mai mare de activitate, pentrucă hotru este şi cel ce *„ îndeamnă muerile spre zburdăciune şi spre poftă rea "*, cât şi cela *„ce le amăgeşte cu alte meşterşuguri, de le îndeamnă spre curvie..."*. Hotru este şi cel ce îndeamnă *„vr'un cocon, de'l spurcă cineva şi face sodomie..."*. Hotru este şi cel ce îndeamnă o fată ca să greşească. Hotru este şi *„dăscăliţa muiare"*, la care îşi dă cineva fata ca să înveţe carte, şi în loc de carte învaţă blestemăţii:

> *„ ...şi încă'i va da şi plată, să o înveţe, şi-i va da şi hrană, ce'i va trebui, şi aceasta, cu învăţăturile ei cele rele o va îndemna şi va tocmi pre vre un bărbat de o va răpi fără ştirea părinţilor, atunce giudeţul... să cearte pre dăscăliţă, să-i vearse plumb topit în gură, să-i pogoare pre grumazi la inimă..."*.

Hotru se zice *„ hotru de faţă"*, când îşi exploatează propria-i soţie, servindu-se pentru asta cu cuvântul, cu fapta, sau prin înşelăciune, pentru bani. In sfârşit, hotri pot fi chiar şi copii: *„cucon micşor, sau fetişoară, de vor hotri cuiva..."*. [4])

Intr'un document slavon din 1552, semnat de Ştefan Vodă, fiul lui Petru Rareş, se pomeneşte de cuvântul *„ lotru "* scris cu literă slavonă *„lotra"*, cu care este arătat un răsvrătit contra Domnitorului. [5])

Şincai spune hotrului *„lotru"*. [6]) Se pare că acest cuvânt are înţeles de vânzător, de trădător. Se întrebuinţează în Ardeal, pentrucă cuvântul vine dela ungurescul *„ latrok "*. Un document din 29 Mai

---

1) Bujoreanu, Pràvile, gl. kn (28), p. a (1), gl. 128, zac 1; pag. 41, 184. Longinescu pag. 171.
2) Idem, gl. kf (29) p. a (1)şi gl. 129, pag. 42, 185.—Longinescu. Legi vechi, pag. 175.
3) Idem.
4) Idem, gl. k n (28) şi gl. 128; gl. kf. (29) al fine. Pag. 41-42, 148-85.—Longinescu, l. c., pag. 171-175.
5) Melhisedec. Cronica Romanului, partea I, pag. 188-89.
6) Şincai. Cronica, ediţia 1854, vol. I, pag. 362.

1606, vorbeşte de urmărirea unor *„lotri"* din Bărgău şi Rodna, înţelegându-se că sunt trădători. [1])

Supuitor este sinonim cu hotru sau votru. Pravilistul bisericesc condamnă pe călugăriţa supuitoare: *„de se va afla, şi se va mărturisi călugăriţa că iaste supuitoare, într'acel ceas să fie streină şi gonită".* [2])

Hotria, votria sau **curvia** este prostituţia de bordel, este casa de toleranţă. Prostituatele sunt *„ mueri slobode "*, dar pot fi prostituate şi *„roabele şi slujnicele, de desmeardă bărbaţii pentru dobândă ".*

Prostituţia se exercită în casa hotrului, sau în casă angajată în acest scop, pentru *„ preacurvie şi mestecare de sânge şi alte fealuri de curvii şi de lucruri scârnave... sau numai pentru svaturi rele spre curvii şi spre alte scârnăvii... ".* Prostituţia se exercită şi în alte locuri de întâlniri *„ locuri de odihnă, ce vor fi, ori pre la vii, ori pre la prisăci, ori pren pomete, ori alte primblări asemenea acestora ".* [3])

Cantemir numeşte aceste lăcaşuri tăinuite *„locurile pasiunei ".* [4])

Din punct de vedere al gravităţei faptelor, prostituţia copiilor *„ce se face cu voia părinţilor, este mai rea şi lucru plin de ruşine şi de mai mare ocară de cât ceia ce să face între străini."* [5]) Iar despre bărbaţii care îşi prostituiază soţiile, Pravilistul spune:

> *„...altă dată îi poartă pre toate uliţelele târgului cu pielea, pre măgari, şi să fie cu faţa spre coada măgarului, şi muiarea lui să tragă măgarul de dălogul căpestrului cu mânule sale, şi într'acest chip să-i bată, purtându-i prin tot târgul..."*. [6])

Atentate la moravuri.

In definitiv, toate cele descrise în capitolul precedent sunt tot atentate la bunele moravuri, dar asupra lor, societatea închide ochii, că nu poate face altfel. In schimb, oamenii şi legile se ridică cu toată tăria contra violenţei în materie de sexualitate şi contra aberaţiilor sexuale. Printre acestea, Praviliştii disting următoarele:

---

1) Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MDCLXXIV, pag. 830.
2) Bujoreanu, Prav. Matei Basarab. Invăţături, glava 126. pag. 183.
3) Vezi nota 4 din pagina precedentă.
4) D. Cantemir, Istoria Ieroglifică, pag. 203.
5) Bujoreanu, Prav., glava i (30) şi gl. 130 al fine. Pag. 42 şi 185. — Longinescu. Legi vechi, pag. 176-77.
6) Idem, gl. ia (31) şi gl. 131 al fine, pag. 43, 186. — Longinescu, l. c.. pag. 178.

Sila, a rușina sau **violul.** Deși termeni aproape identici, totuși Pravilistul îi deosebește prin înțelesul ce dă fiecăruia, după împrejurări.

Sila se exercită asupra fetei, asupra fecioarei, numită și cocoană, spre deosebire de cocon, nume ce se dă băeților. Virginitatea, fecioria sau fetia este ocrotită de Pravile, iar Cronicarii vorbesc frumos despre fete.

Paul de Alep spune că *„în Moldova, fetele obișnuesc a pune pe cap cununi împletite din flori și erburi parfumate"*. 1)

O fată se numește *„fată de trup"* a cuiva, termeni prin care se afirmă paternitatea indubitabilă, sau *„fată de suflet"*, adică fata adoptivă. Pravila spune: *„...oricine își va găsi fata sa cea de trup..."*. 2) Sau: *„... cela ce răpește fată fecioară (sau cocoană, în Muntenia), sau roabă, sau fată de suflet..."*. 3)

Pravilistul face deosebire între sila cu înțeles de viol și sila cu înțeles de atentat la pudoare. Acest din urmă act se poate exercita nu numai asupra unei fete, ci asupra oricărei femei, de-ar fi măritată sau văduvă, cu condiția să fie *„curată și de cinste"*; în acest caz fata sau femeia ofensată poate să ucidă pe atentator, că spune Pravilistul:

> *„Or care fecioară, sau și văduvă curată și de cinste, de va ucide pre cela, ce va să-i facă silă și va să-i strice fecioria (fetia, în Muntenia), sau să o rușineze, nu va cerca cu nici un fel de certări; însă de'l va ucide într'acel ceas, ce au vrut să-i facă silă, iar nu altă dată..."*. 4)

Siluirea unei fete este pedepsită:

> *„Cela ce va face silă vre unei fecioare și-i va strica fecioria, de va fi bogat, să-și piardă giumătate den toată avuția lui, cât va avea, iar de va fi sărac, să-l bată și să-l gonească den locul lui..."*. 5)

Pravilistul bisericesc este mai sever:

---

1) Arhiva Istorică a României, tom I, pt. II, pag. 80.
2) Bujoreanu, Prav. gl. f (9), p. kf [29], și gl. 244 zac 29; pag. 26. 232.—Longinescu. Legi vechi, pag. 101.
3) Idem, gl. vi (32) și 259. zac 12; pag. 44, 243.—Longinescu, l. c., pag. 182.
4) Idem. gl. ai (11) și gl. 246, zac 4, pag. 28-29, 235.— Longinescu, l. c., pag. 112.
5) Idem, gl. is (36) și gl. 252, zac 1; pag. 47, 239.—Longinescu, l. c., pag. 198.

„Cel ce va strica o copilă mai nainte până nu va ajunge la vrâsta ei pre lege, aceluia să i se tae nasu...“. [1]

Dacă fata îi logodită şi o necinsteşte áltul, pedeapsa devine şi mai mare. In timpul lui Duca Constantin Vodă, ginerile lui Brâncoveanu, în a doua lui domnie (1701-703), a fost pedepsit cu moartea un asemenea făptaş:

„...au tăiat capul lui Goie, căpitanul de la Cohurlui, cu Pravilă, pentru căci au răpit o fată logodnică altuia, şi l'au îngropat la Sft. Niculai, şi bucatele lui încă au dat fetei“. [2]

Când o fată 'i necinstită de tatăl ei, vinovatul se pedepseşte cu moartea; în Socotelile Braşovului, la 3 Ianuarie 1539, se trec:

„... pro 9 plaustris lignorum ad comburendum unum Valachum, qui cum sua propria filia concubuit ac rem habuit...“. [3]

Totuşi, pedepsele n'au fost totdeauna aşa de aspre. Dupe un vechiu obiceiu, sila şi alte multe păcate de ordin moral, păcate numite *„şugubine“* sau *„deşugubine“* erau judecate de feţele biariceşti, dupe Pravilele bisericeşti. Pedepsele obişnuite erau diferite amenzi, încasate în folosul Episcopiilor, uneori în folosul domniei, de către anumiţi funcţionari numiţi *„deşugubinari“*. Aşa de exemplu, Mitrofan Episcopul de Huşi, într'o carte din 1617, pomeneşte de pedeapsa ce s'a dat *„feciorului lui Pătraşco croitorul pentru o deşugubină ce a făcut cu o femee...“*. Iar Horjea *„care a căzut cu o muere şi a făcut-o borţoasă, nu s'a putut îndrepta, ci a plătit deşugubina sa...“.* [4]

Dreptul de a judeca aceste fapte de ordin moral, cât şi delictele mici cari se pedepseau cu amenzi, a fost consfinţit Episcopilor sau înputerniciţilor lor, protopopii, de către diferiţi Domni ai Moldovei. [5]

Deflorarea se dovedeşte cu:

„glasul şi cu ţipetele, ce va striga, cându'i va face silă bărbatul, cine va fi, carele să auză vecinii şi ceia, ce vor trece pre drum şi să mărturisească, atunci se va arăta, cumu'i s'a făcut silă featei“.

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 255, pag. 241.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 48.
3) Hurmuzachi, vol. II/4, pag. 201.
4) Melhisedec. Cronica Huşilor. pag. 65-66.
5) N. Iorga, Istoria Bisericei româneşti. Ediţia II, 1928, vol. I, pag. 81. Citează pe Melhisedec. Cronicele Romanului pt. I, pag. 126 şi Haşdeu. Arh. ist. 1/1, p. 124.

Sau: *„... pre sânge, ce să va arăta, pre hainele ei şi pre cămeaşia fetei".*

Sau: *„... va giura, cum au fost fecioară întreagă... şi când vor mărturisi şi vecinii, cum au avut veaste de fecioară curată şi şi-au petrecut viaţa cú cinste...".*

Sau: *„... când va mărturisi moaşa cum iaste fată întreagă, atunce o vom creade, şi aceasta încă când va fi muiare cu aceaia de cinste moaşa, şi de o va fi văzut că iaste fată, şi o va fi socotit bine, cum iaste întreagă, şi o au pipăit cu mâinile, şi încă de-ar fi mai fost cu moaşa două mueri, destoinice de-a să crederea şi învăţate bine la acest meşteşug".* [1])

Când deflorarea se face cu voia fetei, părinţii sunt de o severitate, care pare ciudată astăzi. Cronicarul Ioan Neculce povesteşte pitoresc, pedepsirea fetei Radului Vodă, care a fugit de acasă cu alesul inimei:

„Având Radul Vodă o fată din trupul lui, zic să fi fugit cu o slugă, eşind pre o fereastră din curţile domneşti din cetatea Hârlăului, şi s'au ascuns în codru; şi au făcut Radul Vodă năvod de oameni şi au găsit-o la mijlocul codrului, la fântâna ce se chiamă Fântâna Cerbului, lângă Podul de lut. Deci, pre slugă l'au omorât, i-au tăiat capul; iar pre dânsa au dat-o la călugărie şi au călugărit-o". [2])

Dar nu toţi Domnitorii au fost ca Radu Vodă. Din contră, mulţi au fost în fruntea celor care nu respectă nimic. Alexandru Vodă (1451-1455), *„a fost otrăvit de aceia ale căror mueri şi fete le măsgălise".* [3])

Mihnea Vodă a fost ucis în ziua de 12 Martie 1510, pe când se ducea la biserică, de un om care se răsbuna, pentrucă Mihnea *„i-a ruşinat pe soru-sa".* [4])

Ştefan Vodă, în 1552 *„nu se răbda de femei cu bărbaţi, nu rămâneau fete fecioare neruşinate, nici jupânesele boerilor nebatjocorite".* [5])

In timpul lui Aron Vodă, dăbilarii, adică perceptorii erau aşa de neomenoşi cu ţăranii *„că muerile nu erau a lor, fetele le ruşina şi ce vrea să facă, făceau... giùpânesele le sileau...",* [6])

---

1) Bujoreanu, Pr. gl. in (38) şi 254, ad. fine, pag. 49, 241.—Longinescu, l. c., p. 205.
2) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 184, punctul 20.
3) Şincai cronici, vol. II, pag. 24-25.
4) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 126.
5) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 207.
6) Idem, pag. 239.

In 1673, Miron Costin a sfătuit pe Vizir, care venise contra Polonilor, să se tragă şi să erneze mai în jos, nu în Moldova, ca să nu ia Enicerii *„muerile şi copiii...“.* [1]

Beizadeaua Alexandru, fiul lui Alexandru Ruset Vodă (1675-78), *„făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila, însă a oamenilor proşti“;* dar Neculcea adaugă că *„nu numai a oameni proşti, ci şi a oamenilor de frunte şi de cinste“.* [2]

Dimitrie Cantemir spune că Vornicii de poartă, judecau pricinele mici:

> *„pe fecioara deflorată cu voia ei ori cu deasila, dacă au fost din popor porunceşte să se cunune cu hotrul lor, la biserică, cu un preot, dacă însă una din cele două părţi este de neam boeresc, raportează Domnului“.*
>
> *In acest din urmă caz, (părinţii) ca să ascunză ruşinea ce li-a făcut fata, măresc cât pot zestrea“.* [3]

Au fost vremi când fetia era socotită drept marfă de precupeţit în combinaţii de ordin politic. Cronicarul Ioan Neculce, ne spune că în timpul celei de a doua domnii a lui Niculae Mavrocordat, Stanislav, ca să capete domnia în Polonia cu ajutorul Turcilor, le făgăduia în dar cetatea Cameniţa şi un bir *„de câteva fete mari pre an“*, 50 se spune într'o notă a postelnicului Hurmuzachi. Turcii erau mari amatori de fecioare şi'n atotputernicia lor, când treceau prin ţările noastre *„ca nişte oşteni păgâni ce erau, tot stricăciuni făceau, cu fel de fel de râsuri şi batjocură a fete fecioare şi a femeei înţelepte“.* [4]

Ruşina, a ruşina este un termen pe care l-am întâlnit mereu în citaţiile anterioare, uneori alături de cuvântul silă cu care ar fi similar, dar de care se deosebeşte tocmai prin nuanţa isvorâtă din însăşi înţelesul acestui termen, înţeles de ruşine. Pentrucă nu mai este vorba de silă, de violentare, ci de ruşinea adusă tocmai de această silă. Pravilistul spune:

> *„De vreme ce tot creştinul s'au prilejit de are pre călugăriţă adevărată sor sufletească, deci cine o va ruşina, veri cu voe, veri fără voia ei, acela ruşinează cu adevărat pe soru-sa“.* [5]

---

1) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 201.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 14.—Neculce, idem, pag. 213.
3) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, .pag. 105.
4) Ioan Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 345-46, 347.
5) Bujoreanu, Pravile, gl. ie (35) şi 258 zac 3; pag. 47, 242.—Longinescu, l. c., p. 195.

Miron Costin povestind păţania Doamnei lui Eremia Vodă (1595-1606), cea batjocorită de Turci, spune că Doamna se tânguia: *„boeri, boeri!, ruşinatu-m'au păgânii...“.* [1]) Iar Grigore Ureche spune despre Iancu Sasul (1579-1582), că *„era curvar peste seamă, că pre giupânesele boerilor săi, de la masa Doamnei sale le scotea şi le ruşina“.* [2])

Sila, în sens de viol are nuanţe deosebite în înţelesul ce se dă acestui cuvânt. Din punct de vedere medico-legal, Pravilele disting:

1) Violul propriu zis, fără voia victimei, de violul consimţit:

„Cela ce va face silă vre unei fecioare, ce'i o vor fi dat părinţii să o hrănească, sau la moarte o vor fi lăsat pre mâna lui, să o grijască...“.

Sau: *„... iar de va fi fost cu voia fetei...“.*

Sau: *„muiarea ce i se va face silă cu voia ei...“*

2) Sila, adică violarea minorelor este mai gravă şi pedepsită mai tare.

„ori cine va face silă a fecioară micşoară, încă să nu fie de 12 ai (ani), se va certa mai rău, de când ar fi fost fată mare de vrâstă“;

Sau: *„ceia ce fac silă celor mici şi încă de vrâstă fecioare...“.*

3) Sila sau violul poate fi făcut cu forţa sau prin înşelăciune: *„de va fi fost acia silă a fecioarei cu o nevoe mare ca aceaia...“.*

Sau: *„... de va fi fost cu dezmerdăciune şi cu zburdăciuni şi cu dări şi cu giuruinţe şi fără de nici o nevoe...“.*

4) Victima silei poate fi *„muiarea văduo“*, fată, sau ori *„ce fial va fi“*, iar făptaşul poate fi oricine; dacă-i bogat, drept pedeapsă perde *„giumătate din toată avuţia lui“*, iar de'i sărac, va fi bătut şi *„gonit den locul lui“*. Când îi *„om den clirosul bisearicei“*, drept pedeapsă, este obligat să înzestreze victima violului. Se face însă o distincţiune: trebue ca femeia silită, să *„fie muiare de cinste“*, nu *„de ocară, muiare rea, curvă“*.

5) Copii născuţi din silă, adică din viol, n'au nici un drept de moştenire la averea părinţilor.

---

1) Miron Costin, în Letopiseţi. vol. I, pág. 266.
2) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 234.

6) Sila, urmată de cununie, n'are nici o urmare rea. [1])

Cronicarul Neculce povesteşte un frumos caz de silă urmat de reparaţia firească, căsătoria:

„Gheorghe Ştefan Vodă când era boer, murindu-i giupâneasa, a rămas văduvoi; şi tâlnind o giupânească săracă, frumoasă, tânără, anume Safta, de neamul Buescilor, au tâmpinat-o pe drum mergând cu rădvanul la Iaşi; şi au poprit rădvanul cu sila, şi s'au suit fără de voe în rădvan, şi au întors rădvanul înapoi la casa lui. Şi pre urmă au primit şi ea şi s'au cununat cu dânsul, care au fost şi Doamnă". [2])

Pravilistul bisericesc iartă femeia care a fost siluită.

„femeia, care se va spurca de silnici, sau de prădători care o vor robi, şi apoi va scăpa...", nu-i socotită ca vinovată de ceva. [3])

Dasila, este un termen sinonim cu sila, întrebuinţat de Pravilistul bisericesc, care spune:

„carea e stricată cu dasila, n'are vină, şi roaba sau slujnica apucată fiind cu dasila de stăpânu-său, n'are vină". [4])

II) **Ierosilia.**

Insamnă sacrilegiu. Coprinde *„toate fealurile de greşeale, cu câte se atinge omul de besearică"*. De exemplu, dragostea vinovată a unui mirean cu o călugăriţă din mânăstire *„ sau şi den afară de mânăstire..., sau cu vreo muiare ce să va fi giuruit... să fie călugăriţă "*, cum şi împreunarea cuiva cu o mireancă, în biserică.

A săruta o călugăriţă nu-i ierosilie, totuşi se pedepseşte: *„cela ce va săruta călugăriţă, să va certa după cum va vrea giudeţul..."*. [5])

Cel ce ruşinează o călugăriţă este socotit ca şi cum ar fi violat pe soră-sa, pentrucă orice călugăriţă este *„sor sufletesc"* oricărui creş-

---

1) Toate citatele din pagina precedentă până aici, dela 1-6 sunt din I. Bujoreanu. Colecţia de legi vechi, vol. III. Pravile. Glava is (36) şi 252, ad fine. Pag. 47 şi 239. — Longinescu. Legi vechi. pag. 198-202.

2) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II. pag. 187. „O seamă de cuvinte", nr. 29.

3) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 223, pag. 224.

4) Idem, Canoanele Sft. Apostoli, glava 49, pag. 405.

5) Bujoreanu, Prav. gl. ie (35) şi gl. 258, zac 1 şi 11; pag. 47 şi 242. — Longinescu, l. c., pag. 195-97.

tin. Spune Pravilistul: *„... tot creştinul s'au prilejit de are pre călugăriţă adevărată sor sufletească..."*. [1])

III) **Sânge amestecat**, este incestul. Este o chestiune de care Praviliştii se ocupă mult, şi care revine foarte des în Invăţăturile bisericeşti.

Se socoteşte incest, raportul neertat dintre părinţi şi fii, tată şi noră, între frate şi soră, între unchiu şi nepoată, între rudele de botez, între tată şi fiul când au aceiaş femee. Pravilistul face diferenţă între incest şi preacurvie şi ţine seamă de împrejurările agravante sau nu ale incestului, adică, când se face cu ştiinţă sau fără ştiinţă.

Incestul poate fi săvârşit înainte de nuntă, sau după nuntă *„între obraze ce vor sui şi vor pogorâ până întru a doua stepenă"* (spiţă), adică împreunarea cu mama sau cu bunica, — în sus, şi cu fata sau nepoata, în jos. Incestul cu rude colaterale este mai puţin grav.

Incestul este mai grav când se face cu sila, adică cu viol.

Şi femeia poate săvârşi un incest, dar ea se pedepseşte mai cu milă *„de vreme ce iaste mai proastă şi mai lesne spre cădere de cât bărbatul"*.

Pravilele pedepsesc incestul cu moartea, iar biserica cu afurisenia. [2]) Am dat mai sus un caz de ardere pe rug a tatălui care a trăit cu fiică-sa. [3])

Incestul de după nuntă, poate fi cu ştiinţă, când este socotit mai grav, sau fără ştiinţă şi atunci intră în categoria preacurviei.

Chiar şi între minori, copii *„încă mici de vrâstă"*, poate fi incest, dar atunci, ca să scape de pedeapsă, când ajung mari, trebue să se despartă.

Ignorarea rudeniei, adică când se comite un incest între doi inşi care nu ştiu că sunt rude, poate fi invocată drept scuză în incestul cu nuntă, dar nu poate fi invocată în incestul fără nuntă, că atunci intră în categoria preacurviei. [4])

Aberaţiile sexuale.

Sunt raporturile sexuale anormale. Acestea intră tot în categoria atentatelor la bunele moravuri. Aici deosebim:

---

1) Bujoreanu. Pravile, gl. ie (35). punctul g (3), vezi nota precedentă.
2) Idem, gl. ma (41) şi gl. 211 ad fine, pag. 51, 218-19.—Longinescu, l. c., p. 213-16.
3) Vezi pag. 357 n. 3.
4) Bujoreanu, Pravila gl. mv (42) şi 212 ad fine. Pag. 51, 219. Longinescu. l-c., pag. 217-21.

Malahia, adică *„cine'ş bate mădulariul în mâini"*, masturbaţia sau onanismul. Se practică de unul singur, sau între mai mulţi. Pravilistul spune: *„când se va face malahia între dânşii..."*. Se face din neştiinţă, din *„făr de minte"*, sau *„cu minte"*, adică din prostie sau se face cu voinţă.

Uneori se face incomplect între indivizi de sexe opuse: *„câte mueri se împreună cu bărbaţii, adică cu cineva şi nu vor fi făcând lucrul păcatului de tot..."*. [1])

Oricare ar fi sistemul practicat, Pravilele bisericeşti îl condamnă.

Slabazni sau **sablazni,** însamnă poluţie, ejacularea spermei în timpul somnului. Poate că acest termen să vie de la cuvântul *„blazne"*, întrebuinţat destul de des în Psaltirea Scheiană, cu înţeles de înşelăciune. [2]) Pravilele bisericeşti deosebesc două cazuri: când poluţia se face din *„pohtă muerească"*, sau când se face din ispita diavolului. Adică:

> *„De se va slăbăzni omul... acea săblaznă de va fi fost de pohta muerească", se pedepseşte; dar, „de se va fi făcut de lucru diavolesc ca să împedice pe creştin" de cele sfinte, nu se pedepseşte.*
>
> *„Pohta muerească" este explicată în chipul următor:*
>
> *„Un om are multă dragoste şi pohtă la o muiare, şi mintea lui depururea iaste la dânsa şi la pohta ei, şi de se va săblăzni cu dânsa în vis, acela să nu se priceştuiască (să nu se împărtăşească), căci i-au fost mintea la dragostea ei"*. [3])
>
> Sau: *„Pentru ceia ce să săblăznesc, cărora li se face de le cură sămânţa trupului... de-i va fi adus mintea gând de pohtă de muiare... şi va fi venit de acolo săblăznirea şi vărsarea sămânţei; iar de nu va fi gândit nici unele de acestea... iaste primejdia dracului..."*. [4])
>
> Sau: *„Preotul ce va vrea să slujească Liturghie, şi-i va veni de'i va cura trupul în vis, şi va şti că'i iaste acel lucru de pohtă muerească să nu slujească"*. [5])

Pravila dela Govora amestecă aceşti doi termeni, malahia şi săblazna. Spune Pravilistul:

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 329, pag. 265-266.
2) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, pag. 454. Intrebuinţat de Coresi.
3) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 170, pag. 197.
4) Idem. Răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 12, pag. 411.
5) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 98, pag. 171.

...de va fi căzut întru malahia, ce să zice, să-şi fi făcut săblaznă cu mâna sa...".

Sau: *„... iaste şi malahie muerească, ce iale lucrează una cu alta...".*

Sau: *„(săblazna) o face omul însuşi cu mâna lui, iar alta-, unul cu altul face, alta-iară, cu coapsele lui face".* [1])

Cantemir spune: *„Să nu te singur pre sine îmblâzneşti...".* [2])

A se spurca în buze, este un raport sexual incomplect, numai în nivelul labrelor vulvare, sau poate între buzele gurei:

„Preotul şi diaconul, de vor mărturisi, că se au spurcat numai în buze".

Sau: *„a se spurca în buze în multe feluri se tâlcueşte: ce pentru un lucru rău, nu trebue a scrie...".* [3])

A spurca în gură, este iarăşi o aberaţie sexuală. Spune Pravila:

„Diaconul de se va spurca în gură, să se scoată; ce iaste aceasta? iară să ştii, că iaste mădulariul cel de ruşine, de jos, iar de'şi va pune ruşinea în gura muerei, şi va fi curare, ce se tâlcueşte spurcată în gură...". [4])

Prespre fire, este un termen generic care indică toate raporturile sexuale anormale. Pravilele disting trei categorii de păcate prespre fire.

„dentâi, când se împreună neştine trupeşte cu maică-sa ce l-au născut, sau cu fata'ş, sau cu soru-sa; deci acest păcat se chiamă sânge amestecat. Al doilea, când se împreună neştine prespre fire cu vre un dobitoc, fie ce fial va fi. A treia, când să împreună neştine cu fie ce obraz parte bărbătească, care lucru mai pre scurt să chiamă sodomie". [5])

Cine are raporturi prespre fire *„cu muiare, sau cu voinic, sau cu dobitoc"*, nu poate fi preot. [6])

---

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 95, 99 şi 93.
2) D. Cantemir. Divanul, pag. 211.
3) Bujoreanu. Pravile Matei Basarab, Canoanele Sft. Vasile, glava 66, pag. 406.
4) Idem. Pravila bisericească dela Govora, pag. 90.
5) Idem. gl. if (39) şi gl. 333 zac 1; pag. 49, 266.—Longinescu, l. c., pag. 207.
6) Idem. Invăţături, glava 58, pag. 161.

Raporturile prespre fire, sau afară de fire, între soţi, sunt motiv de divorţ. [1])

Dintre raporturile prespre fire aşa cum le clasifică Pravilistul, am vorbit deja despre incest, rămân de cercetat raporturile cu animalele şi sodomia.

Zăcător de dobitoace, este omul care are raporturi sexuale anormale cu animalele. I se spune şi *„spurcătoriu de vită"*, [2]) sau simplu *„stricat"*, înţelegându-se prin acest din urmă termen omul căzut în cea mai de jos şi mai urâtă imoralitate:

> *„... pre zăcătorul de dobitoace ca pe un necurat chiamă-l stricat; deci va, pre unii ca aceia care fac stricăciune la mueri, afară de fire, sau la bărbaţi, sau la dobitoace, stricând pe dânşii, sau dând şi el altora a lui stricăciune, ca cum i-ar trebui să se sature de păcate..."*. [3])

Pravila pedepseşte pe aceşti oameni cu moartea şi le distruge chiar şi cadavrele lor:

> *„Bărbatul, ce să va împreuna cu dobitoc parte femeiască, sau muiare, ce să va împreuna cu dobitoc parte bărbătească, întâi li se tae capetele şi dup'aceia să ard în foc cu acel dobitoc împreună, cu carele să va fi împreunat"*. [4])

Sodomie, sau spurcata sodomie, adică *„când se împreună neştine cu fiece obraz parte bărbătească"*.

Cel ce face sodomie se numeşte sodomlean.

Sodomia se poate face *„între coconi micşori, ce nu vor fi încă de vrâstă"*, şi vina lor se pedepseşte mai puţin; sau se face de om mare asupra unui copil şi atunci victima poate ucide pe atentator. Radu cel Frumos, spune Cronicarul, era ţinut de sultanul Mahomed al II-lea, *„şi-l folosea în fapte de ruşine... Când au vrut întâiaş dată să facă cu el după năravul Turcilor... mai omorâse pre împăratul"*. [5])

Sodomie se poate face şi cu femeia *„prespre fire"*; se poate face chiar şi între femei, când *„...muiarea se va împreuna trupeşte cu altă muiare"*. [6]) Şi în sfârşit, se poate face cu orice *„alt obraz parte bărbătească"*.

---

1) Bujoreanu, Pravile, glava 231, pag. 225.
2) Idem, Pravila Matei Basarab, Invăţături, gl. 332, pag, 266.
3) Idem, Săborul de la Anchira, glava 17, pag. 324.
4) Idem, Pravile, gl. m (40) şi 334, pag. 51, 268.—Longinescu, l. c., pag. 212.
5) Şincai, Cronici, vol. II, pag. 37.
6) Bujoreanu, Pravile, gl. fi (19) şi gl. 181 zac 4; pag. 36, 199.—Longinescu, l. c., p. 148.

Sodomlean poate fi şi om din *„ clirosul bisericei "*, în care caz, vinovatul perde toată averea şi se pedepseşte cu moartea. Un exemplu de aplicarea acestei pedepse, încă înainte de a se fi publicat Pravilele, petrecut între 1572-1574, ni-l dă cronicarul Ureche:

> *Domnitorul Ioan Vodă Armanul „băgat-au în foc, de viu, pre Vladica Georgie, de au ars, dându-i vină de sodomie, auzind că are avuţie".* [1])

Sodolmean poate fi oricine. Pravilistul spune:

> *„sodomlean se cheamă încă şi cela, ce cu mâna sa face vărsare".*
>
> Sau: *„ Or care muiare va meşterşugui, de va miarge la altă muiare ca un bărbat, cu cinii ca acealia... şi frecăndu-se iale acolo, de va arunca sămânţa una la alta...".*
>
> Sau: *„de să vor afla frecându-se două mueri una pre alta, încă fără de nici o cinie, până când să vor slobozi amândouă".*
>
> Sau: *„ care muiare va face în loc de bărbat cu vre un copil... este sodomleancă".*

Sodomia este complectă, desăvârşită, sau incomplectă când se face *„ numai vărsare pre dinafară prentre coapse "*. Se poate face şi asupra unei persoane care doarme. Poate fi şi mascată şi atunci vinovatul se cunoaşte după exteriorizarea unor anumite înclinări: *„cel ce va săruta copil cu râvnă"*, sau *„să prinză neştine copil cu deasila să-l sărute, face prepus, cum iaste acela sodomlean"*.

Dovada sodomiei se face cu martori cari să declare că au văzut *„pre sodomlean, apucatu-sa de copil şi vrea să-l întoarcă cu faţa în gios, cu de-a sila"*. Cu ţipetele copilului, cu *„cămeaşa copilului cu sânge"*, însfârşit *„moaşa şi vraciul pot să mărturisească, de vreme ce vor fi văzut copilul, şi de vor cunoaşte făcut-au sodomie, au ba "*: [2])

Dovada se face şi cu unele prezumţiuni, *„ când va dormi neştine într'un pat cu copil tânăr"*, sau *„sărutul cu de-a sila"*, sau reputaţia pe care o are cineva ca sodomlean.

Stăpânirea turcească dela noi, pe de altă parte nevoia Domnitorilor de a bate mereu drumul Ţarigradului, pentru a căpăta sau

---

1) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 224-25.

2) Bujoreanu, Prav. gl. if (39), gl. fi (19), gl. 333, 181 în întregime. Pag. 49, 36, 266, 199. — Longinescu, pag. 207-212, 147-48.

a-şi păstra domnia, au fost prilej ca sodomia, să fie cunoscută şi practicată la noi, de către cei care veneau în contact cu Turcii vicioşi. Pentrucă Turcii practicau sodomia. In incursiunile lor răsboinice căutau să-şi asigure totdeauna o pradă cât mai bogată de copii, pentru satisfacerea acestei perversiuni.

Cronicarul Grigore Ureche povesteşte că în 1475, când Turcii au cucerit Kaffa, au luat mulţime de robi, printre cari *„un galion (corabie) ce avea înlăuntru 150 de copii tineri, luaţi din Kafa, pentru spurcata sodomie a preacurvarului Turc, şi ce era dobândă mai bună au dus la sultanul Mehemet, fiind ispravnic pe acel galion un grec"*. Şi, adaugă Cronicarul în chip de indignare: *„iată şi pezevenchi greci!"*. [1])

Ştefan, feciorul lui Vasile Lupu *„nu căuta trebile domniei, ci curviile, nu numai cu partea femeească, ci şi cu partea bărbătească..."*. [2]) Iar nepoţii lui Vasile Lupu, *„luau băeţii oamenilor în silă la curvie"*. [3])

Pravilele bisericeşti pedepsesc cu toată asprimea pe cei ce practică sodomia: *„...cela ce va face această grozăvie a zăcerei cu bărbat, ani 18 să nu se cuminice"*. [4]) Şi cu toate acestea, se pare că sodomia era aşa de răspândită mai ales printre copii, că la un moment dat, Pravilistul însuşi exclamă: *„bine că de au fost şi copil, şi n'au cunoscut păcatul — caută de vezi...!"*.

Sodomia între copii este un impediment hotărâtor pentru a se face cineva preot. Zice Pravilistul:

> *„...de va fi fost neştine cocon mic şi s'au amestecat cu altul în păcate, şi i s'au slobozit curarea între coapse numai"*, acela se canoneşte înainte de a se face preot; însă *„de nu se va fi făcut păcatul deplin, să fie intrat mădularul în şezutul copilului, iar de va fi intrat într'ânsul, să nu să facă preot"*. [5])

Toate greşelile contra bunelor moravuri, se judecă de Mitropoliţi sau Episcopi, fiecare în eparhia lui:

> *„cu svânta pravilă, carii vor fi în eparhia svinţii sale, şi iarăşi să aibă a socoti de cuscrie, de cumătrie, de sânge amestecat, oamenii ce petrec fără lege; nime să n'aibă treabă a-i opri sau a-i giudeca, ce cu giudecăţile lui Dumnezeu spre oa-*

1) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 164, nota.
2) Şincai. Cronici, vol. III, pag. 93.
3) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 310.
4) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 332, pag. 266.
5) Idem, glava 58, pag. 161.

meni ce vor petrece fără lege, iar svinția sa părintele și rugătorul nostru, precum le scrie cărțile și de la alți Domni ce au fost mai inte de noi...". [1]

Dreptul Clerului de a judeca pricinele de *„șugubinat"*, [2] s'a păstrat în Moldova până târziu, până în secolul al XVIII-lea. Amenzile ce se dădeau se încasau în folosul episcopiilor sau al domniei. La 1742, Constantin Mavrocordat numește un vornic la Bârlad, să strângă *„gloaba pântecelui"* și gloaba pentru *„sânge amestecat, de s'a tâmpla a făta (a naște)"*, iar protopopul *„să-i giudece cu Pravila și să-i globească"*. [3]

Acest obicei a fost și în Muntenia; dacă n'avem acte vechi în această chestiune, în schimb avem acte mai noi prin care se reînoește acest drept al Clerului. La 22 Septembrie 1782, Mitropolitul însărcinează pe protopopi să cerceteze:

> *„de curvii, de hrăpirea fetelor, de posatnice, de amestecarea, sangelui, de paragonia nunței a patra, de fermecători, de vrăjbi întru bărbat cu soția lui; unde va dovedi vreuna dintr'aceste necuviincioase fapte, să facă judecată după învățătura ce are dela Prea sfinția Sa, și de nu le poate face îndreptare, adecă numai cu închisoarea de femei la protopopi, iar pre bărbat la închisoarea politicească..."*, să înștiințeze pe Mitropolit care'i va judeca dupe Pravile și le va lua taxe pentru treapăd, (pentru alergătură). [4]

---

1) Melhisedec. Cronica Romanului pt. I, pag. 303-304. Ordinul lui Cantacuzino, dat în 1674. — Idem. Cronica Hușilor, pag. 130-131. Hrisovul lui Iliaș Alex. Voevod, dat la 26 Oct. 1667, către Episcopia de Huși. — Idem. Cronica Hușilor, pag. 264.

2) Vezi pag. 357, n. 4 și 5.

3) N. Iorga. Anciens documents de droit roumain, vol. II, pag. 282-285.

4) V. A. Ureche. Istoria Românilor. Vol. I. Seria 1774-1786, pag. 265.

CAP. V.

CHESTIUNI DE MEDICINĂ LEGALĂ

Starea civilă.

Acte de stare civilă nu existau. Totul se stabilea, la nevoe, cu martori și jurământ. De exemplu, dacă murea cineva în răsboi, văduva, ca să se poată remărita, avea nevoe de mărturia mai marelui oștilor *„stând nainte și sfânta Evanghelie...".* [1])

Logodna, atunci ca și astăzi precede nunta. Logodna era un act tot atât de solemn și tot atât de tare ca și nunta, încât nu se putea desface decât aproape în aceleași împrejurări care admit și divorțul.

Logodna este tocmeala nunței. Uneori se face de către părinți atunci când viitorii soți nu sunt decât copii mici, totuși angajamentul luat este obligator. Se cunoaște întâmplarea lui Duca Vodă cel Bătrân, care a fost obligat să-și mărite fata cu un slutit de boală, pentrucă angajase această căsătorie pe când mirii nu erau decât copii. [2])

Logodnica trebue să fie fată. La nevoe trebue să aducă dovadă de bună purtare. La 12 Martie 1698, se dă o asemenea mărturie de către sătenii din Zagra:

> *„Noi, seteani, îndereptăm de fata lui Gavril, cum a fost până acmu: din copilărie până ce au venit vreame de s'au iubit cu 1 (un) Neamț, noi știm că au fost curată; nime nu poate zice într'alt chip; îndereptăm noi seteani, cu giurământ cum au fost fată până acmu, cu nime n'au înblat, cu nime n'au vorovit, numai singur cu Iosif Miler. Noi, seteani, dăm dereptate featei lui Gavril cum au fost fată curată, din coconă până acmu".*
> *Urmează semnăturile și întărirea cu pecete.* [3])

Este drept că aceasta se petrecea în Ardeal.

Când se dovedește că logodnica nu-i fată, asta-i mare necinste. In asemeni cazuri *„patul nevăpsit, nu se mai slăvească".* [4]) Iar:

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Săborul 5-6, glava 89, pag. 389.
2) Vezi pag. 282 n. 3. — I. Neculce, în Letopiseți. vol. II, pag. 215.
3) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMDCCLIII, pag. 1466.
4) D. Cantemir, Istoria Ieroglifică, pag. 108.

„mirele — a douazi, convoacă pe consângenii lui şi le spune că pe mireasa sa a găsit-o necurată (căci aşa numesc ei pe cele stricate), îi pregătesc o căruţă foarte proastă cu hăţuri rupte, la care, în loc de cai, înhamă pe părinţii care venise la ei, şi cu bătăi îi silesc să-şi iee acasă fata pusă deasupra ca o curtizană.

Nimenea nu poate opri această căruţă în stradă ori pe drum, şi dacă cineva ar îndrăzni să libereze pe părinţi, pe lângă bătăi, va fi pedepsit chiar şi de judecător ca infractor al legilor şi obiceiurilor ţării.

Mirele reţine apoi toată zestrea, şi dacă va fi făcut cheltueli la nuntă, le scoate prin hotărârea judecătorului dela părinţi pentru neglijenţa siluitei.

Aşa îşi bat joc de bieţii părinţi la ţărani; nobilii însă, îşi păzesc fiicele mai strâns..., dar dacă au înţeleş că fata lor a fost găsită violată, sau compensează prin alţii castitatea fiicei, dându-i sate ca zestre ori cu bani mulţi, iar dacă ginerile n'a vrut să se liniştească, o iau pe fată acasă, şi lui îi dau libertatea de a-şi lua altă nevastă". [1])

Nunta sau **căsătoria.** Bărbatul căsătorit se numeşte însurat. Cel care nu se căsătoreşte se spune că *„juneşte"*. Călugărul trebue să junească *„iară de nu va putea să junească, ci va vrea să se însoare"*, dacă este cleric se pedepseşte. [2])

Vârsta legală pentru căsătorie este 14 ani pentru bărbat şi 12 pentru femee. Uneori nunta se face între soţi foarte distanţaţi ca vârstă; Cronicarul spune că fata cea mai mare a lui Mihai Vodă Racoviţă, de 25 de ani, lua de soţ pe Scarlat, feciorul cel mai mare al lui Grigorie Vodă, care era de 15 ani...!. [3])

Pravila dela Govora fixează vârsta de 15 ani pentru bărbatul de însurat şi 12 pentru fată. [4])

Căsătoria ca şi toate actele stărei civile fiind sub egida legilor bisericeşti, nu devine valabilă decât numai după săvârşirea slujbelor religioase. [5])

Scopul căsătoriei fiind procreiarea, când cineva *„nu va face fe-*

---

1) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de G. Pascu, pag. 163.

2) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 176, pag. 198.

3) Ioan Neculce. in Letopiseţi, vol. II, pag. 388.

4) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 123 şi pravila Matei Basarab glava 230; pag. 225.

5) Idem, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 173, pag. 197.

ciori cu muiarea lui cea dintâi, nici cu a doua, acela să se lase de a se mai însura...". [1])

Femeia care nu face copii se numeşte *„neploditoare".* [2])

Divorţul sau **a se împărţi.** Din punct de vedere juridic, Pravilistul prevede toate cazurile de *„sminteli ale nunţei"*, adică piedicele ce se opun căsătoriei: înrudirea de sânge, înrudirea spirituală din botez sau din călugărie, vârsta, erezia, etc. [3])

De asemenea se prevăd toate împrejurările juridice care pot duce la separarea de corp şi la despărţenie.

Din punct de vedere medical este interesant de ştiut, că Pravilele admit despărţenia între soţi pe motiv de boală, ca: nebunia sau îndrăcirea, patima sau lovitura ce loveşte, adică epilepsia, lepra sau omul gubav, neputinţă sexuală sau bărbatul famen; apoi diferitele aberaţiuni sexuale: sodomia, raporturi prespre fire, şi în sfârşit, abaterile dela morală, fie abateri de natură spirituală ca erezia ori practicele vrăjitoreşti, fie abaterile dela îndatoririle morale ce'şi datoresc soţii între ei. [4])

Sarcina. Femeia gravidă se numeşte grea, grecioasă, îngroşată sau îngrecată.

Pravilistul spune că femeia văduvă nu se mărită din nou timp de un an *„ca să nu se tâmple muiarea grea".* [5])

> Sau: *„muerea grecioasă când va vrea se va boteza... că doar se botează rânza muerei ce va să nască, în care iaste pruncul...".* [6])
>
> Sau: *„de se va tâmpla muiarea grecioasă care se va spăla la bae...".* [7])
>
> Sau: *„au fost oare undeva un cocon, carele nainte până a împlia 9 ai (ani), îngroșe (îngrecă, în Muntenia), pre mamcă (doica), ce-l apleca (alăpta); şi de aceasta nu este a să mira, că mulţi coconi s'au aflat de micşori atâta de tari la fire, cât au putut lucra ca şi cei mari bărbaţi...".* [8])

---

1) Bujoreanu, Pravila bisericească dela Govora, pag. 112.
2) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 184, rândul 2104.
3) Idem. Pravile, Glava zi (17) şi si (16), şi glava 179 şi 215; pag. 35, 199, 34 şi 199, 34 şi 136. Longinescu. Legi vechi, pag. 143 şi 136.
4) Vezi aceşti termeni: nebunia, epilepsia, lepra, etc.
5) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 261, pag. 246.
6) Idem. Săborul din Neochesárea, glava 6, pag. 327.
7) Idem. Invăţături, glava 285, pag. 253.
8) Idem. Pravile. Glava ng (53), punctul gi (13) şi glava 356 zac 2; pag. 60 şi 284.— Longinescu. Legi vechi, pag. 259.

Sau: *„...de se va tâmpla a îngreca muiarea cându'i cură sângele...".* [1]

Sau: *„oricine'ş va găsi fata gria de prunc, poate să o ucidă de tot".* [2]

Cronicarul Enache Cogălniceanu, vorbind despre domnia lui Constantin Racoviţă, scrie că Doamna Soltana *„...este grea...".* [3]

Sarcina se cunoaşte prin suprimarea menstruaţiei: *„...cunosc muerile că sunt grecioase, când nu văd, că le cură lunătăcia...".* [4]

Se cunosc şi erori de diagnostic în sarcină. Soltana, soţia lui Constantin Racoviţă, a fost diagnosticată de doctori ca sarcină, în realitate a fost *„o enfracsis care nu o au putut pricepe doftorii".* [5]

Produsul concepţiei se numeşte uneori cocon; de fapt acest termen are un înţeles mult mai larg întrebuinţându-se şi pentru a numi pe copilul mic de tot. Spune Pravilistul că, după 40 de zile dela raportul sexual *„se polimeaşte chip de cocon şi se insufleţeaşte...".* [6]

Dimitrie Cantemir este cel dintâi la noi care pomeneşte termenul de embrion spunând: *„embrionaţii pui...".* [7]

Naşterea se numeşte şi **facere, a face.** Este însoţită de dureri; Psalmistul Scheian din 1482, scrie: *„durerea ca născătoare".* [8] Iar Cantemir aminteşte de *„munci şi dureri de naştere...".* [9]

Pravilistul spune *„a face" : „muiarea dacă va face..." ;* Sau spune *„a naşte" : „muiarea de va naşte copilu...".* [10]

Femeia este obligată să îngrijească de naşterea ei, altfel este socotită ca ucigaşă. Spune Pravilistul:

> *„Muiarea care nu va purta grija naşterei ei, ce să va lasa aşa, aceia ca o ucigaşă este, iar de va fi în pustie sau nu va avea îndemână de celea ce'i sunt de treabă, fără de vină iaste".* [11]

---

1) Bujoreanu. Invăţături patriarh. Anastasie. glava 14, pag. 424.
2) Idem. Pravile, gl f (9) şi 244 zac 31; pag. 26, 232.—Longinescu, l. c., pág. 101.
3) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi. vol. III, pag. 224.
4) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături patriarh. Anastasie, gl. 14, pag. 424.
5) Vezi nota 8 şi pag. 301 n. 2.
6) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab. Invăţ. patriarh. Anastasie, gl. 12, pag. 424.
7) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 252.
8) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 149.
9) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 252-53.
10) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Invăţături gl. 377 şi 81, pag. 293 şi 166.
11) Idem, Canoanele Sft. Vasile, glava 52, pag. 405.

Aceiaş grijă trebue să aibă femeia şi de copilul născut:

„femeia care va naşte într'o cale şi de cel ce se va naşte nu va purta grijă, ce va muri, ucigaşă iaste". [1])

In general, mamele sunt nu numai cu multă grijă pentru copii lor, dar de multe ori tocmai această grijă le fac să exagereze temerile, că:

„maicele... de fiete ce mică a orânduelei sănătăţi mutare, grele şi primejdioase boale cuconilor săi prepun", de unde şi vorba: *„să nu vie în capul copilului ce'i meneşte maică-sa".* [2])

Ca să nască mai uşor, femeia trebue să poarte o piatră de Yacint, care este *„foarte de treabă la muerile cealea ce vor să feate, ca să nască uşor".* [3])

Se cunosc cazuri de femei moarte din naştere. Cronica citează cazul Pulheriei, soţia lui Niculae Mavrocordat, care a murit câteva zile de la naştere, în 1717. [4])

Când se nasc doi copii, aceştia se numesc gemeni: *„o muiare a făcut doi copii gemeni...".* [5])

Copilul se numeşte cocon sau rod: *„sodomia nu face rod...".* [6])

După naştere femeia se curăţează timp de 40 de zile; spune Pravilistul: *„ ... de se va tâmpla să nu-i treacă 40 de zile, să se curăţeze...".* [7])

In timpul acestor 40 de zile, femeia n'are voe să se culce cu bărbatul ei *„până ce se va curăţi".* [8])

Femeia care a făcut, care a născut, se numeşte mamă sau inma: *„...inma maică-sa"*, sau *„ mama mâni-sa "*, în munteneşte. Sau, cineva *„care vrea ca judele să-i fie tată şi inmă...".* [9])

După naştere femeia alăptează copilul. Alăptarea se numeşte şi *„apleacă"*, şi se poate face nu numai de către mamă ci şi de o femee străină, numită *„mamcă"* în Moldova, şi *„doica"* în Muntenia:

---

1) Bujoreanu, glava 33, pag. 403.
2) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 261.
3) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţăt. patriarh., Anastasie, gl. 34, pag. 441.
4) Vezi pag. 290 n. 5.
5) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături. Intrebarea 7-a, pag. 415.
6) Bujoreanu. Pravile, gl. if (39), gl. 333 zac 18, pag. 50, 267. — Longinescu, l. c. pag. 210.
7) Idem. Pravila Matei Basarab, Invăţături, gl. 377, pag. 293-94.
8) Idem. Intrebări, pag. 415.
9) N. Iorga, in Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMXCVIII. pag. 1128. — Bujoreanu, Pravile, gl. ma (41) şi 211 zac 3, pag. 51, 219. Longinescu, l. c,. pag. 214.

„aceasta se înţelege şi spre mamce, carele apleacă pruncii mici"; iar în Muntenia: „aceasta se socoteşte şi spre doice carele apleacă coconii mici...". [1])

Sau: *„...îngroşe pre mamca ce'l apleca...".* [2])

Sau: *„...acestor coconi micşori cându'i năduşesc într'aşternut celea ce'i apleacă...".* [3])

Cantemir vorbind despre origina Românilor, spune: *„Roma maica, din lăuntrurile sale născându-i i-au aplecat şi i-au crescut...".* Sau: *„... lupoaica care a hrănit pe Romul şi Remus, adesea la dânşii mergând şi aplecându-i, ţâţele îşi storcea...".* Sau: *„... în braţe i-am purtat şi la sân i-am aplecat...".* [4])

Mamca sau doica deşi nu-i mama adevărată a copilului pe care'l hrăneşte, totuşi prin această alăptare capătă atâta dragoste de copil, că'i capabilă de orice sacrificiu întocmai ca şi o mamă bună:

Cantemir povesteşte că împăratul Foca (anul 602) a ucis pe predecesorul său Mavrichie, cu toţi copiii lui, ca să nu-i mai ameninţe tronul; când a fost vorba să ucidă un copil *„cucon de ţâţă, mamca ascunzând cuconul împărătesc, a fost dat pre al său. Ce Mavrichie nesuferind să omoare altul în locul fiului său, au descoperit singur precum acel copil nu iaste al său".* [5])

Corastra este laptele din primele zile dela naştere. Spune Pravilistul: *„preotul să nu mănânce corastră dela vaca lui, până o săptămână".* [6])

Avortul. Se spune **a lepăda** sau **lepădarea.**

Spune Pravilistul: *„...de o va lovi cu ceva şi dentr'aceia usteneală, sau lovitură să va prileji de va lepăda...".* [7])

Lepădarea poate fi făcută de voe, ori de nevoe; în primul caz femeia vinovată este socotită ca ucigaşă:

---

1) Bujoreanu, Prav., gl. f (9) şi gl. 244 zac. 22; pag. 26, 231. — Longinescu, l. c. pag. 99.
2) Idem, gl. ng (53) şi 356 zac 13 şi 2; pag. 60, 284. — Longinescu, l. c., pag. 259.
3) Idem, gl. z (7) si gl. 242 zac 4; pág. 23, 229.—Longinescu, l. c., pag. 85, nr. 319.
4) D. Cantemir. Hronicul, pag. 15, 97.—Idem, Istoria Ieroglifică, pag. 171.
5) Idem. Hronicul, pag. 331.
6) Bujoreanu. Pravila bisericească dela Govora, pag. 101.
7) Idem. Pravile Matei Basarab, pricina d (4), p mn (48) şi gl. 301 zac 4; pag. 8, 257. — Longinescu, pag. 15.

„Carea de în mueri va purta erbi, sau le va mânca ca să nu facă feciori, sau va face într'alt chip meşteşug de va omorî copilul în pântecele ei, sau îşi va otrăvi zgăul acolo unde să zămisleaşte copilul, ca să nu mai facă copii, aceia ca un ucigaş să se canonească...". [1])

Dacă leapădă de nevoe, femeia este oprită dela împărtăşanie timp de un an:

„Iară muiarea care se va stârpi, adecă să-şi omoare copilul de nevoe, un an să nu se priceştuiască, iară de 'l va omorî de voe ca un ucigaş să se canonească". [2])

Pravila bisericească cunoaşte avortul care poate fi numai bănuit atunci când nu se ştie încă dacă este o sarcină sau nu *„închipuită sau şi neînchipuită"*, şi'n acelaş timp prevede posibilitatea ca femeia să moară dintr'un avort, sau să rămână numai stearpă, adică cu *„moartea pântecelui muerei..."* :

„Muiarea care'şi strică la începătura îngrecărei... să nu facă feciori, ucigaşă iaste", pentrucă „muiarea grecioasă când ia erbi ca să omoare pre cel ce au îngrecat, ucigaşe iaste. Şi să nu socotim că de va fi fost în pântece închipuit sau şi neînchipuit, căce că cum ar socotise mai spre mult, şi de multe ori mor şi iale şi coconii şi după cumu'i socotinţa lor: două ucideri se fac însă una a celui ce ar vrea să facă, iar alta pântecelui muerei... [3])

Lepădarea sau avortul se face cu erbi, adică cu medicamente cunoscute femeilor:

„Femeile mai mari bezaconii, că fac farmece şi vrăji şi perd sufletele coconilor la vreme de naştere şi încă fiind şi în trupul lor şi beau oarecari erbi, cealea ce înseşi ştiu...". [4])

Pentru Pravilist, şi cine dă şi cine ia erbi pentru a lepăda, tot ucigaşă este:

„...muerile celea ce dau erbi de nu fac feciori, şi celea ce iau de voe, ucidere iaste şi asta". [5])

---

1) Bujoreanu. Invăţături, glava 374, pag 293.
2) Idem.
3) Idem, Pravila Matei Basarab. Canoanele Sft. Vasile, pag. 399, gl. 2.
4) Bujoreanu, Pravilă bisericească dela Govora, pag. 93.
5) Bujoreanu, Pravila Matei Basarab, Canoanele Sft. Vasile, gl. 8, pag. 400.

Iar când avortul este făcut de femee cu voia ei, atunci este motiv de divorț, pentru soț:

„Muiarea... să hie grea, să omoare copilul în pântecele ei, să piarză bărbatul nădejdea coconului, atunci se desparte bărbatul de dânsa...“. [1]

Pruncucidere. Pravilele prevăd cazul când femeia ucide copilul strângîndu-l de gât: *„...îl năduşaşte împresurându-l cu ceva până crapă ...“*, [2] adică îl sufocă, înfăşurând ceva în jurul gâtului până moare. Pravilele bisericeşti spun:

„Muiarea ce'şi va ucide feciorii la naştere, cu sfatul oarecăror vrăji, de buna voia ei...“: [3]

Sau: *„ muiarea curvă de va bea erbi să nu nască, sau, să va naşte, va zugruma coconul ei...“.* [4]

Sau: *„muiarea ce va naşte, şi de'şi va zugruma feciorul ei, până la moarte să se pocăiască“,* [5]

Sau: *„iară ceia ce'şi va urgisi copilul carele va naşte, şi'l va lăsa de va muri, şi aceaia ca ucigaşii să se canonească“.* [6]

Sau: *„ iară muiarea care va adormi şi-i va muri copilul la ţâţă, sau îl va împresura, aceaia să fie nepriceştuită ani 3... Iară de va fi fost moartea copilului de săturarea bucatelor, sau de beţie, sau de leane, aceaia iaste tocma ca cei ucigaşi ce ucig de voe; iară de va fi fost de voia diavolului, atunce are ertăciune, numai şi aceasta cu socotinţă sau cu măsură să se canonească“.* [7]

Monştrii pot fi ucişi fără nici o pedeapsă:

„Oricine îşi va ucide feciorul, carele va fi născut cu niscare semne groaznice ca acealia, cum ar fi capul ca de dobitoc, sau cu tot trupul, sau de tot cu totul să fie lucru ca acela, nici de

---

1) Bujoreanu. Invăţături, glava 220, pag. 224.
2) Idem, Pravile, gl. z (7) şi gl. 242 zac 4; pag. 23, 229. — Longinescu, l. c., p. 85.
3) Idem, Pravila bisericească dela Govora, pag. 98.
4) Idem.
5) Idem, pag. 115.
6) Idem, Pravila Matei Basarab, Invăţături, gl. 374, pag. 293. — Idem, Invăţăturile Sft. Vasile, canon 33 şi 52, pag. 400 şi următ.
7) Idem, Invăţături, glava 374, pag. 293.

o treabă şi cumu'i mai grozav, şi cum să nu să poată socoti să fie om, ce'l va ucide, să nu aibă nici o certare". [1])

Când se naşte un monstru, poporul crede că-i semn rău. Cronicarul Nicolae Costin spune că odată cu venirea lui Antioh, feciorul lui Cantemir, în a doua domnie, la 1705, în Februarie *„s'a născut un copil în Branişte, la un om anume Toader, fără mâini şi fără cerul gurei şi au trăit numai o săptămână şi au murit. Povestesc oamenii, unde se fac de aceste semne nici de un bine nu este".* [2])

Chiar şi monştrii de animale sunt socotiţi ca semne rele:

Tot Costin spune că în 1501 *„s'a născut un viţel cu două capete, la Jidovi, în oraşul Cazimirului; un cap era în locul coadei, iar coada era în mijlocul spinărei denadreapta. Aceste semne de nenorocire îl chemau oamenii".* [3])

Moartea.

Un mijloc pentru cunoaşterea morţei este răceala cadavrului:

„cela ce va îngropa pri cel otrăvit, încă fiind cald, şi nu-l va lăsa nice să se răcească, face prepus, cum să-l fie el otrăvit". [4])

Totuşi, răceala cadavrului nu-i un semn sigur. Pentru acest motiv cadavrul *„nu este îngropat în ziua dintâi, ci se aşteaptă până la a treia zi, ca nu cumva bolnavul, cuprins de un leşin, când are înfăţişare de mort, să fie îngropat de viu".* [5])

Numai moartea mai opreşte pe om dela rele; gândul morţei îi dă prilej de reculegere. Spune Psalmistul Scheian: *„ce fălos e în sângele mieu când destingu în putrezire?".* [6])

Când moare cineva de moarte naturală, se spune că a murit de moarte curată. Aşa de exemplu, Niculae Costin spune despre moartea lui Iliaş Alexandru Vodă (1669): *„alţii spun cum moartea lui n'a fost curată, ci să-l fi otrăvit doctorii cu învăţătura Ducăi Vodă".* [7])

---

1) Bujoreanu, gl. f (9) şi 244 zac 26. pag. 26, 232.—Longinescu, l. c., pag. 100.
2) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 52.
3) Idem, vol. I, Apendice V, pag 397.
4) Bujoreanu, Pravile, gl. i (10) şi gl. 245 zac 16; pag. 28, 234.— Longinescu, l. c. pag. 111.
5) D. Cantemir. Descrierea Moldovei. Traducere de Pascu, pag. 164.
6) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, pag. 86. psalm XXIX.
7) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 6.

Cauza morţei poate fi uneori şi supărarea mare. Cristofor Batori a murit, spune Şincai, de inimă rea. [1]) Iar cine moare de boală de inimă, Psalmistul Scheian spune, că-i uitat numai decât de lume: *„uitat fu ca mortul de înremă".* [2])

Despre cadavrele intrate în putrefacţie se spune că sunt trupuri dezlegate şi deznodate de oase. Omul care a fost afurisit de Arhiereu, dacă moare nu mai putrezeşte; totuşi, dacă se întâmplă să se găsească putrezit, aceasta ar însemna că putrezitul nu mai are nici o nădejde de ertare, pecând *„ceia ce se află nedeslegaţi şi întregi trupurile lor, aceia cer ertăciune, ca să se isbăvească de legătura afuriseniei...".* [3])

Sinuciderea.

Uciderea de voe, intră între cele şapte păcate socotite de biserică ca păcate de moarte: 1. lepădarea de lege, 2. nebunia, 3. trufia, 4. uciderea de voe, 5. amestecarea de sânge, 6. zăcerea bărbat cu bărbat şi 7, stricarea de copii. [4])

Cel ce se omoară singur, dacă este nebun, sau se omoară din vreo întâmplare nebănuită, este ertat; cel ce se omoară cu bună ştiinţă, este pedepsit de biserică:

> *„...cela ce nu-i cu mintea sănătoasă, ce întorcându-se de în minte, se omoară cu a lui mână, sau se surpă de într'o râpă, de moare... sau într'alt chip se va omorî, atunce, pentru unul ca acela să se facă ruga... Pentru cei ce... se omoară cu mâna lor, au înbăsău (?), au pentru scârbă, sau într'alt chip, ştiind ce face... pentru unii ca aceia nu se cade nici rugă".* [5])

Rănirile.

Din punct de vedere juridic rănirele se deosebesc între ele după felul lor, după gravitatea şi după obiectul cu care au fost produse, în rane îndoelnice, rane simple şi rane grave. Pravilistul le prevede şi discută pe toate, noi, vom avea în vedere numai latura medicolegală.

Rana, rănitura ori **giunghiatul,** sunt plăgile în general, indiferent de instrumentul sau obiectul care li-au produs. Ranele pot fi de moarte sau nu de moarte:

---

1) Şincai. Cronica, vol. II, pag. 235.
2) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, psalmul XXX, vol. I, pag. 89.
3) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături, gl. 39. pag. 153.
4) Idem, glavă 137, pag. 187.
5) Idem. Răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 14, pag. 411.

„cel ucis de mulți de va avea și răni multe și dentr'acestea unele sunt de moarte, iar altele nu sunt de moarte...". [1]

Ranele de moarte sunt cele *„ce să ating de inimă, sau de crierii capului... la piept...",* iar ranele ușoare *„sunt mai departe... ce să vindecă mai pre lesne, cumu's la stinghii, și la pulpile picioarelor, așișdere și la mână...".* [2]

Rănitul trebue să se caute, să cheme vraciul, altfel, dacă se va întâmpla să moară necăutat, nu se va putea spune că a murit din cauza ranei:

„Când se va afla, că cel rănit n'au vrut să chiame vraci, sau de-ar fi și chemat, și nu l-au chemat la vreme, ce s'au întârziat preste câteva zile, atunci sminteala morței va fi despre cel rănit".

Și nu numai atât, dar cel rănit trebue să și asculte de sfatul vraciului:

„De se va găsi, că cel rănit nu ascultă, cumu'l învață vraciul, și de să va prileji să moară de acia rană, pricina morței își iaste singur, iară nu rana".

Și trebue să păzească și regimul prescris:

„De va fi cel rănit mâncat niscare bucate greale, și va fi băut niscare băutură... sau de va fi îmblat sau în vânt la răceală...".

Niculae Mavrocordat spune:

„Se cuvine ca rănile și tăeturile să fie numai decât tratate cu o mână blândă, întrebuințându-se ca și niște cataplasme, binefaceri mai mult față de cei cari suferă și să se înlăture orice bănuială de cruzime". [3]

Rănitul poate recurge și la farmece și *„fărmăcătoare"* când vraciul se va retrage pe cuvânt că nu mai are nimic de făcut, când:

„va fi rană de ceale de moarte, și vracii să vor fi părăsit, zicând, că nu se va tămădui...".

---

1) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, gl. nz (57) și gl. 362 zac 9; pag. 63, 287. — Longinescu, l. c., pag. 271.

2) Bujoreanu, Pravile, gl gi (13) și gl. 248 zac 1; pag. 31, 238.—Longinescu, l. c., pag. 125.

3) N. Mavrocordat. Cugetări, in Hurmuzachi, vol. XIII, nr. 811, pag. 451.

In ceiace priveşte gravitatea rănirilor, adică expertiza, o face vraciul, care este crezut înaintea oricărui *„bărbiariu sau descântătoriu"*. Ranele făcute cu *„cutare armă"*, dacă vraciul declară că nu's de moarte, va fi crezut mai mult ca oricare altă mărturie. Vraciul este crezut *„măcar de nu s'ar giura, sau de ar fi vraciul jidov, sau şi de altă lege"*. In caz de divergenţă între părerile vracilor, majoritatea sau *„cei mai destoinici"* vor fi crezuţi înaintea celorlalţi. In caz de paritate între păreri, ultimul cuvânt îl are judecătorul, care decide dacă rana este gravă sau nu:

„Iară când vor fi tot unii ca alalţi (vracu), amândouă părţile, şi la tot meşterşugul să vor tocmi într'o fire şi într'un cumpăt, atunce giudeţul (judecătorul), va căuta şi va socoti mădularul cel rănit, deci de va fi mădulariu din ceale mari, ce oblăduesc, ce să zice, domnesc toate mădularele, atunce va creade pri ceia ce zic, că iaste rană de moarte; iară de va fi mădurul din ceulea mai mici atunci va creade pre cealaltă parte de vraci, care zic că rana nu e de moarte".

Uneori ranele sunt îndoelnice, nu se cunosc ce fel sunt şi dacă rănitul moare, mai ales dacă nu se va fi căutat sau nu va fi păzit prescripţiile vraciului, atunci vinovatul se pedepseşte mai puţin:

„Cela ce va răni pre altul cu rană ca aceia, să nu se cunoască ce feliu de rană iaste, şi de i se va tâmpla moarte de acea rană, acela nu se va chema să fie mort de rană, mai ales când nu se va fi păzit, nici va fi chemat vraci să-l vază, sau de ar fi şi chemat el nu va fi ascultat cumu'l va fi învăţat, sau de va fi smintit singur cu nesocotinţa lui slobozindu-se la bucate şi la băuturi, acestea toate se cade să le arate cela ce l'au rănit, cu mărturie ca aceia, cum au făcut toate aceste greşale ce sunt mai sus scrise şi atunci nu se va certa aşa cumplit ca un ucigătoriu, iară de nu va arăta unele ca acestea cum s'au zis şi mai sus atunci certa-se-va cu moarte ca un ucigătoriu".

Pravilistul ca şi Cronicarii cunosc şi ranele morale, sufleteşti. Pravilistul spune: *„...dintr'acele cuvinte se va răni unul la inimă şi-l va birui mânia..."*. [1]), Iar Cronicarul spune: *„amarul inimei"*, sau *„inimă rea"*. [2])

---

1) Toate citatele fără notă deosebită sunt din Bujoreanu, Pravile gl. di (14) şi gl. 249, pag. 32, 239. Longinescu. Legi vechi, pag 128-130. — Idem, gl. z (7) şi gl. 242, pag. 23, 228. Longinescu, l. c., pag. 85. Vezi şi cuvintele citate.

2) Vezi pag. 308 n. 3, 7.

Principiul despăgubirilor în caz de răniri era bine cunoscut. Vinovatul trebuia să îngrijească de victima lui, că spune Pravilistul: *„cel vătămat să se tămăduiască de la cela ce l'au betejit“.* [1] Şi, nu numai atât, dar după ce plătea toate cheltuelile căutărei, trebuia să plătească despăgubiri şi familiei victimei în caz de moarte:

„Ucigătoriul... iaste dator încă să plătească rudelor celui ucis toate cheltuelile ce au făcut, cât au dat la vraci şi alte, ce să vor fi păgubit pre ranele lui, şi încă mai iaste. datoriu să plătească moartea rudei lor, ce să zice, să plătească pre zi, câteva zile înainte, pre cât va fi voia giudeţului...“. [2]

Otrăvirea.

Chestiune foarte importantă căreia Pravilistul îi consacră un capitol întreg, iar Cronicarii ne dau o mulţime de exemple.

Pentru pravilist, otrăvirea este o crimă mult mai gravă decât uciderea cu arma, de aceia pedepseşte nu numai pe vinovat, ci şi pe urmaşii lui, care rămân *„fără nici o cinste şi ruşinaţi“.*

Cu toate acestea Cronicarii ni-au transmis o mulţime de cazuri de otrăviri, făcute de doftori, Domnitori şi uneori chiar şi de Domniţe.

Otrava era bine cunoscută de Români. La 1397, Sigismund, regele Ungariei, aminteşte că, întorcându-se dela lupta întâmplată la Nicopolul Mic (sau Turnul), o mulţime de Români, l-au întâmpinat în strâmtorile munţilor Pazzat, şi i-au atacat armata cu săgeţi înveninate aşa că abia a putut scăpa cu viaţa:

„ubi multido Olachorum pestiferis iaculis et intoxicatis venenoque infectis sagittis nostros sequaces et subditos...“. [3]

Un Gheorghe Koriatovici, chemat să domnească în Moldova, în 1331, *„a murit otrăvit în Suceava“.* [4]

Un Alexandru al Moldovei, în 1455, a fost otrăvit de aceia *„ale cărora mueri şi fete le mâsgălise“.* [5]

Intr'o corespondenţă dela 1 April 1554, se vorbeşte despre o otrăvire cu sfânta împărtăşanie:

---

1) Bujoreanu, Pravila Matei Basărab, Săborul dela Nichea, gl. 5 pag. 319.
2) Idem, pravile, gl. n (8) şi gl. 243 zac 14, pag. 24, 229. Longinescu, l. c., pag. 86.
3) Hurmuzachi, vol. I/2. Doc. CCCXXIX, pag. 395.
4) Şincai. Cronici, vol. I, pag. 310.
5) Idem, vol. II, pag. 24-25.

„...Nuper repentina morte sublatus moderni, ut aiunt, Vaiuodae per venenum procurata, cum Christiano ritu ultima sacramenta sumpsisset et efferretur infinita Graecorum turba ad sepulturam comitatus". [1])

Cronicarul Ureche scrie că Petru Vodă Aron (1451-57), *„a otrăvit"* pe Alexandru Vodă, dupe care a urmat Ştefan cel Mare. [2])

Iar Ştefan Vodă cel Tânăr, nepot lui Ştefan cel Mare, moare la Hotin în 1527 *„se zice, că pre acest Ştefan Vodă, l-a otrăvit Doamna sa".* [3])

Pătraşcu Vodă din Muntenia, a murit la 24 Decembrie 1557, *„nu fără de prepus că au fost otrăvit...".* [4])

Se cunoaşte povestea lui Despot Vodă (1561-63). Acesta, dacă a ajuns la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu, s'a apucat de intrigi; atunci Alexandru Vodă *„l'au otrăvit pre ascuns; carele dacă s'au priceput într'acest chip otrăvit, s'au dat la doftori de l'au păzit şi nimica nu i-au fost...".* [5])

Cronicarul Niculae Costin scrie că un boer a *„otrăvit un sfetnic al lui Despot, pe Ioan Luscenie, Polon făcut episcop de către Despot".* [6])

Alexandru Lăpuşneanu a murit otrăvit de Doamna lui, că ştia Doamna *„ câtă groază şi moarte făcuse (Lăpuşneanu), mai nainte în boerii săi".* [7])

Simeon Movilă (1606-607) a murit *„otrăvit de cumnată-sa, Doamna lui Eremia Movilă... temându-se că se vor întemeia feciorii lui Simeon Vodă la domnia ţărei...".* [8])

Octavian Bon, reprezentantul Veneţiei la Constantinopol, scria la 20 Octombrie 1607, Dogelui, despre această otrăvire:

„E' morto il Principe di Bogdania con qualche suspeto di veneno...". [9])

Gaspar Vodă (1619-1620) a încercat să otrăvească pe boerul Bucioc.[10])

1) Hurmuzachi, vol. II/1. Doc. CCXCVIII, pag. 324.
2) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 150.
3) Idem, pag. 189.
4) Şincai, Cronici, vol. II, pag. 204.
5) Simeon Dascălul, în Letopiseţi, vol. I, pag. 430. Apendice x.
6) Niculai Costin, în Letopiseţi, vol. I Apendice X, pag. 441.
7) Gr. Ureche, în Letopiseţi, vol. I, pag. 222.
8) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 260.
9) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. CCLXXXIV, pag. 291.
10) Miron Costin, l. c., vol. I, pag. 270.

La 17 Mai 1626, se scrie iarăşi Dogelui că:

„...la comune opinione è, che Radulo sia stato levato di vita da esso Bermoschi col veneno...“. [1]

Ştefăniţă Vodă (1659-61), feciorul lui Vasile Lupu *„zic unii că pentru vrăşmăşia lui şi supărarea ce făcea boerilor... când s'au bolnăvit, să fi murit de otravă...“.* [2]

Mihnea Vodă sau Mihai Radu din Muntenia (1658-59), *„a fugit în Ardeal unde a şi murit, aşa spun, că l'au otrăvit Racoţi“.* [3]

Şerban Cantacuzino (1678-88), ar fi fost otrăvit de fratele său, stolnicul Constantin Cantacuzino şi nepotu-său Constantin Brâncoveanu; l'au *„chemat la un ospăţ şi l'au otrăvit...“.* [4]

De altfel nici Şerban Cantacuzino n'a fost mai detreabă. Cronicarul Neculce povesteşte că ar fi otrăvit pe Gavriliţă, trimisul lui Constantin Cantemir din Moldova. Tot Şerban Cantacuzino ar fi vrut să atragă de partea lui pe Moscali, dar avea în potrivă un Cneaz mare la Moscova; *„cheltuit-au Şerban Vodă de l'au otrăvit, că să nu mai fie protivnic sfatului“.* [5]

Dupe Dimitrie Cantemir, Şerban Cantacuzino a fost otrăvit de acei *„oameni fricoşi şi afemeiaţi“.* [6]

Duca Vodă (între 1666 şi 1684), a vrut să otrăvească pe un curier, Tepek, care *„umbla din Cameniţa la Poartă cu trebile Paşei...“.* [7]

La 1699, moare Iliaş Alexandru Vodă *„alţii spun cum moartea lui n'a fost curată, ci să-l fi otrăvit doctorii cu învăţătura Ducăi Vodă“.* [8]

Dimitrie Cantemir numeşte otrava *„toapsec“*. De exemplu, el spune: *„antidotul toapsecului“*. Sau: *„cine înghite zahărul vicleşugului, acela boraşte toapsecul sufletulului“*. Sau: *„...de se va afla la voi venin şi toapsec ca acesta...“.* [9]

Despre Marcu Aureliu care a murit la Vindobona (Viena) la anul 180, Cantemir spune: *„măcar că cu învăţătura fiului său Comod,*

---

1) Hurmuzachi, vol. IV/2. Doc. CCCCLXX, pag. 416.
2) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 191.
3) Cronica Anonimă, în Letopiseţi, vol. III, pag. 144.
4) Şincai, Cronici, vol. III, pag. 115 şi 127.
5) I. Neculce, l. c., pag. 234-35.
6) N. Iorga, Istoria Literaturei Române, vol. II, pag. 350. — D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman, pag. 507, n.
7) I. Neculce, l. c., pag. 249-250.—Vezi pag. 184, nr. 1.
8) N. Costin, în Letopiseţi, vol. II, pag. 6.
9) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 114, 121 şi 226.

doftorii îl otrăvise, însă el cu filosofăsc suflet, aceasta, de la feciorul și căsașii lui a păți suferind, și acmu și de otrava ce'i didese, și cine'l adăpase bine știind, cevaș cuvânt rău de feciorul său și de doftor n'au lăsat". [1])

Mihai Racoviță (1703-1705), simțind că va fi mazilit, a otrăvit pe Vornicul Bogdan, ca nu cumva prin influența acestui boer, să se întărească domnia următoare a lui Antioh Cantemir. Prepun oamenii *„să-i fi dat atunci otravă în cafe, care și cam seamănă acel lucru să fie fost și cam adevărat, că curând s'au bolnăvit și preste cinci-șase luni au și murit și boala lui întru acel chip au priceput-o doftorii, la moartea lui..."*. [2])

Se cunosc și otrăvirile cu ciuperci. După bătălia dela Stănilești (1714), Turcii au eliberat un prizonier, pe fiul lui Șeremet, general rus, numai că, dacă acesta a ajuns pe la Nemirova *„nu se știe ce l-a lovit, că a murit... zic unii, să fi mâncat ciuperci și au murit..."*. [3])

Miron Costin pomenește de otrăvire prin mâncare cotlită *„bucate otrăvite"*. [4])

Cantemir vorbește de paharul *„pe din lăuntru de aramă, cu cotlita și cumplita otrăvită băutură..."*. [5])

Se cunoc și cazuri de otrăviri în masă. Atunci ca și acum, gazele otrăvitoare se întrebuințau contra maselor de oameni nevinovați. Cronicarul Neculce povestește că Petru Alecsievici, împăratul Moscului, ca să cucerească Riga, a întrebuințat *„cambarale cu otravă"* :

> *„...și într'alt chip cu răsboi nu o putea lua, făr de cât au făcut meșteșug cu niște cambarale cu otravă, care ținea o cambara cincizeci de pungi de bani cheltuială, și aruncând de acel fel de cambarale în cetate, i-au lovit pre Șvezi o moarte,' cât liau căutat numai a se închinare, că se spăriese că n'a mai rămâne nime dintr 'înșii. Și cu acest meșteșug au luat Moscalii Riga de la Șvezi..."*. [6])

Pravilele pedepsesc pe otrăvitori cu tăerea capului. Tentativa de otrăvire, tentativa neisbutită se pedepsește mai ușor *„după Pravilele ceaste mai nouă"*. De asemenea se pedepsește fabricantul, vân-

---

1) D. Cantemir, Hronicul, pag. 203.
2) Ioan Neculce, în Letopiseți, vol. II, pag. 281.
3) Idem, pag. 348.
4) Vezi pag. 300 n. 1.
5) D. Cantemir. Divanul, pag. 42.
6) I. Neculce, în Letopiseți, pag. 297.

zătorul şi cumpărătorul de otrăvuri. Numai vracii au voe să cumpere otravă pentru a o experimenta, ca să găsească contraotrăvuri. Cel care prepară otrăvuri, n'are voe să le vândă nebunilor sau prostituatelor.

Pentru descoperirea vinovatului acuzat de otrăvire, Pravila permite să se uzeze şi de cazne, adică constrângerea corporală sau chinurile.

Sunt bănuiţi de otrăvire, femeile imorale, moştenitorii grăbiţi, cel cê cumpără otravă, cel ce găteşte bucatele, purtătorii de otravă, cel ce pisează otrava, îngroparea pripită a unui mort, cel ce n'arată vărsăturile la vraciu, cel ce nu mănâncă bucatele gătite de el însuşi, cel ce este vesel după moartea cuiva, cel ce nu vrea să îngrijească de bolnav, cel ce este vrăşmaşul otrăvitului. [1])

Pedeapsa vinovatului este necruţătoare:

„Vraciul ce va da otravă feciorului să otrăvească pe tată-său, să-i facă moarte, să-i tae capul". [2])

Totuşi, Pravilistul este indulgent când se otrăveşte un om condamnat să fie chinuit: *„când'l vor chinui la locul cel de muncă"*, otrăvitorul se pedepseşte după voia judecătorului. [3])

Tentativa de otrăvire între soţi este motiv de divorţ.

Asfixia.

Afară de cazurile de năduşire de care am vorbit la pruncucidere, Praviliştii şi Cronicarii vorbesc de spânzurare, dar nu din punct de vedere delictual, ci din contră, ca pedeapsă. Spânzurarea era o pedeapsă infamantă, care se aplica de obicei oamenilor de jos; boerii vinovaţi erau pedepsiţi cu tăerea capului.

Pedeapsa era executată de oamenii domneşti, armaşi şi armăşei:

„Oamenii cei domneşti, ce să zice, armaşi şi alţi ca dânşii, când vor munci, când vor spânzura, sau vor tăia capul cuiva şi alt ce vor face cu învăţătura Domnului Ţărei...". [4])

Sau: *„Furcile boiarinului să fac mai înalte, de cât a celui mai mic".* [5])

---

1) Toate citatele despre otrăviri, fără notă specială; sunt din Bujoreanu, Pravile gl. i (10) şi 245, ad fine; pag. 28, 234. Longinescu, l. c., pag 108-10.

2) Idem, gl. f (9) şi 244, pag. 25, 231.—Longinescu, l. c., pag. 97.

3) Idem punctul f (9) şi zac 9.

4) Idem, gl. nn (58) şi 363 zac 11; pag. 64, 289.—Longinescu, l. c., pag 279

5) Idem, gl. xv (62) şi 367 zac 1 şi 6; pag. 66, 290.—Longinescu, l. c., p. 287-289.

Ştefan Cantacuzino a spânzurat două femei bănuite că au făcut farmece, să înebunească pe Doamna Păuna. [1]) Iar Cronicarul Neculce scrie că Turcii când au cucerit Morea, au prins:

„...şi pre un domn, sfetnic Ţărei Moldovei, care era şi doftor vestit, anume Lichinie, şi fusese acel doftor şi aici în ţară la domnia dintâi a lui Antonie Vodă; şi apoi ducându-se la moşiile lui acolo la Morea, căzuse de era sfetnic. Deci cunoscându-l Turcii de la Ţarigrad, îndată l'au spânzurat". [2])

Zugrumarea este tot o asfixie; se face cu mâinele, că spune Pravilistul *„au cu mânule'l zugrumă..."*, ş'atunci vinovatul se pedepseşte cu moartea. [3])

Inecarea este asfixia prin submersiune. Femeia nu va urma bărbatului *„când să va teme, să nu o înece undeva"*. [4])

In Psaltirea Scheiană, la a îneca se spune *„pogrăzni"*. [5])

Acte de identitate.

Acte de stare civilă nu existau. Diferitele acte ale vieţei, naşterea, căsătoria, despărţenia, înfierile ca şi moartea, se stabileau cu martori sub prestare de jurământ pe Evanghelie, pentrucă toate aceste acte erau prezidate şi dirijate în cea mai mare parte de regulile bisericeşti.

Rudenia şi gradele de rudenie sunt stabilite cu multă minuţiozitate de către Pravilişti, ca să împiedice căsătoriile între rude, nu numai între rudele de sânge, ci şi între cele de botez.

Părinţii sunt mama şi tatăl; mama vitregă se numeşte *„maşteha"*. Spune Pravilistul: *„tatăl ce-şi va ucide feciorul, când îl va prinde curvind cu maşteha-sa..."*. [6])

Bunica se numeşte înma: *„...înma maică-sa"*, iar în Muntenia se spune *„muma mâni-sa"*. [7])

---

1) Vezi pag. 166-67 n. 1.
2) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 349.
3) Vezi pag. 376 n. 2.
4) Bujoreanu, Pravile, gl. ks (26) şi 188 zac 5; pag. 40, 204. — Longinescu, l. c., pag. 168.
5) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 325, rândul 15.
6) Bujoreanu, Prav, gl. f (9) şi 244 zac 18, pag. 25, 231.—Longinescu, l. c., pag. 98.
7) Idem, gl. ma (41) şi 211 zac 3, pag. 51, 119.—Longinescu, l. c, pag. 214.

Bărbatul şi femeia căsătoriţi sunt *„soţie"* unul altuia. Femeia nelegitimă se numeşte *„posadnică"*; Pravilistul nu dă voe să ţii posadnică, cum am spune astăzi menajeră: *„posadnice să nu fie nimenea în casa lui..."*. 1)

In Psaltirea Scheiană din 1482, copilului de ţâţă i se spune *„sugariu."* 2) Copiii mici se numesc cuconi sau coconi; fetelor mai mărişoare li se spune cucoană sau cocoană tinerea. Exemple:

„...un om are un cucon (cocon, în Muntenia) micşor...". 3)
Sau: *„de va lăsa cineva... vr'unui cocon a lui..."*. 4)
Sau: *„Cucon se chiamă până al şiapţelea an de vrâstă"*. 5)

Cronicarul Neculce spune despre Grigore Ghica (1726-1733), că: *„...avea Doamnă şi cuconi..."*. 6)

Sau: *„oricine va răpi cucoană (cocoană în Muntenia), ce nu va fi încă de vrâstă de bărbat..."*. 7)

Sau: *„Cela ce va strica fecioria vre unii cucoane tinerea, ce nu va fi încă de vrâstă..."*. 8)

Conicarul Neculce vorbind despre însurătoarea lui Constantin Mavrocordat (1731-33), Domn al Munteniei, povesteşte:

„Sris-au Constantin Vodă la văru-său Grigore Vodă, domnul Moldovei, ca să-i caute o fată de boer din Moldova să-l logodească, ca să-i fie Doamnă. Deci, Grigore Vodă cu bucurie au primit, şi căutând au aflat o cucoană, fată, fecioară a lui Constantin Ruset vel vornic, foarte frumoasă şi înţeleaptă, anume Ecaterina...". 9)

Cuconi săraci, înseamnă copii mici rămaşi orfani *„alicuius pupilli"*, spune profesorul Longinescu:

---

1) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături, glavă 208, pag. 218.
2) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 316, rândul 21.
3) Bujoreanu, Pravile. Pricina ei (15) p. cei (215) şi gl. 348 zac 46. Pag. 18, 280. Longinescu. Legi vechi, pag. 61.
4) Idem, gl. n (8) şi 243 zac 20, pag. 24, 230.—Longinescu, l. c.. pag. 92.
5) Idem, gl. ng (53) şi 354 zac 2, pag. 60, 284.—Longinescu, l. c., pag. 257.
6) I. Neculce, în Letopiseţi, vol. II, pag. 374.
7) Bujoreanu, Pravile, gl. iv (32) şi 259 zac 20-21, pag. 44, 243.—Longinescu, l. c., pag. 183.
8) Idem.
9) I. Neculce, l. c., pag. 370-71.

„de să va afla, că iaste a niscare cuconi săraci...". [1])

Cuconi gemeni, sunt copiii gemeni; de obicei gemenii seamănă aşa de tare între ei, că nici mama lor nu-i mai poate deosebi. [2])

Brudiu, este copilul mic, crud, termen întrebuinţat în Moldova:

„...şi să spunem şi pentru cei, ce vor face silă a cuconi brudii, (a coconi cruzi, mici, în Muntenia)...". [3])

In Psaltirea Scheiană din 1482, se spune *„brudatic".* [4])

Miron Costin povesteşte că: *„după moartea lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu, în 1568, fiind coconul Bogdan Vodă de 15 ani, cu toţii l-au ridicat la domnie; însă fiind brudiu, purta mumă-sa, Doamna Ruxandra, trebile Ţărei...".* [5])

Dimitrie Cantemir, spune: *„ca nişte brudii şi tinerele de vrâstă",* Sau: *„la vrâsta brudie".* [6])

Era obiceiul în acele vremi, ca Domnitorii să se îngrijească de copiii mici rămaşi orfani, mai ales când erau copii de boeri morţi în slujba ţării ori a Domnitorului. Obiceiul era şi la Turci, care serveau o *„nacanfa"*, adică o pensie pentru creşterea copiilor orfani:

Când a murit Iordache Caragea, la 5 Sept. 1765, de ciumă, împărăţia la regretat *„căci e învăţat şi blând la fire, (şi) ştiind că i-au rămas şi câţiva copii mici, s'a făcut milă împăratului de casa lui, şi au adus pe tatăl său, Scarlat doftorul, şi l-au făcut Terzimanul Porţei, fără de voia lui, om bătrîn şi slab, dându-i poruncă să caute pe copii mortului prea bine, făcându-le Impărăţia şi nacanfa de la Bucureşti şi de la Moldova, de li se da pe tot anul...".* [7])

Dimitrie Cantemir este cel dintâi la noi, care pomeneşte de orfanotrofie. El spune: pe copilul nimănui *„în casa sa, sau în orfano-*

1) Bujoreanu. Pravile, gl. d (4) şi 87 zac 7; pag. 21, 168.—Longinescu, l. c., p. 77.
2) Vezi pag. 281 n. 2.
3) Bujoreanu, l. c., gl. if (39) şi 333 zac 1; pag. 49, 266 — Longinescu, l. c., pag. 207.
4) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 316, rândul 22.
5) Miron Costin, în Letopiseţi, vol. I, pag. 222.
6) D. Cantemir. Hronicul, pag. 11 şi Istoria Ieroglifică, pag. 148.
7) Enache Cogălniceanu, în Letopiseţi, vol. III, pag. 255-56.

trofia de obşte îl cruţă, îl hrăneşte, îl creşte...". [1]) Tot Cantemir, întrebuinţează termenul de *„nacafa"*, în loc de nacanfa, cum spune Cronicarul. [2])

Băeţii mai mari se numesc feciori. Aceştia sunt datori să îngrijească de părinţii lor, dacă sunt bătrâni ori bolnavi:

> *„De se vor afla părinţii zăcând în boală de multă vreme, sau vor fi în sărăcie şi în slăbiciune, şi feciorii se vor lepăda de dânşii şi nu le vor ajuta, nici vor purta grijă de dînşii, şi să-i cheme părinţii, iar ei să nu meargă la dânşii"*, atunci aceşti copii perd dreptul de moştenire. [3])

Fecior de suflet, eşte fiul spiritual, fiul adoptat. Spune Pravilistul *„...de'i va fi fecior de suflet...".* [4])

Din punct de vedere legal, Pravilistul deosebeşte:

a) Copilul adevărat, adică copilul legitim.

b) Copilul hireş, adică copilul neligitim născut din femee pe care bărbatul o ţine în casa lui, fără cununie.

Cantemir dă termenului de hireş un înţeles de ceva firesc, adevărat:

> *„... acel adevărat cuvânt pentru cei hireşi Romani (illud de genuinis Romanis aureum dictum.* [5]) Sau: *„...mai tare se ţine şi este legătura hireşului cuvânt...* [6])

c) Copilul nelegitim născut afară din casa bărbatului. Se numeşte şi copil sau copili.

d) Copilul cu tată necunoscut, care se numeşte copil întunecat. [7])

Copili sau **feciori de dupe gard,** cum le spune Şincai, sunt copiii nelegitimi, cărora părinţii datoresc totuşi protecţie ca şi copiilor legitimi.

> *„Părinţii care vor supune (vor prostitua) feciorii lor, măcar de li-ar fi şi copii (copili, cu accent pe litera o, în Munt.)... se vor certa cu moartea".* [8])

---

1) D. Cantemir. Hronicul, pag. 112.
2) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 15.
3) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţaturi, glava 284, pag. 252.
4) Idem. Pravila gl. ms (46) şi 109 zac 2, pag 55, 178. Longinescu, l. c., pag. 236.
5) D. Cantemir. Hronicul, pag. 14 şi 37.
6) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 35.
7) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 207, pag. 218.
8) Idem. Pravile, gl. 1 (30) şi 130 zac 4, pag. 42, 185. Longinescu, l. c., pag. 177.

Copiii nelegitimi pot fi legitimaţi, adică pot fi făcuţi feciori adevăraţi: *„Cela ce va zice cuiva... copil, neştiind... că l'au făcut cu adevărat fecior...“.* [1])

Copil se numeşte şi feciorul născut din călugăriţă: *„feciorii, ce se vor naşte din călugăriţă, aceia sunt copii...“.* [2])

Cantemir spune: *„...născutul a necunoscuţi părinţi fiind, nothos, adică nu copil, ce copil (şi cu ertarea cuvântului, mai chiar să zic) fecior de curvă se numeaşte şi iaste...“.* [3])

Fecior de după gard, este un termen întrebuinţat de Şincai. El spune că Ungurii socot pe Ioan Corvin, fiul lui Matiaş, ca fecior de după gard. [4])

Vrâsta.

După pravilele bisericeşti *„şapte vrâste are omul“*:

a) *Cocon iaste omul dacă naşte până la 4 ani.*

b) *Copil se chiamă dela 4 ani până la patrusprezece.*

c) *Cătărig iaste de la 15 ani până în douăzeci şi doi.*

d) *Voinic, adecă june iaste de în douăzeci şi trei de ani până în patruzeci şi doi.*

e) *Bărbat iaste de în 42 de ani până în 56.*

f) *Iară bătrân iaste de la 56 până la 69.*

g) *Iară matur iaste de la 70 de ani până la 80. Deacia mai mult neputinţă şi dureri şi boale.* [5])

Psalmistul Scheian întrebuinţează următorii termeni: *„giuni şi fetele, bătrînii şi tinerii (juneii, spune Coresi), să laude numele Domnului“.* Sau: *„târăru“* şi *„bătrăriiu“*, pentru tânăr şi bătrân. [6]) *„giure“* pentru june, tânăr; *„govie“*, pentu fecioară; *„făt“* şi *„fată“* pentru fecior şi fecioară, sau *„feate“* şi *„fătul“* [7])

In Psaltirea lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei, tipărită la 1673 Mitropolitul poet aminteşte în chipul următor, în psalmul 70, vrâstele omului;

„De la vârsta cuconească,

---

1) Bujoreanu. Pravila gl. me (45) şi 108 zac 3, pag. 55, 176. Longinescu, l. c., p. 176

2) Idem, gl. ie (35) şi 258 zac 7, pag. 47, 242. Longinescu, l. c., pag 197.

3) D. Cantemir. Hronicul, pág. 112.

4) Şincai. Cronici, vol. II, pag. 32.

5) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab. Invăţ. patriarh. Anastasie, glava 16, pag. 425.

6) I. Bianu. Psaltirea Scheiană, vol. I, psalm CXLVIII, pag. 478 şi 114.

7) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pág 69, rând. 32; pag. 116 r. 20; pág. 88 r. i; pag. 133, r. 28.

Şi'n vârsta de curunteaţe
Şi până la bătrâneaţe
Să nu mă laşi Doamne snte (sfinte)
Ne luat de tinea minte. [1])

Dimitrie Cantemir deosebeşte şapte vârste:

Pruncia, copilăria, catarigia, voinicia, bărbăţia, cărunteţile şi bătrâneţele. Pruncia ţine 7 ani; copilăria până la 14 ani; catarigia până la 21 de ani, se numeşte şi *„pubertas"*, adică epoca când răsare mustaţa. De la 21 de ani în sus se socoteşte adevărata viaţă.

Din viaţa unui om, Cantemir socoteşte doi ani perduţi în *„boale, în nevoi, în închisori în robii sau nevolnicii"*. [2])

Vârsta bătrâneţei este 70-80 de ani; ce trece mai mult este *„durere netămăduită şi fără leac boală este"*. [3])

Din punct de vedere medico-legal, adică al responsabilităţei vârstele se împart în:

a) cocon, până la 7 ani.

b) tânăr în măsură de vârstă, de la 10 ani şi jumătate până la 14 ani pentru băeţi, şi de la 9 ani şi jumătate până la 12 ani pentru fete.

c) mic, până la 25 de ani.

d) mare, de la 25 de ani înainte.

e) bătrân, de la 50 de ani până la 70 de ani.

Tinerii *„foarte răi"*, dacă sunt mai mici de 10 ani şi jumătate, din cauza răutăţei lor, se socotesc mai mari de 25; de asemenea, Pravilistul ţine seamă dacă cei ce nu sunt de măsura vârstei, lucrează sau nu cu descernământ. Pedeapsa se dă ţinând seama de timpul când s'a făptuit greşeala, nu de momentul când se judecă. Se ţine seama de recidive, chiar dacă făptaşul nu-i de vârstă. Ereticii şi paricizii se pedepsesc la fel, chiar dacă nu sunt de vârstă.

Copiii mici, orfani, sunt puşi sub tutelă, adică sub ispravnic:

> *„Ispravnicul iaste ce se dă şi se pune de iaste ispravnic copiilor mici, ce să zice, carele încă nu iaste pre lege în vrâsta lui deplin... De va muri neştine şi-i vor rămâne copii mici necrescuţi, şi ispravnic lor nu va lăsa, atunci se dau lor ispravnici de la Domn.*

---

1) Melchisedec. Cronica Romanului pt. I pag. 297-298.

2) D. Cantemir. Divanul, pag. 98-99.

3) Idem, pag. 163.

Necrescuţi se chiamă până în 14 ani partea bărbătească, iară muerească până în 12, şi până atunci se grijesc de ispravnici. Iară crescuţi se zic de la 14 până la douăzeci şi cinci". 1)

Apestiţi, coconi apestiţi, sunt copiii întârziaţi cu desvoltarea minţii, copiii proşti:

„... unii de în coconi, fiindu-le firea mai iute, şi mai vârtos trează, ei numai cât aleg de socotesc binele şi răul; iar alţii mai apestiţi şi mai zăbavnici cu priceperea minţii, şi cad." 2)

Sau: *„Vei afla copil de 12 ani, şi iară vei afla oameni de 25 ani şi de 30 şi mai sus, de vor fi având puţină minte, şi mai puţină de cât copilul acela".* 3)

Cuvântul de apestit vine dela pesteală, care înseamnă întârziere, zăbavă. Spune Pravilistul: *„...şi-i va face... judecata curând şi fără pesteală".* 4)

Mitutel este un diminutiv al cuvântului mic. Pravilistul îl întrebuinţează în senzul cuvântului apestit, adică om întârziat, arierat:

„de va fi cineva de 20 de ani, sau va fi surd, sau îndrăcit, sau curvariu, sau mitutel, nu pot mărturisi la judecată". 5)

Bătrânii, bătrâneţea sau **cărunteţa** se pedepseşte mai uşor, nu de alta ci pentrucă:

„li se înpuţinează sângele şi puterea simţirilor, şi li se înpuţinează şi mintea; iară de vreame ce va fi el cu toată bătrâneţea şi cu barbă albă şi de va fi bărbat şi bun şi întreg la simţiri şi la minte, atunce de va greşi, se va certa ca şi un tânăr.

Psalmistul numeşte bătrâneţea *„sinrecu".* 6)
Cantemir îi spune *„căruntețe"* şi descrie admirabil această vrâstă:

„...iată solii ţi-au sosit! Iată perii albi în cap şi în barbă ţi-au răsărit! Iată genunchele slăbind, spre pământ a se închina

1) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 287, pag. 253.
2) Idem. Răspunsurile lui Timotei. Intrebarea 18, pag. 412.
3) Idem. Invăţături, glava 324, pag. 264.
4) Idem. Răspunsurile lui Nichita din Eraclea, pag. 417.
5) Bujoreanu. Pravila Matei Basarab, Invăţături, glava 24, pag. 148.
6) Idem, gl. ng (53) şi 354 zac 5 şi 7; pag. 60, 284. Longinescu, l. c., pag. 258. — I. A. Candrea, Psaltirea Scheiană pag 139, r. 16.

au început! Iată că mijlocul spre slăbiciune s'au prefăcut! Iată că din doi ochi, patru îți trebuesc! Iată că toate a trupului organe te părăsesc! Iată că cele patru stihii cine de sine ades se sfădesc! Iată că spre împăcarea lor și așezarea lor mijloc și mijlocire nu ți s'au dat!". [1])

Nebunia.

Pravilistul consacră un capitol întreg nebuniei, pe care o îmbrățișează și o studiază din punct de vedere medicolegal.

Nebun este cel ce *„nu'i cu toată mintea, eșit din fire, sau den afară de minte"*. Nebunia este de mai multe feluri, de aceia când se vorbește de ea, trebue să se specifice *„ce fel de nebunie va fi fost având..."*. [2])

Nebunia poate apare subit sau să apară încet. Spune Pravilistul: *„iar el într'acel ceas va nebuni..."*. [3]) Poate fi continuă, sau periodică: *Cela, ce'i când și când nebun, iar nu în toate zilele, cum s'ar zice: patru luni iaste nebun și cinci-șase luni iaste înțelept..."*. [4])

Nebunia se poate confunda cu beția și chiar și cu dragostea. In aceste cazuri expertul este dator să vadă ce fel de nebunie este, căci *„nebuniile beției și alte semne de om beat"*, ca să fie crezute de judecător, trebuesc dovedite. [5])

> *„Dragostea se asamană cu beția, așișderea și cu nebunia și mai vârtos iaste și mai rea chinuire de cât acealea, de cât toate drept aceia ...și pedepsirea vinovatului din dragoste este mai mică.* [6])

In genere nebunii nu sunt responsabili de faptele lor și nu se pedepsesc:

> *„când va fi neștine nebun și denafără den minte... să nu i se dea nici un fial de certare, pentrucă agiunge'i lui certare, că iaste nebun și făr de minte".* [7])

---

1) D. Cantemir. Divanul. pag. 174.
2) Bujoreanu. Pravila gl. mf (49) și 112 zac 6, pag. 57, 178. Longinescu, l. c., pag. 245-46.
3) Idem. gl. ne (55) și 359 zac 4, pag. 62, 286. — Longinescu, l. c., pag. 267.
4) Idem, punctul g (3).
5) Idem, gl. nd (54) și 358 zac 9, pag. 61, 285.—Longinescu l. c., pag. 264.
6) Idem, gl. xa (61) și 365 zac 1; pag. 66, 290.—Longinescu, l. c., pag. 285.
7) Bujoreanu. Pravila gl. f (9) și 244 zac 23; pag. 26, 231.—Longinescu, l. c., pag 99.

In nebunia periodică, în timpul accesului de nebunie, nebunul nu-i responsabil, dar se pedepseşte când este în faza de linişte:

„De va face vreo greşeală în vremea nebuniei lui, nu să va certa, iar de va greşi la vriamea ce iaste înţelept, atunci se va certa...". [1])

Nebunul nu poate fi slobod:

„Cel nebun măcar că nu se va certa la nebuniile lui, de va face vreo greşală, iară tot nu se cade, să-l slobozească de tot, să umble pre drumuri slobod, ce să aibă pază, să fie pre lângă oamenii săi, până să va înţelepţi", [2])

Nebunul care vorbeşte ce nu trebue *„balamuţează"*. Aşa se spune de exemplu, despre ereticul Orighen că *„balamuţează zicând că nu e Raiul, nici e făcut de Dumnezeu..."*. [3])

Existenţa cuvântului balamuţează cu înţeles de delir, de vorbărie de nebun, dovedeşte că de la acest cuvânt vine şi termenul de balamuc, ce se dă casei de nebuni; prin urmare este greşită credinţa celor care afirmă că numele de balamuc ar veni de la numele mânăstirei Malamucul, mânăstire în care erau ţinuţi nebunii înainte de a se fi înfiinţat balamucul de la mănăstirea Mărcuţa. Vechimea cuvântului o dovedeşte şi faptul că se găseşte şi în Lexiconul Slavo-Român din 1649: *„cel vrăjitoriu, balamut..."*, [4])

Expertiza nebunului o face vraciul, dar poate să cunoască şi judecătorul pe nebun, prin *„...multe întrebări şi în multe feluri şi cu multe meşteşuguri"*; în cele din urmă judecătorul trebue să întrebe şi pe vraciu *„care foarte lesne îl vor cunoaşte de va fi nebun adevărat..."*. [5])

Nebunia este motiv temeinic de divorţ: *„de va nebuni bărbatul, să se împartă acea casă..,"*. [6]) Dar despărţenia nu se poate face de cât după o trecere oarecare de timp dela bolnăvire. De asemenea şi logodna se strică când unul din viitorii soţi *„se va birui de dracul şi se va îndrăci"*, adică va nebuni. [7])

---

1) Bujoreanu. Pravile, gl. ne (55) şi 360 zac 3; pag. 62, 286.—Longinescu, l c. pag. 266-67
2) Idem, punctul z (7).
3) Idem. Pravila Matei Basarab. Săborul al V-lea, pag. 373.
4) Gr. Creţu. Lexicon Slavo-Român, pag. 112, rândul 286.
5) Vezi nota 2, punctul e (5).
6) Bujoreanu. Pravila gl ka (21) şi 183 zac 6; pag. 37, 201.—Longinescu. l. c., p. 153.
7) Vezi pag. 314, n. 4 şi Invăţături, glava 178, pag. 198.

Nebunul sau îndrăcitul nu poate *„să mărturisească la judecată"*.

Simularea nebuniei. Mulţi ca să scape de vreo pedeapsă simulează nebunia, pentrucă scrie Pravila:

„cela ce va sudui pe Domnul Ţărei, acela de va fi nebun, sau lipsit de minte, sau beat de băutură, acela nu se va certa...". 1)

In acest caz expertiza va trebui să specifice *„ce fial de nebunie va fi fost având, sau de beţie..."*. 2), căci *„nebuniile beţiei şi alte seamne ca de om beat"*, trebuesc dovedite ca să fie crezute de judecător. 3)

Insistenţa ce pune Pravilistul ca judecătorul să se convingă prin întrebări meşteşugite, şi să consulte şi pe vraci când'îi vorba de a se stabili exact existenţa nebuniei, dovedesc că se cunoşteau cazurile de simulare.

Pravilistul bisericesc, care numeşte nebunia îndrăcire, spune că uneori această îndrăcire nu-i decât aparentă, înşelătorie:

„...de se va supăra neştine de herea neagră, cum s'ar părea că se îndrăceşte...; iar de va fi adevărat îndrăcindu-se...". 4)

Sau: *„cine de voia sa se va îndrăci, acela să cază subt canonul celor îndrăciţi".* 5)

Iar ca explicaţie Pravilistul bisericesc adaugă că acela:

„carele pre sine va învăţa... de îndrăcire... Adevărat iaste că cela ce să lipeaşte dracului, apropiese de împreunarea lui şi amândoi un duh sunt, drept aceia carele se face de voia sa îndrăcit şi să închipuiaşte de face ale lui lucruri... să se canonească cu canonul celuia ce adevărat se îndrăceşte". 6)

Beţia.

In Psaltirea Scheiană se spune despre omul beat că-i *„aburat"* sau *„şiumăn"* sau *„şumăn"*. 7)

In general, mai toţi vinovaţii, caută să-şi scuzeze faptele spunând că au fost beţi, atunci când au greşit, pentrucă ştiu că Pravilele pedepsesc mai uşor pe omul beat, căci:

---

1) Bujoreanu. Pravile, gl. mf (49) şi 112 zac 6; pag. 57, 178.—Longinescu, l. c., p. 245.
2) Idem.
3) Idem, gl. nd (54) şi 358 zac 9: pag. 61, 285. — Longinescu l. c. pag. 264-65.
4) Idem. Pravila Matei Basarab. Răspunsurile patriarh. Niculae, pag. 412.
5) Idem. Săborul 5-6, glava 60, pag 386.
6) Idem, tâlc la glava 60, pag. 386.
7) I. A. Candrea. Psaltirea Scheiană, pag. 162, rândul 25.

„vinul ce va fi băut, văzându-l limpede și frumos la față, și moale și dulce la gustare, de ar fi și înțelept neștine, tot se amăgiaște, părându-i că nu se va îmbăta.

Din punct de vedere al responsabilităței, Pravilistul distinge următoarele cazuri:

a) omul îmbătat de altul prin înșelăciune.
b) omul *„prea omorât de beție".*
c) omul care se îmbată mereu și știe că face rău la beție.
d) omul care se îmbată înadins, ca să aibă motiv să-și mascheze faptele cele rele.
e) omul care se laudă pentru greșelile ce face la beție.

Beția invocată de vinovat, trebue dovedită cu martori, care:

„să mărturisească cum l'au văzut într'acea zi, și cum au fost borând, și au fos făcând toate nebuniile beției și alte asemene ca de om beat". [1])

Cronicarii și documentele ni-au păstrat nenumărate povești despre beții și bețivi. Ar fi de prisos să le înșirăm aici. Dăm numai *„legământul unui bețiv"*, care își fixează singur pedeapsa ce merită dacă se va mai înbăta:

Todoran Zelinca, către *„Jupânul Morcăș Vognaru"*, îndatorându-se, pentru o datorie, *„să nu beau vin, nici rachiu, nici mied, ci, viindu-m betejală de la Dumnezeu, la betejală să beau cu socoteală câte pățânel"*, primind altfel a fi pus *„în obeade și în temnița cea rea și 100 de lopăți la cur, și dumnealui să aibă a mă ținea în temniță numai cu pită și cu apă, un an"*. La 27 Iulie 1730. [2])

Dragostea.

Scuză anumite greșeli. Pravilistul pedepsește mai ușor pe cel care greșește din cauza dragostei, căci:

„dragostea se aseamănă cu beția așișderea și cu nebunia și mai vrâtos iaste și mai rea chinuire de cât acelea, de cât toate".

---

1) Bujoreanu, Pravile. Gl. nd (54) și 358 ad fine; pag 61 și 285.—Longinescu, Legi vechi, pag. 263
2) N. Iorga, în Hurmuzachi, vol. XV/2. Doc. MMMXXXVII, pag. 1629.

Sau: *„...nu mai mult tăria vinului în cap, de cât chipul frumosului în inimă loveşte".* [1])

Sau: *„... de cât rana dragostelor şi de cât boala iubostelor, mai primejdioasă nici ţirulicii au văzut, nici doftorii au auzit".* [2])

De aceia cel *„biruit de dragoste"* de va săruta o fată, nu se pedepseşte. [3])

1) D. Cantemir. Istoria Ieroglifică, pag. 106.

2) Idem. Istoria Ieroglifică, pag. 288.

3) Bujoreanu. Pravile, glava xa (61) şi glava 366 ad fine. Pag 66 şi 290.—Longinescu. Legi vechi, pag. 285.

BĂRBIERI, VRACI, HIRURGI, DOCTORI ȘI SPIȚERI

Trăitori printre Români sau cari au avut legături cu Românii între 1400 și 1775. — Anul și pagina la care sunt citați în această lucrare.

BĂRBIERI.

Andrei Bărbierul, 1558-1568, pag. 54; i se spune și *Andrea Barbitonsor*, pag, 35, 37, 38, 77; sau *Andream chirurgum*, 33-34, 37, 39, 40, 150; sau *Mayster Andre*, wundartz ori stadtartz, 35, 36; uneori i se spune *Andream medicum* ori *magistrum medicum*, 35. 38.
Emericum Barbitonsor, 1563, pag. 37.
Gregorio Tonsori, 1532-35, pag. 32.
Gregorium Barbel, 1553, pag. 32-33.
Ivane Barbero, 1460, pag. 31, 61.
Leca Bărbierul, între 1628 și 1632, pag. 41.
Martinus Berth, 1533, pag. 31.
Nicolao Balneatori, 1532-35, pag. 32.
Peter Balbierer, 1568, pag. 40.
Petrus Barbitonsor, 1557, pag. 33.
Petri Rasoris, 1436, pag. 31.
Stephanum Barbitonsorem, 1542, pag. 32, 33.

VRACI.

Gheorghe Vraciul, 1545, pag. 51.
Radu Vraciul, 1545, pag. 51.

HIRURGI.

Alessandro Veronese maestro, 1503, pag. 66.
Aschenlow hirurg, 1770, pag. 145, 154.
Balcer, hirurg în Lemberg, 1602, pag. 173.
Cristianus Maler Germanus, 1732, pag. 152.
Desmaretes, Jean Baptiste Marie —, 1729, pag. 153.
Gioan Giriah, 1763, pag. 153.
Gros Fridericum, hirurg și spițer în Lemberg, 1602, pag. 173.
Lantier, 1701, pag. 151.
Lochman, hirurg și apotecar, 1771, pag. 153, 154, 176.
Rosberg, 1770, pag. 145, 154.
Sixt Ștefan, 1700, pag. 152.
Stavrache Gerahul, 1744, pag. 1744, pag. 128, 153.

DOCTORI.

SPIȚERI.

AUTORI ŞI CĂRŢI

(Paginile în cari sunt citaţi în lucrarea prezentă)

235, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 255, 256, 261, 262, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 281, 284, 285, 290, 292, 293, 300, 302, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 334, 335, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397.

Bulat, T. G. —. Revista Istorică XII, 1926.—142.

Candrea, I. A. —. Psaltirea Scheiană.—179, 180, 181, 212, 215, 217, 221, 223, 225, 227, 233, 234, 239, 245, 246, 262, 266, 267, 271, 280, 285, 311, 344, 386, 387, 388, 390, 392, 395.

Candrea, I. A. — Dicționar. — 54.

Canta Ioan. Dela a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat. In Letopiseți, vol. III, ediția 1874,—130, 179, 259.

Cantemir Dimitrie. Istoria Imperiului Otoman. Ediția Academiei 1876. Traducere de Dr. Ios. Hodosiu,—20, 30, 49, 68, 96, 97, 106, 148, 160, 161, 177, 179, 215, 222, 251, 255, 257, 258, 281, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 309, 312, 315, 316, 320, 324, 350, 383.

Cantemir Dimitrie. Istoria Ieroglifică. Ediția Academiei, 1883,—22, 23, 24, 56, 57, 148, 159, 162, 165, 166, 167, 170, 171, 176, 178, 180, 182, 184, 204, 210, 212, 213, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 237, 245, 246, 247, 254, 255, 256, 260, 262, 264, 265, 266, 270, 271, 272, 278, 286, 289, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 309, 310, 311, 312, 313, 319, 320, 321, 323, 324, 336, 341, 342, 346, 347, 355, 369, 372, 373, 383, 389, 397.

Cantemir Dimitrie. Divanul. Ediția Academiei, de G. Sion, 1878. — 24, 57, 170, 215, 217, 232, 233, 264, 272, 279, 308, 324, 352, 364, 384, 391, 393.

Cantemir Dimitrie. Descrierea Moldovei. Traducere de G. Pascu. — 24, 168, 169, 210, 237, 241, 243, 245, 248, 252, 254, 256, 259, 263, 272, 279, 294, 340, 345, 346, 359, 370, 377.

Cantemir Dimitrie. Hronicul vechimei Româno-Moldo-Valahilor. Ediția Academiei de Gr. Tocilescu, 1901. — 57, 148, 149, 164, 171, 212, 216, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 236, 237, 238, 241, 243, 245, 246, 248, 259, 262, 267, 270, 271, 272, 273, 286, 289, 298, 301, 307, 308, 309, 310, 317, 318, 324, 341, 344, 374, 384, 388, 389, 390.

Cantemir Dimitrie. Vita Constantini Cantemiry. Ediția Academiei, 1883. 100, 305.

Cantemir Dimitrie. Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor. Ediția Academiei, 1878. — 111.

Caragea C. Ban. — Efemeride, în Hurmuzachi, vol. XIII,— 129, 139.

Carra. Histoire de la Moldavie et de la Valachie. La Academie sub nr. I/24619.—142, 143.

Castiglioni. A.—Histoire de la Médecine.—10, 146, 179.

Cazacu și *C. Frunză.* — Material documentar pentru rezolvirea chestiei farmaciilor.—175.

Codrescu T. Uricarul, vol. I.—140.

" " " " VIII.—241.

Cogălniceanu Enache. De la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat. In Letopiseți, vol. III, ediția 1874.—59, 119, 124, 129, 130, 213, 240, 259, 271, 273, 275, 278, 301, 312, 345, 353, 372, 388.

Cogălniceanu Mihai. Cronicele României sau Letopisețile Moldaviei și Valahiei; ediția II, vol. I din 1878; vol. II din 1872; vol. III din 1874.

Condamine, Ch. Marie de la —. Mémoires sur l'inoculation. — 284.

Costin Miron. — Letopisețul țărei Moldovei. In Letopiseți, vol. I, ediția 1872. — 87, 158, 178, 183, 212, 213, 216, 229, 230, 237, 255, 257, 260, 261, 262, 273, 266, 269, 278, 279, 280, 288, 294, 300, 301, 302, 310, 320, 323, 339, 342, 348, 349, 360, 367, 382, 388.

Costin Niculae, în Letopiseți, vol. I. — 52.

" " " " " II. — 61, 76, 183, 211, 213, 229, 232, 233, 240, 243, 253, 254, 257, 265, 267, 268, 275, 278, 279, 294, 302, 304, 311, 321, 322, 323, 340, 344, 352, 353, 357, 359, 377, 382, 383.

Crăiniceanu G. Literatura medicală română.—54, 82, 103, 118.

Creşterea colecțiilor Academiei, pe 1912.—91.

Crețu Grigore.—Mardarie Cozianu. Lexicon Slavo-Românesc din 1649. 44, 157, 158, 166, 167, 171, 179, 215, 217, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 234, 236, 241, 246, 268, 275, 278, 279, 285, 290, 297, 298, 303, 323, 325, 371, 394.

Cronica Anonimă, în Letopiseți, vol. III, ediția 1874.—119, 219, 236, 238, 258, 270, 295, 296, 383.

Dapontes C. Traducere de Legrand, Paris, 1880, vol. II. Eféméridès Daces ou chronique de la guerre de quatre ans 1736-1739. La Academie sub nr. II/25728.—121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 140, 345.

Déchambre. Dicționar de medicină.—99.

Del Chiaro, Anton Maria Fiorentino —. Revoluțiile Valahilor. Traducere de S. Cris. Cristian. 1929. — 58, 108, 111, 113, 114, 150, 169, 210, 288, 255, 345.

Densușianu N., în Hurmuzachi, vol. I/2.—381.

" " " " " II/1.—347, 382.

" " " " " II/2.—68, 70, 198, 252.

" " " " " II/3.—71, 199, 200.

Densuşianu N., în Hurmuzachi, vol. II/4.—32, 71, 72, 172, 200, 357.
" " " " " II/5.—200.
Densuşianu Ovidiu, în Floarea Darurilor, an. II, 1907.—20.
" " " Revista critică-literară, an. II.—20.
Didot Firmin. Nouvelle biograph. générale, vol. 40.—98.
Docan N.—Lucrări cartografice, în Analele Academiei, seria II, tom. XXXIV.—102.
Duminica Universului.—217.
Erbiceanu C. — Bărbaţi culţi Greci şi Români, în Analele Academiei Române, seria II, tom. XXVII —98, 99, 103, 114, 115, 125.
Felix I.—Istoria Igienei, în Analele Academiei, seria II, tom. XXVII. 96, 175, 242, 251, 252, 253, 254.
Filiti, I. C. — O pagină din Istoria medicinei, în Revista Ştiinţelor medicale, nr. 2, 1929.— 88, 99, 108, 109, 110, 111, 114, 125, 126, 128, 138, 141, 142.
Filiti, I. C. — Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino. — 108.
" " " — Lettres et extraits.—132, 138, 153.
" " " — Comunicare făcută la Societatea pentru Istoria medicinei, în şedinţa dela 23 Noembrie 1934.—118, 120, 125, 136, 143.
Foaia pentru minte, inimă şi literatură, 1842.—20.
Gane C. — Farmece. — 76.
Gălăşescu Al. — Eforia spitalelor civile.—107, 172, 273, 274.
Giurescu C. Material pentru Istoria Olteniei sub Austriaci.—104.
Gomoiu V. — Istoria Medicinei.—115, 140.
Griesellini Frantz. — Versuch einer politischen und natürlischen geschicht des Temeswarer Banats. La Academie sub nr. II/25733.
Hajdeu. — Magnum ethimologicum.—22, 285.
Hurmuzachi, Eudoxiu de —. Colecţie de documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. III/1. — 80, 84, 85, 86, 90.
Hurmuzachi E. — Vol. III/2. — 83, 85, 282, 294.
" " — " IV/1. — 86, 89.
" " — " IV/2. — 87, 91, 382, 383.
" " — " V/2. — 93, 94, 95, 96, 98.
" " — " VI. — 109, 116, 241.
" " — " VII. — 137.
" " — " VIII. — 61, 64, 65, 66, 67, 70, 75, 89, 91, 156.
" " — " IX/1. — 24, 92, 93, 96, 98, 107, 109, 114, 122, 126, 280.
" " — " IX/2. — 141.
Ionescu G.-Gion. — Istoria Bucureştilor.—61, 107, 88, 115, 129, 149, 152, 161.
Iorga Niculae.—Analele Academiei Române, seria II, t. XVIII. 79.
" " — " " " " " " XXI. 88.

Nerva Hodoş, în Hurmuzachi, vol. XVI.—280.

Nistor I. — Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau, nr. 3. La Academine sub nr. II/23956.—31, 61.

Odobescu Al. — In Hurmuzachi. Suplimentul · 1/2. — 135.

„ „ „ „ „ 1/3. — 135.

Odobescu şi Gr. Tocilescu, în Hurmuzachi, suplimentul 1/1.—88, 109, 110, 116, 124, 129, 140, 152, 154, 176.

Panaitescu P. — Călători Poloni în Ţările Româneşti, în Analele Academiei Române, tom. XVII. — 55, 105.

Papadopol A. Calimah.—Revista istorică, arh. filolog., VI, 1891.—138.

Papadopol Kerameus, în Hurmuzachi, vol. XIII. — 25, 102, 118, 121, 122, 124, 126, 129, 139, 158, 178, 184, 232, 265, 266, 267, 287, 307, 311, 312, 319.

Pascu Gh. — Viaţa şi operile lui Cantemir. — 20.

Paul de Alep; în Arhiva istorică a României (Hajdeu), tom. I, part. II. — 92, 156, 203, 210, 218, 242, 249, 295, 356.

Poenaru Căplescu, — Alcool şi alcoolism. — 253.

Prelipceanu I. Ciuma la Iaşi. Teză 1927. — 145, 154.

Puşcariu Sextil şi Alex. Procopovici. Carte de învăţătură, Coresi. — 48, 267.

Raicewich. — Osservazioni Storiche, naturali e politice intorno la Valachia e Moldavia. — 134.

Revista Istorică a Arhivelor. Condica de venituri şi cheltueli a vistieriei. Vezi Aricescu. — 98, 102.

Samarian P. — Ciuma în trecutul românesc, 1932. — 53, 54, 136, 174, 211, 274, 279.

„ „ — Din trecutul medicinei veterinare; în Buletinul Asoc. medicilor veterinari, nr. 7-8 din 1933. — 334.

„ „ — Divorţul din cauză de boală în legislaţia veche românească; în Revista de igienă socială, nr. 7, 1931. 316.

„ „ — Boala Ducăi Vodă; în Revista Ştiinţelor medicale, nr. 9, 1932. — 253, 304.

„ „ — Variolizarea şi începuturile vaccinărei; în Revista Ştiinţelor medicale, nr. 8, anul XX. — 284, 286.

Sathas. — Neoelinichi filologia. La Academie sub No. III/25131. — 98, 99, 106.

Şăineanu Lazăr. Dicţionar Universal. — 125, 324.

Simion Dascălu. Cronica, în Letopiseţi, vol. I, apendice. Ediţia 1872. 58, 76, 268, 382.

Şincai. Cronici, ediţia 1854. — 52, 67, 70, 76, 109, 153, 167, 182, 216, 265, 281, 288, 289, 290, 291, 294, 299, 300, 302, 306, 308, 313, 316, 318, 322, 343, 346, 348, 354, 358, 365, 367, 378, 381, 382, 383, 390.

Sprengel Kurt. Essai d'un histoire pragmatique de la médecine.— 98, 284.

Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens. La Academie sub nr. II/25830. — 134, 136, 141, 143, 180, 207, 243, 244, 274, 288, 291, 321, 325, 339.

Teodorescu G. D. — Poezii populare, 1885. — 272, 283, 289, 293, 321.

Teutsch. Geschichte der Siebenbürger. Kronstadt, 1858. La Academie sub nr. I/86686. — 254.

Tindal. Biografia lui Cantemir D.; în Istoria Imperiului Otoman.—303.

Tocilescu şi Odobescu, în Hurmuzachi, supliment I/1. Vezi Odobescu şi Tocilescu.

Tocilescu Gr. Materia folclor., vol. II. — 284.

Ureche Grigore. Cronica, în Letopiseţi, vol. I, ediţia 1872. — 61, 66, 67, 75, 213, 216, 218, 239, 256, 262, 265, 267, 271, 278, 293, 302, 306, 308, 309, 323, 335, 347, 348, 351, 352, 358, 360, 366, 367, 382.

Ureche V. A. — Istoria Românilor. — 137, 138, 141, 216, 368.

Xenopol A. D. — Istoria Românilor. — 129, 337.

Wespremi. — Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. — 54.

Wickenhauser A. F. — Die Urkunden des Klosters Moldowitza, 1862. 252, 253.

Wolf Andreas. — Beiträge zu einer statistich-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau. Sibiu 1805. La Academie sub nr. 83322. Traducere de Liviu Seracin, teză Cluj, 1927. — 287.

VOCABULAR

Cuvinte medicale, paramedicale, farmaceutice, cuvinte de ordin moral în raport cu medicina şi cuvinte de medicină legală cuprinse în citatele acestui studiu, cu paginele în care se găsesc

---

CUPRINSUL

GREŞELI DE CORECTAT

Pag. 35 n. 1 se va citi : *N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/1.*
„ 37 n. 1 „ „ „ : *N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/1.*
„ 38 n. 1 „ „ „ : *N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/1.*
„ 39 n. 2 „ „ „ : *N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/1.*
„ 39 n. 3 „ „ „ : *N. Iorga, în Hurmuzachi vol. XV/1.*
„ 45 r. 21 „ „ „ : *... otrava feciorului...*
„ 46 r. 7 „ „ „ : *... descantătoriu...*
„ 51 r. 12 „ „ „ : *... vine...*
„ 54 n. 3 „ „ „ : *Biografia lui Molnar I.*
„ 72 n. 6 „ „ „ : *Idem pag. 140 şi Hurmuzachi vol. II/3.*
„ 79 r. 3 „ „ „ : *... item pillule...*
„ 98 r. 8 „ „ „ : *... al guvernatorului...*
„ 108 n. 1 r. 2, se va citi : *... vol. II...*
„ 122 r. 11 se va citi : *... într'un...*
„ 122 n. 2 r. 2, se va citi : *... a avut doi fraţi...*
„ 128 r. 24 se va citi : *... (1741...*
„ 128 n. 2 „ „ „ : *Dapontes...*
„ 136 n. 1 „ „ „ : *... între 1776 şi...*
„ 161 n. 1 „ „ „ : *D. Cantemir. Istoria Imperiului Otoman.*
„ 175 n. 1 „ „ „ : *I. Felix. Istoria...*
„ 201 n. 7 r. 2, se va citi : *... l'Héraclide...*
„ 253 n. 1 se va citi : *N. Iorga. Istoria comerţului rom. vol. I.*
„ 254 n. 3 „ „ „ : *Vezi pag...*
„ 255 r. 5 „ „ „ : *... sarac este...*
„ 258 n. 4 „ „ „ : *D. Cantemir...*
„ 272 r. 31 „ „ „ : *... o troahnă...*
„ 277 r. 24 „ „ „ : *... a fost înlocuit...*
„ 277 n. 1 „ „ „ : *Bujoreanu...*
„ 281 r. 8 „ „ „ : *... cu caracter...*
„ 284 n. 3 „ „ „ : *... folcklor...*
„ 288 n. 2 „ „ „ : *... pag. 337.*
„ 288 n. 4 r. 2, se va citi : *... doc. DXXX şi DXXXI.*
„ 300 n. 4 se va citi : *Spătarul Milescu, în Letopiseţi...*
„ 351 r. 19 „ „ „ : *... nu ni-a putut-o...*
